

Либерален Преглед

Годишник
2019 (част 2)

ЕКСТАЗ

**Списание „Либерален преглед“
Годишник-2019
(част 2)**

ЕКСТАЗ

Берлин, 2020

Тази електронна книга ви се предоставя при условията на лиценз за **„Криейтив Комънс - Признание - Некомерсиално - Без производни“ версия 2.5** (CC-BY-NC-ND version 2.5).

(Всички преводи, доколкото не е указано друго, са направени от издателя на списанието.)

Съдържание

Списък на авторите	8
Юни 2019	10
<i>Испания разравя болезненото си минало</i> Автор(и): Омар Енкарнасион	11
<i>Защо не трябва да допускаме Европа да се разпадне</i> Автор(и): Тимъти Гартън Аш	22
<i>Изобретяването на еврейския нос</i> Автор(и): Сара Липтън	41
<i>Европейките султанки на Османската империя – откъс</i> Автор(и): Анна Иванова Бъкстон	53
<i>Радикалните берлински активисти не се страхуват от думата „експроприация“</i> Автор(и): Лукас Хермсмайер	87
<i>Новата политика на идентичността</i> Автор(и): Франсис Фукуяма	95
<i>Сериалът на НВО „Чернобил“ ни припомня колко голям късмет сме имали</i> Автор(и): Том Никълс	110
<i>Женева, 1959 г.</i> Автор(и): Орхан Памук	115
<i>„1984“ на седемдесет</i> Автор(и): Луи Менанд	118
<i>Може ли Испания да покаже пътя за социалната демокрация в Европа?</i> Автор(и): Омар Енкарнасион	122
<i>„Прекосяване“ на Пайтим Статовци – една албанска одисея</i> Автор(и): Капка Касабова	136

<i>Чернобил. Едно свидетелство</i>	
Автор(и): Владимир Сабоурин	140
<i>Не е равносметка</i>	
(Разговор с <i>Олга Николова, главна редакторка на „Пеат некогаш“</i>)	
Автор(и): <i>Олга Николова, Марта Монева</i>	148
<i>За непосилната лекота на катарзиса</i>	
Автор(и): <i>Златко Енев</i>	160
<i>Глад</i>	
Автор(и): <i>Здравка Евтимова</i>	167
<i>Рецензия на книгата „Европейките-Султанки на Османската империя“</i>	
Автор(и): <i>Мърсия Макдермот</i>	176
<i>„Катаклизъм“ от Джаред Даймънд, или как народите се справят с кризите</i>	
Автор(и): <i>Колин Кид</i>	181
<i>И отново за учебниците, „историята“ и нещата, на които трябва да учим децата си...</i>	
Автор(и): <i>Златко Енев</i>	187
Юли 2020	203
<i>На какво трябва да учим децата – да разбират фактите, или да ги индоктринираме?</i>	
Автор(и): <i>Антони Тодоров, Румен Петров, Юлиана Методиева</i>	204
<i>Евреи, пари, митове</i>	
Автор(и): <i>Сара Липгън</i>	217
<i>За фалшификатите, историографията, насилието и „разделните“ времена в науката</i>	
Автор(и): <i>Стефан Дечев</i>	227
<i>Турското малцинство при комунистическа България – политика на етничност и власт</i>	
Автор(и): <i>Милена Махон</i>	284

<i>Никога не гледай встрани</i>	
Автор(и): Златко Ангелов	305
<i>Отново за учебниците или „кой кого манипулира?“</i>	
Автор(и): Златко Енев	311
<i>Червеният полковник</i>	
Автор(и): Ванцети Василев	326
<i>Малко спомени за „възродителния процес“</i>	
Автор(и): Ибрахим Карахасан-Чънар	338
<i>Бяло</i>	
Автор(и): Здравка Евтимова	353
<i>За изгубената битка</i>	
Автор(и): Светлана Алексиевич	362
<i>Защо Турция обръща гръб на САЩ и прегръща Русия</i>	
Автор(и): Аарон Щайн	374
<i>Новата динамика на Гърция</i>	
Автор(и): Артемис Сийфорд и Бенджамин Хадад	381
<i>Устни традиции и форми на изразява при българските турци</i>	
Автор(и): Ибрахим Карахасан-Чънар	388
<i>Александър Солженицин – Нобелова лекция по литература</i>	
Автор(и): Александър Солженицин	400
<i>Телевизии с намордник</i>	
Автор(и): Веселина Седларска	416
<i>Медийна демокрация на две скорости:</i>	
<i>Българската преса след падането на режима</i>	
Автор(и): Юлиана Методиева	419
<i>Един роман на Жул Верн за Априлското въстание</i>	
<i>или за свободата като voyages extraordinaires</i>	
Автор(и): Евдокия Борисова	438
<i>Отворено писмо от проф. Д-р. Евгения Иванова</i>	
<i>до министъра на образованието г-н Красимир Вълчев</i>	
Автор(и): Евгения Иванова	458

Август 2019	473
<i>Призивът на барабаните [Писмо от Унгария]</i> Автор(и): Якоб Микановски	474
<i>Когато Сталин се сблъсква с Хитлер</i> Автор(и): Стивън Коткин	495
<i>Опасното изкуство на Пьотр Павленски</i> Автор(и): Фернанда Еберщад	515
<i>Алекс Хонолд, една освободена душа</i> Автор(и): Брет Стивънс	532
<i>„Петъци за бъдеще“ става на една година</i> Автор(и): Хайке Кловерт, Анет Брунс	537
<i>За мястото на писателя в обществения живот</i> Автор(и): Албер Камю	547
<i>За учебниците и пристрастията</i> Автор(и): Евгения Иванова	551
<i>Мерзавецът и нобелистката</i> Автор(и): Георги Карев	564
<i>Демографският спад и краят на капитализма такъв какъвто го познаваме</i> Автор(и): Захари Карабел	584

Списък на авторите

А

Алексиевич, Светлана **362**

Ангелов, Златко **305**

Б

Борисова, Евдокия **438**

Брунс, Анет **537**

Бъкстон, Анна Иванова **53**

В

Василев, Ванцети **326**

Г

Гартън Аш, Тимъти **22**

Д

Дечев, Стефан **227**

Е

Еберщад, Фернанда **515**

Евтимова, Здравка **167, 353**

Енев, Златко **160, 187, 311**

Енкарнасион, Омар **11, 122**

И

Иванова, Евгения **458, 551**

К

Камю, Албер **547**

Карабел, Захари **584**

Карахасан-Чънар, Ибрахим **338,**
388

Касабова, Капка **136**

Кид, Колин **181**

Кловерт, Хайке **537**

Коткин, Стивън **495**

Л

Липтън, Сара **41, 217**

М

Макдермот, Мърсия **176**

Махон, Милена **284**

Менанд, Луи **118**

Методиева, Юлиана **204, 419**

Монева, Марта **148**

Н

Николова, Олга **148**

Никълс, Том **110**

П

Памук, Орхан **115**

Петров, Румен **204**

С

Сабоурин, Владимир **140**

Седларска, Веселина **416**

Сийфорд, Артемис **381**

Солженицин, Александър **400**

Стивънс, Брет **532**

Т

Тодоров, Антони **204**

Ф

Фукуяма, Франсис **95**

Х

Хадад, Бенджамин **381**

Хермсмайер, Лукас **87**

Щ

Щайн, Аарон **374**

Юни 2019

Испания разравя болезненото си минало

Автор(и): Омар Енкарнасион

Малцина диктатори са се радвали на толкова благоговееен задгробен живот колкото генералисимус Франсиско Франко, който управляваше Испания с железен юмрук от края на Гражданската война през 1939 до смъртта си през 1975 г. **Гробното място** на Франко, El Valle de los Caídos (Долината на падналите), в покрайнините на Мадрид, е най-гигантският публичен паметник в Испания, завършен през 1959, за да се отбележи двадесетата годишнина от края на гражданската война. В него се намира най-високият в света мемориален кръст, както и подземна базилика, осветена през 1960 от папа Йоан XXIII, която е една от най-големите в целия християнски свят. Огромна площадка предлага изглед към величествените планини Сиера де Гуадарама.

Мавзолеят на Франко се намира в главната крипта на базиликата. Малката общност от бенедиктински монаси, която е превърнала El Valle в свой дом, извършва ежедневни молитви за душата на бившия диктатор. Неделната меса включва хор от момчета, които пеят григориански песнопения. На всеки 20 ноември, годишнината от смъртта му, стотици симпатизанти на Франко идват на поклонение тук, за да отдадат почит на „*El Caudillo*“ и наследството на неговия флангистки режим.

Но ако новият социалистически премиер на Испания, Педро Санчес, постигне онова, което желае, в El Valle скоро ще се получи радикална промяна. През юни Санчес обяви намерението си да премести останките на Франко от El Valle и да превърне мястото от светилище на франкизма в „мемориал на жертвите на фашизма“. Обяснявайки решението си, Санчес **настоява**: „Нещо, което е немислимо в Германия и Италия – страни, които също са претърпели фашистки диктатури – трябва да бъде невъобразимо и в нашата страна.“

Ако бъде осъществено, предложението на Санчес за El Valle ще бъде най-важната и решителна стъпка в дългия и мъчителен процес на преработване на ужасяващото испанско наследство от гражданската вой-

на и диктатурата на Франко. Както е описано от британския историк Пол Престън в [книгата му] *Испанският Холокост*, човешките жертви от тригодишната война (1936-1939), поставена в ход след нападението на националистическите сили на Франко върху народно избраната Втора република, са изумителни: загинали са близо един милион души. В това число са включени около 200 000 войници, загинали на бойното поле; други 200 000 мъже и жени, които са били екзекутирани по време на войната (по-голямата част от тях – от силите на Франко; останалите жертви, сред тях около 4000 свещеници, са резултат от т.нар. „червен терор“, тоест убийства, извършени от анархистки, комунистически и социалистически групи); накрая, неизвестен брой цивилни, убити от бомбардировките на Франко върху испански градове и села.

Следвоенните години едва ли са били по-малко ужасяващи. Като част от политиката на „прочистване“, предназначена да премахне всякакво противопоставяне срещу Франко, около 20 000 републиканци са екзекутирани незабавно след войната, а други 370 000 са изпратени в концентрационни лагери, където мнозина от тях умират от глад и недохранване. Половин милион души са принудени да заминат в изгнание. Едва наскоро, през 2011 г., испанците научиха, че режимът на Франко е направлявал и отнемането на около **300 000** бебета от „морално дефицитни“ родители и продажбата им на „одобрени“ семейства. Оркестриран от зловеща мрежа от свещеници, монахини, лекари и държавни служители, трафикът на бебета започва през 1939, първоначално за да бъдат наказани „червените“ родители, но по-късно се превръща в доходоносен, печеливш бизнес.

За разлика от други следвоенни демократични преходи, в Испания не е имало „преходно правосъдие“ като част от разграждането на режима на Франко. Не е имало наказателно преследване на режима, подобно на процесите от Нюрнберг, или на военните процеси, в резултат на които бяха дадени доживотни присъди на архитектите на *Аржентинската „мръсна война“*. Нито пък Испания сметна, че е подходящо да проведе процес на лустрация, за да прочисти всички хора, свързани с авторитарния режим, както беше направено в случая с диктатурата на Салазар в съседна Португалия, или да организира Комисия за истина и помирение както в Южна Африка, където престъпленията на апартейда бяха подробно документирани. Не е изненадващо, че Испания е цитирана многократно от **ООН** като пример за нарушаване на международните

норми за това как се очаква държавите да се справят с мащабни нарушения на правата на човека, както и за това, че не е направила достатъчно за подпомагане на жертвите от гражданската война.

Основната пречка срещу упражняването на реално преходно правосъдие в Испания се състои в самия характер на тамошния демократичен преход. Враговете на Франко никога не са успели да го свалят (той умира мирно в собственото си легло), и това позволява на авторитарния режим да бъде представен като демокрация след смъртта на диктатора. По-малко очевиден фактор е културата на политически консенсус, която идва с тази промяна на режима. Едно от заключителните споразумения на прехода е „**пактът за забравяне**„. Широко подкрепяно от обществеността, все още травмирана от спомена за гражданска война и нетърпелива да продължи с демокрацията, това политическо споразумение обвързва политиците от целия идеологически спектър, с цел да се избегнат всякакви разговори за това кой носи отговорност за конфликта и забраняване на каквато и да е публична политика, която би могла да възвърне паметта за него. Всичко това се прави, за да се позволи на демокрацията да се консолидира колкото е възможно по-неконфронтационно.

В Испания се счита за нарушение на пакта за забравяне дори и само да се докосват теми като репарации, извинения и възпоменания на жертвите. Единственият повод, по който обсъждането на гражданската война тук се счита за оправдано, е да се подчертае необходимостта да не се говори за нея. През 1986, на петдесетата годишнина от началото на войната, единственият официален акт, отбелязващ случая, беше едно изявление на премиера Фелипе Гонзалес, в което той отбеляза, че „братоубийственият характер на гражданската война я е направил неподходяща за възпоменание“. Към това се добавяше: „Гражданската война е история и вече не е част от реалността на страната“. Фактът, че това изявление идва от първия ляв ръководител на правителство в страната от епохата на републиканците насам, само подчертава важността му.

Доброволното обещание за мълчание обаче можеше да се сдържа само до определено време. Към началото на 2000-те години групи като Асоциацията на бившите затворници на Франко и Асоциацията за възстановяване на историческата памет започнаха да агитират за промяна, като твърдяха, че вече не е необходимо испанската демокрация да бъде защитавана чрез политическа амнезия. Тези групи бяха окураже-

ни от злополучния опит на Испания да преследва законово чилийския „силен мъж“ Аугусто Пиночет за престъпления срещу човечеството, от което се получи неволното следствие, че на обществото беше припомнено за недовършената работа на испанския преход. Натискът за преразглеждане на миналото завърши със *Закона за историческата памет* от 2007 г. Наред с други неща, това забележително законодателство, прието от социалистическата администрация на Хосе Луис Родригес Запате-ро, обяви режима на Франко за „незаконен“ и предложи репарации на жертвите за мъченията, които те са преживели по време на гражданската война и по време на последвалата я диктатура.

Но този закон не засегна въпроса за промяната на паметниците с „историческо значение“, като El Valle. Това решение отразяваше отношението на обществеността от онзи момент, когато мнозинството испанци се противопоставяха на идеята да се променя мемориала на Франко по какъвто и да е съществен начин. Това колебание отразяваше значителната двусмисленост, с която тогавашните испанци продължаваха да възприемат личността на самия Франко. През 2008 г. – последният път, когато испанското правителство проведе проучване на общественото отношение към Франко – 58% от запитаните смятаха, че той е извършил „както добри, така и лоши неща“. Но **проучванията** от настоящия момент показват, че повечето испанци са съгласни, че Франко не трябва да бъде почитан повече в El Valle.

Има сериозни основания да се смята, че предложението на администрацията на Санчес за мемориалния комплекс ще допринесе сериозно за преработването на все още силно разделителното наследство от гражданската война. Чрез самото си създаване, чрез митовете, които утвърждава, чрез архитектурата си, El Valle е символ на безчестие и обществено морално падение. Изграждането на паметника започва през 1940, за да се отбележи победата на Франко във „Войната за спасение“, както тя се нарича по онова време. Паметникът е предназначен да утвърждава и увековечава най-трайния мит за режима на Франко: че той е спасил Испания от хаоса и насилието на републиканските години. За да насърчава чувството на национална благодарност, Франко е решил да не използва публични средства за изграждането на мемориала, като вместо това разчита на различни схеми за финансиране, включително и една направена специално за случая национална лотария.

Според първоначалните планове El Valle е трябвало да се изгради само за една година, но икономическите трудности от следвоенните години, изострени от западния икономически бойкот, наложен върху режима на Франко докъм 1959 – плюс непредвидените трудностите при изпълнението на дизайна, чрез изсичане на базиликата в скалистия терен – забавят графика за завършване на мемориала с близо двадесет години. За да се ускори строителството, между 1942 и 1950 г. режимът на Франко прибегва до използване на принудителен затворнически труд, тоест самите републиканци, по онова време повечето от тях затворници, са принудени да работят на обекта. В замяна на труда са им обещани по-кратки присъди. През 2005 в мадридския вестник ABC беше посочено, че на паметника са работили 20 000 затворници-републиканци.

Към момента на освещаването му през 1960 г., символиката на паметника вече се е изместила радикално: от паметник на победата на Франко в гражданската война, той се е превърнал в мемориал за национално помирение. Промяна в представянето цели да привлече вниманието на международната общност, включително и на Съединените щати, които по онова време постепенно започват да се доближават до схващането на Франко за самия себе си като водещ антикомунистически воин на Запада. За да бъде постигната новата цел, останките на хиляди жертви на гражданска война (и от двете страни на конфликта) са погребани там набързо, с което обектът е превърнат в едно от най-големите масови гробища в света.

Към днешна дата в El Valle са погребани около 33 833 тела. Много от тях са погребани там без знанието или съгласието на семействата им. В продължение на години много роднини, които знаят, че техни близки са били погребани в El Valle, се борят да премахнат останките от мястото. Едва наскоро те започнаха да постигат известен успех. През 2016 съдът **разреша** ексхумацията на двамата братя Мануел и Антонио Рамиро Лапена Алтабас. След като армията на Франко ги е екскутирала през 1936, останките им са били погребани в масов гроб в родния им град Калатаюд в североизточна Испания; години по-късно те са били транспортирани в El Valle, навреме за откриването на паметника през 1959 година.

Освен останките на републиканците, погребани в El Valle, почти нищо друго там не намеква за национално помирение. Описвана от различни автори като фашистка или неокласическа, естетиката на па-

метника – работа на архитектите Педро Мугуруза и Диего Мендес, както и скулптора Хуан де Авалос – отдава почит на испанската имперска идея, особено на близкия кралски манастир **Ел Ескориал**, построен от Филип II през XVI век. Това не е случайно: едва ли има друг период от испанската история, който да предава толкова еднозначно идеята за глобалната сила на испанската корона и доминацията на католицизма в Испания, както го прави царуването на Филип II. Но повече от всичко друго, El Valle възхвалява героите и мъчениците на католическо-националистическия кръстоносен поход на Франко. Сякаш за да подчертае тази гледна точка, единственият друг индивидуален гроб, освен онзи на Франко, който е отбелязан поименно в El Valle, принадлежи на Хосе Антонио Примо де Ривера, основателят на Фалангата (единствената партия, разрешена в Испания по времето на Франко). Ривера е убит през 1936 г. като част от няколко политически убийства, които ускоряват избухването на гражданската война.

Като се има предвид печалната му слава, то едва ли е изненадващо, че El Valle заема доста странно място в националното съзнание. Много испански либерали смятат мемориала не само за национален позор, но и за абсолютна измама, недостойна за превръщане в паметник на гражданската война. Различни терористични групи с удоволствие биха направили паметника на парчета – и няколко от тях действително са се опитвали (през 1999 г. Антифашистките революционни групи „Първи октомври“, или ГРАПО, взривиха в криптата бомба, която унищожи няколко пейки; само няколко години по-късно, през 2005 г., баската сепаратистка организация ЕТА пое отговорността за взривяването на мост в една от градините на El Valle). Повечето испанци просто си гледат работата, все едно паметникът не съществува. По-голямата част от годишните посетители на El Valle, наброяващи около **240 000** души, са чужденци. Всъщност единствената значителна група от испанци, които посещават El Valle, са част от нищожното малцинство, което все още почита Франко. Изгледите, че нещо около El Valle може да се промени, незабавно изпрати тази група на **улиците** на Мадрид, където те скандираха *El Valle no se toca* (Долината не се пипа).

Предложението на администрацията на Санчес не се появява във вакуум; очевидно от него има потенциални политически ползи. Санчес се надява, че фронталното обръщане към коварната политика на припомняне на гражданската война – нещо като девета глуха в испанска-

та политика – ще гарантира, че нестандартният му възход към властта през юни миналата година, чрез вота на недоверие срещу администрацията на Мариано Рахой, няма да се окаже просто бележка под линия в испанската история. Всъщност, запазването на статуквото в El Valle е част от стратегията, която Санчес е възприел, за да осигури повторното си избиране при следващите всеобщи избори, през 2020 година.

Първо и най-важно, Санчес може би се надява да засили лявата си база, за да подсили крехката управляваща коалиция, която го доведе до власт, включваща собствената му социалистическа партия, популистките *Подemos* и водещите националистически партии от Каталония и страната на баските. Казано идеологически, това е същата коалиция, която е носила основната тежест на репресиите на Франко. Преобразуването на El Valle е приоритет за социалистите още от времето на влизането в сила на Закона за историческата памет, но администрацията на Рахой, която беше на власт от 2011 до 2018, възпря основната инициатива: един доклад от 2011 на експертна комисия, в който се препоръчва премахването на мавзолея на Франко от El Valle като първа стъпка в неговото преобразуване, бе одобрен в испанския парламент през 2017 (с незадължителен статус), но Рахой го пренебрегна.

Освен това Санчес се опитва да провокира опозицията, особено консервативната народна партия (PP), да защитава Франко и наследството на диктаторския му режим. Това, от своя страна, ще позволи на Санчес да обрисова PP и цялата испанска десница като останки от франкоизма. Засега консерваторите играят директно по свирката на Санчес, като го обвиняват в отваряне на стари рани, за които е най-добре да не бъдат докосвани. „Не бих похарчил и едно евро за ексхумиране на Франко“, каза Пабло Касадо, новоназначеният лидер на PP. Това е същият аргумент, който консерваторите се опитваха да използват, за да осуетят прокарването на Закона за историческата памет. Тогава стратегията им не проработи (макар че успя да размие до известна степен законодателството), и е малко вероятно да осуети ексхумацията на Франко сега. Обществено мнение е в полза на това, а испанската конференция на епископите, някога ожесточен противник на Закона за паметта, обяви, че по този въпрос заема неутрална позиция.

В същото време Санчес се надява, че ексхумацията на стария диктатор ще изпрати недвусмислено послание към неспокойния регион на Каталония, чиито борби за независимост от миналия октомври тест-

ваха устойчивостта на испанската демокрация и особено въпроса дали Испания се е освободила веднъж завинаги от франкисткото си минало. Каталонските сепаратисти се стремяха да оправдаят желанието си да се откъснат от Испания чрез твърдението, че испанската държава е твърде привързана към миналото. И действително, трудно е човек да си представи по-категоричен жест от страна на Мадрид, който би могъл да промени това разбиране за Испания, колкото е отстраняването на Франко от El Valle.

Накрая, Санчес се надява да придобие политически капитал, като работи за обединяването на Испания. Поради кризата в Каталония, националното единство се очерта като най-критичния въпрос в испанската политика, далеч надхвърлящ обществената загриженост за икономиката. Националното единство е основната движеща сила зад **възхода** на *Сиудаданос*, или Граждани, една десноцентристка партия, която произлиза от Каталония, но пламенно се противопоставя на независимостта на региона. Една скорошна **анкета** показва, че на следващите общи избори тази нова политическа сила би могла да победи както Социалистическата, така и Народната партия, до голяма степен заради настойчивото послание за национално единство.

Разбира се, мисията на Санчес не е лишена от политически опасност, особено ако той прекали. Вероятно именно по тази причина предложенията му не съдържат никакви стъпки, които наистина биха разрушили политиката на забравяне – като например призив за преследване на бивши служители на Франко (почти всички от тях са на много напреднала възраст) – което ще изисква отмяна на приетия от испанския парламент през 1977 Закон за амнистията, или свикване на Комисия за истината, която да определи по-ясно отговорностите за престъпленията от гражданската война. Всеки подобен курс на действие със сигурност би тествал способността на испанците да толерират едно толкова болезнено разравяне на миналото, особено защото в Испания няма съгласие по въпроса за това кой е виновен за гражданската война.

Съществува и риск, че Санчес може да предизвика множество други болезнени реакции. El Valle е религиозен обект, което означава, че католическата църква също ще има думата в това, което се случва с паметника. Бенедиктинският игумен, който ръководи мемориала, традиционно се противопоставя на всяка промяна. А въпросът за това, какво да се прави с останките на Ривера, все още е доста неудобен; някои смя-

тат, че тяхното място наистина е в El Valle, защото, за разлика от Франко, Ривера е убит по време на военните действия. И накрая, ще бъде ли променено и самото название „El Valle de los Caídos“, тъй като то е толкова тясно свързано с фразата, която се използва традиционно за почитане на мъртвите от страната на Франко: „*Caídos por Dios y por España*“ (Паднал за Бога и за Испания)?

Дали изобщо хората, които са лоялни към губещата страна в Испанската гражданска война, някога ще приемат El Valle като подходящо място за почитане на тези, които са дали живота си за демокрация и свобода, е неясен въпрос. Онези, които някога са подкрепили републиката, са платили най-високата цена – но днес те са най-пренебрегваните жертви на войната.

Омар Енкарнасион е професор по политически науки в Бард Колидж, САЩ. Той е автор на книгата *Out in the Periphery: Latin America's Gay Rights Revolution*.

Коментари (4)

- **04-06-2019|Николай Колев**

Светът е полудял и най-вече испанците. Няма помирение без забравя, (справка нашата страна!! И няма бъдеще без помирение...

- **04-06-2019|Златко**

Хмм, а какво ще кажете за добре познатата сентенция „Онези, които забравят историята, са осъдени да я повтарят“, господин Колев? И не са ли прекалено много примерите за това, че всички, които се опитат да

„забравят“, рано или късно затъват в едно блато от неразрешени обществени противоречия? Дори и само един повърхностен поглед към историята на следвоенна Европа показва, че всички, които са пропуснали да започнат някакъв процес на „разравяне“ на миналото, или са го забавили прекалено много, по-късно са платили (и продължават да плащат) доста висока цена за това. Какво ще кажете за политическия климат в днешните Австрия и Италия например? И в двете страни „преработването на миналото“ е било или силно забавено (Австрия), или просто вечно отлагано (Италия). Впрочем, за да не бъде голословен, ето тук няколко текста, които си струват прочита, в тази връзка.

Австрия и призрактът на новата Европа

„Първата жертва“: Австрийският жертвен мит и неговите трансформации във Втората република

Двете Европи

Но важният въпрос в случая всъщност е „А какво трябва да правим самите ние – да забравяме или не?“ Няколко аргумента в полза на моята гледна точка можете да намерите ето тук. Надявам се текстът да раздвижи едни или други прекомерно затвърдени разбирания относно миналото, историята и, най-общо казано, как да се отнасяме към самите себе си.

Преработването на миналото – България, 2013

- **04-06-2019|Иван Д.**

Помирение е необходимо, иначе народът няма бъдеще. Предполагам, че има различни начини такова помирение да бъде постигнато. Но във всички случаи то би се проявило в поведението в практиката и в частност – в отношението към другите народи. За това се иска време. Смятам, че българският народ има явна нужда от помирение; вече минаха достатъчно години, за да има такова помирение и да се върви дори към единение.

• **02-07-2019|Боян**

Тенденциозна статия, написана от автор с явно изразени (като за американец!) леви убеждения, с допълнително изкривяване по линията „борба срещу закостенелия католически анти-гей режим на Франко“ ...

Цялата дандания около абсолютно забравения от всички национален антигерой, е всъщност поредна безпредметна вестникарска шумотевица с двойна цел: парички за вестникарите и политическо плашило за недообразования, гласуващ „ляво“ и все по-намаляващ пролетариат.

Темата за осмисляне на Историята и поуците от нея може би е важна за политическия елит и учените. Съвременният испанец живее с настоящето, радва се на успешния „Преходен период“ към развитото капиталистическо общество и темата за гроба на Франко му е през дука та отвъде! Другото е от лукаваго

Защо не трябва да допускаме Европа да се разпадне

Автор(и): Тимъти Гартън Аш

Време е да се бие тревога. Седем десетилетия след края на Втората световна война, онази Европа, която беше построена оттогава насам, се намира под атака. В същото време, в което гореше катедралата Нотр Дам, в социологическите допитвания партията *Rassemblement National* [Национално събрание] на Марин льо Пен се намираше буквално гърди до гърди заедно с движението на Еманюел Макрон. В Испания, една крайнодясна партия, **наречена Vox**, която популяризира реакционните националистически идеи, срещу които след-Франкова Испания уж беше окончателно имунизирана, спечели гласовете на десет процента от избирателите в националните избори. Националистически популисти управляват Италия, където правнук на Бенито Мусолини се кандидатира за Европейския парламент от листата на т. нар. *Италиански братя*. Крайнодясна популистка партия, наречена *Финландците*, преди това „Истинските финландци“ (сигурно за да могат да бъдат различавани от „фалшивите финландци“ с друг цвят на кожата или религия), получи на общите избори от миналия месец почти толкова гласове, колкото и финландските социалдемократи. Във Великобритания, европейските избори от 23 май могат да бъдат разглеждани като още един референдум по Брекзита, но борбата отдолу е същата, както и на останалите европейци. Найджъл Фарадж е льо Пен в Уелингтънови ботуши, истински финландец в яке „Барбур“.

Междувременно, за да отбележи 30-годишнината от кадифените революции от 1989 г., управляващата в Полша партия **Право и справедливост** отхвърли част от правата на ЛГБТ+ общността, като „атака срещу децата“. В Германия, партията *Алтернатива за Германия* успешно прилага една *völkisch*-реторика¹, за която вярвахме, че е изчезнала завинаги, макар че днес обект на нейните атаки са мюсюлмани, а не евреи. (Да си

¹ Т. е. използваща език, подобен на националсоциалистическия. Бел. пр.

припомним предупреждението на Бертолт Брехт: „Утробата е още топла / от която изпълзя това.“) **Виктор Орбан**, младият революционен герой от 1989, днес превъплътен в нео-авторитарист с челюст на булдог, по същество е разрушил демокрацията в Унгария, чрез умело използване на антисемитски атаки срещу милиардера Джордж Сорос, плюс щедрите субсидии на ЕС. Освен това той се радва на политически протекции от страна на Манфред Вебер, баварския политик, когото Европейската народна партия, мощната умерено дясна европейска групировка, предлага като следващ президент на Европейската комисия. Орбан резюмира ситуацията по следния начин: „преди тридесет години ние мислехме, че Европа е нашето бъдеще. Днес вярваме, че ние сме бъдещето на Европа.“

Италианецът Матео Салвини е съгласен с това, до такава степен, че е станал домакин на предизборното събиране на европейските популистки партии, един Интернационал на националистите, в Милано, по-късно този месец [април 2019]. Разбира се, гледката на една страна, някога велика, която днес е станала за посмешница на целия свят, в трагичния фарс, наречен Брекзит, днес е потушила всякакви приказки за Хунгекзит, Полекзит и Италекзит. Но онова, което възнамеряват Орбан и съмишлениците му, е всъщност още по-опасно. Фарадж просто иска да напусне ЕС, докато те предлагат да го разглобят отвътре, превръщайки го в някаква неясна, но очевидно много по-рехава „Европа на нациите“.

Накъдето и да погледне човек, се отварят стари и нови пукнатини, ускорени от кризата на Еврозоната, съживяващи нови стереотипи за вътрешно-европейски ориентализъм (цивилизован Запад, варварски Изток) – между северна и южна Европа, между Запада и Изтока, между Каталония и останала Испания, между двете половини на всяко европейско общество, та дори и между Франция и Германия.

* * *

За всеки човек, който би желал да разглежда нещата исторически, тези все по-мощни признаци на европейско разпадане не би трябвало да са изненада. Не е ли това нещо добре познато от европейската история? През 17 век, ужасяващо-разрушителната Тридесетгодишна война е била приключена чрез Вестфалския мирен договор. В края на 18 и началото на 19 век, континентът е бил разкъсан от две десетилетия Наполеоновы войни, а след това съшит отново чрез Виенския конгрес. Първата световна война беше последвана от Версайския мирен договор. Всеки

път, поредният следвоенен европейски ред продължава за известно време – понякога по-кратко, друг път по-дълго – но постепенно започва да се различава по ръбовете, под повърхността му започват да се натрупват тектонични напрежения, докато накрая той отново се разкъса и затъне в ново време на неприятности. Никое европейско споразумение, ред, империя, икономическа общност, *res publica*, Райх, съгласуване, ос, алианс, коалиция и съюз, не успява да се задържи завинаги.

Измервана с един такъв исторически аршин, нашата Европа се е справила доста добре: тази седмица тя става на 74 години, ако датираме раждането ѝ от края на Втората световна война. Тя дължи дълголетието си на чудодейно-ненасилствения колапс през 1989-91 на една атомно-въоръжена Руска империя, която беше окупираше половината континент. Само в бивша Югославия, а напоследък и в Украйна, станахме свидетели на онова, което обикновено следва разпадането на империите: кървави борби. Инак онова, което се случи след края на Студената война, беше мирно разширяване и задълбочаване на съществуващия, пост-1945 западноевропейски ред. Но може би в момента музата на историята вече крещи, подобно на онзи мрачен лодкар откъм брега [на реката Стикс], „идвай, номер 45, времето ти свърши!“.

В поне едно отношение обаче това време е различно. В продължение на векове Европа е продължавала да се разкъсва, а след това да се скърпва отново, но през цялото време е експлоатирила, колонизирала и командвала други части от света. Но с Европейската гражданска война (веднъж наречена от Чърчил „Втора тридесетгодишна война“), която бушува от 1914 до 1945, Европа се оттегли от световния си трон. В петото действие от драмата на европейското саморазрушение, САЩ и Съветският съюз се наместиха на сцената като Фортинбрас в края на *Хамлет*. И все пак Европа беше поне централната площадка на световната политика през цялата Студена война. Да, в един кратък и блестящ момент през 1989, европейците отново правиха история, но след това хегеловият *Weltgeist*, „световният дух“, бързо се премести от Берлин в Пекин.

В наши дни Европа се бори да остане субект, вместо да се превърне просто в обект на световната политика – при което трябва да се мери с: Пекин, жаден да оформи един нов, Китайски век; реваншистката Русия; едностранната Америка на Доналд Тръмп, плюс промяната на климата, заплашваща да погълне всички ни. Както Русия, така и Китай, весело разделят и владеят по целия ни континент, използвайки от една страна

икономическа мощ, за отстраняват по-слаби европейски държави, а от друга – дезинформация, за да изправят едни срещу други всички. През 19 век европейските държави са се заели с нещо, наричано днес „надпреварата за [подялбата на] Африка“; през 21 век външни сили се надпреварват за подялбата на Европа.

Разбира се, Европа означава много и различни неща. Тя е континент със зле определени граници, споделена култура и история, оспорван набор от ценности, сложна мрежа от институции и, не на последно място, стотици милиони хора, всички със свои индивидуални Европи. Кажете ми коя е вашата Европа – и аз ще ви кажа кой/коя сте. Но централната институция на пост-1945-я проект на европейците, работещи в тясно сътрудничество, е Европейският съюз, и в момента неговото бъдеще се намира под въпрос.

Никоя от тези радикализации и дезинтеграции не е неизбежна, но за да я избегнем, трябва да разберем как сме стигнали дотук и защо все още си струва да се защитава тази Европа, с всичките ѝ недостатъци.

* * *

Годината е 1942. В един трамвай, тракащ през окупираната от нацистите Варшава, седи измършавяло, полугладно десетгодишно момче. Името му е Бронек. Облечено е в четири пуловера, но въпреки това трепери в августовската жега. Всички го гледат любопитно. Всички, мисли той, виждат, че е еврейско дете, избягало от гетото през дупка в стената. За щастие никой не го издава, а един от полските пътници дори го предупреждава да внимава да не го забележи германецът, който седи в секцията, отбелязана с табелка *Nur für Deutsche* [Само за германци]. И така Бронек оцелява, докато баща му е убит в един от нацистките концентрационни лагери, а брат му е изпратен в Берген-Белзек.

Шестдесет години по-късно аз се разхождах заедно с Бронек по един от дългите коридори на парламента във вече независимата Полша. Внезапно той спря, обърна се към мен, поглади брадата си и каза: „Знаете ли, за мен Европа е нещо като платоническа същност“.

Животът на професор Бронислав Геремек представя по същество историята на онова, което Европа е станала днес. След като избягва от ужасите на гетото заедно с майка си, той е отгледан от полски втори баща, служи като помощник на католическия свещеник и приема католицизма. Така че, освен еврейското потекло, той носи със себе си

дълбоко определящото европейско християнско наследство. По-късно, на 18-годишна възраст, се присъединява към комунистическата партия, вярвайки, че тя ще построи един по-добър свят. Осемнадесет години след това, лишен от илюзиите си след съветската инвазия в Чехословакия, той напуска партията и се връща към професионалния си живот на специалист по средновековна история. Но политиката някак не иска да го остави на спокойствие.

Срещнах го за първи път по време на една историческа стачка в корабостроителницата „Ленин“ в Гданск, през август 1980, когато водачът на стачкуващите работници, Лех Валенса, помоли Геремек да стане съветник на протестното движение, което скоро щеше да бъде наречено *Солидарност*. През следващото десетилетие го посещавах винаги, когато имах възможност, в малкия му апартамент в стария квартал на Варшава, който е бил разрушен до основи от нацистите, а след това възстановен камък по камък от поляците. Докато пафкаше професорската си лула, той споделяше с мен кристално ясни си анализ на упадъка на съветската империя – в същото време, в което той и другарите му от *Солидарност* помагаха да се превърне този упадък в колапс. Защото през 1989 Геремек беше интелектуалният архитект на разговорите около кръглата маса, които бяха ключовият елемент от прехода на Полша от комунизъм към демокрация, докато самата Полша беше ледоразбивачът за останалата част от Централна Европа.

Десет години по-късно той беше външният министър, който подписа договора, с който Полша стана член на НАТО. Когато го посетих във външното министерство, забелязах на камината му бутилка чешка водка, наречена „Сълзите на Сталин“. „Трябва да я вземете!“ – възкликна той. „Един полски външен министър не може да има Сталин в кабинета си!“ И така, бутилката със сълзите на Сталин стои на камината ми в Оксфорд, докато пиша това. В памет на Бронек аз никога няма да я изпия.

След като изигра важна роля при включването на любимата му страна в Европейския Съюз, по-късно той стана член на Европейския парламент – същия, за който през идещия месец ще избираме представители. Трагично, но в някакъв смисъл и символично, той почина в автомобилна катастрофа по пътя за Брюксел.

Историята на Геремек е уникална, но базисната форма на неговия европеизъм е типична за три поколения на Евро-строители, които направиха от континента онова, което той е днес. Ако човек разглежда ар-

гументите, чрез които европейската интеграция е напредвала в различните страни, от 1940-те до 1990-те, то на пръв поглед всяка национална история изглежда различна. Но ако се отиде малко по-дълбоко, навсякъде се открива една и съща мисъл: „Бяхме на лошо място, искаме да бъдем на по-добро, и това по-добро място се нарича Европа“. Много и разнообразни бяха кошмарите, от които тези страни се опитваха да се събудят. За Германия това бяха срамът и позорът от престъпния режим, който беше убил бащата на Бронек. За Франция това беше унижението от поражението и окупацията; за Великобритания, сравнителният политически и икономически упадък; за Испания, фашистката диктатура; за Полша – комунистическата. В Европа никога не е имало недостиг на кошмари. Но във всички тези страни формата на про-европейските аргументи беше една и съща. Тя беше едно удължено, дебело маркиране с молива: [първо] стръмен спад, рязък обрат, а след него възходяща линия към едно по-добро бъдеще. Бъдещето, наречено Европа.

Личните спомени за лошите времена бяха движеща сила за три различни поколения. Много от отците-основатели на сегашния Европейски съюз са част от едно поколение, което може да се нарече Четиринайсетите, тоест хора, все още ясно спомнящи си ужасите от Първата световна война. (Четиринайсетите включваха например британския премиер Харолд Макмилан, който по-късно щеше да говори с пречупен глас за „изгубеното поколение“ на съвременниците си). След тях дойдоха Тридесет-и-деветите – хора като Геремек, оформени по неизличим начин от травмите на войната, ГУЛАГ, окупацията и Холокоста. Накрая имаше и една трета кохорта, Шестдесет-и-осмите, която се бунтуваше срещу белязаното от войната поколение на родителите си, но много от тях имаха опит и с диктатурите в Южна и Източна Европа.

Но проблемите започват когато пристигнете в обетованата земя. Днес, за пръв път, ние имаме едно поколение от европейци – нека ги наречем Осемдесет-и-деветите – които не познават никаква друга Европа освен онази на тясно свързаните една с друга либерални демокрации. Ако искате, можете да наричате това Европейска империя или Общност на народите [commonwealth]. Да, разбира се, онази „Европа, цяла и свободна“, все още си остава [недостижим] идеал, а не реалност, за милиони хора, които живеят тук – особено за онези, които са бедни, принадлежат към дискриминирано малцинство или търсят убежище от места отвъд

Средиземно море. И все пак ние сме по-близо до този идеал от когато и да било преди.

Би било пародия на някаква старческа снизходителност да се каже просто „тези младежи си нямат представа какви късметлии са!“ В края на краищата, младите избиратели са много по-често про-европейски настроени от възрастните. Но не би било погрешно да се каже, че мнозина от Осемдесет-и-деветите, които са израснали в този сравнително цялостен и свободен континент, не виждат в Европа някаква велика кауза, както го правеха Тридесет-и-деветите или Шестдесет-и-осмите. Защо да се горещим толкова много за нещо, което и без това вече съществува? Освен ако са израснали в бивша Югославия или Украйна, за тях е слабо вероятно да имат особено много личен опит с това колко бързо нещата могат да се разтурят и върнат обратно към някакво европейско варварство. От друга страна, мнозина от тях знаят много добре, от собствен горчив опит, как животът се влоши след финансовата криза от 2008.

* * *

По стените на Al-Andalus, един испански бар в Оксфорд, изображения на фламенко-танцьорки и борби с бикове прегръщат клишетата без особено притеснение. Тук, когато го срещнах за пръв път през 2015, Хулио – тъмнокос, строен и напрегнат – работеше като сервитьор. Но обслужването на туристи в някакъв испански бар в Оксфорд не е било непременно нещото, което той е очаквал да постигне в живота си. Току-що беше завършил магистърска степен по Европейски изследвания в Университета Computense в Мадрид. Именно кризата в Еврозоната, която на връхната си точка беше направила един от всеки двама млади испанци безработни, го беше довела до това. Гледайки назад, Хулио opisва чувствата си, когато е трябвало да търси изход в чужбина, с думите: „Тъга, безсилие, самота“.

По континента има много хиляди млади хора като Хулио. За тях маркировката с молива е била преобърната с главата надолу: тя е започнала стабилно нагоре, а след това е направила рязко обръщане надолу, след 2008. Преди десет години вие и страната ви сте се намирали на по-добро място. Днес се намирате на по-лошо и това е така, защото Европа не е изпълнила обещанията си.

И в това именно се състои хитростта на историята: семената на триумфа са били посеяни в момента на най-голямото бедствие, през 1939,

но семената на кризата са били посеяни в момента на триумфа, през 1989. Възползвайки се от предимствата на „умуването след това“, днес вече можем лесно да видим, че много от проблемите, които преследват Европа в наши дни, имат началото си в привидно триумфалния преход след падането на Берлинската стена. Няколко особено прозорливи хора отправиха предупреждения още по онова време. Френският политически философ Пиер Хаснер писа през 1991, че, точно в момента, в който празнуваме триумфа на свободата, ние трябва да помним, че „човечеството не живее само от свобода и универсалност, че стремежите, които доведоха до национализъм и социализъм, копнежът по общността и идентичността, както и желанието за солидарност и равенство, ще се появят отново, както винаги“. Както и стана, в края на краищата.

Събитията от 1989 отвориха вратите за безпрецедентна ера на глобализиран, силно спекулативен¹ капитализъм. Макар че всичко това улесни постигането на огромен материален прогрес за една нова средна класа в Азия, на Запад то доведе до нива на социално неравенство, невиджани от ранния двадесети век насам. Освен това се отвори пропаст между хората с висше образование и международен опит, от една страна, и онези, принадлежащи към по-малко щастливите други половини на европейските общества. Барьерите пред свободата на придвижване между европейските страни бяха премахнати, докато почти не се обмисляше какво точно ще прави Европа, ако голям брой хора искат да влязат през външната граница на Шенгенската зона. Онова, което последва, бяха проблеми с напускането в големи мащаби, за по-бедните страни от Източна и Южна Европа, както и проблеми с имиграцията в по-богатите страни от северна Европа – било то вътрешно-европейското придвижване на повече от два милиона източноевропейци във Великобритания, или притокът на повече от един милион бегълци извън ЕС в Германия.

Когато настъпи глобалната финансова криза, тя разкри всички вътрешно присъщи недостатъци на една набързо скърпена Еврозона. Ускорено пусната в ход като политически отговор срещу германското обединение, Еврозоната, която имаме днес – обща валута без обща хазна, скърпваща в едно цяло толкова различни икономики като онези на Гърция и Германия, тя е нещо, срещу което напразно предупреждаваха

¹ Думата в оригинала е „financialised“, за което няма точен български еквивалент. То financialise е нова дума и за английския език, където тя служи за обозначаване на превръщането на Нематериални ценности във финансови инструменти. Бел. пр.

множество икономисти. При липса на решителна, далновидна реакция от Северна Европа и особено от Германия, въздействието върху Южна Европа беше трагично. Кризата на Евророната не само прогони Хулио да работи в онзи ужасен испански бар в Оксфорд, и не само доведе хората в Гърция до отчаяни трудности. Тя постави в ход и една вълна от радикални популистски политики, както отляво, така и отдясно, както и смещения от ляво и дясно, които не се побират лесно в тази стара дихотомия.

Популистите обвиняват за страданията на „народа“ някакви далечни, технократски, либерални елити. Европа, или, казано по-точно, „Европа“, е особено уязвима за такива атаки. И това е така, защото повечето служители в Брюксел са доста отдалечени, доста технократични и доста либерални. Въпреки че членовете на Европейския парламент се избират пряко, самият той понякога може да изглежда като един вид мехур в рамките на мехура Брюксел. И макар че възнаграждението им е нищожно в сравнение с онова на банкерите, които почти разбиха глобализираната капиталистическа система, лидерите на ЕС, парламентаристите и официалните лица са много добре платени. Когато човек гледа как те изскачат от шофираните си БМВ-та, за да произнесат поредна гладка, визионерска реч относно бъдещето на Европа, преди да скочат обратно в БМВ-то, за да бъдат закарани на поредния разкошен обяд, то едва ли е за чудене, че мнозина по-малко привилегирани европейци си казват: „Ами да, разбира се, че ще я хвалят, Европата, има си хас!“

* * *

По-рано тази година, в един овехтял офис в Уестминстър, аз разговарях с един познат, който, също като мен, е страстен привърженик на идеята за повторен референдум върху Брекзита, при който мнозинството да гласува за оставане в ЕС. Какъв би трябвало да е предизборният ни лозунг? Сред няколко други той предложи „Европа е страхотна!“ Аз се присвих. Но защо? Ами защото това напомня за супер-притеснителната правителствена кампания за повдигане на националното самочувствие, изградена около лозунга „Великобритания е СТРАХОТНА!“ Страни, които изпитват нужда да провъзгласяват с големи букви, че са страхотни, вероятно вече не са. Но също и заради всички онези проблеми, които сме натрупали в Европа през последните 30 години на мир, след 1989. Европа е страхотна за нас, образованите, привилегирани, мобилни и

разполагащи с доходоносна работа хора, но дали наистина бихте искали да кажете със сериозна физиономия „Европа е страхотна!“ на безработните, неквалифицирани работници от пост-индустриалния север на Англия, на южноевропейския висшист, който не може да намери работа, на ромските деца, или на бежанците, натъпкани в лагери?

Ние можем да разчитаме на някакво доверие само ако признаем, че в момента Европейският съюз преминава през екзистенциална криза, че се намира под атака и отвън, и отвътре. Той изплаща дълговете както за миналите успехи, които водят до безкритично приемане на резултатите му, така и за миналите грешки, много от които носят отличителните черти на една либерална самоувереност.

Случаят с днешна Европа е много по-различен от онзи с Европа от преди половин век. През 1970-те, хората от Великобритания, Испания или Полша, гледаха към страни като Франция и Западна Германия, които по онова време тъкмо достигаха края на *trente glorieuses* – тридесетте следвоенни години на непрестанен икономически растеж, в една тогава много по-малка Европейска общност – и си казваха, „искаме онова, което имат те“. Днес случаят започва със защитата на една Европа, която вече съществува, но сега е заплашена от разпадане. Ако конструкцията би била толкова издръжлива, че да можем без колебание да кажем „Европа е страхотна!“, тя не би се нуждаела толкова наложително от подкрепата ни.

Още от самото си създаване Европейският съюз се е основавал на една ориентирана към бъдещето, телеологична реторика, за това какво ще се случи някой хубав ден, когато достигнем някаква идеална *finalité européenne*. Тези навици се премахват трудно. Докато пътувах през Хановер тия дни видях един плакат на Зелената партия за европейските избори, който обявяваше „Европа не е перфектна – но си е доста добро начало“. Позамислете се за миг, и сигурно ще видите колко странно е това. В края на краищата ние не казваме „Великобритания не е перфектна, но си е доста добро начало“. Нито пък повечето 75-годишни хора си казват, „животът ми не е перфектен, но си е доста добро начало“. Европейският съюз днес, също като Германия, Франция или Великобритания, с зряла политическа единица, която не се нуждае от извличане на легитимността си от някакво утопично бъдеще. В момента е налице един реалистичен, та дори и консервативен (с малко „к“) аргумент в полза на запазването на онова, което е вече изградено – което, разбира се, задъл-

жително означава и реформирането му. Ако само бихме запазили през следващите 30 години днешния ЕС, на сегашните му нива на свобода, благополучие, сигурност и съгрудничество, то това би било удивително постижение.

В дългосрочна историческа перспектива това е най-добрата Европа, която някога сме имали. Покажете ми, ако можете, някоя по-добра, за мнозинството от страните на континента, както и за отделните хора. Повечето европейци живеят в либерални демокрации, които са твърдо решени да разрешават различията си чрез денонощни заседания в Брюксел, а не чрез едностранни действия, да не говорим пък за въоръжени сили. Този Европейски съюз не е държава и няма да стане такава скоро, но той е много повече от просто някаква международна организация. Бившият италиански премиер-министър Джулиано Амато го описва като неидентифициран летящ обект. Може и да не му достига мистика или емоционална привлекателност, но той не е и напълно лишен от такива черти. Сърцето може да се разтупа при вида на веещите се европейски знамена, редом с националните, и със сигурност при слушането на Европейския химн, Бетовеновата „Ода на радостта“.

За всеки човек, който е гражданин на страна-членка на Европейския съюз, това е континент, където можете да се събудите в петък сутринта, да решите да вземете евтин полет до другия край на континента, да се срещнете с някого, когото харесвате, да се настаните да учите, работите и живеете там, като през цялото време се наслаждавате на правата на европейския гражданин, в една и съща правна, икономическа и политическа общност. Всичко това вие оценявате най-високо, също като здравето, когато сте на път да го загубите. Едва ли тогава е за чудене, че участниците в грамадната про-европейска демонстрация в Лондон от 23 март тази година носеха фланелки с надписи „Аз съм гражданин на Европа“.

И така, ето го най-голямото предизвикателство на момента: наистина ли първо трябва да изгубим всичко, за да го намерим отново? Роден в дълбините на европейското варварство преди повече от 70 години, килнат към криза поради високомерието, породено от онзи либерален триумф отпреди 30 години, наистина ли този проект за една по-добра Европа трябва да се спусне отново надолу чак до варварството, преди хората да се мобилизират отново, за да го върнат обратно? В едно време, в което личните спомени като онези, които вдъхновяваха европейската страст

на Бронислав Геремек, започват да се изличават, въпросът на въпросите е дали колективната памет, култивирана от историци, журналисти, романисти, държавници и кинематографисти, може да ни помогне да научим уроците от миналото, без да се налага да го преживяваме отново.

Хулио смята, че можем да се научим. Ето защо, след като е възобновил академичната си кариера в Испания, днес той е кандидат в европейските избори като представител на една радикална, транснационална проевропейска партия, наречена Volt. „Поколението, което представлявам аз“, писа ми той в един скорошен имейл, „наблюдава началото на разпадането на ЕС, заради триумфа на референдума за Brexit. Представете си референдуми за напускане из цяла Европа, в хода на следващите 10 или 20 години; Европейският съюз би могъл лесно да бъде разрушен... Така че няма да остане нищо, ако самите ние не защитим онова, което сме постигнали след толкова много поколения на жертви.“

Не е необходимо да сте привърженици на страстния радикализъм на проевропейската федералистка програма на Volt, за да сте в състояние да оцените силата на апела на Хулио. Самият аз съм на мнение, че по-постепенни програми за реформи на ЕС изглеждат по-реалистично. В европейските избори през този [вече миналия] месец са налице най-различни варианти на проевропейскост, идещи от различни партии, повечето от които признават необходимостта от реформи. Във Великобритания пет партии (без да броим лейбъристите) подкрепят еднозначно оставането на страната в ЕС. Ясно е, че поне в този случай, и най-после, в тези европейски избори наистина става дума за бъдещето на Европа. В 28 страни нови партии и стари призраци се състезават за сърцата на избирателите, като близо 100 милиона от тях все още не са решили как ще гласуват. Това, към което се призовава сега, във всеки ъгъл на нашия континент, е защитата на общия европейски дом, не с ръце, а чрез избирателната урна. Вашият континент се нуждае от вас.

Тимъти Гартън Аш (род. 1955) е британски историк и автор на осем книги по „история на настоящето“, проследяващи развитието на Европа през последния четвърт век. Той е професор по европейски студии в Оксфордския университет и старши сътрудник към института Хувър в Станфордския университет. Негови есета се появяват редовно в New York Review of Books. Професор Гартън Аш пише седмична колонка за The Guardian. Той също пише за New York Times, Washington Post, Prospect magazine и Wall Street Journal.

Коментари (8)

• 11-06-2019|Петров

Не мога да разбера мисленето на някои хора. Нещата са очевидни. Ако искаме да разделим хората в разни категории, можем да ги квалифицираме по цвета на косите, или по цвета на очите, или по цвета на кожата. Също високи или ниски, дебели или слаби, мъжки, женски. Това са съществени разлики, които всеки може да види,.

Но съвсем неоправдано различия са като името записано в някаква книга да става причина за хиляди да бъдат убивани. Детето нито е поискало, нито е избрало името си, но някой според името му определя правото му за живот, и много го подържат, и много мълчат за това.

Същото може да се каже за езика. Какво катастрофално значение може да има, че например за думата „къща“ може да се намерят разни думи в много езици. С това къщата няма и да се измени. Тя е същата каквото и име да ѝ залепим.

Но много намират огромна разлика за хората, които използват един или друг език за същата къща. Тези хора изведнаж ни ги предават като различни.

Ура, разликата между едните и другите е намерема. И разликата може да не е само с езиците. Всякакви имена се намират за едните и другите. И всякакви имена за тяхните групи

Глушава история. Всички я знаем. Но не съвсем глушава. Щом се определят, че едните и другите са различни, е лесно да им се лепнат етикети. Те стават свои или чужди, добри или лоши, приятели или врагове. И страхът расте. Те ще дойдат и ще ни убият. По добре ние да го направим, преди те да са го направили.

И изведнаж бликва личния интерес. Ако изместим другите, ще се отворят много неща за лесна печалба. И хиляди хукват за авантата.

И така света се движи на криви колела и често залита към една или друга пропаст.

- **12-06-2019|Златко**

По този въпрос има интересни и модерни научни теории, които свързват типичното човешко поведение и (груповите) агресии, свързани с него, чрез специфичното еволюционно развитие, през което сме преминали. Ето например един добър пример за такава теория, в популярно изложение:

[**Behave: The Biology of Humans at Our Best and Worst, by Robert M. Sapolsky**](#)

- **12-06-2019|Златко**

Казано възможно най-просто, утвърденото в момента научно обяснение е, че поради несъизмеримостта между продължителността на цялостната човешка еволюция (преди около 6 милиона години нашият вид се е разделил от онези на останалите примати, преди около 1,2 милиона години е започнала реалната човешка еволюция; историята на цивилизационния период от тази еволюция, напротив, е нищожно кратка – около 10 000 години)... та, поради времевата несъизмеримост между тези периоди, нашите поведения, особено колективните, са много по-близо до онези на маймуните, отколкото до собствените ни идеали за „цивилизовано поведение“.

- **12-06-2019|Петров**

Благодаря на Златко за научната посока към която ме препраща. Науката на двадесети век е голямо нещо. Науката направи огромни крачки в

много посоки. Например успя да намали понятието разстояние и време. За много от нас то се скъси до такава степен, че можем в всеки момент да виждаме, чуваме и да ходим почти навсякъде, както и да четем за това което мина.

Аз не претендирам за наука, а само за common sense и спомени.

И струва ми се много малко се пише за един огромен лост в живота ни. Това е страха. Но страха има невероятни форми. А научното изследване на страха е сравнително непопулярно.

Страха може да е напълно реален сега, както за възможното разпадане на Европа. Може да е малък, но може да е оправдан.

Сега малко се споменават глупавите и преувеличени страхове, които ни водеха към кривите колела на историята и пропастите където я вкараха.

Ето няколко примера на невероятни страхове с страхотни резултати.

Някога поляците спираха и проверяваха немските влакове за Данциг. Страха, че Данциг може да бъде изолиран накара Хитлер да прати своите танкове. Резултата го знаем. Преди няколко дни ни показаха кръстовете на 20,000 момчета пратени да съберат с гърдите си оловото на хитлеристите по френския бряг, за да могат много хиляди след тях да се справят с този, който прати танковете си в Полша.

Помня как цяла седмица Димитров и Тито пътуваха с един влак от София до Варна и говореха за голяма Югославия. Страха от тази нова Югославия достави мавзолей за Димитров. Някой да го знае.

И не чак далеч назад по местата в Сребреница, където някога цар Лазар стъпвал, 9000 души с албански имена бяха закопани, за да не оскверняват мястото.

Споменавам всичко това, защото и сега статията на Тимоти Гартен Аш съвсем не тревожи „спасителите“, които ни водят в старите пропасти и ни пазят отвержено от „другите“, даже и от джендъри.

- **12-06-2019|Златко**

Звучи хубаво и искрено, господин Петров. Благодаря!

- **18-06-2019|Свързан с Корените си!**

Господин Енев, Европа никога не е била обединена в Своята История! Дори и сега има територии като Европейските Русия и Турция, Украйна,

Молдова, Беларус, Норвегия, Швейцария, Албания, Косово, БЮР Македония и други с площ, по-голяма на Евросъюза, и с около 200 милиона жители, а в бъдеще такава може да стане и Великобритания! А и Европа се дели на Католико-Протестантска и Православна, както и някой ислямски части като Босна, Албания и Косово! За близо хилядолетие Православието и Католицизмът, а впоследствие-и протестанството, са направили Народите на Изтока и Запада твърде различни един от друг в културно, верско, манталитетно, психологическо, езиково, писмено, стопанско, правно и каквото още се сетите отношение, което различие се съхранява дори и сега на подсъзнателно равнище, независимо от това, че по-голямата част от днешните европейци са Атеисти, Агностици и/или пасивни християни, понеже различията са изградени в течение на хилядолетията, и се изразяват в това, че след 45-та на Западноевропейците им е разрешен шовинизъм само по отношение на Източноевропейците, и първите искат да колонизират чрез концесии и отваряне на пазарите и асимилират вторите!

• **18-06-2019|Петров**

Нека да го кажем открито. За какви корени да говорим. Балканите служеха за един мост между Европа и Азия и имат не един корен а много коренчета които са неимоверно дълги. Не питам кой е бил в България, а кой не е бил. Исторически териториите под български знак постоянно се сменят. Но населението е било съвсем различно. Разни групи специализират по своему, като пазят своя език и обичаи. В миналото коня е бил главното средство за движение и даже ромите са внесени през хиляди километра да правят подкови и ножове. Германци са добивали злато и сребро. Гърците, а после евреите са влезли в търговията. Даже поляците са стигали до Варна. И колко имена имат най различни коренчета според различните тефтери в които са вписвани. Какво да кажем за хазари, илири, каракачани, гети, готи, даки, помаци и т.н. Списъка е много дълъг. Единственото което СЕГА свързва всички е българския език, който до някъде има прилика с езика на който са писали в Търново някога. Радиото, телевизията, литературата, училището налагат сега един език, който изглежда като „корен“. Сега има много повече „българи“ или „турци“, които претендират за „корени“ без да ги имат. Останалите разни коренчета са изрязани. И тази история се повтаря в всяка страна на Балканите. Кпгато

турците са напускали Солун, само 30% са претендирали да са гърци. Сега може би са 99 % гърци, кои истиски, кои фалшиви.

Едно само не може да се отрече. Територията на България е част от Европа и никой не може да ни премести с каквито и доводи да има.

За нас остава само да решим, да се пържим в тигана на Европа или да се печем в собствения си огън. Всичко останало е нещо с много въпроси, за които са написани томове.

- **19-06-2019|Свързан с Корените си!**

Какви „помаци“-та това са Българо-Мохамедани-да им отричаш по тази причина Българският произход, е все едно да отричаш, че Австрийците и Баварците са Германци, само защото били Католици, а Прусациите-протестанти!? През 30-те една друга утопична тоталитарна идеология-комунизмът, и по-точно-СССР, в полза на Югославия- проект на Сърбите обявиха Българите в Македония за ГМО Нация, като именно Българската компартия обявяваше, че уж България била убила Гоце Делчев-и край Вардара все още има патриотари, цитиращи тези пасквили, а след 44-та година тези решения бяха приложени на практика във Вардарска Македония, до края на Гръцката Гражданска война-в Беломорска, а до 1963-та година-и в Пиринска Македония, и сега има партия ОМО „Илинден“, изнудваща ни и клеветяща ни по Света, за да се откажем от На практика Половината ни Призната история, и от голяма част от езика, културата, от стотици хиляди Българи, живеещи и родени в Република България, а в перспектива-и от 6 хиляди квадратни километра територия-единствената ни значима Придобивка от Войните за Национално обединение! А сега либералите, други интернационални утописти, създават помакизм-в Полза на Гърция и Турция, смъртни врагове на етносът ни! А повечето племена, които изброихте, са тракийски, а за Готите немски историци казват, че странстванията им, цитирам:“не са и не могат да бъдат обект на положителна наука, а подобно на религията се основават единствено на Вярата“, и сред съвременните германци няма нито едно готско име, така че готските гени сред съвременните българи, са, меко казано, съмнителни! А за гените като цяло-Турците след финландците са най-патриотичната нация в Европа, въпреки че са най-смесената, националното им име до преди век е значело „презрял селянин“(което още се използва сред нетурските народи в страната-в първият епизод на поредната турска сапунка, излъчена по БТВ миналата есен „Любов на

Инат“, където главната героиня и семейството ѝ са лази-ислямизирани грузинци, героинята каза на Брат си, противопоставящ се на твърде откритата, според него, нейна рокля „дебелоглав турчин“) а самият Турски език е създаден през 20-те години от Ататюрк, като преди това се е използвал Османски, съдържащ 70% арабо-персийски думи, арабска писменост и цели арабски граматични конструкции, а от останалото голяма част са гръцки, арменски, френски, западни и славянски заемки, така че османският език е твърде съмнително дали е бил самостоятелен, но никой турчин няма да оспори това (освен най-крайните кемалисти, разбира се, които казват, до голяма степен основателно, че Турците с Исляма са приели и друг език) въпреки че руски учени си задават въпроса дали след като съвременният руски език е на 55% църковнославянски-а той произлиза от старобългарският, при наличие на голям брой заемки от чужди езици, е самостоятелен! Само твърде маргиналните в Турция ляво-либерали ще оспорват Турският национализъм заради факта, че Турската нация е най-смесената в Европа-освен Османската империя, владяла 3 континента в Мала Азия са нахлували Монголите на Тамерлан, стигнали чак до Анкара, за всеки турчин изпращането на синът в казармата е празник, а след 16-ти юли 2016-та тази държава, която от няколко месеца има по-многобройно население от Германия (а преди век е било над 4 пъти по-малко от нейното), което е младо, бързонарастващо и с изключително здрав морал, вече необратимо е поела по пътят на неоосманизма и изобщо не е демократична-касираните местни избори в Истанбул този май и най-масовите политически чистки в Европа след Смъртта на Йосиф Сталин, които продължават дори и сега, 3 години след съмнителният „Опит за Преврат“ са достатъчно доказателство за това, а приближаващият Стопански крах-като студент от Икономически университет знам, че висока инфлация, като в Турският случай, след бърз стопански растеж, е признак за приближаващ се икономически колапс, ще направи Турция склонна към военни Авантюри – вече навлезе в Сирия, а най-удобно ѝ ще е да нахлуе в разоръжената, разорената, обезкървената и морално разложената България, която е съмнително дали ще бъде защитена дори и от собствените ѝ жители, и с тази ляво-либерална риторика, зачеркваща традициите, историята, ценностите и културата на Европа преди 1945-та година и особено-между 313-та и 1789-та година, се доубива желанието на младите Българи да защитават Страната ни от една държава с най-противоположните на Либералните идеология ценности относно Бог, Се-

мейството и Родината в цяла Европа-особено източно от Анкара! Ако не бяха Младотурците и Кемалистите, дошли от Християнските Балкански Държави и от регионите, населени с Балкански християни, които са им повлияли в културно отношение, както и влиянието на Християнската Източна римска империя върху погълнатата я Османската, Съвременното Турско общество изобщо нямаше да се отличава от съвременното общество в Ирак или Саудитска Арабия примерно!

Изобретяването на еврейския нос

Автор(и): Сара Липтън

Миниатюра, изобразяваща изгонването на евреи от Франция. Тук евреите не са изобразени с гърбави носове. Човекът с гърбав нос е кралски сержант, чиито груби черти показват ниския му социален статус.

Grandes Chroniques de France, 1182

Музей на диаспората, Тел Авив

През 1940 г. нацистите издават пропаганден филм, наречен *Вечният евреин*. Филмът твърди, че показва евреите в „първоначалното им състояние“, „преди да са сложили маската на цивилизовани европейци“. Макар и да е представен като документален, филмът показва нарочно поставени сцени на еврейски ритуали, изпъстрени с образи на евреи, носещи ярмулки (еврейски молитвени шапчици) и кафтани, всичко това замислено като „автентично“ представяне на нищетата и невеже-

ството на еврейския живот. Но преди всичко останало, създателите на филма се съсредоточават върху показването на еврейски лица. Камерите се плъзгат бавно в едри планове на очите, носовете, брадите и устите на техните „обекти“, уверени, че видът на някои стереотипни черти ще предизвика реакции на ненавист и презрение.

Плакат за филма „Вечният евреин“

Дизайнерът на плаката за филма представя това разбиране, като избягва по-очевидните символи на еврейската идентичност (ярмулка, висящи от слепоочията кичури коса, звезда на Давид) в полза на само едно тъмно и месесто лице с гърбав нос. Всъщност плакатът едва ли се нуждае от заглавие. В Европа през 1940 г. това представяне на еврейството е широко разпространено: подобни изображения на евреи могат да се видят на плакати и брошури, вестници, дори детски книги.

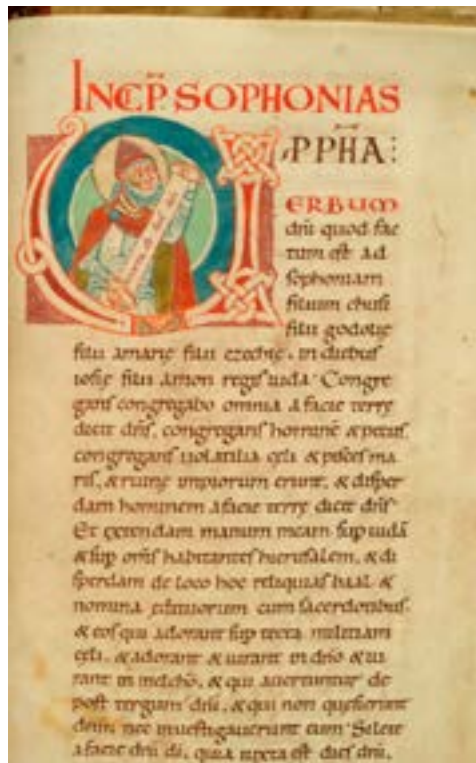
Изобретяването на еврейския нос

Този образ на евреите обаче далеч не е „вечен“. Въпреки че антисемитизмът е известен като „най-дългата омраза“ в историята, чак до 1000 г. сл. Хр. в западното изобразително изкуство не могат да се открият лесно разпознаваеми евреи от какъвто и да е вид, да не говорим пък за стереотипния образ на мургавия евреин с гърбав нос. Идещите от по-ранни времена паметници и ръкописи изобразяват еврейски пророци, израелитски армии и юдейски царе, но те могат да бъдат идентифицирани само чрез контекста, инак по никакъв начин не се открояват като различни от другите мъдреци, войници или царе. В [един от тези исторически паметници], Кодекса на Егберт (около 980 г.), дори нечестивите еврейски герои [от Библията], като например свещениците (*понтификите*), които са призовавали Пилат да разпъне Христос, са визуално неотличими; за да бъдат идентифицирани като евреи са необходими специални надписи.

*Исус пред Пилат, свещеници и войници (Йоан 19: 5),
Кодекс на Егберт, около 985
Градска библиотека, Триер*

Когато християнските художници започват да представят евреите по отличителен начин, първоначално това става не чрез техните тела, черти на лицата или дори някакви ритуални принадлежности, а чрез шапки. Около 1100 г. – време на засилени библейски изследвания и нарастващ интерес към миналото, както и великолепни артистични иновации – художниците започват да обръщат ново внимание на старозаветните образи, които в ранното средновековно изкуство са били относително пренебрегнати в полза на илюстрациите към Новия завет. Еврейски пророци, носещи характерни шапки, започват да се появяват на страниците на богато илюстрираните Библии, както и по изваяните фасади на романските църкви, които по онова време започват да се градят из цялото западно християнство.

*Илюстриран ръкопис, показващ пророк Софоний,
Библия от абатството Lobbes, 1084
Кралски институт за културно наследство (Кикурпа), Брюксел*

Шапките на пророците нямат нищо общо с реалното еврейско облекло (няма доказателства, че по онова време евреите са носели такива шапки или изобщо някакви шапки, защото чак до шестнадесети век религиозните евреи не покриват редовно главите си). „Еврейската заострена шапка“ се основава на митрата на древните персийски свещеници и символизира религиозната власт. Същата шапка се е появявала вече отдавна в ръкописи, стенописи, мозайки и резби от слонова кост, върху главите на тримата влъхви, онези „мъдреци от Изтока“, които са донесли подаръци на бебето Исус и очевидно не притежава никаква отрицателна конотация. По-скоро може да се каже, че шапката придава на тези иновативни произведения на изкуството един вид аура на свещена древност, и така помага за защитата на новите, богато украсени сгради и ръкописи, срещу обвиненията в „новост“ – ужасна заплаха в средновековния християнски свят (изключително консервативно общество, което се страхува от всеки намек за „промяна“). По същата причина пророците носят бради, символи на зрялост, мъдрост и достойнство. (Както и при шапките, брадите нямат нищо общо с действителните еврейски образи или религиозни практики. Еврейските мъже от онова време в никакъв случай не са били винаги с бради.)

Но появата и значението на евреите в западното изкуство ще се променят с времето, докато се променят самите християнски загрижености и религиозни потребности. Освен това, изкуството оказва влияние върху, но и отразява, определени идеи. Маркирането на евреите в изкуството започва да влияе върху начините, по които християните си представят и мислят за евреите; в съответствие с това се променят също християнските нагласи и политики по отношение на евреите. В един забележителен случай на това как „животът имитира изкуството“ от 1267 г., два църковни съвета разпореждат евреите да бъдат задължени да носят заострени шапки „както някога са го правили предците им“. При липсата на старовремски фотоалбуми, неизбежното заключение е, че основното свидетелство за това как евреите са се обличали „някога“, е било християнското изкуство.

Императрица Елена принуждава Юда да разкрие мястото на Истинския кръст, детайл от Триптиха Ставелот, около 1155 г. Библиотека Пиърпонт Морган, Ню Йорк

След като в продължение на няколко десетилетия носещите шапки еврейски пророци са се появявали в различни християнски произведения, около 1140 г., оригиналната персийска асоциация постепенно е забравена. Заострените шапки се превръщат в отличителни признаци на еврейството. Те започват да се появяват сред широк кръг от юдейски фигури – не само старозаветни пророци и патриарси, но и еврейски образи от литературата и легендите. В тези нови контексти предишните положителни смисли на древността и властта имат по-малко положителни конотации. В един емайлиран триптих от около 1155 г., днес в Библиотеката Пиърпонт Морган, един евреин на име Юда Киряк, когото римската императрица Елена е принудила да разкрие местоположението на Истинския кръст, не е почитан пророк. Шапката и брадата му тук служат за потвърждаване на древността, а оттам и надеждността на неговата информация. Но освен това те го маркират и като подчиня-

ващ се на един стерилен и отдавна задминат закон. Тук шапката служи като представителство на християнското учение за заместването, според което еврейските правила и обреди са станали излишни и са били заменени от по-“духовни“ християнски практики.

Исус е прикован към кръста под ръководството на еврейски и езически палачи, емайлирано обредно ковчеже, около 1170 г.

Обединение на националните музеи / Art Resource, Ню Йорк

През втората половина на дванадесети век една нова тенденция в обредността, насърчаваща съчувственото съзерцание на смъртния, страдащ Христос, кара художниците да насочат вниманието си към лицата на евреите. В изображение върху емайлирано обредно ковчеже, датиращо от около 1170 г., централният евреин в групата отляво на разпънатия Христос има гърбав нос, непропорционално голям както за собственото му лице, така и в сравнение с носовете на останалите фигури от ковчезето. И въпреки че този гротескен профил наподобява силно някаква съвременна расистка антисемитска карикатура, не изглежда – все

още – че той има същото значение. Никой християнски текстове, написани до този момент, не приписват никакви особени физически характеристики на евреите, още по-малко пък споменават съществуването на някакъв особен „еврейски нос“. Вместо да обозначава етническа омраза, грозното лице на този еврей отразява тогавашните християнски загрижености. В съответствие с новите обредности, произведенията на изкуството току-що са започнали да представят Христос като смирен и умиращ. Някои християни имат проблеми с новите образи, те се чувстват разстроени от гледката на божественото страдание. Привържениците на новите обредности критикуват подобна съпротива. Неспособността за „правилно затрогване“, което би трябвало да се предизвиква от изображенията на Христовите страдания, се идентифицира с „еврейските“ коравосърдечни начини на гледане. В това и много други тогавашни изображения видният нос на евреина служи предимно за привличане на вниманието към положението на главата му, демонстративно обърната настрана от гледката на Христос, и по този свързва жалката плът на евреина с погрешно насочения му поглед.

През останалата част на века, както и в продължение на няколко десетилетия от следващия, формата на носовете на евреите в изкуството си остава твърде разнообразна, за да може да бъде отличена като маркер за идентичност. Това означава, че евреите вече носят много и различни видове „лоши“ носове – някои дълги и стеснени, други – подобни на муцуни – но същите носове се появяват и по лицата на много „лоши“ не-евреи, а следователно не може да се говори само за един, разпознаваем „еврейски“ нос. Но към края на тринадесети век движението към реализъм в изкуството и повишеният интерес към физиономията подтикват художниците да изобретяват визуални признаци на етничност. Така се поражда наборът от характеристики, приписвани на евреите, консолидиран под формата на една доста схематично конструирана карикатура, състояща се от едновременно гротескно и натуралистично лице, гърбат нос и заострена брада.

Император Хенри VII приема свитък на закона от римски евреин,

Codex Trevirensis, 1341

Марбург / Арт Ресурс, Ню Йорк

Това изображение има множество различни цели. Тъй като е толкова оживено и реалистично, лицето на евреина като че ли възпламенява за християнските зрители физическия, светския, материалния свят – едно царство, с което евреите отдавна са били свързани в християнските полемики. Това обяснява защо една илюстрация, предназначена да покаже светския суверенитет на германския император Хенри VII, го показва как приема един свитък от физиономично окарикатурен евреин.

Илюстрация към Псалм 52: „Безумният казва в сърцето си: ‚Няма Бог‘,“ – детайл от Псалтир и Часосвет на [дамата] Боне от Люксембург, около 1340 г. Музей на изкуствата Метрополитън / Art Resource, Ню Йорк

В други случаи карикатурата предава усещането за грешка и духовна изневяра. В илюстрация от четиринадесети век към Псалм 52, („Глу-

пакът казва в сърцето си: „Няма Бог“,), не е необходима никаква шапка, за да се идентифицира жадно пиещият вино Глупак като евреин; това е ясно само от чертите му. Но илюстрацията поставя под съмнение не само еврейското неверие. Обичайно е било Глупакът от Псалм 52 да се изобразява като въоръжен със сопа идиот, грешник, грубиян или шут; следователно можем да идентифицираме другата фигура на страницата като втори Глупак. Но в компанията на нашия карикатурен евреин, и като се вземат предвид много различните (т.е. напълно неотличителни) черти на втората фигура, ние сме принудени да я интерпретираме като специфично „християнски“ (или поне не-еврейски) невярващ Глупак. Независимо от неприятната антиеврейска карикатура, това изображение едва ли подтиква към разграничаване на евреите от християните. На практика то само прави по-сложна идеята за евреите като моралното „друго“ на християните, като подчертава несъвършеното естество както на еврейската, така и на християнската вяра.

Трудно е обаче да се намери утешение в този екуменически [обединяващ всички вери] морализъм. Твърде често силата на образите (отчетливо-“истинската“, месеста специфичност на лицето на карикатурния евреин) надвива тяхното фино духовно послание. Към края на Средновековието християнските нагласи към себе си, вярата и Бог са се променили по-малко, отколкото християнските нагласи към евреите. Четири века, в които са гледали художествени образи на евреи със заострени шапки, големи носове и бради, са накарали християните да схващат евреите като различни и социално далечни от самите себе си. Когато не са успявали да откриват такива различия и раздалечавания в действителността, те са ги налагали със закони – в прословутите статuti за носене на еврейски знаци, в законите, принуждаващи евреите да живеят в странични квартали и упражняват само специфични професии, или в окончателното напъване на суверенните мускули, чрез прогонването на евреите от цели страни и региони.

„Вечният евреин“ и „най-дългата омраза“ са еднакво заблуждаващи етикети. Нито самите евреи, нито отношението към евреите са статични или непроменливи. Дори привидно идентични образи могат да носят коренно различни послания. Но историята на антиеврейската иконография разкрива една константа в западната култура, добре позната на нацистките пропагандисти – интуитивната сила на визуалното изображение.

Сара Липтън е професор по история в университета Стони Брук, САЩ. Работата ѝ се фокусира върху религиозната идентичност и опит, еврейско-християнските отношения, изкуството и културата във високото и по-късното средновековие (11-15 век).

Коментари (1)

- **15-06-2019|Петров**

Един спомен от детството ми, за еврейските носове. Това го имаше и в България.

Преди войната ходехме редовно на черква. Един приятел на баща ми имаше гърбав нос. На вратата попа го спря и каза: „Тоя чифут не може да влезе! Махай се!“.

Баща ми се засмя и каза:“Той е наш шоп Отче. Прощавай, но видял ли си досега шоп да бъде чифут или чифут да стане шоп?“

Европейките султанки на Османската империя — откъс

Автор(и): Анна Иванова Бъкстон

Предисловие

Целта на тази книга е да разкаже историите на голям брой жени от европейски произход, които са играли особено значителни роли в управлението на Османската Империя. Някои от тях са управлявали империята за дълги периоди от време.

Моят интерес към тази тема се разрасна по времето, когато изследвах Османската история в контекста на първата книга, която написах – *Тамара Шишман и Мурад I*. Тогава ми стана ясно какъв голям брой европейки са влезли в Османският харем и изключително важните роли, които някои от тях са играли в империята.

В началото на Османската Империя, султаните са търсели бракове със принцеси, станали първите султанки, за да се докажат като равностойни партньори на Балканските царе пред народа си и съседите си. Доказателство за това са доста бракове, най-вече с византийски, български и сръбски принцеси. Османски съпруги в началото на империята стават византийките Аспорша Хатун, Теодора Кантакузина, българката Тамара Шишман, сръбките Оливера Деспина Хлебянович и Мара Бранкович. Всички тези принцеси са сключили брак в официални сватбени церемонии – в родината си, на терена на империята или и на двете места.

В последствие, когато Османската империя става доминиращата сила в района и е вече асимилирала най-близките си балкански съседи, чийто принцеси била взели за съпруги, нуждата от династични бракове отпада. Тогава се появява традицията султаните да си намират партньорки из средите на наличните наложници. Причината за това е била, че жените, живеещи в империята са били свободни - туркини, християнки и еврейки, те не можели да стават робини и наложници. Като свободни жени, те трябвало да сключат официален брак със султаните. (Точно по тази причина, новоосвободената бивша робиня Хюрем Сул-

тан убеждава Сюлейман Великолепни да се ожени за нея – като свободна жена, тя нямала вече право да живее с него без брак.)

Наложниците са били робини, стигнали до харема, след като са били отвлечени от семействата си от нападащи пирати и армии. Те произхождали от различни краища на Европа. Някои от тях са италианки/венецианки, други са византийски – гъркини, украинки, французойки, сръбкини, грузинки и т.н. Дори има и една българка, която не е трябвало да бъде в харема като робиня.

Живота им заслужава проучване по няколко причини: за начините, по които те стават любимки на султаните, за въздействието, което указват върху тях и Империята и политиката ѝ, начина ѝ на живот, култура и мода, както и поради взаимоотношенията, които те са поддържали с Европа.

Някои от тези жени са запазили влиянието си не само по времето, през което се били главните партньорки на султана, но също и тогава, когато синовете им са били султани и те се заемали важната позиция на Кралица Майка/ Валиде Султанка. Някои от тях, като Нурбану Султан, Сафие Султан, Хатидже Турхан Султан и особено Кьосем Султан са прекарвали 20-40 години начело на Империята. Например Кьосем, партньорката на Ахмед I, става Валиде Султан, по време на управлението на синовете си Мурад IV и Ибрахим, и после става Старша Кралица Майка (Büyük Valide Sultan), по време на господството на внукът ѝ Мехмед IV.

И въпреки, че са живеели затворени в харема, те са успявали да упражняват огромно влияние върху ръководството на Империята. В техните истории ще разберете как са го постигали.

По това време не е имало официални брачни договори. Всяка жена е била приемана за „съпруга“, щом е получила собственост, с която да издържа себе си и децата си. По-късно те са получавали също пари – заплати, въз основа на тяхната важност в очите на султана. Някои от тях също са преминали през сватбени ритуали и церемонии. Живели с в голям лукс, облечени в коприни и брокати, носели са невъобразимо красиви бижута – някои от тях могат да бъдат все още видени в Музея Топкапи в Истанбул.

Въпреки това, дните им са били изпълнени с тревоги – имало е заплахи срещу тях, султаните и срещу децата им. Имало е епидемии от чума и други болести, въстания и конспирации в двореца – всички те

са можели да отнемат статута им и да подкопаят властта им. Живели са живот, пълен с несигурности!

Някои от тях са били обичани от народа – като Хатидже Турхан Султан, други, като Хюрем Султан, са били мразени. Народът смятал Хюрем за вещица, която омагьосала любимият им султан – как иначе биха си обяснили факта, че той нарушава няколко-вековната традиция за да се ожени за нея – робинята!? Любовта, както и омразата за били в основата на начина, по който някои от султанките са умирали – някой са умирали в леглата си, други като Нурбану Султан и Кьосем Султан са били отравяни или удушени. Злополучната Ирина, най-голямата любов на Мехмед Завоевателя, е била екзекутирана пред Улема (Съвета на Ислямските Духовни лица), за да може Мехмед да демонстрира любовта си към Исляма.

И докато размерите на харема по времето на Първите султанки е бил сравнително малък, в по-късни времена неговите жителки са увеличили броя си значително. По времето на Кьосем Султан, 3,000 жени са живели в него. Това също изисквало да има голям брой жени-администраторки и работнички в харема. Броят на евнусите се е увеличил, както и техните отговорности и власт. Черните Евнуси са били с напълно премахнати полови органи и за това са били поставени да отговарят за харема. На Белите евнуси са премахвали само тестисите и те са работели изключително в Османската администрация.

Много от султанките са използвали Еврейки търговки, които като свободни жени са можели да влизат и да излизат от харема и да осъществяват връзките им с външния свят, както и да ги представят в международни преговори с политици и посланици.

Особено ме интересуваха тези султанки, които бяха внесли своята европейска култура, езици, моди и дори религии в сърцето на Османската империя. Някои от тях са кореспондирали с много от монарсите в Европа по времето на живата си и са упражнявали влияние и понякога натиск, върху войните, които Османците са водели срещу европейските държави.

Тамара Мария Шишман, съпруга на Мурад I

Тамара Мария е била родена около 1340-41 година, почти 10 години след като Болярският Съвет провъзгласява баща ѝ – Иван Александър за цар на България.

Той е бил от семейство с безукорно потекло. Читателят трябва да знае, че преди него от доста време българският престол е бил заеман от силни феодални владетели с далечна и едва-крепяща се, предполагаема връзка с царското семейство. Най-силните от тях са били Белгун, Тертер и Шишманови.

Чрез майка си **Кераца** (означаващо на гръцки *лейди*) Петрица, дъщеря на болярина Шишман от Видин (член на семейство Тертер и самият той – родоначалник), Иван

Александър води потеклото си от един от най-великите царе на България – Иван Асен II.

Източниците сочат категорично, че баща му – Деспот Страцимир, е принадлежал към семейство с българо-куманска принадлежност – той също е бил от рода на Тертеровци.

Очевидец описва Иван Александър като красив мъж, с „добри очи“ и свежо лице. Източниците също сочат, че той имал „свити колене“. Сега се предполага, че в детството си, той е страдал от рахит.

Иван Александър е отраснал в **Карвуна**, близо до Черно Море, където баща му е бил деспот. Когато възмъжал и се сдобил с военен опит през 1320-те години, Иван Александър станал деспот на **Ловеч** – област на запад от столицата Търново. Най-вероятно, той е получил тази титла от вуйчо си **Михаил Шишман**, в знак на признание за военната помощ, оказана му от Иван Александър.

През 1321-22 година младият Иван Александър се жени за дъщерята на влашкия владетел **Иван Александър Басараб**, обикновено именуван **Иванко** в източниците. Той е познат в румънската история като „*Основателя*“, в чест на това, че той е създателя на държавата Влахия и пра-родител на владетелският род на Басарабите. Той също е бил от Влахо-Кумански род. Днес, Басараб I също е почитан като основател на Румънската Църква.

През 1310 година, Иван Басараб, който властвал до 1352 година, обединил принцовете и местните водачи, познати под титлата Войводи, от двата края на реката Олт (приток на Дунава). Така той създава феодална държава, наречена Влахия.

(Моля, забележете липсата на лично име под статуята на фотографията! Когато ходих да търся гроба на Иван Басараб в Куртея де Аржеш ми се скараха троснато, че го наричам Иван. Той нямал лично име! Интересно, че всички средновековни хронисти не са се поколебали да полз-

ват Иван или Иванко като токова. Но явно, през комунистическо време се е смятало за по-добре той да няма лично име, от колкото да ползва славянското Иван!)

В началото на царуването си(1321), Иван Басараб бил верен васал на унгарския крал. Знае се, че богатството му е било натрупано от търговия с риба.

Има две теории за идентичността на съпругата на Иван Басараб. Според някои източници, тя се е казвала Ана, но те не са потвърдени. Други източници и стари документи гласят, че съпругата била Маргит Добокай -от благородническо унгарско семейство. Маргит била една от двете дъщери на графа на Добока, притежаващ огромни имения в Унгария.

Но да се завърнем към младоженците – Иван Александър и Теодора! През 1323 година се родил първият им син –Михаил Асен. През 1324/5 се ражда вторият им син – Иван Страцимир, последван от третия им син – Иван Асен.

През Ноември, 1330 година, принц Басараб успешно отбива атаката на унгарския крал, който навлязъл във влашка територия. В битката при Посада (9-12 ноември,1330), армията на Басараб побеждава унгарците в Трансилвания и независимата Влашка държава е приета без никакво съмнение.

През 1331 година, Болярският Съвет провъзгласява Иван Александър за цар на България и прогонва сръбкия Анна Неда и сина ѝ – бившия цар Иван Стефан.

И както бихме могли да очакваме, още в началото си, царуването на Иван Александър е било обезпокоено от силните му сръбски, византийски и унгарски съседи, както и от претенциите на феодалите боляри в самата страна.

На 8 Септември, 1331 година, синът на сръбския цар Стефан Урош III Дечански и жена му – българката Теодора (дъщеря на цар Смилец) – Стефан Урош IV, по-късно известен под името Душан, прел короната и станал цар на Сърбия.

В последствие, Иван Александър решил, че най-лесно ще се помири със сърбите чрез дипломатическо решение. За да си осигури приятелски отношения с младия владетел и да може да се отдаде на другите си проблеми, през 1332 годна, Иван Александър дал сестра си Елена за съпруга на Душан. Сватбата им станала навръх Великден през 1332 година.

За да потвърди авторитета си и да намали тревогите си относно вътрешната и външна опозиция, Иван Александър повел армия от 8,000 българи и 2,000 Влахи срещу Византия. Стигнал до Адрианопол и превзел доста градове на юг, които върнал в Българската държава.

Въпреки страстната реч, която Византийския император произнесъл на неговите (7,000) войници, те били разбити от българската армия и Византийският император поискал мир.

Дипломатическите преговори между Търново и Константинопол наистина завършили с договор за мир, но той бил подкрепен също и от сватбата на най-големия син на българското царско семейство – Михаил Асен с младата дъщеря на Андроник III – Мария. Сватбата била отложена поради младостта на младоженеца и булката. Но през 1338 и пролетта на 1339 година, тя била проведена в местността „Комнини Ливади“, близо до Адрианопол. Там 9 годишната Мария и 15 годишния Михаил Асен станали съпрузи.

След дълги приготовления и преговори, двете семейства се събрали да отпразнуват брачния съюз и мира, който той носел. Тържествата продължили осем дни. И в името на този мир, младата съпруга получила новото име Ирина (означава мир).

Тамара е родена около 20 години след сватбата на родителите си, през 1340 година. Тогава майка ѝ е била на около 38-40 години, а най-големия ѝ брат Михаил Асен (16 годишен) – съпруг и боец. Иван Страцимир също тренирал за войник и е бил смятан за възрастен на 15 години. Най-младият ѝ брат – Иван Асен IV бил роден на 1328 година и е бил на 12 години, когато се ражда Тамара.

Принцесата кръстена Тамара (Мария е било църковното ѝ име), е позната в България като Кера Тамара (лейди Тамара). Тамара е старо еврейско име, означаващо „финикова палма“. В народните песни тя е наричана Мара, което всъщност е съкратената форма и на двете ѝ имена. Предполага си, че тя е кръстена Тамара от уважение към Иван Асен II, един от най-славните български царе, който също имал дъщеря с това име.

На 4 годинки, Тамара е присъствала (и вероятно е бира шаферка) на сватбата на брат си Иван Асен, който се оженил за влашка принцеса, 14-15 годишната Елена – най-вероятно първа или втора негова братовчедка от Басарабския клан. Тя е позната най-вече от фолклора. Тази сватба се е състояла най-вероятно през 1344- 45 година.

Като пораснала, Тамара е имала собствен свещеник – учител по религия, който да я образова. Като се има предвид уважението на баща ѝ към културата и образованието, сме сигурни, че тя се е научила да пише на български, както и на гръцки. Знае се, че българското царско семейство е имало специално лице, отговорно за организацията на образованието на децата им, който е наричан с гръцката дума „педагог“. Тази позиция е съществувала още от времето на Иван Асен II. Музикалното образование на принцесата е включвало пеене (много популярна занимание на българската нация), както и свирене на няколко инструмента.

Скоро, детството на Тамара щяло да бъде белязано от травма. Баща ѝ се влюбил да уши в една млада еврейка. *Мавро Урбини* предполага, че истинската причина за това била нейната интелигентност и бързия ѝ ум. Той твърди, че в сравнение с нея, Тодора I не била достатъчно умна и интелигентна. *Паусий Хилендарски* нарича Теодора I „злонравна“. Според френските и Византийските източници, новата любимка на царя била дъщеря на венециански банкер и е имала репутация на много остроумна. Други източници предполагат, че нейните еврейски пра-отци са дошли от Унгария през 13-ти век. Както и да е, всички източници са еднотушни, че тя произхождала от богато и влиятелно семейство.

Има няколко теории за това как са се срещнали те. По-пикантната версия изказва предположение, че Иван Александър я е видял да се къпе гола в Янтра – история, напомняща ни за цар Давид и Батшиба от Библията. По-вероятната теория, обаче е тази на *Орбини*, който казва, че те са се срещнали когато Сара се явила като свидетелка по дело, което Иван Александър е съдел.

Не се знае какво точно е била името на втората съпруга на Иван Александър преди покръстването ѝ. На всички българи, тя е позната под името Сара. Това е името, което българският писател от 19-ти век *Иван Вазов* ѝ дава пиесата си „*Към Пропастта*“, чийто сюжет е любовта между Иван Александър и Сара. Предполага се, че това име може да е произлязло от търновска легенда, преди да го използва Вазов.

Висока, тъмна и елегантна красавица (както се вижда от *Четвероевангелието на Иван Александър*, намиращо се в Британската Библиотека), Сара е била значително по-млада от царя, който по това време бил на около 45 години. Тя живеела със семейството си в квартала Франк Хисар.

Царят бил полудял от любов! През 1347 година, той решил да се разведе с Теодора Влашка, която след повече от 20 години брак и поне 4 деца,

вероятно вече бела позагубила от красотата и елегантността си. След сватбата, новопокръстената Теодора взела името на своята предшественичка. Изборът на същото име най-вероятно бил първия пример на ранен PR, с цел да намали всякакъв шок из цялата страна.

Теодора I била изпратена в манастир някъде около Видин – колкото се може по-далеч от новото семейство. Като най-малкото дете на царската двойка, Тамара вероятно е била най-разстроена от загубата на майка си.

Иван Басараб, с когото Иван Александър имал идеални отношения, по това време имал собствени проблеми. В резултат на загубата на крепостта Северин, през 1345, той бил принуден да стане васал на унгарския крал. Съюзът между Басараб и Александър издържал почти до 1347 (годината на развода) и носел облаги и за двамата владетели. Когато Иван Басараб починал през 1352 година, неговият син Николае Александру Басараб поел добре уреденото царство. Но, до тогава, Иван Александър имал нова жена в живота си!

Сватбата станала през 1348 година. И тук трябва да поясня на читателя, че царят не е трябвало непременно да се ожени за Сара – много монарси имали любовници и незаконни деца. Примери за това в българската история са били Самуил и Иван Асен II. Фактът, че сватбата се е състояла, означава че причината за това е била високата репутация и уважението, на което се радвала проекто-булката в България или просто че царят е бил пленен от много по-младата и красива жена. Източниците също намекуват, че тъй като България е загубила черноморските си пристанища с търговията и таксите им, както и цялата област Добруджа, Иван Александър е страдал от липса на пари почти през цялото си царуване. Вероятно е семейството на Сара-Теодора да са могли да предложат значителна зестра на младата жена, която вероятно е била много удобна за царя.

Малко преди брака си, Теодора се покръства и често е спомената като „новопокръстената“ Теодора, може би за да бъде различена от другата Теодора, първата съпруга на Иван Александър. Вероятно е също по това време да не е имало толкова много покръстени евреи и нейното покръстване а е направило впечатление на народа.

И за да докаже принадлежността си към новата вяра, царицата влага средства в много църковни дарения, стои църкви и подпомага манастири. Един от тези и „Ивановският“ скален манастир на Русенски Лом,

който се е ползвал с много привилегии също и от царя. Тя е намерила признание за тази своя дейност в *Поменика*, поместен в *Бориловия Синодик*, където за нея се говори като „*обновителка на много църкви, въздигнала различни манастири...запазила цялата си благочестива вяра.*“ Според *Сашка Георгиева* в книгата ѝ „*Жената в Българското Средновековие*“, „*Почти всички майки, съпруги дъщери и други родственик споменати в Синодика на Цар Борил са наречени благоверни, но с изключение на еврейката Теодора, за нито една от другите не се съобщават проявите, с които те са давали израз на своята набожност.*“

Това е също теза в подкрепа на идеята, че благотворителните действията на „новопокръстената“ царица са правили по-голямо впечатление от тези на другите царици.

Друг интересен факт е, че *Теодора II*, измежду всички царици на Второто български царство е тази, чийто титла „сдържа всички най-съществени елементи, присъщи на титлата на самия владетел – *самодържица на всички българи и гърци*“. Според *Сашка Георгиева*, „*Никой български владетел от Второто български царство не афишира така открито участието на своята съпруга в управлението на царството, както прави тава Иван Александър по отношение на втората си жена.*“ Въпреки неоспоримата позиция, в която се намира новата царица, днес не е съвсем ясно в какво се изразява нейното политическо участие в управлението на страната. Най-вероятно е тя да е влияела върху мненията и решенията на царя – ще видим примери за това в последствие.

Но да се върнем към *Тамара*. Можем да си представим мъката, която тя е изпитала да види как гонят майка ѝ от царския дворец и баща ѝ води новата си съпруга да командва в двора. Как това 8 годишно дете си е обяснявало събитията? Кой е бил там да я успокоява и я подкрепя в тези трудни за нея времена? Още от ранна възраст, тя е разбрала колко несигурно е положението на всяка царица или принцеса в средните векове!

През 1348 година се ражда принцеса *Мария*, с обич наричана от всички *Кераца* (малката лейди) – първото дете на новото семейство. Тя може да е получила името си в чест на майката на Иван Александър – *Кераца Петрица*. От друга страна, това може би е било титла, както казах по-горе. В подкрепа на втората теза е факта, че тя не е наричана *Кераца* от никой друг освен българите. В нито един византийски или османски документ или източник тя не е наречена така.

През 1349, нова трагедия застига младата Тамара. Най-малкият ѝ брат – Иван Асен, е бил убит от турците някъде около Средец (София). В миниатюрата на българското издание на „Хрониките на Константин Манасий“ – един от най-важните документи на българската средновековна култура, виждаме изображение на погребалната сцена на младия принц в църквата „Св. 40 Мъченици“ в Търново. Всички членове на семейството са изправени около тялото на починалия принц – отсъствието на Тамара прави впечатление.

През 1350 година е роден първият син на Теодора II. Дадено му е името Иван Шишман. Той е около 10 години по-млад от Тамара. След 2-3 години се ражда Десислава (1352/3), последвана от Василиса. След тях се ражда още един син, кръстен Иван Асен V, но точната дата на раждането му не е ясна.

Годината 1355 носи смесени чувства за Тамара. Към края ѝ тя загубва и най-големия се брат. Но преди това, през лятото, радостно събитие придружава мирният договор, сключен между България и Византия. Той включва сватбата на младата принцеса Мария (Кераца) за Андроник V, сина на Йоан V Палеолог. И тъй като и двамата младоженци са били малолетни, трябвало е Търновската Патриаршия да вземе позволение от тази в Константинопол за брака. Датирано от 17 Август 1355 година, то потвърждава, че този брак е бил в полза на гърците и българите и срещу „неверниците“ – османците.

И както споменах по-горе, към края на 1355 година, най-големият брат на Тамара – Михаил Асен паднал убит в бой с османските сили край София. Името му (Михаил Василич) е спомената в народните песни като смел защитник на родината.

Мария (Кераца) пристигнала в Константинопол за да се присъедини към семейството на съпруга си към края на 1356 година, почти веднага последвана от Ирина, вдовицата на Михаил Асен, която се завръщала у дома си в Константинопол. Всички тези събития, както и изхвърлянето от двореца и развода на майка ѝ, поучават Тамара за неочакваните обрати в живота на царствените съпруги и принцеси.

Единственият останал жив син на царят, от първия му брак – Иван Страцимир, напуснал двореца след неразбирателство с баща си, вероятно породено от начина по който е третирана майка му. Сега той управлявал Видинското княжество. Конфликтът между него и баща му се задълбочил още повече, когато той бил пренебрегнат за позицията на

престолонаследник и Иван Шишман бел избран за такъв. Тук предполагаме влиянието на царица Теодора II. *Мавро Урбини* изтъква, че Иван Александър все още обичал Иван Страцимир „с най-нежна обич и никога не е излизал с войската си срещу него. Баща му позволявал да прави каквото си иска, включително и да се провъзгласява за цар.“

През 1355/6 година Иван Страцимир се жени за първата си братовчедка Анна, дъщерята на сегашния владетел на Влашкото княжество Николае Александру Басараб и сестра на Владислав Влайку – приемника на Николае. Тамара със сигурност е присъствала на тази сватба, заедно с майка си, вече монахиня.

Но до тогава, на повече от 15 години, Тамара вече е била омъжена. В илюстрациите на *Четвероевангелието на цар Иван Александър* от Лондон, което е поръчано/изработено през 1355 година, в една от миниатюрите виждаме висок, красив млад мъж, изправен до Тамара и сестрите ѝ. Текстът ни съобщава, че това е съпругът ѝ, деспот Константин. Те са представени по начин, който подсказва, че тя е била доста по-млада от него. Вероятно е, докато е било завършено евангелието, Тамара и Константин да са били женени вече от няколко години.

Инсигнията на Константин от миниатюрата е интересна за разглеждане. Изобразен е в с дълга, официална лилава роба (лилавият цвят подсказващ статуса му), със скипър и корона на деспот. Съпругата му Тамара е облечена също в лилава роба на деспотица, но тя също е наметната с червена туника отгоре, която подсказва царския ѝ произход.

На времето за дълъг период е имало спекулации по отношение на първият брак на Тамара. Предлагам да преразгледаме някои от личностите и аргументите по въпроса отново. Първоначално се е мислело, че първият съпруг на Тамара е бил Константин Драгаш, владетеля на Велбъжд – град в югозападна България и северна Македония. Нека да разгледаме аргументите по тази теория.

От османските източници знаем, че през 1372 година три от дъщерите на Драгаш се женят за Мурад и двама от малките му синове – Якуб и Баязид. И тъй като по това време Якуб е бил на 10 години, а Баязид на 12, ние ще приемем за калкулациите си, че двете булки – Анита и Олга са били на подобни възрасти. Третата дъщеря приела исляма и се прекръстила на Фюлейн Хатун след като се омъжила за Мурад, който по това време е бил на около 46 години. Предполагаме че тя е била на поне 16 години, за да бъде бракът консумиран.

Дъщеря	Омъжена през	Омъжена за	Предполагаема възраст	Вероятно родена през	Друга информация
Фюлейн	1372	Мурад	15	1357	Приема Исляма
Олга	1372	Баязид	12	1360	Не приема Исляма
Анита	1372	Якуб	10	1362	Не приема Исляма. След смъртта на Якуб, тя става жена на убиеца му Баязид.
Елена	1392	Мануел Палеолог	15 – 20	1372 -1377	Византийска императрица и майка на последния византийски император.

За да има деца на такива възрасти, предполагаме, че до 1356 година, Константин Драгаш е вече бил женен от поне 16-17 години. И ако се е оженил на 17 години той би трябвало да се е родил някъде около 1336 – 1340. Имайки предвид предполагаемите дати на раждането на трите му дъщери установяваме че теорията той да е първият съпруг на Тамара Шишман е несъстоятелна. По времето, когато той би трябвало да живее с Тамара – когато е изписвано/илюстрирано *Четвероевангелието на Иван Александър* той явно е бил женен за друга жена, майка на дъщерите му.

Във всички източници за братята Драгаш няма никаква информация за каквито и да е връзки с българския царски двор – Османските източници го наричат, обаче „*Българският Принц Константин*“, както и „*Господарят на Велбъжд в България*“. Името Кюстендил е било дадено на Велбъжд от османците – градът е кръстен на Константин Драгаш.

Друг аргумент е фактът, че той не присъства в никакви източници с деспотска титла. Невъзможно е той да е притежавал тази титла по времето когато се е създавало *Четвероевангелието* и тя да не е била ползвана. Константин става независим владетел само след 1377 година, а през 1355, когато е било създавано *Четвероевангелието*, той е липсвал напълно от историческите източници и не е притежавал тази титла.

Първата сватба на Тамара трябва да е станала някъде от 1350 година нататък, когато тя е била над 10 годишна, така че поземлените имоти на братята Драгаш явно не са „сватбен подарък“, даден на Константин Драгаш от Иван Александър.

Въз основа на гореизложените факти заключаваме, че Константин Драгаш не би могъл да бъде първият съпруг на Тамара Шишман.

Всеобщо приетият вариант сега (по липса на нова историческа информация) е, че Тамара може би се е омъжила по любов, вероятно за човек, с когото е била отраснала. Предполага се, че Константин е бил син на български болярин, който след брака си с принцесата е бил провъзгласен за деспот. Той със сигурно е получил определена област на България, която да управлява и където те са живеели заедно. Къде е била тя също не се знае за сега. И тъй като няма никаква информация за живи деца от този брак, предполагаме, че няма такива, а ако е имало, те са починали много бързо.

Общото историческо мнение сега е, че Константин е починал в една от по-ранните битки с османците, но не знаем точно кога. Не е ясно също след колко години брак, Тамара остава вдовица.

През 1365 година, друго голямо събитие – по-точно политически скандал разтърсва двора в Търново и семейството на Тамара. Людовик Анжу – унгарският император напада видинското царство. Армията поставя града в засада и Иван Страцимир и семейството му с нетърпение очакват помощ от Иван Александър и армията му. Тамара е била изключително разтревожена за съдбите на братовото си семейство както и за майка си, която живеела в манастир някъде около Видин.

Обсадата продължила четири дни и на 2 юни 1365 година, преди да пристигне каквато и да е помощ, Видин бил превзет от унгарската армия. Отнело на унгарците обаче, повече от три месеца да превземат останалата част от княжеството. Съпротивата на местните хора била изключително упорита.

Семейството на Иван Страцимир било отведено в замъка Хумник, а Людовик оставил един от своите благородници да управлява Видин. В страната веднага пристигнали огромен брой католически свещеници, които се заели с покръстването на населението. Людовик смятал, че е много по-важно да покръсти ортодоксалните християни в католицизъм, от колкото да ги подкани да отблъснат заедно османците, които вече заплашвали Видинското княжество от юг.

Наложило се Иван Страцимир да приеме католическата религия – съпругата му Анна била католичка по рождение. Тази вест е била приета като особено трагична в двора в Търново.

Успехът на Людовик Анжу срещу Видинското княжество, обаче, впечатлил византийският император Йоан V Палеолог да предприеме една изключителна стъпка – да отиде при него и да го помоли за помощ срещу османците. Неговите действия били уникални – нито един византийски император не е правил никога подобна стъпка – винаги е било прието, че другите, „*по-дребни принцове*“ трябва да дойдат за да се поклонят на единствения и неотразим император на Византия.

Въпросът е бил от такава важност за Византия, че Йоан Палеолог оставя държавата в ръцете на най-големия си син Андроник (зетя на Иван Александър) и се отправя на път. През зимата на 1366, заедно с двамата си малолетни синове, Мануел и Михаил, посред лютите януарски студове, те прекосяват Черно Море. После по делтата на Дунав, и нагоре по реката, те стигат до Унгария.

Людовик приема да помогне на Византия само при едно условие – масовото покръстване на населението на страната в католицизъм. Но това не е било решение, което императорът можел да вземе самостоятелно и той решил да се върне в Константинопол. Преди да тръгне, обаче, Людовик го заставил да остави единия от синовете си като заложник.

Малката група решава да се върне този път по земя и като стигат до българската граница, те са спрени от граничарите по нареждане на Иван Александър. Казват им, че няма да им позволят да продължат, докато Йоан Палеолог не се съгласи да съдейства за връщането на видинското княжество към България. Той е оставен със сина си в малък пограничен град за близо шест месеца, напълно пренебрегнати от Иван Александър и двора му, въпреки че двамата са сватове и децата им са женени. Андроник също не бърза да се притече на помощ на баща си.

Това отношение към византийският император било напълно безпрецедентно! В негова помощ, съвсем скоро ще се отзове нов герой в нашата история – италианският граф Амадеус Савойски – първи братовчед на Йоан Палеолог, познат също под името Зеления Граф.

Първоначално, той смятал да се присъедини към кръстоносните армии, които се биели с египетските мамелюци, но тъкмо преди флотата му да отплува, бил подписан мирен договор с тях. Амадеус имал голямо желание да се докаже като кръстоносец и вместо да отплува към Кипър,

където се развивали събитията с мамелюците, той повел флотата си от 15,000 до 18,000 рицари в 15 кораба към Черно Море.

Той превзел Галиполи от османците и предал този важен град на Византия, която го притежавала за 10 години след това. Новината за задържането на братовчед му Йоан Палеолог на българската граница го заварва в Константинопол. След месец подготовка, без никакво двоумение, през зимата на 1366/1367, той поема към българският бряг на Черно Море. Флотата на Амадеус завзема пристанищата Ахтопол, Созопол, Скафиди и Несебър преди да се отправи към Варна. Той дава всички тези градове пак на Византия. Загубата им намалява драстично приходите от търговията им за хазната, така необходими за защитата на царството.

Като обсажда града, той настоява да бъде освободен братовчед му. Всички тези събития карат дворецът в Търново да гъмжи от тревога, спекулации и дискусии. Тамара, която вероятно се е завърнала да живее в двореца, е била свидетелка или пряка участничка в събитията.

След повеждането на дипломатически преговори, обсадата на Варна е вдигната, подписан е договор, и Иван Александър позволява на Йоан Палеолог и сина му да прекосят България и да се присъединят към силите на Амадеус Савойски. Императорът стига до Несебър през януари 1367 година и той и Амадеус прекарват зимата там. После, през пролетта на същата година, те се връщат заедно в Константинопол.

В рая на краищата, Андроник е обвинен за арестуването на баща му в България – та нали той е български зет!? Цялата тази история показва колко ефикасна би могла да бъде една малка, целенасочена и добре проведена кампания срещу българите. Тя би била толкова ефикасна е срещу османците. Също, тя показала на османците колко разединени са техните противници.

С комбинация от дипломация и военни действия през 1369/70, Иван Страцимир успял да си възвърне княжеството. Общите усилия на влахи и българи успели да убедят унгарският император да възстанови Иван Страцимир на престола му във Видин като свой васал. Били необходими пет години за да се възвърнат жителите на града и да се нормализира живота в него.

Като използвал подвластието на Унгария, Иван Страцимир продължил да се отдалечава от баща си и второто му семейство. *Мавро Орбини* съобщава, че Иван Страцимир управлявал княжеството си разумно и

имал добри търговски контакти с Дубровник. Това е означавало, че доста търговия и пари са влизали в княжеството от тази посока.

Вероятно след всички тези събития, Тамара е посетила семейството на брат си, както и майка си във Видин. До тогава тя вече е била вдовица от доста време.

Можем да си представим семейните отношения, последвали смъртта на Иван Александър на 17 февруари 1371 година. Тамара, вече на 30 години, е била близка свидетелка и е участвала във всички официални дворцови формалности в царския дворец. Тя е трябвало да участва в официалното въздигане на природения си брат Иван Шишман върху българският престол. Тя сигурно е изпитала триумфа на мащехата си да види сина си в ролята на цар. Тя също вероятно е чувствала недоволството на брат си – Иван Страцимир, който въпреки че е по-възрастен син, е бил пренебрегнат за царската позиция.

Според мненията на всички съвременни хронисти, Тамара все още се е ползвала с репутацията на голяма красавица. Предполага се, че съпругът ѝ е починал доста пред смъртта на Иван Александър, което води до интересния въпрос защо до тогава тя не е била омъжена за втори път? Тамара без съмнение е осъзнавала собственото си безсилие в една разпокъсана държава, когато е трябвало да се закълне във верност и подчинение на младия и неопитен цар.

И не след дълго, самата тя става обект на предложение за брак от страна на султан Мурад I. През цялото това време, османците не престават да нападат и грабят Балканите. Това кара местните принцове, деспоти и царе да се опитват да постигнат разни споразумения с тях, за да запазят икономиката на владенията си от разруха, заграбването на земите им и поробването на населението в тях от нападателите.

Успехът на генералите на Мурад срещу християнската армия на местните феодални господари Вълкашин и Углеша, прави положението на новия цар на България особено опасно.

В преговорите между двете страни се разбира, че младия цар е трябвало да задоволи едно допълнително условие, искано от Мурад – да се съгласи на династичен брак между него и сестра му Тамара Мария. *Мавро Урбини* цитира гръцкият историк *Лаоник Халкокондил* като източник за изявлението си, че от жена си, Иван Александър имал „*изключително красива дъщеря, която дал за жена на турчина Мурад.*“

След като получил това предложение, Иван Шишман поискал да му се даде време за консултации – това не било решение, което той искал да вземе сам. Това искане било почти без прецедент – само няколко византийски и една българска принцеса са били женени за мюсюлмани – турци или татари. (Единствената българска в писъка е дъщерята на Георги Тертер Елена, която била женена за Чака, синът на Ногай – хана за Златната Орда на татарите.)

До тогава Мурад имал три съпруги, мюсюлманската религия позволявала четири. Преборвайки си с личното си нежелание да задоволи предложението и след консултация с Патриарха и Болярския Съвет, Шишман се съгласил да позволи на тази принцеса, известна с красотата си, да стане жена на Мурад I. Това решение било необходимо поради факта, че големи части от България се били заграбени и големи градове загубени в полза на османците.

Предложението на Мурад било направено от позицията на сила – Тамара сключвала брак с най-силния политически играч на Балканите. Ясно е било, обаче, че този „новодошъл“ владетел е искал да покаже на народа си, че той е подходящ съпруг за дъщерята на Иван Александър. За да подсигури брака, той бил готов да върне на България голям брой от загубените земи и градове.

Нямаме никаква информация, какво е мислела Тамара по това време. Не се знае до какво степен ѝ е било позволено да изкаже мнението си, относно бъдещата си съдба. Тя със сигурност е знаела как се използвали принцесите по това време – за сключване на бракове, които потвърждавали мирни договори и в подкрепа на съюзничество – понякога с врагове. Дали се е страхувала да отиде в османският двор? Какви точно са били отношенията ѝ с Иван Шишман и семейството му? Какво е било мнението на майка ѝ Теодора I – сега монахиня? Можем само да спекулираме сега.

Да не забравяме, обаче, че тя вече е имала брак в младините си, който може да е бил сключен по неин избор. Това ни насочва към вероятността – за която се наемква в толкова много народни песни, опиващи я като жена със силна воля и бърз ум, че Тамара краен случай вероятно е дала съгласието си за неизбежния брак.

Тамара със сигурност у била чула за брака на шестдесет годишния баща на Мурад – Орхан със шестнадесет годишната византийска принцеса Теодора Кантакузина, който се състоял през май, 1346 година. Тя

вероятно също е чула за брака на Орхан с друга Теодора Душан – дъщеря на леля ѝ Елена Шишман и Стефан Душан и нейна първа братовчедка през 1345(?).

Тамара, разбира се, е нямала никаква лична информация за Мурад. Знаело се е, че майка му е била византийска благородничка и той най-вероятно е говорел гръцки и е имал познания относно византийския етикет. И тъй като преди покръстването си майка му е била християнка, Мурад вероятно е имал понятие от разликите между Исляма и Ортодоксалното Християнство. Мурад бил смятан от съвременниците си за убедителен оратор. Вероятно той не би могъл да се смята за неграмотен – идеята, че не можел да пише, сега вече е отхвърлена от турските историци.

Въпреки, че бил обичан от народа си, че е бил строг и справедлив, българската гледна точка относно характера на Мурад ще да е била доста страховита, оцветена от ужаса на нападащите му армии. В битките, той бил жесток към враговете си, но също и внимателен – не позволявал да се убива безпричинно – особено млади хора под 18 години. Населението на бейлика му го намирало за религиозен и праведен мюсюлманин, който непрекъснато давал пример за добра държание. Той вземал социалните си отговорности на сериозно – строил училища и джамии, мостове и други архитектурни паметници. Тази страна от характера му не е била позната на Тамара преди заминаването ѝ. Мненията, които Тамара била чула за Мурад преди заминаването ѝ, са били предимно отрицателни.

Датата, официално приета за сключването на този брак е била 1371 година – след Черноменската битка. Тамара е била дадена за жена на Мурад от своя природен брат Иван Шишман някъде между 17 Февруари и 26 септември.1371 година.

И тъй като това решение е било взето от двадесетгодишния Шишман, нека да разгледаме трудностите, които го застигнали след приемането на българския престол. Османците му отели северна Тракия и Ямбол – който се съпротивлявал няколко месеца, Родопите, Костенец, Ихтиман и Самоков. И вместо да потърси помощ от брат си, Иван Стратимир и други местни феодали и владетели, той започва преговори с Мурад и сключва споразумение с него, обещавайки да бъде негов васал.

Легендата гласи, че Тамара е била предадена на османските войски някъде около Ямбол. Има съмнения дали тя е пътувала толкова скоро

след сключването на договора. Вероятно е да е пътувала по-късно. И така, Тамара пристига в Бурса вероятно по-късно от трите млади булки – дъщерите на Константин Драгаш. Смята се, че е имала учител по турски, който е пътувал с нея до Бурса.

Питаме се каква ли зестра е занесла Тамара в Бурса? Ислямските обичаи изискват младоженецът да плати „цената на булката“ на родителите (в нашия случай роднините) ѝ. Парите платени от съпругът представляват брачния договор, тъй като *„зестрата платена от младоженеца е единственото нещо, което различава съпругата от наложницата, защото робинята няма зестра.“*

Във Византия, както и в средновековна България и по-голямата част от Европа, обичаят изисква младоженеца да получи зестра от родителите на булката. Въпреки, че тя оставала собственост на булката, съпругът е използвал приходите от нея за да посрещане необходимостите от съпружеския живот.

Според Михаил Псел през 1056 година „зестрата на булките е била еквивалентна на 50 литра (от предмети и монети), 10 от които са били златни монети а останалите други неща.“ И ако вземем за пример зестрата, която е донесла дъщерята на краля на Иберия (Грузия) при женитбата си за византийския император Константин XI, тези „други неща“ биха могли да бъдат „Съдове от сребро и злато, скъпоценни камъни и перли, скъпи дрехи; освен 56,000 златни монети, както и всяка година 3,000 златни монети за благотворителност.“

По време на сватбата на Орхан с Теодора, в описанията на Дукас срещаме думите „...размерът на зестрата и пред брачните подаръци... изобилстват с голямо богатство...“

Когато Милица Хлебянович и Стефан Лазаревич дават сръбската принцеса Оливера Деспина Хлебянович за съпруга на Баязид (по-късно, към 1390 година) те му предлагат зестра от много сребърни и златни монети от техните мини.

Възможно е, Тамара да е да е получила земя в югоизточна България – името ѝ е свързано с южните черноморски пристанища на юг от Бургас. Говорим за днешните пристанищата Ахтопол, Созопол, Черноморец, Равадиново и Св. Димитър (несъществуващо днес). Този „хас“ (лична собственост – думата произлиза от *хасеки* = любимка), се е състоял от именията, дадени на Тамара от баща ѝ или брат ѝ или пък от съпруг ѝ, за да издържа себе си и децата си. Оказва се, че този хас бил из-

ключително богат. Според османските хроникьори, доходът от него бил 80,000 сребърни монети, докато доходът от големи градове като Ямбол бил 7,000, а този от Сливен – 8,000. Като такъв, той бил достоен за султанската съпруга. Този хас е бил наследен чак от Баязид II, вероятно след смъртта на всички наследници на Тамара.

Смята се, че тя е пътувала с кола следвана от керван от други коли, в които били натоварени дрехи, бижута, пари, както и чеиза ѝ и личните ѝ принадлежности, както и тези на придружаващите я слуги, съветници, свещеници и войници. Керванът е бил придружен от конна стража – българска до границата и после османска. Историкът *Лаоник Дякони* твърди, че българските жени обикновено пътували в коли.

Друго сведение, че тя е била придружена от важни личности – боляри бе потвърдено скоро от едно ново откритие. *Тома Томов*, специалист по византийска и средиземноморска история, скоро правил изследвания в Света София – сега джамия и открил много средновековни графити, издълбани в стените на кирилица и глаголица. Той открива там издълбаните имена на български боляри, чийто имена са също разпознати от Синодика на Борил, в близост до ложата на императрицата. Той твърди, че тези боляри, именувани Арцо и Тудор били изпратени (вероятно с войските си) да пазят Мария, сестрата на Тамара, при брака ѝ с Андроник Палеолог, доста пред сватбата на Тамара. Това, обаче потвърждава тезата, че Тамара също е била придружена от голяма група боляри, войници, свещеници, секретари, готвачи, прислуга и т.н..

Скоро след като Тамара пристига в османския двор, през 1373 година, тя се оказва зрителка и дори може би участничка в семейна драма, включваща византийския и османския дворове. Разочарован от държанieto на най-големия си син, Андроник IV, византийския император Йоан V Палеолог повишава втория си син – Мануил, в поста съ-император. Отказът на Андроник да плати венецианските дългове на баща си преди известно време все още дразнел императора. Мануил обаче, ги платил, освободил баща си и сега бил награден за това.

Взаимоотношенията на Мурад със синовете му също се оказали проблематични. През 1373 година, Мурад бил ангажиран с военни действия и оставил Баязид да пази границата с бейлика Гермиян в Кутахия. Вторият му син – Якуб Челеби бил базиран в Караси, а на най-малкия му син Савчи Бей била поверена отбраната на Бурса. Той също командвал Тракийската армия.

На 6 Май 1373 година, Андроник IV вдигнал бунт срещу баща си по същото време, когато Савчи Бей въстанал срещу Мурад. Те използвали случая, че Мурад и Йоан Палеолог участвали заедно в някаква кампания в Мала Азия. Въстаниците организирали общ лагер, недалеч от Константинопол. Савчи се провъзгласил за султан и наредил да се чете „хутба“ (официална декларация) за него. Очарован от първоначалният успех на операцията, Андроник провъзгласил три годишния си син за съ-император.

Ще ми запиташ читателю, как Андроник и Савчи Бей са успели да постигнат такова сериозно взаиморазбирателство? Дали комуникацията между тях не е била улеснена от Теодор – по-младия брат на Андроник, неотдавна прекарал известно време в Бурса. Той сега бил поставен като главнокомандващ в Спарта, в Пелопонес. Или пък връзката би могла да бъде постигната чрез Тамара – снахата на Андроник?

И както бихме предположили, Мурад бил абсолютно вбесен и веднага тръгнал обратно. Той не обичал особено сина си Савчи Бей – имал резервации към него. Мурад извикал Йоан Палеолог за да реши дали той е бил замесен в бунта на сина си. Обвинил бащата за делата на сина му. Обвинението по-точно било, че Андроник подвел сина му. Императорът отказал каквото и да е било участие и обещал да се присъедини към Мурад в наказването на бунтовниците. Предложеното наказание било смърт!

Османската армия стигнала да лагера на бунтовниците някъде късно след обяд. Качен на коня си, под прикритието на здрача и съвсем сам, Мурад преминал през реката разделяща двата лагера. Той извикал на войниците си да се върнат при истинския си господар и в полковете си, като им обещал амнистия. Войниците се разчувствали като чули гласа му и в по-голямата си част се върнали при него.

Останалите бунтовници, заедно с двамата принцове избягали и се скрили в Дидимотихон. Градът бил обсаден и населението подложено на глад. На 30 май гражданите не издържали и отворили градските порти. Двамата бунтовници били заведени при Мурад. Той наредил да ослепят Савчи Бей. Различни източници споменават, че това довело до последвалата му смърт. Други пък твърдят, че след като той бил ослепен, Мурад наредил да го убият.

Младите му последователи, с които той се криел в Дидимотихон също били наказани жестоко. Гърците били завързани заедно и хвър-

лени в Тунджа. На бащите на османските бунтовници било наредено първо да ги ослепят, а после да ги убият. Жестокостта на Мурад, особено когато бил застрашен трона му, била доказана без съмнение.

Интересно е, че според османският хронист *Седадин*, нямало никакво византийско вмешателство в бунта. Савчи Бей просто бил подведен от „...лоши съветници, ...дяволски приятели.“ Не се споменават никакви имена! Някои от източниците намекуват, че Баязид изиграл централна роля в решението за убийството на Савчи бей. Въпреки това, точно поради това въстание, от този момент нататък в бъдеще никои от принцовете на Османската Империя не били назначавани за губернатори на провинции, в близост да европейските части на държавата. Те били изпращани най-вече в Анатолийските провинции за да се подготвят за бъдещето си на трона.

Изпратили Андроник окован във вериги при баща му и Мурад наредил на Йоан Палеолог да ослепи сина си, както и на младия си внук. Оказало се, обаче, че ослепяването, направено с врял оцет не било особено успешно. Зрението и на двамата не било напълно загубено – Андроник виждал добре с едното си око, а сина му – и с двете.

Мурад не издал заповед за екзекуцията на Андроник, но той бил вкаран в затвор заедно със семейството му – в кулата Анема на брега на морето. Ясно е, че Мурад е имал интерес да държи Андроник жив, за да поддържа враждата между бащата и сина. Собствения си син, обаче Мурад екзекутирал, страхувайки се от съперничеството му. Дали не можем да заподозрем и влиянието на Тамара, като най-сериозната сила за запазването на живота на Андроник – неин зет?

Андроник бил официално лишен от наследството си и на 25 септември и брат му Мануил бил обявен за наследник на византийския царски престол. През юли 1376 година колелото на съдбата се завъртяло пак и Андроник IV и сина му Йоан VII – тогава шест годишен, успяват да избягат от затвора с помощта на Генуезците. Те били изкушени от обещанието на Андроник да им върне крепостта Галиполи.

Скоро след това, Андроник се отправил към Бурса за да помоли Мурад за помощ. Обещал му, че ако стане император на Византия, той щял да даде крепостта Галиполи на османците и да им отпусне специални търговски привилегии в Константинопол. Разбира се, той също се признал за васал на Мурад. При посещението си, той подновил познанството си с Тамара – най-високопоставената съпруга на Мурад. Вероятно е

тя да е изиграла важна роля в тези преговори. Някои източници също предполагат, че Иван Шишман (също баджанак на Андроник), Марко Кралевичи от Прилеп и Иванко Тертер Добруджански също подкрепяли и окуражавали Андроник.

На 12 август 1376 година Андроник влязъл в Константинопол и завзел византийския престол. Баща му и братята му – Мануил и Теодор веднага били изпратени в същия затвор – кулата Анема. Младият Йоан също бил коронясан за съ-император.

Двадесет дни след коронясването си, Андроник посетил Мурад отново – този път придружен от семейството си, за да благодари за оказаната му помощ. Двете сестри – Тамара и Мария, които вероятно не са се били видели от много години са имали възможността да се порадват една на друга. Андроник предал Галиполи на османците през пролетта на 1377 година.

Андроник и Мария били официално коронясани на 18 октомври 1376 година и запазили престола си за три години – до 1 юли 1379 година. Йоан V и синовете му се опитали няколко пъти за избягат от затвора и най-накрая, през юни 1379 година, с венецианска помощ, те успели. Те прекосили Босфора и се явили пред Мурад да молят за помощта му.

Мурад се съгласил при няколко условия, най-важното от които било те простят на Андроник. Дали това условие не е било дадено под влиянието на Тамара? Йоан и синовете му влезли в Константинопол на 1 юли 1379 година. Другите условия за връщането им на имперския трон били огромен годишен данък от 30,000 златици, платени ежегодно и голям военен контингент от 12,000 войници, които да подкрепят всички военни кампании на османците.

Андроник успял да избяга от плен още веднъж с помощта на Генуезците до Галата, като също успял да вземе със себе си цялото си семейство, възрастната императрица Елена, сестра си, леля си Теодора, както и още по-възрастния си дядо – Йоан Кантакузин.

Политическият конфликт между Константинопол и Галата продължил още почти две години. Но накрая двете страни се разбрали, след направените компромиси и подписали взаимен договор през май 1381 година. Андроник, заедно с опрощението получил и областта Селимврия (днешно Силиври) на която станал губернатор. Градът станал столицата на неговия апанаж. Той е разположен на брега на Мраморно море, съвсем близо до Константинопол. Андроник отново бил възстановен за на-

следник на престола, но наследническите права щели да го прескочат в полза на сина му – Йоан VII.

Някъде през 1380 година българската царица-майка Теодора II починала. Не знаем, за съжаление дали майката на Тамара – Теодора I, била жива до тогава или не.

През 1381 година Тамара била едно от главните действащи лица в организирането на две грандиозни сватби. Едната на принц Баязид с Делвет Шах Хатун – дъщерята на емира на Гермиян и по-късно през същата година – сватбата на дъщерята на Мурад – Нефизе с принц от бейлика Караман – Аладин Али.

През 1385 година Андроник Палеолог изненадващо починал, оставяйки Мария вдовица, заедно с трите ѝ деца – Йоан VII и две дъщери, чийто имена не се знаят.

През 1386 година Мурад станал на 60 години и имал мерак да празнува. Армиите му били превзели важни градове на Балканите – като София и Ниш. Организирали тройна сватба – Мурад, Баязид и Якуб Челеби (титлата *челеби* означава благородник, който е образован и може да чете и пише) се оженили за трите дъщери на деспот Мануил Палеолог в Йени Хисар. Източниците съобщават, че булките вероятно са били незаконнородени дъщери на „византийския император“ (?) и любовницата му. Дали семейството на Мануил и другите му деца са присъствали, също не се знае.

Мурад умира през 1389 година в битката при Косово поле. Използвайки претекста, че е допуснат до Мурад, докато се кланя дълбоко пред него, сърбина Милош Кобилич го промушва с ножа си. Сина му Баязид веднага е обявен за султан. Тялото на Мурад е било балсамирано и върнато в Бурса за погребението.

Няма никакви източници, които да дават детайли от живота на Тамара в Бурса, написани по нейно време. Само можем да спекулираме за живота и взаимоотношенията ѝ със съпруга ѝ – често отсъстващ, особено когато военните действия се преместват в Европа.

Фолклорната традиция, обаче, ѝ предписва по-значителна роля на влияние върху Мурад, в полза на българския народ и територии. Това е подкрепено и от специалното включване на името ѝ във всички ортодоксални молебени. Синода на българската църква нарежда да се казват молитви за Кера (лейди) Тамара. Специално е споменаването ѝ в *Синодика на цар Борил*, изискващ от всички вярващи да се молят за вечна-

та памет ...*На Кера Тамара, дъщеря на великия цар Иван Александър, велика госпожа, обрученица на великия емир Амурат (Мурат), която му бе отдадена заради българския род. А тя, като отиде там, запази православната си вяра, рода си освободи, живя добре и благочестиво и с мир почина, вечна памет.*“ И наистина, завръщането на Ихтиман и Самоков и районите им към Българското царство днес се смятат като придобити в резултат на брачния договор на Тамара. Същото би могло да се каже за десетте години от относителен мир, последвали този съюз.

Във фолклорът също има предположения, че Тамара е раждала деца. И наистина, според мюсюлманските брачни закони по това време, тя е споделяла брачното легло с на Мурад с другите му съпруги по определени за това ред.

Огромния брой народни песни, посветени на Тамара, са доказателство за националния интерес към личните взаимоотношения на българската принцеса и владетеля на чуждата окупационно сила.

Песните за Тамара, или както тя е позната в тях – **Мара**, идват от всички краища на държавата – от Софийско, Габровско, Банско и много други области и демонстрират какъв ефект историята на нейния живот е имал върху българското население. Някой от песните намекват, че Мурад е „*увещавал*“ Мара цели три години да се омъжи за него. Други песни разказват, как той е искал съвет от майка ѝ или мащехата ѝ. Много от тях представляват диалог между Мурад и Тамара в който Мурад я моли да приеме Исляма а тя се опитва да се измъкне с разни отговори. В песен от Софийско, Тамара прави грандиозни искания за да се покръсти, но Мурад решава, че тя може да си запази религията и да бъде негова жена като християнка.

Общите теми на целия цикъл са две – колко много Мурад иска да вземе Тамара за своя жена и забавящите тактики, които тя използва, за да отложи неизбежното.

По-интересни са песните, които се занимават със семейния живот на Тамара и Мурад. Някои от тях дават интересни детайли за живота им. В тях се споменава, че те имали четири деца – две момчета и две момичета. Други песни, като тази от Банско, споменават още по-интересни подробности и влизат по-дълбоко в проблемите, които Мурад и Тамара са имали. Песента ни разказва, как след девет години брак, те са родили момче, което е била родено „*без кости*“. – което не можело да върви и да говори. Тамара поискала съвет от майка си. Съветът бил Мурад да из-

прати Тамара със сина си до ортодоксален манастир, та там монасите да се молят за здравето на детето.

Мурад се съгласил със съвета на тъща си, само при условие, че ако момчето не се оправи, то той ще „отсече нейната (на Тамара) хубава глава“.

Двеста войници водят Тамара и сина ѝ до посочения манастир. Монасите се молят за детето, Тамара се моли и плаче. Чудото обаче става и детето започва да говори и да върви. Тамара го води при баща му, за да му покаже силата на чудесата на християнството.

Днес, ние бихме казали, че детето страда от рахит, заболяване, причинено от липсата на няколко витамина и минерала в тялото на човека – витамин Д, В12, калций и фосфат. Тяхната липса води до омекването и отслабването на костите. Това често се случва при деца, които страдат от проблеми в дроба или бъбреците, които не могат да преработват витамините и минералите до активната им форма. Възможността детето на Мурад и Тамара да страда от рахит се увеличава от факта, че болестта се предава от родител до дете и става хронична. А ние знаем, че Иван Александър е страдал от рахит, който бил причината за неговите „свити колена“. Симптомите от тази болест са омекване на костите, болки, дентални деформации, спрян растеж, водещ до нисък ръст и повишена възможност за счупвания, както и деформации на скелета. Дали, питаме се ние, детето не е могло да говори и ходи по тези причини?

Лечение и поправяне на деформациите, причинени от рахита, биха могли да се постигнат при добавянето на липсващите минерали и витамини в тялото на детето. Ако това е направено когато детето е малко, деформациите на скелета биха се коригирали и с време, напълно изчезнали.

И ако читателя се пита как би могла информацията за личния живот на Тамара да изтече и да стигне до създателите на тези песни във фолклора ни, отговорът е, че тя е дошла по най-различни пътища. Пристигнала е с войниците и моряците, които са подкрепяли османската армия в завоевания на им. Също новини са дошли вероятно от слугите на Тамара, които са я придружили в началното ѝ пътуване и в последствие са се завърнали у дома. Информация също е идвала от пътници и търговци, чрез двете религии, чрез официалните османски укази и празненства.

Единственият друг турски източник, *Genc Turkan*, (в книгата ѝ *Bursa Sultanlari*), в който се споменава, че Мурад е имал деца от Тамара също заявява, че те имали четири деца, от които поне едно е било момиче. И

въпреки, авторката бърка семейния произход на Тамара, броят на споменатите деца е положително потвърждение.

Разбира се, че до времето, когато Мурад е починал през 1389 година, Тамара е била на 49 години е вероятно до тогава да е имала и други деца, тъй като е била негова съпруга за близо 18/19 години. Не се знае колко от децата им са оживели, имайки предвид високата детска смъртност на Балканите по това време. Също всички момчета са били избити от Баязид при вземането на османския трон.

Според друга легенда, една от най-чудотворните икони на Рилският манастир – Света Дева Пътеводителката е била подарък от Тамара Мария. Питаме се кога точно е дала Тамара тази икона на манастира – дали когато е станала вдовица – в памет на първия си съпруг Константин? Или пък от благодарност за излекуването на детето ѝ? За съжаление, никога няма да знаем.

От историята знаем, че с идването на Баязид на османският престол, България започва да се стапя и напълно да изчезва. Иван Шишман е убит в Никопол на 3 юли 1395 година, а Иван Страцимир – вероятно в Бурса през 1397/8 година. Как ли е преживяла Тамара тяхната смърт?

Не знаем също колко дълго е живяла Тамара след смъртта на Мурад. Известно ни е, че първата му съпруга – Гюлчичек Хатун го е надживяла с поне 10-15 години и вероятно е починала между 1400 – 1405 година. Ако Тамара е имала същата продължителност на живота си, тя би могла да е жива да 1405-1410 година?

И се питаме къде в същност е живяла тя? Шансовете да се е върнала в България след като е останала вдовица са малки, не защото това не е прието. Читателят видя, че това става при Теодора Кантакузина, когато тя остава вдовица и се връща при семейството си в Константинопол, с които живее още дълго време. Следващите две султанки, за които ще ви разказвам, Оливера Деспина и Мара Бранкович, като остават вдовици също напускат османският двор за да живеят с членове на семейството си. Но в България не били останали членове на семейството, които Тамара познавала добре и към които имала някакви хубави чувства. Шансовете да е станала монахиня също не са големи, имайки предвид несигурната съдба на манастирите по това време на Балканите, изложени на постоянни нападения на османски и кръстоносни войски.

Възможен е един друг вариант – ако е искала да напусне османският двор, Тамара би могла да отиде да живее при сестра си Мария и се-

мейството ѝ в Силиври. През годините те биха могли да са изградили добри взаимоотношения. До това време, тя също била вдовица и се е борила за наследствените права на сина си. Там все пак, Тамара би могла да бъде в християнско обкръжение и при роднини. Но това е само една хипотеза.

Най-приемливият вариант за живота на Тамара след смъртта на Мурад е тя да е останала около децата си – тези от дъщерите си, които са преживяли всички болести. И тъй като предполагаме, че синовете са избити от Баязид при вземането на трона, вероятно е тя да е имала живи дъщери – принцеси, женени за паши и Тамара би могла да живее около тях. Казвам „Тях“, но е вероятно само една дъщеря да е оживяла. Фактът, че странджанският хас е преминал в ръцете на властващият Баязид II, след доста години, означава, че до тогава е имало потомци на Тамара, които са го получавали в наследство.

Според *Р Дейви*, в някои издания от миналия век, се пише, че в старата османска столица Бурса имало гроб, който бил на Тамара. Той бил оставен отворен и върху него са селили жито или ечемик, по нейна поръчка. Тя също искала върху него да пада дъждец и по тези причини, оставили над него отворен прозорец, за да спазят желанието ѝ. Между другото, както знаем, българската погребална традиция напълно отговаря на тези изисквания, само че в България върху гроба се сядат цветя.

При посещението си в Бурса видяхме гроба на Мурад в неговият мавзолей – по-точно церемониалните паметници/гробове на Мурад и някои от съпругите му, както и четири малки ковчези на деца. Дали някои от тях не са били децата на Тамара, запитах се аз.

Всички това, обаче, се оказва доста условно. След земетресението в Бурса през 1854 година по-голямата част от гробниците и мавзолеите били частично или напълно разрушени. Султанът, властващ по това време – Абдул-Азис, издал заповед за възстановяването им. Вероятно е тогава или след следващото земетресение, те да са били оформени така, както ги виждаме днес.

Бурса, за съжаление се намира в района на северно-анатолийската геоложка земетръсна линия, която пресича Турция и е причината за многото земетресения там.

Но, Тамара, като вероятно единствената съпруга християнка на Мурад не би могла да бъде погребана в залата на мавзолея му, а извън него, в близост. Мавзолеят на Мурад се намира в предградието Черкидже, в

близост до реновираните от него минерални бани, известни от хилядолетия. Известно е, че той е претърпял „значителни поправки“, вероятно през 1471, после при земетресението в 1854 и последвалите други такива. Постарали са се, вероятно да запазят оригиналният му вид.

По времето на моето посещение в търсене на гроба на Тамара ми обясниха, че мястото, където вероятно е бил гроба ѝ, в близост до мавзолея на Мурад, е било разрушено от друго земетресение – през 1939 година. Тогава е изникнала и сградата, която сега се намира точно зад гърба на мавзолея на Мурад. Тя е била построена точно върху гробовете на Тамара и други християнки от султанското семейство.

Тамара е била обект на интерес на много съвременни български историци и писатели. Глави/секции се появяват за нея в различни книги. Понякога, тя е споменавана и в турски исторически материали. Включена е и от много писатели в повествованията им – най-вече за съдбите на последните Шишмановци.

Повечето от авторите са използвали личността на Тамара с необходимия респект към историческите данни. За съжаление, обаче, има ново автоматично течение в писането на романи и исторически материали. Без да се стараят да са достоверни към героинята си, авторите пишат това, което им е удобно – в пълна независимост от фактите.

Много жалко е също, че в България, много неинформирани журналисти, писатели и дори историци пишат, че Баязид бил син на Тамара. Та нали се знае, че през 1372 година когато Баязид е бил още момче на 12 години, той се жени за една от дъщерите на Константин Драгаш. Официално прието е, че той е бил роден през 1360 година. Майка му – Гюлчичек Хатун се жени за баща му през 1359 година. Тамара се появява на османската сцена само през 1372 година и в никакъв случай не би могла да бъде майка на Баязид!

Впечатлителен е факта, че българската нация е запазила музикалната, поетическа и историческа памет за тази принцеса, запомнена в името на жертвата, която тя е правила в името на народа си. Тя приема живот надалеч от родината си, в напълно различни култура и език, за да предотврати или поне да намали страданията им.

Важно е също да се знае, че няма други български принцеси, споменати в такова многообразие и толкова често във фолклора ни. Тамара прави единственото изключение. Уникалното качество на народната

традиция за Тамара се е дължало на начина, по който населението е гледало на огромната саможертва, която тя е направила в тяхно име.

Тамара става символ на българската нация и с това, че запазва българската си идентичност – това е била причината, поради която тези песни са се предавали от поколение на поколение и са се запазили в народната памет. През петте века живот по времето на османската окупация, примерът на Тамара е бил безценен. Той е бил едно стъпало, по пътя за запазването и прераждането на българската нация.

Анна Иванова Бъкстон е родена и отраснала в Бургас. От 1980 година живее във Великобритания. Завършила е Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“, след-дипломна квалификация в „Colchester Institute“ и магистратура в „Anglia Ruskin University“. След успешна кариера в британската образователна система тя се оттегля, за да се посвети на творческа дейност. Автор е на документално-историческа книга, базирана в българското средновековие, за живота на дъщерята на цар Иван-Александър — Кера Тамара Шишман, и нейния брак със султан Мурад I, в която се разглежда възходът на Османската империя и падането на Балканите под османско владичество.

Коментари (2)

- **25-06-2019|Свързан с Корените си!**

Господин Енев, Тамара е била еврейка по майчина линия, което я прави чиста еврейка по еврейското право-а и тя, като момиче, е приличала повече на майка си, и дори да приемем, че Теодора-Сара е приела по убеждение християнството, а не за да стане жена на царят, поне подсъзнател-

но-като психологически стереотипи и поведение си остава еврейка-самите евреи се хвалят, че е невъзможно да бъдат претопени! Докато сред сръбските и гръцките султанки **НЯМА ПРИМЕСИ ОТ ДРУГИ ЕТНОСИ!** А чувал ли сте за легендата „Хубава Бобошевка спасява Село Бобошево от Турците“, според която момичето от селото, след като е принудено да се омъжи за Султана, понеже трябва да се жертва за селото си, се отравя!? А сега да се поразходим из православните ни съседи, за да видим как те възприемат участието на синове и/или дъщери на Народите си сред османският елит, което е по-многобройно от Българското!? За сърбите-като изключим тези в Босна, символ на положението на Народа им в Османската империя не е великият везир Мехмед Паша Соколовичи, възпят от Иво Андрич в „Мостът на Дрина“, нито пък Деспина Оливера, или пък помощта на деспот Стефан Лазаревич, оказана на турците за разгрома на Кръстоносците при Никопол през 1396-та и за оцеляването на Османската империя, спасявайки престолонаследниците на Баязид след разгрома при Анкара през 1403-та, а е Косовският мит за небесна Сърбия, непокорените черногорци и храбрите селяни от Австрийската Военна Граница, които заедно с Хърватите! Гърците не считат за символ на положението си в Османската империя безпрецедентното в История усиление на Цариградската патриаршия, включително и чрез получаване на Светската Власт във Влашко и Молдова, където от местното Славянско Население с помощта на Австрийците конструират „румънска нация“, в чиито състав има поне 70% романизирани Българи, налагането на Гръцкият език за Лингва-Франка сред Християните на Балканите- дори в Освободена и Периферна Свиневъдска Сърбия столичният елит говори гръцкият до 1840-та година, разцветът на гръцките търговци, получили пазари от Унгария до Йемен-в разцветът на Империята, или фактът, че понеже България стои на ключови Търговски Пътища, в хинтерланда на Империята е и граничи с гръцки народности територии беше на косъм да бъде погърчена, а много Българи, като известният лекар Никола Пиколо от Велико Търново, се претопиха в Гръцката нация-до 1840-та година градското съсловие масово се е гърчело, в моята Родна Варна гъркоманията е била силна и след Освобождението, а когато през 19-ти век една Майка кръстила бебето си Асен, свекърът яростно се разкрещял, а тя самата се страхувала, въпреки окуражаването от страна на Снахата, а Клането в Хиос през 1821-ва година, Геноцидът на Малоазийските гърци през 1961-та-1922-ра и особено Клането във Смирна, където са избити 90 хиляди души, въ-

преки че Ататюрк лично обещава, че всеки аскерлия, посегнал на мирни жители, ще бъде разстрелян, и, разбира се-масовите Самоубийства на Жени и Деца в Сули-по време на походът на Али Паша срещу сулиотите през 1800-тната година, когато, обградените на скалите Жени и Деца са се изкачвали, започвали са хоро, и при всеки кръг са изхвърляли в пропастта децата си, а после сами са скачали, и това е вдъхновило танца Залонго, известен на всеки гръцки ученик и част от Гръцката Народностна Култура, а да не говорим за Арменците-за тях Османската империя започва и свършва с 1915-та година и никой арменец няма да набляга, че преди тази година те са били ядрото на стопанският, културният, а в немалка степен и на политическият елит на Империята! Само така наречените „македонци“ имат известни симпатии към Турците-но това е, защото за Македонизмът основните врагове са Православните България и Гърция, и изпитва смес любов-омраза към Сърбия, заради вярата си, че в Османската империя „македонското землище“ е било единно и „Македонскиот идентитет“ се бил запазил, а възродените след Разпада ѝ (ускорен значително от Великите сили-и най-вече от Русия) България, Гърция и Сърбия са започнали „асимилаторски пропаганди“ (като такава в пълна степен е единствено сръбската, а в Македония е имало и известен брой Гърците) сред „македонците“, и тези пропаганди в крайна сметка довели до „Окупация и Подялба на Македония“ между „съседите вълци“ санкционирана от Букурещкият договор (който всъщност е сърбо-гръко-румънски диктат над България, наложен от Румънският удар в гръб), и това „тройно робство“ било нанесло на Македония и „Македонскиот народ“ „повече вреди“, отколкото петвековното турско, а и Турция понастоящем е най-големият враг на Гърция-страната, принудила БЮР Македония да смени името и флага си и подложила я на стопанска блокада през 90-те, от която я, никой в Македония спасихме пак ние-но въпреки че мюсюлманите турци са „най-малкото зло“, никой край Вардара няма да ги обяви за „добро“-освен Омовците в Пиринска Македония, Република България, но там македонизмът поради фактът, че атакува Българска Държавна Територия и е обсаден сред Българи, запазили самосъзнанието си и говорещи Български език - книжовен или най-близките до книжовният Македонски говори (някой от които са източни), се е изкристализирал единствено и само до 1000%-та Българофобия-по-важното е не дали „пиринските македонци“ ще имат благополучие и „зачитане“ на така наречените им „културно-национални права“, а дали България и Българският етнос ще

изчезнат от лицето на земята, което вие либералите направихте твърде вероятно, за съжаление! Уважаеми, не сте ли доволен от факта, че станавме единствените православни на Балканите, сред които има склонни да носталгират по Османската империя, да ѝ търсят „смекчаващи вината обстоятелства“, да я реабилитират и дори-да Съжالياват, че не сме се Освободили от Робството ѝ, защото сега уж сме щели да живеем по-добре-а една страница във Фейсбук, озаглавена „Български майки против Фашизмът, Расизмът, Ислямофобията и Хомофобията“ на 3-ти март помести снимка със задраскан Паметник на Шипка и призив за Бойкот на празникът, понеже бил „ислямофобски“ и „обиждал“ турците и мюсюлманите, живеещи в България, зачерквайки Българската принадлежност на стотици хиляди Българо-Мохамедани и казвайки, че Турците и Мюсюлманите били „по-ценни“ и „по-висши“ от Българите, и че това дали трябвало да имаме Свобода или Не-тоест, дали да имаме Суверенитет и Народно-стно Самоуважение, зависело от тяхната воля-такова лакейничество и еничарство, Златко, трудно ще намерите сред представители на Друг Народ! Следващият ми израз ще прозвучи расистки, но за 30 години ляво-либерализмът превърна голяма част от Българският народ в Славянско-Православни Негри, изпитващи желание да получат част от Товара на Небългарският човек, който по презумция носил цивилизация и бил „по-умен, почтен, богат и културен“, дори да идвал от Субсахарна Африка, и за идването на Добрият Бял Господин (за Препоръчване от Западна и Централна Европа и САЩ, но в последните години стана възможно той да е дори от страни като Гърция, Румъния и Турция), който щял да донесе на „простият Български Ганьо“ (този израз е цитат от гореспоменатата Фейсбук страница) Сигурност, Просперитет и Благоденствие, която той сам не могъл да си осигури! Създаването на такива психологически нагласи е престъпно, още повече, че на югоизток граничим със страна, по-населена от Германия, изправена пред Стопански колапс, чиито режим е крайно нестабилен, и, както показва поражението му в Изборите в Истанбул миналата Неделя, е възможно да падне, но тази страна има една от най-мощните армии в света и най-здравите в Европа Патриотични, Религиозни, и особено-Семейни Ценности, което прави мъжете ѝ фанатично храбри войници и прави възможно Ердоган да се задържи на власт чрез Ход с Коня-победоносна военна интервенция в България, водеща до окупирането на Южната ѝ Част и да превръщането на останалата част от страната в Турски Протекторат, което ще доведе до прилив на Шовинизъм в Тур-

ция, който ще бъде усилен от евентуалните Западни, и особено-Гръцки критики, и налагането на Международни санкции (евентуално), и популярността на Ердоган ще скочи отново до небесата, а докато утихне Шовинистичната истерия, Икономиката на Турция ще се е стабилизирила!

- **25-06-2019|Свързан с корените си**

Сърбите свързват отношения си с Османската империя в Миналото с Косовският мит за небесна Сърбия, Непокорените черногорци и защитниците на Военната граница, бранели Европа заедно с Хърватите, Гърците- с Геноцида във Хиос, през 1821_ва, във Мала Азия през Първата световна и Гръко-турската война, и масовото самоубийство в Сули пррз 1800-тната, Арменците-с първият голям геноцид на 20_ти век-2 години преди това са изклани 90 хиляди тракийски българи, и дори мюсюлманите албанци не се тревожат, че обиждали последният халифат и издигат Скендербек, борецът с турците, за Национален герой-така че защо само ние, най-изстрадалият от турците народ-освен арменците, да сме единствените православни на Балканите, идеализиращи Османската империя-и то на фонът на факта, че Неоосманистка Турция е една от най-моцните във военно отношение страни в света, а обществото ѝ е най-религиозното, патристичното и патриархалното в Европа-факти,коитп правят сигурна една бъдеща турка военнс авантюта в България при стопанският крах, очертаващ се като неизбежен, с цел създаване на шовинистична истерия и оцеляване на неоосманистката диктатура!

Радикалните берлински активисти не се страхуват от думата „експроприация“ Автор(и): Лукас Хермсмайер

В началото на март най-големият германски таблоид, *Билд*, обяви: „Един призрак витае над Германия, призракът на експроприацията“.

Обикновено склонен към преувеличения, в този случай германският вестник не беше напълно погрешен: през последните месеци малко теми се обсъждат в Германия толкова разгорещено, колкото въпроса за конфискацията на собственост. И кой стои зад всичко това? Една базирана в Берлин гражданска инициатива, чиято цел е да бъдат конфискувани 200 000 апартамента от най-големите наемодатели в града, след което да бъдат превърнати в социални жилища.

Ако всичко върви по план, през следващата година в Берлин ще бъде проведен референдум, който би могъл да принуди правителството действително да извърши тези исторически експроприации. Предложението за „експроприиране на Deutsche Wohnen and Co“ посочва конкретно най-големия собственик на недвижимо имущество в града – Deutsche Wohnen, но на мерник са взети всички основни собственици.

И докато активистите виждат във всичко това безпрецедентна възможност да извоюват обратно града си от лапите на финансовия капитал, консервативните и либералните коментатори, политиците и инвеститорите предупреждават срещу завръщането на държавния социализъм в стил Германска демократична република. Рейтинговата агенция Moody's вече заплаши да понижи кредитния статус на Берлин, ако предложението за отчуждаване бъде превърнато в реална политика.

Експертите бяха шокирани дори само от заявлението, че въпросът е поставен на масата; Франк Пласберг, домакин на едно от най-популярните немски политически телевизионни предавания, прекъсна дискусията по този въпрос, която се водеше в програмата му в средата на март, със сухия коментар: „Говорим си така, и никога не бих повярвал, че

нещо подобно би било изобщо възможно – вече 11 минути [да говорим] за отчуждаване на корпорация в Германия.“

Домакинът, както изглежда, не можеше да повярва, че тема, която самият той бе избрал, се възприема толкова сериозно. И това е най-забележителният момент в тази инициатива. В повечето други западни столици такова предложение би се разглеждало като наивна идея на радикални левичари. В Берлин, известен със своята протестна култура и оформен от историческите си прекъсвания, кампанията е много популярна.

В проучване, проведено от базирания в Берлин вестник *Der Tagesspiegel* по-рано тази година, 55% от анкетираните заявяват, че подкрепят отчуждаването. Мнозина смятат, че това е подходящ отговор срещу екстремната гентрификация^[1] на града, която през последните десет години е довела до увеличаване на наемите с над 100% и разселване на множество семейства, културни институции и малки предприятия. С други думи, това е акт на самозащита – и той има потенциала да се превърне в модел на гражданска съпротива и за други градове.

Рузбе Тахери, основателят на инициативата „Експроприирайте Deutsche Wohnen и Co“, е висок мъж на 45 години; той често носи каскет и скептично изражение на лицето. В зависимост от това кого питате, това е или един от най-окуражаващите, или от най-досадните активисти в този град. „Берлин има дълга традиция на борба за жилища на достъпни цени“, каза той в разговора, който проведехме по Скайп. „И все пак само допреди няколко години подобен призив за експроприации би бил невъзможен. Свидетели сме на огромна промяна в дискурса.“

Тахери е бил на 14 години, когато напуснал Иран за Берлин, за да избегне военната служба. Това става през 1988, една година преди да падне Стената. В Германия той следва политическа икономия, основава онлайн бизнес за поръчки по мрежата и става активист. Ако го помолите да опише промените в града през последните три десетилетия, Тахери отбелязва първо положителните развития. „Берлин стана по-разнообразен. Източната и западната част се сраснаха. Градът е по-динамичен, претърпял с хора и силно интернационален в наши дни“, казва той.

Но тези трансформации – както и новооткритата берлинска известност сред глобалната общност на хипстърите¹ – са съпроводжани и от

¹ Младите хора, които се стремят да бъдат в тон с всичко най-ново, динамично и модерно. Бел. пр.

немалко недостатъци. Като начало, никой друг германски град не е виждал такова огромно увеличение на наемите. „Много местни жители се страхуват да загубят последното си убежище: собствените домове“, казва Тахери. „Това създава безпокойство, гняв и чувство на унижение.“

През пролетта на 2018 г. Тахери създава гражданска платформа, която да пренасочи тези чувства към действие. Той помага на няколко групи наематели да се обединят, за да изготвят предложението за референдум. По време на учредителното събрание, в един от активистките центрове в квартал Пренцлауер Берг, Тахери обявява: „Не навсякъде можете да започнете една такава кампания. Но в Берлин, в това време и против тази компания, това е възможно.“

По разбираеми причини Deutsche Wohnen се отнася към идеята за референдума със значително по-малко ентузиазъм. Фирмата, която в момента е притежание на няколко финансови компании и малки акционери, разполага със 110 000 апартамента в града. Основан през 1998 г. от Deutsche Bank, гигантът на недвижимите имоти бързо си спечелва репутацията на фирма, която ограбва и малтретира наемателите. „Стратегиите им е да занемаряват имотите си, докато стане неизбежна една скъпа модернизация. За тях Берлин е място за плякосване“, казва Тахери.

И наистина: Берлин е страхотно ловно място за собствениците на имоти. През 2017 г. компанията е реализирала печалба от 2,04 млрд. долара. Най-големият акционер на Deutsche Wohnen, с над 10%, е BlackRock, най-големият управител на активи в света.

„Deutsche Wohnen е типичен пример за финансовото развитие в областта на жилищното управление, при което цифрите в счетоводните книги са по-важни от подобренията на самите имоти и удовлетвореността на наемателите“, казва социологът Андрей Холм, автор на няколко книги за гентрификацията. Холм отбелязва, че контрамерките, като например експроприации, са вече отдавна належащи. „Жилищният проблем стана толкова остър за много берлинчани, че вече не е необходимо да сте изучавали Маркс, за да стигнете до извода, че частните бизнес интереси препречват пътя към осигуряването на социални жилища.“

И макар че Deutsche Wohnen е обявената цел на инициативата за отчуждаване, тя не е единствената компания с голям залог в играта. Предложението е насочено към структурни промени, които отиват далеч отвъд борбата срещу една отделна компания. Както се казва в резолюцията

на инициативата: „Нуждаем се от мащабна комунализация в строителството и предоставянето на жилища, защото това е единственият начин да се осигури социално-справедливо осигуряване на жилища.“

От инициативата ще бъдат засегнати общо 10 компании с най-малко 3 000 жилищни единици. През април 2019 започна официалната кампания за референдум. Само за да направи референдума възможен, „Експроприирайте“ трябва да събере 170 000 подписа. И ако предположим, че такава широка подкрепа може да бъде спечелена, то без съмнение тя ще бъде последвана от дълга юридическа битка. После, дори и ако инициативата бъде успешна, въпросът за това какво ще трябва да плати градът за изпълнение на плана, ще бъде обект на други ожесточени битки: активистите смятат, че градът ще трябва да плати за компенсации не повече от 7-13 милиарда евро (за 200 000 жилища); собствените оценки на градската управа стигат до 36 милиарда евро.

Противниците на инициативата предупреждават, че масовата експроприация на собственост би била равностойна на атака срещу самите основи на германската държава. И все пак именно Германската конституция от 1949 г. е онази, която дава основанията за предложението за референдум. Член 15 от Основния закон на страната гласи, че „земята, природните ресурси и средствата за производство могат, с цел национализация, да бъдат прехвърлени в обществена собственост или други форми на публично предприятие чрез закон, който определя характера и размера на обезщетението.“ Включването на член 15 се дължи на бурния следвоенен момент, в който конституцията е създадена, когато ангажиментът на Германия към капиталистическата система все още не е сигурен.

Това ще бъде първото използване на член 15 за всичките 70 години [съществуване на Конституцията] – факт, който подчертава сериозността на жилищната криза в Берлин.

За да разберем сегашното анти-гентрификационно движение – и защо то е уникално за Берлин – трябва да разгледаме уникалната протестна култура на града. „От края на Втората световна война до края на хилядолетието Берлин е място, което е принципно оттеглено от законите на свободния пазар“, казва географката Илзе Хелбрехт от Хумболтовия университет в Берлин. „Западен Берлин беше остров на субсидии, икономиката му едва ли е била жизнеспособна сама по себе си. А Източен Берлин, столицата на ГДР, беше част от социалистическата плано-

ва икономика.“ Сравнителната липса на конкурентен натиск и в двете страни на града позволява на лявата култура да расте, оформяйки онова, което Холм нарича „DIY идентичност“ [идентичност от типа „направи си сам“], която може да се разбира и като израз на творчески възможности, и като следствие от политически неуспехи.

Но в края на миналия век нещата тук започнаха да се променят драстично. През 2004 г. решението на EasyJet да направи от летище Берлин-Шьонефелд един от основните си европейски центрове, доведе до голям наплив от европейски туристи. Прочутият техно-клуб „Бергхайн“ отвори врати същата година и скоро беше избран за „най-добрия нощен клуб в света“, привличайки още повече посетители от близо и далеч. След това дойде Световното първенство от 2006 г., по време на което футболните фенове от цял свят бяха изненадани от гостоприемството на Германия (и нетипично перфектното време от онова берлинско лято).

Тези промени, в съчетание със сравнително ниските разходи за живот, утвърдиха Берлин не само като гореща точка за пътуване, но и като желано място за преселване на множество творчески и технически специалисти – и, разбира се, допринесоха за бързо повишаване на наемите.

Но най-голям принос за свръх-гентрификацията на Берлин имат политиките на самата градска управа. Много скоро след падането на Стената градският сенат започва да приватизира основни части от тукашната обществена инфраструктура. През 1997 г. Берлин продава половината от електроцентралите си. Две години по-късно същото се случва и с водата му. Най-голямата и може би най-зле премислена сделка с недвижими имоти се прави през 2004 г., когато градът разпродава 65 000 жилищни единици за неприлично евтината цена от 405 милиона евро и прехвърля значителна част от общинския дълг в ръцете на частни инвеститори. Като цяло, всеки отделен апартамент е продаден средно за около 30 000 евро. Повечето от тези домове днес са собственост на Deutsche Wohnen. Между 1989 и 2004 година Берлин продава общо 200 000 жилищни единици.

Част от приватизацията е направена възможна от партии, считани за леви, които традиционно участват в ръководството на града. От 1989 г. насам социалдемократите присъстват във всеки сенат, като на три пъти изграждат коалиция с Лявата партия [съставена предимно от бившите комунисти, бел. пр.]. „И двете партии трябва да бъдат обвинявани в изпълнението на една неолиберална програма“, заявява Тахери. През 2003

г. тогавашният кмет Клаус Воверайт, известен с циничното си хладнокръвие, измисли лозунг, който служи като един вид извинение за политическия провал: „Берлин е беден, но секси“. Не ще и дума, това е позиция, която единствено не-бедните хора биха могли да намерят секси.

През последните години правителството на Берлин – в момента коалиция от социалдемократите, Лявата партия и Зелените – бавно започна да коригира грешките от близкото минало. Градът е изкупил редица апартаменти от частни инвеститори, и се обмисля петгодишно замразяване на наемите. Но тези предпазливи опити за изкупление са само трудно спечелени резултати от ожесточения масов активизъм и протестен натиск.

Левите берлински общности, особено Движението за права на наемателите, станаха по-големи, по-радикални, по-добре организирани и невъзможни за игнориране от страна на градското управление. Усилията за съпротива доведоха до де-приватизация на градското водоснабдяване през 2013 година. Година по-късно мнозинството от гласоподавателите в Берлин решиха да запазят Темпелхоф – едно от бившите летища на града, което днес е превърнато в парк, където не могат да се придобиват недвижими имоти. А след това, през миналата есен, протестиращите осуетиха плановете на Гугъл да построи огромен офисен комплекс в квартала Кройцберг. „Съпротивата срещу гентрификацията нарасна изключително много през последните 10 години. Практиката доказва, че протестите се изплащат“, каза Тахери.

През февруари либерално-консервативният вестник *Frankfurter Allgemeine Zeitung* стигна дотам, да пише на първа страница, че Берлин е станал „социалистически град“. „Това, че враговете ни са уплашени, е положителен сигнал“, отбелязва Нина Шолц, журналистка и активистка. „За съжаление обаче тук става дума не за връщането на социализма.“

Части от градската управа демонстрират желание за прокарване на социалистически политики, казва Шолц, „но като цяло коалицията е все още изключително благоразположена към инвеститорите, фокусирана върху прекомерния туризъм и индустрията на стартъпите [малките рискови фирми, обикновено в областта на високите технологии].“

Шолц, която е помогнала за разрастването на кампанията „Експроприайте“, отбелязва, че една от основните трудности се състои в това да се обединят активистите и наемателите. „Цели светове се сблъскваха между активистите, които използваха думата ‚експроприация‘, и нае-

мателите, които не искаха да имат нищо общо с това“, казва тя. За много наематели подобно предложение звучеше твърде радикално, поне в първия момент. Но след десетки срещи, семинари и събрания на местно ниво, днес движението вече е по-голямо от всякога. „То е много разнообразно, [в него участват] млади хора, възрастни хора, както от изток, така и от запад. Всички те разбират, че този референдум е единственият им шанс“, казва Шолц.

Но анти-гентрификационното движение нараства не само в Берлин. През февруари съвместната работа на протестиращи и местни политици в Ню Йорк осуети плановете на Амазон да построи новата си главна квартира в града. През 2015 г. Барселона избра за нова кметлица една от най-известните си активистки в жилищната политика, Ада Кола. „Имаме връзки с организаторите в много други градове“, казва Тахери.

Вземете например годишният международен фестивал „Урбанизирайте“, където се събират и разработват стратегии за борба с анти-гентрификационните активисти от цял свят. Фондацията „Роза Люксембург“ е домакин на няколко конференции годишно, където се събират активисти. Някои от организаторите, които протестираха срещу Google Campus в Берлин-Кройцберг миналата година, се свързаха с протестиращите срещу Амазон в Ню Йорк.

„Можем да се учим едни от други. Надявам се скоро да говорим за социализацията на Фейсбук, Гугъл и Амазон. Но засега в Берлин става дума за жилищни компании“, казва Шолц.

Активисти от цял свят ще насочат това лято погледите си към Берлин, където инициативата започва да събира подписи. Столицата на Германия вече значително е променила естеството на дискусиата. Холм е оптимист: „В крайна сметка, от наемателите в този град зависи дали в някакъв момент ще се разкаже историята, че хората в Берлин са намерили начин да се преобърне радикалната пазарна ориентация от последните 25 години на неолиберализъм.“

**Лукас Хермсмайер е независим журналист от Берлин, базиран в
Ню Йорк. Пише основно за немски публикации като *Zeit Online*, *Der
Tagesspiegel* и *Die Tageszeitung*.**

Новата политика на идентичността

Автор(и): Франсис Фукуяма

През по-голямата част от живота си съм размишлявал върху това как днес разширяваме сферата на демокрацията, как преминаваме от авторитарни правителства към демократични. А след това, напълно неочаквано, се получи 2016 година. През тази година се случиха две много обезпокоителни събития: избирането на Доналд Тръмп за президент на САЩ и гласуването във Великобритания за напускане на Европейския съюз. Те се появиха на фона на една променяща се глобална среда.

През цялото време след 1989 или 1991, ние живеехме в един разрастващ се либерален международен ред. Той беше оформен предимно от Съединените щати, заедно със съюзниците им в Европа, НАТО и Далечния изток. Този ред имаше икономически компонент, а именно системата на свободна търговия: мобилността на стоки, хора, услуги, идеи и инвестиции през международните граници. Имаше и политически компонент, който се състоеше в съюзите на САЩ в Европа и Азия. И това беше един действително много успешен набор от инициативи.

През този период броят на демокрациите се увеличи от около 35 през 1970, до връхната му точка от 115 до 120 – в зависимост от това как измерват демокрацията. В началото на 2000-те години глобалният продукт на световната икономика се беше увеличил четири пъти. В почти всяко отношение икономическите условия се подобряваха: не само по отношение на доходите и увеличаването на средната класа в места като Китай и Индия, но и по отношение на качеството на живот, например детското здравеопазване: детската смъртност намаляваше навсякъде.

Всичко това тръгна назад, откъм средата, до края на 2000-те години. Налице беше възход на две много самоуверени и в последно време все по-настойчиви авторитарни сили: Русия и Китай. Но най-тревожният феномен беше появата на популизъм в установените демокрации – всъщност, в двете най-утвърдени демокрации в света: Великобритания и САЩ. Струва ми се, че е жизненоважно да се разбере защо се случва това,

тъй като изглеждаше, че цялата **трета вълна на демократизацията** започваше да се отменя.

Определения

Има много и различни разбирания за популизма. Тук искам да представя само три от тях, защото е важно да можеш да ги различаваме едни от други.

Първото определение е икономическо: популистът е лидер, който насърчава икономически или социални политики, които са популярни в краткосрочен план, но в дългосрочен план са катастрофални. Във Венецуела например Уго Чавес отвори очни клиники и раздаваше безплатна храна; бензинът струваше по-малко от 10 цента на галон [4,4 литра]. Нито една от тези мерки не се оказа устойчива: цената на петрола се срива през 2014 г.

Второто определение касае политическия стил повече от всичко друго: популистският лидер се опитва да бъде харизматичен и казва: „Имам пряка връзка с вас, хората“. Това е важно, защото то прави популиста анти-институционален *ipso facto* [по самото естество на нещата]. Популистът казва: аз представлявам вас, хората. А това означава, че всички тези други институции като съдилищата, медиите, законодателната власт, бюрокрацията – всички те стоят на пътя на способността ми да предоставя онова, което искате да ви дам. Популистите атакуват всички тези институции. И това води до ситуация, при която демократичната част на либералната демокрация атакува либералната ѝ част. Либералната част на една демокрация включва всички конституционни структури, съдържанията и балансите [checks and balances], които се опитват да ограничат изпълнителната власт. Демокрацията не е просто всенародни избори, но и защита на правата на малцинствата, а също и умерено управление, което наистина отразява волята на народа. Популистите се стремят към авторитарна политика, защото не обичат да бъдат възпрепятствани от институциите. Когато Доналд Тръмп прие републиканската номинация през 2016 г., в речта си той произнесе тази забележителна реплика: „Никой не познава системата по-добре от мен, ето защо единствено аз мога да я поправам“. Това е нещо, което Хуан Перон би могъл да каже в Аржентина през 1940-те години.

Третото определение е, че популистът, когато казва: „Аз подкрепям хората“, често има предвид не целия народ. Той или тя има предвид

един определен вид личност, обикновено дефинирана въз основа на раса или етническа принадлежност, а често и от гледна точка на традиционните културни ценности или традиционното чувство за национална идентичност. И това не съответства на действителното население на тази страна. Виктор Орбан в Унгария казва много ясно, че националната идентичност на Унгария е етнически-унгарската. Това означава, че ако не сте етнически унгарци, вие не сте част от нацията. Но ако сте етнически унгарец, който живее извън Унгария – а такива има много – вие сте част от нацията. И това е проблематично по причини, които са очевидни¹.

И така, тези определения ни позволяват да разграничим различните форми на популизма. Чавес е класически популист от първия вид: икономически и левичарски. Освен това, по втората дефиниция, той беше и много харизматичен. Но третата дефиниция не го касаеше реално, защото той нямаше расово разбиране за това кой е венецуелец. Орбан провежда популистки икономически политики и се опитва да бъде демагог, харизматичен лидер. И със сигурност той има много рестриктивен поглед върху това кой се квалифицира като унгарец. Всички сме запознати с песнопенията на новите лидери, които попадат в тази категория. Сред тях е Орбан, в Полша е Качински, в Турция – Ердоган. Имаме популистка коалиция в Италия, а Латинска Америка избра първия си популист от северно-европейски вид в лицето на [бразилеца] Жаир Болсонаро. Повечето латиноамерикански популисти са по традиция подобни на южните европейци: леви, а не етнически-изключващи, поскоро икономически популисти. Но днешна Бразилия е решила да се присъедини към модата и е избрала лидер, който е расово предубеден и има християнско-фундаментално разбиране за това кое трябва да бъде важното за страната му. Това е начин да се направи разграничение между популистите от ляво, които са от първия и втория вид, и популистите на десницата, които клонят към втория и третия вид.

¹ Тоест, защото води до различни видове вътрешни и външни напрежения, свързани с неизбежния призив за „консолидиране“ на нацията по етнически признак – от една страна, чрез вътрешни етнически прочиствания, а от друга – чрез външна експанзия (иредентизъм). Бел. пр.

Обяснения

Но защо всичко това се случва в средата на второто десетилетие на двадесет и първи век? Мисля, че по същество има три основни вида причини. Първата е обичайното по тази тема разбиране, според което причината е в глобалната икономика. Ако сте завършили икономически курс в някой университет, то със сигурност сте научили, че свободната търговия увеличава доходите на всички участници: всеки става по-богат. Както казах, световното производство се е увеличило четирикратно за период от около тридесет години. В това отношение икономистите не грешат. Но не всеки човек, във всяка страна, става по-богат. И всъщност, ако сте нискоквалифициран, по-малко образован работник в богатата страна, то може да се очаква, че ще загубите позиции в сравнение с някой еднакво квалифициран работник от бедна страна.

Именно това се и случва. С възхода на износа на производства [outsourcing], при непрестанната чуждестранна конкуренция, тази глобализирана система на свободна търговия, която наистина започна да се засилва през 1990-те години след разпадането на комунизма, доведе до износ на много работни места от богатия свят. А това пък доведе до икономически спад сред една важна част от старата работническа класа. В Съединените щати например, между края на 1990-те и 2015 г., средните доходи на 90% от хората реално намаляха. Което е наистина забележително: имаме период от цели две десетилетия, през който хората печелеха по-малко. Проблемът беше в известно отношение двойно по-тежък за мъжете, защото в същото време ние преминавахме от индустриалната икономика към икономиката на услугите, където жените играят по-важна роля. И така, имаме мъж работник, който е загубил работата си във фабрика и вместо това днес преобръща хамбургери в ресторант за бързо хранене, като печели по-малко пари от баща си или може би дори от дядо си, а освен това съпругата или приятелката му е основният [финансов] стълб на семейството. Това включва голяма загуба на доходи и статус. Това, бих казал, е конвенционалната мъдрост, която може да обясни популисткия феномен.

Второто обяснение е свързано с политиката. Още от самото начало рефренът срещу демокрацията винаги е бил, че тя води до слаби правителства. Демокрациите не могат да вземат [бързи] решения. Има парламенти, които само говорят, има коалиции, има групи по интереси, има лобиране – и всичко това прави вземането на решения наистина труд-

но. Така че от страна на много обикновени хора има голямо желание да виждат някакъв силен човек, лидер, който може да сложи край на всичко това, да взема решения и да осъществява нещата. В Съединените щати ние смятаме, че богатите, корпоративни хора са такъв вид лидери. Така че е налице тази тенденция да искаме лидерите ни да бъдат бизнесмени. [А всъщност], да бъдеш главен изпълнителен директор на някоя корпорация е възможно най-лошото обучение, което човек може да получи като демократичен лидер, тъй като корпорациите, и особено семейните сред тях, са доста авторитарни. Независимо от това, по целия свят напоследък бяха избрани определени хора, за които избирателите смятаха, че ще бъдат много корави [на поста]: Абе в Япония, Модии в Индия, Тръмп в САЩ.

Третата причина е културна, и тя е онази, която е свързана с идентичността. Мисля, че в момента е налице определена тенденция към надценяване значението на икономическата мотивация и недооценяване значението на културната страна. Защото според мен е факт е, че в крайна сметка това е борба около [разбирането за] идентичността.

Произход

И така, какво е идентичността? Терминът „идентичност“ не се е използвал често преди 1950-те години. Първият учен, който го употребява, е психологът Ерик Ериксон. Но всъщност това е много стара концепция. Както твърдя в последната си книга, тя се връща към една дума, която Платон е използвал в *Държавата*: „thymos“. *Тимосът* е онази част от душата, която търси уважение и признание. Ние искаме не само материални неща като храна, напитки и жилища. Освен това си желаем и да бъдем оценявани от останалите хора в степенята, която смятаме, че заслужаваме. Икономистите имат едно доста стеснено разбиране за човешкото поведение. Те казват, че хората имат желания и предпочитания, че са рационални и използват рационалността си, за да увеличат максимално предпочитанията си. И това обяснява защо хората правят онова, което правят. А всъщност, ако човек се върне назад към *Държавата*, там Сократ казва: не съществува ли и една трета част от душата, която се занимава не само с материални блага, а преди всичко желае уважение? И дали в много случаи това желание не надделява над онова за материално благополучие, тъй като уважението е свързано с емоциите? Ако не сте уважавани тол-

кова, колкото смятате, че заслужавате, вие започвате да се гневите, а това ви води към насилие, към политика и към много други неща.

Сега, съвременното разбиране за идентичността е малко по-различно, макар и *тимосът* да е универсална човешка характеристика: всички хора го притежават до известна степен и той е съществувал във всички исторически периоди. Но има и една конкретна, модерна версия на идентичността, която според мен започва с Мартин Лутер. Лутер казва, че в Божиите очи е важна вътрешната ни вяра, вътрешните ни убеждения. Бог не се интересува от многобройните ритуали на католическата църква. Той не се интересува дали ще броите броеница или ще отидете на неделна служба, дали ще следвате правилата на католическата църква; той се интересува единствено от вътрешния вярващ. Ето това е нещото, което ще ви спаси, което е реалната същност на християнската вяра. Цялото общество около вас може да бъде фалшиво, грешно и репресивно, защото отрича автентичността на тази вътрешна същност, която е вярваща. И единственият, който може да го види, освен може би самите вие, е Бог. Ето това, в известен смисъл, създава съвременното разбиране за идентичността, а именно, че вътре в нас има ценности, които превъзхождат оценката на заобикалящото ни общество. В пред-модерните времена човек би казал: добре, но трябва да се съобразяваш. Обществото определя тези правила, така че ти просто израстваш и се научаваш как да ги следваш. А модерната версия заявява: не, това не е правилно, защото ценното е вътрешното аз, а останалата част от обществото е погрешна и невярна, и *тя* е онази, която трябва да се промени. Има и по-късни версии на това, особено при Русо, който твърди, че целият исторически процес всъщност ни е направил фалшиви, че е създал тези външни правила, които потискат вътрешното същество. И нашата цел, онова, което ни изпълва, е появата на тази автентична вътрешна същност.

Сега, ако помислите върху това, то е свързано с много съвременни социални движения. Движението „Me Too“ в много отношения притежава същата структура, при него става дума за оценяване на вътрешната същност. Какъв точно е проблемът със сексуалния тормоз? Той е свързан с факта, че мъжете не оценяват жените като цялостни човешки същества. Жената има знания, способности, морални качества. Но мъжът се интересува единствено от сексуалните ѝ качества. А това обезценява жената. Но това е съвременен поглед, защото поука, която се предлага не е, че жените трябва да се научат как да се приспособяват. Поуката е,

че вътрешното аз е онова, което е ценно, и че обществото трябва да се промени. Именно това се случва днес. Мъжете преминават през културна преквалификация, те научават, че правилата им не са истински, и че се нуждаем от друг набор от правила за отношенията между мъжете и жените – правила, които зачитат достойнството на цялата личност. Това е съвременното разбиране за идентичността и това е нещото, което е задвижвало цяла поредица от политически и социални движения през последните 200 или 300 години.

Първата проява на политиката на идентичността, ако приемете моето разбиране за нея сериозно, е всъщност самата демокрация. През 2011 имаме този продавач на зеленчуци, Мохамед Буазизи, в Тунис. Той има търговска количка, конфискувана от жена-полицай, след което отива в кабинета на губернатора и пита: къде е количката ми, защо ми отнехте препитанието? Но никой не му дава отговор. Жената от полицията дори го заплюва – и той е толкова отчаян, защото дори не е успял да получи какъвто и да е отговор, че се самозапалва. И това сложи началото на Арабската пролет, защото много хора в арабските страни се виждаха отразени в [съдбата на] Мохамед Буазизи. Туниското правителство, диктатурата на Бен Али, не третира Мохамед Буазизи с уважението, което заслужава едно човешкото същество. Ето защо милиони хора излязоха по улиците в Египет, в Либия, в Сирия, в Йемен, както и много други части на арабския свят.

Едно по-мекко авторитарно управление, като например Сингапур, третира гражданите си като деца: правителството смята, че знае по-добре от тях онова, което е в техен интерес. При една тежка диктатура нещата са много по-лоши: там вие не сте човек, а просто частица от историческата машина, която правителството може да използва за свои цели. Една либерална демокрация вече действително ни признава, тя признава нашето достойнство и демонстрира това, като ни дава определени права: имаме право на свобода на словото, на събранията и на политическо участие чрез гласуването. Ние имаме дял в собственото ни самоуправление, защото правителството ни уважава достатъчно, за да ни има доверие.

Всеобщото признаване на гражданите като морално равни е в основата на демокрацията, която, мисля, е скъпа за всички нас. Гражданите са равни действащи лица, „всички хора са създадени равни“, както казва Американската декларация за независимост. Има обаче и други форми

на признание, които са частични. Всъщност тази универсална либерална форма на признание се конкурира още от самото начало с другата основна форма на политическо признание, която е национализъмът. Идейки от Френската революция, ние имаме тези два едновременни потока. От една страна, Френската революция е за разпространение на правата на човека навсякъде по света. Но от друга страна тя е и проявление на френския национализъм. Това е първото модерно националистическо движение. Французите искат да защитят страната си от нахлуващите сили на останала Европа, да изгонят чужденците и да имат страна, която те сами биха могли да контролират. През целия деветнадесети век либералната интерпретация на признанието се бори срещу националистическото тълкуване. В Германия през 1848 г. е имало либерална, но също и национална революция, от името на германския народ. И тези две разбирания за признанието реално определят германската история от този момент нататък. В крайна сметка, в много страни се надига една много агресивна и нетолерантна форма на национализма, което доведе до катастрофата на двете световни войни от началото на ХХ век. И това национално разбиране за идентичността се завръща в много страни днес.

Бих казал, че ислямизъмът също може да се тълкува като търсене на признание. Това е особено вярно, мисля, за много млади европейски мюсюлмани, които отидоха да се бият за Ислямската държава. При тях е налице истински конфликт на идентичността. Те идват от семейства, емигрирали във Франция, Холандия, Германия. Не се чувстват добре с формата на религиозност на родителите си, която според тях е прекалено старомодна и традиционна, но не се чувстват и добре интегрирани в обществото, в което живеят. Те страдат от този вид отчуждаваща неспособност да отговорят на въпроса: „Кой съм аз?“ И това, което правят ислямистите, е да им кажат: „Ще ти кажа кой си: ти си горд мюсюлманин, ти си част от голяма умма [общността на исляма], ние сме преследвани и неуважавани по целия свят, и ти можеш да направиш нещо против това, можеш да се присъединиш и да се противопоставиш, да направиш отново от исляма една горда цивилизация.“ Трудно е да се оцени всичко това еднозначно, защото мисля, че част от ислямистите се ръководят от истинска религиозност и благочестие. Но голяма част от ислямизма се движи и от това желание да узнаем кои сме и да приемем онази форма на идентичността, която ни обединява с общността, която ни дава дом

и чувство за принадлежност. Всичко това са различни варианти на борбата за признание.

Трансформации

Има една особена форма на политиката на идентичността, която се е появила в либералните общества в хода на двадесети век, и която ни приближава до разбирането на онова, което се случва в настоящето. Именно това се има предвид, когато се чуват оплаквания от политиката на идентичността. Но всъщност тя започва през 1960-те години в САЩ, с редица важни социални движения: движението за граждански права за афро-американците, феминисткото движение, движенията на хората с увреждания, LGBT движението. Всички тези групи са били маргинализирани от обществото. В началото на 1960-те години това общество е бяло и то е мъжко. Така че има борба за социална справедливост и за признание, за равен достъп до пазара на труда, за равно третиране пред закона и т.н. Всички тези движения реагират срещу определени реални социални болести и те са много важни за коригирането им: примерно, расовото разделение.

Но нещо се случва *по пътя* към сегашната форма на политиките на идентичността. Това касае промяната в начина, по който партиите от левицата започват да мислят за неравенството. През XX век неравенството често се разглежда – особено в Европа – през една марксистка призма, при която голямата борба е между капиталисти и пролетариат. А в повечето развити общества през XX век пролетариатът, това са белите хора. Всъщност, белите мъже. Това е групата, на която левицата иска да помогне. В хода на времето разбирането за неравенство обаче започва да се променя, обръща се повече внимание на жените, на расовите малцинства, на другите групи. Много от левите партии започват да губят връзка с бялата работническа класа, която е основната им подкрепа през XX век. Например в САЩ през 1930-те години, в рамките на Новия курс на Франклин Рузвелт, около 80% от белите южняци от селските райони гласуват за кандидата на Демократическата партия. Те гласуват за по-левия кандидат, защото той ще осъществи преразпределение и ще им помогне икономически.

Но когато концепцията за неравенството започва да се измества по посока на идентичността, Демократическата партия започва да губи връзка със старата бяла работническа класа. И така тази група от изби-

ратели започва да забягва към Републиканската партия. Роналд Рейгън бе избран през 1980-те години, защото се обръщаше към белите избиратели от работническата класа по начин, който предишните кандидати на Републиканската партия никога не бяха използвали. Нещо подобно се случва в Европа при екологичните проблеми или, отново, при въпросите, свързани с идентичността – въпреки че в Европа те са малко по-различни и често са свързани с имигранти или други групи, изправени пред дискриминация. Много членове на бялата работническа класа, които са били основната подкрепа за Френската комунистическа партия, започват да гласуват за Националния фронт. И това, мисля, ни доведе до настоящето.

Тук бих искал да направя много ясно едно определено нещо: много хора смятат, че обвинявам левите за възхода на десния популизъм. Не, аз не правя това. Просто се опитвам да представя една историческа интерпретация на нещата, които са се случили в хода на еволюцията на разбиранията ни за ляво и дясно. Има много причини за десен популизъм, а икономическите определено са сред тях. Но друга причина е и това, че през последните десетилетия дясното е започнало да изнема лявата концепция за идентичността. Преди петдесет години, ако сте били бял човек в САЩ, то дори не бихте и помислили за себе си като за бял човек. Просто бихте си мислили: аз съм американец, защото това е, което е един американец. Днес обаче имаме тези бели националисти, които казват: „Аз съм мнозинство, което се дискриминира от елитите. Аз принадлежа към група, която изобщо не е привилегирована. Това ми се налага от хора, които са реално привилегировани – всички тези образовани хора в университетите, в медиите и т.н. Така че, идентичността – това рамкиране на идентичността – се е изместила от ляво на дясно. Не левицата е онази, която е причинила това, тук става дума по-скоро за едно споделено разбиране за виктимизацията [собствената жертвеност], което се е изместило отляво надясно.

Искам да подчертая, че до известна степен разбирането на тези хора за себе си като пренебрегнати и неуважавани е вярно. Действително има тенденция да се отхвърлят популистките гласоподаватели просто като група расисти и ксенофоби. Вярно е, че това са бели хора, които са доминирали в обществата си, а сега губят част от това господство. Да, те се възмущават от тази загуба и се опитват да се върнат към старата си социална позиция. Но мисля, че освен това е важно да се разбере и че те

действително имат основания за недоволство, защото наистина са били неуважавани и пренебрегвани от елитите. Това става по-видимо, ако погледнете какво се е случило с тази бяла работническа класа в САЩ: голяма част от нея всъщност последва черната работническа класа в един вид социален хаос. Днес сред нискоквалифицираните бели работници имате значително увеличение на броя на семействата с един родител, имате повишаване на престъпността в бедните квартали, имате епидемия от опиати, която е убила над 70 000 американци и всъщност е намалила продължителността на живота на белите мъже в САЩ през последните няколко години. Така че тези хора в действителност имат огромни проблеми.

Но културният аспект на всичко това е нещото, което вбесява хората особено много. Има една много хубава книга, наречена „*Чужденци в собствената си страна*“ от социоложката Арли Хохшилд. Тя е интервюирала много от избирателите на Чаеното парти [крайнодясна американска партия] в селските райони на Луизиана, и е стигнала до тази метафора – централната метафора в книгата – според която тези хора виждат себе си като подредени на опашка. Някъде далеч напред има врата, над която пише „Американска мечта“. Те отглеждат семейства, работят всеки ден, чакат реда си. Изведнъж обаче виждат как други хора се пререждат на опашката. Някои са чернокожи, някои са жени, някои са гейове и лесбийки, други са сирийски бежанци. А хората, които им помагат да се пререждат са, честно казано, хора като вас и мен: те са образовани, хора на изкуството или медиите и утвърдените политически партии. Това са все хора, които никога не са обръщали много внимание на самите тях. Мисля, че е налице един определен културен снобизъм сред образованите, космополитни, градски хора, които съставляват елитите в съвременните общества, по отношение на хората с по-ниско образование, които не живеят в големи градове, които имат по-традиционни социални и културни ценности. До известна степен недоволството от подобно пренебрежение е напълно оправдано.

Ето значи къде сме стигнали. Този страх, че имигрантите отнемат националната ни идентичност е тема, която обединява почти всички нови популистки движения. Причината, поради която за тях имиграцията е такъв голям политически въпрос, е именно в това, че те живеят с усещането, че някога самите те са определяли националната идентичност, и че това вече не е така; че националната идентичност сега се

подкопава не само от имигрантите, но и от елитите, които подкрепят имигрантите и искат тези имигранти да влязат в страните им. И това определя политическото съревнование, което ни предстои.

И така, какво да правим? Това е очевиден въпрос, който често ми задават. Но е много трудно да се отговори. Не мисля, че можете да започнете да решавате проблема, преди да сте го анализирали правилно и сте се опитали да разберете, с малко съчувствие, какво всъщност кара хората да гласуват за тези партии. Залозите са много високи, защото всъщност тук става дума за самата либерална демокрация. Тези партии не представляват заплаха за демокрацията изобщо, но представляват заплаха за либералната демокрация. А това означава: конституционното върховенство на закона. Именно то е, което ерозира в Унгария, в Полша и в САЩ. Това в действителност е залогът за всички нас.

Тази статия се основава на лекцията на Франсис Фукуяма „Политика на идентичността: Търсенето на достойнство и бъдещето на националната държава“, изнесена във Виена на 7 март 2019 г. Лекцията е част от Tipping Point Talks 2019, организирани от фондация ERSTE.

Франсис Фукуяма е един от най-известните и общопризнати съвременни философи и социолози. Понастоящем той е професор по международна политическа икономия в университета Джон Хопкинс в Балтимор, Мериленд. Фукуяма е най-добре познат като автор на Краят на историята и последният човек, в която защитава тезата, че историческото развитие на човечеството като борба на идеологии до голяма степен е приключило с края на Студената война и победата на либералните демокрации над комунизма. Той предсказва евентуалната победа на политическия и икономически либерализъм в целия свят.

Коментари (5)

- **08-06-2019|братя Стоилови**

Фукуяма бил казал какво? Че и дядо Тодорко казваше „едно на стотен“ и „земята е клубо“ докато котката го прави на дреп. И какво от това да питаме и ние с бати. Кому да вярваш. Свети Лука казал хлопайте и ще ви се отвори. И баба го казваше ако сме гладни, но не ни се получаваше всеки път. Затуй с бати Тошо си закупихме микробус фолцваген, трета ръка на изплащане. Минибус не беше по кесията ни. Сега правим далавери с каквото падне между пръстените ни. Тъй че сметката излиза и без фукуями. Ти хлопай Златко. Бог наказва когото обича.

От братя Тодор и Стоил Стоилови село Живковци DC
на осми седми две и 19-та година

- **08-06-2019|Златко**

Живи да сте, Живковци! Като чета посланието ви така и се сещам за един испански филм, гледал съм го преди много години. Та, във филма де, една мома, хубавка и снажна, гледа юнака, който нещо ѝ се слага, та му казва, „Като те гледам така и се чудя, да си приказвам ли с тебе или да взема, та да ти изпея една приспивна песничка“.

Със здраве, момчета! Бачкайте яко, стискайте повечко пръстените и, ако имате късмет, може и до микробус да я докарате. (Но не си губете времето по места като това тук, инак не до микробус, ами и до микропатациклет не моШте я докара. Така де, за всеки микробус си има пътници!)

От батя ви Златка, със здраве!

- **08-06-2019|Петров**

Фукуяма както винаги вижда и разбира ясно какво става. Въпроса не е за демокрацията. Тя си остава. Въпроса е каква да бъде. Дали да бъде либерална или приемлива за всички, или с популистки обещания по вече за тези, които дърпат юздите. С една дума въпроса е за тесна или широка демокрация. Тесната демокрация има предимството за сега като нещо ново, но ползва стари гласове. Останалото са подробности.

• **10-06-2019|Николай Колев**

Нито съм толкова образован, а още по-малко известен, по-точно никак, в сравнение с Франсис Фукуяма. Кое то не е пречка да имам мнение по някой от тезите, които развива. Нямам намерение да коментирам цялата му статия, публикувана в „Либерален преглед“. Ще се спра само върху изложените разбирания (определения) на популизма. По отношение на тяхното значение за обществените науки от доста време се придържам към една мисъл, изказана преди около сто години, че то може да се сравни само и единствено със значението на формулите в математиката. С надеждата, че ще науча нещо ново, няколко пъти препрочетох предложените от Фукуяма разбирания (определения) и честно казано не ми стана много ясно що е това популизъм. Причината е една – примерите, които автора дава еднозначно говорят, че става дума за качества (действия) които политици, от различни краища на света притежават (провеждат) в различно съотношение помежду им. И Уго Чавес и Виктор Орбан провеждат икономическа политика (първо определение), която ги прави известни (дали за кратко време, както се случи във Венецуела или за по-дълъг период, както е с помощите за трето дете в Унгария, които още не са катастрофирани е съвсем друга тема). И двамата политици (второ определение) имат лична и институционална харизма (в различна степен се поставят над демократичните институции – законодателна, съдебна и изпълнителна власт и медии). Макар и да говорят от името на целия народ (трето определение), посланията на Чавес и Орбан не са отправени към всички, а към определени обществени групи. Ако се вгледаме в други политици – например Бойко Борисов и Владимир Путин, ще открием същите качества. Ревейки се из Интернет открих дефиниция за популизма, която след редакция изглежда така: „Теория и практика и свързаните с тях стил на говорене и поведение, предназначени за бързо извоюване на известност и поддръжка от определени обществени групи за постигане на поставената цел, най-често свързана с властване на другите.“ Ще завърша с една мисъл на Дракър, цитирам по памет: „Някога много мечтаехме за една нова икономика и ето, че тя дойде. Оказа се, че няма нищо ново, освен думите, с които я характеризираме“. Добре е, че Златко Енев публикува подобни текстове, които те карат да размърдаш сивото си вещество ... Даже и да не си прав.

- **11-06-2019|Петров**

От дълго време чета с удоволствие това което Златко ни предлага. Не знам как той лично успява да намери сили и време да прави хиляди да го четат. Съвсем съм съгласен с Колев, че Златко ни кара дълбоко да мислим. Щастие е, че го имаме.

Сериалът на НВО „Чернобил“ ни припомня колко голям късмет сме имали Автор(и): Том Никълс

Сериалът на НВО „Чернобил“ е не само величествена телевизия, но и напомняне, че светът е по-добро място от преди. Това може и да изглежда нелогично за хората, които са свикнали да заявяват, че живеем в лоши времена, в най-лошите времена или дори в Последните Времена. Но сега, когато сериалът е на приключване, *Чернобил* би трябвало да послужи като напомняне не само за това, че светът е имал огромен късмет, че Съветският съюз е изчезнал, но и до каква степен в наши дни всички ние приемаме като даденост политическите и технологичните подобрения на 21-ви век.

Особено важно е да не се разглежда всичко в *Чернобил* през призмата на настоящите ни политики, които изглеждат като шегички в сравнение със събитията от 1980-те години. (Самият аз бях млад специалист по Съветския съюз, преминаващ курс за обучение през 1986, и си спомням много добре усещането, че Чернобил е изместил глобалните събития по начини, които дори моите опитни ментори не са могли да разберат напълно по онова време.) В един сблъсък на мнения, проведен в Туитър, писателят Стивън Кинг и медийната личност Дан Бонгино от Fox News вземат една катастрофа, която почти напълно надминава човешката способност за разбиране дори и днес, и се опитват да я представят в съответствие със собствените си [политически] разбирания. „Невъзможно е да човек да гледа ЧЕРНОБИЛ на НВО, без да мисли за Доналд Тръмп“, **пише Кинг**. (Разбира се, че е напълно възможно да се гледа сериала, без човек непременно да мисли за Тръмп.) От своя страна, Бонгино отговаря на Кинг, като се **опълчва срещу „холивудските елитисти“**. Чернобил, настоява Бонгино, „беше провал на социализма... точно обратното на дерегулацията на Тръмп и дневния ред за намаляване на данъците“.

Авторът на сериала, Крейг Мазин, [все пак] има последната дума. По време на една добре направена сцена, възрастен комунистически апа-

ратчик седи мълчаливо на среща на ръководители на заводи и други местни служители [в Чернобил], всички от които са се поддали на паниката. А след това се надига и призовава другарите си да погледнат към стената, където виси портрета на Владимир Ленин, и да си припомнят, че Ленин би се гордял с тях – въпреки че един от реакторите вече е избухнал, и точно в този момент е на път да стопи последната си защитна облицовка, за да отрови завинаги земята около тях.

„Чернобил,“ писа Мазин в отговор на **Бонгино**, „беше провал на хора, чиято лоялност към (или страх от) една грохнала управляваща партия е надмогнала чувството им за благоприличие и рационалност. Вие сте старецът с бастуна. [Единствената разлика се състои в това, че] просто се кланяте пред портрета на друг човек.“

Този парещ отговор показва колко пъргав е умът на сценариста, а Бонгино получи точно онова, което заслужаваше. И все пак бедствието, което отрови почти 1000 квадратни километра от площта на съветска Украйна, се е появило в резултат от един проблем, който е далеч по-масабен от исторически обречения култ към личността на Ленин. Още от самото си създаване Съветският съюз е бил управляван от един принципно страдащ от психоза режим, който в хода на няколко поколения не успява да разбере реалността, да преработва наличната информация или да надникне поне малко отвъд собствените си болезнени, параноични перспективи. Чернобил беше шок за световната система по много причини, но не на последно място и защото той беше едно ужасяващо напомняне за това как би могъл да изглежда животът, ако Кремъл и неговата авторитарна система от бюрократи и полицаи някога действително биха започнали да управляват останалия свят.

Подобно на Чернобил, триумфът на Ленин и на болшевиките, както и създаването на съветската държава, беше странна катастрофа, странно историческо отклонение. Историкът Дмитрий Волкогонов – съветски генерал, на когото режимът някога се е доверявал до такава степен, че го е назначил да напише официалната биография на Йосиф Сталин – покъсно заявява горчиво в един анализ на съветския период, че Ленин и неговите другари са европейски интелектуалци, които по някакъв начин са получили властта след „години, прекарани в изолация и правене на заговори за комунистическа революция“.

Но след като вече са взели под контрола си една държава, те са твърдо решени да го запазят, а режимът, появил се в резултат на случайност

и основаващ се на лъжи, скоро започва да вярва в собствената си непогрешимост. *Социализмът* и *комунизмът* бяха просто думи; единственото, което имаше някакво значение, беше запазването на властта и оцеляването на съветската комунистическа партия. Ничий живот не беше от особено значение.

Най-вледеняващият момент в *Чернобил* – до известна степен по-мрачен и от експлозията на самия реактор – идва, когато ученият, назначен да помага за справянето с инцидента, Валери Легасов, спира висш служител от КГБ на име Чарков, за да моли за освобождаването на арестуваната изследователка [която е заплашвала да изнесе на бял свят истината за обстоятелствата около инцидента]. Когато Легасов пита за съдбата на колежката си, Чарков се преструва, че не знае коя е тя. Легасов отбелязва, че тя е била следена, а Чарков посочва двама цивилни малко по-нататък по коридора. „Мен също ме следят. КГБ е кръг на отчетност, нищо повече.“ Легасов отново настоява за освобождаването на своята сътрудничка, а в замяна Чарков пита дали професорът е съгласен да бъде „отговорен“ за нея. Когато Легасов отговаря с „да“, старият шпионин казва: „Тогава го считайте за направено.“ И щом само Легасов започва да повтаря името ѝ – за да знае КГБ кого да освободи – Чарков казва: „Знам коя е тя“ и си тръгва.

Всъщност всичко това не се е случило в действителност – задържаната изследователка от сериала е сборен характер [представящ най-добрите страни на съветската учена общност]. И все пак тази сцена улавя нещо важно относно естеството на съветския режим, както в най-баналните, така и в най-застрашителните му аспекти. Всеки е отговорен за всички останали. Всяко проявление на публично неподчинение или дори неуместен коментар може да доведе до тежки последствия. Но в един момент на върховна опасност за милиони съветски граждани и други хора по света, никой не е отговорен за нищо. Всеки бюрократ и мениджър просто повтаря мантрата на сивата, авторитарна система, която го е произвела: аз си имах работа. Просто си вършех работата. Изпълнявах задачите си. Не съм направил нищо лошо.

В една такава среда лъжите са задължителна политика. В часовете след експлозията и пожара съветската власт безумно се опитва да запази в тайна едно неконтролируемо ядрено бедствие, като се надява, че ще може да скрие гигантския пожар от американските спътници, както и масовото излъчване на радиация, дори и от най-близките си съседи.

Тази държава, управлявана от налудничави стари хора, преследващи, затварящи и разстрелващи милиони свои съграждани в един „кръг на отчетност“, контролираше хиляди ядрени оръжия, насочени към Съединените щати и техните съюзници. Всички ние живеехме под постоянната заплаха, че верността на група параноици към идеи, излюпени най-първо в кафенетата на викторианска Европа, ще доведе до глобално унищожение.

Съветският съюз си отиде. Руската федерация [също] е заплаха за мира, но в сравнение с хладните и брутални господари на държавата, която го е издигнала, Владимир Путин е само някакъв тип второстепенен гангстер. Съветските реактори вече не стенат и не се пренапрягат в тайна. Последните няколко ядрени централи от **тип RBMK** в Русия се приближават към края на живота си, а конструкторските им недостатъци вече не са тайна за останалия свят. Вместо комбинираната сила от **десетки хиляди** американски и съветски бойни глави, готови да погубят почти всеки голям град в Северното полукълбо, всяка от двете страни се задоволява (поне засега) с приблизително 1500 атомни оръжия.

Чернобил е мрачно-красив портрет на една болна политическа система, която умря от по-спокойна смърт, отколкото заслужаваше. Американците – и останалият свят – трябва да са щастливи, че тя е изчезнала. Освен това трябва да сме благодарни и за чудотворното ни спасение не само от пламтящите реактори в блатата на Припят, но и от една държава, ръководена от клика опасни хора, които през по-голямата част от миналия век държаха в ръцете си съдбата на милиарди човешки същества.

Том Никълс е академичен специалист по международни въпроси, понастоящем професор в Американския военноморски колеж и в разширената школа към Харвард. Занимава с основно с въпроси, свързани с Русия, ядрените оръжия и въпросите на националната сигурност. Преди това е бил сътрудник към Центъра за стратегически и международни изследвания, Съвета по етика на международните отношения Карнеги и Школата по управленчески науки Джон Ф. Кенеди към Харвардския университет.

Женева, 1959 г.

Автор(и): Орхан Памук

През септември 1959 г. аз и по-големият ми брат, Шефкет, бяхме записани в начално училище по френски език в Швейцария. Баща ни, Гюндуз – турски инженер с талант за математика – беше нает да работи за **IBM** в Женева, и откак бяхме пристигнали от Истанбул през юни, майка ни, Шекюре, отчаяно се опитваше да ни научи на френски. Френският ѝ беше добър – беше научила езика при монахините в Dame de Sion, католическо училище в Истанбул – но тя не беше педагог. Трудно беше да се наложи каквато и да е дисциплина на две непокорни момчета на седем и девет, а още по-малко пък заедно с това човек да ги научи на нов език.

В града имаше много деца на чужденци като нас, които не говореха френски; виждахме ги на брега на Женевското езеро, в парковете, по улиците. Със сигурност в крайна сметка щяхме да научим езика, дори и ако само говорехме с другите деца в училище? Майка ни беше достатъчно заета, като се опитваше да се справя едновременно с нас и с домашната работа; сигурно нямаше да е толкова важно, че не сме успели да научим езика от нея.

Но след като майка ни ни заведе за първия учебен ден, аз бях овладян от чувство на силен страх. В училищния двор бях отделен от брат ми и подреден в редица с другите второкласници; скоро бяхме в класната стая, която беше чиста и светла. Учителката, която имаше усмивка за всички, вече беше започнала да обяснява нещата. От време на време пишеше по някоя дума на дъската, но не можех да разбера как тази дума би трябвало да звучи. Останалите деца никога не записваха тези думи в тетрадките си, така че не го правех и аз. С ъгъла на околото си наблюдавах какво прави момчето до мен, но никога не го гледах директно. Изглеждаше, че всички в класа имаха по нещо да кажат – учителката задаваше въпроси, а учениците отговаряха.

Обратно въкъщи вечерта, двамата с брат ми отворихме калъфите за моливи, които ни бяха дали в училище (бяха направени от пластмаса, която приличаше на кожа), и показахме един на друг гумата, молива, острилката за моливи и малката линейка, които и двамата бяхме получили.

На следващия ден се чувствах малко по-самотен в класа. От време на време хващах молива, сякаш за да препиша по някоя дума от дъската, но след това отново го оставях. Някоя от думите не ми ставаше разбираема. Изглеждаше, че учителката и останалите деца разговаряха непрекъснато. Не можех да се справя с онова, което се случваше наоколо, и постепенно започнах да ставам все по-неспокоен. Гледах през прозореца и си желяех да бъда въкъщи, където можех да чета футболните страници на вестниците, които пристигаха късно, от Турция.

На следващия ден отново почувствах същата самота. Изглеждаше, че не мога да се докосна до езика, който всички останали използваша толкова небрежно, и това ме караше да се чувствам глупав и неспособен. Чувствах се, сякаш съм уловен в някакъв водовъртеж. Не можех да намеря център, за който да се хвана, нямаше начало, от което да започна. Понякога си мислех, че времето никога няма да мине. Друг път си представях, че съм някой друг, на друго място. От време на време някой ме забелязваше и поглеждаше, и аз се чувствах ужасно засрамен, че са ме уловили, докато съм се потопил дълбоко в бляновете си.

За мен времето от последната изминала година, откак се бях научил да чета и пиша, беше много щастливо. Бях прочел на глас всяка реклама или надпис-графити, които попадаха пред очите ми. Продължавах с това в Женева, като рецитирах всеки набор от букви, на които се натъквах: *MARTINI*, *PICON*, *ESSO*, *HELVETIA*. Думи като тези, а също и цифри, бяха в основата на френските уроци на майка ми от онова лято. Но имах проблеми с улавянето на някоя от тях сред езиковия поток, който се леше в класната стая. У дома всяка дума изглеждаше като странна и уникална птица. Но в училище думите сякаш се втурваха по небето като ято, нито една птица не можеше да бъде различена сред цялото.

И докато чувството ми за изолация в класната стая се увеличаваше все повече, аз търсех опора при брат си на двора, по време на междучасията. Понякога се държахме за ръце. Рожденият му ден беше с една седмица по-късно, отколкото беше нужно, за да попадне в четвърти клас – годината, в която щеше да бъде записан, ако бяхме в Истанб-

ул – така че тук беше в трети клас. Той вече знаеше всички цифри и си беше спечелил репутация в класа, като беше броил назад през три.

Два дни по-късно, когато майка ни ни подготвяше за училище, аз изведнъж обявих: „Няма да отида!“ Наведох очи и не отговарях нито на въпросите, нито на увещанията ѝ.

„Аз ще отида“, каза брат ми.

Те забързаха навън. Останал сам въкъщи, аз разбрах, че ако бяхме в Истанбул, майка ми нямаше да бъде толкова търпелива. И въпреки че имах всички основания да не искам да ходя на училище, почувствах горящо разкаяние. (През следващите години многократно бягах от училище и всеки път ме обземаха подобни чувства на самота и вина.)

Три дни по-късно баща ми обяви, че ще е по-добре брат ми и аз да живеем с майка му и да ходим на училище в Турция, така че напуснахме френското училище. Никога не успяхме да научим френски.

Орхан Памук е един от най-значителните съвременни турски автори и носител на Нобеловата награда за литература за 2006 г.

„1984“ на седемдесет

Автор(и): Луи Менанд

Книгата на Джордж Оруел „1984“, публикувана на 8 юни преди седемдесет години, има невероятна кариера като произведение на политическото пророчество. В публичното съзнание тя надживя другите претенденти от онази епоха: „Прекрасният нов свят“ (1932) от Олдъс Хъксли, „451 градуса по Фаренхайт“ (1953) от Рей Бредбъри и „Портокал с часовников механизъм“ (1962) от Антъни Бърджес, да не говорим за две други добре известни навремето книги, на които е задължена: „Ние“ (1921) от Евгений Замятин и „Мрак по пладне“ (1940) от Артур Кьостлер. Без съмнение „1984“ е продукт на Студената война, само че Студената война приключи преди трийсет години. Тогава на какво се дължи нейната притегателна сила, защо все още продължаваме да четем тази книга?

Отчасти това се дължи на факта, че за разлика от „Мрак по пладне“, работата на Оруел не е била замислена като книга за живота при комунизма. Тя е била предназначена като предупреждение за известни тенденции в либералните демокрации, както именно и беше четена. Следвоенната съветизация на Източна Европа произведе общества, сякаш пръкнали се директно от страниците на Оруел, ала американските читатели възприеха „1984“ като книга, визираща клетвите за вяност и маккартизма. През 1970-те тя беше един вид литературен коментар върху политиката на Никсън и аферата Уотъргейт. През 1983-84 продажбите рязко скочиха – четири милиона екземпляра бяха пласирани за една година, – защо?, ами защото беше 1984. А през 2016 последва нов пристъп на читателски интерес благодарение на Тръмп.

Базисната структурна концепция на книгата се оказа нейната най-бързо обезсмислила се линия – обезсмислена почти от самото начало. Това е идеята, че светът ще бъде разделен между три тоталитарни супердържави, които са строго йерархично организирани, контролират тотално информацията и потискат свободата на словото, и които водят постоянни безуспешни войни за световно господство. Това е бъдеще, което

мнозина очакват през 1930-те, времето на Голямата депресия и възхода на сталинизма и фашизма. Капитализмът и либералната демокрация изглеждат обречени, а централизираната икономика и авторитарните режими се очертават като единствения начин за управление на модерните масови общества. Такъв е главният аргумент на една почти забравена днес книга, която Оруел прочита с голям интерес и от която остава едновременно очарован и отблъснат – „Мениджърската революция“ (1941) от Джеймс Бърнам.

Вярно е, че след 1949 светът се раздели на супердържави – не три, а две, – чието четирийсетгодишно съперничество нанесе много пакости на света. Само че те не бяха огледални тоталитарни чудовища, Фазолт и Фафнер¹ на геополитиката през ХХ век. Понякога те може и да си приличаха в своя тактически подход, но все пак това бяха различни държавни системи, отстояващи различни идеологии. Оруел, който не си е паднал много по Съединените щати, пропуска тази подробност.

Има някои аспекти на книгата обаче, чиято актуалност изглежда никога няма да избледнее. Един от тях се отнася до портрета на тоталната надзорна държава: Големият брат (заемка от № 1 на Кьостлер) и телевизионният екран, едно удивително проникателно хрумване, като се има предвид, че когато фантазията му го ражда, Оруел едва ли е бил виждал телевизор. Другият важен аспект е нюспийк, една любима тема на Оруел: злоупотребата с езика за политически цели.

И все пак „1984“ е роман, а не политически трактат, и в крайна сметка хората продължават да го четат именно като литературно произведение. Предполагам, че днес повечето читатели прескачат подчертано политическите пасажии, като например „Теорията и практиката на олигархичния колективизъм“, книгата (прекалено дълга), която комисар О’Брайън дава на Уинстън и Джулия, подмамвайки ги в заложения от него капан. (Аналогът на тази фиктивна книга е „Предадената революция“ от Лев Троцки, неговото порицание на сталинизма от 1937, но тя е също така и пародия на „Мениджърската революция“).

Разпитът на Уинстън от О’Брайън, макар и замислен като кулминацията на романа и все още възприеман така от мнозина, не е напълно удовлетворителен. Как О’Брайън успява да убеди Уинстън, че две плюс две е равно на пет? Чрез изтезание. Това все пак е доста примитивен на-

¹ Братя-гиганти от тетралогията на Рихард Вагнер „Пръстенът на Нибелунгите“.

чин за промиване на мозъка. „Мрак по пладне“ също завършва с разпит, но жертвата, Рубашов, макар и вече съсипан физически, бива надвит интелектуално. (И двамата автори се опитват да проумеят защо в хода на Московските процеси от 1936-38 – Сталиновата чистка на старата болшевишка гвардия – обвиняемите доброволно признават всякакви най-абсурдни обвинения срещу себе си, знаейки, че ще бъдат незабавно разстреляни. След смъртта на Сталин се оказва, че всички те са били в действителност изтезавани. Тъй че Оруел е бил прав по тази точка).

И изобщо, кой може да забрави това: „Вие сте мъртви“, каза един железен глас зад тях“? Оруел поднася една история, в която има напрежение и характери, с които читателите могат да се идентифицират.

Когато книгата излиза, някои решават (с ужас), че фигурата, с която се очаква те да се идентифицират, е О’Брайън. Може би тъкмо това е имал предвид и Оруел. Защото именно О’Брайън е онзи, срещу когото той иска да предупреди хората: интелектуалецът, който се оказва садистично омагьосан от властта. Фигурата на О’Брайън съответства на разпространената по онова време представа за изкушението на тоталитаризма: зъл дух, бродещ из някакъв тъмен ъгъл на човешката психика. „У всеки от нас се крие един Хитлер, един Сталин“, пише историкът Артър Шлезинджър в своя либерален манифест „Жизненоважният център“, публикуван през същата година като „1984“.

Много по-късно Шлезинджър промени мнението си и отхвърли така наречената от него „Оруелова мистична теория на тоталитаризма“. Защото не е вярно, че всички ние сме О’Брайън-овци, чакащи само да им се отвори шанс да изтезават Уинстъновците на този свят. По-скоро ние приличаме на Уинстън, съзнавайки, че нещо не е наред, че губим контрол върху живота си, но съзнавайки също така, че сме безсилни да се съпротивляваме.

Най-банален пример би бил онзи, когато натискаме бутона „Съгласен“ на банера, изискващ одобрението ни за новата политика за съхранение на личните данни. Ние не знаем каква е била старата политика и общо-взето сме сигурни, че ако прочетем новата, няма изобщо да разберем какво се е променило или за какво точно даваме съгласието си. Предполагаме или сме дочули, че всички просто натискат съответния бутон. Така че ние също натискаме бутона и мечтаем за един свят, в който няма да има нужда от натискане на бутони. Не-банален пример би бил онзи, когато изборният процес бива корумпиран от една чуждес-

транна сила, а правителството заплашва, че ще съди за държавна измяна онези, които се опитват да разследват тази намеса. Това вече е съвсем по Оруел. И не е пророчество, а новинарско заглавие.

Превод от английски Стоян Гяуров
Louis Menand, „1984“ at Seventy: *Why We Still Read Orwell's Book of Prophecy*. The New Yorker

Луи Менанд е американски писател и университетски преподавател, с фокус върху културната история на САЩ; щатен автор на списание Ню Йоркър. Той е носител на награда „Пулицър“ за книгата *The Metaphysical Club: A Story of Ideas in America* (2001).

Коментари (1)

- 17-06-2019|сухи

Не може да се мери с „Чевенгур“ на Платонов, само поради факта дори, че 1984 е изсмукана от пръстите...

Може ли Испания да покаже пътя за социалната демокрация в Европа? Автор(и): Омар Енкарнасион

Представянето на испанската социалистическа работническа партия (PSOE) на испанските общи избори миналия месец, в които партията спечели мнозинството места както в долната, така и в горната камера на парламента, беше не просто забележително възстановяване на позиции за испанските социалисти. Като ограничи печалбите на **Vox**, крайнодясната партия, чието противопоставяне срещу имиграцията, феминизма и правата на ЛГБТ-общността отразява ценностите, които преобладаваха по време на диктатурата на Франко, победата на PSOE повдига духа също и на останалите социалдемократически партии в Европа, докато те се борят срещу нарастващия национализъм, отцепничество и скептицизъм по отношение на европейската интеграция.

Засега най-ентузиизираната реакция идва от съседна Франция, където Социалистическата партия е в пълно отстъпление от края на администрацията на Франсоа Оланд през 2017 г. Родената в Испания кметница на Париж Ан Идалго **приветства** PSOE като „надежда и пример за социалдемократите в Европа.“ Социалистическият ѝ колега, лидерът на партията Оливие Форе, каза: „Социалистите в Испания показват как може да се постигне ново възраждане, след като в течение на много години им се подиграваха и ги считаха за мъртви“.

На пръв поглед едно социалдемократично съживяване в Европа, ръководено от испанците, би изглеждало напълно невероятно, като се има предвид **ужасното състояние** на левицата сред водещите държави-членки на ЕС. След последните национални избори във Франция Социалистическата партия беше сведена до политическа ирелевантност, като в момента подкрепата ѝ е около 5%. На изборите в Италия през 2018 г. предимно социалдемократичната Демократическа партия спечели по-малко от 19% от гласовете. Социалдемократическата партия на

Германия спечели само 20% от гласовете на изборите за 2017 г., което бе **най-лошото ѝ представяне** през целия следвоенния период.

При всичките си собствени доскорошни трудности, PSOE никога не е била толкова слаба, колкото са много от останалите социалдемократически партии в Европа. Това може би има по-малко общо със самата PSOE, отколкото със специалните обстоятелства на испанската политическа история. PSOE винаги е имала възможност да разчита на травматичните спомени за генерал Франко, чието диктаторско управление продължаваше от края на Испанската гражданска война през 1939 г. до смъртта му през 1975 г., които винаги са ограничавали привлекателността на крайната десница тук.

Но като четвърта по големина икономика в еврозоната, Испания може да бъде и водещ индикатор за променящите се политически приливи в Европа, както и да упражнява значително влияние върху тях. Някои наблюдатели отбелязват, че една нова социалдемократически вълна вече събира сила по периферията на Европа. Днес левицата е на власт в Португалия, Гърция и Скандинавия – в скандинавските страни социалдемократите имат властта в Швеция, участват в управляващата коалиция във Финландия, и **се очаква** да надделеят в Дания на предстоящите избори [както и стана, в началото на юни, бел. пр.].

По-важното е, че предизборната кампания, ръководена от лидера на PSOE, Педро Санчес, предлага отлични уроци за това как политиките от умерено-левия политически спектър могат да се изправят срещу изборното предизвикателство на крайно десните – и да спечелят. Вместо да имитира националистическия дискурс на десницата чрез някаква размита форма на нативизъм [местничество] и шовинизъм, с надеждата да спре оттичането [надясно] на белите избиратели от работническата класа, Санчес се кандидатира въз основа на принципно-прогресивна платформа. Той подчерта ценностите, присъщи на социалната демокрация, като равенство, солидарност и ангажираност към социалната справедливост и социалната държава. И пое борбата срещу крайната десница без да се страхува да представи себе си и партията като решаващ защитник на демокрацията, в противовес на силите на авторитаризма и сепаратисткия национализъм.

„Испания е боядисана в червено“, съобщи *El País* в изборната нощ. PSOE **спечели** почти 29% от гласовете – достатъчно, за да може партията да получи 123 места в парламента, почти два пъти повече от онези на консервативната Народна партия, или PP, която дойде на второ място, с 16,7% от гласовете. Въпреки че в хода на кампанията Vox успя да привлече големи и ентузиазирани тълпи, тя направи доста скромен дебют. Твърдата дясна популистка партия сложи край на „изключението Испания“ (досега това беше единствената водеща европейска страна без крайно дясно представителство в националния си законодателен орган), но го направи, като спечели само около 10% от гласовете, оставайки на пето място зад PSOE, PP, либералната Ciudadanos и ляво-популистката Podemos.

Тъй като PSOE не спечели абсолютно мнозинство в парламента (кое-то изисква 176 места), тя ще трябва да разчита на подкрепата на Podemos и регионалните партии като баската националистическа партия, за да сформира действащо правителство. Но партията има ясен управляващ мандат, тъй като спечели повечето от испанските региони – включително и най-големия, Андалусия, на юг; богатия на гласове регион на Мадрид, който партията не е печелила от 1986 г., както и северозападния регион Галисия, бастион на консерватизма (и родно място на Франко), където партията не е печелила никога. Освен това PSOE спечели в някои от най-заможните части на Испания, като средиземноморския остров Майорка, както и в някои от най-бедните, като Мелила, испански анклав, граничещ с Мароко.

Още по-изненадващо е, че PSOE печели по-голямата част от селските провинции, които след завръщането на демокрацията през 1977 г. постоянно са били надежден източник на гласове за консервативните партии. Макар и тези селски райони да са известни под названието *La España vacía*, или „Празната Испания“, защото са толкова слабо населени, испанската избирателната система им дава непропорционално голям брой места в националния парламент. Според *Политико*, най-слабо населените избирателни региони на Испания имат по-малко от 20% от населението, но разполагат с 30% от парламентарните места.

Основният фактор, който подпомогна издигането на PSOE до победа, беше огромната избирателна активност: повече от 75%, или с около 8% по-висока от 2016 г., и не далеч от 80-годишния рекорд от 80% [през

1977], когато социалистите се върнаха на власт за първи път след края на Гражданската война. Без съмнение, избирателната активност беше повлияна от огромния интерес, който предизвикаха изборите, в немалка степен и поради тръмповския подход на Vox, която настоява да „**направи Испания отново велика**“. Тази партия настоява за депортиране на всички незаконни имигранти, забрана на преподаването на исляма в държавните училища, анулиране на законите, защитаващи жените от домашно насилие, премахване на системата на регионално управление, създадена след смъртта на Франко, както и отмяна на **Закона за историческата памет**. Този закон, приет през 2007 г., осъди режима на Франко като незаконен, предложи репарации на жертвите на гражданската война и репресиите на Франко, и предостави испанско гражданство на потомците на политическите бежанци. Не е изненадващо, че избирателната активност беше най-висока в областите, най-застрашени от националистическата и нативистката платформа на Vox: градски центрове като Мадрид (малко под 80%) и сепаратистки региони като Каталония (77,5%).

И все пак една голяма част от заслугата за победата на социалистите се дължи изцяло на самия Санчес. Бивш баскетболист с външен вид на филмова звезда – след излизането му на националната политическа сцена, през 2014 г. в Барселона, вестник *La Vanguardia* го нарече *El Guapo* или „хубавият“ – Санчес се доказва като един от най-устойчивите и изобретателни политици в Европа. Въпреки сериозния неуспех през 2016 г., когато той подаде оставка като лидер на социалистите, след катастрофалното представяне на PSOE на общите избори през 2015 г., Санчес възстанови контрола над PSOE през следващата година. А след това, през миналия юни, той успя да подготви **вота на недоверие** срещу тогавашния премиер, водачът на Народната партия Мариано Рахой, чиято администрация беше подложена на наказателни обвинения за корупция, включващи злоупотреби и подкупи.

И макар че Санчес бе избран за следващ лидер на Испания, той се сблъска с нов обрат на събитията през март миналата година, когато каталонските сепаратистки партии, които подкрепиха издигането му на власт, гласуваха против бюджета му за 2019 година. Сепаратистите се отвърнаха от Санчес заради отказа му да разреши официален референдум

по независимостта на Каталония. В действителност, Санчес разполагаше с много малко пространство за маневриране, след като испанският Конституционен трибунал **обяви** за анти-конституционен референдум върху независимостта на Каталония, организиран през октомври 2017 г. Загубата на предложението му за бюджет остави Санчес без друг избор, освен да свика предсрочни избори. Ранното гласуване не беше особено обещаващо за PSOE и прогнозите бяха за вероятната победа на PP, подкрепяна от Ciudadanos и набиращата скорост Vox.

И все пак, въпреки фона на паневропейска вълна от десен популизъм, Санчес се представи като непримирим прогресивен кандидат [в английско-американския политически речник думата „прогресивен“ е синоним за „левичар“, бел. пр.]. Този ход се оказа от основно значение за убеждаването на испанците да гласуват отново за социалистите, особено при младите хора, жените, членовете на профсъюзите и разочарованите гласоподаватели като онези, които през последните години бяха изоставили PSOE в полза на Podemos. Успехът на Санчес в привличането на гласоподавателите, идещи вляво от центъра, се вижда особено ясно при сравняването на изборните поведения през 2015 и 2019: на изборите през 2015 PSOE получи 5,5 милиона гласа срещу 5,2 милиона за Podemos; през 2019 г. PSOE достигна близо 7,5 милиона гласа, докато делът на Podemos рязко се понижи до 3,7 милиона.

От значение беше също и фактът, че Санчес разполагаше с достатъчно доверие, за да подкрепи прогресивната си платформа. По време на процедурата, когато той беше **заклет** на премиерския пост през юни миналата година, не се виждаше библия или разпятие – едно забележително прекъсване на испанската традиция, както и свидетелство за ангажираността на Санчес с идеята за отделянето на църквата от държавата. Доказан съюзник в борбата за овластяването на жените, кабинетът на Санчес заема първо място сред страните от ОИСП с **най-висок процент** жени (65%). За да се справи с нарастващото икономическо неравенство в Испания, той **повиши** минималната работна заплата с 22% през януари – най-**голямото увеличение** от четиридесет години насам. А в навечерието на изборите той се впусна в серия от законодателни предложения за премахване на разликата в заплащането на мъжете и жените, както и да се направи отпуски по бащинство също толкова дълъг, колкото е и отпусъкът по майчинство.

Освен това Санчес се противопостави на десницата по начин, който не е виждан в Испания от края на Гражданската война насам. По време на предизборната кампания той формулира мисията си като борба срещу сепаратизма и авторитаризма, като успешно се представи като убеден защитник на демократичния, конституционен ред, който се е утвърдил след диктатурата. Санчес не остави никакво съмнение, че гласуването за Vox, PP и дори Ciudadanos би било гласуване за връщането на Испания в ерата на Франко. В предизборните си речи той рязко отхвърли екстремистките предложения на десните за ограничаване правото на аборти и регионалната автономия, както и тяхното противопоставяне срещу плана за **ексхумация и премахване** на останките на Франко от *El Valle de los Caídos* или Долината на падналите, спорния мемориал на Франко, увековечаващ „героите“ от неговия националистически кръстоносен поход.

Окуражен от решителната си победа през април, Санчес изрази ясно намерението си да се отдалечи от **сепаратистката криза** в Каталония, която доминираше в испанската политика през последните години, и вместо това да насочи вниманието си към други неотложни въпроси като неравенството, политическите реформи и изменението на климата. След като парламентарният бунт на сепаратистите на практика предизвика изборите, силното представяне на PSOE значително намали способността на каталонските националистически партии да нарушават нормалния хода на испанската политика. Партиите, поддържащи **независимостта на** Каталония, получиха значително по-малко подкрепа на изборите от миналия месец (39,3%), отколкото на регионалните избори в Каталония през декември 2017 г. (47,5%).

Още преди изборите проектът за независимост на Каталония беше оставен настрана. При липса на легален път към независимостта, сепаратистите изглежда са се споразумели да поддържат стратегия на „жертвеност“, основана на представянето на Каталония като колония на Мадрид. Те разчитаха на спектаклите, свързани с различните съдебни процеси за държавна измяна, отцепване и злоупотреба с публични средства, провеждани срещу архитектите на незаконния референдум за независимостта на Каталония от 2017 г., за да разкрият потисническите политики на Мадрид. Но тази стратегия не ги доведе доникъде: въпреки

че съдебните процеси, които се излъчват на живо, бяха представени като фон на предизборната кампания, те преминаха гладко и без да предизвикват вълната от възмущение, на която са се надяваха сепаратистите.

След като неутрализира заплахите както на сепаратизма, така и на десния популизъм, Санчес отправя поглед към намирането на по-голяма роля за Испания в ЕС – с изричното намерение да съживи социалната демокрация. Говорейки пред поддръжниците си в нощта на изборите, той каза: „На европейците бих искал да кажа, че социалдемокрацията има голямо бъдеще, защото има голямо настояще – а Испания е пример за това. Сформирахме проевропейско правителство, което да укрепи, а не да отслаби Европа.“

Европейската игра на Санчес идва в благоприятно време. Предстоящото напускане на Великобритания от ЕС ще остави в изпълнителните органи на ЕС празно пространство за друг основен играч, наред с Франция и Германия. При нормални обстоятелства Италия, която е по-голяма от Испания по население и БВП, би била очевидният кандидат за попълване на този вакуум. Но дясното правителство на Италия е враждебно настроено към ЕС, което оставя Испания като очевидния кандидат.

В същото време **се очаква PSOE да бъде** най-голямата група в рамките на Прогресивния алианс на социалистите и демократите в Европейския парламент. По този начин испанските социалисти ще ръководят усилията за прокарване на социално-демократичен дневен ред в рамките на ЕС по редица политики – от банковите реформи до имиграцията и изменението на климата – с подкрепата на други подобни групи от Южна Европа и Скандинавия.

Подходящо е PSOE да вдъхнови социално-демократично съживяване в Европа. Най-старата партия, все още активна в Испания – основана през 1879 г. от Пабло Иглесиас, един мадридски печатар – PSOE има вдъхновяваща и известна история, която включва борбата срещу фашизма по време на Гражданската война и оцеляването сред онова, което британският историк Пол Престън нарича „Испанският Холокост“ (опитът на режима на Франко да прочисти Испания от всички политически дисиденти). След това партията издържа около четиридесет години политическо изгнание във Франция, преди да се върне в Испания през 1977 г., за да помогне при възстановяването на демокрацията.

Тази история обяснява до голяма степен ангажираността на испанските социалисти към демокрацията, социалната справедливост и правата на човека. PSOE е една от първите партии в Европа, които приложиха квоти за половете, за да увеличат участието на жените в политиката; освен това тя прие закон за еднополовите бракове и доведе до репарации за жертвите на политически репресии, както и за даване гражданство на имигранти без документи.

От друга страна, чрез неотдавнашната си изборна победа PSOE доказва, че е възможно социалдемократическите партии да надделеят, без да подражават на реториката и политиката на популистката десница, както през последните години се опитват някои лявоцентристки лидери в Европа. Този компромис не само изменя на някои основни социално-демократични ценности, но е и самоубийствен: в името на привличането на стария си електорат от бялата работническа класа, тези политици и партии застрашават задачата за изграждане и подкрепа за една нововъзникваща работническа класа, която е по-голяма и по-разнообразна от старата индустриална такава. В Европа тази нова работническа класа се състои от жени, малцинства и имигранти – много от тях принадлежат към така наречения прекариат – онзи сектор на пазара на труда, чиито доходи и заетост са белязани от несигурност и неяснота на ситуацията.

Спечелването на подкрепата на тази зараждаща се социална класа и овладяването на нейната политическа енергия ще бъде от решаващо значение за оцеляването и възраждането на социалдемократическите партии в Европа. PSOE на Санчес сочи пътя към всичко това.

Омар Енкарнасион е професор по политически науки в Бард Колидж, САЩ. Той е автор на книгата *Out in the Periphery: Latin America's Gay Rights Revolution*.

Коментари (4)

- **14-06-2019|Рец**

Уважаеми г-н Енев, естествено авторът на публикуваната от Вас статия, както и Вие самият, не сте длъжни да подкрепяте съвсем легитимното право на мнозинството каталунци да определят чрез гласуване политическото и териториално бъдеще на страната си (Каталуния), но това не означава, че трябва да се публикуват тенденциозно и фалшиво интерпретирани данни за изборните резултати.

Според автора „партиите, поддържащи независимостта на Каталония, получиха значително по-малко подкрепа на изборите от миналия месец (39,3%), отколкото на регионалните избори в Каталония през декември 2017 г. (47,5%).“

Това не е вярно.

На последните парламентарни избори в Испания индипендентизмът, или както авторът го категоризира снизходително-унизително като „сепаратизъм“, получи най-високия си досега резултат на общонационални избори.

Точните числа имате тук: eleccions.ara.cat/generals-2019-28-abril.../CM/9/99/0/catalunya

Съвсем ясно се вижда, че партиите, които твърдо поддържат независима Каталуния (Републиканска левица на Каталуния и Заедно за Каталуния) печелят 22 (от общо 48 места) депутати. Твърдите противници на отделянето (PSOE в каталунския си вариант PSC, PP, C's и Vox) – 19 депута-

ти, а „екидистантните“ (ЕСР-GUANYEM EL CANVI, каталунските Podemos), голяма част от които не са „сепаратисти“, но са твърдо за референдум за самоопределяне на Каталуния – 7 депутата.

Т.е.22 -за независимост,19 – против, а общо 29 (от 48) – искат референдум.

Ако прегледате внимателно данните от всички избори (местни, за каталунски парламент, общоиспански и евроизбори) от 2012 година насам, ще видите, че подкрепата за независимостта на Каталуния непрекъснато расте.

Аз не карам никого да харесва този процес, но не е редно да се води медийна, юридическа и политическа война срещу желанието на голямото мнозинство от каталунците да определят своето бъдеще.

Нелепо и явно манипулативно е да се сравнява този демократичен процес с фашизоидните предложения на крайно десни формации като Vox.

Каталунската криза ще се задълбочава, а съдебната, полицейска и медийна война срещу това мнозинство в Каталуния (в медийната, уви, и вие волно или неволно се включвате) също помага за това задълбочаване, а не го спира, разберете го! И единственият изход от кризата ще бъде един съгласуван с централните власти референдум, независимо дали ни харесва или не. Приемете и това.

Правителството на Рахой, освен че е пряк виновник за кризата, отнемайки статута на Каталуня преди десетина години и по този начин подпалвайки процеса, направи още по-голяма грешка като се отказа от правенето на политика („ние не разговаряме със сепаратисти“, разбирайте повече от половината каталунци, които желаят самоопределяне) и предаде всичко на съдебната и полицейска власти.

Правителството на Санчес в момента на практика поддържа същата линия, макар външното му поведение да изглежда по-меко и да опитва някои козметични промени. И кризата се задълбочава със всеки изминал ден.

Да се посочва Испания като демокрация просто е далеч от действителността.

Поздрави от Каталуния. И, моля, спомнете си, че демокрацията предполага зачитане правата на гражданите, а не системното им мачкане.

• **14-06-2019|Златко**

Благодаря ви за тази корекция. Нямам реална представа за процесите, които се развиват в момента в Каталуня или Каталония, което и от двете да е правилното изписване, така че не мога да коментирам. Индепендистки или сепаратистки процеси се оформят на много места в Европа и света; боя се, че това е голяма част от бъдещето, което ни очаква. Казвам „боя се“, тъй като разбирането ми в момента е, че процесите на все по-задълбочаваща се идентификация, била тя етническа, сексуална, политическа или от какъвто и да е друг вид, в противовес на глобализационните сили, едва ли ще донесат особено много умиротворение, пък ако щете и благоденствие, на всички ни. Възможно е да греша, разбира се. Сегашното ми разбиране е до голяма степен формирано от идеите на Франсис Фукуяма, едно изложение на които може да се намери тук:

Срещу политиката на идентичността – част 1

Виждам, че вашето собствено разбиране е по-различно и ще се опитам да не навлизам в по-продължителен спор, тъй като две толкова популярни мирогледни точки се нуждаят от време и история, за да се установи сравнителната им „правота“, доколкото това изобщо е възможно. Опитът ме е научил, че най-добрата позиция в такива случаи е простото запазване на спокойствие. Желая нещо подобно и на вас.

• **16-06-2019|Реус**

Благодаря ви за отговора, г-н Енев. Чест ви прави признанието, че нямате реална представа за процесите в Каталуня (това би трябвало да е правилното изписване, тъй като отговаря на реалното произнасяне), за разлика от много „разбирачи“, които могат единствено да правят проекции, без да познават от първа ръка конфликта между Каталуня и Испания. Със сигурност е трудно да се разбере положението тук, особено ако живеете в цивилизована държава (Германия) и, убеден съм, от гледна точка на развития и подреден север много неща в Испания ще ви се сторят пълна диващина.

За мен, след близо двайсет години в Каталуня все още има неща за доразбиране, но напрегнатата картина на неспасяем брак по принуда е ясна.

Нямам желание да влизам в спор с вас, още повече, струва ми се, в основните си възгледи (или илюзии) за бъдещето на света нямаме особени противоречия.

Просто в статията на Омар Енкарнасион силно подразни тенденциозното поставяне на каталунските индепендентисти в едно изречение (и смислово „в един кюп“) с крайно дясната партия Вокс. Основните каталунски индепендентистки партии са дясно и ляво центристски и абсолютно проевропейски. Единствено крайно лявата СUP, която е доста маргинална, не се интересува от ЕС (без да е открито срещу него) и е ориентирана към управление изцяло чрез пряка демокрация по местоживеене (трябва да призная, без да ги харесвам, че в малкия град Берга, например, където общината е доминирана от СUP, нещата на местно ниво се организират твърде добре).

Та това поставяне от автора на крайно дясната Вокс в „един кюп“ с индепендентисти е невярно и манипулативно.

Освен това да се дава точно Испания като пример за Европа е наивно. Авторитарна държава, която се отказва от правенето на вътрешна политика и предоставя решенията на колосален вътрешен конфликт в ръцете на съдебната власт (в голямата си част пост франкистка) и праща десет хиляди полицаи да бият милиони мирно гласуващи, не може да се дава за пример. Държава, която има политически затворници и изгнаници е срам за европейския съюз.

Авторът очевидно е частично ангажиран в медийната война срещу Каталуня, смесвайки истини с полуистини и лъжи за Педро Санчес и ситуацията в Испания. Мога да разказвам дълго за репресиите, които живеем тук ежеседмично в последните десет години, мога да опиша ужасяващите сцени на полицейски бой в колежа Пау Кларис, на които бях свидетел в деня на референдума. И, без преувеличение, стотици случаи на потъпкване на правата ни до вчерашния ден, в който гласуваният и от мен Ким Форн бе доведен от затвора в Мадрид в кметството на Барселона да положи клетва като съветник и веднага след това бе върнат в затвора, където се намира година и половина без присъда. Поради същия репресивен съдебен произвол има вероятност аз и още два милиона и половина избиратели да останем без представители в европейския парламент. Каталунските лидери (тези, които останаха в Испания) поставиха избирателни урни, а биват съдени за държавен преврат чрез насилие и за злоупотреба с публични средства. Единственото насилие бе упражнено от испанската военна и национална полиция, а за референдума няма похарчено и едно евро публични средства. За сметка на това правителството на Рахой похарчи 87 милиона евро за поли-

цейската операция срещу референдума. Като пълен контраст в Европа: президентът Пучдемон, както и останалите министри и политически лидери в изгнание, веднага се предадоха на властите в Белгия, Шотландия, Швейцария и Германия, като съответните съдебни власти ги освободиха, постановявайки, че не са извършили престъпленията, за които ги обвиняват в Испания.

Испанското правосъдие не се спира пред нищо, погазва собствените си и европейските закони, за да смачка политическия си противник. Развити демокрации като Великобритания и Канада разрешиха референдуми спрямо, съответно, Шотландия и Кебек, и логично ги спечелиха.

Ако Испания се беше отказала от вечното „НЕ!“ и бе направила същия жест, също вероятно щеше да спечели. Но нещата вече са необратими.

Ще кажа пак, че Каталуня е силно проевропейска. И че е силно преувеличено да се смята, че Европа ще се разпадне, ако се появят две-три нови държави; сигурен съм, че само в 2-3 от настоящите има реално някакво брожение за отделяне. И надали толкова силно, колкото в Каталуня. Няма никакъв проблем в Европа да има няколко нови малки държави. Първо, малките държави в развита Европа (включително някои големи по територия и малки по население) като Холандия, Дания, Швеция и пр. са чудесен пример както на вътрешнодържавно функциониране, така и на позитивно присъствие в ЕС. Това, надявам се ще се съгласите, е въпрос на добра воля както на самата държава, така и на ЕС.

Но ключовият проблем тук е, че без Каталуня Испания ще фалира, а с това Европа трудно ще се справи. И това обяснява в огромна степен цялата медийна война срещу каталунското движение, част от която е и статията на г-н Енкарнасион. За Испания (и мълчаливо подкрепящия я ЕС) е по-удобно да се жертва демокрацията, отколкото териториалната цялост на Испания. Тази дилема е истинското предизвикателство пред Европа и най-голямата опасност, така смятам аз.

И най-важното – и в пълно несъгласие с автора на статията – за да се запази интегритета на европейските многонационални държави, те трябва да се поучат от Испания как НЕ трябва да се държат с малцинствата си.

Поздрави от Барселона!

- **16-06-2019|Реус**

И едно допълнение, което осветлява много ясно ситуацията в Каталуня. Фактите, за разлика от произволните обобщения и спекулации, говорят много ясно и в линка долу можете да видите как на вчерашните общински пленуми се конституираха местните власти в Каталуня.

От общо 850 населени места в Каталуня независентистите извоюваха кмет в 748 от тях (370 на дясната партия „Заедно за Каталуня“ на президента Пучдемон, 359 на републиканската левица на Ориол Жункерас и 19 на крайно лявата КУП). Екидистантните „Ен кому пудем“ печелят 12 кметства (включително това в Барселона след сюрреалистичен пакт с един от уж големите си врагове Валс). Социалистическата испанска партия на Санчес печели 89 кметства, ПП (партията на Мариано Рахой) – само 1, а сравнително новата конкурентна на ПП партия „Гражданите“ – нито едно кметство.

Линкът е на телевизията на Каталуня: www.ccma.cat/324/el-mapa-del-poder-munic...KnySgiis_kGj6nKpbybI

Имате идеална възможност да сравните тези факти с невярното твърдение на Омар Енкарнасион как независентизмът губел позиции в Каталуня. Вашият сайт за мен е сериозен форум и (пак за мен) наличието на подобна статия е смущаващо. Не е критика към вас, просто е невъзможно в океана от информация и мнения всеки да прецени правилно всичко и може да бъде подведен.

„Прекосяване“ на Пайтим Статовци — една албанска одисея Автор(и): Капка Касабова

Пайтим Статовци е роден в Косово през 1990 г.; семейството му е емигрирало във Финландия точно когато е започнало геноцидното нападение над Босна, а по-късно и над Косово. Финландски писател с косовско-албанско наследство, Статовци работи на терена на едно плодородно творческо смесване, което му позволява да постигне многостранната перспектива на външния-вътрешен човек.

Зловещият му дебютен роман от 2017 г., **Моята котка Югославия**, представя герои като питон-домашен любимец и говореща котка, с която ненавиждащият самия себе си главен герой, син на косовски имигранти, има двусмислена връзка. Освен това той включва и жива история-наизрастването на млад косовар, с разказ за клановите политики и бруталното сексуално пробуждане. Романът спечели награди във Финландия и беше сравнен с [култовия филм на ужасите] **Покани ме да вляза**, заради подривния си подход към интимността. Това е роман, който влиза под кожата ви.

Прекосяване успява да нанесе още по-опустошителни удари: това е работа на завършен писател. Книгата разширява и усложнява централната тема на Статовци за младежкия бунт – против конвенционалната принадлежност, предварително определените идентичности, националностите, семействата, произхода, против живота като предсказана тирания. Ключовият мизансцен е Албания (финландското заглавие е *Tiranan Sydan*, „Сърцето на Тирана“), а основният проблем на двусмисления главен герой, Буяр, има корените си в суровата съдба на родината му. Подобно на *Моята котка Югославия*, на едно от нивата си романът следва разказа за израстването, включващ Буяр и неговия блестящ приятел-трансвестит, Агим, които израстват някъде в края на **40-годишната диктатура на** Енвер Ходжа.

Докато посткомунистическа Албания се срива в социален колапс, докато деца се продават в робство, хора се убиват заради търговията с органи, а [насилствената] проституция процъфтява (това не е дистопична фантастика – всичко това беше реалност), двете момчета изпитват усещането, че „живеехме на място, което времето не можеше да достигне ... Европейското сметище, европейският заден двор, най-големият открит затвор в Европа“. Единствената утеха, която им остава, е да пушат непрекъснато или да рискуват живота си, като емигрират незаконно в Гърция или Италия.

Когато бащата на Буяр умира, сестра му е отвлечена от секс-трафиканти, а майка му полудява от скръб, момчетата избягват от дома и започват да живеят по улиците на Тирана и крайбрежния град Дурес. Мечтата им е „Европа“. След година на търговия с цигари те купуват гребна лодка и тръгват да прекосяват Адриатическо море. Това са 1990-те години. Но това е история и за настоящето, историята на всеки бежанец, устремен към **Европа**, оставил зад себе си необитаеми места, граждани от трета класа и идентичности с изтекъл срок – защото в изгнание няма история, има само режешо настояще.

Редом с албанските сцени, които са в основата на историята, се намират глави, в които действието се развива години по-късно, когато Буяр започва от нула, всеки път в различни градове, от Рим до Ню Йорк. Но с жестоката логика на изгнанието той е в състояние да вижда живота си само „отвън“. Срамът от произхода му го принуждава да носи измислени идентичности като маски, и в крайна сметка да предава онези други, също уязвими аутсайдери, които се доближават до него. Той разполага с набор от националности, семейства и полови идентичности: понякога е „красива жена“ от Сараево, към която мъжете се чувстват привлечени, само за да бъдат отблъснати в момента на разкриването. Понякога е испанец, в когото жените се влюбват – само за да бъдат отхвърлени от неохотния Буяр, който остава заложник на миналото си. Друг път звучи като Агим, сякаш двамата са се слели. Тази двойна перспектива (присъстваща и при редуващите се гласове на майка и син в *Моята котка Югославия*) е дезориентираща, но преплитането на идентичностите е от съществено значение за историята и се разрешава с непоносима остроота в зашеметяващите последни страници.

Буяр и Агим живеят в състояние на изгнание, но те горят от младост и желания. Това ги насочва към тъмната област на митичното, пресъзда-

дена чрез версии на албанските народни истории, но изпъстрена с под-
ривния хумор на Статовци – митовете също са потиснически-кланови
и полово-шовинистични. Единствената възможност за бягство идва от
един напълно оригинален поглед към нещата: палецът на медицинска-
та сестра е „с форма на пенис“, къщите на балканското село изглеждат
„като главите на хора, които се давят“, а „Буяр-Агим“ си представя, че
скача от митичния албански хребет, „носейки високи токчета, в земя,
където никой никога няма да стъпи“.

На погребението на бащата на Буяр в „незавършеното“ селско Косово
има „тъмна празнина в средата на един ден, обяан в слънчева светлина,
звукът на мъже, които дишат тежко, сякаш са свидетели на слънчево за-
тъмнение и се страхуват да влязат в един свят на безкраен здрач“. Кни-
гата оживява чрез такива прекрасни готически сцени, [пресъздавайки]
дълбокото усещане за отчуждение и копнеж. Със значителен литерату-
рен замах, Статовци пристъпва по границата между суровата трагедия
(измъчените тела и сърца на момчетата са микрокосмос на колективна
агония) и по-формална естетика на отхвърлянето, граничеща с екзистен-
циален ужас, в най-добрата европейска литературно-философска тради-
ция от Камю до Кафка, от Кадаре до Кръстева. Чувствителността и поези-
ята на превода на Дейвид Хекстън съответстват добре на оригинала.

Брилянтността на Статовци е преди всичко в умението му на инту-
итивен разказвач на истории, въпреки че от време на време се чувства
свърхдоза от нарцистична мизерия (броят на градовете, в които Буяр
може да се подвизава, слава Богу е ограничен). И все пак, както казва онзи
друг изгнаник, Емил Чоран: „Колкото повече сме лишени от възможнос-
ти, толкова по-интензивни стават апетитите и илюзиите ни – налице е
дори известна връзка между нещастieto и мегаломанията.“

Прекосяване открива нови начини за поставяне на въпроса кой при-
надлежи, и кой е изключен, от една изключително болезнена [гледна]
точка. Това е архетипен човешки въпрос, пред който в този век сме из-
правени всички, ако не индивидуално, то поне като общности. Залози-
те едва ли биха могли да бъдат по-високи. Бруталната красота на *Пре-
косяване* идва от почти генетичното му разбиране за принадлежност и
изключване, любов и жестокост. Това е мощна книга-феникс, която се
надига от пепелта на предишния век. Тя говори за греховете на бащите,
които децата трябва да преодолеят, като прекосят и отидат от другата
страна – или загинат.

Капка Касабова е родена през 1973 г. Израства в София. През 1990 г. семейството ѝ се премества в Англия, а по-късно в Нова Зеландия. Издава на английски език четири стихосбирки, два романа и множество пътеписи. Дебютната ѝ книга във Великобритания е „Улица без име“. Пътеписната ѝ книга „Граница“ е отличена с различни литературни награди.

Чернобил. Едно свидетелство

Автор(и): Владимир Сабоурин

Този текст е посветен на сериала *Чернобил* (2019), но не е рецензия на филма, а лично свидетелство. Между 1975 и 1984 г. учих в Съветското средно училище при Посолството на СССР в НРБ, в София. Училището продължава да съществува на същото място, по пътя между хотел „Хемус“ и Семинарията, мисля, че като скъпо частно руско училище, но не съм се интересувал. От години не съм минавал оттам, не знам дали Ленин с каскета продължава да маха с ръка от стенописа на плувния басейн на училището, с ведро-макиавелистична усмивка посрещайки децата на буржоазията.

Когато аз учех там, това беше екстериториално образцово съветско училище, в което от чистачките (тътките) до директора всички бяха руснаци, учебната програма беше руска (съветска). Май имаше двама българи: един техник и шофьорът на училищния автобус. Споменавам това, за да обясня защо мога, а не просто искам да свидетелствам за сериала *Чернобил* като събитие на истината. Не съм проследил официалната руска дискредитация на филма, но мога да си я представя, особено след като го гледах. Аз също имах моите съмнения как западен сериал може да разкаже адекватно това събитие, което е смален модел на (полу) разпада на Съветската империя. Питам се какво ново може да се каже като визия и прозрение след *Сталкер* (1979) на Тарковски. В този текст свидетелствам, че *Чернобил* го прави.

На първо място, с уважителен опит за разбиране на обесията, доведе до катастрофата, и впрегната с последни сили при справянето с нея. Руският и съветски волунтаризъм е показан в цялата му чудовищност и героичност, идеща да компенсира липсата на икономически, технологичен и административен капацитет. Гордостта на руснака, наследена и генно манипулирана за създаването на „съветския човек“, не е само имперско-тоталитарна. В отчаяното усилие да не се признае слабостта и да се избегне унижението има достойнство, което *Чернобил* предава

въпреки – и с помощта на – дистопичното жанрово форматиране на визуализацията на съветския начин на живот. Той е представен убедително от пепелниците до белите ученически престилки на момичетата. Натъртват се наистина стаканите водка, но и Чехов прави това в *Иванов* (1887) и е критикуван от съвременниците си за безкрайната „безсмислена“ итерация на наливането и пиенето – критикуван от позицията на един предмодерен театър на символично-художественото „издигане“ на действителността.

На второ място, с откритото възхищение от учените, търсещи истината, и миньорите, копаещи под разтопеното ядро на реактора при температура от над 50 градуса. Тези хора за филма са герои, без да го е страх от идеологическата злоупотреба с този героизъм. Обективно волунтаризмът е коренът на злото, довело до катастрофата, и единственият ресурс за справяне с нея в условията на апокалипсис. Но има и емпатия отвъд този социологически анализ – в *Чернобил* има герои работници и герои учени, абсолютните фигури на модерната западна цивилизация по Юнгер (преди националсоциализма) и Брехт (преди ГДР). Тези фигури остават непокътнати от (полу)разпада на Съветската империя и филмът знае това, еднакво далече както от Путинската, така и от неолибералната пропаганда, които си подават ръка за дискредитацията на реалните герои на модерността.

На трето място, *Чернобил* успява да намери визуални еквиваленти на вътрешноприсъщата на модерността апокалиптика, която не е снета от (полу)разпада на Съветската империя. Тази източна чудовищна реализация на западния проект на модерността просто стига немислимо по-далече в реализацията на западния проект – и би трябвало да служи за поука за Запада, а не за повод за неоколониално високомерие и презрение. Дъното на ада е визуализирано в средоточието на сериала, в 3 серия, представяща разпада приживе на плътта на пожарникарите и инженерите на смяна при взрива. След смъртта им тленните им останки са третираны като високотоксичен ядрен отпадък: опаковани в найлони, поставени в оловни ковчези, залети със саркофаг от бетон.

В смисъла на тези наблюдения и личния ми ученически опит със съветския начин на живот свидетелствам, че сериалът *Чернобил* е събитие на истината. Уникално в един политически и естетически свят на възтържествувалия глобално капитал, който вече няма нужда от идеология, но продължава с 24-часовия спектакъл-агитпроп, в който неолиберали-

змът и Путин си подават ръка, за да дискредитират възможността на подобно събитие. Представяйки катастрофата в Чернобил, филмът инсценира един GAU, „възможно най-голямата подлежаща на допускане авария“, както казват немците, взели политическо решение да приключат с атомната енергетика. Най-голямата мислима катастрофа за свещения неолиберално-путиновски алианс, в който живеем като реципиенти на правилни и неправилни пари – възможността на истината.

Владимир Сабоурин е пишец на български литератор от френско-кубински произход: поет, филолог, историк на културата и литературен критик, причисляван към българския постмодернизъм. Автор на „Манифест на новата социална поезия“ и основател на литературното движение „Нова социална поезия“.

Коментари (2)

- **20-06-2019|Златко**

Разбира се, има много и различни начини за възприемане на този сериал, от възторжено-приемащи до яростно-отхвърлящи (дихотомията Запад-Изток може да послужи като добър разграничителен критерий относно позициите – а може би и местоположенията) на автор(к)ите им. Тук една напълно различна гледна точка, която открих във Фейсбук:

Zlatko Enev

Попаднах преди малко на един коментар за сериала „Чернобил“, който в първия момент ми прозвуча малко налудничаво, а след

това — даже прекалено типично. Ще си позволя тук да цитирам част от „аргументацията“ на авторката му:

„Или е истина (заснет „live“), или е художествена измислица. Не е лайв, значи е второто. Щом е второто, имаме наличие на авторство. Щом имаме авторство, означава, че сме свидетели на изказ на нечия лична гледна точка и позиция.

И тъй като филмът е американски за руснаци, вариантът да е пропаганден „между капките“ е на 100%. Вероятно е и гарниран с особена доза „реализъм“, за да хване текиш.

Не ми пречи американщината, нито съм някакъв русофил, путинист и пр. Просто това е боза, без концепция, освен в служба и угодия на някаква кауза и идеология.

Изкуство, творено по поръчка на идеологическа система, било то и най-прекрасната „американска мечта“, с оглед битка с „гадните руснаци“ — това не е арт, не ми съобщава нищо смислено.

Защо да го гледам? Има турски сериали за домакини, със същата посока на въздействие. Е, верно, за малко наивното население са, със слаб образователен капацитет, но... кел'файда ти акъла, ако гледаш сапунки, били те и за „интелектуалци“, лишени АПРИОРИ от ценност.“

Общо взето нещата се свеждат до някаква версия на „мътиш ми не мътиш — ще те ям!“, с неизбежното уточнение, че „яденето“ в случая е от типа на „комар → слон → ох ли, ще те спускам!“

И все пак цялата тази галиматия не е напълно безинтересна. Онова, което прави нещата интересни за наблюдение е напълно налудничавата „логика“, която авторката гради стъпка по стъпка, без да си дава сметка, че, колкото по-надалеч отива в аргументацията си, толкова повече кънти на кухо. Общо взето, базата на тази „логика“ е изградена на безумни обобщения от вида „всичко такова е онакова“, или, ако щете, „всичко онакова е такова“. Всичко е идеология, всичко е лъжа, всичко е измама. Изключения няма и не може да има. Всичко е лайна.

Не че мога да възразя нещо, разбира се. Когато светът, който обитаваш (физически или мисловно), наистина е изграден от лайна и нищо друго, то естествено това е и единствената логика, която можеш да следваш. Но, питам се, ако наистина всичко е лайна, то в какво точно се състои смисъла на това човек да продължава да го живее този живот, по дяволите? Не че искам да кажа нещо против лайната, за Бога! Но само когато са на мястото, където им е мястото. Иначе не!

Илиян Хаджиев

По това колко са ви „харесали“ може да съдите колко сте прав

Zlatko Enev

Може и да сте прав. Впрочем, дори „две плюс две прави четири“ е нещо, което не подлежи на автоматично харесване. Зависи си. Например от това за какво точно четири става дума. Четири понички? Четири плесници? Четири нули? Особено това с нулите ми се вижда изключително интересно и поучително.

илиян хаджиев

Zlatko Enev харесва ми как разсъждавате...оглеждали ли сте колко близки хора край вас са болни, не дай Боже, от страшната болест? дано да нямате. аз идпратитих много близки приятели внезапно заболели за които лекарите казват, нали знаеш Чернобил, но не е доказано.Бог да ви пази!

Zlatko Enev

Към илиян хаджиев Аз съм от поколението, което го преживя на гърба си, Илияне. В края на април 1986 работех почти гол, само по едни гащи, на полето на един софийски градинар, цял ден пресявах говежди тор (бях студент, трябваше да се печелят парички). И не можех да се начудя защо така ужасяващо ме сърби цялото тяло, все си мислех, че е само от прахта. Докато десетина години по-късно ми се роди дете с увреждане. Не че е задължително Чернобил да е обяснението, разбира се. Но онзи непоносим сърбеж и досега ме преследва понякога, особено нощем, в сънищата.

илиян хаджиев

Към Zlatko Enev аз също съм от това поколение. на 62 съм. и това поколение да говорим, че филмът е пропаганда? мисля си, че това е мазохизъм

Zlatko Enev

Най-смешното в коментара, който споменах по-горе е, че авторката му защитава правото си на мнение БЕЗ да е гледала сериала, дори настоява да не го гледа, щот' всичко и е ясно и без това. Чукче не читател...

Nikolaj Vojkov

Към илиян хаджиев не разбирам какво искате да кажете с изречението „по това колко са ви „харесали“ може да съдите колко сте прав“, до момента статуса е харесан от 9 човека. допускам, че това е малко на брой хора. тоест искате да кажете, че ако малко хора са харесали изложена от вас хипотеза, то тогава тази хипотеза не е вярна? така ли да разбирам?

Светлозар Минков

Към Nikolaj Vojkov Както искате го разбирайте. Сериала е слаб, погледнато от всички страни. Спасява го само неговата не до там голяма достоверност и морална ангажираност! Толкоз по въпроса.

Nikolaj Vojkov

Към Светлозар Минков защо смятате, че слаб. какви са аргументите ви. морално с какво е ангажиран?

Svetlana Demidova

Сериалът е супер, по-достоверно от това може да бъде само изцяло документален филм. Всъщност, сериала е заснет по съществуващите многобройни документални материали за онава време и аварията. А майсторството на екипа в пресъздаване на човешката трагедия е безспорно.

Iva Tiholova

За мен по-интересен седи въпросът с бума на „туризма“ след сериала...

Zlatko Enev

Интересно си е да се види, пък и гъделичкащо. Всеки от нас има нужда от някакво усещане за вълнуващи, приключенски неща. А инак сигурно е безумно скучно. Кой му трябва да ходи до Украйна, когато точно същата гледка може да се наблюдава в почти всяко странджанско село?

Iva Tiholova

Към Zlatko Enev така е, но преди също можеше да се ходи, реално. Просто е странно, че някой трябва да даде „наклон“, за да си кажат хората: ей верно, то било там. Щото това си е било голяма катастрофа, надали научават сега?

Zlatko Enev

Към Iva Tiholova А, чернобилският туризъм не е от вчера, за това се пишеше от доста години насам, просто сега се разчу, пък и превърна в по-голям феномен, за първи път...

Mariana Lanz

Към Zlatko Enev, четох го, малко така, малко иначе, но това си е лична работа на написалият го. Но аз си спомням друго. В предприятието, където работех по време на аварията, известно време след нея, когато благоволиха да ни кажат нещичко за нея (ако си сп... See more

Kiril Velev

Каквато и да е, колкото и умна да е, ако в онези години е била на BG територията, и тя е облъчена.

Demirel Mustafa

Явно доста хора не осъзнават, какво е се случило през 86 година. Трябва да се изследва, кое причинило повече вреда аварията или политическата пропаганда.

Svetlana Demidova

Именно — „Онова, което прави нещата интересни за наблюдение е напълно налудничавата „логика“, която авторката гради стъпка по стъпка, без да си дава сметка, че, колкото по-надалеч отива в аргументацията си, толкова повече кънти на кухо.“

• **20-06-2019|Миро**

Чернобил от глобална гледна точка е само върха на айсберга. Не се знае колко точно но между всички ядрени сили са извършени хиляди тестове. По времето на Чернобил аз бях граничар на върха на Стара Планина и помня как ни накараха да заровим толкова очакваните първи зеленчуци защото били „пръскани“ със „химикали“ и по късно разбрахме от сърбите за какво става на въпрос. Сега живея в Калифорния близо до Невада където са взривени най много ядрени уръжия. Няма спасение- ние за жалост сме обречени същества

**Не е равносметка
(Разговор с Олга Николова, главна редакторка на
„Пеат некогаш“)**

Автор(и): Олга Николова, Марта Монева

(от в. „Култура“: „Пеат некогаш“, електронното списание за литература, философия и научна мисъл, навърши пет години и издателите му отбелязват тази годишнина със специален хартиен брой, посветен на „флорентинците“. Става дума за прекрасно илюстриран и графично оформен сборник с богато съдържание, което не разочарова и най-взискателните читатели, а ние разговаряме с редакторката му Олга Николова, която някои може би познават и като преводач и преподавател в Американския университет в Благоевград.

Пеете ли некогаш?

Пеем всекогаш.

Българската дума „песен“ съответства на внесената вероятно доста късно „поезия“. Все още на някои места в България се казва „пОйем“ за „пея“. Коренът е един и същ. Пенчо Славейков в предговора към „Книга на песните“ употребява думата „песен“ за „поезия“. И може би щяхме да сме в друга ситуация – духовно, материално и всякак – ако ползвахме същата дума и вместо „литература“. По-малко бихме бъркали клонките с корени.

Защо пеете?

Днес тъкмо четох Рилке. Ранните неща на Рилке са, общо взето, доста стандартен символизъм, то затова и Лилив, например, го превежда. Аз не харесвам символизма и мисля, че с него българската поезия е забила в задънена улица, от която още няма измъкване. Зрелият Рилке е друго. Но младият Рилке – той защо пее? И защо пее, например, Овидий? Или Ботев?

Младият Рилке пее, защото така се пее по негово време. Човек се чувства самотен и си тананика. Описва залеза и меланхолията си. Описва как се чувства, но тези чувства са в доста ограничена гама – все печални. Овидий обаче не пее, за да описва чувствата си. Овидий се интересува от човека, държанието на човека, историите, които той създава, за да си обясни света. Данте се интересува от йерархията на морални ценности и т. н. С други думи, поетът може да пее за много повече от чувствата си и падащите листа наесен. Лукреций даже развива цяла философия в стихове. Ние пеем, за да се знае, че може да се пее и иначе. За да напомним за целия спектър.

Кой пее? И накъде се надявате вятърът да отнесе мелодиите ви? За кого пеете?

И аз, като Джон Кейдж, сега ще дам отговор, който няма връзка с въпроса. Кейдж след едно представление отговарял на въпросите на публиката с предварително подготвени отговори, които избирал на случаен принцип. Не твърдя, че всеки трябва да чете Витгенщайн или Гротендик, а че възможността да ги чете който и да е трябва да съществува.

И ще цитирам тук Конфуций от един текст, който ще се появи в следващия брой на „Пеат“: „Навън се излиза през вратата, как на никой не му хрумва да използва този метод“.

Е, то врати много... Коя по-напред да хванеш. Засега пеете четири пъти годишно в много симпатичен такт с годишните сезони, ще промените ли нещо в този такт? Защо този път на хартия?

Преди време направихме брой за войната – събрахме материали доста време и беше ясно, че не можем да го пуснем като летен брой. Само есен може да се прави брой на такава тема. Пролетта е пълна с надежда, а зимата е празнична. Сезоните съвсем буквално определят какво публикуваме. А четири пъти в годината е оптималният вариант – дори и за четири броя трудно се намират достатъчно добри неща от съвременни български автори.

Следващата стъпка ще бъдат библиофилски издания на ключови творби, за които вярваме, че трябва да бъдат в обръщение – това важи с особена сила за българските автори. Те остават непознати. Българите не познават литературната си традиция. И вредите от режима на соца още не са поправени. Важи същият измислен канон и цари същата скука. Тези неща трябва да се променят. Класиката трябва да се извади от академичните мазета и да се представи в друга светлина. Хората смятат, че класиката е трудно и тягостно нещо, защото часовете по литература са скучни и защото никога не са чували някой да говори интересно и вълнуващо за литературата. Класиката, когато наистина е класика, е възторг и яснота. Но ако човек няма достъп до нея, не може да има и понятие за какво иде реч.

А този брой е хартиен, за да отбележим петгодишнината на списанието с нещо специално. И после, защото има текстове, които се четат по-добре на хартия, и илюстрации, които могат да бъдат оценени по-добре на хартия.

Ограниченият достъп до класиката се дължи в голяма степен и на куцукания превод, досущ като Ахил, „запремятал крака“ в „Илиада“. Как може да се промени нещо в полза на бъдещите читатели?

Аз успях да разсъдя доста хора с коментарите си за нивото на преводите на класиката. Но фактът е, че повечето хора дори не си задават въпроса дали това, което четат, е добър превод! Тоест, не си дават сметка

защо четенето е тежко и мъчително. Това важи за Омир. Важи за Овидий – мисля, че преводът на Батаклиев е толкова лош, че е подигравка с читателите. Важи и за превода на Данте – ужасен, клиширан език. Няма и помен от силата на Данте, остротата на наблюденията му, ярките образи. В това отношение има много, много работа и трябва да се даде път и възможност на способните хора. Кое то означава да се разчисти теренът от шарлатани. Ще можем да напреднем обаче едва когато стане неприемливо за един професор да защитава толкова слаби преводи, като тези на Батаклиев, Любенов или Ничев. Тоест, когато преподавателите ни стигнат това ниво.

А вие на какво учите вашите студенти?

На честност и непокорство. Двете вървят заедно. После – да наблюдават с прецизност света около себе си и да правят нещата, да пишат прецизно. Останалото е механика.

Ако имаш пясък и камъни, можеш да построиш колиба и да живееш в нея, дори е препоръчително, но можеш да построиш и катедрала – за полза и радост на всички. Важно е да знаеш, че можеш да построиш и катедрала, ако искаш и ако можеш. Че имаш този избор. Не си длъжен да мислиш само за себе си, камо ли само за удобствата си. Но през тази врата се минава само с ум и доблест.

Вижда ми се, че катедрала строите. Прекрасна перспектива, кой ви помага в строежа?

Редакцията се състои от трима души, които обичат да четат на глас и да се смеят. От време навреме минава Весо Паралията. Рада си връзва магарето на уличната лампа и я молим учтиво да остави оръжието пред вратата.

Малък, но ефикасен отбор. А коя е Рада Барутска?

Всички искат да знаят! Извън редакцията, Рада Барутска е своите текстове. Това е.

Много кандидати има Рада Барутска, как ли ги удържа... А коя е Олга Николова?

Олга Николова е позната на Рада Барутска. Не знам какво да отговоря на този въпрос.

Скромността краси човека. Вие сте издател, преводач, университетски преподавател и доктор по американска литература. Защитили сте дисертация в Харвардския университет. И пишете прекрасни есета, за жалост, достъпни само на българската публика. А с какво есе ви приеха да правите докторантура в Харвард? И на каква тема работихте там?

Колко тежко звучи! В Харвард ме приеха с две кратки есета, вместо едно дълго, както е обичайно, ако не се лъжа – върху модернизма. Със сигурност едното беше върху Паунд и Елиът. Написах дисертация върху модернизма и академичната критика. Ако приемем основните принципи на модернизма – тоест, ако вземем присърце какво казват модерните автори, до какво са стигнали – то академичната критика става невъзможна. Тя е просто игра.

В един момент човек трябва да се запита какво точно прави и защо.

А докторантите по цял свят, общо взето, ги обучават да не се питат. Нито да се питат дали това, което четат, е вярно. Вярно ли е това, което казва, примерно, Шекспир в еди-кой си сонет? Анатема! Има риск да се разклатят установените йерархии. Но ако има поне малко съвест, човек трябва да се запита какво върши и какъв е смисълът. Да бъда просто професор, на мен ми се струваше безсмислено. И затова съм тук, и затова има „Пеат некогаш“.

А чии критически трудове четете самата вие с наслада и интерес?

Авторите, към които се връщам постоянно, които постоянно чета, са Паунд и Ръскин, но и Шекспир, Данте и Овидий. Чета с възторг и Константин Петканов, и Стефан Младенов. Младенов е много важен за България. Той има визия за езика, която е била погребана от режима, а тя трябва да се извади отново на бял свят

Нека да добавя нещо за Стефан Младенов. Вярвам, че е жизнено важно да бъде направен речник по модела на неговия речник от 1951 година. Той успява да издаде само един том, до буквата К. България трябва да има речник, който вплъщава това разбиране за езика. Докато имаме само настоящия тълковен речник, не можем да имаме добра езикова култура и не можем да имаме дори добра литература. Речникът на Младенов третира езика като жива материя с история, като съкровище, динамо – би казал Паунд, тоест, нещо, което произвежда енергия и светлина.

Младенов определя езика като „свършено лична“ и „свършено обществена“ дейност, като думата „дейност“ той използва в етимологичното значение, свързано с думата „enérgeia“ на старогръцки. Това много от съвременните ни поети, например, не могат да проумеят. Не могат да проумеят, че те носят отговорност за езика. Защото поезията не е и не може да бъде нещо просто лично. Тя е винаги обществена дейност. Това е виждането и на Паунд, между другото. Без точен език няма хармонично общество.

Защо е посветено специално място на лекцията на Джон Ръскин „Сусам: царски съкровищници“ в хартиеното издание на „Пеат некогаш“? Ще има ли сусам за всички?

Ще има – по пет килограма! (Лукиан, „Рибарят“)

В „Пеат“ публикуваме само неща, които смятаме за съществени. Ако някой търси просто приятно четиво или модни автори, няма какво да намери в списанието. Целта е да дадем основи – нещо, върху което може да се гради. Лекцията на Ръскин е удивителна и най-важното, казва истини, които непрекъснато забравяме. Една от тях е, че да се учиш, означава да живееш все по-пълноценно. И това е една от целите на литературата – да учи, и то да учи, радвайки сърцето. Тук радостта съвсем не е някакъв спонтанен пенлив ентузиазъм. Едни причудливи скали могат да бъдат фон за снимка, но за онзи, който знае нещо или има омото на геолог, те разказват историята на света – и този разказ е „неустоймо интересен“. За който има ухо да го чуе и очи да го види. За тази радост говори Ръскин.

Между другото, в списанието има много негови рисунки. Трябва да се знае, че Ръскин не рисува, защото намира нещо за красиво. Той рисува, защото иска да разбере природата. Рисувайки, той изучава нещата. Някъде дори казва, че ако нарочно се опитваш да направиш красива рисунка, никога няма да успееш. Но ако се опиташ да разбереш какво имаш пред себе си – било то ябълка или клонче мирта – и ако успееш да го предадеш точно, рисунката неминуемо ще бъде красива. Защото е истинска.

Мисля, че сте постигнали поне част от целите си. Наскоро българска филоложка сподели с мен очарованието си от новите знания и по-

гледни, които е получила именно с вашето списание в ръце. А защо са важни мъртвите езици?

Няма мъртви езици. Латинският живее в днешния френски, италиански и т. н.

Да го кажем иначе: защо са важни класическите езици и тяхното изучаване?

Без провансалски, който, между другото, е достъпен за всеки говорещ някой от романските езици, човек не може да познава трубадурската поезия. Без латински не може да познава Катул, Вергилий или Овидий. И без тези неща може да се живее, вярно е. Пък и няма достатъчно време, за да научим всичко. Но веднъж вкусиш ли някакво чудно ястие, искаш да се научиш да готвиш или поне споменът за вкуса остава и искаш да се върнеш към него. За българите наистина важният класически език е старобългарският, който отдавна е ограничен до специализираните среди в университета. Това е трагедия за българската езикова култура. И нямаме дори достъпни речници и самоучители! Нима да познаваш в дълбочина откъде идват думите и словосъчетанията, с които се изразяваш, няма никакво значение? Нашите езиковеди и литературоведи сякаш спят някакъв дълбок зимен сън. Сякаш са напълно глухи и слепи за нуждите на хората, които са им се доверили да ги водят към знанието. По същия начин те пишат своите трудове с презумпцията, че никой няма да ги чете или ще ги чете само тесен кръг специалисти. Откога един езиковед не разчита, че работата му би била интересна за всеки по-образован човек, бил той физик, биолог или печатар? В това отношение тенденциите са световни. И, за съжаление, инерцията е огромна.

Може да се каже, че словото мутира. Накъде се е запътило то?

Епохата ни е доста мрачна и съвременният човек е по-скоро черноглед. Но от нас зависи доколко устояваме на ветровете и натиска. Винаги има възможността да се оттеглим в планините, както човечеството е правило неведнъж. Но и там трябва къща, ведро и чиста, сякаш достойна за някой бог. Само умът може да бъде такъв дом. В изграждането му е нашата отговорност, останалото е непредвидимо.

Как оценявате литературния процес в световен мащаб?

Във всяка епоха добрите писатели са малцина и не е лесно да ги намери човек – не да ги разпознае, а да ги чуе въобще в цялата какофония. Сега имаме какофония. Преди проблемът е бил друг. В Средновековието е бил преписът на книги, трудният достъп. Ние живеем в хаотична и изключително шумна езикова среда. В нея трябва много остър слух, за да чуеш доброто. Доколкото имам представа, в световен мащаб се случва това, което се случва и у нас. Казвам в световен мащаб, но имам някакъв поглед предимно върху англоезичната и френската литература. Впечатлението ми е, че видимост имат само средни писатели. Това може да е пазарно изкривяване.

Да, тъкмо щях да вметна пазарната компонента – достигнали до пазара по един или друг начин...

Каквото и да кажа, то ще бъде обобщение и неточно. Истината е, че не съм в позиция да кажа какво се случва. Със сигурност има добри поети, които не стигат до нашето ползрение.

Бихте ли споделили любима песен (стих)?

*„That Beauty may be loved for gladness' sake
And Duty in the lofty ends of life.“*

Това е преводът на Росети на сонета „За Красотата и Дълга“ на Данте. В груб превод: „Обичай Красотата заради радостта, а Дълга – заради възвишения смисъл на живота“. Трябва любов и към двете.

Остана ли въпрос, на който бихте желала да отговорите, но аз не ви зададох?

Да, нека помисля. Дори два са. Защо слагаме ударение върху сатирата в критиката? Защото сатирата руши ерзаца. А другият въпрос е: има ли място за възвишеното в живота? На него читателите трябва да си отговорят сами.

Мисля, че това е отличен завършек. Чиновата пляка¹ сте вие, Олга Николова. Много ви благодаря!

И аз!

¹ Хубава жена (мещругански)

Марта Монева е следвала право, кинознание и аудиовизуална публицистика в Германия. Организираща е международни образователни платформи и културни форуми в България и Германия. Работила е във филмови и културно-политически редакции в телевизиите ARTE и Zsat/ZDF в Германия. Публикува в печатни медии в Германия и България. Понастоящем работи по собствен документален филмов проект.

Първоначална публикация във в. „К“, Бр. 4 (16), година I, 8 февруари 2019 г.

Олга Николова е завършила английска филология в СУ „Св. св. Климент Охридски“, а по-късно защитава докторат по английска литература в Харвардския университет. В момента се занимава с преводи и литературна дейност. Главна редакторка на литературно-критичното и научно издание „Пеат некогаш“ (www.peatnekoga.com). Работи върху поезията на Езра Паунд и Гъртруд Стайн.

Коментари (10)

• 21-06-2019|Златко

Има в немския език една картинна и не особено лесна за превеждане дума, Verinselung. (Ще преведа тук дефиницията от речника):

Verinselung, Prozess der Entstehung bzw. Zustand räumlich und funktional isolierter, inselartig in einer andersartigen (anthropogen intensiv genutzten) Kulturlandschaft gelegenen Biotopflächen oder (Teil-)Populationen, die ehemals größerflächig zusammenhängen.

което се превежда приблизително така:

Verinselung, процес на възникване или състояние на пространствено и функционално изолиран, островно-подобен културен ландшафт, в някакви различни (антропогенно интензивно използвани) зони или (суб-) популации, които са били свързани в по-голяма площ.

Та, всеки път, когато осъзнавам колко безумно-безвъзвратна е отделеността, отчуждеността, игноратността ми относно повечето важни неща, които се случват в България (а и в Германия, ако щете), в съзнанието ми най-първо изплува тази не съвсем ежедневна думичка. Тя, както и онази, вече култова на много места по света, фраза от Cool Hand Luke:

Sheriff, our meeting is an excellent example for the failure to communicate.

М-да, получи се малко нафукано, в края на краищата, с един куп сложни цитати и нам кво още, зад които се крие моето простичко човешко съжаление за това, че почти нямам възможности за комуникация с хората в тази страна, които се опитват да вършат нещо смислено, интересно, не съвсем провинциално-затворено.

А вие как сте, там или където и да е по света? Имате ли с кого да разговаряте?

- **21-06-2019|Юлиана Методиева**

Все повече общувам с печатното слово, отколкото с хора, Златко. Когато обаче общувам през печатното слово с хора като Олга Николова си мисля за великата сила на медиите. Ето, ти от Берлин надзърташ в Пеат некогаш, а аз от София дори не подозирах за това списание. Още по-малко за елегантния ум на издателката му!

- **22-06-2019|Златко**

Бях качил този текст на сайта късно през нощта, без особено много пресяване, както съм си свикнал отколе (и за зла врага). Оказа се, че е пълен с правописни опущения, което изглежда двойно по-недопустимо, като се има предвид силният напор към перфекционизъм, който изглежда е основната характерна черта на това издание (и – може би – поне едно от обясненията за различимостта му сред буренака от български онлайн-писания). Ето го тук отново, редактиран, и придружен с молба за извинение...

- **23-06-2019|Евдокия**

Удивително умно момиче е Олга, много точни наблюдения върху ролята на критиката и природата ѝ, както и върху променящото ѝ се лице и важни функции. Двеста процента съгласна съм с нея и за нескопосаните преводи, и за ужасните академични учебни планове, които орязват както си щат класическите езици във филологическото образование, и особено – за дълбокия зимен сън (старческа сенилност бих го нарекла, въпреки, че е пандемия, която мори и младите учени) на литературоведи и езиковеди. Понеже общувам напоследък много с интересни млади хора, които са се заели със свящото дело да организират български училища в чужбина и да преподават там български език, литература, история, география, изкуства – си давам сметката каква огромна промяна ни очаква във висшето образование и как нямаме волята да я направим. Но, слава богу, животът ще ни принуди.

- **24-06-2019|В.**

„Впечатлението ми е, че видимост имат само средни писатели.“ Олга Николова дори не е на средно ниво като критик, за да определя кой какъв е, но пък и тя има все по-добра видимост, така си е.

- **24-06-2019|В.**

„Защо слагаме ударение върху сатирата в критиката? Защото сатирата руши ерзаца. А другият въпрос е: има ли място за възвишеното в живота? На него читателите трябва да си отговорят сами.“

Сатирата не е литературна критика. Това е именно ЕРЗАЦ критика в полето на литературата, както сама би трябвало да се досети досега, ако покриваше собствените си критерии.

Истината е, че сатирата се превърна в удобно оръжие за всеки войнстващ невеж и тенденциозен писач. Много рядко има попадения в световен мащаб, но те не са самоцелни, както в случая. Не съм чула за сериозно издание, чиято критика се изчерпва със сатира – такава може да съществува само паралелно, като добавка към сериозната критика. Но знам защо не правят сериозна критика – защото тогава на всички ще стане ясно, че не могат. Те са превърнали в преимущество своята неспособност. И ласкателите им са точно на това средно ниво, което иначе презират.

- **24-06-2019|Златко**

Няма възможност да се каже нещо смислено, когато човек се страхува да покаже името си. Драга „В“, губите времето на всички ни.

- **25-06-2019|В.**

Златко писа:

Няма възможност да се каже нещо смислено, когато човек се страхува да покаже името си. Драга „В“, губите времето на всички ни.

Господине, вие посочвате името си, но не виждам какво смислено казахте. Бърз преглед на сайта ви показва, че той е по-скоро блог, в който колите и бесите, ако някой не е съгласен с някой автор или текст. Ама защо тогава ги предлагате за обсъждане чрез коментарна секция? Голям професионалист сте, няма що. Да бяхте си останали анонимен, да не се излагате.

- **25-06-2019|В.**

И какво от това, че някой посочва името си, когато не е прав? И какво от това, че някой не го посочва, ако е прав? Искате да знаете името, просто защото сте обикновена клюкарка. Не защото ви интересуват каквито и да е аргументи, по същество.

- **30-09-2019|Весела Йорданова**

Обикновено гневът, увъртането и потайността вървят не по линията прав-неправ, а по линията засегнат-незасегнат. :)

За непосилната лекота на катарзиса

Автор(и): Златко Енев

Как точно трябва да се пише за неща, които са ви разтърсили дълбоко? Как се възпроизвеждат – за една по дефиниция скептична публика – неща като неконтролируемото треперене, спазмите в гърлото и почти детинското наслаждение от пороя, който напират да се излее, съпроводено от удивлението, че всичко това „все още е възможно“?

„Естествено, разтърсващо“, беше най-първият ми, инстинктивен отговор – и така една сутрин преди няколко дни набързо натраках във Фейсбук следните редове:

Плаках с горчиви и яростни сълзи, докато в главата ми чукаше тъпата мисъл, „Абе, аз май съвсем се вдетинявам вече“. Но не можех да спра, тялото ми се тресеше от само себе си и юмруците ми се бяха стиснали толкова силно, че чувствах как ноктите всеки момент ще се забият в кожата ми. Не ме питайте защо. Вижте сами.

И чак по-късно, когато отрезвяващата липса на обратни реакции ми показва, че може би това не е най-точният начин за споделяне на някаква силна емоция, се замислих малко по-дълбоко и затърсих други начини за споделяне. Само за да установя, че си е адски трудна работа. Особено когато става дума за нещо толкова мащабно, толкова пространно, толкова екскавиращо (измислям си тази думичка, за да предам усещането за разравяне и преместване на големи неща, примерно големи земни пластове), колкото е сериалът **When they see us** (Когато [успяят да] ни видят), който от известно време насам предизвиква фурор по Netflix. Не, не става с фронтални атаки. Тук трябва да се седне здраво и да се прави опит за пре-предаване, пре-осмисляне, пре-обхващане, на нещо голямо. Много, много голямо.

Да започнем тогава със самата (напълно реална) история, която стои зад филма.

Април 1989 година, долу-горе по същото време, в което всички ние с вас, съзнателно или не, изграждаме някакви предусещания за гигантските промени, които ще се излеят отгоре ни само след няколко месеца... Та, в далечния Ню Йорк, и по-точно в неговия Централен парк, се разиграва една човешка трагедия, на която е писано да придобие далеч погигантски мащаби, отколкото може да се предположи при първоначалната среща с банално-злостната думичка „изнасилване“. Гнусно, уничително, безчовечно престъпление от вида, който може би сме свикнали някак механично да „приемаме“ като част от животинската си природа, знам ли? В живота – нещо, с което се срещаме с неизбежна честота, противно на всички учени писания, които биха искали да ни убедят в неизбежния ход на човешкия прогрес и развитие. В изкуството – редовно използван мотив, незнайно дали защото то „отразява живота“, или обратно. Тук, в тази съвсем реална, съвсем истинска история – начало на една верига от трагични събития, които продължават да отекват в Америка и до днес, като болезнено-дамгосващо напомняне за това до каква степен тамошното (а може би и което си поискате) общество – днешно общество – не някакво някогашно, не някакво измислено – си остава определяно от онзи комплекс от групови страхове, несигурности и агресивности, които сме свикнали да назоваваме с думата „расизъм“.

Жертвата на престъплението – млада бяла жена от (горната) средна класа, която е правела в парка ежедневния си пробег – е оставена полумъртва, пребита, с бавно изтичаща кръв, на мястото. От извършител(ите?), естествено, няма и следа, затова пък в парка по същото време, за зла врага, се е намирала голяма група млади чернокожи момчета – всъщност подрастващи деца – които са се занимавали с нещо, което в сленга на тяхната социална и възрастова група се нарича *wilding, дивеене*. При което в случая става дума не просто за познатото от собствените ни тийнейджърски години дивеене, а за доста сериозни нападения върху почти всички хора, които им попаднат на пътя. Между 9 и 10 часа вечерта част от тях пребиват и ограбват минимум двама мъже, които са имали малшанса да се намират на същото място и по същото време, други блъскат и реват срещу закъснелите в парка колоездачи, трети просто зяпат сеир. Нещата са грозни, заплашителни, кошунствени, но все пак

(или все още) далеч от онова, което се разиграва само на няколко метра разстояние, също в парка...

Където младата бяла жена лежи с бавно изтичаща кръв, докато подрастващите мъжлета – общо 33-ма на брой – „дивеят“. Идиотска им работа, би могъл да каже човек...

Да, би могъл. Само че...

Само че на следващия ден нюйоркската полиция от съответния участък, под ръководството на местната шефка на отдела за сексуални престъпления, **Линда Феърстийн**, започва да съставя списъци от заподозрени, които са доведени за разпит в участъка, след което петимата тях – Кевин Ричардсън, Антрон Маккрей, Юсеф Салаам, Кори Уайз и Реймънд Сантана – правят подробни признания, записани на видеокасети, в които се обвиняват един друг в извършването на престъплението, но и признават собствената си вина.

Бам! Съдийското чукче изкънтява, няколко месеца по-късно, и „**Петимата от Сентръл парк**“, (както те ще станат печално известни за множеството милиони читатели и зрители на историята, която междувременно се е превърнала в поле на ожесточена битка между защитници и обвинители от всички възможни групи, прослойки, класи и не знам какво още, на американското население), получават „заслуженото“. (Няма как да не поставям думата в кавички, при днешното разбиране и виждане за процеса и всичко свързано с него. Спорно или безспорно оправдаването и издигането им до статус на абсолютни жертви на системата, „Петимата реабилитирани“, както междувременно те са наричани, днес малко по малко се превръщат в нова икона на Движението за граждански права в САЩ.)

За да преминем възможно най-бързо през ада, през който петте момчета ще преминат през следващите години, нека изброим фактите възможно най-кратко: петимата получават различно дълги присъди – от пет до петнайсет години – като единственият от тях, който по онова време е на 16 години, Кори Уайз, получава най-дългата присъда, която ще трябва да излежава в затвор за възрастни, за разлика от останалите. Годините изтичат, момчетата-мъже излизат един по един, само Кори остава в кафеза-ад чак до чудодейния край на историята, който днес я прави толкова оспорвана и който, нека бъдем реалисти – никога, никога, никога! – не би проработил в една измислена история.

А (началото на) чудодейния край идва в момента, в който Матиас Рейес – друг затворник от същия затвор, в който по онова време лежи и Кори – най-неочаквано признава през 2002 година, че е *единственият извършител на престъплението*. Уликите, събрани по време на първоначалното разследване – и най-вече единствената семенна проба, открита в или по тялото на жертвата – действително потвърждават признанието му. От останалите петима *никога* не е откривана каквато и да е веществена следа, на или в близост до местопрестъплението. Единствените „улики“ се състоят в собствените им признания – силно объркани, силно непоследователни, силно оспорвани в съда и медиите – но, в края на краищата, напълно достатъчни за първоначалните присъди. Изведнъж обаче, 13 години по-късно, всички улики и доказателства се оказват резултат от манипулации, полицейска небрежност (а всъщност целенасочено водене на процеса в една посока, която би довела до максимално бързото му „разрешаване“) – и огромен, непосилен натиск от страна на обществеността в САЩ, да се постигне „справедливост“ във възможно най-кратки, най-бързи срокове.

Бам! Бам! Бам!

Ами сега? Оттук нататък започва нова битка, този път на Петимата срещу системата, която продължава други единадесет години, тоест докато на власт в Ню Йорк е кметът Майкъл Блумбърг – известният мултимилардер, собственик на гигантски финансов конгломерат със същото име – който е на мнение, че градът може да спечели юридическата битка, колкото и каквото да струва това. Но при следващия кмет, Бил де Блазио, позицията на общината – а междувременно и на обществеността, която малко по малко започва да получава все повече и все по-разнообразни свидетелства в полза на тезата за пълна невинност – се променя радикално. В края на краищата, през 2014 г., петимата получават най-голямото обезщетение в историята на града Ню Йорк, 41 милиона долара (по един милион за всяка от годините, които са прекарвали в затвора), и постепенно започват да се издигат до позицията, на която се намират днес: новите икони на борбата за граждански права. Онези, които не само са оцелели, но са успели и да надделеят, напук на цялата безпощадна мощ на системата. Героите. Реабилитираните.

Така. Всъщност едва на това място, след неизбежния дълъг увод, идва и нещото, за което се опитвам да говоря през цялото време: филма в четири серии *Когато [успеят да] ни видят*. Един мощен филм. Сериозно по-

стижение и на изкуството, и просто на човечността. Четири часа, които ви карат да съпреживеете ада такъв, какъвто е обрисуван от мощното въображение и чисто човешко присъствие на хората зад него, и на първо място създателката му Ейва Дюверней [в американско произношение], позната ни вече от хагиографския¹ филм „Селма“, който преди няколко години получи **множество награди**.

Ето тук вече става истински трудно. Филмът, казано възможно най-просто, е *убийствено ефективен*. Майсторството, с което историята е представена, еднозначната убедителност на повествованието, емоционалната мощ на епизодите и кадрите, неописуемо вдъхновената игра на целия актьорски колектив, и особено на младия Джарел Джером (в ролята на Кори)... Просто няма как човек да не застине и притихне пред цялата тази мощ, искам да кажа, ако е обикновен, нормален човек, който все още никога не е бил въвличан в партизанските борби около първоначалната история. Но именно в това се състои и основната трудност при оценката на филма, поне за самия мен. Защото, освен едно великолепно произведение на изкуството, той е и невероятно силно политическо, гражданско, човешко послание, чиято окончателна достоверност... е просто недоказуема.

Упс. Време е за леко похълцване. Както как така, едновременно и „невероятно разтърсващо, истинно послание“ – и „послание с недоказуема достоверност“? Тоест, и вълкът сит, и агнето цяло, така ли да разбираме заключението? Признавам, ако бих писал всичко това в Америка, то най-вероятно просто... не бих се осмелил. Споровете, контроверсиите и страстите около тази история са до такава степен накалени до бяло, че едно подобно колебливо, не заемащо радикална позиция, не-отчетливо мнение, вероятно е и най-лесният начин „човек да си потърси боя“. Но, признавам, в момента не съм способен на нищо друго. Филмът е гигантско постижение, в това не се съмнявам ни най-малко. Но дали историята зад него е също толкова лишена от двусмисленост и съмнителност, особено що се отнася до миракульозното ѝ, фантастично разрешение – по този въпрос просто не мога да кажа нищо. И, за да бъде окончателно откровен – не мога да заема и еднозначна позиция. Да, тези хора, реалните хора зад историята, действително изглеждат като

¹ Под-жанр на биографичните повествования, в който портретираната личност бива представена като светец (светица). В случая със „Селма“ става дума за биография на Мартин Лутър Кинг.

жертви на една безобразно едностранчива система. Нямам съмнения в това, че тя, системата, е такава. Съмненията ми са свързани единствено с това чудодейно избавление. И, за да не бъде голословен, ето тук един видеоклип, идещ от либерална медия (CNN), в който накратко са формулирани аргументите, правещи тезата за „чудодейното избавление“ да изглежда, хм... малко чудодейна.

Но тук вече със сигурност е време да престана с префинените увъртания и да кажа онова, което в края на краищата е и нещото, заради което пиша целия този текст: *на всяка цена гледайте филма!* Дали ще заемете една или друга позиция, дали ще го приемете безусловно или ще предпочетете да кажете, също като гореспомената Линда Феърстийн (и Доналд Тръмп, който също има печално, ако и малко странично участие)¹, че всичко това „граничи с фабрикация“ – това, предполагам, си е ваша лична работа. Но не е добре просто да го подминете със свиване на рамене или, както виждам да се случва покрай сериала „Чернобил“ – с всезнайковски заключения от вида на „Глупости на търкалета, вятър и мъгла! Всичко е фейк нюз, всичко е лъжа и измама, всичко е *лайн!*“ В това толкова нашенско, толкова предвечно-провинциално, толкова дребнаво и толкова всеобхватно пред-заключение, според мен се състои най-голямата заплаха пред днешна България (и останалия свят). Приемем ли веднъж, че всичко на тоя свят е лъжа, измама и манипулация, тежко ни! Оттам нататък пътят може да води единствено наникъде, по простата причина, че не сме способни да изберем каквото и да било. Щом всичко е едно и също, то избор не може да бъде направен. А там, където избор няма, няма и възможност за елементарна човечност, за състрадание, борба, разкаяние, изкупление... За каквото си пощете.

Няма човешкост там, където няма възможност за избор. Отидете и вижте, в това е единствената надежда (за човечност, за развитие, за каквото си поискате)!

Берлин, юни 2019

¹ По време на разследването на случая Доналд Тръмп – по онова време все още не толкова известен строителен магнат – публикува в няколко нюйоркски вестника, сред тях и *Ню Йорк Таймс*, грамадни обяви-реклами-апели, в които настоява за... връщане на смъртното наказание в Щата, специално заради този случай. Днес, тридесет години по-късно, той твърдо отказва да се извини пред Петимата.

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. Досега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраците“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и „Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като въплъщение на българското“ (2010). Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин от 1990 г.

Глад

Автор(и): Здравка Евтимова

Тео я гледаше и колкото повече я гледаше, толкова повече се съмняваше – дали тая е с всичкия си. Тънка, дълга връв – но най-удивителното беше, че тя непрекъснато ядеше. Казваше се Мария, по дяволите, толкова хубаво име и такава огромна уста. Работеше в библиотеката на половин смяна, след това миеше стълби, косеше със стара шумна като оръдие електрическа косачка парцелите на софийнци, чистеше къщите им, къпеше болните баби от градчето, уж искала да учи нещо в София – бе чул Тео.

До преди седмица-две не беше такава. Зърваше я с чаша кафе в ръката. Вперила поглед в един дълъг тип – развлечен, мургав, който работеше при Тео. Монтиреше машините и винаги имаше претенции – прашно било, топло било. Тео го уволни, разбира се.

Голямата ѝ уста го интересуваше. Тео строеше бояджийски цех в Брезник и я бе наел да изчисти помещението. Направи му впечатление как бързо пипа, ръцете ѝ, неоновии реклами, светеха главозамайващо пред очите му. Нарочно ѝ плати малко, но тя не протестира – прибра парите, дори не ги преброи, после попита без капка уважение:

– Мога ли да обера киселеца около бояджийския цех?

– Може, каза Тео, защото му стана приятно при мисълта да се заяде с нея. – Но ще ми платиш пет лева, всъщност десет.

Тя въобще не го погледна, не си даде труд да каже „Я ходи се удави, ей я там реката“. Обърна се встрани, като че той въобще не беше наоколо, по-лошо: беше близо, някъде до обувките ѝ: купчина тор и толкова. А той беше Тео – човекът, купил половината къщи от градчето, цялата плодородна земя, откриваше бояджийски цех и предачница.

– Чакай – извика Тео. Не я бе попитал как се казва. Направи му впечатление блузата ѝ, бе я купила от неговия магазин втора употреба за 50 стотинки. Беше ѝ голяма, но гърбът бе жив – малко змийче, усукано в

грамадната дреха. Никой по-рано не се бе осмелявал да се обръща с гръб към него.

– Не си спомням да сме се запознавали – изрече голямата ѝ уста. – Затова не виждам никаква причина да ми говорите на „ти“ – и всичко това без да се обръща към него, все пак човек би хвърлил поглед и към купчинката тор – най-малкото да не я настъпи. Тя стъпка сянката му и гърбът ѝ, вече пораснала остра змия, грациозно се отдръпна в мъглата.

Виждаше я – удавила се в онези грамадни рокли от неговия магазин за втора употреба, все с една зелена торба: тя чоплеше – с изненадващо тънки и чевръсти пръсти вътре, измъкваше нещо зелено – киселец или коприва, лапад може би, и го хрупаше. Пъхаше листата в устата си и дъвчеше като тревопасно.

Тео си изработи ново хоби – започна да я следи. Виждаше я как излиза от библиотеката, с нова рокля – за най-много лев и петдесет от неговия магазин за стоки от втора до 22-ра употреба, клечи до каменния зид и къса ли къса коприва, набутва я в зелената си торба, после дъвче. Сурова коприва. Мина седмица, дори киселецът стана корав, тя започна да бере хрянков лист, после лобода, може би и някакви други треви скубеше и преживяше, накрая се появиха първите ягоди. Вече не носеше торба, а цяла щайга – лапаше ягоди като мълния и гръм. Чистела на мързеливи семейства и на болни, правела разговорка на бабички от околните села, копаела градини и плевяла лехи, садяла фасул, разсаждала пипер – давали ѝ ягоди вместо пари. Все се оглеждала. Търсела нещо или може би някого.

След това започна сезонът на черешите.

Онзи тип бе потънал вдън земя. Тео почувства сиво съмнение: Мария бе започнала да се тъпче с треволяци, когато раздърпаният се махна от градчето. Ами. Глупости.

Тео имаше три черешови градини, беше ги купил за джоб стотинки и ги огради с огромни зидове – целите обрасли с коприва, която оная с избелелите рокли продължаваше да поглъща ден и нощ.

– Искам да обереш черешите – подхвърли Тео веднъж, докато Мария се бе привела и тъпчеше коприва в зелената си торба. – Двайсет лева дневно и можеш да ядеш колко искаш.

На другия ден тя дойде, облечена във фланелка от неговия магазин, обувки от неговия магазин и къси панталони, от крачолите на които се

подаваха тънките ѝ крака – пирончета, забити в обувките, които със сигурност я стягаха. Тео се затули зад ъгъла и се хвана да наблюдава. Мария яде два часа, устата ѝ посиня от черешите и той си помисли, че няма да откъсне нито един плод за щайгите му. Излъга се. Изведнъж пръстите ѝ засвяткаха, тялото ѝ се стрелна между клоните, залепна към тях като смола и следобед, когато Тео видя колко щайги е набрала, не можа да повярва.

– Ще ти платя сега.

Тя не го погледна.

– Нали мога да ям колкото искам – изрече равно, без да го поглежда. – Така се уговорихме.

– Така – отсече той.

Тео седна на сянка, а тя клекна над една щайга и яде, яде, яде, яде, като че бе листна въшка или копринена буба, с огромното си гърло щеше да изгълта цялата черешова градина с корените, камъните, листата и облака над тях. Дъвка повече от час. Устата ѝ страшно посиня от черешовия сок, ръцете и станаха алени до лактите. По едно време скочи чевръсто, като че току-що се бе зърнала дървото, сякаш не бе набрала толкоз щайги и не се бе натъпкала като тения с един тон череша. Изведнъж, без никаква връзка с брането на череша, Тео помисли – вярно, докато онзи дългият, мургав като изсъхнала тиня се мотаеше наоколо, Мария не тършуваше за храна. Чаша кафе в ръката – толкова.

Платете ми – каза тя.

Той ѝ даде петнайсет лева и заяви:

– Ти изгълта много плод.

Уговорката ни беше двацет на ден и ям колкото ми се ще.

– Щеше ти се прекалено много – изтъкна той. – Ела утре пак.

На другия ден когато Тео пристигна в градината, я завари на друга череша – вчерашната бе така обрана, че не се виждаше зърно плод. Устата ѝ вече беше синя, ръцете – червени до лактите. Колко ли бе излапала? На земята не се виждаше нито една пълна щайга.

– Колко кила мушна? – попита я той.

Мария не отговори. Вечерта се повтори същата работа – черешата обрана до зърно, щайгите подредени чисто и прилежно на земята, а тя, потънала като гъсеница във върха на друга череша – яде, преглъща, тихо, мълчаливо, упорито, замислена, като че пресмята нещо от ядрената физика.

Плати ѝ десет лева. На другия ден я завари на най-високото дърво, слънцето току що се бе дотътрило на небето – едно тире, след което следва точката на черния летен ден. Кога се бе покатерила, с факла ли си беше светила или бе спала горе, но устата ѝ беше морава, ръцете – и те сини до лактите, а костилките, които бе плюла по земята, лъщяха като бисери. Беше мършава – ножче, забито до дръжката в клона. Вечерта отново чакаха чисто и прилежно подредените щайги, и отново тя не го погледна. Тео стоеше прав под черешата, старата рокля се отпусна до щайгите и започна. Яде, яде, яде, като че имаше намерение да изяде нощта заедно с шосето, дупките по него, старите ръждясали таратайки, посивелите селски къщи, магаретата, привързани към метални колчета на сред къра. Накрая, когато слезе, ѝ даде пет лева. Мария отново не каза нито дума, не си отвори устата да спори, обърна му змийчето на гърба си и тръгна – светулка в топлата вечер, или може би бръснарско ножче, проходило кой знае защо към него. Беше го срязало някъде, но той не знаеше къде. Припомни си как преди месец, може би два, очите ѝ ровеха, блъскаха, накрая притихваха, кротки пред лицето на онзи противен тип.

– Каня те на вечеря – избъбри той. Въобще не бе мислил да ѝ отправя подобна покана.

– Утре – отвърна тя.

Гласът ѝ, пълен с камъни, го удари по челото.

Всички череша бяха узрели – разплати се с жените от съседните села и за два дни не остана нищо за бране. За счупен клон гонеше работничката и не ѝ даваше стотинка, та градината бе по-здрава, по-красива от всякога.

Облаците косове се изселиха вдън гора.

Вечерта, след края на смяната в библиотеката, Мария дойде – в грамадната рокля от неговия магазин, със същите обувки, които със сигурност я стягаха, потънала в прах. Тео имаше чувството, че насреща му настъпва вонящият склад с чувалите развлечени дрехи. Не си бе дала труда да сложи грим, нямаше лак на ноктите, нито пък се впечатляваше от присъствието му – Тео не беше дори купчинка тор, нищо не беше.

– Вие ли ще платите вечерята? – попита Мария.

– Аз.

– Независимо от това, което изям?

– Независимо.

Дойде сервитърката, едно хубаво момиче, с което бе прекарал няколко с нищо незапомнящи се нощи.

– Пъстърва с орехи – започна бръснарското ножче, което имаше единствено уста. – Айран. Салата домати, печени чушки, една пилешка пържола, една свинска пържола, риба, едно ръжено печено хлебче, едно печено пшеничено хлебче, салатата „Снежанка“, а за десерт кисело мляко с мед и орехи. Още един айран.

Тео слушаше, гледаше, накрая разтърка уши – просто изведнъж го бяха засърбели.

Тя започна да яде, много бавно – салатата с домати, пържолата, ръженото хлебче, пшениченото хлебче, малко риба с орехи, айран, пилешката пържола. Не го поглеждаше, не поглеждаше и сервитърката – двете с нищо незапомнящи се нощи – която се взираше в нея с ужас в очите, но Мария продължаваше: вземаше си от млякото с мед и орехи, след това отново пържола и когато едната чиния се опразнесе, тя я отблъскваше настрана, не го гледаше, нито му приказваше, той просто беше кост от пъстървата с орехи, която тя бе изплюла. Хранеше се красиво – ръцете ѝ летяха като игла, с каквато някоя кротка жена бродира привечер. След пръстите ѝ въздухът се превръщаше в гоблен, пълен с пламъци.

Когато и последната чиния се оказа празна, тя изтри внимателно пръсти със салфетката и без да се обръща към него, изрече съвсем ясно:

– Какво ще искате сега от мене?

– Знаеш какво.

Тя не отговори, изправи се и той нямаше представа какво ще направи – дали ще му обърне змийчето, сгърчило се в огромната рокля, или... той въобще не знаеше какво или. Не трябваше и да знае. Тя тръгна направо към къщата му – всички ахкаха и охкаха пред голямата бяла птица – замъка на Тео Рамов, кацнал на хълма, заобиколен с лозе и гъсти, още зелени гроздове, прекрасен асфалтов път с мраморни пейки от двете страни. Тя не го попита нищо, тръгна до него, без да му обръща внимание и това бе странно. Тео беше прекарвал многобройни незапомнящи се с нищо нощи с девойчета от селата, от града и момичета, чиято националност на си даваше труд да запомни, но никоя не мълчеше като тази. Той бе уволнил мургавия мълчалив тип. Досадникът се стопи някъде, изсъхна като кална локва. Времето го изтри от тротоара. Може би точно в този ден Мария си бе купила зелената торба за 25 стотинки от прочутия магазин на Тео.

Тя съблече огромната си рокля петдесета употреба, без да се интересува кой е наоколо, като че се намираше в сбутаната си стая или бе сама пред калния вир в реката. След като приключиха, стана веднага. Без да се суети, без излишно бавене, нахлузи като клуп на бесилка огромните ръкави и си тръгна. Нощта беше наистина паметна. Нощта – този отрязък памет на бръснарското ножче, разрязало го на две; ръцете ѝ, тънки, съшили примка с всяко потрепване. Полунощта и огромната рокля го замаяха. На другия ден отиде в библиотеката – Мария беше там, зелената торба с киселец и цяла щайга, пълна с малини, наредени като часови пред нея, тя – забила нос в някаква книга. Когато вдигна поглед и го видя, каза:

– Какво ще желаете?

Нито мракът в черните ѝ очи, нито тъгълчето на устните казваше, че го е виждала някога, че е имала огромна рокля, която бе свлякла заедно с изцапаната от ягодов сок кожа пред него. Че ръцете ѝ с невидим шев бяха съшили нещо под ребрата му, от което Тео не можеше да се измъкне.

– Каня те на вечеря довечера.

Този път тя поръча първостепенна с орехи, капама, салата „Снежанка“, салатата с варени картофи, супа от коприва и печени чушки, сладолед, торта Гараш, пълнени люти пиперки с кайма. Тази вечер въобще не го изчака да я води до стаята си, роклята ѝ – същата кройка, грамадна, увиснала около тънкото въже на тялото, само че този път кафява – в магазина му имаше три цвята от тези отпадъци и изглежда никой освен нея не ги бе купувал – падна на пода. Тя се наведе, внимателно я хвана, сгъна я. Дори не бе сложила гащи. Остана пред него с кожа на змия или риба, червей или къртица, а нощта бе толкова паметна, че той не знаеше дали е нощ, или е ден, дали е неделя, или четвъртък, дали е януари, или юли. И както не знаеше дали е януари, или юли, тя стана, навлече дрехата си спокойно, без да го поглежда и си тръгна.

Не можа да изпие кафето си на сутринта. Не изяде закуската. Изтича до библиотеката, но библиотеката беше затворена. Отиде до малката къща, където знаеше, че живее Мария, но не я намери там. Видя я – зелената торба, заметната през рамото ѝ, всеизвестната гигантска рокля, разпискала се като океан около нея.

– Каня те на вечеря – каза.

Както бе съвсем обичайно, тя не каза нищо.

Тео си тръгна заднишком, вперил очи в мършавата ѝ фигура, в ръцете, които превръщаха въздуха в конци и игли, в краката ѝ – вече изгорили стъпките в прекалено тесните, изтъркани обувки от неговия магазин. Беше брала някъде боровинки и устата ѝ беше лилава, а ръцете червени – може би от ягоди? – почти до лактите.

Тео седеше в ресторанта и момичето с двете нищо незабележителни нощи се държа мило с него. Той час по час гледаше часовника, вечерта започна да се сгъстява, накрая клекна като старец, една гореща, непоносима вечер. Излезе от ресторанта, а момичето с двете незабележителни нощи го попита къде отива. Желаете ли тя да го придружи? Той, разбира се, не отговори.

Мария не дойде.

На сутринта я нямаше в библиотеката. Нямаше я в малката къща. Зелената ѝ торба, някога пълна с коприва и киселец, лежеше прилежно и чисто сгъната на прага.

Тео почувства глад. Стомахът му се сгърчи. Изяде два сандвича, изпи две кофички кисело мляко. Гладът не угасна. Започна да го блъска. Ръцете му искаха да ядат. Да поглъщат. Мария я нямаше. Беше пресъхнала някъде. Ноктите го боляха от глад. Изтича в склада. Ето ги щайгите с ягоди. Наведе се. Започна да гълта. Не усещаше вкус. Мария. След час, може би два, случайно вдигна поглед към малкото, зацапано огледало, заковано с пирон в стената.

Ръцете му бяха лилаво-червени до лактите, оплескани с ягодови семчици. Носът, устните, брадичката бяха гипсирани под алено-лилава коричка от засъхнал ягодов сок.

Мария.

Престижното национално френско литературно списание LE MATRICULE DES ANGES публикува в своя юнски брой за 2019 година рецензията на литературния критик Ерик Дюсерт за книгата на Здравка Евтимова „Невъзможно синьо“ (D'un bleu impossible), отпечатана във Франция през месец април тази година от издателство Soupirail. Преводът на разказите от български на френски език е дело на Красимир Кавалджиев.

В краткия си анализ Ерик Дюсерт нарича сборника с разкази на българката „чудесен“ (formidable) и сравнява Евтимова с френската писателка Беатрис Бек, изтъквайки, че Франция е закъс-

няла с публикацията на тази книга в сравнение със САЩ, които вече са включили разказа „Кръв от къртица“ на българката в учебните програми на средните си училища. Литературният критик изразява надеждата си, че в бъдеще френските читатели ще имат възможност да се запознаят и с романите на писателката от България, подчертавайки, че тя принадлежи на новото поколение съвременни романисти.

Ерик Дюсерт пише още една статия за сборника D'UN BLEU IMPOSSIBLE в популярния блог за най-нова литература L'Alamblog:

<http://www.alamblog.com/index.php?post/2019/06/02/Du-sang-de-taupe>

Здравка Евтимова (род. 1959) е българска писателка. Завършила е Великотърновския университет през 1985 г., специалност английска филология. Автор е на четири сборника с разкази и четири романа, публикувани в България. Нейни разкази са публикувани в САЩ, Великобритания, Канада, Австралия и Германия, където през 1999 г. тя печели наградата за къс разказ в конкурса за разкази на фондация Lege Artis.

Коментари (2)

- **23-06-2019|Златко**

Хубава работа, зряла. Възприемам го като притча за ненаситността – нещо, което обикновено се свързва с очите, или поне във фолклора. Но тук има и усещане за проклятие, за прокоба, за тайнствено наказание, което се спуща върху когото си поиска. И, разбира се, много атмос-

фера. Всичко е пипнато пестеливо, усещанията се просмукват постепенно, а не се натрисат в очите на читателя, както и трябва да бъде. С две думи – работа на зряла майсторка. Поздравления!

- **26-06-2019|доц. кирил пиневски**
Е, добре – поздравления, вместо нищо.

Рецензия на книгата „Европейките-Султанки на Османската империя“ Автор(и): Мърсия Макдермот

Още от самото начало на историята, жените „зад кулисите“ са играли роля, която въпреки че е била често от критично значение, рядко е била добре известна или оценявана истински. По тези причини, Анна Иванова Бъкстон би трябвало да бъде поздравена за това, че хвърля светлина върху цяла категория от жени „зад кулисите“ – по точно европейките-невести на Османските султани. Моето първо и най-дълготрайно впечатление от книгата ѝ „Европейките, Султанки на Османската Империя“ е огромното по количество изследване, което тя представлява, включващо почти шест века история, в които има често сменящи се обстоятелства и драматични личности.

Анна Бъкстон започва книгата си с кратко описание на историята на Османската империя и как турците са се заселили в Мала Азия – в близост до Византия и християнските кралства на Балканите. В следващите глави, тя не само ни представя често удивителните съдби на „европейките-султанки“, но също ни запознава с промените в развитието на Османската Империя, съдбите на съпрузите на тези жени, както и на множество второстепенни герои.

Много изненади очакват читателя. Например – противно на всеобщото вярване, че султанките са били красиви робини, отдадени на сплетни, потопени в безделния лукс на харема, султанките от 14-ти, 15-ти и 16-ти век са били аристократки от високо потекло и дори истински принцеси от Византия и околните Балкански страни. Също като сестрите си от западна Европа, те са били дадени на султаните по династични и политически причини, със съгласието на семействата им – още повече – със съгласието на Ортодоксалната църква. Не се е изисквало от тях да приемат Исляма, но те често предпочитали да го направят, тъй като само синовете на майки – мюсюлманки са можели да наследят трона на баща си. Били са свободни да посещават семействата си и когато ста-

ват вдовици, често са получавали големи имения и дори в някои случаи им се позволявало да се върнат в родните си държави.

Първият султан, който се е сдобил с европейска съпруга е бил Орхан (1324-1362), който е имал три-четири европейки за съпруги. Първата от тях, която приема Исляма под името Нилюфер, му става жена още докато е жив баща му – Осман, основателя на Османската империя. В 1346, той се жени за Теодора, дъщеря на Византийският император Йоан Кантакузин. Теодора остава християнка, както и Тамара, дъщерята на Българският цар Иван Александър, която се жени за султан Мурад I вероятно в 1371.

Но когато Османската Империя се разпростира в Балканския полуостров, поглъщайки Византия и другите по-малки Балкански царства, вече не е имало нужда султаните да се женят за европейски принцеси по политически причини, пък и нямало такива наоколо. И тогава султаните започнали да избират партньорки измежду безбройните красавици – робини в харема. Първата робиня-партньорка, която става легална съпруга е една млада украинка – Александра, позната в Европа под името Рокселана – и прекръстена на Хюрем при приемането на Исляма, която се жени за Сюлейман Великолепни през 1533. Въздигането ѝ от робиня в императрица бележи началото на период, познат в турската история като „Управлението на Жените“ (*Kadinlar Sultani*), през който жените, като съпруги и кралици-майки на султани упражняват политическата власт в страната и в международната политика на империята. Това разбира се става с помощта на везирите, не само когато съпрузите им са да далече с армиите си, но и по-късно, когато някои от султаните стават мекушави себелюбци, загубили желание да управляват страната и да правят каквото и да е, освен да се занимават с любимите си лов, игри и секс.

И става традиция в Империята да се избиват всички братя на новия султан, за да се избегне конкуренцията за престола. Често султанът умира или е убит преди синовете му да са пораснали и така вдовицата-майка става регент да империята. От времето на Ахмед I (1603-1617) практиката на братоубийството е прекратена в полза на изолацията на братята в луксозен затвор в двореца, наречен „кафез“. Последица от това е било, че те са растели без никакво познание за света около тях, без никакви способности, нито пък желание да водят армиите си или да управляват империята. Точно през този период, Кюсем, съпругата на Ахмед

I става първата жена, на която официално е предоставено управлението на държавата – задължение, което тя изпълнява в периода между 1632 и 1651, след като преди това е била регентка на младия си малолетен син.

Разбира се, имало е разправии и противоречия между жените в харема, като султанките не са се спирали пред нещо за да осигурят трона за синовете си. Една от тях дори бутнала конкурентката си от една скала в морето! Въпреки това забележително е, че много от тези бивши робини са се доказали като способни владетелки и щедри дарителки на благотворителни каузи и социални строежи. Най-забележителни в това отношение са Нурбану, Сафие и Хатидже Турхан.

Нурбану е била любимата съпруга на Селим I (1566 – 1574) и майка на Мурад III, който като седнал на престола, убил петимата си братя. Тя се доказва като умел дипломат и кореспондира не само с Венецианската Република, но също с Катерина Медичи – кралица на Франция. По времето на управлението на Мурад, когато тя е Кралица-майка, тя е поставена в положение на най-важната жена в двора, с преднина дори пред любимата му съпруга. Когато се налагало да напусне двореца, тя се връщала обратно с пищен кортеж и процесия, хореографирана с необикновен замах и великолепие, с участието на няколко хиляди войници и дворцови служители, който е отнемал три до четири часа да премине през града!

Най-важната партньорка на Мурад – Сафие, която е от Албански или Венециански произход, била пленена от пирати като малка и продадена на мъж, който я изпраща като подарък на Мурад. Сафие е от особен интерес за Британските читатели, тъй като тя си е кореспондирала с английската императрица Елизабет I. Тя изпраща на Сафие свой портрет в рамка, обсипана със скъпоценни камъни, последвана от размяна на още подаръци. Елизабет пожелала кат дрехи, като тези, носени от Сафие и в отговор ѝ изпратила каляска, с която Сафие редовно обикаляла из Истанбул. През този период, обмяната на стоки не била ограничена само до кралските среди. В тази глава, *Анна Бъкстон* дава много детайли за развитието на търговията между Англия и Османската империя. Точно в този период, англичаните свикват с много нови подправки и ориенталски вкусотии като локум и халва.

Хатидже Турхан, съпруга на Ибрахим I (1640-1648) е била достатъчно ориентирана в политиката за да се заеме със строителството на военни крепости и да ги снабди с оръдия за защита на империята, както и дос-

татъчно вярваща в благотворителността, за да освобождава собствените си роби само след като са ѝ служи за три години. Освен това ги е снабдявала и със зестри, които да им осигурят по-добър брак.

Няколко глави от книгата хвърлят ценна светлина върху позицията на евреите в Османската империя, чрез близките връзки на банкерското семейство Де Наси с няколко султани, както и съпругите им Нурбану и Сафие. Османците не споделяли бесния антисемитизъм на християнските европейски държави и когато през 1492 евреите са изгонени от Испания и после от Португалия през 1497, много от тях намират убежище в Османската Империя.

Две султанки биха били от голям интерес за българският читател, защото и двете са българки. Аз вече споменах Тамара, която се жени за Мурад I около 1371, чийто портрет с първият ѝ съпруг и двете ѝ сестри може да бъде видян в *Четвероевангелието на Иван Александър*, намиращо се в Британската Библиотека. Сравнително малко се знае за нея, но въпреки това Анна Бъсктон успява да събере много и различна информация, която дава на читателя чувството че познава живота ѝ в Османския двор. Принцеса, дадена от семейството си в този брак, тя въобще не отговаря на стереотипната идея, че султаните са се женели за млади девизи-робини. Когато се жени за Мурад, тя вече била вдовица, на около 30-31 години, която преди това била женена за български аристократ. Има много български народни песни за нея и въпреки, че казаното в народните песни и легенди не може да бъде прието за достоверен исторически факт, то има някаква стойност за историците, защото то отразяват начина, по който обикновените хора виждат историческите фигури и реагират на действията им.

Другата българска султанка напълно контрастира Тамара, тъй като тя принадлежи на по-късен период, когато султаните избират съпруги измежду робините от харема си. Тя е млада Родопчанка, която вероятно се е казвала Соня, но при покръстването си, приема името Айше Сений-епервер и става четвъртата съпруга на Абдул Хамид I (1774-1789). Книгата съдържа особено увлекателни детайли за това, как след като престава да бъде Валиде-Султанка в Истанбул, тя се връща в Родопското си село и там създава полу-самостоятелна малка държава в областта, която командва доста време, преди да се завърне пак в Истанбул, където умира в 1828 година. Дъщеря ѝ – Есма Султан, наследява огромно състояние,

жени се за важен паша и след смъртта му, живее изключителен, доста скандален живот като „весела вдовица“.

Наистина хората казват, че истината е още по-странна от измисленият разказ и аз бих искала да уверя читателите, че нищо в приказките на *Хиляда и една нощ* не може да се състезава с изумителните съдби и времена на Европейките-султанки на Османската империя!

И като допълнение към тази рецензия, бих искала да добавя, че една от дребните наслади в тази книга е, че авторката се е потрудила да даде английски превод на Ислямските имена на героините си.

Мърсия Макдермот е британска историчка и писателка, чуждестранен член на Българската академия на науките от 1987 година и доктор хонорис кауза на Софийския университет от 2007 година.

Преподавателската и научната ѝ работа е тясно свързана с България, където е живяла 27 години (1962 — 1989).

Коментари (1)

- **30-06-2019|Миньо Минчовски**

Лейди Макдеморд прилича – приятно по своему – на опитала вкуса на български череши, птица. Ако беше написала нещо – за Гарибалди, примерно – едва ли ние щяхме /“ние с гайдите“/ да помним хайландското ѝ име. Има много да се дивим и да се маем защо ни е направила тази голяма услуга.

„Катаклизъм“ от Джаред Даймънд, или как народите се справят с кризите Автор(и): Колин Кид

Джаред Даймънд си спечели популярност като полимат¹ с невероятна многостранност: като биолог, географ, лингвист и историк. Макар че екологичният му подход към историята на големите обобщения говори за един вид хладнокръвно, облечено в лабораторна престилка дистанциране, Даймънд носи и мантията на съвременен пророк. Само най-ограничените читатели на последната му книга, [в която става дума] за националната издръжливост, биха могли да пропуснат знаците и знаменията, с които тя е осеяна.

Анализът на Даймънд за начините, по които половин дузина модерни страни, с които той е добре запознат – Финландия, Чили, Индонезия, Япония, Германия и Австралия – са се справяли с различни кризи, е изпъстрен с размисли върху крехкостта на демокрацията. Той изследва императивите за **поемане на отговорност** (без търсене на изкупителни жертви), честната национална самооценка, готовността да се учи от други нации и способността за компромис, а понякога, всъщност, да се преглъщат неприятни истини.

Помислете за параболата, с която той свързва Финландия. По време на Студената война „Финландизацията“ беше термин, с който на Запад се охулваше идеята за съучастничество със Съветския съюз. В дългогодишното управление на двама ултра-предпазливи президенти, Юхо Кусти Паасикиви и Урхо Кеконен, между 1946 и 1981 г., финландците вършеха неща, „немислими при която и да е друга демокрация“, като например упражняване на автоцензура, отлагане на президентски избори и натиск за оттегляне на кандидатура, върху един неприемлив кандидат за президент. Защо? Защото по време на Втората световна война те се бяха борили сами срещу нахлуването на Съветския съюз, който

¹ Човек с енциклопедични познания в поне няколко различни сфери на науката и културата. Бел. пр.

погълна района на Карелия (включително и втория по големина финландски град, Виборг), а след това, в края на войната, се оказаха на погрешната страна. Финландизацията започва веднага [след края на войната], когато финландците – под натиска на съюзниците – започват да съдят бившите си лидери за военни престъпления. Даймънд разпознава грубите реалности, произлизащи от географската близост на страната до Русия и цената на една война, отнела живота на 100 000 финландци. Цифрата може и да не изглежда огромна, но възлиза на около 5% от мъжкото население. По време на войната финландците са принудени да направят огромни жертви, за да запазят автономията си – и в следвоенната ера продължават да правят жертви от един вид, [който лесно може да се възприеме като] подъл или раболепен. Но каква друга възможност са имали? „Независимостта на една страна обикновено не е абсолютна“, напомня ни президентът Кеконен. „Не е имало нито една държава, която да не е била принудена да се прекланя пред историческите неизбежности.“

Случаят с Чили служи като остро напомняне, че самодоволното потупване по собственото рамо не представлява истинска пречка пред разрухата на демокрацията. Когато Даймънд посещава Чили за пръв път през 1967 г., страната се гордее със стабилността си и относителното послушание на армията. През последните десетилетия тя не е била измъчвана от честото прибъгване до военни преврати, характерно за други латиноамерикански държави. Но само шест години по-късно демокрацията ще бъде свалена от военните. Чилийските приятели на Даймънд са очаквали военното управление да бъде кратка, временна мярка, но правителството на генерал **Пиночет** управлява от 1973 до 1990. Нещо повече, режимът се характеризира с несравнима в Южна Америка бруталност, като прибъгва до масови убийства и изтезания у дома, а през 1976, за да убие чилийски дисидент-изгнаник, взривява кола-бомба само на 14 пресечки от Белия дом.

Както Чили, така и Индонезия, където комунистическият преврат от 1965 дава удобен претекст за унищожаването на около половин милион индонезийци, показват как демонизацията на политическите врагове може в някои случаи да доведе и до планове за тяхното унищожение. Разбира се, там където армията не е свикнала на независими политически действия, страховете от военни преврати са до голяма степен неоснователни, но широката наличност на огнестрелни оръжия в САЩ,

както отбелязва Даймънд, предизвиква мисли за други видове плашещи сценарии.

Такива неща могат да се случат и в Европа. Невероятно е, че социалното сцепление, което се намира в основата на финландската самодисциплина, се е появило в общество, което през 1918 е било разкъсвано от гражданска война между Белите и Червените. Измерван по процента от населението, унищожено ежесмесечно, това е най-смъртоносният граждански конфликт в света чак до **кланетата в Руанда** от 1994 година. Връзките, произлизащи от националната солидарност са били, разбира се, възстановени с удивителна бързина, но нека също се замислим за обратната страна на медала, а именно, че здравият национален етос не винаги е застраховка срещу евентуална кървава поляризация.

Втората световна война предизвиква по неизбежност преоценка в [поне] няколко нации – не само в Германия и Япония, но също и в Австралия¹. [Особено последната] – една нация, която дотогава се е смятала за британски аванпост, започва постепенно да се обръща към САЩ, след като става ясно, че Великобритания вече не може и да защитава Австралия, и заедно с това да води война срещу Хитлер. Японската бомбардировка на [австралийския пристанищен град] Дарвин от 19 февруари 1942 г. довежда до осъзнаването на този неизбежен факт, макар че разумното преориентиране на страната към Азия ще отнеме още десетилетия.

Самата Япония е не повече от частично ангажирана с честна преоценка [на миналото си]. За разлика от лишеното от предразсъдъци имитиране на европейските индустриални общества от края на 19-ти век, [по време на т. нар. епоха] Мейджи, днес културата в страната в много отношения си остава нечувствително местническа [nativist], чак до степен на разрыв със собствените интереси. Нежеланието на Япония да приеме имиграцията [например] оставя възрастните граждани без подкрепата на чуждестранни гледачи, които са типични за другите развити индустриални държави. Докато в крайна сметка следвоенна Германия успя да установи със съседите си нов вид отношения, основаващи се на

¹ Всъщност това твърдение е леко „минималистично“. Преоценката на националните истории и митологии е една от основните характерни черти на следвоенната историческа наука и обществено-културни сблъсъци най-вече в Европа, макар и не само тук. Виж в тази връзка пространното изследване на британско-американския историк Тони Джуд „Миналото е друга страна: мит и памет в следвоенна Европа,“ публикувано в „Либерален преглед“ през юли 2013. Бел. пр.

честност и разкаяние, Япония тепърва трябва да извършва честно поемане на отговорността за военните жестокости, извършени в Китай и Корея. И естествено, [в резултат на това] необходимите отношения, които тази островна държава – а може би всяка островна държава – трябва да поддържа с континенталните си съседи, си остават неуредени и изпълнени с взаимни подозрения.

Но списъкът на Даймънд за факторите, които подкрепят националната устойчивост, си остава от ограничена полезност, когато стане въпрос за проблемите, пред които е изправена самата ни малка синя планета. Ние нямаме почти никакъв опит в справянето с глобални предизвикателства – и докато държавите често използват външни модели, когато търсят решения за проблемите си, човечеството е само пред лицето на глобалното затопляне, изчерпването на ресурсите и заплахата от ядрена катастрофа. Нито пък всички ние споделяме някаква обща идентичност от рода на онази, която позволява на финландците да се обединяват. Въпреки че е имало сериозни опити за изграждане на световни институции – като Лигата на нациите и след това ООН – резултатите са нееднозначни. Готово ли е човечеството да се ангажира с честна самооценка на състоянието, в което се намира? И готови ли сме самите ние за някакъв вид глобално приемане на отговорността за собствения си хал?

Даймънд има основания за силен песимизъм, но освен това вижда и някои пролясъци на надежда, в работата на международните агенции за справяне с конкретни въпроси като премахването на едрата шарка или Международната конвенция за предотвратяване на замърсяването от кораби. Още по-силно впечатлен е от нивата на сътрудничество в ЕС, въпреки неизбежните проблеми, свързани с едно толкова смело отклонение от историческите норми на държавност. Глобализацията влече след себе си трудности, но въпреки човешката склонност към самозаблуда – все още толкова очевидна в съпротивата срещу някои глобални опасности – тя носи и нарастващо осъзнаване на взаимозависимостта на нациите.

Методите на Даймънд – прокарване на директни паралели между личната и националната травма, както и между психологията на индивидите и характера на нациите – не са точно онези, които се практикуват от историците (обикновено склонни да подчертават особеностите на обстоятелствата и сложната неповторимост на събитията.) И въпре-

ки това Даймънд подчертава разнообразието на различните затруднения, които обсъжда, като заедно с това предупреждава, по възможно най-недетерминистичен начин, за отворените пътища на историческите възможности. Пророкът ни спестява издялани в камък заповеди, но въпреки това сме предупреждени.

Колин Кид (1964), е британски историк, специализиран в историята на Америка и Шотландия. Понастоящем е професор по история в университета в Сейнт Андрус, след като е бил професор по интелектуална история и история на политическата мисъл в кралския университет в Белфаст.

Коментари (1)

- 30-06-2019|kostov

Дясно мислещите са против образованието на чуждите деца с тяхните пари.

Виктор Юго:

„Този, който отваря училище, затваря затвор“ ... Наркоманията и алкохолизмът са същите като безработицата и самотата, и изолираността, и пасивността – липсата на надежда. И на тях безработните, самотните им трябва лечение, внимание, помощ и комуни. Бедността дори е същото, и има нужда от лечение. Дясното проповядва индивидуализмът. Но да си помогнеш сам, е същото като Мюнхаузен който се дърпа за косата. Ако някой не си е помогнал, значи не може да си помогне. Било лесно да си в багажникът на колата, а кой те поставя в багажникът на колата?-не е ли този който е роден със златна лъжичка на задната седалка на ролс-

ройс.. Чили 23 цента\$, квч, Германия 35 цента\$, Чили 3 900 квч – СЕГА, България 4 700 квч – сега, Германия 7000 квч, на глава годишно. България 13 цента\$. А в коя пазарна – не социална страна с ниски доходи, има парно? Цената да се увеличи докато стигнем Германия по-потребление спрямо доходите. Какво е тая глезотия от соцът останала, заплата 600лв с.. със 6 пъти по-ниска от Германия, а разлика в потребление на ток 1,5 пъти. В капитализмът няма ниска или висока цена. Има поносима цена. Ако намалиш данъци или субсидираш, или нещо друго, ПАК ЦЕНАТА ЩЕ Е ТОЛКОВА КОЛКОТО Е СКЛОНЕН ДА ПЛАТИ КУПУВАЧЪТ. Ако приватизираме енергетиката и с нула държавна намеса, ще бъдем с такава потребление и цени като другите с нашият БВП на глава и стандарт. Сега имаме 4 700 кв.ч на човек, а тези със свободен капитализъм и стандарт като нас, имат 2000 кв.ч. Поне 60% от селата ще се простят с токът въобще. Дори в Калифорния когато правят пазарна ел системата, тя рухва, потреблението рухва, после получава субсидии за хиляди милиарди.

И отново за учебниците, „историята“ и нещата, на които трябва да учим децата си...

Автор(и): Златко Енев

Лято е. Горещо и скучно, а това у нас най-често означава, че е време за пореден „скандал“. Нямам нито възможности, нито време да следя повечето домашни скандали, но тъй като в случая става дума за преработването на миналото – тема, която от край време е ключова за работата ми – тук по изключение се заемам да изследвам нещата по-подробно.

И така, имаме две обществени фигури – разследващият журналист Христо Христов, автор на поредица от книги около историята на ДС и професорката-историчка от Американския университет в Благоевград Евелина Келбечева – които повдигат без съмнение важния въпрос за качеството и съдържанията на учебниците, по които ще бъде преподавана на учениците от горните класове най-новата история на България (и най-вече „историята на комунизма“, както сме свикнали да я наричаме). Доколкото разбирам, те са и автори на [петицията на фондация „Истина и памет“](#), която гласи така:

Ние, подписалите тази петиция, категорично изразяваме своето несъгласие с опитите за премълчаване на ключови факти и събития от българската история в периода 1944-1989 г. и периода на прехода към демокрация след 1989 г., с манипулативното, подвеждащо или тенденциозното им представяне в новите учебници по история и цивилизации за 10-ти клас, които министърът на образованието и науката предстои да одобри. Настояваме за тяхното фундаментално преработване или спиране до създаването на учебници, които да бъдат одобрени след явно, а не формално обществено обсъждане под контрола на министъра.

Тонът на петицията звучи повече от тревожно и, ако реалното съдържание на въпросните учебници действително се окаже толкова манипулативно, подвеждащо и тенденциозно, колкото твърдят авторите на петицията, то без съмнение има сериозни основания за тревога. Предполагам, че именно това е накарало толкова много хора и организации да надигнат глас в подкрепа на тези настоявания. Резултат вече има – министерството действително е спряло работата върху учебниците и в момента се работи върху определени коректури.

Дотук добре, но в цялата работа има нещо, което ме кара да изпитвам силни съмнения в основателността на вълната от гражданско негодувание, която съпровожда тази критика: оказва се, че е доста трудно, поне ако човек следи само медиите, да се открие някаква реална информация относно критикуваните съдържания. Или, с други думи: ако човек не се запретне сериозно и започне да търси именно такава информация, то става невъзможно и да се изгради каквото и да е информирано мнение относно различните позиции и основанията за приемането или отхвърлянето им. Единственото, което човек може да намери, са отделни цитати, непридружени от какъвто и да е контекст. На сайта на Свободна Европа се открива текст под заглавие **„Спрате лъжата“. Как Живков възкръсна като герой в проекти за учебници за 10-и клас**, където човек действително може да намери отделни цитати, плюс аргументация срещу употребата на такъв език и съдържание в учебниците. Но дори и след прочита на този сравнително по-информативен материал аз оставам с ясно усещане, че едно толкова кратко представяне не може да послужи като база за оформяне на сериозно, информирано обществено мнение.¹

И това все още е статия, в която има поне някакъв опит за представяне на факти и аргументи. Инак нещата, с които човек се сблъсква навсякъде, са лишени почти изцяло от каквато и да било фактология и авторите на повечето текстове изказват мнения, неподкрепени от каквито и

¹ Да оставим настрана факта, че в текста има и напълно неверни обобщения. Нека вземем за пример твърдението

Тук специалистите изтъкват, че лагерът в Белене например отваря врати отново през 1985 г., което е премълчано в учебниците,

което просто не отговаря на истината: напълно възможно е този факт да е премълчан в някои от учебниците, но това в никакъв случай не е вярно за онзи от тях, откъс от който човек може да намери в Интернет – учебника на издателство „Булвест“, написан от екип под ръководството на професорките Искра Баева и Евгения Калинова.

да е реални съдържания и информации за обсъжданата тема. Заемат се позиции, неподкрепени с нищо друго, освен с общи фрази, няма и следа от опит за анализ или дори показване на конкретните съдържания.¹

Има изключения, разбира се. Така например самият Христо Христов посочва на сайта си конкретен факт от най-новата българска история – т. нар. „танкова реплика“ на Петър Младенов – който е представен в учебника на „Булвест“ по некоректен начин: действително, след прочита на конкретния цитат човек остава с ясно усещане, че **доказан исторически факт** от решаваща важност в най-новата история изведнъж се превръща във въпрос на мнение. Ето конкретния цитат от учебника:

На митинга от 14 декември 1989 г. поискват отмяната на чл. 1 от Конституцията. П. Младенов се опитва да успокои множеството, но не искат да го чуят и той казва на околните думи, заснети от Евгений Михайлов. След половин година в предизборен клип на СДС прозвучава записът с фразата: „По-добре е танковете да дойдат“. Избухва скандал, от БСП оспорват автентичността на записа и твърдят, че Младенов е казал: „По-добре е Станко (Тодоров, председател на НС) да дойде“. Споровете продължават и до днес.“
След този текст на учениците е зададен въпросът: „Коя теза за танковата реплика приемате? Аргументирайте се“.

Така действително не може. Има решение на парламентарна комисиия от онова време, пък и всеки от нас има очи и уши, и **може да види и чуе сам какво точно е казано**. Да се представя като спорно нещо толкова очевидно, а и толкова важно за най-новата българска история, действително не може и не бива. Но дали това е достатъчно, за да се отхвърли цялото съдържание на учебника по толкова категоричен начин, колкото го правят авторите на петицията и особено медиите?

Тук може би ще бъде най-добре да се даде думата на двамата автори на петицията, **които са формулирали критиките си сравнително ясно в текст, публикуван на сайта desebg.bg**. Тук само няколко от тях:

Днес държим в ръцете си новите учебници по история и цивилизация за България за X клас на издателствата „Анубис“, „Просвета“,

¹ Например текстът на Георги Лозанов за Дойче веле, **който може да се прочете ето тук**.

„Рива“, „Домино“ и Булвест 2000“, и с тревога и безпокойство констатираме следното:

- Макар повечето от тях формално да са включили приетите в новата учебна програма изисквания и нови термини, на практика това не са учебници по история и цивилизация, а само по история. Липсва каквато и да била теоретична рамка и съдържание, което да обясни смяната на цивилизационните модели, да изведе характеристиките им, да покаже на младите хора основните ценности, залегнали в основата им – както и тяхното унаследяване или потъпкване.
- Композицията на учебния материал – избор на събития, мястото им в целия контекст, обясненията на термините, съотнасянето със световните исторически процеси е крайно небалансиран. Например преголямото място отделено на периода 1944-1948 г. и фокусирането върху репресиите срещу „врага с партиен билет“, както и на външната политика, която е тясно обвързана с Москва (Булвест 2000).
- С изключение на учебниците на „Рива“ и Просвета“, някои от фактите за периода 1944-1989 г. са поднесени тенденциозно, други непълно, а трети са напълно спестени, което ще доведе до превратна представа на учениците за посочения период.
- Такива напълно спестени факти са описанието на трите момента на изпадане в неплатежоспособност/фалит на управлението на БКП при Тодор Живков (1960, 1976-1977 и 1987 г.) без които целия останал материал за стопанското и икономическо развитие по време на комунистическия режим. Тези факти са документално установени и присъстват дори в Уикипедия, необяснимо е защо те са пренебрегнати.
- Отсъства ясно изразен акцент какво е икономическото заещание на режима през 1989 г., а именно фалит и дългове – външен в размер на близо 11 млрд. долара и вътрешен дълг, натрупан през 80-те години в размер на 26,5 млрд. лв. Това е предпоставка за най-лошия икономически старт след промените в страните от Източния блок.
- Фрапираща е липсата на дейността на репресивния апарат на комунистическата партия в лицето на Държавна сигурност. Като изключим някои съвсем сухи определения в рубрики-

те „Речник“ на репресивния апарат в някои от учебниците, по никакъв начин не е представена ролята на ДС като „щит и меч“ и „очи и уши“ на комунистическата върхушка, нито нейната пряка зависимост и подчиненост от съветския КГБ. ДС дори не е спомената в главите, посветени на едноличното управление на ДС, като един от стълбовете на политическото дълголетие на Живков, както и в главите за културното развитие и животът на обществото в този период.

За самия мен обаче си остава изключително трудно да заема каквато и да е позиция, без да имам достъп до самите съдържания, за които става дума. И тъй като държа да представя темата с възможно най-голяма обективност, в края на краищата реших да направя единственото, в което намирам някакъв смисъл: да публикувам тук именно поне част от въпросните съдържания, след което да оставя читателите да решат сами дали критиките срещу тях са достатъчно основателни или не.

Но освен това тук бих искал да ви представя и част от аргументите на другата страна, формулирани в официалния отговор, който издателство „Булвест“ е изпратило до министерството. (Онези от вас, които биха искали да прочетат целия текст, могат да го намерят ето тук).

И така:

Уважаеми колеги от МОН,

В следващите редове даваме отговор на изпратените ни от Вас Предложения. Те са свързани изцяло и единствено с периода 1944 – 1989 г.

[...]

1. Според различни източници убитите без съд и присъда в първите дни след 9 септември 1944 г. са между 18 000 и 30 000 души.

[...]

Извод: След като никой не е извършил пълно изследване и не е предложена методика за провеждането му, числата изглеждат произволни, без конкретни доказателства и в твърде широк диапазон, при положение, че говорим за човешки жертви. Разбира се, ако такова проучване в бъдеще се появи, резултатите от него задължително трябва да се отразят в учебниците така, както е отразен броят на задържаните в лагерите, осъдените от „Народния съд“ и т.н.

[...]

2. Необходимо е да се даде по-конкретно обяснение за „репресивния апарат“ в годините на комунизма, тъй като липсва информация за дейността му.

[...]

Извод: От посочените примери става ясно достатъчно подробното представяне на дейността на репресивния апарат, както и пълната несъстоятелност на твърдението, че „*липсва информация за дейността му*“.

[...]

3. Основният белег на Държавна сигурност е нейната подчиненост на съветския репресивен апарат.

[...]

Извод: Посочените примери показват, че в учебника е подробно представена подчинеността на СССР не само на Държавна сигурност, а на българския политически, икономически и културен живот като цяло. Дори и да не е изрично подчертано, че ДС е подчинена на съветския репресивен апарат, едва ли у учениците би останало съмнение, че ДС може да е извън съветския контрол.

[...]

4. „Народният съд“ е най-голямата политическа репресия в Източна Европа (да се сравни с Германия). След 1989 г. присъдите на I и II състав на „Народния съд“ са отменени като незаконосъобразни. Има такава отмяна и на част от присъдите, дадени от други състави.

[...]

Извод: От текста в рубриката е видно, че сме подчертали факта, че по броя на произнесените присъди страната е „на едно от първите места в Европа“. Тази оценка ни се струва по-адекватна, тъй като макар и да няма подробно монографично изследване на „Народния съд“, което да включва съпоставянето му със сродни изследвания върху подобни процеси не само в Източна, но в Европа като цяло, едва ли наличните публикации оставят съмнение в далеч по-големия брой наказани в Германия (Нюрнбергският процес е само „върха на айсберга“, защото в него са осъдени само висшите представители на Райха и съпоставката на „Народния съд“ с него е некоректна – след Нюрнбергския процес в Германия

и редица европейски страни продължават да се провеждат съдебни процеси, на които са осъдени, значителна част от тях на смърт, десетки хиляди нацисти и техни помощници – виж напр. данните в книгата на Тони Джуд „След войната: История на Европа след 1945 година“. С., 2010)

[...]

5. Георги Димитров носи основната вина за политиката на насилствена „македонизация“, извършена върху населението в Пиринска Македония.

[...]

Извод: Посочените текстове от уроците, документите, визуалният материал и методическите задачи ясно разкриват разбиранията на Г. Димитров по македонския въпрос и ролята му за налагането на „македонизацията“.

[...]

6. В Белене и Ловеч са най-големите концлагери за политически противници на БКП.

[...]

Извод: В учебника се отразени всички по-важни периоди от съществуването на лагерите в България, а специално за тези в Белене и Ловеч са дадени и конкретни данни за изпратените в тях и загиналите противници на властта. Представено е и възстановяването на лагера „Белене“ по време на „възродителния процес“.

[...]

7. В рубриците „Личности от историята“ предлагаме да намерят място изтъкнати българи като Христо Явашев и Илия Минев. Добре е, когато става въпрос за държавния дълг да се цитира не Костадин Чакъров, а друг, по-обективен свидетел.

[...]

Илия Минев е свързан с темата за дисидентството, която е представена частично в урок № 64 – „Крах на тоталитарния режим“ – с. 324, а по-подробно – в урок № 68 – „Развитие на многопартийна политическа система“. Там на с. 344-345 в рубриката „Речник“ е дадено определение на термина „дисидентство“, а в параграфа „Дисидентството ражда политическа алтернатива“ сред дисидентските организации е посочено Независимото дружество за защита правата на човека в България и неговия създател

Илия Минев. В началото на прехода обаче много по-активна роля играят други дисиденти, затова в рубриката „Личност от епохата“ е представен Петър Дертлиев.

[...]

8. Да се премахне внушението, че данните за убийството на Георги Марков – противоречиви.

Извод: Твърдението, че в цитирания текст се прави някакво „внушение“, е *твърде странно*. Покушението срещу писателя на моста „Ватерло“ в Лондон е на 7 септември 1978 г., а той умира в лондонска болница на 11 септември и това не е противоречивост, а неоспорим факт. Що се отнася до твърдението ни, че за покушението и до днес има разнопосочни версии, то трудно може да се оспори – българското и британското следствие не достигат до категоричен извод, на който да се позовем. Няколко книги и филми разкриват резултатите от издирванията на авторите им, но изводите и версиите, които представят, са именно разнопосочни и затова не бихме си позволили да заемем – и то в учебник! – страната на който и да е от авторите (при това, никой от тях не е професионален историк). Убедени сме, че в учебника трябва да се включват неоспорими факти, а ако представяме дадена хипотеза, е редно да я съпоставим с други такива. И бихме представили основните гледни точки, но при ограниченията на рубриките в учебника това едва ли е възможно. Затова ни се струва важно да оставим поне уточнението, че версиите за покушението са разнопосочни, тъй като това подсказва, че проучванията продължават.

[...]

9. Горянското движение е първата и една от най-продължителните въоръжени съпротиви срещу комунистическия режим в страните от Източния блок.

[...]

Извод: В рамките на урока е дадена основната информация за тази съпротива, но няма как да се съгласим с препоръката да се отбележи, че тя е първата такава в Източния блок – полското съпротивително движение възниква по-рано – през януари 1944 г. и е многократно по-мощно. Впрочем, твърдения, че горянското движение е първото и едно от най-продължителните, няма в монографичното изследване на Диню Шарланов „Горяните – Кои са те?“ (С., 1999), нито в обемиста-

та книга на Н. Алтънков „История на БКП 1919-1989“ (С., 2018), където на горяните е отделено специално място, а в раздела за горяните в колективната монография „НРБ от началото до края“ (под ред. на И. Знеполски, С., 2011) се говори за „разтягане на масовото недоволство във времето“, за *периоди на затихване и впоследствие достигане на кулминацията на горянското движение през 1950-1953 г. (с. 169-175), без да се правят констатации, подобни на горепосочената препоръка.*

[...]

10. „Възродителният процес“ представлява грубо погазване на човешките права и трябва да бъде по-категорично осъден.

[...]

Извод: Убедени сме, че толкова подробното представяне в учебника на темата за „възродителния процес“ в различните му измерения и посредством различни методически похвати ще позволи на учениците да вникнат в неговата същност на грубо показване на човешките права и сами да стигнат до осъждането му и този подход е много по-резултатен, отколкото голословните осъждащи фрази, тъй като ролята на историческата наука е да обяснява, а не да възхвалява или заклеява.

[...]

11. Отсъства ясно изразен акцент върху икономическото състояние през 1989 г., а именно трите поредни фалита и дълговата криза - външен дълг в размер на близо 11 млрд. долара и вътрешен дълг, натрупан през 80-те години, в размер на 26,5 млрд. лв. Това е предпоставка за най-лошия икономически старт след промените в страните от Източна Европа.

[...]

Плътното следване на учебната програма позволи от десетте урока за периода 1944 – 1989 г. само един да е посветен на икономиката – урок № 65 – „Икономически промени в селото и града“, като той обхваща целия 45-годишен период. В него, за съжаление, могат да се представят само основните акценти и характеристики на икономическата политика и резултатите и.

Все пак, първата дългова криза (1960-1964 г.) е разяснена по същество в урока на с. 328, макар и да не се използва това понятие,

за да не се натоварва допълнително речникът към урока (в него има обяснени пет термина!)

[...]

12. Терминът „държавен социализъм“ да бъде заменен с „тоталитарен режим“.

[...]

В уроците сме използвали термините „тоталитарен режим“, „тоталитарна система“, „тоталитарна държава“, „тоталитарно общество“, „тоталитарно управление“, „сталинизъм“, „социализъм по съветски модел“, „социалистическа система“, „социализъм“, „комунистически режим“, „комунистическо управление“. *Част от тях са въведени в обучението по история в предходни години*

Всички те, както и терминът „държавен социализъм“, са в употреба в българските и международните академични среди и публикации. Разбира се, съществуват научни дискусии за съдържанието на тези термини и дали са напълно взаимнозаменяеми, но те се изучават на по-високо равнище.

Заключение

Именно така, според мен, би трябвало да изглежда един опит за по-съдържателно представяне на темата и различните позиции, застъпвани в нея. Както можете да видите сами, двете страни разполагат с различни важни и съдържателни аргументи. Коя от двете позиции е „по-правилна“ е трудно да се каже, дори и след прочита на всички аргументи. Текстът на този учебник, във всеки случай, според мен не дава основания за вида унищожителна критика, на която го поставят авторите на петицията, а аргументите на авторките му звучат професионално и убедително. При всички различия в разбиранията ни относно темата за преработването на близкото минало (**виж например текста „Възродителният процес и капаните на паметта“**), в случая аз не мога да заста на позицията на еднозначните отрицатели.

Далеч по-ясно в случая ми се струва едно: начините, по които българските медии *все още* продължават да осветляват и отразяват подобни дискусии, изглеждат силно неадекватни и недостатъчни. Невъзможно е да се говори за създаване на някакво стабилно, просветено, информирано гражданско общество там, където „четвъртата власт“ просто не вър-

ши работата си. Искрено се надявам да греша, но поне онова, което мога да открия в Интернет, си остава много далеч от някаква подобна цел.

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. Досега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраците“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и „Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като въплъщение на българското“ (2010). Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин от 1990 г.

Коментари (13)

- **29-06-2019|Петров**

Не знам доколко добре е изяснено. Много усилия бяха направени истината да се скрие.

България бе принудена да се присъедини към Оста на Хитлер, след като всички други, даже и Югославия се бяха присъединили. Един преврат в Белград промени картината, но нямаше поддръжка за България да се включи.

Части от Югославия и Гърция бяха оставени под временен български контрол.

Верно е, че няколко български самолета се опитаха да нападнат американски и английски самолета с трагически резултати за тях и почти пълното унищожение на София.

Исторически факт е, че Правителството на Бягрянов, подобно на Италия, обяви неутралитет на България през август 1944 г. а това на Муравиев заяви на 2 септември 1944 г. за положение на война с хитлерист-

ка Германия. Вижте вестниците в България и чужбина от това време. Правителството на Багрянов, което преговаряше с Англия и САЩ бе отвлечено в Русия, и после убито в София.

Ние бяхме се присъединили към съюзниците, и руското навлизане беше в действителност един приятелски прием. Нямаше никъде регистрирани бойни действия срещу Русия или положение на война. Даже се водеха преговори а Москва за тяхните хора в България. Времената българска администрация се изтегляше.

Единствените български бойни действия през тази война бяха срещу хитлеристите с стохиялната първа армия на генерал Стойчев, която подържаше девет месеца до Клагенфурт фронта между армиите на генерал Толбухин от изток и генерал Александър от юг. В Сърбия това участие е признато. В Ниш има паметна плоча за 2450 загинали български момчета. Още други хиляди загинаха ори завоя на Драва. Генерал Стойчев маршируваше заедно с другите генерали на армии в парада на Победата.

Приноса на българската армия по обем е много по голям от всички партизански акции. А Съветската армия в България беше на почивка. Само войските на НКВД оперираха. Всички знаем, че мирния „договор“ бе една мистификация за несъществуваща война и мир с Русия.

- **30-06-2019|kostov**

Студената война е спечелена от Червената олигархия – днес капиталистическа върхушка. www.facebook.com/notes/ivan-kostov/никак...r/10150371976389538/ otzvuk.com/Knigi/New%20books/Revolutsia%20mente.htm chitanka.info/text/2795-bylgarija-ili-mafijatay

Не сме искали да ги унищожаваме, това е тяхна лъжа. Източна Европа беше буфер срещу западно нападение срещу СССР. Сега пак сме буфер срещу Русия обаче. Само територията свързана пряко с началниците се държи с доволно население, пак буфер, но за лична сигурност.

- **30-06-2019|Гост**

Извод: След като никой не е извършил пълно изследване и не е предложена методика за провеждането му, числата изглеждат произволни, без конкретни доказателства и в твърде широк диапазон, при положение, че говорим за човешки жертви. Разбира се, ако такова проучване в

бъдеще се появи, резултатите от него задължително трябва да се отразят в учебниците така, както е отразен броят на задържаните в лагерите, осъдените от „Народния съд“ и т.н.

===

Но на същото място в учебника пише, че „стотици“ били депортирани от градовете, без също да има ясна статистика за броя на депортираните. Да не се връщаме към други периоди в историята – Априлско въстание, Септемврийско въстание, партизанско движение – за които също няма статистика, нито изследванията са успели да докажат нееднозначно сочените обикновено в учебниците цифри.

Все пак за броят на избитите без съд и присъда във всички изследвания досега, без едно, са сочени в „хиляди“ (от 3 хил до 35 хил).

- **30-06-2019|Златко**

Ето какво ТОЧНО пише в учебника:

„Народният съд“ е създаден в нарушение на Търновската конституция, но всички политически партии подкрепят търсенето на съдебна отговорност от бившите управляващи, защото това е изискване на победителите, а и за да се прекратят произволите на милицията. БРП използва „Народния съд“ за ликвидиране на политическите си противници, като оказва натиск за увеличаване на смъртните присъди. По брой на произнесените присъди – 9155, България е на едно от първите места в Европа. От тях 2730 са смъртни – на тримата бивши регенти, 22 министри, 67 депутати, 47 генерали и полковници и др. Наред с политически мотивираните присъди има и много справедливо осъдени за масови екзекуции и издевателства, както и за преследванията на евреите.

Говори се точно, с цифри. Не виждам в какво могат да бъдат укорени авторките.

- **30-06-2019|пею пеев тенор от тревненската**

Някой помни ли ланския сняг, щото по нас не валя. Абе вие не разбрахте ли че живеем в дъното на океан от НИЩО. И, че човешката глупост е функция на квантовата флуктоация родена в НЕГО. Да се намираме на приказки в затворената бръснарница на Златко, това правим. От пустието – в празно. Какво беше това пословично Златково търпение, чудя се.

• 03-07-2019|Петров

Това е музиката за ланския сняг на Пею. Тя заведе някои хора в гробове запълнени с начупен цимент.

Така е като се знаят фактите от пресата от онова време, което дълго време не съществуваше. И сега много малко се споменава за това. Не може да се каже, че всички го знаят.

За новоназначени от регентите след май 1944, бяха министър председател Иван Багрянов и всепризнатия хирург професор Станишев. Те изпратиха веднага бившия министър Стойчо Мушанов да преговаря изваждането на България от войната с САЩ и Англия, подобно на краля на Италия, който лиши Мусолини от ръководството на държавата по това време. Това бе още преди десанта в Франция. Те разформироваха жандармерията и спряха действията против партизаните. Те бяха в мирни отношения с Москва и започнаха преговори за техните хора в България. Те скъсаха договорите с хитлеристите и обявиха България за неутрална през август 1944 г. На 2 септември 1944 г. Правителството на Муравиев обяви положение на война с хитлеристите, в която девет месеца Генерал Стойчев с стохилядна армия от български момчета, запълни фронта между армиите на генерал Талбухин и генерал Александър до Клагенфурт в Австрия. Но вместо победители бяха обявени за победени. Само за 2540 момчетата загинали има паметна плоча в Ниш. Нищо за тези от завоя на Драва. Верно, ланския сняг доскоро се помнеше добре за хилядите момчета по бреговете на Франция, но за същото време българската памет е феноменално къса. Има хора с всякакви мозъци.

Заради „опасните грехове“ на Иван Багрянов и професор Станишев, те бяха определени като опасни „фашисти“ без партия. Такава в България нямаше. Те бяха отвлечени в Русия и после върнати в България. Лично приятеля на Живков Лев Главинчев на 2 февруари 1945 г, в софийските гробища командваше напълването на главите им с олово, заедно тях и тези на брата на цар Борис, регентите и съответните други министри и членове на Народното събрание според списъка определен и повърден от Москва.

Съюзната контролна комисия в София, която формално управляваше България, нямаше участие и не спря убийствата.

Пею е прав. Никой не помни това. Даже и не искат да се помни.

- **04-07-2019|Петър**

На практика периода от 1944 г. до 1989 г. не е история в собствен смисъл. Още по-малко е история периода след 1989 г. Поради това за обективност е твърде трудно да се говори. Най-малко документите за това време далеч не са публични, а част от тях се намират в Москва, където достъпът до тях е труден дори за професионалисти. Каквото и да пише в учебниците за това време, винаги ще има емоционално засегнати и недоволни.

Това не е характерно само за България. Случвало се е и се случва на много други места. Напр. във Франция след революцията (1789), та чак до времето на „Анали“ на Средновековието се гледа като на мракобеснически тъмен период. На фона на всичко това споровете изглеждат безсмислени и въртящи се в омагьосан кръг.

- **04-07-2019|Петър**

Ето и един класически пример. Осемдесет години след края на гражданската война в Испания все още няма еднозначна оценка за режима на Франко.

- **04-07-2019|проф. Боян Дуранкев**

Дуетът, който иска ревизиране на учебниците, не е експертен с истина от последна инстанция, а силно конюнктурен, поне така ми изглежда. Доста от твърденията им са нелепи и силно пропагандни.

А да се опираш на сегашни „закони“, за да съдиш миналото, е доста непрофесионално.

Склонен съм да участвам (като икономист) в публичен диспут по доста въпроси, по които са очевидно трагично некомпетентни.

- **04-07-2019|Златко**

За съжаление не е само този дует, който стои зад цялата афера. Самото министерство, плюс, както изглежда, неясно колко много хора и групи от новооформящата се à la Victor Orban среда в България, настояват за „изчистване на курса“ и „затягане на гайките“. Нещата ми се струват далеч по-сложни и по-опасни за обществения климат, политика и бъдещ избор на (анти)-европейско поведение от страна на цяла България. Това тук е сериозен симптом, а не просто някакво странично явление.

Инак не би могло да получи такъв мащабен отзвук в цялото медийно и културно пространство.

Тук май става дума за необходимостта от оформяне на някакъв про-европейски фронт, среда, гражданска коалиция, наречете го както щете. В страната се оформят точно същите процеси, които в момента друсат здраво Полша, Унгария, Чехия, Словакия (всъщност, кого точно не друсат?)...

- **04-07-2019|Златко**

Странно, че липсва разбиране на сериозността на проблема от страна на обществеността.

- **04-07-2019|Златко**

С изключение на традиционно-левите среди (които са маркирани като „комунистически“ и имат само ограничено влияние извън собствените редици), обществеността, както изглежда, изобщо не си дава сметка до каква степен цялата тази кампания е симптом на едно ново авторитарно мислене и начини на управление. Проследете само интервютата на двамата основно замесени хора от министерството (Красимир Вълчев и Петър Николов). Забелязва ли някой изобщо, че тези хора открито настояват за САМО ЕДИН учебник по история и промяна на министерската процедура за одобрение, най-вероятно по начин, който ще даде на министерството някакъв вид вето върху избора на „подходяща линия“? Ако това не е някакъв нов вид Априлска линия, то аз съм просто някакъв тийнейджър, който никога през живота си не е имал работа с партийни другари.

- **04-07-2019|Гост**

Исклучително умни думи на Златко за тези кърлежи внедрени най-дълбоко от 1944 година в всички слоеве на обществото с своите „вечни“ кадри. Това се казва „преход“ на същите „хора“, но при нова обстановка в нови форми. На всички им е ясно и мълчат, както преди така и сега.

Юли 2020

На какво трябва да учим децата – да разбират фактите, или да ги индоктринираме?

**Автор(и): Антони Тодоров, Румен Петров,
Юлиана Методиева**

Юлиана Методиева: Господа, добре дошли в клуб „Маргиналия“! Редакционният ни екип определи за тема на днешната дискусия остро обсъждане на новите учебници за 10 клас по история. Тези учебници преди няколко дни бяха изтеглени за „поправка“ от министъра на образованието Красимир Вълчев. По медиите се чуват основно тезите и аргументите на проф. Евелина Келбечева и Христо Христов от активистите на Фондация „Истина и паметт“. Чуваме и засегнатата страна – авторите на от учебниците проф. Искра Баева, проф. Евгения Калинова. Обвиненията на тези обозначаващи себе си като представители на „дясното,“ се концентрираха върху измеренията на социализма/комунизма в България след 1944г. до 1989 г. които едва ли не „реставрирали“ режима на Тодор Живков и насърчавали носталгиите по онова време. Разпознахме чисто политически основания в тези подозрения към авторите, затова и определихме темата „Спорът за учебниците – научен или политически“.

Антоний Тодоров: Изчетох най-оспорвания учебник на издателството Булвест. В текста не намерих нито една причина за неговото спиране!

Ю.М. Да започнем с началото на комунистическия режим от съветски тип в България. Как са описани бурните времена след 9 септември 1944 г.? Всички знаем, че това са били времена на мъст, насилие, саморазправа. Какви са изнесените факти за жертвите без съд и присъда? Няма ли проблем в отделеното им място?

А.Т. В учебника се съдържа достатъчно много информация за убитите без съд и присъда. За преследвани по политически причини. За лагери. Отваряни и затваряни лагери. За горяните. Искам да кажа, че текстът

по никакъв начин не можем да го свържем с критиките, които отправи-
ха към него, че представял комунизъм в положителни краски!

Ю. М. В дебатите ни припомнят неведнъж, че през 2000 година е
приета декларация от Народното събрание, която го определя като прес-
тъпен режим! Ще разберат ли учениците защо е престъпен?

А.Т: Какво трябва да бъде един учебник – декларация? На какво
трябва да учим децата – да разбират фактите, или да ги индоктринира-
ме? Ако искате второто, запишете ги в едно политическо училище и им
говорете само за това кой е престъпник и кой не е престъпник! Според
мен, тази кампания е изключително ...непорядъчна! Това е непорядъчно
действие! Обвиняват авторите и издателите за нещо, което те не са сто-
рили. Само и само да доказват непрекъснато, че епичната борба с кому-
низма ще продължава вече 30 години! И колко още? Столетия, сигурно!

Ю.М. Румене, защо една седмица живеем само с обвинения към ав-
торите на учебниците?

Румен Петров: На първо място, съгласен съм с аргументите на Ан-
тоний Тодоров за съдържанието на учебника и за отношението към това
съдържание към аргументите. Няма връзка. Не откривам такава като
човек, който е живял 25 години тогава! Не откривам връзка между възра-
женията на възразяващите. Това е една от интересните теми. Също тол-
кова важни са за мен, културата на изучаване на тоталитаризма, която
се носи от този неформален център на антикомунистическата истори-
ография – Христо Христов и Евелина Келбечева, представляващи граж-
данска организация.

Ю. М. За читателите да кажем, че фондация „Истина и памет“ е ос-
нована от журналиста Христо Христов. В Управителния на „Истина
и памет“ влизат проф. Евелина Келбечева – историк, Георги Михай-
лов – историк, Александър Кашъмов – юрист. Занимават се основно с
повишаване осведомеността на обществото за тоталитаризма, публику-
ват книги и статии за лагерите, за „възродителния процес“.

Р.П. Към тази фондация винаги съм имал определени резерви. На
второ място аз, и не само аз, откривам, че между оттеглянето на тези
учебници и оттеглянето на Истанбулската конвенция и Стратегията на
детето има връзка.

Ю.М: Ти виждаш някакъв общ модел? Отстъпление на държавата
пред протестите на гражданското общество/някакви негови групи/?

Р.П. Говоря за отстъпление по съвсем конкретни въпроси. Мисля, че целта е да се създаде едно отстъпление /с кавички или не/, което тласка културата, защитавана през образователните политики към едно русло, много подобно на онова, което наричаме централноевропейски консерватизъм. Защото откривам много сходства. Четох интервюто със зам.министъра на образованието Петър Николов, който е и колега от НБУ. Той се заявява като радетел на консервативни ценности, зад които намира приемливо възплъщение в политиките на Орбан и Качински. Петър Николов свързва авторитаризма на Орбан с много други Орбан-политики и смятам, че в лицето на този казус – антикомунизмът на Христов/Келбечева в известна степен се себеразкри. Аз бих го нарекъл „човеконенавистен“ антикомунизъм.

Ю. М. В друго интервю пред Дарик, Петър Николов разказа как са провеждали не една срещи с представителите на „Истина и памет“, как те участвали на различни етапи в комисиите по обсъждане на учебниците и накрая, как се разбрали с активистите от тази фондация да изнесат проблема пред обществото, а пък държавата ще направи останалото – да спре учебниците.

А.Т. Имаме жест, който прилича на обикновена цензура. Някой изразява недоволство от съдържанието на един учебник. Това е негово лично мнение и право. И това мнение изведнъж става, или се превръща в институционално решение! Без никакви посредничества! Без никакъв диалог, без никаква дискусия! Това ми се струва абсолютно недопустимо! Както едно време – „Лютите чушки“ на Радой Ралин с илюстрация на Борис Димовски излязоха на пазара и в същия ден бяха конфискувани! Няма дискусия, има само имитация на това, че някаква част от обществото, представена като говореща от името на гражданското общество, изразила недоволство!

Ю.М. Вече отбелязах, че проф. Евелина Келбечева и журналистът Христо Христов представят себе си като експерти по миналото на българския комунизъм!

А.Т. Те не са единствените! Второ, точно тези експерти, за които става дума, не съобщават своята експертиза. Тук има политико-идеологическа програма. Съгласен съм с Румен Петров – тук има консерватизъм, този, за който знаем къде има най-силните си проявления. После, продължава се с епичните битки срещу комунизма 30 години по-късно, след повсеместното рухване на комунистическия свят – говоря за Китай, за

Съветския съюз! Когато говорим за насилието в историята, то не започва със Сталинския комунизъм! То не започва и от 1944 г. В България е започнало много преди това! Но като се каже „комунизъм“, някакси се прикрива, обявявайки този режим за престъпен, много истински престъпни практики отпреди комунизма! Практиките на антисемитското законодателство, гоненията на евреите, убийствата без съд и присъда, които са се случвали преди 1944 година! От преврата 1934 до 1944 година са се случвали безброй подобни факти на насилие. Имам усещането, че чрез съсредоточаването върху тези раздели в учебниците по история, занимаващи се с комунизма, могат да бъдат оставени потулени предишни насилия! Да не се говори за други престъпления и престъпни режими. Да не се говори за фашизма! Избираме и обявяваме друг режим за престъпен и за него само ще говорим!

Ю.М. С проф. Антоний Тодоров неведнъж сме поставяли въпроса за неизследваните факти от историята до Вт.св. в. – легионерите, младежките фашистки движения, генерал Христо Луков. Реагирали са ни, че не по-различно стоят и „червените“ екстремистки организации. Тоест, виждам в тази съпротива срещу учебниците, отново разделение между учените. Вас не ви канят в медиите, видимо се предпочитат кръговете около Келбечева и Христов. Защо? Имам усещането, че част от хората, които застават до тези двамата, се демонстрират като носители на някаква особена мисия!

Р.П. В този тип „човеконенавистнически антикомунизъм“ има логика. Тоест, по думите на Антоний – той е избирателен към насилието. Подчертаващ едно, но пренебрегващ друго насилие. По своята същност, това е нечестен антикомунизъм. Защо много хора се качват на тази кола сега, според мен е въпрос на намиране на политическа реализация, в широкия смисъл на думата. Тази политическа реализация не я свързвам с конкретен политически проект, а с една особена, аномична ситуация, която преживяваме. В нея избухват авторитарни идеологии, така нареченият нов консерватизъм и към които, много интелектуалци издават липсата на капацитет и справедливо отношение към насилието. Те се свързват с емоции и с позиции, които правят две неща. Едновременно засилват чувството на несигурност и страх и предлагат авторитарни решения на социални проблеми.

Ю.М. Стигащи до цензура...

Р.П. Стигащи до цензура. До равнодушие към антисемитизма. До дълбоко несправедливи, не мога да кажа „ненаучни“, защото в това отношение науката има още много нужда да се развива, за да бъде етична. Стига се до откровено политиканстване, вместо науката да служи за обществено знание.

Ю.М. Критиците на настоящите учебници подчертават липсата на адекватно дефиниране на комунизма! Позовават се на европейски практики, споменават европейския закон за паметта!

А.Т. Историята не се прави със закони! Историята НЕ МОЖЕ да се прави със закони. Не може със закон да кажеш „това е правилният начин да се говори по този проблем“, а това е неправилният. Със закон се регулират други неща. Дори и да става въпрос за такива декларации и закони, които обявяват комунизма за престъпен, това не е основание всичките учебници да говорят за това време по един начин! Ще цитирам Петър Николов, който в едно интервю казва за Османската империя „една варварска, азиатска империя“! Такова нещо не бива да има в учебниците! В учебниците трябва да има ключове за разбиране и познание. За мислене. Съдържанието на един учебник трябва да се определи в диалог между интелектуалци, не само историци. Историята не е работа само на историците!

Ю.М. Експерти от кои научни области трябва да бъдат включени в процеса на написване на учебниците по история?

А.Т. Всички, които се занимават със социални и хуманитарни науки – имам предвид и историческата, литературната, политическата. Да не говорим, че досегашните учебници по история, както и новите, съдържат най-вече говорене за политика! Има много други истории, за които не става дума. Можем да прочетем много неща за политиката, вождовете, репресиите, но почти нищо за това КАК са живели хората! Този ултраконсерватизъм, за който говори Румен, тази разновидност на антикомунизма, той е едно прикритие на една, всъщност налагаща се нова, тоталитарна идеология!

Ю.М. Вчера четох декларация на Съюза на репресираните. В отговор на авторите на учебниците те казват: „Срамота! Ние толкова мъки сме преживяли, нашите роднини са безследно изчезнали, а вие им отделяте незначително място!“

А.Т. Това не е сериозно! Аз изчетох този раздел. Не са го май разлистили, а са се доверили на казаното за този учебник.

Р.П. Реториката на Съюза на репресираните е един тъжен и слабо изследван факт в нашето съвремие. Емоциите, които репресираните носят, създават един блокаж на комуникацията. На общуването и говоренето по въпросите на тоталитаризма. Със Съюза на репресираните всеки разговор те превръща в човек, който е поставен в позицията на потенциален насилник! Защото не е преживял трагедията, която те са преживели. А вината, която изпитваме като хора, които нямаме тяхната мъка, правят всеки опит за разбиране, ако щете и за съчувствие основано на хуманни принципи, много слабо! И обречено на неуспех. Разговорът със Съюза на репресираните насърчава отмъстителност. Имам това чувство от контактите си тях, откакто ги познавам – отпреди 30 години! Не ги познавам отблизо, но знам разстроените и все по-възрастни хора, много от тях мъже, които разказват ужасни истории, но от ужаса на тези истории аз не мога да направя нито крачка напред! А за съжаление, направил съм тази крачка, да речем с руски гласове! Имам контакт с репресирани доста сериозно хора в условията на съветския тоталитаризъм! Но със Съюза на репресираните не мога да установя този тип човешка връзка! Защо гласовете на българските репресирани по време на комунизма винаги ме призовават да гроя, да руша, да съм разрушителен, за мен е важна тема.

Ю.М. За теб действат така, но мога да споделя за обратен пример на връзка с хора пострадали от политическия режим, каквито са да речем еврейските сървайвари! Те са хора на 96-98 години, но могат така да разказват, че да породят най-разнообразни емоции! Защо е така?

А.Т.: Съюзът на репресираните по време на тоталитарния режим, преживели насилие, е съставен от разнородна група хора. Когато гледам на паметниците за жертвите на комунизма изписаните имена, си казвам, ама, приживе те не биха приели да бъдат един до друг! Какво имам предвид! Ние имаме николапетковисти, преследвани от комунистическия режим и – редом с тях бивши legioneri, преследвани, съдени от този режим. Като кажем „репресирани“ с такова обобщаващо понятие, всички те са доста различни, трябва да се държи сметка за това! Въпросът за тяхното говорене е да се види кои гласове надделяват! Ако е гласът на Дянко Марков е едно. Ако обаче – примерно – беше гласът на покойния Петър Дертлиев, това е съвсем друго!

Ю.М. Не искам да говорим само срещу хората от „Истина и памет“ защото те не присъстват. Искам да попитам и двама ви – имате ли пред-

става всъщност защо учебниците са правени така, сякаш отсреща няма разумни хора, каквито са учителите? Няма деца, които работят с много и различни източници на информация!

А.Т. И двете са верни. Но искам да се върна на аналогията, която Румен направи с Истанбулската конвенция. Такива неща изчетох за тази конвенция! Сякаш някой си представя, че ето, от утре, всичките учители ще се юрнат да обясняват на децата, че те са от трети пол и бог знае какви още безумия! Да, в този дебат правят същото – сякаш ги няма учителите! Пак ще повторя, не можем да си представим да има еднакви учебници! Трябва да бъдат различни. Обществото е различно! Не може да има една единствена теза. Ще се върнем към ЕДИНИЯ учебник! Тука аз прозирам съвсем други намерения, въобще не свързани със съдържанието на учебника, което ме притеснява.

Ю.М. В момента работя над изследване на печата през 90-те години. Открих публикувано във в. „Демокрация“ през 1997 г. едно „актуално питане“ към тогавашния просветен министър Веселин Методиев. Това питане е от депутатите Ахмед Доган, Мюмюн Емин, и още неколцина други с турски имена. Те възразяват на описанието на „възродителния процес“ в подготвените нови учебници по история. Поставени били, според тях, излишни акценти за ролята на „турското освободително движение“, наблюдавали на терористичните акции, за сметка на реалните репресии и убийства на българските мюсюлмани. Автор на този учебник, и поспециално на частта за „възродителния процес“ е екип от Искра Баева, Евгения Калинова, Ст.Трифонов. Депутатите от онова време настоявали също пред министъра да „коригира“ грешните пропорции в поднасянето на фактите. Може би все пак вина и отговорност имат тези имена на изтъкнати историци, но тезите им са неприемливи за немалка част от обществото вече почти двадесет години!

А.Т. Какво да кажа...Докъде стига, така да се каже, държавната регулация, по която трябва да бъде направен един учебник? Оттам насетне, се питам, авторът има ли свободата да прави нещо! Питам?

Ю.М. И аз питам!

А.Т. Ако говорим за „възродителния процес“, това са безчовечни събития, които правителството на Тодор Живков е извършило срещу българските турци и мюсюлмани и всички последици от това! Но това не значи, че по това време и около това време няма и други неща, за които може да стане дума! Въпросът е къде да се постави акцентът! Това е мо-

рален проблем – как се разбира моралът в историята за едни събития! Трябва първо да стане ясно, че става въпрос за НАСИЛИЕ! Държавно насилие. Оттам насетне, че е имало и друго насилие – да, може да се каже! Но това не изключва нещата. Специално говорейки за „възродителния процес“ – да, има атентати, при които са загинали хора. Някой е направил атентатът – като отговор на другото, голямото, мащабното насилие. Никой не може да го оправдае! Но – пак да повторя, важни са акцентите. Как децата да разберат за какво става дума – това е голямото предизвикателство пред авторите на учебниците по история. Няма как в хуманитарните и социални науки да се избяга от етичкото послание! Не става дума за идеологии, а за етичкото послание – как се отнасяме към насилието! Това е важното! Може да се спори по детайлите, но ако се върнем на учебника – честно казано, има достатъчно фактология, елементи, за да се разбере времето! Да се осмислят събитията, процесите, политическата рамка!

Ю.М. Румене, съгласен ли си, че този модел на правене на учебници по история е състоятелен? Че той помага на децата да разберат какво е било времето, какво е било измерението на насилието?

Р.П. Аз имам принципни проблеми с всичките учебници по история. Част от тези проблеми ги засегна Антоний. Много важен проблем е, че историята, която се преподава е политическа. Тя е история на политическата власт, а не на живота на хората, които са живеели към моментите, към които са адресирани учебниците. Хронологически. Това е много сериозен етически и методологически проблем на историографията и на хуманитаристиката. Като казваме историята, разбираме ли как са живели хората, или разбираме нещо друго? Мисля, че разбираме нещо друго. Това е важен проблем и той въобще не е адресиран в този спор, който сега се развива. На второ място, си мисля, че е важно за мен тази социално-исторически-политическа траектория на Христов/Келбечева, защото говоренето за комунизма в техния стил и парадигма, не е от сега. То продължава в последните 10-15 години. Тогава този тип на използване на информацията, която се съдържа в Комисията по досиетата, се превърна в нещо като мина, от която този тип историографи произвеждат нещо, което те смятат, че е история! Аз не смятам, че е история! А този тип историография минава – ето това е проблемът: подминава се как са живели хората! Имаме професионално-етичен проблем на говоренето за история в парадигмата на Христов/Келбечева, която получи

много силна публична подкрепа през годините! И още, мисля, че имаме още един проблем, който изглежда да е страничен – самият опит да напишеш учебник по история, който да бъде УЧЕБНИКЪТ, е много проблематичен и още повече, че когато се пише учебник по история, той е като айсберг! Учебникът е върхът на един хуманитарен процес, по който той изкрystalизира в учебниците. Не може обратно. Когато го нямаме този корпус от хуманитарно себеразбиране, как да очакваме адекватни учебници! И за това имаме това мъчително усещане на използване на правенето на учебници по буквално индоктринерски начин и искаме държавата да застане зад една или друга позиция, без да има грам мисъл в нея! Както е произведено по авторитарен начин, така и крайният ефект върху знанието е същият авторитарен начин! И антикомунизмът на Христов/Келбечева е човеконенавистен и процедурата, по която в момента се реализира тяхната програма е такава, авторитарна! Абсолютното безалтернативно говорене на мен не ми допада! И защото съм живял по времето на комунизма!

Ю.М. Искам да попитам като политолог Антоний какъв беше социализмът/комунизмът?

А.Т. Все пак има статистики. Можем да измерим дела на образованите. Какъв е бил делът на хората с университетско образование. Средите, от които са получили това образование. Броят на построените жилища. Новите комплекси с парното и топла вода. Ако това се каже сега и някой отсреща каже „ти защитаваш комунизма“, ами трябва да почнем да се смеем! Това е несериозно! Комунизмът като политически проект преди неговата брутална, консервативна реверсия с идването на Сталин в Съветския съюз, е един модернизиращ проект. Модернизиращ в най-широкия смисъл! Да се намерят елементите на модернизация в българския комунизъм не е чак толкова трудно. Защото България от аграрна, селска страна, се превръща в една градска, индустриална страна някъде към втората половина на 60-те години. Разбира се, след Пражката пролет и елитите от всички части на съветския блок, започнаха да казват „стига толкова чугун“! Дайте да произведем нещо за потребление. И това също може да бъде видяно в различните сфери на производство. Така че вече в началото на 80 -те години това е видимо. И хората, преживели това, могат да го разкажат. Кога се появиха първите супермаркети, разбира се от соцпорядък – 81-82-ра, някъде тогава. Ако се разкаже за това в учебника, къде е проблемът? Можем, разбира се, да разказваме

в учебниците само историята на репресиите. Но ще разберат ли децата за какво става дума? Ще разберат ли родителите си, техните баби и дядовци? Ще разберат ли книгите, които сме чели и филмите, които сме гледали? Ще разберат ли?

Ю.М. Зад Келбечева/Христов стои образно казано, Институтът за изследване на близкото минало. Ивайло Знеполски пише няколко книги за българския комунизъм/социализъм. В тях има много интерпретации, които активистите от „Истина и памет“ наследяват, споделят...

Р.П. Да, продукцията и на Румен Даскалов и на Ивайло Знеполски може да бъде разгледана като културна основа, на която са израснали Христов и Келбечева. Българската историография, в нейната нова, пост-комунистически производства на знание, е безпомощна пред проблема с насилието. Изследвал съм книгите им, защото това са авторитетни имена. Продукцията с марка „Знеполски“ е изключително безкритична към нещото, наречено нация и самосъзнание като процес много насилнически, етически силно проблематичен. Сам по себе си националното самосъзнание носи в себе си отношение на насилие към малцинствата. Критиците на концепта за нация в България са малко популярни и академично много зле представени. И второ, в този тип непреодоляно отношение към насилието в историографията, се създава една по-обща интелектуална рамка на търпимост към повърхностни и политиканстващи историографи.

Ю.М. Какъв е вашият коментар за шокиращото изречение пред БНТ на евродепутата от ГЕРБ и литературен историк Александър Йорданов, бивш председател на Народното събрание „Какъв фашизъм, Вапцаров си издаде „Моторните песни!“

Р.П. Политически опортюнизъм. Виждам само едно политиканстване в средите на ГЕРБ и интелектуалната му гарнитура по посока на коалиране със споменавания тук вече няколко пъти неоконсерватизъм. За мое съжаление, в българския политически живот не виждам представители на хора, които търсят алтернатива и след европейските избори и в контекста на предстоящите американски президентски избори. Не виждам алтернативни идеи за развитие на обществото. Ние отново – не обичам тази дума – изоставяме колективно! Голяма част от политическия ни елит се опитва да се хване и идентифицира ценностно, затова изглежда несъстоятелен. Липсват интелектуални и политически агенти, актьори, които да се свързват с онези политически сили, които сега вля-

зоха в европейския парламент. Тягата на популярните български десни имена в този ЕП е към десните консервативни и националистически сили, както и към САЩ, откъдето дойде този малък, ледников период.

А.Т. Казаното от Александър Йорданов, този ултраконсерватизъм, е прикритие. Някакъв опит през него да се легимира всичко, което е антикомунистическо. Да не забравяме, че много хора са били антикомунисти. Хитлер е бил антикомунист. Това се приплъзва отзад с идеята, че комунизмът е по-големият проблем. Другото някакси можем ако не да го заметем, да не го обсъждаме толкова много! Не е толкова важно! Последниците са обаче много по-големи, отколкото си ги представяме. Защото това е ревизия на историческо разбиране, изработено вече в продължение на 60 години. Това е ревизионизъм, с който се опитват да оправдават всъщност фашизма и комунизма. Зад тази нова, ултраконсервативна вълна има авторитарно мислене, което иска да наложи авторитарен модел на управление! Не либерална демокрация! Подчертавам – не просто консервативен, а УЛТРАконсервативен, който всъщност се обръща срещу модерността изобщо. Затова продължава лютатата борба с комунизма, като все пак някаква издънка на тази модерност. Това ме плаши истински. Как се отнасяме към една такава фигура като Никола Вапцаров. Какво правим с антифашизма? Какво правим с фашизма? Опитът да се каже, че това са две разновидности на една същност е неубедителен. Учебниците трябва да държат сметка и за това.

Ю.М. Последен въпрос. Критиките срещу учебниците включваха и неособено подробната фактология около убийството на Георги Марков. Защо тази фигура е толкова важна за антикомунистите?

Р.П. Много интелектуалци на прехода се идентифицират с него. Виждам в Георги Марков трагизъм, но дали трябва да мерим трагизма? Но по-добрият въпрос е защо Георги Марков! Защото той е най-сигурният обект за идентификация за българския елит пред – и пост – 90-та години. Него можеш да защитаваш, без да му държиш сметка дали е конфликтен. Тотално е игнориран живота му преди 44-та година. В активните си години той е бил много близък до властта, с което прилича на страшно много хора, които формират интелектуалния елит след това. Това е моята хипотеза защо Георги Марков.

А.Т. Ако става въпрос за убийството на Георги Марков, това е една тема. Но той има по-дълъг живот. Георги Марков е сценаристът на „На всеки километър“. Името му изчезна от имената на създателите на фил-

ма. Това е силно антифашистки филм. Георги Марков след това е автор на „Задочни репортажи“ – силно критична литература спрямо политическия живот в България по време на социализма. И двете неща са все Георги Марков! Да вземем само едната му страна? Защо? Ще дам пример с Леон Троцки. Шефът на Червената армия по време на Гражданската война, комисар на отбраната и първият яростен критик на сталинизма, на съветския комунизъм, на предадената революция. И двете са Леон Троцки! Говорейки за историята, деца, ученици, студенти да разбират тези противоречивост на живота, на личностите. Всичко би било много добре, ако можем да разказваме историята като един чудесно завършващ с хепиенд Холивудски сериал. Но това не е история! При Георги Марков се вижда как се конструират икони. Той е интелектуалец, убит, жертва...

Р.П. Ако не беше убит, нямаше никой да знае за него. Фактът на убийството му дава възможност на много български интелектуалци да отрежат онова, което както казва Антоний, е неотрежимо. Фактът, че е убит дава възможност от биографията му да се отреже неподходящото. Така както правят и със своята биография...

А.Т. Има нужда от емблематични мъченици. Същото е и с Дянко Марков. Имаме мъченик, прекарал години в затвора. Мъченик. Затвор. Налага се името му, без да е много ясно за какво става дума. Когато се опиташ да свържеш фактите около неговия живот, казват ти – как посягаш на една икона!

Ю.М. Да, така е. Кръгът хора около Дянко Марков ме съдиха 4 години защото съм го нарекла „антисемит“!

А.Т. Когато става дума за икони, няма да забравя, ако някой се опита да напише нещо, което е по-различно за житието на Левски, да покаже, че е човек, нищо човешко не му е чуждо, как всички скачат. Това е нашето ниско самочувствие като общество. Имаме нужда да се захващаме за такива „закачалки“, за да не изпаднем на дъното на битието. Георги Марков е за антикомунистите в България такава икона, каквато беше за комунистите Никола Вапцаров! Не смееш нищо да кажеш, не смееш да погледнеш встрани...

Първоначална публикация в портал „Маргиналия“, 1.7.2019

Проф. Антоний Тодоров е български политолог, преподавател в НБУ

Румен Петров преподава социални науки в НБУ, член на Сдружение „Маргиналия“

Юлиана Методиева е българска публицистка и обществена деятелка. Дългогодишна главна редакторка на списание „Обектив“, издавано от Българския Хелзинкски Комитет (до 2014 г.).

Евреи, пари, митове

Автор(и): Сара Липтън

През 2006 г. голяма част от френското общество се оказа разделено от един странен и болезнен въпрос: антисемитизъм ли е да се предположи, че някой евреин е богат? Дебатът бе провокиран от отвличането, изтезанията и убийството на един двадесет и три годишен продавач на мобилни телефони от Париж, Илан Халими, (който е от еврейски произход). Подробностите около изтезанията, продължили три седмици, докато похитителите са отправяли различни искания за откуп, бяха достатъчно ужасяващи. Но когато техният водач, който беше бързо задържан, публично заяви, че са избрали Халими – човек от скромен произход и без особени средства – просто защото евреите били „фрашки с мангизи“, жестокото престъпление бързо се превърна в политическа криза.

Обвинителите се колебаеха дали да се позоват на френския статут за престъпления, провокирани от омраза. Адвокатите на обвиняемите пък твърдяха, че парите, а не антисемитизмът, са били основният мотив – нещо, с което полицията и голяма част от обществеността изглежда се съгласяваше. Семейството на Халими обаче настояваше, че Илан сигурно не би бил убит, ако не е бил евреин, а десетки хиляди протестиращи излязоха по улиците, за да ги подкрепят. Политиците, историците и философите предлагаха противоположни определения на антисемитизма; виден социолог заяви, че трябва да се прави разлика между вярванията за еврейските богатства, дори и ако те се основават на дискредитирани стереотипи, и „омразата срещу евреите.“¹

¹ Виж „Френският процес срещу „варварите“, BBC News, 10 юли 2009 г.: „Но Мишел Виевиорка, автор на книга за антисемитизма във Франция, казва, че мотивът за убийството са били преди всичко парите. „Антисемитизмът е просто допълнителна черта към случилото се“, каза той пред журналисти в началото на процеса. „Първоначално не е ставало дума за изразяване на омраза срещу евреите... Жертвата е евреин, защото за евреите се смята, че би трябвало да имат пари и че се грижат за своите си, така че ще платят.“ Бел. авт.

Изложбата „Евреи, пари, митове“ в Еврейския музей в Лондон прави едно такова разграничение трудно за поддържане. Тук темата е представена чрез широк спектър от документи, произведения на изкуството, портрети, плакати и сувенири. Първият експонат от изложението е копия на *Оксфордския речник на английския език* от 1933 г., където статията за „евреин“ включва определението: „1. Евреин: (обидно). Като охулваща фраза се използва специфично за човек с изнудвачески и грабителски склонности.“ Експонат след експонат свидетелства за постоянството и токсичността на асоциацията между евреите и парите – от една анонимна гравюра от 1790 г., озаглавена „Аз имам парата“, който осмива претенциите, профила и акцента на един джентълмен-еврейски-банкер, та чак до видео играта *Мафия II*, чиито герои са тормозени от еврейски лихвар. Към края на това кратко, но унищожително проучване става болезнено ясно, че икономическите предположения са неразривно свързани с личната и обществена враждебност срещу евреите.¹

„Евреи, пари, митове“ се стреми и да документира, и да опровергае стереотипите за богатия евреин. Темата е тревожно навременна. Подхранван от нарастващия национализъм отдясно и антиглобализъм отляво, през последните две години антисемитизмът отново се върна по вестникарските заглавия. Политици и активисти от всякакви цветове имплицитно одобряват или дори повтарят обвиненията в еврейска алчност и финансова сила. Лейбъристката партия в Обединеното кралство въведе специална процедура за подаване на жалби, за да се справи с обвиненията в антисемитизъм сред собственото си ръководство и членство, което пък доведе до изключването на десетина членове. През 2017 г. престъпленията от омраза, насочени срещу евреи в САЩ, са нараснали с 37% спрямо предходната година (което представлява почти две трети от всички религиозно-мотивирани престъпления от омраза), а през 2018 из цяла Европа почти един на всеки трима евреи е бил подложен на антисемитски тормоз.

Въпреки че тези развития вероятно са били основният импулс за поставянето на тази изложба, първата съществена част от „Евреи, пари, митове“ е издържана в позитивен тон. *Оксфордският речник на английския език* е последван веднага от стенно изложение, в което се подчертава

¹ Има и съпътстващо книжно издание, *Евреи, Пари, Митове*, редактирано от Джоан Розентал и Марк Воловичи (Jewish Museum/Pears Institute/Birkbeck University, 2019), за които аз написах кратко есе. Бел. авт.

централното място на икономическата етика в юдаизма, както и селекция от обекти, илюстриращи задължението на евреите да подпомагат бедните (*tzedakah*, буквално „праведност“). В папирусово писмо, написано на иврит в Египет през единадесети век от името на беден сляп човек, той моли религиозното си паство за финансова помощ, с която да се помогне на семейството му (което се намира в Александрия), да се присъедини към него във Фустат (Кайро). Холандска картина от седемнадесети век, поръчана от богат еврейски търговец, възхвалява анонимното даряване, като изобразява безплатна ръка, която предлага монета на друга протегнатата ръка (виж илюстрацията долу).

Детайл от картина на Бенджамин Годинис Старши, поръчана от еврейски търговец, която изобразява акт на анонимно дарение, 1679–1681

Погрешните схващания относно еврейската грабливост вероятно са достатъчно разпространени, за да оправдаят откриването на изложбата именно с тази тема. Но уловката, свързана с това е, че тя отразява именно антисемитското предположение, че първата грижа на евреите са парите, ако и тази грижа да е управлявана от филантропия, а не от сребролюбие.

След това в изложбата се възприема втори подход към опровергаване на мита за алчния евреин: тук се изследва икономическия статус на евреите през различни исторически периоди, предимно в британската история. В един панел, представящ секция за евреите във Великобритания от седемнадесети, осемнадесети и деветнадесети век, се отбелязва, че много повече евреи са били бедни търговци и просяци, отколкото заможни, влиятелни банкери. Една черна дъска от началото на двадесети век, на която са отбелязани дажбите на безплатна супа, ярко представя неволите на бедните източноевропейски имигранти в лондонския [по онова време бедняшки квартал] Ийст енд.

Но фокусът върху евреите от Великобритания подкопава донякъде силата на този аргумент, тъй като британските еврейски общности, за разлика от онези по много други места, всъщност са били почти изцяло градски, и са били сравнително тясно заети в сферите на финансите и търговията на дребно и едро. Това се дължи на специфични исторически причини: евреите са пристигнали в Англия едва след Норманското завоевание, когато, за да насърчат търговията и да осигурят по-голяма икономическа опитност, новите владетели са поканили търговци и ми-

нъори от континента, които са се заселили в кралските градове.¹ Въпреки че тези средновековни общности са били прогонени от кралството през 1290 г., основният принцип се повтаря, след като евреите са приети отново във Великобритания през седемнадесети век. По други места в Европа и Средиземноморието, средновековните, ранните модерни и съвременни евреи са живели по-разнообразен икономически живот, занимавайки се със земеделие, ръчен труд и широк кръг от занаяти.

Но силата на изложбата се крие не в подобни добронамерени корективи, а в безмилостната документация на обхвата и вирулентността на стереотипа за алчния евреин. В отделните секции могат да се открият най-различни примери за типични образци на антиеврейска пропаганда и политическа сатира в хода на вековете, като например Юда или фигурата на еврейския лихвар. През тринадесети век християнските художници модифицират съществуващите символи на греха, за да създадат нова визуална конвенция за възплъщаване на предполагаемата животинска, дяволска алчност на евреите, които далеч надживяват първоначалните подбуди на създателите си². Един и същи гърбав нос, дебели устни и навъсено изражение се появяват в скица на еврейски бизнесмен от английски съдебен документ от 1277 г., в английска гравюра от 1825 г., където се внушава, че евреите са причинили и са се възползвали от тогавашната финансова криза, на италиански плакат от 1944 г., в който вината за кръвопролитията от Втората световна война се стоварва върху еврейските банкери, както и в уличен стенопис от 2012 г. на стената на сграда в Лондон, който критикува „класата и привилегиите“. (Този стенопис, който впоследствие беше заличен, стана известен, след като се установи, че лидерът на Лейбъристката партия, Джереми Корбин, е заявил във Фейсбук симпатията си към художника – и то след протестите, настояващи за неговото отстраняване; впоследствие Корбин се извини за това, че не е забелязал антисемитския подтон на изображението).

Както става ясно от подбора на експонатите, месестите черти на английските карикатури от деветнадесети век и намеците за морална

¹ Уилям [Завоевателят] вероятно насърчава евреите от своето херцогство Нормандия да се установят в Англия, защото евреите, които нямат отделна властова база, са по-зависими от краля или херцога за привилегии и защита, отколкото повечето християни. Ето защо той би могъл с лекота да ги облага с данъци, докато по онова време повечето царе и херцози имат трудности при облагането на християните. Бел. авт.

² Виж в тази връзка „[Изобретяването на еврейския нос](#)“, Либерален преглед, 15 юни 2019. Бел. пр.

нечистота, които те внушават, не са запазени единствено за богатите евреи. Те са придадени и на един беден еврейски просяк в карикатура от 1824 г., в която се осмива благотворителната дейност на Нейтън Майер Ротшилд, както и на бедно облечен търговец на дрехи от втора ръка, осмиван на корицата на *The London Saturday Journal* от 1841 г. Стереотипните изображения съдържат очевидна противоречивост: евреите са презирани за това, че са богати или бедни, капиталисти или комунисти. Те са изобразявани като брутални и очевидно различни, но и разглеждани със силно недоверие, заради предполагаемото им умение да се асимилират и маскират.

Онова, което „Евреи, пари, митове“ вероятно не може да обясни (имайки предвид ограниченията на една малка музейна експозиция) е произхода на стереотипа за алчния евреин или интензивността на омразата, която той е внушавал. Една от изложбените секции, озаглавена „Средновековна търговия“, която включва еврейски заемни и лизингови документи, както и една друга, наречена „Фигурата на еврейския лихвар“, която изследва негативните представяния на Шейлок, внушава обяснението, че антиеврейската враждебност има корените си в еврейската финансова дейност. Тъй като „католическата църква счита лихварството за грях“, казва ни се тук, евреите са били изтласкани в професии, забранени за християни, като например лихварството, а след това са били укорявани заради него.

Вярно е, че икономическото негодувание често провокира и изостря омразата срещу евреите, но стереотипът предшества значително развитието на подобни негодувания. Евреите са били окачествявани като материалистични и корумпирани цели векове преди католическата църква да започне да се тревожи от въпроса за лихварството или дори от греха на алчността. А освен това през Средновековието с лихварство са се занимавали много повече християни, отколкото евреи – факт, който е бил добре познат и открито признат от църковните власти, които през десетилетията около 1200 г. забраняват на християните да заемат пари под лихва, а след това редовно порицават най-строго християнските опити за извършване на тези вече незаконни финансови транзакции.

Фигурата на еврейския лихвар е продуктът, а не източникът на мита за светския, алчен евреин. Семената на този мит са посеяни още в най-ранните оцелели християнски текстове, писмата на Свети Павел. Павел от Тарс е елинизирани евреин от Мала Азия, който в десетилетията

след смъртта на Исус се обявява за „апостол на не-евреите“. Той вярва, че всеки, който настоява да продължава да спазва „буквата“ на юдейския закон или отказва да признае истинната, спасителна природа на Христос, е затънал в изкушенията на плътта и материалния свят. В резултат от опитите на Павел да примири древните еврейски писания с новата вяра се появяват поредица от принципни противоречия [които ще определят цялата християнска култура оттук нататък]: буквално против алегорично, материално против духовно. Евреите (което включва не само хората, родени като евреи, но и всички, включително и не-евреите, които се подчиняват на еврейския закон), се приравняват с първата част на тези противоречия, а християните с втората. Полемиката на Павел срещу „еврейския“ материализъм следователно касае преди всичко интерпретацията на Библията и религиозната практика, и няма нищо общо с еврейското богатство или икономически дейности.

Вторият източник на мита за материалистичния евреин са самите Евангелия, написани малко по-късно от писмата на Павел. Централният епизод [в тях] се случва, когато Исус, пристигнал наскоро в Ерусалим за празника на Пасхата, прогонва търговците от храма, с думите (според Евангелието на Матея): „Писано е: „Домът Ми ще се нарече молитвен дом“, а вие го правите разбойнически вертеп.“

Тази сцена често се цитира като източник на антиеврейската икономическа враждебност, а средновековните и ранните модерни илюстрации на епизода често използват анти-еврейски мотиви, както в „Евреи, пари, митове“ показва един цветен германски стъклопис от шестнадесети век. На него се вижда как един справедливо ядосан Исус заплашва двама души с тояга – единият от тях търговец, който продава жертвено агне, а другият – брадат, намръщен обменител на пари, който балансира на главата си сандъчето с парите, докато бяга. Но спорът всъщност е по-скоро религиозен, отколкото икономически – Исус не възразява срещу бизнеса сам по себе си, нито пък артикулира някакъв вид търговски морал. Той е разгневен от вършенето на търговия близо до светилището. Именно по тази причина в Евангелието на Марк като главна опозиция срещу действията на Исус са представени „главните свещеници и книжниците“, пазителите на ритуала, а не финансовите власти – [в края на краищата] обменът на пари и продажбите на животни дават възможност на поклонниците да предлагат в храма жертвена лепта.

Нито писмата на Павел, нито Евангелията са умишлено антисемитски. Исус, Матей и Павел са все евреи, които се обръщат към публика, съставена или от самите евреи, или от хора, симпатизиращи на юдаизма. Но текстовете надживяват хората, които ги пишат, паметта за първоначалната им цел избледнява, а думите придобиват нов смисъл и сила. Разделението на човечеството, извършено от Павел (на „духовни“ вярващи и „плътски“ – тоест еврейски – невярващи), както и осъждането на търговията около храма от Исус се оказват изключително влиятелни. Когато свети Йероним иска да противопостави християнската вяра на еврейската погрешност, той повтаря осъждането на еврейския материализъм от Павел и настоява, че „идолите“ от Евангелието на Исаия (2:8) означават именно юдейска (макар също и римска) алчност. Когато Августин [Блажени] от Хипон иска да атакува еврейското отхвърляне на Новия Завет, той пише: „Еврейците не разбират значението му и в резултат на това се оказват безспорно отдадени на плътта.“

Въпреки че еврейците са твърдо установени в християнската полемика като сребролюбиви и плътски невярващи, антиеврейската полемика няма какво да каже за икономическите им дейности чак докъм единнадесети век. По онова време една търговска и градска революция започва да променя пейзажа на християнството, а традиционното тристранно разделение на обществото на благородници, духовници и селяни е допълнено от зараждащо се четвърто съсловие: преуспяващата градска буржоазия. Църковните власти най-накрая се виждат задължени да формулират по-ясно християнския икономически морал. И естествено за тази цел те се обръщат към Писанието. Там те откриват не само старозаветни заповеди срещу заемането на пари под лихва (макар че първоначално църковните лидери не ги възприемат дословно и предпочитат вместо това да регулират лихвените проценти) но също така и очернянето от Павел на „еврейския“ материализъм, както и (привидното) осъждане на търговията от Исус.

Сливането в едно цяло на тези различни еврейски прегрешения (прекалено буквално библейско тълкуване, недуховен ритуализъм и груб меркантилизъм) се открива в най-известното произведение на изкуството, представено в изложбата: *Юда връща обратно тридесетте сребърника* на Рембранд (1629 г.), която инак се показва сравнително рядко. Въпреки че кураторите с право отбелязват намека за съчувствие в изобразяването на покаялия се Юда, Рембранд не показва никакво подобно

отношение към еврейските свещеници, изобразени като твърдоглави слуги на огромната книга на Закона, арогантно накичени със златен тюрбан, сребърна корона и кожено наметало.

За да накарат както църковните хора, така и миряните, да мислят по-малко за богатство и лукс, моралистите използват всички възможни риторични оръжия. Великият цистерциански игумен Бернар от Клерво прилага старата дума „юдайзер“, използвана от Павел за онези негови последователи, които са практикували обрязване, както и от Йоан Златоуст за събратята, които празнуват шабата в събота вместо в неделя – за християни, които дават пари под лихва. Игуменът от дванайсети век от великия манастир на Клуни [Бернар от Клерво], черпейки от огненото ораторство на Златоуст, нарича заложените къщи „Синагоги на Сатаната“. Чрез такива нови приложения на идещото от античността обвързване на евреите с „мръсната печалба“ започва да се формира представата, че търговията със стоки и пари е нещо особено характерно за еврейските начинания. Това е така не защото евреите са монополизирали търговията с пари, а именно защото не са го направили. Въпреки че много евреи наистина са участвали в новата икономика, между еврейските и християнски финансови дейности няма разлика – един факт, с който християнските моралисти са били много добре запознати и твърдо решени да го променят. Именно по такъв начин стереотипът за еврейския лихвар се появява за първи път.

Проповедници започват да разказват анекдоти за измамни еврейски скъперници, които са се съюзили с дявола; художници започват да визуализират такива истории в гротескни и плашещи детайли, като придават на еврейските си злодеи характерни месести и животински черти. Целта е да се засилят негативните конотации на „евреите“ и по този начин да се създаде по-негативно отношение към лихварството, така че то да се избягва от християните, или поне да се направи така, че християните, които практикуват лихварство, да бъдат отбягвани от другите. Те не постигат нито една от целите си, но принуждават християните-лихвари да прикриват операциите си чрез различни мистификации, като по този начин укрепват стереотипа, представяйки евреите като единствените хора, които открито начисляват лихва.

Тъй като „Евреи, пари, митове“ се фокусира върху евреите, там не се обсъжда християнската библийска интерпретация или, ако щете, християнските икономически дейности. И все пак това е съществено важен

фон за разбиране на образите и обектите в изложбата. Най-старата еврейска карикатура в изложението се появява на английска бележка за вземане пари под лихва, датираща от 1233 г. (виж илюстрацията най-горе). Рисунката правилно идентифицира тримата евреи, които са осмивани в някакъв вид карикатура, нарисувана с мастило, и ясно подчертава антиеврейското си послание. Но както съм писала и на други места, еврейските лихвари вероятно не са единствените или дори най-важните мишени на тази карикатура.¹ Те се явяват като заместители на главния обект на жлъчността на писаря: неговият нов шеф, един много презиран и известен с хищничеството си кралски фаворит, който използва контрола си над еврейските лихвари, за да скубе както евреите, така и техните клиенти-християни. Всъщност поведението на фаворита е породило такъв гняв, че кралят в крайна сметка се видял принуден да го махне от поста и отклонявал по-нататъшната критика, като се нахвърлил яростно върху евреите.

Разбирането на политическото послание, заложено в тази карикатура, не намалява нейния анти-юдаизъм. Тя по-скоро подчертава опасностите, свързани с антисемитското търсене на изкупителни жертви. Кралските придворни, средновековните християнски търговци и британските банкери от деветнадесети век – всички те са притежавали в еднаква степен пороците, приписвани на евреите. Да се защитават евреите от такива клевети е означавало да се рискува човек да бъде равнопоставен с тях. Далеч по-лесно е било да се обвиняват и прогонват обичайните заподозрени, като в същото време се продължава собствената лихварска дейност.

Следствията от антиеврейската реторика и образност, създадени през Средновековието, присъстват все още твърде ярко в собственото ни ежедневие. „Евреи, пари, митове“ приключва с филм на художника Джереми Делър, в който той е обединил последните карикатури, мемуари, речи, интервюта и реклами, които внушават омраза и открити лъжи, за които много хора са се надявали, че са дълбоко погребани, ако ли не и отдавна мъртви. Някои от тях са просто дело на помрачени привърженици на конспиративни теории, но други се появяват по успешни медии (Trinity Broadcasting Network) или представят уважавани пастори (Пат Робъртсън) и водещи политици (Доналд Тръмп, Найджъл Фарадж). Точ-

¹ Виж статията ми „Първата антиеврейска карикатура?“, *NYR Daily*, 6 юни 2016 г. Бел. авт.

но както яростта и безпокойството от кралската политика и икономическите промени през Средновековието са били отклонени по посока на евреите, така и днес евреите се идентифицират с лошите последици от глобализацията, неравенството и имиграцията. Само преди два месеца едно дръвче, посадено в Париж в памет на Илан Халими беше отсечено от неизвестни вандали.

Сара Липтън е професор по история в университета Стони Брук, САЩ. Работата ѝ се фокусира върху религиозната идентичност и опит, еврейско-християнските отношения, изкуството и културата във високото и по-късното средновековие (11-15 век).

За фалшификатите, историографията, насилието и „разделните“ времена в науката Автор(и): Стефан Дечев

Това схващане е научно невярно, защото то противоречи на изобилието от исторически документи и материали. То е и обидно за българите мохамедани – да бъдат представяни като наследници на родоотстъпници.

Из спомените на проф. Петър Петров, 2012 г.

Българската историография и до-идеологията на т. нар. „възродителен процес“

През юни 2015 г., цели тридесет години след насилствената кампания за смяната на имената на турците в България от 1984–1985 г., „Време разделно“ беше избран от зрителите на БНТ за **„филм на всички времена“**. Продукцията е екранизация по едноименния роман на писателя Антон Дончев и дело на режисьора Людмил Стайков. И каквото и да говорим за романа, за филма, за посланията или за актьорската игра, трудно можем да се освободим от усещането, че все пак става дума за поръчкова книга и поръчков филм, част от политическа кампания на режима на Тодор Живков за асимилация на мюсюлманите и турците в България, създадени с изцяло пропагандни и политически мотиви. Те са базирани върху отдавна доказани летописи-фалшификати от XIX в., сътворени с цел да обслужат тогавашната борба за църковна самостоятелност, както и да намерят обяснение в извършено преди векове насилие за религиозното обръщанство на християни в исляма. Но и писателят Антон Дончев, и създателите на филма по едноименната книга могат спокойно да се опрат върху авторитета на текстове, писани от професионални историци, както и върху внушенията в тях. И всичко това базирано единствено върху несигурни и съмнителни извори като фолклор, летописни бележки, легенди и т.н. Но внушенията на професионалистите-историци от своя страна стават основа за учебниците по история в училище, където допълнително се уголемява ефектът от

създадената от фалшификатите история на „насилственото помохамеданчване“. Произведената емоционална картина се вписва в представата за „турското робство“, а десетилетните усилия на някои професионалисти-историци – къде по-открити, къде по-умерени – да наложат една по-правдива и по-балансирана картина на Османската империя, завършват без особени резултати.

Наскоро, след внушен от някои медии нов опит за „погазване на българщината“ и „разпад на националната идентичност“, в началото на 2016 г., премиерът Бойко Борисов поиска оставката на тогавашния образователен министър Тодор Танев. Причина за това бяха учебните програми и учебниците по история. Заговори се как недопустимо било да се правят промени в сферата на образованието, които преди това не са били предмет на обществено обсъждане. Ставаше дума за учебни планове за втори и шести клас. Медиите бяха вече внушили, че отпаднала от програмата Паисиевата „История славянобългарска“, а терминът „робство“ оттук нататък се заменял с нов – „съжителство“. По-сетнешните обяснения, че няма такава замяна, че терминът „съжителство“ бил присъствал само на едно място в контекст на битови отношения, не свършиха много работа. За да продължат Борисов и кабинетът напред, Танев трябваше да бъде жертван.

Добре известно е, че романът на Антон Дончев (както и едноименният филм на режисьора Людмил Стайков) се базират на публикувания през 1870 г. във Виена от Стефан Захариев летописен разказ на поп Методи Драгинов, за който се твърди, че е от пазарджишкото село Корова.¹ Летописът е посветен на насилственото ислямизиране на населението в Чепинското корито през XVII в. Текстът е един от няколкото известни домашни извори, които говорят за еднократен, масов и насилствен акт на обръщанство от християнството в исляма. Сред тях са още „Баткунски летопис на пазарджишкия манастир „Св. Петър“, както и „Беловска хроника“. И докато някои автори като Антонина Желязкова говорят за наличие на „очевидно обща първооснова“ на трите разказа², Мария То-

¹ Захариев, Ст. Географико-историко-статистическо описание на Татарпазарджишката кааза, Виена, 1870, с. 67-68.

² Zelijazkova, An. „The Problem of the Authenticity of Some Domestic Sources on the Islamization of the Rhodopes, Deeply Rooted in Bulgarian Historiography“, *Etudes Balkaniques*, vol. 4, 1990, pp. 105-111. Вж. също Желязкова, Ан. Проблемът за достоверността на някои домашни извори, трайно залегнали в българската историография – Социологически преглед, 1990, кн. 3, с. 63-77. Или вж. Желязкова, Ан. Проблемът за достоверността на някои

дорова е по-скептична и смята, че въпреки приликите „тяхната генеалогична връзка не е установена убедително“.¹ Освен споменатите, съществува и още една хроника за тези събития. Това е т.нар. „Исторически бележник“, занимаващ се с „потурчването на родопските българи“ с „огън и нож“.² Според литературоведката Албена Хранова, заедно с вече споменатата хроника на Методи Драгинов, този извор е директно вкаран в романа на Антон Дончев под формата на устни разкази на героите му.³ Само че поради големия залог и отговорността към събитията, които се разказват, веднага се налага да изтъкнем, че от четирите извора за „насилственото помохамеданчване“ на населението в Родопите в оригинал до нас е достигнал само един – Беловският – и то създаден чак през XIX в., със сигурност не от съвременник на самите събития, уж разиграли се през XVII в.⁴

Ето защо в следващите редове ще се опитам да проследя трудния път на историографията и нейното боравене с фалшификатите от XIX в., които говорят за насилствено приемане на исляма. Ще проследя как точно в професионален план науката борави с тези несигурни извори, как ги съпоставя с други, доколко целенасочено и съчастнически доизвайва представата за насилствената ислямизация, какво се крие зад подобни напълно съзнателни действия. И още – какво публикациите и дебатите ни казват за взаимоотношенията вътре в историческата колегия; какви са взаимодействията и зависимостите от политическата власт на българските историци, боравещи с темата; какви похвати се използват за заемане на по-умерени позиции и има ли някакъв ефект от тях; до каква степен господстващите разкази са резултат от политически натиск и поръчка; доколко са плод на наложено ценностно разбиране в колегията за задачите на отделния историк и „българската историческа наука“ като цяло? И още. Какви са стратегиите, които историците предприемат, за

домашни извори, трайно залегнали в българската историография – Либерален преглед, 13 юни 2015, <http://www.librev.com/index.php/2013-03-30-08-56-39/discussion/bulgaria/2728-2015-06-13-09-51-46>

- ¹ Тодорова, М. Лична, колективна и професионална памет: Ислямизацията като мотив в българската историография, литература и кино – Критика и хуманизъм, 2001, бр. 3, с. 11.
- ² Поптодоров, Ан. Из миналото на Родопа (Исторически бележки за потурчването на родопските българи) – Родопски преглед, 1931, кн. 1-2, с. 11-15.
- ³ Хранова, Ал., Историография и литература. т. II, София: Просвета, 2011, с. 522.
- ⁴ Кодов, Хр., Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Българската академия на науките, С., БАН, 1969, с. 256-258.

да се справят с един безспорно травматичен за българското масово съзнание период, но и да запазят някаква научна автономност, както и да избегнат, от една страна, политическата конюнктура и натиск, а от друга, наказващата санкция на популярното съзнание, базирано на фолклора?

В хронологически план ще започна от около края на 50-те години и ще разгледам историографските развития до непосредственото навечерие на асимилационната кампания срещу българските турци от 1984–85 г., като така ще се концентрирам целенасочено върху до-идеологията на т.нар. „Възродителен процес“. Оставям периода преди Втората световна война встрани, тъй като в немалка степен османската епоха и проблемите на ислямизацията тогава се разглеждат от любители неспециалисти. Поради това, че натискът след смяната на имената на българските турци през 1984–85 г. става по-директен, няма да разглеждам и произведенията от този период, втвърдяването на пропагандата, както и на историографския дискурс. Тезата, която ще защитавам, е, че разбирането за отговорността на историческата колегия към едно определено романтично разбиране за нацията, както и взаимоотношенията в рамките на неизбежните мрежи вътре в професията, правят българската историческа наука твърде уязвима и абсолютно неизбежен съучастник на властта в асимилационните ѝ усилия. И това се случва още далеч преди кампанията от 1984–85 г. Споменатото съучастничество се осъществява в две посоки. От една страна, с тясно сътрудничество, което разширява обхвата си и в определен момент обвързва дори и най-маситите имена в бранша. На второ място чрез хилави, частични и с много уговорки несъгласия със същите светила, които обаче в крайна сметка не атакуват мита и много трудно могат да бъдат разбрани от една дори по-широка интелегентна публика. Не на последно място заради обстоятелството, че учебните програми в крайна сметка са резултат от политическа санкция, поради все още силното присъствие на представителите на статуквото в колегията, както и поради изключителната все още чувствителност на общественото мнение, опитите за промени не дават резултат. И „Време разделно“ е образ на най-доминиращата представа за „турското робство“ и „насилственото помохамеданчване“.

Българските фалшификати в общоевропейска перспектива

Всички тези извори – кога повече, кога по-малко – винаги са предизвиквали сред сериозните изследователи съмнения относно автентичността си.

тичността и използването им като някакви достоверни исторически документи.¹ Дори и Мария Тодорова с нейните уговорки признава: *Очевидно, той* (Летописът на поп Методи Драгинов – бел. моя С.Д.) *не може да се ползва като пример за документ от XVII в., нито като достоверен свидетелски разказ за масово помохамеданчване.*² Въпросът тук за мен обаче е друг. Дали историкът-професионалист трябва да усилва и поддържа популярните легенди, с което да удържа определено състояние на масовото съзнание за миналото, както и определени актуални политики на властващите – или трябва да застане на позициите на професионализма, хуманността, конституционните принципи и законността? Тази статия ще бъде написана от втората позиция.

Очевидно е, че появилите се летописни разкази са резултат от търсенето от българите през XIX в. на отговор на въпроса защо край тях се срещат и мюсюлмани, които говорят на практика същия език като този на съседите си християни, но изповядват различна от тях религия. Легендарното и митичното обяснение, че са били накарани насила да се обърнат към исляма, предстои да влезе дълбоко в националната памет. По този начин се утвърждава стабилна и устойчива представа, че „българинът“ може да стане мюсюлманин единствено след упражнено върху него насилие. А този мит, че преминаването в другата вяра е станало насилствено, е изключително устойчив и част от стабилни обществени представи. Това води и до последващото доверяване на професионалната историография на тези извори, както и до засилването на техния ефект чрез художествени произведения (поезия, разкази, повести, романи, филми и др.). По този начин допълнително се укрепва митът и се поставя в основата на популярна историческа памет, която би могла да легитимира и определена идентичност и политика.

Веднага се налага да изтъкнем, че изработването на фалшификати в Европа през XIX в. не е дело, което се среща само и единствено сред българите.³ Напротив, в тогавашната интелектуална и политическа атмосфера, която търси истинско „национално“ минало, се появяват подобни

¹ Вж. подр. Желязкова, Ан. Проблемът за достоверността на някои домашни извори, трайно залегнали в българската историография – Либерален преглед, 13 юни 2015, <http://www.librev.com/index.php/2013-03-30-08-56-39/discussion/bulgaria/2728-2015-06-13-09-51-46>

² Тодорова, Цит. съч, с. 13.

³ Келбечева, Ев. Как митовете раждат фалшификации – История, митология, политика. С., УИ „Св. Кл. Охридски, 2010., с. 117-136.

в редица други страни. Преди години имах възможността да бъда част от един международен изследователски екип, който под ръководството на директора на Историческата школа при Центъра за висши изследвания в Принстън (създаден от Алберт Айнщайн) – историка медиевист проф. Патрик Гийри – работи върху проблемите на историографията и „производството“ на миналото¹, включително и чрез изработването на фалшификати.²

Наред с другите изследователски задачи бяха разглеждани и фалшификации, манипулации на текстове, мистификации, продукти на поетичното въображение и т.н. Тук се включваха „откритите“ от шотландския поет Джеймс Макферсън поеми на Осиян; уж откритите „средновековни“ „Краледворски ръкопис“ и „Зеленогорски ръкопис“ на креативния чех Вацлав Ханка, сам ученик на водещия славист Йозеф Добровски; финландския фолклорен епос *Калевала* и редица други. Сред тях попадаха и „Летописа на поп Методи Драгинов“, както и „Веда Словена“. Проектът спомогна чрез една широка сравнителна перспектива на множество случаи в цяла Европа да се стигне до интересни изводи. Установи се, че в едни случаи главната цел е да се открие и ако го няма, да се произведе и проектира в миналото изгряващото национално съзнание. В други можем да говорим за съвсем цинични проекти на изобретяване на минало с цел доказване на някакви несъществуващи стари права и традиции. В трета група вече се натъкваме на открити фалшификати, използвани, за да подведат съвременниците. Има и такива, които се опитват да запазят отдавна изгубено време, сякаш то е все още живо.

Що се отнася до мотивите, стоящи зад подобна дейност, те също са различни. Можем да говорим за смесица от мечта за алтернативно минало на нацията, подобряване на вече установена академична репутация, както и лични кариерни подбуди. Обикновено чуждите критики и несъгласия единствено дават допълнителен тласък на подобни усилия с цел укрепване на националната гордост. В някои случаи изработването на фалшификати дори има като мотив забавлението, че си излъгал читателите си и бъдещите академични люде. Мотивацията може да тръгва при някои и от желание за славата на нацията, и някакви права около

¹ Geary, P., Klaniczay, G., *Manufacturing Middle Ages. Entangled History of Medievalism in nineteenth-century Europe*, Joep Leersen Series „National Cultivation of Culture“. Leiden: Brill, 2013.

² Geary, P., Klaniczay, G., *Manufacturing a Past for the Present. Forgery and Authenticity in Medievalist Texts and Objects in Nineteenth Century Europe*. Leiden: Brill, 2014.

произхода на народа, както и поради съревнование между народите за минало. Установи се също, че освен от общия културен и политически климат са налице и действителни нужди, които фалшификатите посрещат, и поради това някои се оказват в определен смисъл „успешни“ (тук видимо трябва да поставим и тези от нашия случай с „насилственото помохамеданчване“).

Проектът констатира, че различните „фалшификации“, „мистификации“ и „поетични фантазии“ имат и различна съдба. Някои се отхвърлят твърде бързо, други едва след повече от столетие, а трети провокират съществени промени в историческия разказ на професионалистите историци за десетилетия напред, или пък мобилизират цели национални движения. Нужно е да минат няколко поколения, да се промени цялостно политическият климат и да се появи вече съвсем нова научна ерудиция, за бъдат те окончателно отхвърлени като фалшификати. В този смисъл роля играе и едно ново дефиниране на самата национална идентичност, за чието утвърждаване фалшификатите са спомогнали, доколкото ги прави просто ненужни.¹ (И тук видимо има място за нашите фалшификати). Големият проблем за нас е в това, че в повечето от гореизброените страни фалшификатите отдавна са вече история, а в България те все още продължават да крепят представи, които лесно биха могли да легитимират престъпната политика, позната ни от миналото.

Фалшификатите и българската историография

Особен интерес за нас представлява периодът след края на 50-те години, доколкото започва един постепенен завој на комунистическата власт и режима на Тодор Живков към един селективен национализъм. Той възкресява версии за „турското робство“, които са известни още от десетилетията след създаването на модерната българска държава през 1879 г. и които служат за легитимация на насилствените кампании за смяна на имената от 1912–13 г., както и в началото на 40-те години на XX в.² Стартът като че ли е даден с появилия се през 1958 г. сборник „Из миналото на българите мохамедани в Родопите“. В него са включени респектиращи тогава имена на историческата наука. Видно е, че не става

¹ Geary, P., Klaniczay, G., *Forgery and Authenticity*, pp. XXII–XXIII

² Литературата е голяма, но е достатъчно да се споменат напр. Дечев, В. Миналото на Чепеларе кн. 1, София: Гладстон, 1928, с. 54–55; Шишков, Ст. Българомохамеданите (помаци). Пловдив: Търг. печатница, 1936.

дума за някакви изолирани усилия, а за добре обмислен и целенасочен проект. Както ще отбележи след години с основание Евгения Иванова в книгата си „Отхвърлените приобщени“ с този сборник „Българската академия на науките е изпълнила „поръчението“ за „корена“.¹

Всъщност, в началото на 60-те години усилията продължават. През 1961 г. се появява книгата „Родопа – българска твърдина“.² Тя представлява псевдоисторическо учебно помагало, дело най-вече на профилиращия се по темата медиевист Петър Петров. Инициативата за него е на Отдела по идеологическите въпроси към ЦК на БКП с цел да се използва в кръжоците на БКП, ДСНМ, ОФ, Профсъюзите и администрацията.³ До 1964 г. то претърпява вече три издания, като само през 1964 г. се появяват цели две. Заложили най-вече върху сведенията на легендарните разкази, издателите са поместили и въздействащи картини на „Отвличане на български жени и деца от турските поробители“. Проследени са „първо масово помохамеданчване“, „второ масово помохамеданчване“, „помохамеданчването в Чепинското корито“, „помохамеданчването в Разложкия край“, после в Гоцеделчевския край и Средните Родопи. В третата глава под заглавие „Истината е неопровержима“ следват материали, посветени вече на езика и фолклора на местното родопско население.

Тези възгледи ще навлязат и в „тритомната“ „История на България“ от началото на 60-те години. В том 1 от 1961 г., макар да се споменава от Димитър Ангелов как „турско население от Мала Азия“ било докарано в по-главните градове Одрин, Пловдив, Стара Загора,⁴ в подточката „Асимилаторска политика на османската власт“⁵ се застъпва тезата, че тя „провеждала последователна политика на асимилация на християнското население“. В апокалиптичен дух се разказва: *Последното масово помохамеданчване тук станало през 1656 г. и засегнало жителите на Чепинското корито.*⁶ И тук съответно по летописа се говори за многото изклани, за 218 съсипани църкви, за 33 опожарени манастира. Съвсем изрично се

¹ Иванова, Евг. Отхвърлените приобщени, или процесът наречен „възродителен“ (1912-1989), София: Институт по източноевропейска хуманитаристика, 2002, с. 69.

² Ишпеков, Фаик, Петров, Петър, Донеv, Доньо. Родопа – българска твърдина. Учебно помагало. София: БКП, 1961.

³ Петров, П. Когато един живот не стига. Спомени. София: Пропелер, 2012, с. 166.

⁴ История на България, т. 1, София: Наука и изкуство, 1961, с. 241.

⁵ Пак там, с. 268 и сл.

⁶ Пак там, с. 268.

цитира под линия като източник и Ст. Захариев.¹ Не се пропуска позоваване и на вече излязлата „Из историята на българите-мохамедани в Родопите“.² Натъкваме се и на специална подточка „Турска колонизация в българските земи“.³

Още тези най-първи появили се изследвания за мюсюлманското население в Родопите не го наричат по начина, по който то се самоопределя, а използват за него термина „българи мохамедани“. Всички те залагат на легендарните сведения и фалшификатите от XIX в., като открито и без съмнение ги приемат за напълно автентични. Заедно с това авторите утвърждават наличието на цялостна османска държавна политика, целяща именно централизирано и насилствено налагане на исляма над местното население, което се състояло пък именно от вече самоосъзнати като българи християни. Налице е също склонност родопският случай да се прехвърли върху цялостната територия на страната. Макар не всички професионални историци да са свързани с конкретната политика около ислямизацията, навярно всички те си дават сметка, че изцяло участват в едно пропагандно, а не чисто научно мероприятие, при което науката се използва за целите на политическия режим.

В решение на Политбюро от 5 май 1962 г. за „Мероприятия против турчезенето“ отново се вмения в дълг на БАН да проучва „българския родов корен“, а към отдел „Пропаганда и агитация“ на ЦК на БКП се назначава специален инструктор за работа сред „българите мохамедани“.⁴ Не закъснява да се появи през 1962 г. и сборникът с документи „Асимилаторската политика на турските завоеватели“. Показателно е и подзаглавието „Сборник от документи за помохамеданчвания и потурчвания XV-XIX в.“⁵ Разбира се, приоритет се дава повече на домашните извори. До две години, през 1964 г., ще се появи и второ преработено и допълнено издание.⁶

¹ Пак там, с. 267-68.

² Пак там, с. 268.

³ Пак там, с. 269 и сл.

⁴ Иванова, Цит. съч., 71-72.

⁵ Петров, П. (съст. и ред.) Асимилаторската политика на турските завоеватели. Сборник от документи за помохамеданчвания и потурчвания XV-XIX в. София: БКП, 1962.

⁶ Петров, П. (съст. и ред.) Асимилаторската политика на турските завоеватели: Сборник от документи за помохамеданчвания и потурчвания XV-XIX в. 2-ро преработено и допълнено издание. София: БКП, 1964.

Още след титулната страница се появява песента „Балканджи Йово“. Нейната цел е видимо чрез претенция за автентичен фолклор да наложи интерпретирането на целия останал документален материал в тази тоналност. Ала добре известно е за тесните специалисти, че мотивът за Балканджи Йово като християнски мъченик не е разпространен във фолклора. Има наистина такава записана песен в Серско, която Стефан Веркович през 1860 г. публикува в Белград в сборника „Народне песме македонски бугара“. Популярната днес в масовото съзнание версия обаче е дело на поета Пенчо Славейков и се появява едва през 1917 г. в сборника „Книга на песните“. Автентичността на тази песен – подобно и на измислените късни летописни разкази – винаги е поразила съмнения. Както изтъква и литературоведът Николай Аретов, популярността на песента няма как да бъде разбрана без ролята на фактори като качествата на текста, минал после и през ръката на майстор като Пенчо Славейков; адекватността му спрямо мита за „насилственото помохамеданчване“ и стереотипите, които той поражда в масовото съзнание; държавната политика, довела до постоянното присъствие на точно тази песен в различни учебници и христоматии, в рецитации при чествания, постоянното ѝ присъствие в публицистиката.¹ Разбира се, истинска изненада би било, ако в разглеждания сборник би бил пропуснат фалшивия летопис на поп Методи Драгинов от село Корова.

По този начин и на самите османски извори се прави твърде произволна интерпретация. Важните внушения са две. На първо място наличието на някаква преднамерена и централизирана, добре обмислена османска държавна политика за затриване на „българската народност“. И на второ, тази политика се осъществявала чрез планирано от самата османска държава насилие и терор. На практика върху основата на т.нар. „Летопис на поп Методи Драгинов“ в тази и последващите си публикации П. Петров се стреми да укрепи окончателно тезата за разорението на Родопите през 1669 г. (Чепинско през 1666 г.) по време на венециано-османската война за остров Крит, както и за осъщественото тогава насилствено ислямизиране на „родопските българи“.

¹ Вж. Аретов, Н. Песни за народа и песни за душата. Предпочитания и целенасочени употреби от идеолозите на българския национализъм – Ст. Дечев (ред.) В търсене на българското: Мрежи на национална интимност XIX-XXI в. София: Институт за изследване на изкуствата, с.133-134.

През това време между историографията и политическата власт, включително и партийната номенклатура, протичат интересни енергии. На 6 март 1964 г. е проведено съвещание на отдел „Пропаганда и агитация“ към ЦК на БКП. На него, между другите разисквания, историкът Петър Петров се нахвърля буквално над окръжния секретар на БКП в Смоленски окръг Никола Палагачев хем уж заради „извращения“, хем за проявен от него „либерализъм“ в подхода към „българите мохамедани“.¹ След пленум на ОК на БКП в Благоевград се решава да се започне с незабавна смяна на имената. Вестта се разнася бързо из окръга, а в селата Корница, Брезница, Аврамово, Вълкосел, Якоруда и други се готвят незабавно за съпротива. Жителите на село Рибново го отцепват и не допускат никой да влезе, като разгонват подобни опити с камъни.² И все пак през 1964 г. побеждава линията на Никола Палагачев, „извращенията“ са прекратени, а насилствено отнетите мюсюлмански имена са отново върнати.³ Само временно. Неслучайно веднага Петър Петров е утвърден за нещатен сътрудник към отдел „Пропаганда и агитация“ на ЦК на БКП с постоянен пропуск до сградата и товарен с нови задачи.⁴

Освен преиздаването на сборника „Родопа – българска твърдина“ на Петров е възложено през 1964 г. да подготви и книгата „Помохамеданчванията в Ловешкия край“. Изданието е направено в окръжния център, ала всичко е видимо централизирано като политика и усилия, което става особено ясно от решаващото участие на Петров, което се дължи и на партийна командировка в региона.⁵

И тук продължават внушенията за наличие на „официална политика в турската империя“ срещу „българи“, за единични помохамеданчвания и т.н. Книгата разказва за първо и второ масово (!) помохамеданчване в Северна България. Разбира се, споменатото „помохамеданчване“ няма как да не е „съпроводено с най-големи жестокости“. Дори се казва: *Жителите на цели села били избивани, ако откажели да приемат исляма.*⁶ И тук, както и в предишни издания, в края е разположена част, озаглавена

¹ Иванова, Цит. съч., с. 74.

² Пак там, с. 81.

³ Пак там, с. 92.

⁴ Петров, Когато един живот, с. 178.

⁵ Пак там, с. 178.

⁶ Иванова, Цит. съч., с. 25.

„Истината е неопровержима“, отново с данни за език, песни, предания и т.н., които трябва да докажат „българския корен“.

Няма как да подминем, че на фона на тези развития в науката по повод на миналото на Родопите и най-вече съдбата им в рамките на Османската империя, през 1964 г. се появява споменатият роман на Антон Дончев „Време разделно“. Произведението преминава през предварителната „научна“ рецензия на Петър Петров и Доньо Донев, автори на споменатото вече учебно помагало.¹ В романа, както вече отбелязахме, по думите на Ал. Хранова, са имплантирани два от разглежданите погоре фалшиви летописи от XIX в. – т.нар. „Исторически бележник“ и „Летописът на поп Методи Драгинов“. Те са въведени в повествованието като устни разкази на двама от героите. Социалната роля на поп Методи Драгинов е поета от „напълно фикционалния поп Алигорко“ и помохамеданчения френски аристократ, наречен Венецианец.²

Започва да излиза на интервали и „Родопски сборник“, който видимо също е включен в тази политика. Особено важно се явява изданието от 1965 г., излязло под редакцията едновременно на Христо Христов, Петър Петров и Страшимир Димитров. Един от основните поместени материали е този на П. Петров, който е свързан с „помохамеданчването“ в района именно според „български летописни сведения“.³ Тук се натъкваме отново на всички вече познати ни похвати на П. Петров, които ще съпътстват докрай предполагаемо „научната“ му кариера. Материалът изцяло се базира върху извор като т.нар. „Летопис поп Методи Драгинов“ с всичките му неточности. Оценявайки в спомените си собствената си работа, Петров е категоричен: *доказах автентичния характер на летописа на Методи Драгинов от с. Корова*.⁴ Ала отново се натъкваме на слаба интерпретация на малкото налични османски извори с цел да се докаже или удържи вече изграденият мит. Петров се опитва да убеди за пореден път читателя, че събитията, описани от уж реалния свещеник от село Корова, наистина са се разиграли в Чепинското корито, най-вероятно в интервала 1666–1669 г., а самата хроника била създадена през 1670 г. Помюсюлманчването е станало по начина, по който го е описал сам М. Драгинов,

¹ Петров, Когато един живот, с. 172.

² Хранова, Цит. съч, с. 526.

³ Петров, П. Българските летописни сведения за помохамеданчването в Чепино – Родопски сборник, т. 1, 1965, с. 11–40.

⁴ Петров, Когато един живот, с. 179.

поради засиления религиозен фанатизъм по време на дълго проточилата се „свещена война“ за превземането на Крит от 1645 до 1669 г., довела до преминаването на войски през Родопите. Според П. Петров и преди е имало ислямизация чрез „насилствени и доброволни помохамеданчвания, масови и единични, поробвания, преселвания, еничарство и т.н.“. Интересно е, че като доказателства професионалният историк използва дори недокументирани лични разговори. Например той пише: *Що се отнася до езика на нашия летописен разказ, на пръв поглед той наподобява новобългарския език от времето на Възраждането. Вярно е, че езикът не е църковнославянски. Това обаче е говоримият народен език.* И тук като доказателство дава личен разговор с езиковеда Кирил Мирчев, който му бил казал, че нямало основания езикът да се отнесе по-късно от XVII в.¹

В сборника е публикувана и важна статия на Страшимир Димитров за ислямизационните процеси в Западните Родопи и по течението на река Места.² Във време, когато в българската историография господства изцяло възгледът за въоръжени и насилствени акции като технология по „налагане на исляма“, Страшимир Димитров все пак очертава – макар и най-общо – един дълъг и разтегнат във времето ислямизационен процес в разглежданата от него област. Основният извод на Димитров е следният: *Налагането на исляма над българското население в никакъв случай не може да се смята за резултат от една акция, на една масова кампания. То било плод на продължителна, няколковековна дейност. Системните единични примамвания и помохамеданчвания се съчетавали с периоди на масово крушение на християнската маса, докато в края на краищата ислямът бил наложен над почти целия Чеч, Доспат, над част от селата в Неврокопското поле и Разлога.*³

Редица автори и колеги са склонни да представят изложената тук теза на Страшимир Димитров като насочена срещу господстващия канон в българската историография тогава, като проява на дисидентство и несъгласие с колегите привърженици на насилствената, масова ислямизация.⁴ Ала тук е необходимо едно по-внимателно вглеждане и правене на нужните уговорки.

¹ Петров, Български летописни сведения, 1965, с.15.

² Димитров, Стр. Демографски отношения и проникване на исляма в Западните Родопи и по долината на Места XV-XVII в. – Родопски сборник, т.1, 1965, с. 63-114.

³ Димитров, Цит. съч, с.109.

⁴ Тодорова, Цит. съч, с.20.

В никакъв случай не може да се говори за някакво конфронтационно влизане на Страшимир Димитров срещу основното русло на българската историография и нейното интерпретиране на проблемите свързани с ислямизацията. Нещо повече. Видяхме по-горе, че той остава при каноничния историографски език, доколкото говори определено за „налагането на исляма“, за „крушение на християнската маса“. Правят впечатление и следните други негови похвати, които говорят в обратна посока или са просто поредица от „презастраховки“ на историка както срещу властта, цензурата и идеологическите блюстителите, така и срещу недоволни колеги от гилдията, или пък дори общественото мнение и неговите стереотипи. Още с първото си изречение Стр. Димитров обяснява насочването си към точно тази тема с обстоятелството, че „Летописът на Методи Драгинов за помохамеданчването в Чепинското корито“ *създаде след себе си цяла литература, която в една или друга степен изяснява това събитие от историята на чепинските българи.*¹ Базирайки се за XVI в. върху малкото тогава фрагменти в българския архив, Страшимир Димитров стига до заключението, че това столетие *може да се смята катастрофално за християнското вероизповедание.*² Тази катастрофична представа наистина се потвърждава от по-късно появилите се османски документи, ала никакви доказателства не се пръкват за предположението му, че *такова едно бързо преобръщане ще да е станало и с прилагането на открито и грубо насилие.*³ Още за XVI в. той се доверява на несигурните домашни приписки и пише изрично: *Наличните документи не дават възможност да се определят по-точно хронологическите граници, в които са се разиграли евентуалните акции за помохамеданчване или за довършване помохамеданчването на населението в тези села. Като се има предвид обаче, че болшинството от нашите приписки и по-късни летописни бележки свързват тези явления с името дейността на „султан Селим“, би могло да се потвърди, че такива насилнически помохамеданчвания са ставали по време на някой от двамата царували през XVI в. Селимовци.* Голямото спадане на християнското население през XVI в. било за него в унисон с приписките.⁴ Поради видима опасност от пълното отклоняване от канона, Стр. Димитров и на други места в текста си допуска все пак и възможността за насилствени акции,

¹ Димитров, Цит. съч, 1965, с. 63.

² Пак там, с. 98.

³ Пак там, с. 99.

⁴ Пак там, с. 99.

пишейки: *Както се вижда от приведеня текст, намалението на християнската облагаема с джизие рая е официално признат факт, който представителите на властта обясняват с „измиране и разбягване“. Едва ли обаче това обяснение може да бъде признато за пълно и оттам за удовлетворително.*¹ За целта около заповедта от 1660 г. за намаляване броя на джизие ханетата заради „измиране и разбягване“ Страшимир Димитров дописва извора: *трябва да е имало някаква екстрена, изключителна причина, която да е поставила Неврокопския край в по-тежко положение...*² Той пише дори следното: *И даже да не искаме, пак се натрапват на съзнанието епизоди от различните бележки и приписки – на Методи Драгинов, на Бельовския хронист и други незнайни грамотни люде – за поход на „Мехмед паша“, „на шест паши“ през Пловдив, Чепино и Разлог на юг към Солун по време на войната в „Мора“, за „разсипването“ на българщината по време на този поход и пр., и пр. Нуждата от обстоен критически преглед на тяхната хронология ни заставя сега да отменим споменатите приписки. Но не може да се отмени едно – тези бележки свързват „разсипването“ на българското население в Западните Родопи не само с разбягване, а главно с помохамеданчването му.*³ Макар и да не ги анализира подробно и да не ги използва, Страшимир Димитров все пак прави своеобразни „подмятания“, които лесно могат да бъдат злоупотребени, както от колегите му, така и от режима. Едва през 1999 г. той ще заяви в прав текст, че това са „измислени произведения“, а „Летописът на Методи Драгинов“ е „една красива измислица“.⁴

Конфронтация с мейнстрийма отсъства не само в материала на Страшимир Димитров. Същото може да се забележи и в публикацията на Вера Мутафчиева, отнасяща се до статута на населението в Чепинско под османска власт.⁵ Материалът е по-скоро свидетелство за един опит на историчката за елегантно измъкване от лапите на статуквото и индиректно подкопаване на основните му тези. Налице е сякаш и някаква намигваща подигравка с истинността на летописните бележки като извор. Мутафчиева определено защитава тезата за вакъфския статут на чепинските села. Ала откритите спорове се насочват най-вече

¹ Пак там, с. 103.

² Пак там, с. 103.

³ Пак там, с. 103.

⁴ Димитров, Стр. Ще имаме ли научни позиции по проблемите на ислямизацията и съдбите на българите мохамедани, *Rhodopica*, 1999, кн.1, с. 143.

⁵ Мутафчиева, В. Към въпроса за статута на българското население в Чепинско под османска власт – Родопски сборник, 1965, т.1, с. 115-127.

към датировки,¹ а не са свързани с някакъв явен дебат около надеждността на летописните разкази като исторически извор, както и по митологичната версия за ислямизирането като еднократен насилствен акт, рожба на преднамерена османска държавна политика. По този начин, не приемайки официалната теза и леко подкопавайки я, Мутафчиева не пропуска презастраховачи уговорки. Макар и резервирана към изградената представа за хода и начина на осъществяване на ислямизацията в Чепино и в Родопите като цяло, потвърждавайки вакъфския статут на чепинските села, тя все пак твърди, че сякаш е възможно именно немалкият брой вакъфски имения в тази област да са допринесли за разпространението на исляма сред населението там. Следователно и тук отсъства каквато и да било фронтална атака, и „истинското“ послание може да се разбере от пренебрежимо малък брой хора, в които определено не влизат дори един по-широк кръг от специалисти историци.

През 1966 г. се появява възложената отново на Петър Петров от отдел „Пропаганда и агитация“ на ЦК на БКП² „историческа христоматия“ под заглавие „Родопите през вековете“.³ Изданието е изпълнено с вече установените и наложили се дотук общи внушения по въпросите на ислямизацията. В него се включват документи, народни песни, предания и легенди, както и разни художествени произведения. Тук са и всичките съмнителни домашни извори, които задават основния патос на посланията му.

Тази научна и псевдонаучна литература се съпровожда и с други издания. Например през 1969 г. излиза сборникът „Народностна и битова общност на родопските българи“, в който авторите етнографи и фолклористи се спират и на *голяма група българи, насилствено и с всички възможни средства помохамеданчени през периода на османското владичество*. Става дума за изпълнение на „комплексна задача“ по „специално партийно поръчение“ с извършена теренна работа между 1960 и 1962 г.⁴ Тук са поместени и множество устни предания, с характерната и отбелязана още преди години от Божидар Алексиев схематичност, едноиз-

¹ Пак там, с. 123.

² Петров, Когато един живот, с. 182.

³ Петров, П. Родопите през вековете. Историческа христоматия. София: БКП, 1966.

⁴ Велева, М. и др. Народностна и битова общност на родопските българи. Сборник от статии. София: БАН, 1969, 5.

мерно разказване на протичащите събития, отсъствие на детайлите и образността, характерни за устното народно творчество.¹

Можем да кажем, че нито едно от тези гореспоменати заглавия не е поставено на критичен прочит от представител на историческата гилдия. Макар основно да участват в проектите Петър Петров и някои други имена от колегията, все пак на практика липсват критични публикации и разграничения от мита за централизираната насилствена политика на османската държава за ислямизация, както и за насилствен еднократен акт на масово обръщане на родопско население в исляма. Криворазбраната колегиалност, йерархичното структуриране на научните институции, а и, предполагам, обстоятелството, че този разказ информира и общия наратив в масовото съзнание на нацията, си казват думата. Без всички да стигат до ангажираността на П. Петров и други историци, като цяло отсъства и трудно може да бъде очертан някакъв принципен конфликт, да не говорим за открит сблъсък с разказа за „турското робство“ и „насилственото помохамеданчване“ и „потурчването“. На редица места уж „инакомислещите“ цитират дори съвсем насериозно „псевдоисториците“ като П. Петров. На тях всъщност се гледа като на истински професионалисти, а не като на идеолози или пропагандатори на текущата или подготвяна в близко бъдеще политика на режима. Горните тези не се оспорват ни най-малко или открито от когото и да било. Не се критикува или анализира и представата за случили се еднократни масови акции по „насилствено помохамеданчване“, организирани от османската власт. Същото се отнася и до стойността на извор като летописните домашни разкази. Макар „инакомислещите“ да не се позовават на тях, както го правят П. Петров и другите, те в същото време и не поставят открито въпроса за тяхната автентичност и надеждност. Нещо повече. Някои от тези „инакомислещи“ дори ще са и редактори на книги на казионните псевдоисторици. И още нещо. Още тук някъде П. Петров – когото след години М. Тодорова ще определи като *един от малкото професионални историци, директно и ревностно свързани с кампанията за смяна на имената през 80-те години и дългогодишен популяризатор на летописа* (на поп Методи Драгинов)² – се отнася към останалата историография по начина, по който след години Божидар Димитров се отнасяше

¹ Алексиев, Б., Родопското население в българската хуманитаристика. – В: Мюсюлманските общности на Балканите и в България. С., МЦПМКВ, 1997, с. 82.

² Тодорова, Цит. съч, с. 15.

към историческия мейнстрийм.¹ Имаме конфликти в детайлите, но не и принципно разминаване и дълбок ценностен конфликт на професионална основа.

Политика и „наука“ остават заедно

Случва се точно обратното. На 21 ноември 1967 г. се провежда важно заседание на Политбюро, което отчита, че процесът на преименуване на „българомохамеданите“ е незадоволителен.² На 25 февруари 1969 г. Политбюро на ЦК на БКП взема решение за „ускоряване на естествения процес на преодоляване на етническите различия“. По силата именно на това решение се закриват множество турски вестници и театри, спира се книгоиздаването на турски език, предприемат се мерки за ограничаване изучаването му като майчин и постепенното му ликвидиране. Освен това в решението е записано изрично: *Етнографският, Историческият и Социологическият институт да провеждат съответни научни изследвания, които да подпомогнат практическата дейност на партията и държавата.*³

През юли 1970 г. ЦК на БКП взема историческо решение за преименуване на всички „българомохамедани“,⁴ по изготвянето на което от години работи група, в която участва и историкът П. Петров.⁵ Веднага са предприети мерки за реализацията му. Поради извършените на редица места насилия от властите ситуацията през 1972 и 1973 г. може да се опише като война. С насилия, побои и стрелба през този период, включително и човешки жертви, е белязана асимилационната кампания в Мадан, Рудозем, Якоруда, Доспат, Барутин, Слашен, Брезница, Корница и Лъжница.⁶ Щях да пропусна, че през 1971 г. село Корова е преименувано на Драгиново.

По партийните решения от 1969 г. и 1970 г. науката видимо продължава да работи и обсегът на ангажираните пряко професионални ис-

¹ Дечев, Ст. [Защо го имаше феномена „проф. Божидар Димитров“?](#) – Маргиналия, 19.10.2018.

² Иванова, Цит. съч., с. 87.

³ Пак там, с. 89.

⁴ Пак там, 90, 95.

⁵ Петров, Когато един живот, с. 176-177.

⁶ Иванова, Цит. съч., с. 105-106, 108-109, с. 112 и сл.; Груев, М., Калънски, Ал. Възродителният процес: мюсюлманските общности и комунистическия режим. София: Сиела, 2008, с. 71, 76, 81-83.

торици дори се разширява, започва да включва още по-авторитетни за времето имена и утвърдили се професионалисти. На смяната на имената на терен присъства и самото ръководство на Българското историческо дружество, като освен познатия ни вече Петър Петров, са и историците Димитър Косев и Евлоги Бужашки.

Всъщност ангажирането на сравнително широк кръг историци се илюстрира като че ли най-добре с появата през 1972 г. на книга на Христо Гандев под заглавие „Българската народност през XV в.“ Все пак говорим за историк, който, ако краят на българската историография беше поставен в средата на 40-те, би трябвало да бъде обявен за един от най-свежите. Но сега и той великолепно ще се впише в обосноваването на партийната политика за насилствена асимилация на помаците. Гандев говори за „деформационни процеси, действащи върху българската народност“, за „огромната загуба от човешкия състав на народността“, за „силно обезкръвената народност“, за „ислямизация на български граждани“, за „потурчване“, за „насилствени помохамеданчвания“.¹ Основният му извод звучи с цялата си категоричност: *Навярно три четвърти от турските граждани в българските градове и може би една четвърт от турските селяни са от български народностен произход.*² И още: *Явно в Североизточна България потурченото българско население е дало основния колорит на етнографски най-важните проявления на местните турци.*³

Като общ брой на избитите при османското завладяване българи или изселени по време на първите години от „робството“ Гандев дава 680 000 души.⁴ Според него това са загуби, станали за повече от едно столетие.⁵ Той заключава, че в резултат на това „българската народност е претърпяла демографска катастрофа“, налице било „биологично свиване на народността“.⁶ При това противно на изводите на Николай Тодоров от „Балканският град“ за наличие на „демографски континуитет“.⁷ Независимо от появилите се критики, тезата за „демографската ката-

¹ Гандев, Хр. Българската народност през XV в. Демографско и етнографско изследване. София: Наука и изкуство, 1972, с. 161-163.

² Пак там, с. 163.

³ Пак там, с. 167.

⁴ Пак там, с. 100.

⁵ Пак там, с. 129.

⁶ Пак там, с. 129.

⁷ Тодоров, Н. Балканският град XV-XIX. Социално-икономическо и демографско развитие. София: Наука и изкуство, 1972.

строфа“ и „биологическия колапс“ ще се радва на благоразположение-то на политическите власти, на колегиалното статукво, което ще ѝ даде място, както и на самия Гандев в готвещата се „многотомна“ история.

Макар и – както предстои да видим – недобре посрещнатата от изтъкнати тогава български османисти – книгата на Христо Гандев бързо е похвалена с отзив във всекидневния печат от Бистра Цветкова, която се солидаризира с изводите на автора.¹ Цветкова не пести суперлативи за това колко е приносна, важна и точна монографията на мастития историк. Тя преповтаря изводите му за над 2 500 обезлюдени села и 560 000 загуби на население, за „страшна цифра на човешките загуби в градове и села при завоеването – 680 000 души“, за „страшна катастрофа“, за „демографски потрес“.²

Интересно е, че бързо се появяват и възражения към прилаганата от Гандев методика, както и спрямо получените от него крайни резултати. На страниците на сп. „Исторически преглед“ с критична рецензия излиза Вера Мутафчиева, вече утвърден османист.³ Тя говори за липса на пълнота и точност на обработвания статистически материал, което за нея прави изводите на Гандев необосновани. Мутафчиева обръща внимание и на направеното смесване на точни с неточни методи, произволните съпоставки, а в крайна сметка и неаргументираните изводи за чувствително, почти катастрофално намаляване на населението, дори на места до „популяционен вакуум“. Нещо повече. Тя достига до следния извод: *Трябва да изтъкнем обаче, че авторът едва ли би настоявал на своята крайна теза за „обезбългаряване“ на България през XV в., за „демографска катастрофа“, за „популяционен вакуум“, за „биологично свиване на народността ни“ и най-вече за отражението, което дали тези явления върху цялостното ни развитие „през всички останали векове“, ако не би използвал преднамерено дори наличния материал.*⁴ Следователно обвиненията на Мутафчиева са не само по линия на непълнота на изворовия материал, но са насочени и срещу неговото преднамерено и неточно използване.

¹ Цветкова, Б. „Нов принос в изследванията за съдбата на българската народност през 15 в. – Отечествен фронт, бр. 8868, 17 април 1973.

² Пак там, с. 4.

³ Мутафчиева, В. *За точните методи в областта на историческата демография. Някои бележки върху методиката на две нови монографии.* – Исторически преглед, 1973, кн. 4, с. 134-141.

⁴ Пак там, с. 140.

Не след дълго на страниците на другото историческо списание в онези години, „Векове“, се появява втори критичен отзив – този път дело на Страшимир Димитров.¹ Той се спира на тезата на Гандев за едно почти преполовяване на българите по онова време. Димитров атакува самите допускания на Гандев, че *мезрите* са обезлюдени стари български селища, както и разбирането му, че населените места, носещи турски имена, били уж просто стари опустошени. Димитров забелязва, че *мезрите* се оказват крайгъглен камък в цялата интелектуална конструкция на Гандев и че именно там са намерили гибелта си 560 000 души от „българската народност“. Ала за Стр. Димитров е съвсем неприемливо твърдението, че *мезрите* са повсеместно землища на разорени и обезбългарени селища.² За него просто екстензивното земеделие в онова време води до появата на все нови и нови *мезри*, земи без свое постоянно население, които носят приходи. Ала те не могат да се разглеждат като свидетелство за разорени и обезлюдени селища. Сред тях са налице и земи от запуснати селища, но не те са определящите. Според Димитров, за разлика от Гандев, това не означава, че са избити и отвлечени в робство хора, и поради това *мезрите* не можели да се разглеждат като някакъв показател за загуби сред „българската народност“ през XV в. Димитров е категоричен: *Както изходната концепция, така и получените в края цифрови резултати са съвсем неприемливи.*³

Опроверган от Мутафчиева и Стр. Димитров на базата на неговите собствени извори, Хр. Гандев не закъснява да се появи с трудно скрипти гневни отговори и на двата отзива. Ала освен свидетелство за персоналната му засегнатост, те разкриват и максималните му усилия да се възползва от две оръжия. На първо място, деклариране на идеологическа правоверност спрямо „марксизма ленинизма“. На второ, демонстрация на определено разбиране за патриотизъм, включващо задължително представяне на Османската империя във възможно най-негативна светлина. Това пък върви ръка за ръка и с представянето на един евентуален дистанциран и научен подход към нея просто като опит за реабилитацията ѝ (долу-горе така стоят нещата и днес).

¹ Димитров, Стр. Мезрите и демографския колапс на българската народност през XV век – Векове, 1973, кн. 6, с. 50-65.

² Пак там, с. 64.

³ Пак там, с. 65.

Пръв се появява отговорът до Мутафчиева.¹ Гандев започва с лек „удар под кръста“ – Мутафчиева разглеждала в началото отзивите на „турски буржоазни историци“ (между другото и до днес мастити имена в османистката, вдъхващи респект), което било неправилно тъй като, – контрира Гандев, – *трудът ми е изграден върху марксистко-ленинска методологическа т.е. теоретическа основа.*² После, след като разкрива спорното си разбиране за „българската народност като социален, политически и културен колектив“,³ Гандев нанася и следващия си „удар под кръста“, изтъквайки: *Рецензентката упорито „забравя“ за столетието, когато защитава доброто име на завоевателя.*⁴ Интересни са като език и изразни средства и следващите редове. Гандев пише: *Самото отмятане от научния отговор на въпроса за обезбългаряването на градовете, показва, че се подготвя диверсионна маневра.*⁵ От тук нататък вече няма как да сме учудени, че критикуваният за методиката и изводите си автор прибягва и до Владимир Илич, тъй като Мутафчиева, видиш ли, „напразно се отказва от логиката и от труда на Ленин“.⁶ В подобен дух малко по-надолу Гандев ще ни увери как *по-полезно щеше да бъде, ако рецензентката бе разработила за конкретния случай положенията от класическия труд на Фр. Енгелс за ролята на насилието в историята.*⁷ И накрая се завършва с апокалиптична картина и обвинения към опонентката като защитник на Османската империя, което искала *да замаже със своята формула за „една класова действителност.*⁸ (А уж той пишеше от марксистко-ленински позиции, а тя от буржоазни?). На финала на отговора си Гандев е отново категоричен: *Тя е искала да представи турските нашествия в българските земи като мирно проникване, което не е засегнало българския народ в демографско отношение...*⁹ По този начин определено неравната битка върху терена на марксизма-ленинизма, от една страна, и „поробителя“ и „тур-

¹ Гандев, Хр. Върху методическите въпроси свързани с книгата „Българската народност през 15 в.“ – Исторически преглед, 1973, кн. 6, с. 91-102.

² Пак там, с. 91.

³ Пак там, с. 93.

⁴ Пак там, с. 94.

⁵ Пак там, с. 95.

⁶ Пак там, с. 97.

⁷ Пак там, с. 98.

⁸ Пак там, с. 97.

⁹ Пак там, с. 102.

ско робството“, от друга, битка с наистина предизвестен край в средата на 70-те години, може да приключи.

След доста по-дълго време и видимо след повече подготовка и справки, Гандев пуска отговор и на отзива на Стр. Димитров във „Векове“. ¹ Още в началото той обяснява на читателя как опониращият му се е концентрирал единствено върху *мезрите* в стремежа си да намали до минимум техния брой, а заедно с това и общите загуби за „българската народност“. И тук се намеква за някакво сякаш едва ли не национално предателство. „В цялата рецензия – пише Гандев – са изключени с подминаване на красноречиви факти загубите за народността и *косвено са отречени* (курс. Хр. Г.) ислямизирането и потурчването на християнското население по села и градове, а също и загубите от окончателно емигриране.“ ² Следва констатацията как все още е необходимо да се проучват загубите от всички походи през XV в., за да се напомни с категоричност: *Това е дълг на българските османисти към нашата национална история, който още не е изпълнен.* ³

Всъщност отговорът на Гандев много ясно очертава един от основните проблеми на българската историография като цяло. Ако населението в днешните български земи е било приблизително 1 млн. души непосредствено преди и по време на османското завладяване и не помалко от 3-3,5 млн. след „пет века робство“, какви трябва да са оценките за това утрояване през „робските столетия“? ⁴ Гандев пита обаче: *Ако през 1490 г. населението е било 890 000 души, колко трябва да е било то векове по-рано, за да нарасне и достигне горното число. Оказва се, че към III в. на новата ера в българските земи са живели тракийци и друго население на брой между 800 000–1 000 000 души. Така приема доцент А. Фол в книгата си „Демографска и социална структура на древна Тракия“, София, 1970 (виж особено глава втора – Статистика или модел на съотношения, стр. 102–126).“ И след тази констатация, Гандев задава въпроса: *Но ако в българските земи през III в. са живели 800 000 до 1 000 000 души, то може ли дванадесет века по-късно (Хр. Г.) след възпроизводство на населението да има същия брой и дори по-ма-**

¹ Гандев, Хр. Теорията и изследователската практика в историческата демография – Векове, кн. 1, 1975, с. 56-67.

² Пак там, с. 56.

³ Пак там, с. 67.

⁴ Според скорошно изследване имаме нарастване от около 1,4 милиона души до намиращите се после в Княжество България и Източна Румелия около 2,4 милиона души. Щерионов, Щ. *Историческа демография на България*, София: БАН „Проф. М. Дринов“, София, 2019.

лък? Колкото и да стагнира растежът на народонаселението през вековете поради военни загуби, епидемични болести, неурожаи и други причини, като например крайно високата смъртност, то не може да не се удвои поне в нашия случай за дванадесет столетия. Защото е статистически доказано, че в периода от късната античност докъм XV в. населението на Европа наистина се увеличава във всички страни.¹ И тук Гандев има своя елементарен отговор как ако не е преживяла загуби през XIV-XV в. „българската народност“ е трябвало да достигне не 890 000 души в 1490 г., а 100%-150% повече. От тук и категоричният и безапелационен извод на Гандев – народността е възлизала на 1 570 000 души, а са изчезнали 680 000, „колкото бяха установените от мене загуби“.² (Всъщност към 1500 г. населението на територията на цялата Османска империя е било около 7 825 000 души.³)

След време се намериха и нови извори от Румен Ковачев и вече стана съвсем ясно, че състоянието както на селищната мрежа, така и на демографската структура в днешните български земи е твърде далеч от апокалиптичната картина, нарисувана в началото на 70-те на XX в. от Христо Гандев. Дори и през 80-те години на XV в. демографската ситуация силно напомня тази в Шишманова България. В този смисъл изводите на Ковачев са изцяло противоположни на теорията на Гандев за „демографския колапс“.⁴ Ала както отбелязва след години и Евгени Радушев, въпреки обоснованата критика конкретната ситуация на тогавашните политически реалности на Живковия режим „помогна на теорията да се затвърди в общественото съзнание.“⁵ Тук бих добавил, че на практика изказвания и нагласа в подобна посока имат тогава и немалко колеги на Гандев, както от по-старата генерация (Д. Косев и Хр. Христов), така и от по-младото поколение, които точно в този момент печелят позиции, власт и влияние (Николай Генчев, Илчо Димитров, Васил Гюзелев, Константин Косев и др.). И те на практика са за Гандев и с неговата нагласа по темата, като изграждат в немалка степен един видимо никога недеклариран професионален консенсус, който обаче далеч надхвърля непосредствената ангажираност на Петър Петров. Нещо повече. Неслучайно

¹ Гандев, Теорията, с. 67.

² Пак там, с. 67.

³ Мантран, Р. (ред.), История на Османската империя, София: Рива, 1999, с. 146.

⁴ Ковачев, Р. Опис на Никополския данджак от 80-те години на XV в. София: НБКМ, 1997, с. 100.

⁵ Радушев, Евг. Помаците – християнство и ислям в Западните Родопи с долината на р. Места, XV – 30-те г. на XVIII в. София: НБКМ, 2005, с. 15.

„насилствените помохамеданчвания“ и използването на летописите и фолклора като извор през 70-те години на ХХ в. са легитимна тема в Историческия факултет на Софийския университет. Върху тях се пишат и дипломни работи. В някои от тях домашните извори (съмнителен фолклор, летописни бележки, приписки) са дори единствено градиво. Между 1970 и 1974 г. с решение на Факултетния съвет първо във Философско-историческия, а след това и в Историческия факултет Петър Петров чете спецкурс „Асимилаторската политика на турските завоеватели XV-XVIII в.“¹

През знаковата 1972 г. се появява и книгата на Петър Петров „По следите на насилието“, разширен вариант на преди това появилия се сборник за „асимилаторската политика“. Показателно е и подзаглавието: „Документи за помохамеданчвания и потурчвания“.² Докато в предходните книги интерпретацията на поместените документи се рамкира само от песента за „Балканджи Йово“, тук същата функция изпълнява и прословутата мисъл на Мидхат паша за българския произход на много мюсюлмани, поместена след песента. Не е пропуснат, разбира се, отново и летописът на поп Методи Драгинов от село Корова.³ Повечето извори представляват чужди стереотипи за империята. За първо масово „потурчване“ Петров разглежда съобщеното в легендарния разказ за „разорението на България“ при управлението на султан Селим в 1515 г.⁴ Наличието на второ въображаемо масово помохамеданчване се доказва с ограничена изворова база, с пренатягане на тълкуването и с употреба на легендарни извори. Първият от тях е известният регистър за събиране на данък *джизие* от 51 села през 1660 г. Извор пък за „второ масово помохамеданчване“ е въображаемото насилие от 1669 г., описано от никога не съществувалия поп Методи Драгинов. Третият извор е османски документ от 1671 г., в който се твърди, че описвал последиците от 1669 г. и е наречен „Неврокопските села след второто масово помохамеданчване“.⁵

¹ Петров, П. Когато един живот, с. 216.

² Петров, П. По следите на насилието. Документи за помохамеданчвания и потурчвания XV-XIX в. София: Наука и изкуство, 1972.

³ Пак там, с. 256-257.

⁴ Пак там, с. 204-206.

⁵ Пак там, с. 262-263, както и Стр. Димитров, 1965, с. 108-109.

Разобличени ли са през 1970-те измислените хроники?

Тук ще си позволя само на пръв поглед известно отклонение. Противно на някои по-сетнешни твърдения, че през 1970-те била уж надмогната представата за автентичността на измислените домашни извори¹, внимателното вглеждане в реалността и публикациите в този период демонстрира различна картина. Зад тези усилия да се говори срещу късните фалшификации не застава политиката и общественият им ефект е напълно нулев, като остава единствено за тесни професионални среди. Проблем е също, че твърде често те не са това, за което обикновено ни ги представят със задна дата.

През 1973 г. се препечатва самото произведение на Стефан Захариев във фототипно издание с коментар. То е дело на Окръжния исторически музей в Пазарджик. Още в предговора на двамата съставители се казва как книгата е оценена високо още на времето от Константин Иречек. Изтъква се наличието на съдържаща се важна информация в нея и още на първата страница в уводните „Няколко думи за книгата и изданието“ се казва по този повод следното: *Такива например са сведенията в летописния разказ на поп Методий Драгинов за насилственото помохамеданчване на чепинските българи*². И в последващите книгата обяснителни бележки, вече облягайки се върху авторитета на Марин Дринов (1882) и П. Петров (1965) се внушава по отношение на разказа, „чийто оригинал, за съжаление е изгубен“, следното: *Изследванията върху този паметник показват, че поп Методий Драгинов е описал действително станали събития и не може да има съмнение в автентичността на разказа му*³. Добавя се и следното: *Видни наши учени и специалисти по история на българския език като М. Дринов, Б. Цонев, Й. Иванов, Р. Чолаков и К. Мирчев са единодушни, че разказът е написан на новобългарски народен език от XVII век*⁴.

¹ Това поне твърди през 1999 г. Стр. Димитров: *Впрочем още през 70-те години българската историческа наука като цяло се отказва от прословутите домашни извори за „потурчването“ на Чепино и на българските земи, т. нар. „Летопис на поп Методи Драгинов“, „Бельовските хроники“, „Повестта за второто разорение на България“ и т. нар. „Исторически бележник“, но историците нямаха документи, които да им позволят да нарисуват нова, правдива картина за налагането (! С.Д.) на исляма в Родопите. А като не разполагаха с нещо по-достовърно, някои публицисти и писатели преповтаряха онова, което знаеха от „домашните извори“.* Димитров, *Ще имаме ли*, с. 141-142.

² Захариев, Ст. *Географико-историко-статистическо описание на Татарпазарджишката кааза*, София (Виена), 1973, с. V.

³ Пак там, с. 109.

⁴ Пак там, с. 110.

Вярно е, че още тогава сам дори Н. Хайтов пише: *Повтарям: досега няма нито едно сигурно потвърждение на тези споменати в „Исторически бележник“ имена.* Той отправя упрек към историка П. Петров, че е използвал споменатата летописна бележка в книгата си „По следите на насилието“ безкритично, както и цели 7 пъти в общо 7 публикации¹. Ала Хайтов добавя по-късно немаловажно и следното: *В този летопис има нещо вярно, т.е. че е имало помохамеданчване в Средните Родопи, че е имало и проливане на кръви, и съпротива, но също така явно е, че този летописен разказ, когато е преразказван, е „обогатяван“ и от това произхождат някои явни несъответствия, които водят към погрешни заключения...²* В отговора си и П. Петров държи да подчертае: *„Исторически бележник“, както всеки летопис, има неточности, заслужава критично издание и сериозен коментар, а не отхвърляне с лека ръка³.* И в публикация на страниците на сп. „Родопи“ Георги Кузманов, макар и също да оспорва стойността на „Исторически бележник“, прави недвусмислени внушения за това как „разпространението на исляма е било политически обмислено, системно дело“⁴. Нещо повече, на финала на статията той твърди: *Извадките от „Исторически бележник“ възпроизвеждат отминала историческа действителност и най-вярно процеса на приемането на исляма около с. Райково, т.е. в част от казата Ахъ Челеби. На места обаче са допуснати грешки, преувеличения. Има и факти, които трябва да се изучат допълнително, да се издирят документални източници за тях и тогава да се уточни кое да се приеме или отхвърли⁵.* Описвайки това, което знае от кръга на Ст. Шишков за авторството на „Исторически бележник“, старият секретар-касиер на дружба „Родина“, Петър Маринов твърди: *Трябва да приемем, че всичко в „Историческия бележник“ навярно е писано към 1880 г. въз основа на някакви по-стари предания, приписки и бележки от стари духовници, възсъздадени по-после по памет и по ново леточисление (без индиктион и пр.), като описаните събития са добили този си вид през втората половина на миналия век, когато са преписвани и преработвани в момент на патриотично вдъхновение, характерно за годините на Възраждането ни⁶.* Маринов е дори още по-категоричен: *Най-добрите познавачи на*

¹ Хайтов, Н. *Родопската история в някои статии и книги на проф. П. Петров* – Ипр, 1977, кн.2, с. 104.

² Пак там, с. 105.

³ Петров, П. *Предизвикан отговор* – *Исторически преглед*, 1977, кн. 2. с. 109.

⁴ Кузманов, Г. *Исторически документ ли е Историческият бележник?* – *Родопи*, 1977, кн. 11, с. 26.

⁵ Пак там, с. 28.

⁶ Маринов, П. *Истини и заблуди*, – *Родопи*, кн. 11, 1977, с. 30.

родопското минало Ст. Н. Шишков, В. Дечев и др. знаеха за този бележник, но не се изказваха в печата, защото го смятаха съмнително дело¹. Ала най-важно в случая е финалното му заключение: *Според мене основните събития, за които се говори в бележника – свързани с помохамеданчването, не подлежат на съмнение. Може да се приеме, че е съществувал летописен разказ за тях, но ръкописът очевидно е бил изгубен. При възстановяването му по памет от Хр. П. Панделиев са били привнесени много измислици, които са очевидни и които опорочават научната стойност на този така широко и безкритично използван досега в някои съвременни трудове върху родопската история „документ“². Накратко казано, никой от изброените автори не поставя под съмнение, че има османска държавна политика за насилствена ислямизация, която е била факт и се е случила. (Тук е моментът да обърнем все пак внимание, че според спомените на П. Петров П. Маринов имал отрицателно отношение към романа „Време разделно“ – „една прекрасна книга“ според Петров – както и бил убеден, че „българите в Родопите са приели исляма доброволно и не е имало никаква насилствена ислямизация“³.)*

Тази половинчатост е характерна и за по-ранни оповестявания на мистификации и фалшификати. Описвайки славянските ръкописи в БАН и НБКМ, Христо Кодов констатира още в края на 60-те, че хартията, на която са написани т.нар. листи от Бельовската хроника е произведена през XIX в. Той отбелязва, че летописната бележка представлява „съкратено изложение на известния поп Методиев разказ за потурчването на чепинските българи“, публикуван най-напред от Ст. Захариев и Хр. Попконстантинов⁴. Всъщност Кодов не казва чак толкова много тук. За него хартията е от края на XVIII в., а ръкописът е от началото на XIX в.⁵ *Засега – добавя в края Кодов – не може да се установи какъв е първоизточникът на тези съкратени летописни бележки и откъде техните автори са могли да се запознаят с поп Методиевия разказ⁶. Той обръща също внимание, че правописът е „традиционен църковнославянски“, но пък езикът е „новобългарски“ и то именно „разложки говор“⁷. Можем уверено да заявим, че и тук не става дума за някаква атака срещу самия мит за нали-*

¹ Пак там, с. 32.

² Пак там, с. 32.

³ Петров, *Когато един живот*, с. 181.

⁴ Вж. Кодов, *Цит. съч.*, с. 257.

⁵ Пак там, с. 256.

⁶ Пак там, с. 258.

⁷ Пак там, с. 258.

чие на османска държавна политика за насилствено налагане на исляма и за осъществяване на еднократни и масови насилствени актове.

Същата половинчатост важи и за по-сетнешните опити, почти чак до самия край на 80-те. През 1984 г. езиковедът Илия Тодоров публикува заключенията си, че „Летописът на поп Методи Драгинов“ всъщност е съчинен от издателя му, т.е. от Ст. Захариев¹. Напомняйки за Беловския разказ, Ил. Тодоров твърди: *Според мен в случая става дума за едно и също произведение, за един и същ летописен разказ, т.е. летописният разказ на поп Методи Драгинов не е нищо друго освен една литературна обработка, направена от Ст. Захариев върху основата на реално съществуващия Беловски летописен разказ*². За аргументи му служат езиковата непоследователност и нехарактерния за XVII в. език; нетипичната също за XVII в. антигръцка насоченост на разказа; немалкото фактически неточности – невъзможни датировки, погрешен статут на чепинските села, неубедителното твърдение, че ръкописът е даден преди 34 години, което се разминава с други негови твърдения от 60-те; обстоятелството, че и на други места в книгата си, с други паметници Захариев постъпва по сходен начин. Тодоров намира и обяснение защо Ст. Захариев е постъпил така – в духа на епохата, трудностите тогава, романтичното отношение към историята, нуждата от друго, алтернативно минало с оглед на църковната и политическата борба³. Той установява също, че летописът е много близък до втория вариант на Беловския разказ⁴. Ала особено показателен е финалът, при който и поредният критик на автентичността на документа видимо не смее да постави под съмнение „насилственото помохамеданчване“. Ето: *Може би ще трябва да се разделим с мита за бившия свещеник, който – макар и потурчен – решил да остави за поколенията своя разказ за трагичните събития в района на Чепино през XVII в. Но този мит, както видяхме, не е изграден на празно пространство – съществували са предания, съществувала е известна летописна традиция; народната памет е съхранила през вековете спомена за ония съдбовни дни, в които чепинските българи са били принудени да се откажат от своята православна вяра и да приемат мохамеданството. Всъщност тук става дума за частична мистификация, която*

¹ Тодоров, Ил. *Летописният разказ на поп Методи Драгинов – Старобългарска литература*, 1984, кн. 16, с. 62-75.

² Пак там, с. 62.

³ Пак там, с. 75.

⁴ Пак там, с. 77.

засяга преди всичко формата, не и съдържанието, не и същността на творбата – касае се за допълнителна литературна обработка на реално съществуващия Беловски летописен разказ, запазен и днес в Научния архив на Българската академия на науките¹. Неслучайно още през 1993 г. Елена Грозданова и Стефан Андреев се хващат за „сламката“, за да заключат: *Или с други думи според Ил. Тодоров събитията, свързани с помохамеданчването на част от българите в Чепинското корито, са действителност, но самата хроника на поп Методи Драгинов от XVII в., вероятно изобщо не е съществувала, а представлява късно съчинение от XIX в., основаващо се на друг извор за същите тези събития*².

В средата на 80-те самият Страшимир Димитров, в предговор към монографията посветена на просветното дело в Средните Родопи³, прави опит да обясни защо дейците на „Възраждането“ са съчинявали подобни „летописи“ с цел да изчистят срама, че има „българи“, които са се отказали от бащината си вяра. И наистина още в края на първата страница от 5-6 страничния предговор, вече утвърденият османист пише: *Още тогава духовните водачи на българите се сблъскват с обстоятелството, че в няколко къта на отечеството и особено в Родопските планини живеят българи, които изповядват мохамеданската вяра. Нужно било да се обясни този факт и то така, че да не оскърбява народностното чувство на българите, да се отклонява от тях упрекът, че сами не са опазили старата си вяра. Тъкмо в края на 20-те и 30-те години на XIX в., когато са налице кълновете на българо-гръцките църковни разпри, последователите на Паисий Хилендарски изковават обяснението, че това помохамеданчване се дължи на ятагана на поробителите, но в същата степен и на козните на най-висшите гръцки духовници, които подбутват султана към жестока разправа с непокорните българи*⁴. И продължава конкретно: *В Харитоновата преработка на „История славянобългарска“ тази идея получава най-отчетлива форма. Като изтъква вината на гръцкия патриарх, този „втори Юда, нов Арий“ и т.н., монахът Харитон добавя, че съвременните му „гръци желаят да скрият своя ходатай... за погибелта на толкова множество потурчен християнски народ и така лъ-*

¹ Пак там, с. 79.

² Грозданов, Ел., Андреев, С. *Фалшификат ли е летописният разказ на поп Методи Драгинов?* – *Исторически преглед*, 1993, кн. 2, с. 148.

³ Седянков, Стоил, *Просветното дело в Средните Родопи 1830-1944 г.* София: Народна просвета, 1985.

⁴ Пак там, с. 3-4.

жат словесно и пишат неверно, че уж заради харача са потурчили тези народи: Доспатската планина, Чепино, Крупник, Кочани, херцеговинците, албанците, босняците. Но не е така! Както се вижда и тук митът не е атакуван фронтално. И това положение продължава чак до края на 80-те години, когато се появява публикация на Антонина Желязкова¹.

Доциментирането на до-идеологията на асимилационната кампания

След това отклонение, целящо отговор на въпроса, заедно с поставяне под съмнение на автентичността на домашните извори дали е оспорена и митологията за насилственото масово помюсюлманчване, можем да се запитаме: А има ли някакво отношение проследената преди историографска дейност към политиката и случващото се извън научните кабинети?

На Февруарския пленум на ЦК на БКП през 1974 г. се прави и следващата крачка. Поставя се вече въпросът за пълното „идейно-политическо приобщаване на населението от турски произход“². През същата 1974 г. се появява и сборник със статии, които покриват историята на Родопите от античността до съвременността. Той носи заглавие „Родопите в българската история“. По поръчение на МНП той е възложен от издателство „Народна просвета“, за да обслужва извънкласната работа на учителите по история в Родопите³. Наред с П. Петров, който се занимава със съдбата на Родопите през Средновековието и по-сетне при разпространението на исляма, в начинанието се включват и редица други историци. Важната тема за „Разпространение на исляма в Родопите“ няма на кой друг да се даде освен на П. Петров. Към подхода му не се забелязва никаква опозиция сред колегите. Съмнителните летописни хроники са отново изведени на преден план и те задават цялостната интерпретативна рамка, като някак си дори отново „дописват“ другите видове извори, в които се говори за процеси и случаи на обръщане в исляма.

През следващата 1975 г. се появява знаменателната нова книга на П. Петров „Съдбоносни векове за българската народност“, с която става

¹ Zelijazkova, *The Problem of the Authenticity*, pp.105-111.

² Стоянов, В. *Турското население в България между полюсите на етническата политика*. София: ЛИК, 1998, с.148.

³ Петров, *Когато един живот*, с.245.

и професор¹. Тя вече не е изпълнена с документи, а се предполага да е негово „изследване“ по въпроса за ислямизацията. Изключително показателен е самият език на книгата. „Помохамеданчването – политика и практика в Османската империя“. Политиката е съответно за „масово разпространение на исляма“. Летописът на поп Методи Драгинов е отново основен извор. Петров изтъква как „голямото масово помохамеданчване в Средните Родопи през 1669 г. несъмнено засегнало и Неврокопско. Идването на султана на лов в Доспат през пролетта на 1671 г. показва, че с християнския елемент в този край било свършено“². Разбира се, османските извори не потвърждават, че идването на султана е било свързано с акция по обръщанство. Ала това са подробности, които само объркват митологичното разбиране за събитията, поради което и не притесняват професионалния историк, работещ като псевдоисторик.

И П. Петров ползва като трето доказателство османския документ от 1671 г. (кадийски протокол относно възстановяване на суми по задължително изкупуване на зърно и брашно от населението на казата Неврокоп), който бил разкривал последиците от „насилственото помохамеданчване“³. Тук малко комично поради християнин лихвар, дошъл от село Рибново, Петров праща и последното при християнските села, а добре известно е, че към 60-те и 70-те години на XVII в. то е почти на приключване в ислямизацията си, започнала още в предходния век.

Напълно произволно Петров продължава с твърдението, че и в края на XVII и началото на XVIII в. „помохамеданчванията не престанали“⁴. Било приключено с ислямизирането на Крушево, а ислямът трябвало да приемат (естествено насилствено – бел. моя С.Д.) Рибново, Скребатно, Фотовища, Търлис, Старчища, Зърнево, Тешово и др.⁴ Истината е по-друга. Всъщност с изключение на Рибново и Крушево на нито едно от изброените по-горе населени места не му се налага да приема исляма. През целия османски период те са сред малкото неврокопски села, които остават християнски или са съвсем незначително ислямизирани. И ако съвестният учен би търсил констатирания спад на християнските домакинства в *джизие* регистрите и в разни фактори от демографско естество или в процеса на постепенна ислямизация, Петров предлага

¹ Пак там, с. 245.

² Петров, П. *Съдбоносни векове за българската народност*. София: Наука и изкуство, 1975, с. 179.

³ Пак там, с. 180.

⁴ Пак там, с. 181.

просто насилствената ислямизация от мита. И то при наличие на османски документи, които доказват наличие на чумна епидемия по това време. Но за П. Петров разпространението на исляма в завладените територии е държавна политика, в рамките на която „мохамеданската религия била налагана“¹.

В крайна сметка книгата подпомага допълнителното циментиране на тезата, че мюсюлманското население в днешна България е резултат от масово и насилствено налагане на исляма над местните българи християни. Тя затваря идеологическата легитимация на вече извършеното насилие над помаците и трасира пътя за бъдещата политика спрямо турците в България. Ето защо върви съответно ръка за ръка с премълчаване вече на цялата тюркомюсюлманска колонизация. Книгата внушава също идеята, съответстваща и на историческия мит, че актовете на ислямизация са били предимно и най-вече насилствени. Те се явяват дело на административни, военни и духовни служители на османската власт. В други случаи е имало и централно замислени операции, при които чрез упражняване на терор над населението се цели масово налагане на исляма над обширни територии.

Движението на „инакомислещите“ към официалната теза

Ала „налагането“ на определена представа в науката (тук изразът е по-точен, отколкото при феномена на религиозното обръщение в Османската империя) за насилствена ислямизация не е дело само на един учен. Вече казахме, че книгата на Хр. Гандев е свидетелство за разширяване на броя на хората, работещи за официалната политика, но в немалка степен кръгът е много по-широк. Той дори включва и тези, които са разглеждани като „инакомислещи“ османисти. Нещо повече, поведението им като че ли следва да се разглежда като едва ли не извинение за вече проявено известно колебание. В това отношение е особено показателна една статия на Страшимир Димитров, публикувана на страниците на сп. „Българска етнография“ през 1980 г. Там той изтъква как за втората половина на XVII в. наистина се налага вече мнението за нанесен удар върху „българската народност“, за нейно „разпиляване и ислямизиране“². В тази само на пръв поглед малко изненадваща ста-

¹ Пак там, с. 293.

² Димитров, Стр. *Етнически и религиозни процеси сред българската народност през XV-XVII в.* – *Българска етнография*, 1980, 1, с. 30-31.

тия прави силно впечатление, че още в началото се казва твърде показателно как много са направили за изясняването на тези въпроси през последните години освен Н. Тодоров, още и Хр. Гандев, Б. Цветкова, П. Петров¹, т.е. тримата ярки представители на катастрофичната теория и идеята за насилствената ислямизация, чиито тези се разминаваха при задълбочен прочит с някои твърдения на самия Страшимир Димитров. Сега обаче, след една апокалиптична като цяло картина на дискриминационната османска държава и на завоеванието, Стр. Димитров дори изтървава – някак извинително – как Хр. Гандев като цяло е прав и трудът му е похвален (доста различна тоналност от тази във „Векове“ през 1975 г.), но наистина не можел да се изчисли с точност броя на загубите². Тук Стр. Димитров развива и превърналата се по-сетне в негова съдба теза за протичащ паралелно с новата тюркомюсюлманска колонизация и процес на ретюркизация сред тукашните прабългари, кумани, печенези, огузи и т.н.³ *Така османското нашествие – продължава Димитров – прекъснало до известна степен славянизацията на хуноезичните българи, прекъснало навярно процеса на преодоляване на езиковия дуализъм и довело до претопяване на значителна част от тях в османско-огузката турска народност.*⁴

Интересно е, че макар и държейки на тезата си за ислямизацията като един продължителен процес, Стр. Димитров прави и сякаш продължаващи концесии на П. Петров. Той наистина изтъква как още през XVI в. в Родопите се срещат мюсюлмани, синове на християни. Това според него „ни показва първите стъпки на ислямизация на тези краища и поставя под съмнение тезата, че в Чепино ислямът бил наложен с едноактно насилие, а не е продължителен процес“. Но веднага, буквално в следващото изречение, Димитров бърза да добави, позовавайки се именно на книгата „Съдбоносни векове за българската народност“, следното: *Впрочем ходът на ислямизацията на българското население е подробно изучен и описан от П. Петров и не е нужно да се спираме тук на този въпрос*⁵. По този начин изразеното първоначално несъгласие се превръща в обикновен нюанс, който най-често няма как да бъде схванат дори от специалисти-

¹ Пак там, с. 16.

² Пак там, с. 20.

³ Пак там, с. 21-22.

⁴ Пак там, с. 23.

⁵ Пак там, с. 30.

те, освен ако не са най-тесни. Още повече, че той е на фона на изрази в текста като следния: *Втората половина на седемнадесетия век е време на голямо разпиляване на българското население и ислямизирането му*¹. Или при обилни цитирания на П. Петров на същата страница, както чрез позовавания на „Съдбоносни векове“, така и на „По следите на насилието“². А и категорично, макар и без да влиза в дискурса на П. Петров, все пак Димитров се вписва в него, отбелязвайки как през „втората половина на XVII в. бил нанесен тежък удар върху българската народност“³.

Тук само мимоходом ще изтъкнем, че за холандският османист Махиел Кил през XVII в. намаляването на населението може да се дължи и на климатични промени. Той изключва причината за това да е процес на ислямизация, защото намаляването на християните не води до съответното нарастване на броя на мюсюлманите. Като цяло за него ислямизацията и преминаването на християни към исляма е един дълъг процес, разтеглен във времето и обусловен от разнообразни причини⁴. Резкият демографски спад през XVII в. засяга не само християнското население, но и мюсюлманите, и то не само в Родопите, но изобщо на Балканите и в Анадола.

И още нещо. Бих отбелязал, че подобно и на другите автори, Стр. Димитров тръгва от предпоставката за наличие на „български народ“ или „българска народност“ като самоосъзната общност, като „колектив“, както отбелязваше Хр. Гандев. Макар на финала на статията си Димитров все пак да казва, че освен „българи“, съществували и идентификации като „шопи“, „мърваци“, „гребенци“, „павликяни“ и др., той все пак настоява: *Но това многообразие се прониквало от запазеното единно българско народностно самосъзнание*⁵. Подобно твърдение, отнесено към XVII в., е повече от проблематично.

Чрез Стр. Димитров великолепно се онагледява как поради политическата конюнктура на 70-те години, както и поради митологиите и стереотипите, залегнали в масовото съзнание, „дисидентите“ сред османистите не могат да спрат псевдоисториците, а по-скоро са принудени постепенно да се присъединяват и „равняват“ по тях. За променен

¹ Пак там, с. 30.

² Пак там, с. 30.

³ Пак там, с. 31.

⁴ Кийл, М. *Хора и селища в България през османския период*. София: Amicitia, 2005, с. 290.

⁵ Димитров, Стр. *Етнически и религиозни процеси*, с. 31.

и като че ли по-мъчен климат тогава дори и спрямо 30-те години ясно свидетелства атаката срещу тезите на В. Дечев във връзка с второто издание през 1978 г. на неговата книга за Чепеларе. Дори и дребните му уговорки за юруците като нелоши съседи на местното християнско население или за това, че насилието не е било османска държавна политика, веднага ще подразнят издателите му в лицето на писателя Н. Хайтов и историка Стр. Димитров. В бележките си самият Стр. Димитров е категоричен: *Няма никакви сериозни основания да се твърди, че юруците били мирни и милостиви овцевъди, които оказвали покровителство над християните и им предоставяли убежище. Юрушката организация била едно от оръдията за ислямизиране и потурчване на българи*¹. Нещо повече, в унисон с вече налагащите се негови разбирания, Димитров продължава да разглежда тюркското в Родопите като предосманско и свързано с прабългари, кумани, печенези². Особено показателни ми се струват следните думи в бележките му: *Неоснователно е твърдението, че много християнски заселища били помохамеданчени не от натиска на турските управници, а от натиска на съседите си турци и помохамеданчени българи. Всъщност цялата османска правно-религиозна и държавно-стопанска система принуждавала хората да изоставят християнството и да стават мюсюлмани, за да се измъкнат от пълното безправно положение на раята-християни*.³

Каноничният консенсус и до-идеологията на т. нар. „възродителен процес“

Тези тенденции от 70-те са видими и биха могли да се илюстрират с още няколко случая. През 1981 г. се появява солидното издание „Стопанска история на България“. В нея се натъкваме и на главата „Икономическо развитие на българските земи през началния период на османското владичество“. Неин автор е веднага приветствалата появата на книгата на Хр. Гандев Б. Цветкова. Читателят отново научава как „режимът на религиозно-народностна дискриминация на немюсюлманите, несигурността при условията на произвол и насилия се отразявали и върху ежедневието на българите в градовете“. И още – за „проявите на фанатично ожесточение на турците и посегателства върху народностната

¹ Дечев, В. *Миналото на Чепеларе. Принос за историята на Родопи*, кн. 1. Пловдив: Хр. Г. Данов, 1978, с. 271.

² Пак там, с. 272.

³ Пак там, с. 272.

принадлежност на немюсюлманите“¹. Интересното е, че всичко това се изнася голословно, без факти от самите извори и без каквото и да било опирание на османската съдебно-религиозна система.

И в иначе смятаната за ревизионистична „Кратка история на България“ Николай Генчев пише дословно за „летописната бележка на поп Методий Драгинов – разказ за насилственото помохамеданчване на българите в Чепино през 1657 г.“²

И при написването на „многогомната“ е решено да се следва катастрофичната теория на Хр. Гандев, а не по-умерените разбирания на Н. Тодоров, В. Мутафчиева и Стр. Димитров. Главата в третия том „Борбата на българския народ срещу турските нашественици“, написана от Д. Ангелов, ни разкрива механизмите за вземане на решения за меродавното и за „историческата истина“. Информацията, базирана на „десетки народни предания и легенди“³, в които се вярва безрезервно, е последвана от специална бележка под линия, водеща към несигурните и дори фалшифицирани домашни извори със Ст. Захариев от 1870 г., Ст. Шишков от 1931 г., В. Дечев от 1928 г., както и книгата на Б. Цветкова „Героичната съпротива на българския народ“. Нещо повече, към тази литература имаме дори специална изрична добавка от самия Д. Ангелов, която съвсем открито гласи: *Отрицателно, но необосновано гледище за достоверността на народните предания като исторически извор за завладяването на Родопите у Димитров, Стр. Родопски сборник, 1965.* Защо е „необосновано“ гледището на Стр. Димитров от вече далечната 1965 г. естествено не ни е обяснено.

Не е изненада също, че в посветения на първите османски столетия четвърти том от „многогомната“ история, главата „Ислямът и асимилаторската политика на османската власт“ е дело на Хр. Гандев, но също на П. Петров, Цв. Георгиева, Г. Нешев⁴. Без да се споменава изрично поп Методи Драгинов, разказът за „помохамеданчването“ е на практика изграден, следвайки плътно именно неговия летопис⁵. Ако трябва да бъдем

¹ *Стопанска история на България.* София: Наука и изкуство, 1981, с. 137.

² Фол, Ал. и др. *Кратка история на България,* София: Наука и изкуство, 1981, с. 150. Вж. и второто издание от 1983 на с. 147.

³ *История на България,* т. 3, София: БАН, 1982, с. 352.

⁴ *История на България,* т. 4, София: БАН, 1983, с. 56–61.

⁵ Следователно не отговарят на истината твърденията, че домашните извори не били ползвани в том 4 на „многогомната“ „История на България“, защото били компрометирани. Стр. Димитров пише буквално следното: *Още тогава историческата наука ги извади от кръга на достоверните исторически извори, без да чака трудовете на И. Тодоров, А. Желяз-*

още по-точни, следва се просто вече наложения от П. Петров наукообразен наратив, който пък следва фалшификата от XIX в., представяйки го, без притеснения, като автентичен извор и достоверен източник за реално случили се и то точно по този начин събития. Противно на по-късни твърдения на Стр. Димитров, името на поп Методи Драгинов се споменава като цяло на редица места в тома, макар и не точно в гореспоменатия откъс. Летописният разказ е обект на внимание именно като „покрътителен документ за страданието и героизма“ на чепинските българи, описани от „родолюбивия свещеник“. В параграфа „Ислямизация и опити за асимилация“¹ Б. Цветкова, Хр. Гандев, Цв. Георгиева, както и Ел. Грозданова (скритата технология на работата не ни позволява да знаем кой точно в каква степен) възпроизвеждат събитията в Родопите около войната за Крит, почти дословно следвайки хрониката на поп Методи Драгинов. Налице е само едно позоваване на книгата на П. Петров „Съдбоносни векове“. Няколкото изречения обаче следват плътно фалшификата, изработен от Ст. Захариев.

Що се отнася до главата „Книжовност, литература и език“ в раздел „Книжовни средища през втората половина на XVII и началото на XVIII в.“ (за който отговорност носят Донка Петканова и Георги Нешев), там можем да прочетем следното: *В с. Коровя (дн. Драгиново, Велинградско) живял Методи Драгинов, който оставил интересен летописен разказ за помюсюлманчването на чепинските българи*². В раздела „Българската литература и българския език“, отново Д. Петканова, Н. Дилевски и К. Попов ни дават в параграфа „Летописни разкази“ сведения за Методи Драгинов и летописа му, като отново е описано цялото събитие³. За никога несъществувалия свещеник се говори и в „Общ характер на българската култура през XV – началото на XVIII в.“ от П. Динеков⁴.

Всичко това отразява и общите страхове за нацията, за асимилацията, за раждаемостта, които са представителни за тогавашните генерации в науката. Както показват материалите от досие „Дърдорко“ на историка Николай Генчев, дори пред офицерите от ДС той говори през

кова или Хр. Кодов. Вж. Димитров, *Ще имаме ли*, 1999, с. 142. И още за том 4: ... в него не става и дума за кампани за налагане на исляма, за брутални насилия и че въобще не се споменава името на поп Методи Драгинов или пък на „Исторически бележник“, Пак там, с. 143.

¹ *История на България*, т. 4, 1983, с. 152–153.

² Пак там, с. 265.

³ Пак там, с. 281.

⁴ Пак там, с. 345.

70-те за това как „българите стават малцинство в собствената си страна“. Ил. Димитров също изтъква в спомените си как в ЦК на БКП е бил част от работни групи по „турския въпрос“, като оглавява и комисия след лятото на 1983 г.¹ Бъдещите изследвания ще ни разкрият с автентичен материал доколко българската историография е предлагала на политическите власти завръщане към методи на Средновековието (има предвид българското, а не османското). Какво всъщност се крие зад циничните редове от спомените на Ил. Димитров: *Не се сещам обаче за европейска (и не само европейска) страна, решила етническият си проблем не чрез насилствена денационализация и експулсиране*². През 1982 г. Н. Генчев, в разговор с тогавашни студенти четвъртокурсници, говори на страниците на сп. „Отечество“ за „биологическата жизненост на нацията“³. С други думи, можем определено да кажем, че към 1982-1983 г. идеологията на асимилационната кампания срещу помаците от 60-те и 70-те, както и историческата митология от масовото съзнание и фалшификатите, изработени през XIX в., е създала чувствителност и ценностна ориентация, която напълно се помества в саморазбирането на българските историци за собствената им професия. С практически пренебрежимо малък брой изключения, за които сякаш стигат и пръстите на едната ръка, те споделят възгледа, че интересите на отечеството и държавата, както са дефинирани от историческия романтизъм, а не от професионализма, конституцията и хуманизма, имат първенство и трябва да триумфират.

По този начин, в колкото и тесен кръг да е взето решението за провеждане на асимилационна кампания срещу турското малцинство (вероятно Т. Живков, Д. Стоянов, Г. Атанасов, М. Балев и П. Младенов)⁴, никой не може да ни убеди, че между разгледаната дотук литература и обществената нечувствителност към съдбата на немалък брой български граждани – мюсюлмани помаци, роми мюсюлмани, турци – не съществува никаква връзка. Премиерът историк Георги Атанасов определено я прави. На проведеното след края на насилственото преименуване на турците в България заседание от началото на 1985 г., сам той неслучайно опра-

¹ Вж. напр. Димитров, Ил. *Всичко тече. Спомени*. София: Тилиа, 2000, с. 202, 242.

² Пак там, с. 141. Или: *Не се сещам за европейска страна, решила етническият си проблем освен чрез физическо унищожение на малцинствата, денационализация или експулсиране*. Пак там, с. 239.

³ Душевността на българина – *Отечество*, год. VII, бр. 5, 9 март 1982, с. 26-27.

⁴ Бюксеншютц, Ул. *Малцинствената политика в България: Политиката на БКП към евреи, роми, помаци и турци 1944-1989*. София: МЦПМКВ, 2000, с. 191.

вдава политическия акт с „историческите и етнографски изследвания“¹. Както преди много години се изрази Б. Алексиев: *Може би неочаквано историографията, писаното слово се превръща в меч*². Това като че ли не е и чак толкова неочаквано. Още преди началото на 70-те или 1984-85 г. идеологията или по-скоро до-идеологията на асимилационната политика на БКП и Т. Живков, цинично наречена по-късно „Възродителен процес“, е вече там и към нея са склонни буквално да се приютят и повече историци. Ето защо напълно споделям една мисъл на Евгения Иванова, изказана преди доста години: *Разбира се, би могло да се спори кое е предшестващото – дали партийните функционери повтарят „научните“ изводи, или обратно. Важното е, че функционери и учени са в един и същи строй*³.

В края на 1984 и началото на 1985 г. с брутално насилие и унижения е проведена акцията по смяна на имената на турското население в страната. Тя е свързана с отчаяни и обречени още в зародиш опити за съпротива срещу насилието на държавата. В някои селища се стига и до протести, но неравностойността на силите довежда в крайна сметка до повсеместното и видимо на повърхността, сякаш кротко примирение пред смазващата сила на тоталитарната държавна власт⁴. И все пак, на милиционерските насилия от края на 1984 г. и началото на 1985 г. турското население дава силен отпор, като на редица места се стига отново до сблъсъци, употреба на оръжие, сълзотворен газ, кучета и жертви. Тук личат имената на Бенковски, Добромирци, Груево, Джебел, Могилияне, Момчилград, Млечино, Кърджали, Ябланово, Крепча, Голямо Градище⁵. Извършено е едно от най-големите престъпления в Европа след края на Втората световна война. С основание М. Груев и Ал. Калъонски отбелязват: *Скоро ще проличи явният провал на съответните вътрешно и външно-политически и научни експертизи, недостатъчното познаване, подценяване и пълно игнориране на „обекта“ на принудителното въздействие*⁶.

¹ Пак там, с. 188.

² Алексиев, Цит. съч., с. 90.

³ Иванова, Цит. Съч., с. 129-130.

⁴ Бюксеншютц, Цит. съч., с. 187-192 Груев, Калъонски, Цит. съч., с. 140.

⁵ Стоянов, Цит. съч., с. 163-164, Груев, Калъонски, Цит. съч., с. 141.

⁶ Груев, Калъонски, Цит. съч., 142.

Заклучителни размисли за „разделните времена“ в българската историография

Можем определено да направим заключение, че всички тези, а и предишни, кървави събития не биха се случили, ако не изглеждаха в някакъв смисъл легитимни, обосновани и дори логични на базата на изградения и доутвърден от българската историография мит за „насилственото помохамеданчване“ по време на „петвековното турско робство“. Самите възгледи, заредени със силен емоционален и психологически заряд, крият неизказано оправдание за бъдещо насилие и отмъщение. В рамките на това мислене, макар и невинаги изречено, на популярно равнище Освобождението започва вече да се схваща като една проста размяна на ролите, а не като преход към равнопоставеност, провъзгласена навремето от Танзимата, но неосъществена докрай, ала залегнала, макар и половинчато, в Търновската конституция. Та нали самото насилие и верската нетърпимост стоят в основата и същината на историографския български разказ за Османската империя. „Домашни извори“ с легендарен характер, доказани фалшификати и несигурни народни предания, резултат от едно фолклорно мислене, са изведени през десетилетията в първостепенни исторически сведения, изграждащи „научни“ тези, дело на професионални историци. Следвайки ясно или неясно заявени и предпоставени приоритети, историците натъкмяват общите представи за разпространението на исляма, предложени от фрагментарните сведения на османските кадастрени регистри към описаното вече в „домашните извори“. На практика всички горни изследвания са белязани от тези многобройни опити на професионални историци да използват османските извори с цел да аргументират въображаемото минало за някакво „масово насилствено помохамеданчване“. Вярно е, че османският материал свидетелства за преминаването към исляма, в резултат на което от данъчните списъци за плащане на *джизие* отпадат цели селища. Ала това не дава автоматично никакви основания на българската историография – подобно на фалшивите хроники, романа на Ан. Дончев и филма на Л. Стайков – да твърди, че това се осъществява с масови репресии, водещи до ислямизация и турцизиране. Още преди години Евгени Радушев справедливо вижда в историографските митове не само слабостта на науката да се осъществи без подходящи извори, но по-скоро безсилие на историците да се разделят с романтизма и

националния патос¹. Да заработят професионално, бихме добавили, игнорирайки фолклорното съзнание, общественото мнение, статуквото в собствената им гилдия.

Можем да кажем още, че митологичното мислене почти е лишило тази проблематика от ясно очертани периоди в нейното разработване, които да се характеризират със своя специфика. Въпреки нарастването на професионалните историци и етнографи, които се ангажират, трудно можем да кажем, с малки изключения, че науката или професионалният подход с нещо са помогнали след Ст. Шишков, Хр. Попконстантинов и В. Дечев за някаква промяна или ново мислене по повдигнатите въпроси около същината на Османската империя и нейната религиозна политика, произхода на ислямизираното население и „насилственото помохамеданчване“. На практика, както се уверихме, никой пряко не оспорва мита за османската държавна политика за насилствена ислямизация и нейното реализиране в резултат на масови кампании, организирани и насочвани от нея. Дори оспорващите автентичността на изворите търсят в тях отглас от народни легенди и предания за сякаш безспорно реално случили се събития, свързани с насилствено и масово налагане на исляма. Отглас от подобно мислене наблюдаваме сякаш и дълги години след промените. Макар и да говори с абсолютна категоричност за „позорния „възродителен процес“², М. Тодорова не пропуска да спомене, че „историята за помохамеданчването представлява достоверна картина на широко споделяни представи сред българското общество през XVIII и XIX век“. И добавя: „Зад тези представи стоят популярни легенди, които в някои случаи биха могли да се изведат от XVII век“³.

Психологическите бариери, границите пред пряката атака срещу мита за „насилственото помохамеданчване“ са видни дори в едни от най-радикалните текстове от споменатия период. Това ясно се демонстрира от случаите със Стр. Димитров, В. Мутафчиева, та дори и от самата Ан. Желязкова. В публикуваната ѝ през 1990 г. книга за ислямизацията в Западните Балкани (но очевидно писана в годините преди това) тя пише: *В тези случаи помохамеданчването или асимилацията на коренното население били планомерни – под контрола и с участието на централната*

¹ Радушев, Цит. съч., с. 256–257.

² Тодорова, Цит. съч., с. 19–20.

³ Пак там, с. 13.

власт. Всякаква възможност за самостоятелен избор, още по-малко за доброволност била изключена¹.

Можем определено да кажем, че набелязаната още от края на 60-те години на ХХ в. втора линия поставя под съмнение единствено автентичността на домашните извори, ала не и информацията, която те съдържат за случило се в миналото „насилствено помохамеданчване“. Освен това оспорването на автентичността на изворите от специалисти езиковеди и историци на практика няма никакво обществено въздействие. В този смисъл горните констатации, за които Стр. Димитров през 1999 г. упреква Б. Алексиев, че ги е пропуснал (изтъквайки на преден план единствено Ан. Желязкова)², са и едно напълно оправдано действие на младия етнолог. Можем спокойно да кажем, че от гледна точка на публичността позицията на Ан. Желязкова е безспорно най-твърда, видима, открита, разбираема и за неспециалиста. Тя без заобикалки ще оспори директно автентичността на летописните разкази и стойността им като извор³.

Преди години, когато Чавдар Маринов излезе с ясна и открита критика срещу напълно измисления от Александър Фол „орфизъм“, колежка археоложка сподели, че някои от тези неща си ги говорили по масите, като седнат да пият. И в този случай обаче не е достатъчно учените в България да говорят помежду си, че „домашните извори“ за насилствената ислямизация са напълно ненадеждни. Нужно е да се заемат ясни, както професионални, така и граждански позиции срещу фалшифицирането на историята чрез публикации на историци, чрез медиите и държавната политика. Иначе се стига до завоалираност поради съпричастност, както при Стр. Димитров – дори през 1999 г., когато твърди как тази „красива измислица“ била оказала „изключително въздействие върху умовете и поведението на българите през ХІХ и ХХ век, което стояло в основата на съдбовни политически и културно-религиозни решения“⁴. Като знаем какви са решенията и до какво са довели, бихме добавили: най-меко казано „съдбовни“.

¹ Желязкова, 1990, с. 150.

² Димитров, *Ще имаме ли*, 1999, с. 137.

³ Желязкова, Ан. *Проблемът за достоверността на някои домашни извори, трайно залегнали в българската историография – Социологически преглед*, 1990, кн. 3, с. 63–77.

⁴ Димитров, *Ще имаме ли*, 1999, с. 143.

Не мисля, че единствено липсата на достатъчно османски регистров материал е в основата на прекомерното облягане на несигурните и доказани фалшификати. Все пак напълно се пренебрегват съхраняващите се в Ориенталския отдел на Народната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“ лични молби за встъпване в исляма. **Наскоро Антонина Желязкова спомена** отново за тях, по-скоро като оправдание за Стр. Димитров и В. Мутафчиева, които навръх защитата ѝ през 1983 г. ѝ казали: *Престани да тръбиш, не си откривател, всички ние сме чели тези документи, но никой не беше луд дори да ги спомене в публикациите си, а камо ли да се запише в папките на архива. Ти постъпи, както решиш, но престани да говориш.* (Ако това е така – още по-зле)¹.

За този паралелен дебат в някакъв смисъл говори и М. Тодорова. Тя изрично отбелязва, близо десетилетие след промените през 1989 г., как в „по-специализирани исторически среди“ са се водили „неофициални дискусии“ или са се дискутирали спорни въпроси устно в „университетски лекции“². Говори също за „разгорещени и често остри спорове по въпроса за общата оценка на османския период и за проблема с помюсюлманчванията в частност“, като освен публикуваните имало и „значими устни дебати“³. (Тук се сещаме за споменатите по-горе устни разговори на Ан. Желязкова.) „Неофициалните дискусии“, за които говори Тодорова, много приличат на добре познатата ни и до днес практика (не само тоталитарна) на колегиалните приказки в различни контексти – едно се говори преди Факултетния съвет, друго по време на него, трето след самия съвет. Или едно преди заседанието на дадено научно жури, второ в рецензията и становището, качено на сайта на академичната институция, а съвсем трето след заседанието на журито по коридорите.

Направеният историографски анализ дори убедително доказва, че може и в идеологията на асимилационната кампания на българската държава срещу мюсюлманите и етническите турци, както и в последвалото етническо прочистване от 1989 г., да участват сравнително малък брой историци, но останалите нямат някакъв дълбок ценностен конфликт с тях и винаги дреме тенденцията за разширяване на този кръг и дори за едно почти масово включване на професионалисти в тези усилия. Точно както между българската историография, от една страна,

¹ Вж. „Маргиналия“: Антонина Желязкова, *В огледалото за обратно виждане*.

² Тодорова, Цит. съч., с. 11

³ Пак там, с. 18-19.

и Божидар Димитров, от друга, **липсва някакъв дълбок ценностен и идеологически конфликт**¹, по същия начин и между огромното мнозинство представители на българската историография, от една страна, и П. Петров, от друга, трудно може да се намери ценностно разминаване около ислямизацията. Матрицата и „големият разказ“ са като че ли едни и същи. Неслучайно рецензент на книгата на П. Петров от 1972 г. се явява не друг, а самият Стр. Димитров. А и още в „Асимилаторската политика на турските завоеватели“, публикувана в далечната 1962 г., отново той сам участва с преводи на документи, прекрасно съзнавайки на какви цели служи като цяло сборника. И още – в разните колективни начинания през годините тезата за насилственото помюсюлманчване на българите ала „П. Петров и сие“, понаемкната и от Стр. Димитров, после от Хр. Гандев, стои заедно с какви ли не авторитети професионалисти, специалисти по всички исторически периоди. А и твърде често – поради спецификата на академичните гилдии и академичните институции в България – видимо съществуват механизми да се генерира консенсус поне едно-две поколения напред. Спомням си веднъж ученик на Гандев – след като му бе обърнато внимание за несигурните му демографски изчисления, каза: „Ами той беше мой учител и аз просто му вярвам“.

Дори използваните понякога „трикове“ за изразяване на несъгласие със статуквото не са особено резултатни и нямат силен, а най-често и някакъв резонанс. Виждаме го в усилията както на Стр. Димитров, така и на В. Мутафчиева. Тези именно „трикове“ често не могат да излъчат послание дори към специалистите историци, камо ли към по-широка интелегентна публика. До масовата публика пък без медиите и образователната система не може да се стигне. Видно е и още нещо. Без да твърдят точно това, което твърдят измислените летописи и П. Петров, авторите разчитат на това малкото, уж „дисидентско“, което те кажат, да бъде прочетено било от партийните надзорници, било от публиката, според утвърдената вече в публичността наративна и интерпретативна рамка.

Не на последно място изключително показателен е самият манипулативен език на българските османистични изследвания, а точно него заемат често и уж дисидентите. Те упорито използват термините „мохамедани“, „помохамеданчване“, „българомохамеданин“, които изобщо не се употребяват от самото мюсюлманско население в България. А терми-

¹ Вж „Маргиналия“: Стефан Дечев, *Защо го имаше феноменът „проф. Божидар Димитров“?*

нологията се явява производна на самия възглед, който се налага и господства, и сочи начина, по който е станала самата ислямизация – „насилствено помохамеданчване“.

Прави също впечатление, че авторите дори не крият, че онова, с което се занимават, е писането на „национална история“, с която те изпълняват „дълг“. Това е езикът на Хр. Гандев от 1975 г. в полемиката му със Стр. Димитров, но към него ще посегне и самият Стр. Димитров в спорове след много години с Ан. Желязкова и Б. Алексиев. Неслучайно до 1989 г. в България не се появява нито една, нито би могло дори да се помисли за някаква „История на Османската империя“. Явно югославският модел най-добре демонстрира пораженията, които българският националкомунизъм нанася върху османистиката. В Белград книгата на Халил Иналджък за Османската империя е било възможно да се появи още през 1974 г.¹

Тъй като патосът на цялата книжнина за Родопите е свързан с обособяване на българския произход на мюсюлманите в България и на това, че те са част от „българския народ“, не се проблематизира самото съществуване в ранните османски столетия на общност „български народ“ или „българска народност“. Историята, разказвана именно като „История на България“, и то като националноеднородна история, има изключително важно значение за поддържането на тази представа и нейната устойчивост. И до ден днешен историческата колегия не може да разбере, че би могло да има история на държавата, която да е история не само на мнозинството, но и на малцинствата в нея. Всяко нормализирано третиране на историята на Османската империя продължава да бъде проблем. Това личи дори в трактовка на В. Мутафчиева от началото на 90-те: *Така през вековете, за които говорим, населението на земите ни принадлежало към българския народ и носело съзнание за това, но неизбежен исторически катаклизъм го включил в държава, чужда му по език, религия, култура и бит*². Но веднага следва: *Това не ще рече, че то нямало участие в нейната структура, че не живеело съобразно с нея, че и тя не се съобразявала с наличието му*³. Неслучайно другояче звучи Бернар Лори, когато говори за периода 1393-1924: *По време на този дълъг период от време българското*

¹ Иналджък, Х. *Османско царство (класична доба 1300-1600)*. Београд, 1974.

² Божилов, Ив. и др. *История на България*, София: Хр. Ботев, 1993, с. 165.

³ Пак там, с. 165.

население няма собствена история. То споделя общата съдба на останалите християни в Османската империя¹.

Можем също да кажем, че във всички споменати изследвания се чува единствено някакъв казионен, български глас, без никакво участие на самите турци и самите мюсюлмани, на тяхната гледна точка в написването на историята. Още преди двадесетина години Б. Алексиев обърна внимание, че книжнината за Родопите е дело на българи християни (предимно родопчани) и е посветена преимуществено на Средните Родопи. В нея слабо е застъпена гледната точка на самите мюсюлмани. Като информатори те говорят чрез посредник, отговаряйки на неговите въпроси. Дори отделни примери като специалния брой на в. „Родопа“ от 1937 г., списван от млади мюсюлмани, сборниците „Родина“, както и сътрудниците мюсюлмани на сп. „Родопи“, само потвърждават, че когато имат думата, мюсюлманите не говорят със собствения си глас. Тази едностранчивост се отразява и на основните твърдения в цялата литература².

Струва си в такъв случай да се запитаме защо е толкова важен трудноатакуемият мит за насилствената ислямизация? Какви са в крайна сметка функциите, изпълнявани от него? Налага се да изтъкнем, от една страна, че той сякаш извинява за вече извършеното обръщение в миналото, както и демонстрира желание да се представи собствената религия като по-хуманна, а другата като по-отблъскваща. Митът може да послужи и за легитимиране на съвременната държавна политика за насилствена смяна на имената и асимилация на мюсюлманското население, както и да оправдае жертвите на политическото насилие при практическото осъществяване на този акт. С него може да се продължи и поддържането на комплекса за жертвата. Точно тези причини видимо затрудняват неговото разобличаване, дори и в момент, когато става все по-трудно да се спори за фалшивия характер на летописите за „насилственото потурчване“.

По принцип идеята за автентичност, достоверност и истинност би трябвало да означава точно противоположното на фалшификацията. В този смисъл отговорът на важните въпроси в нашия случай е лесен. „Летописът на поп Методи Драгинов“ не идва от времето, за което се пре-

¹ Лори, Б. Разсъждения върху историческия мит „пет века ни клаха“ – *Историческо бъдеще*, 1997, кн. 1, с. 93.

² Алексиев, Цит. съч., с. 59–60.

тендира, че е създаден – XVII столетие. Той въобще не е дело на споменатия свещеник, а на Ст. Захариев, и то вече през XIX в. Определено не може да се каже, че разказът документираща, описва и запамятава неща, които действително са се случили през XVII в. Историята би могла да се представи като истинна единствено чрез съмнителна свръхинтерпретация на други документи, които не намират никакво потвърждение в друг изворов материал, освен в съмнителни, късни хроники с нищожна доказателствена стойност. Що се отнася до фолклора, отдавна сме наясно, че съществува и такъв, създаден едва през XIX в. от самите книжовници възрожденци.

В споменатия вече международен проект бе обърнато внимание на обстоятелство, което би могло да ни помогне убедително да обясним българския случай и проточилото се и разтеглено във времето демитологизиране на измислицата „Летопис на поп Методи Драгинов“, както и създадените по него роман и филм „Време разделно“. П. Гийри и Г. Кланицай обръщат внимание на объркването, което е налице между представата за автентичност и достоверност, от една страна, и истинност и правдивост, от друга, като по този начин се отдава съдбоносна роля на последния критерий. Те отбелязват, че ако съдържанието на даден текст отговаря на някаква вече предварително постулирана или приета от обществото „истина“, тогава автоматически всички други критерии за достоверност ѝ се подчиняват или пък могат да бъдат изцяло и набързо отхвърлени. Но може да се случи и обратното, ако даден текст говори неща, считани за неистини¹. И точно това става още от края на 60-те години на XX в. насетне (а и при изолирани случаи и по-рано) с „Летописа на Методи Драгинов“. То важи, както изрично отбелязват Гийри и Кланицай, и за „флагмана на модерните фалшификации и измислици Осиян“, а в известна степен и за финландската Калевала. Въобще идеята „трябва да е имало такова нещо“, предоставя на „фалшифицирания, манипулирания, измисления или мистифициран текст някакъв вид автентичност“, както те се изразяват². Точно това в продължение на дълги десетилетия прави и българската историография, дори и сред най-професионално подготвените си представители. Спомнете си думите на Стр. Димитров: *„Трябва да е имало някаква екстрена, изключителна причина“*... Защото съдържанието на летописите, както и на вдъхновения от

¹ Geary, P., Klaniczay, G., *Manufacturing a Past for the Present*, p. XVII.

² Ibid., p. XVIII.

тях роман и филм „Време разделно“, отговарят напълно на вече постулирана „истина“ и автоматически всички други критерии за достоверност ѝ се подчиняват или пък са изцяло отхвърлени.

Както и в чешкия случай – нито два немски вестника от средата на XIX в., нито сам Томаш Масарик, нито езиковедът Ян Гебауер успяват да убедят обществеността, че произведенията на В. Ханка са най-обикновени фалшификати. Последните двама дори са обявени за „предатели“ на чешката национална кауза, което на първо време се отразява доста негативно върху репутацията и кариерата им. Случаят с обществената реакция срещу опита на Масарик да демаскира Ханка като фалшификатор говори ясно за трудността, а може би и невъзможността да се инициира академичен дебат по въпроса за автентичността на текстове, станали вече едва ли не сакрални за дадена общност. Двата ръкописа са вдъхновили вече художници, скулптури и музиканти, които са базирали върху тях свои творби. Нещо повече, те са дори използвани от професионални историци при написване на „научни“ истории.

За съжаление, въпреки привидно растящия консенсус сред сериозната част от професионалната колегия на историците в България за изфабрикувания характер на „Летописа на поп Методи Драгинов“ и другите домашни извори, България със сигурност продължава да е една от страните, в която ако не самите летописни разкази (те не са толкова обществено известни), то поне разказаното в тях и известно чрез „фолклора“, романа и особено филма „Време разделно“, продължава да се смята от масовата публика за самата историческа истина. Преобладаващите патриотични нагласи от романтичен тип, характерни за XIX в., продължават да подхранват митологично мислене в обществените настроения и да са препятствие за достигането на достиженията на османистиката до широката публика. Макар да има почти пълен консенсус около изфабрикувания характер на домашните исторически разкази, това не подкопава в общественото съзнание мита за „насилственото помохамеданчване“.

Предварителен вариант на този текст бе представен за първи път на организираната от Румен Аврамов кръгла маса, посветена на т. нар. „Възродителен процес“, проведена се през януари т. г. в Центъра за академични изследвания в София.

Стефан Дечев завършва история в Софийския университет „Св. Кл. Охридски“. Специализира в Амстердамския университет и Централно-европейския университет в Будапеща. Бил е гост-преподавател в Университета Комплутенсе в Мадрид и Университета в Грац. Специалист е и автор на множество изследвания в полето на модерната и съвременна българска история и историография. Преподава в Югозападния университет в Благоевград и Софийския университет.

Коментари (15)

- **25-07-2019|Пламен**

Стефчо,

Георги Бакалов на лекциите по Византия казваше нещо от рода на: всичко което е по младо от два века е политика, не история.

Интересно беше да чета как разбутваш блатото, но ще има още да се утаява.

Времена са на популизъм, исламофобия и „Динко.“

И както ти пишеш, тези разговори ще си останат ограничени в тесен кръг на специалисти.

А и руската историография може пак всеки момент да се стовари като локуст.

- **25-07-2019|Трезвомислещ**

Господин Енев, нима твърдите, че Ислямизацията на Българският народ не била повлияна поне минимално от Данъци за Немюсюлмани като джизие, плащан от неверниците след 15 годишна възраст, испендж-след 18, поземленият паричен данък харадж, натурален данък харадж и му-касеме-при който е отдавал половината си произведена земеделска про-

дукция, една десета от животните или животинската продукция-юшур, ангарията, Кръвният Данък девиршиме, хизметът, при който неверничките е трябвало да слугуват на Турците с всички „романтични“ сексуални последици, и Зъбният Данък-да нахраниш гостуващият Турчин и да му платиш че си бил изтъркал зъбите!? Нима отричате съществуването на мъченици като свети Георги Нови Софийски и света Злата Мъгленска!?

- **25-07-2019|Презвомислец**

Освен това-в навечерието на Османското нашествие България е била с повече население от Англия и равна по население на Германия, а след Освобождението Англия (не Обединеното Кралство) без заселниците в Колониите и Доминоните е около 20 милиона, а ние, дори и Българите в Османската империя, Влашко, Молдова и Руската империя сме били 5-6 милиона!? Над 3 пъти по-малко!? Това не е ли признак за Геноцид!? Ако бяхте чели Вук Караджич, щяхте да знаете, че мнозинството от Сърбите в Белградският пашалък и в Босна са потомци на заселили се през 18-ти век сърби от Черна Гора-единствената православна страна на Балканите, останала непокорена от Турците! От малка Черна Гора идват достатъчно жители, за да се заселят с милиони души десетки хиляди квадратни километри! Това не е ли неопровержимо доказателство за масовото изтребление, на което бяха подложени Балканските християни от Турците!?

- **25-07-2019|Златко**

Че текста ще се чете най-вече от специалисти е част от самото естество на работата (това, че българската историографска гилдия е работела под сравнително отчетлив диктат едва ли е тайна за някого, но е важно да се демонстрира фактологията на нещата – кой, кога, какво точно е писал, по какви начини е функционирал историографският колаборационизъм, до каква степен той е резултат от търсене на удобни позиции или сравнително искрени националистически убеждения). Всичко това е важно, доколкото то може и трябва да служи като вид ориентир за по-младите поколения български историци, които ще се формират и реализират те първа. Добре известно е на всички ни, че „историята“ е най-вкоравената и неподвижна част от българската национална идеология, че тя не е подлагана буквално на никакви съмнения чак до последните няколко десетилетия, че едва в наши дни, и то единствено сред много ограниче-

ни научно-интелектуални кръгове започва да се поражда недоверие и открита съпротива срещу утвърдената национална идеология. Няма как нещо, което е градено и циментирано в продължение на около век и половина, да се разпадне и изчезне ей така, с помахване на някаква вълшебна пръчица. За това, както изглежда, отново ще бъде нужен трудът на няколко поколения, при което – отново естествено – първите от тях трябва да приемат, че трудът им ще бъде отхвърлян, охулван, осврикан и така нататък. Прочетете Захари (достатъчно е само началото на „Записките“), за да видите сами по какъв начин са били приемани националистическите идеи в зората на появяването си. И колко време е било необходимо, за да бъдат възприети масово и превърнати в национална идеология, с всичките произтичащи от нея поражения и катастрофи. Е няма какво да осторумничим и да се подиграваме на усилията на първопроходците. Те са осъдени на отхвърляне и отрицание по дефиниция. Такава изглежда е човешката природа – и това е всичко.

- **25-07-2019|Златко**

Към „Трезвомислещ“:

Първо прочетете по-внимателно текста тук. На какво се базират твърденията ви относно числеността на българското население през османските времена? Стефан Дечев цитира определени източници. Кои са вашите? И до каква степен те могат да имат претенции за някаква научност? Или от такива просто няма, защото в наши дни и без това всичко е „фейк нюз“?

А що се отнася до собствените ми разбирания относно хода, естеството и скоростта на приемането на исляма в българските земи под османско владичество, те се основават на доверие към писанията на определени автори (които обикновено публикувам тук). Ако това би могло да ви заинтересува, моля:

Евгений Радусhev: Демографски и етнорелигиозни процеси в западните Родопи през XV-XVIII век

Евгения Иванова: Балканите: съжителство на вековете

Евгений Радусhev: Смисълът на историографските митове за ислямизацията

Антонина Желязкова: Проблемът за достоверността на някои домашни извори, трайно залегнали в българската историография

Не е необходимо човек да вярва във всичко, което чете. Не непременно. Но все пак има едно такова нещо, наречено „критерии за научност“ (което се състои най-вече в това до каква степен съответните трудове се превръщат в част от утвърдената научна парадигма на всяко историческо време). В областта на хуманитарните науки постигането на консенсус е изключително трудна работа, поради субективността на самата изследвана материя. Трудно е дори да се говори за някаква „историческа фактология“, до такава степен тази материя е податлива на манипулации от всякакъв род (вижте само до какво са довели едни напълно изсмукани от нечии пръсти, напълно изфабрикувани текстове). И все пак консенсус е нужен, инак обществото не може да постигне никакво сцепление, никакво единство. И какво тогава ни остава? Искаме или не, всички ние зависим от това „какво говорят даскалите“. И, ако не сме съгласни с тях, нямаме друг избор, освен да направим опит сами да станем даскали, да започнем да утвърждаваме истинността на факти и теории, които съвременниците ни отхвърлят, при това доста яростно. Така е било винаги, така е и в наши дни.

- **25-07-2019|Гост**

Откъде идва наименованието помак. За мен то означава помъчен.

- **25-07-2019|Златко**

Уикипедия: Помаци

- **25-07-2019|Трезвомислещ**

Златко писа:

Към „Трезвомислещ“:

Първо прочетете по-внимателно текста тук. На какво се базира твърдението ви относно числеността на българското население през османските времена? Стефан Дечев цитира определени източници. Кои са вашите? И до каква степен те могат да имат претенции за някаква научност? Или от таква просто няма, защото в наши дни и без това всичко е „фейк нюз“?

А вие Господин Енев какви данни за населението на Българските земи през 1356-та-годината на Завзеждането на Галиполи от страна на Османските турци и установяването им в Европа, можете да ми предоставите в отговор на моите данни!? Ако има такива, разбира се!

• 25-07-2019|Златко

Това е информация, почерпена от книгата на Борис Урланис „Рост населения в Европе“ (стр.414).

Сводная таблица численности населения по отдельным странам Европы

Страны	Годы													
	1000	1100	1200	1250	1300	1350	1400	1450	1500	1550	1600	1650	1700	
Германия	5,4	6,6	7,2	8,0	9,1	9,2	9,6	10,2	10,8	12,4	14,6	20,3	22,5	
Франция	5	11	13	15	17	18	14	14	15,5	17,2	17,2	18,8	20,4	
Англия и Уэльс	1,6	1,8	2,0	2,5	3,0	2,4	3,0	3,3	3,6	3,9	4,3	4,8	5,3	
Шотландия	0,3	0,3	0,3	0,4	0,4	0,3	0,4	0,5	0,6	0,6	0,9	0,9	1,0	
Ирландия	0,6	0,6	0,5	0,7	0,7	0,6	0,7	0,7	0,8	0,9	1,1	0,9	1,4	
Италия	7	7,5	8	9	10	8	10	10,5	11,0	11,2	12,0	12,3	13,0	
Испания	5	8	7	6,5	6	5	6	7	8,5	8,5	8,0	7,3	7,3	
Португалия														
Австро-Венгрия	1,4	4,7	7,2	8	9	8	9	10	11,5	12,3	12,8	14,2	15,5	
Грция	7	7,5	8	8	8	7	8	8	8	8,5	9,0	9,5	10,0	
Сербия														
Болгария														
Турция														
Дания	0,5	0,5	0,6	0,6	0,7	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,70	0,85	0,7	
Швеция	0,4	0,4	0,4	0,5	0,5	0,4	0,5	0,6	0,60	0,70	0,9	1,1	1,2	
Норвегия	0,2	0,3	0,2	0,2	0,3	0,2	0,2	0,3	0,3	0,35	0,4	0,40	0,5	
Швейцария	0,4	0,4	0,5	0,6	0,7	0,6	0,7	0,7	0,75	0,85	1,0	1,15	1,2	
Бельгия	0,8	0,7	0,9	1,0	1,0	1,0	1,2	1,2	1,5	1,6	1,4	1,70	2,0	
Нидерланды	0,5	0,6	0,7	0,8	0,9	0,8	0,9	1,1	1,3	1,4	1,5	1,6	1,9	
СССР (Россия) ^а	8,5	10	11	11	12	13	14	15,1	17,4	18,3	18,3	21,0		
Мелкие европейские государства ^б	0,0	0,6	0,6	0,6	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2	
Малая, Голландия, Польша, о-ва	0,0	0,6	0,6	0,6	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	
Итого	56,4	62,1	68,0	72,9	79,7	70,7	78,1	81,0	90,7	101,6	105,0	105,8	119,1	

Самата книга можете да намерите тук:

[Рост населения в Европе – Б. Ц. Урланис](#)

- **25-07-2019|Златко**

Сигурно виждате и сам колко бомбастично звучат на фона на тези цифри твърдения от рода на

в навечерието на Османското нашествие България е била с повече население от Англия и равна по население на Германия

- **25-07-2019|Гост**

Уикипедия не дава отговор на въпроса за етимологията на думата помаци. Обаче, ако наберете на гугъл преводач на сръбски думата помаци, преводът на български е смени, т.е. глагол (помак – изместване). Вероятно се е внедрила сръбската дума за – сменили вярата си.

- **26-07-2019|Петър**

Г-н Енев, четейки последните публикации и коментарите към тях, си мисля, че е добре да направите една серия от материали, които да включват освен научни разработки и извори като дневници на български, гръцки, сръбски, турски войници от времето на Балканските войни и Първата световна напр. Освен това голяма светлина върху историята на Б. п-ов напр. от първата половина на ХХ в. биха хвърлили паралелните публикации на мемоари и други документи на дейци от различните национални църкви и т. н. Една такава серия ще покаже, че в условията на пиково състояние на национализма всички правят едно и също, обвинявайки съседите за всичко негативно, опитвайки се да опрвдаят или просто да прикрият собствените си действия. До сега никой не е правил такова нещо, а крайно време е да се направи.

- **26-07-2019|Златко**

Нямам представа къде да търся подобни неща. Ако някой може да помогне, дайте линкове, моля.

- **26-07-2019|Петър**

В момента се сещам за няколко автори, които са работили в това направление и смятам, че биха помогнали. Това са: Юра Константинова, Наум Койчев, Боби Бобев, Калина Пеева, Румяна Прешлева и Анета Михайлова. Тези автори не са особено долюбвани в широките маси, но затова пък са обективни в преценките си.

• **27-07-2019|Петров**

Златко отваря прозореца да видим една огромна пропагандна акция с неоправданите страдания на хиляди.

Към обилната информация струва ми се, че има и един обратен процес. Това бе побългаряването на турските имена на селищата и не само турските. Колко от тях са възстановени с стари имена и колко са новоизмислени не се знае. Но има и много фамилни имена с турски корени, като Измирлиев, Буюклиев, Явашев, Кафеджийски и т. н. Не се знае дали това са хора от турски произход вписани като българи или българи нагласили се да плащат по малко данък, или просто едно удобно хрумване на писарите. Нещо както при писарите в Елис Айланд, които са давали имената на новите американци. За това няма документи а може да има само предположения.

Но най яажното, не е ли по добре да се каже, че не е научно доказано до сега, че разликите между хората с имената и в езиците НЕ може да се поддържа с някакви измервания, физически или каквито и да е. Те ги няма. И с това да се сложи край на огромното надуване на етническите разлики в всякакви фантастични форми и видове. Умело използвани за оправдаване на най уродливи грабежи и престъпления.

И извода от цялата тази статия не е ли време да се публикува едно по широко обявяване на резултатите от това човешко безумие на насилствени промени. Малко знаят, че Кемал Ататюрк бе изпратил и разрушил живота на 750,000 гърци обратно в пристанищата на Пирея и Тесалоники, за да очисти западното си крайбрежие от хора с гръцки имена. В Пловдив бе построен Кючюк Париж от непечена глина и слама за българите от Тракия. И сега навсякъде в Европа и САЩ има хиляди примери. Съвсем малко се знае как хората са тласнати в тези огромни тълпи, които се събират по пътя към Европа и Азия. И че решението не е при границите, а далеч от където хората тръгват. Историята е често подобна на фалшивите доводи на нашите и на балканските „учени“.

• **06-08-2019|Петров**

Толкова много се пише за „насилственото помохомеданчване“ преди векове. 84 цитирани автори. И същото е за гоненето на хора с турско име сега. Книги, статии, коментари, фалшификати. Това е добре.

Но повдигнете въпроса за „насилственото комунизирание“. Ще ви кажат „то не е правено“. Всичко е било „доброволно“. Няма хора, които да са отказали да бъдат членове на БКП. Ако е имало, те са заровени.

Повдигнете въпроса за „време разделно“ за българската и другите черкви, когато не много отдавна с наложената конституция бяха предадени в собственост на отдел „вероизповедание“ към МВР. Това бе наистина ВРЕМЕ РАЗДЕЛНО за всяка вяра в България. Свещеници, ходжи, равини и всички други трябваше да решат да служат на БКП, или да бъдат пратени за превъзпитание или поставени в земята.

Тук спомените за фабрично произвежданите фалшификации са минимални, в сравнение с огромната камара от тях през вековете. Но ще ни кажат да мълчим, това всички го знаем, защо да го повтаряме.

Помня преди много години, когато търсих брачно свидетелство за мои роднини в чужбина от черквата Света София. Пратиха ме в една стая да чакам и един „поп“ седна и ме разпитва един час за тях и за моите приятели. Справката, която исках, не я търсиха и не ми я дадоха. Забелязах, че „попа“ носи ботуши. Може би беше и с милиционерска униформа под расото. Когато по късно споменах за това, ми казаха, че улицата му е кална и му трябват ботуши. И милицията си управляваше черквата в раса или без тях напълно по закон. Дребни истории, защо да се споменават.

- **14-08-2019|Николай Колев**

Имам чувството, че разделното време в България няма да свърши!

Турското малцинство при комунистическа България — политика на етничност и власт Автор(и): Милена Махон

Въведение

Тази статия се фокусира върху въпроса за турското малцинство в рамките на българския комунизъм. Тя счита този въпрос за решаващ при разбирането на национализма, етничността и властта в модерна България. Освен това в статията се обсъжда и позицията на турското малцинство, възприемано като „бившо доминиращо малцинство“ в контекста на модерната българска национална държава.

Този анализ разглежда християнско-мюсюлманските взаимодействия в България, като подчертава не само широките културни различия между двете етнически групи, но също и приликите в традиционния им светоглед. Той твърди, че макар българските и турските общности да имат много различна религиозна перспектива, изразявана съответно от източноправославното християнство и исляма, тяхното разбиране за държавата и обществото е доста сходно. И религиозните им традиции, и институциите им, оформени от историческия балкански опит, споделят разбирането за близост до държавната власт и подчертават важноста на общността над индивида.

Друго важно обстоятелство е, че развитието на турската общност в България е сериозно засегнато от липсата на независим политически елит, ниско образователно равнище, почти несъществуващо брачно смесване с християнското мнозинство, а също и от прекъснатите отношения с „родината“ – Турция. В тази статия се твърди, че политиката към турското малцинство след независимостта на България от 1878 г. е такава на маргинализация и изключване. Българските турци не са участвали в процеса на модерната национална формация в България. Но те не са били включени и в процеса на национално развитие на съ-

временна Турция. Това са основните причини за тяхната политическа пасивност до разпадането на комунизма.

Основният аспект на анализиранията междуетнически отношения се отнася до управлението на етническите конфликти при комунизма. Като цяло комунизмът разглежда етнически базираната религиозна хетерогенност като дестабилизиращ фактор.¹ Основният аргумент тук е, че българският комунизъм разглежда етническото разнообразие като потенциално подривен политически елемент. Освен това той схваща интеграцията като премахване на различията, а заличаването на турската мюсюлманска идентичност – като начин за постигане на национална хомогенност. Турскостта се разглежда като нещо изостанало и реакционно. Постепенно Българската комунистическа партия (БКП) популяризира идеята за етническата българска нация, според която се отрича съществуването на турско малцинство в страната. Тази политика достига връхната си точка в антитурската кампания за насилствено променяне на имената от 1984/1985 г. и довежда до масово изселване на българските турци през 1989 година.

В статията се твърди, че българските политики спрямо турското малцинство са непоследователни и се развиват от позициите на „доброжелателно пренебрегване“ и относително регулирана имиграция към Турция преди Втората световна война, до една комбинация от „хегемонен контрол“ и „насилствена асимилация“ при комунизма.² БКП пропагандира идеята за националната държава и я разглежда като начин да легитимира политическата си власт, както и да се обедини във време на криза. През 1980-те години турският въпрос ускорява появата на българско дисидентско движение, привлича международното внимание към въпросите за човешките права в страната и в крайна сметка води до политическа консолидация на българските турци.

¹ Pedro Ramet (ed.), *Religion and Nationalism in Soviet Union and East European Politics* [Педро Рамет (изд.), *Религия и национализъм в Съветския съюз и източноевропейската политика*], Duke University Press, Durham, NC and London, 1989. 1461-3190/99/020149-14 © 1999 Taylor & Francis Ltd.

² Will Kymlicka, *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights* [Уил Кимличка, *Мултикултурно гражданство: либерална теория за правата на малцинствата*], Clarendon Press, Oxford, 1995; and John McGarry and Brendan O'Leary (eds), *The Politics of Ethnic Conflict Regulation: Case Studies of Protracted Ethnic Conflicts* [Джон Макгари и Брендан О'Лиъри (ред.), *Политиката на регулирането на етническите конфликти: казуси на продължителни етнически конфликти*], Routledge, London, 1993.

Исторически и религиозен фон

Етническите турци започват да се заселват в България към края на 14-ти век след османското завоевание. В момента на пристигането си българските турци са предимно сунитски мюсюлмани и като цяло запазват езика и традициите си. Мюсюлманското заселване на Балканите е свързано с две специални категории на поземлена собственост в Османската империя през 15-ти и 16-ти век: *мюлк* и *вакъф*. Централното правителство прави подаръци от земя, за да съживи икономическия живот тук. Това предизвиква приток на мигриращи групи от смесен произход, някои от които номадски. Но повечето от тях са бедни или обезземлени селяни от Анадола.¹ Макар че в [османска] България е имало и градска образована турска класа, тя е доста незначителна по брой.

Повечето от историческите и религиозните изследвания за мюсюлманите в България и на Балканите се фокусират върху разпространението на исляма по време на османските времена. Действително, то е оказало най-голямо влияние върху социалния, икономическия и политическия живот в тази част на Европа чрез управлението на Османската империя, което е отразявало концепцията за исляма като „транс-етническа“ идея. Населението тук е било организирано в системата на милет, която не прави разлика между етническите групи. Тя признава културната автономия на всички православни религиозни групи, живеещи под нейното управление, а всички техни членове са подчинени на султана. Султанът е абсолютният владетел и защитник на политическата власт, както и религиозният лидер на страната, задължен да популяризира свещените предписания на Корана. Политически-религиозната общност на мюсюлманите и другите етническо-религиозни общности под властта на империята е халифатът, който обединява религията и държавата.

Тази форма на управление обединява гражданските с политическите сили и регулира живота чрез религиозен закон. Както казва Гелнър: „Ислямът е план за социален ред. Той поддържа, че съществува набор от правила – вечен, божествено ръкоположен и независим от волята на хората – който определя правилния ред в обществото“.²

¹ Антонина Желязкова, *Разпространение на исляма в западните балкански земи под османско владичество (XV-XVIII в.)*, Българска академия на науките, София, 1990.

² E. Gellner, *The Muslim Society* [Ърнест Гелнър, *Мюсюлманското общество*] (*Cambridge Studies in Social Anthropology*, vol. 32), Cambridge University Press, 1981, p. 1.

Крахът на Османската империя и превръщането на ислямския миглет в поредица от национални държави е драматична промяна. Новите независими балкански страни са доминирани от християни, а мюсюлманите стават малцинства. Разбира се, християнството е повлияло върху тяхната форма на управление. На теория, в сравнение с исляма, то се смята за по-отворено към разделението между политически и религиозни сили. Но на практика българското православие прилича силно на исляма във връзка с въпросите на политическата власт, тъй като непрекъснато се стреми да остане възможно най-близо до политическата власт. Това се определя от неговото специфично историческо развитие.

Корените на българското християнство също са доста неясни. Предположението, че различни средновековни ереси са играли важна роля в оформянето на вярата на балканските християни, е общопризнато сред съвременните балкански учени. До голяма степен се приема, че манихейските и не-манихейските дуалисти, т.е. павликяните, са повлияли силно върху християнските Балкани. Особено богомилството, с неговите дуалистични убеждения, е обусловило в целия регион определена тенденция към хетеродоксия [склонност към неправославие, друговерие], която често е обвинявана за религиозното обръщане на християните към исляма.¹ До голяма степен именно този християнски неконвенционализъм прави българската *етническа общност* отворена за междуетническа комуникация.

В същото време българските турци са част от балканската мюсюлманска общност, която също има специфични особености. На теория тя споделя всички основни ислямски убеждения, но на практика именно отклоненията от официалната ислямска доктрина оформят общността като отделна и специфична. Балканските мюсюлмани, включително и българските турци, също са известни със своята неортодоксалност, различни ереси и мистичен ислям. Съвременните изследвания на балканските секти указват определена степен на смесване на елементи от християнството и исляма в ритуалите на „дервишите“, „бекташите“ или „алианите“ в България.² Смята се, че техният синкретизъм се корее

¹ Н. Т. Norris, *Islam in the Balkans: Religion and Society between Europe and the Arab World* [Х. Т. Норрис, *Ислямът на Балканите: Религия и общество между Европа и арабския свят*], Hurst & Company, London, 1993.

² Machiel Kiel, *Studies on the Ottoman Architecture of the Balkans: A legacy in Stone* (Collected Studies Series CS326, vol. 1. Balkan Countries. Ottoman Architecture, History) [Махиел Кил, *Из-*

ни във взаимодействието между фолк-християнството и фолк-исляма, които оформят любопитното разнообразие на балканския ислям и водят до възприемане на много не-мюсюлмански елементи като икони и кръщение. Влиянието на християнските мистични традиции може да се наблюдава и в местните култове на балкански мюсюлмани, които се интерпретират най-вече като реакция срещу монотонния схоластичен ислям. Българските мюсюлмани, включително българските турци, са практикували исляма в обкръжение от християни и други народности, и са развили особена вяра. Те също демонстрират забележителна гъвкавост по отношение на междуетническите контакти.

Тези „недисциплинирани“ убеждения и от двете страни допринасят за взаимодействието и относително спокойното съжителство между християни и мюсюлмани в продължение на много дълго време. Макар и да е строго постановено, че мюсюлманите са владетели, а християните са подчинени, религиозните граници остават доста размити и гъвкави.

Връзката между водача и общността, изразена в двете религиозни рамки, също разкрива някои прилики между българското православие и исляма. По правило източното православие подчертава важността на общността над индивида. Такъв е случаят и с традиционния ислям. Освен това, липсата на духовенство в исляма и пренебрегваната роля на образованието сред православния религиозен истеблишмънт е част от общото разбиране за йерархичния ред като нещо, което е оформено от само себе си. Слабата представа за промяна, мълчаливата и ориентирана навътре перспектива, произтичаща от окончателността на абсолюта, освобождава в значителна степен индивида от лична отговорност, и при двете религии. Този светоглед, често наричан балкански „ориентализъм“, е обикновено противопоставян на западната християнска нагласа, която се счита за много по-индивидуално ориентирана и динамична. Сливането на религиозната и гражданска власт е основополагащ принцип на исляма, както беше споменато по-рано във връзка с концепцията за политико-религиозната държава на халифата. Философията на исляма по принцип дава възможност за сливане на националната и ре-

следвания върху османската архитектура на Балканите: наследство в камък (сборник с изследвания от серия CS326, т. 1. Балкански страни. Османска архитектура, история), Varigum, 1990.

лигиозна идентичност, „така че едва ли може да се каже коя от двете е по-полезна за другата.“¹

Съответстващата на тази умонагласа християнска идея в този контекст може да бъде открита в идеята за цезаропапизъм (политическа система, при която държавният глава има власт също и над църквата), свързвана най-вече с византийското разбиране за християнството. Източноправославната църква не заявява изрично една такава доктрина за властта, но исторически тя винаги е била доста близка до политическата власт. Българската православна църква, основана през 1870 г., бележи началото на българската борба за държавна независимост, а след това участва в битката за политическа власт. За да се върнем към изявлението на Гелнър, религиозната принадлежност преизпълва българската национална идея до такава степен, че би било много трудно да се определи българската национална идентичност независимо от религиозната ѝ принадлежност.

И все пак за българите, както и за гърците, сърбите, македонците и румънците, мюсюлманските малцинства се свързват най-вече с колонизацията, идеща от чуждия арабски изток, както и религиозното обръщение, което се е получило под чужда власт. Това е нещо, което е запомнено като насилствено и нежелано. В случая с България, това митично възприятие до голяма степен е подпомогнато от националистически историци, които политизират проблемите, за да подкрепят националистическите стремежи.²

Въпреки общите черти на някои организирани религиозни принципи и относителната неконвенционалност на християните и мюсюлманите в българските земи, решаващият фактор, който определя трудните отношения между двете общности е от политическо естество. Именно консолидирането на националните идеи и тяхната реализация в независимата българска държава преобръщат позициите на християните и мюсюлманите едни спрямо други – християните, управлявани преди от османския *милет*, стават управляващо мнозинство от новата

¹ Gellner, *The Muslim Society* [Гелнър, *Мюсюлманското общество*], op. cit., p.5.

² Христо Гандев, *Българската народност през XV в. Демографско и етнографско изследване*. 2 издание. София: Наука и изкуство, 1989; Димитър Ангелов, *Образуване на българската народност*, София: Наука и изкуство, 1971; Николай Тодоров, *Турската колонизация и демографските промени в българските земи*, В: *Етногенезис и културно наследство на българския народ*. Сборник, Издателство на Българската академия на науките, София, 1971, стр.69-74.

българска държава, а дотогава доминиращите мюсюлмани се превръщат в малцинство.

Международното измерение обуславя тези междуетнически отношения, тъй като българските турци имат своя „род“ в друга държава – Турция. Модерната турска държава е наследник на бившата имперска власт на Балканите, Османската империя, която е управлявала страната в продължение на почти пет века. Естествено, това усложнява отношенията между двете страни и силно се отразява върху отношението към турците в България. Те често се възприемат и като членове на „предишната доминантна“ класа, и като вътрешен, потенциално дестабилизиращ фактор в българската държава.

Основата на националната идентичност на българските турци се усложнява допълнително от факта, че формирането на идеята за обединена турска националност, подобна на българската национална идентичност, е утвърдено с разпадането на Османската империя. Както България, така и Турция се очертават като модерни държави едва след разпадането на империята, и двете страни гледат на национализма като на консолидиращо политическо движение за изграждане на хомогенна национална идентичност.

След постигането на независимостта на България няма нито условия за включване на тукашното турско население в изграждането на българската държава, нито пък условия за участие в изграждането на нови турски национални идеи. В резултат на това българските турци са до голяма степен изключени от национално-формиращите процеси в двете страни, с които са свързани по силата на историческите обстоятелства.

[Ричард] Крамптън твърди, че „кемалистката революция означава, че самата Турция сега използва модернизиращите, секуларизиращи политики, които толкова са обиждала много български турци в периода след Освобождението; това обаче не възпира множество турци да напуснат България за нов живот в съседната им национална държава“.¹ В България турците многократно са били насърчавани да напускат или насилствено да се интегрират/асимилират в българската нация. Дали някога е съществувала реалистична възможност или искрено желание

¹ Kemal H. Karpat (ed.), *The Turks of Bulgaria: The History, Culture and Political fate of a Minority* [Кемал Карпат (изд.), *Турците на България: история, култура и политическа съдба на малцинство*], Isis Press, Istanbul, 1990, p.71.

от страна на българската държава и хората да ги включат в българската нация е нещо, което ще бъде допълнително обсъдено.

Българската независимост и турското малцинство

Независимостта на България през 1878 бележи голямо прегрупиране на политическата власт в страната. Създадени са нови държавни институции и страната се впуска в процес на модернизация. Много социални модели и нагласи претърпяват сериозна трансформация. Българите стават легитимни притежатели на военна власт, която преди това им е била забранявана от османците.

Турският въпрос не стои в непосредствения дневен ред на новите управници. Разделението на страната, установено по време на Берлинския конгрес от 1878 г., Балканските войни и Първата световна война, изтласкват на челно място **македонския въпрос**, който в огромна степен затруднява българския политически живот. Има обаче някои жестове по посока даване права на турските малцинства – Берлинският договор от 1878 включва разпоредби за свободата на вероизповеданията, а турско-българската конвенция от 1909 и Търновската конституция от 1879 дават някои гаранции за правата на мюсюлманите. По това време турците не са организирани, за да защитават правата си. Въпреки че много от тях отказват да изпращат децата си в български училища, те не оказват натиск за създаване на собствени държавно-финансирани учебни заведения. Като цяло българските турци се оттеглят от обществена активност колкото е възможно повече.

През периода между войните българските турци се надяват най-вече да могат да живеят необезпокоявани под българско управление и не проявяват особено желание да се интегрират или асимилират в българското общество. Най-видимият признак на новата българска политика към тях обаче е промяната на имената на селата. През 1934 г. правителството на Дамян Велчев-Кимон Георгиев идва на власт след *държавен преврат* и впоследствие извършва много административни реформи, включващи широкообхватна политика за промяна на турските наименования на населените места. Две трети от всички турски имена на селища са променени с министерски заповеди само през 1934 година.¹ Срещу това не се възразява публично. През това време българските тур-

¹ Петър Коледаров и Николай Мичев, *Промени в имената и статута на селищата в България: 1872-1972*, Наука и изкуство, София, 1973.

ци влизат в контакт с правителството най-вече когато се нуждаят от документи за емиграция.

Историческите и структурни промени на българската държава водят до няколко отделни периода на мюсюлманска емиграция. Първият е 1877-1878 и годините непосредствено след това. Емиграцията от тези години е повече или по-малко пряка последица от постиженията на освободителното движение. Вторият период е от средата на 1880-те години до установяването на комунистическа власт през 1944, когато турските надежди за равно участие в политическите и социални институции постепенно започват да се разсейват. Третият период е регламентираната емиграция след различните споразумения между комунистическа България и Турция. И накрая, един четвърти период на емиграция започва с масовото изселване от 1989, което продължава, макар и в по-малки мащаби, и до наши дни.

Възприемчивостта на Турция, като „родината“, към нуждите на българските турци, се определя главно от нейните собствени концепции за нацията, оформени в голяма степен от Ататюркската революция. Тюркизмът означава усилено изграждане на модерна еднонационална държава. „Външните турци“ получават все по-и по-малко внимание. Турция не е престанала изцяло да се интересува от своите малцинства в чужбина, но имиграционната политика все повече се разглежда в светлината на националните интереси на Република Турция.

След Втората световна война Турция е изправена пред трудна ситуация: огромното мнозинство от „външни турци“, на Балканите и в Съветския съюз, живее под комунистически режими. Те все по-често започват да бъдат наричани „пленени турци“. Постепенно интересът към тях се свежда най-вече до въпросите на обучението по турски език в съответните страни.

Въпреки това ролята на Турция като „родина“ на българските турци е от голямо значение. Турската идентичност в България продължава да се свързва с нея и с пантюркската идея, че всички турски малцинства са част от по-голяма етническа общност. Освен това липсата на културна комуникация между двете страни възпрепятства българите да имат истински експертен опит що се касае до интереса на Турция към турското малцинство в България. Това допринася за изключително преувеличения страх от турския иредентизъм от страна на множество последова-

телни български правителства. Преди асимилационната кампания от 1984/1985 г. турският национализъм в България е слаб и неорганизиран.

Българските турци при комунизма

Етническите турци са най-голямото малцинство в България. Първото преброяване на българското население, което отразява етническото съзнание на българските жители, е проведено през 1965. През 1975 данните за етническия произход са събрани отново при друго преброяване на населението. Но поради натиска от страна на Българската комунистическа партия, броят на гражданите с небългарска етническа идентичност, включени в извадката, е значително намален. Според данните от доклада, подаден в Политбюро на ЦК на БКП, който определя приблизителния размер на основните малцинства през 1989, в България живеят 844 000 граждани с небългарски етнически произход.¹ Резултатите от последното преброяване, проведено през 1992, сочат, че в този момент в България има 822 000 турци.²

В първата Конституция на Народна република България от 4 декември 1947 г. се казва, че „националните малцинства имат право да бъдат образовани на техния език, да развиват своя местен език и да развиват националната си култура“. В Софийския университет има отдел по турски език, както и редица публикации на турски език, а в училищата турският език се преподава като извънкласна дейност. През 1950-те години българското правителство се опитва да уреди турския проблем чрез преговори за масово преселване. България и Турция постигат съгласие по въпроса за емиграцията и между 1949 и 1951 г. България е напусната от най-големия брой турски емигранти, когато и да било.

До 1984 г., когато започва се провежда масовата асимилационна кампания, етническите турци са официално признати като „национално малцинство“ в България. Това обаче е направено с някои резерви. Налице е постепенна промяна към маргинализация на официалния статут на малцинствата. В Конституцията от 1971 г. няма конкретно споменаване на етническите малцинства в България. Там се говори за „граждани от небългарски произход“. През 1975 г. частта за регистриране на

¹ Боян Гюзелев, *Електорални нагласи и изборно поведение на малцинствените групи в България (януари 1990 – септември 1992 г.)* (Етнически конфликти в Източна Европа: сигурност и последици за човешките права), Център за изследване на демокрацията, София, 1993.

² SWB EE / 1656 B / 1, 6 април 1993 г.

гражданство е премахната от личните карти на всички български граждани. През 1968 г. е постигнато друго споразумение, което позволява отпътуването на роднини на членове на семействата, които са напуснали преди това. Това споразумение изтича през 1978 г. и отбелязва края на урежданото чрез договори масово преселване на български турци при комунизма.

В същото време протича паралелен процес, чрез който се цели да се попречи на турското малцинство да създаде своя собствена образована класа. Катедрата по турска филология в Софийския университет приема значителен брой етнически турци с „политически стабилен“ произход. Тази образователна интеграция всъщност улеснява набирането на по-образованите членове на общността в службите за сигурност, тъй като прави по-лесно избирането, наблюдението и контрола над тях по време на обучението в университета. Процесът се ускорява през 1950-те години и в крайна сметка Комунистическата партия поема контрола над турския елит и диктува голяма част от професионалната ориентация на членовете на общността. Освен това местата във факултета по турска филология в Софийския университет са запазени изключително за „надеждни“ българи, които също са поставени под строгия контрол на службите за сигурност. По този начин държавният контрол е подсилен от „кооптацията“ [co-optation, обвързване] на елита и от двете страни [български турци и българи], което възпрепятства развитието на независима политически мислеща интелигенция.¹

В края на 1960-те години турските езикови училища се сливат с българските, а в началото на 1970-те години преподаването на турски език престава да съществува напълно. Университетският факултет по турска филология е закрит през 1974 г. и заменен с катедра Източни (арабски) езици, а след това катедрата по турска филология отново е откривана на няколко пъти. Интересно е, че по-голямата част от студентите в тези отдели са деца на български дипломати, работещи в арабски страни. В повечето случаи тези, които са изучавали турски език, официално или неофициално са служили като „информатори“, или се е очаквало да го направят след дипломирането си. Тази ситуация продължава до края на

¹ „Кооптация“ е термин, дефиниран в Ian Lustick, *Arabs in the Jewish State: Israel's Control of a National Minority* [Иън Лустик, *Арабите в еврейската държава: Израелски контрол над едно национално малцинство*] (Modern Middle East Series; No. 6), University of Texas Press, Austin, 1980.

1980-те години, и става напълно очевидна чрез тясното сътрудничество между службите за сигурност и експертите по турски език и османската култура по време на асимилационната кампания от 1984 г.

Има и допълнителен натиск върху турците, подбирани за партийно членство, да демонстрират редовно лоялността си към българската държава, което по онова време означава преданост към комунистическата партия. Те са постоянно критикувани за липса на достатъчно „социалистическо съзнание“. Всъщност това е обща критика, отправена към цялата турска общност, която е пренебрежително описвана като „изо-станала“. Стандартният български социалистически гражданин все още се смята за редовен член на обществото, дори и да не е член на комунистическата партия, докато един турчин, дори когато е член на партията, си остава реакционен елемент. По правило най-високата длъжност, към която може да се стреми някой български турски комунист, е председател на Районен партийен комитет. Всяко изключение само потвърждава правилото.

Едно от противоречията на комунистическата политика произтича от общата загриженост за демографското развитие на българската нация. От края на 1960-те години има специална държавна политика за насърчаване на по-големи семейства чрез стимулите на по-лесно жилищно настаняване и странични плащания (но също и ограничаване правото на аборт). Политиката не е много по-различна от съответната програма на Чаушеску в Румъния. Въпреки че целта на тази политика е да се увеличи броят на етническите българи, но да не увеличава броя на турското или циганското население, официално тя се прилага към всички. От една страна, турците традиционно поддържат разширеното семейство, но от друга страна живеят предимно в селските райони и не могат да получат апартаменти в големите градове, което е най-желаният тип настаняване; освен това финансовите субсидии са минимални. И въпреки това много обикновени българи гледат на тези политики като на грешни, тъй като те дават „специални привилегии“ на турците и циганите, които и без това са „прекалено много“.

Най-важният резултат от комунистическата политика се оказва непреднамерен. Това е укрепването на етническата идентичност на българските турци. Единствената организирана форма на живот, която им е останала, е общността, основана на общ език, религия, семейни връзки и отчуждение от мнозинството. Те са разпръснати по културните и

географски граници на комунистическата държава и по някакъв начин българското население започва да приема етническото им самосъзнание като свършен факт.

През 1970-те години информацията за имиграцията в Турция става оскъдна и въпросът вече изобщо не се споменава. През 1973 г. турският външен министър посещава България и обсъжда въпроса за репатрирането. Като цяло позицията на Турция е, че е по-добре българските турци да останат там, където са. И от двете страни няма ясна политика, подходът е да се пренебрегва проблема с надеждата, че той ще изчезне от само себе си.

През 1970-те години българските комунисти възприемат идеята за създаване на еднородно етническо общество. Концепцията за „патриотично образование“ за всички българи, въведена с решение на ЦК от 17 юли 1970 г., може да се счита за начало на организирана кампания срещу турското малцинство.

Правителството се опитва да превъзпита мюсюлманите. Но изглежда, че е имало известно объркване дали това трябва да става под формата на противопоставяне само на ислямската религия или също и на културата, традициите и националните чувства на турците. Тъй като религията се счита за най-очевидния белег на тяхната различна националност, тя е нарочена на първо място и нейните културни изразявания са обозначени като „турски буржоазен национализъм“. Тази концепция поставя под въпрос лоялността към българската държава; практикуването на турски и мюсюлмански културни навици показва нелоялност.

„Възродителният процес“

В края на 1984 г. българските власти започват национална кампания за насилствена промяна на имената на всички етнически турци. Официалната линия е, че етническите турци са потомци на славянски българи, които са били насилствено обърнати към исляма по времето на Османското владичество. След това е заявено, че те доброволно и спонтанно са поискали обратно българските си имена, като един вид символично „възраждане“ на българската им националност. Целият процес е наречен „Възродителен“ (по асоциация с българското Възраждане).

Кампанията трябва да елиминира всички признаци на турскост в страната. Това включва не само смяна на личните имена, но и имената на мъртвите прадеди, имената на надгробните плочи, записите в пуб-

личните служби, във всякакви справочници и литература. Използването на турски имена е забранено и са въведени глоби за говорене на турски език на обществени места или по телефона. Въведен е и нов ритуал за погребение, наложен на мюсюлманите от държавата; има пълна забрана на обрязването на малки деца.

По време на кампанията се засилва политиката на българското правителство за кооптация на турския елит. По очевидни причини мюсюлманското духовенство се превръща в обект на атака. Джамииите са разделени на официални, т.е. такива, които имат лидер, назначен от правителството, и неофициални, които нямат такъв. Последните са затворени, а други са унищожени. Много от тях са осквернени чрез обидни надписи. Някои от затворените джамии са превърнати в „Музеи на българските мюсюлмани“. Полумесецът, който обикновено се намира на върха на минарето, е премахнат, защото е свързан с турските национални символи.

През март 1985 излиза официално „Писмо на [българските] мюсюлмански лидери относно религиозната свобода“. В него се обявява ситуация, която противоречи на тази, описвана от западните източници на информация, и се внушава, че правителството на Анкара е призовало посланиците на всички ислямски страни, за да ги информира, че българското правителство допуска свободата на религиозно изразяване и се грижи за ислямските паметници. Писмото твърди, че ислямът е световна религия и „всеки мюсюлманин има право на име [в съответствие със] своята нация“.¹ Главният мюфтия и регионалните мюфтии на седем големи града – всички вече с български имена – поставят подписите си под него. Основната цел на декларацията е да се възрази срещу идеята, че турското външно министерство е „говорителят на исляма“.

Изглежда, че „Възродителният процес“ е изненада за мнозинството от турците. Някои от тях се надяват, че кампанията ще ги заобиколи; други се опитват да избягат или да се крият. Има и опити за организиране на мирни протести. Но полицията успява да смачка най-важната форма на политическа съпротива още в самото начало. Ахмед Доган, покъсният лидер на ДПС (Движение за права и свободи) е затворен през 1986 г. за антиправителствена дейност.² Друга форма на протест е теро-

¹ SWB EE / 7894 / В / 1, 8 март 1985 г.

² След промените през 1989 г. в българската преса многократно се твърди, че той е ръководил нелегална организация с 220 члена, които са събирали информация за Амнести

ристичната дейност. През 1986 има серия от бомбени атентати на гарата в Пловдив и на летищата във Варна, Сливен и Казанлък. Турското посолство в София е плътно охранявано, за да се предотврати събирането на демонстранти и да се попречи на турците да влизат с жалби или да търсят политическо убежище. Пощата е строго наблюдавана и в някои случаи службите за сигурност изискват частни писма, написани на турски език, да бъдат преведени на български.

Повечето от етническите турци, задържани по време на кампанията, са затворени в Белене, известния затворнически лагер на остров на река Дунав, където през 1950-те години са били задържани голям брой политически затворници. Повторното въвеждане на трудови лагери и вътрешното изгнание, както и налагането на официалния език означава, че комунистическото правителство се връща към методите и реториката от 1950-те години.

Кампанията е планирана така, че да се превърне в легитимна националистическа политика не само на ниво реторика, но и чрез функциониране в правна рамка. Властите не пускат в ход никакви писмени заповеди. Дейността на армията се смята за тайна и решителното ѝ участие в насилието, което съпровожда кампанията, е практически безспорно. Иронично е, че няма официална законова забрана на религиозните права.

Кампанията се превръща в символ на комунистическите репресии и става ранен фокус на българското дисидентско движение и неговите становища по въпросите на човешките права. През 1988 г. шест български дисиденти¹ създават Независима асоциация за защита на правата на човека в България. От самото начало тя се заема с въпроса за репресиите срещу турците. Властите отговарят като сформират официална организация, наречена „Комитет по правата на човека“. Притежателите на политическа власт се опитват да създадат структура, успоредна на тази на дисидентите.

В рамките на шест месеца турците в Независимата асоциация стават повече от българите. Това е първата дисидентска организация в Бъл-

Интернешънъл, Би Би Си, Радио Свободна Европа и Американския конгрес. Дейността на организацията е спорадична, а информацията за нея започва да се появява в чуждите медии едва през 1985 година.

¹ Това са Илия Минев, Григор Симов Божилов, Едуард Генев, Цеко Цеков, Божидар и Минка Статевни. Бел. пр.

гария при комунизма. В края на 1988 е създадена турска група за граждански права в България – Демократична лига за защита на правата на човека. През януари 1989 е създадена трета асоциация – Асоциация за подкрепа на Виена 1989. Името ѝ е използвано за привличане на вниманието на световната общественост към тежкото положение на етническите турци в България по време на Конференцията за правата на човека в Париж през юни 1989 г.

Изходът [Масовото изселване от 1989]

В началото на май 1989 г. в турските региони започват гладни стачки, придружени от демонстрации, които се увеличават до средата на юни. Властите отговарят с насилие. Ситуацията ескалира, настъпват масови експулсии и правителствената политика се променя драматично.

Българското правителство официално разрешава турската емиграция. Въпреки че това се представя като доброволна дейност [на самите турци], неизказаната политика е да се експулсират колкото се може повече от тях. След неуспеха на асимилацията, правителството се опитва да разреши етническия си проблем чрез масов трансфер на хора. През май 1989 комунистическият лидер Тодор Живков се обръща по телевизията към нацията и призовава турското правителство да отвори границата си и да позволи на онези, които искат да пътуват до Турция, да останат там. Хиляди хора започват пътуването си до Турция, което става известно под названието „голямата екскурзия“, а до август 1989 г. около 300 000 български турци напускат страната.

Държавата организира в турските региони и в повечето големи градове, включително столицата София, реципрочни български акции срещу турските демонстрации. Много институции са приканени да изпратят телеграми в подкрепа на речта на Живков; училища и университети са призовани да обявят одобрението си. По този начин българските и турските протести създават модел на организирано етническо противопоставяне, провеждано от държавата.

Масовите митинги са едно от най-ефективните средства за демонстриране на подкрепата на хората. Изминало е дълго време откак българите са имали възможност да демонстрират „против“, а не „в подкрепа“ на нещо, което се случва на вътрешната сцена. За първи път им е дадена възможност да излязат по улиците с националистически лозунги като „България за българите“ и „Смърт на врага“. Използването на термина на

Керцър „политиката на карнавала“ изразява чувствата на национална солидарност:

ритуалите, с които хората се справят с кризи и конфликти, не са просто продукти на политическия елит, независимо дали консервативен или революционен. Напротив, един от най-важните аспекти на такива обреди е, че те осигуряват средство за безсилните да получат власт; за хората, които нямат формални средства за политически контрол, да постигнат политическо влияние. Чрез ритуалите безсилните могат да преодолеят своята политически изтощителна изолация, липсата на бюрократична организация и да бъдат обединени, за да оспорят позицията на елита.¹

Походите символизируют мобилизацията в името на националното единство, както го изисква комунистическото правителство.

Властите се опитват да представят турското експулсиране като классов конфликт. По-голямата част от турското население, което напуска, е работела в селскостопанския сектор – и след като те напускат, българите са призовани на „мобилизация в мирно време“. Те са приканени да участват в доброволни бригади в селското стопанство, за да компенсират прогнозираното неблагоприятно въздействие върху икономиката. Това изпълва българските жители с обида. От тяхна гледна точка сега те трябва да работят на мястото на турците.

Областните партийни служители и администраторите на по-ниско ниво имат възможност да станат активни в мобилизирането на населението за изпълнение на икономическите планове със специална мисия „спасяване на българската държава и нация“. Местната преса възстановява реториката от 1940-те и 1950-те години, на бляскавите социалистически постижения:

Взрив от решителност превзе селскостопанския сектор... Говедарите показват своя образец патриотизъм... Мобилизацията е пълна!²

За първи път след разочарованията от социалистическата икономика, която е установена твърдо след провала на реформите от 1960-те го-

¹ David Kertzer, *Ritual, Politics and Power* [Дейвид Керцър, *Ритуал, политика и власт*], Yale University Press, New Haven, CT and London, p.144.

² *Silistrenska Tribuna*, 13 May 1989.

дини, големи части от селските райони отново са отново обединени под общата цел на работа за бъдещето.

Съветското ръководство избягва каквито и да било преки коментари върху масовото изселване. Външният министър Едуард Шеварнадзе отменя посещението си в Турция през юни 1989, вероятно защото иска да избегне проблема. Като цяло се смята, че отношенията на Живков с Горбачов са далеч по-малко приятелски, отколкото с предишните съветски лидери (Хрушчов и Брежнев). Горбачов посещава България само веднъж през 1985 г. и коментира, че между двете страни има няколко остри разногласия. Трудно е да си представим, че Горбачов би подкрепил малтретирането на което и да било етническо малцинство, тъй като по онова време той открито говори в защита на свободата на изразяване и правата на човека. Освен това Съветският съюз претърпява свое собствено реструктуриране в огромни мащаби и Горбачов се утвърждава като про-западен комунистически реформатор, докато Живков запазва образа си на простодушен комунист, обичан от обикновените хора. Освен това Централна Азия е чувствителна област, където се изпитват традиционни симпатии към външните мюсюлмани, а руснаците внимават много да не предизвикват негодувание там. И въпреки че България е най-верният сателит, тя е и страна в съветския заден двор, и на този етап тя не се очертава като приоритет в политиката на Кремъл.

Като цяло останалата част от източноевропейския блок се дистанцира от България, но избягва откритата критика. Всъщност никой от комунистическите съюзници не оспорва кампанията. Унгария и Полша мълчат по въпроса, въпреки че по време на посещението си в Турция през юни 1989 унгарският президент Бруно Страуб казва, че това е „реализирането на правата на малцинствата и зачитането на правата на човека е неизбежен елемент от европейския проект“.¹ Румъния на Чаушеску не се намесва; Албания на Енвер Ходжа също изглежда спокойна. Поради сложните отношения с България, Югославия е по принцип готова да посочи лошото поведение на България по отношение на правата на малцинствата. Но в този момент тя е изправена пред сериозни проблеми със собствените си мюсюлмани, албанците в Косово и Македония, и по тази причина не коментира.

¹ RTE SR, 7 август 1989 г.

Естествено очите са обърнати към Турция, която трябва да заеме позиция, когато хиляди български турци са тръгнали към границата ѝ. Към средата на юни 1989 турското правителство признава официално огромния проблем с бежанците и поставя въпроса: „ако в България няма турци, то кого депортират те сега?“. Турският премиер Тургут Йозал се среща лично с онези, които са били изхвърлени първи и са пристигнали в Турция през Белград, а по-късно и с хора от бежанските лагери около границата.¹ Турският президент генерал Кенан Еврен заявява, че в България се случва голяма човешка трагедия и призовава всички цивилизовани страни да се противопоставят на онова, което той нарича потисничеството над турското малцинство там.²

Но през август 1989 г. Турция затваря границата си и признава, че не може да приеме повече бежанци. В интервю за Би Би Си, Йозал заявява, че Турция вижда въпроса в хуманитарен план и че кризата няма да засегне търговските или икономическите въпроси, а дипломатическите отношения с България ще продължат. Според дипломатически източници усилията на Анкара да представи съвместен отговор с Европейската общност срещу действията на България са били забавени от Гърция, старият съперник на Турция и съсед на България, която има собствено турско малцинство. Освен това собствената ситуация на Турция по въпросите на правата на човека е неблагоприятна, а и различните проблеми около кипърските и кюрдските въпроси също изглеждат релевантни.

Най-голямо внимание на този въпрос е отделено на Запад по време на Конференцията за правата на човека, проведена на 30 май 1989 г. в Париж. Най-силната критика идва от страна на Турция, макар че нейните политики продължават да бъдат противоречиви. От една страна, Турция предпочита да измести въпроса от проблем с едно етническо малцинство към такъв, свързан с нарушаване на индивидуалните права на човека. От друга страна, турските представители подкрепят позицията на правителството си, че преследваните могат да бъдат приети в Турция, но за да стане това трябва да има нов договор за емиграция, който да регулира преселването.

Дълго време след като кризата се е развила, страните от ислямския свят не показват никакви признаци на дипломатическа дейност по отношение на турския въпрос. Чак след като е изминал цял месец от на-

¹ *The Independent*, 13 юни 1989 г.

² Служба за наблюдение на Би Би Си, 14 май 1989 г.

чалото на масовото изселване, Организацията на ислямската конференция излиза със съвместно изявление и осъжда рязко България за начина, по който тя третира етническите турци. Организацията призовава всичките си членове да налагат икономически, политически и морален натиск върху България. По онова време Иран, Ирак, Алжир и Либия са най-важните партньори на комунистическа България. Очевидно заплахата не се възприема като голяма опасност от българските власти, защото значителната търговия с оръжия с Иран и Ирак и без това вече е намаляла поради края на сраженията между тези две страни. Въпреки флиртовете на комунистическа България с някои ислямски страни, позицията, която те възприемат, не се счита за такава от решаващо значение. Единствено важно е отношението към проблема на Турция и Съветския съюз, но и двете държави, по различни причини, не могат да предотвратят най-голямото принудително преселване на етнически турци в българската история.

Заклучение

[Идеологическата] основа за „Възродителния процес“ е подготвена от националистическите комунистически историографи, които твърдят, че България е била и си остава хомогенна нация.¹ Освен това той е повлиян и от негативните стереотипи за българските турци като „чуждестранен враг“ – подривни съюзници на ислямска Турция и традиционен враг. Използването на сила по време на кампанията за преименуване изостря етническите граници и противопоставя двете общности една на друга. Но това е и началото на организираното дисидентско движение в България. Най-важното е, че вместо да възстанови легитимността на българския комунистически режим и да обедини страната, процесът задълбочава кризата на правителството и улеснява промените от 1989 г., които са последвани от възраждане на националистическите проблеми.

¹ Виж Георги Янков, *Аспекти на развитието на българската нация*, Българска академия на науките, София, 1989; също и Христо Христов и Георги Янков (ред.), *Страници от българската история: Очерк за ислямизираните българи и национално-възродителния процес*, Наука и изкуство, София, 1989.

МИЛЕНА САВОВА-МАХОН

Милена Савова-Махон е българо-британска изследователка на балканската история. Работи в отдела за славянски и източноевропейски изследвания към Факултета за социални науки на Лондонския университет.

Никога не гледай встрани Автор(и): Златко Ангелов

WERK OHNE AUTOR („Произведение без автор), 2018. Florian Henckel von Donnersmark, сценарист и режисьор; разпространен в света като NEVER LOOK AWAY („Никога не гледай встрани“)

Голямото изкуство е разпознаваемо днес по това, че за него се пише малко в социалните медии. А традиционните медии изглеждат стъписани. И щом заподозрат дори и малък скандал, предпочитат да го обсъждат надълго и нашироко.

Всъщност голямото изкуство е не просто рефлексия на либералния демократизъм, то е неговият вдъхновител. Ето защо съвременното изкуство, което се равнява на най-големите класически образци, е днес или съзнателно подминавано с мълчание, или замотаващо в скандали, или пряко критикувано. Късно постмодерни съчинения с националистичен или абстрактен характер изявяват претенция да го изместят, сякаш то повече не ни е нужно. И това е защото анти-глобалният популизъм (който е фактически просташки злокачествен национализъм) е повел война срещу либералните ценности, чрез които Западният свят се е възстановил и просперира след Втората световна война.

Завръзката на филма е следната философия на изкуството, внушена на малкия Курт от леля му Ема: никога не отмествай поглед от нещата, каквито и да са, защото всяко *истинско* нещо е красиво. Моята добавка: всяка красота предизвиква или направо *е* любов. Момченцето не извърща очи, когато санитарите натикват насилно леля му в линейка, за да я отведат в лудницата. Любовта му към нея става част от него.

Малкият Курт е роден в годините на възход на националсоциализма. Леля му, която е диагностицирана с шизофрения, е белязана да бъде стерилизирана, за да не мърси чистота на арийската раса с поколение, и впоследствие задушена в газова камера като непотребна за на-

цията вещ. Шефът на стерилизационната програма е виден гинеколог, професор Зеебанд, който облича нацистката униформа с видим възторг и вдъхновение. Както винаги съдбата е изпълнена с ирония. Курт, вече студент по живопис, среща дъщерята на гинеколога в следвоенна източна Германия, и между двамата пламва любов. Драмата на тази любов е заложена в онзи ден, когато професор Зеебанд, който е оторизирал манипулациите за медицинска стерилизация, подписва документа за стерилизация на Ема, лелята на Курт.

Червената нишка на наратива е творческото развитие на Курт. А любовта му с дъщерята на Зеебанд е използвана от режисьора, за да противопостави *истината* на лъжата – бащата, въпреки невероятния натиск от властите, никога не признава, че е участвал в програмата за стерилизация на психично разстроени жени. Верен на своя манталитет, той лично прави аборт на дъщеря си под измислена диагноза, защото смята, че бащата на това дете е с некачествени гени. Въпреки това тя остава с Курт и след време ражда тяхната дъщеря. Любовта на двамата, без да бъде непременно щастлива, е силна и трайна и момичето се обръща против баща си.

Курт учи живопис в съветската зона на следвоенна Германия, която през 1961, с построяването на Берлинската стена, се превръща в ГДР. Осигурен му е добър живот, защото го наемат да прави плакатна живопис за възвеличаване на комунистическия строй. Но той е неудовлетворен и заедно с жена си успява да премине в Западна Германия, където се опитва да си изгради име на модерен художник в Дюселдорф. Дълго време всичко му се струва безлично и фалшиво. Тъст му, (за когото зрителите знаят, че е нацистки престъпник, но младият му зет не знае) живее свободно и охолно и се държи надменно с него. За да визуализира своя скъп спомен за леля си, Курт намира стари фотографии и прозира, че Истината за миналото се съдържа в тях и той трябва да я покаже в картини.

Геният Донерсмарк, който е писал сценария, обаче не смята, че нещата са така прости. Съспенсът във филма идва от това, че Курт не знае кой е причинил смъртта на леля му. Професорът е линеен образ, той не се променя и остава докрай верен на аморалните си фантазии. Драматичният – но не трагичен – образ е Курт Бартнет, младият художник. Себастиан Кох играе великолепно ролята на Зеебанд. Том Шилинг е най-близкото, което човек може да намери, до Ален Делон – и като мъжка красота, и като непроницаемо излъчване.

В последната третина на филма се случва ключовата сцена. Внезапно, сякаш случайно, докато той и тъстът му вечерят в скъп ресторант, влиза вестникопродавец и съобщава водещата новина във вестника: заловен е нацисткия генерал, който е създал и контролирал програмата за евтаназия на жени. В течение на 10 минути филмово време режисьорът показва как паметта и творческата интуиция на художника разплитат криминалната загадка. Новата фотография на престъпника в момента на залавянето му, старата фотография на малкия Курт с леля си и паспортните фотографии на професор Зеебанд, които случайно се намират в ателието, той превръща в картини, които разказват какво се е случило. Зрителят знае, защото наративът на филма е линеен, но майсторството на Донерсмарк е в това, че показва как Курт узнава Истината чрез изкуството. Той гледа право в нея. Не отмества поглед. И това го превръща в художник. В художник със собствен неповторимо присъствие.

Ражда му се дъщеря. Животът продължава. Изкуството не просто побеждава. То лекува. Сценарият не се интересува какво става с професора, който е стъписан, когато вижда картините, където е изобразен като палачът на лелята. Той просто напуска ателието. И филма. Остава гениалният художник, който е открил истината за себе си и дълбокият порок на лъжата.

Художникът, който е прототипът на Курт за този филм, е Герхард Рихтер, световно известен 86-годишен немски живописец. Авторът на филма твърди, че е прекарал повече от месец с Рихтер, който му е разказал за младите години от живота си. Голямата идея, която Донерсмарк е извлякъл от този разказ е „прекрасното чувство, че страданието ни може да бъде от полза“ за изкуството. И е създал епично платно на страданието без да изпада в сантименталност или да го превръща в трагедия. Напротив, той показва, че миналото може да бъде извор на вдъхновение. Зависи от човека. Но подлежащата универсална идея е, че в какъвто и добър свят да се преместиш по средата на живота си, миналото ще те преследва, докато не го преработиш: в неминуемо нещастие или в постижение на духа.

Немската нация успя да преработи своето ужасно минало. И е напълно в реда на нещата немски режисьор да развие идеята за преработването като използва личната съдба на един голям немски творец.

Тук се появява обаче личното. След като филмът е готов и, въпреки че името му не е използвано в него, а само биографията му, Рихтер отказ-

ва да го приеме, отказва и да го гледа. Дори твърди, че не е разказвал на режисьора, камо ли да е одобрявал сюжета. Рихтер е женен за трети път и Донерсмарк има съмнения, че третата му съпруга е в основата на това отмятане.

Като типичен съвременен творец, Донерсмарк смята, че само произведенията, които почиват на автобиографични наративи резонират с публиката като дълбоки и истински. Проблемът, който несъгласието на Рихтер повдига, е дали друг творец има право да използва автобиографията ти, за да предаде своите послания или това е твое изключително право.

Живеем в епохата на откровеното авто-творчество. Все повече писатели пишат романи, в които са главни характери. Киното, в смелия и пределно честен подход на Донерсмарк, се опитва да влезе в същата територия. Опитът е не просто успешен, той е потресаващ.

След смъртта на Герхард Рихтер ще останат платната му с техните енигматични послания – това е традиционната съдба на всяко голямо изкуство. Но в този случай ще остане и наративът за това как той е стигнал до точно този вид платна и послания, пак като голямо изкуство. Ще остане Истината, в метафорична форма. Защото, въпреки своето несъгласие със сценария (който му е бил прочетен на глас), дори неприязън, както самият той твърди, споменът за неговите срещи с Донерсмарк е неизличим заради удоволствието, което художникът е изпитал от тактичните, проникновени въпроси, които му е задавал по време на интервютата. „Той се държеше като психоаналитик“, казва Рихтер.

Златко Ангелов (1946) е български писател, който живее в Испания. Автор е на мемоарната книга „Communism and the Remorse of an Innocent victimizer“ (Texas A&M University Press, 2002), сборника с новели „Еротични спомени“ (Сиела, 2012), сборника с разкази „Любов на Voogie

Street“ (Скалино, 2013), книгата за Америка „Моята Америка“ (Ерго, 2015) и сборника с литературни есета „Литература на края на света“ (Лексикон, 2017). Негова публицистика и литературна критика четете в дигиталното издание „Неизбежна проза“, както и на личния му блог www.antipropaganda.net.

Коментари (1)

- **01-07-2019|Златко**

Почти се изкушавам да напиша свой собствен текст към филма, но това ми изглежда неприемливо по много причини, основната от които май е свързана с Витгенщайновото „За онова, за което не може да се говори, трябва да се мълчи“. Филмът ми се струва многостранен, многопластов и многоважен (една дума!) до такава степен, че пре-предаването на множеството усещания, мисли и чувства, с които той ме натовари, би било форма на пълно пресилване, извън сравнително необвързващата форма на един свободен коментар.

Ще започна с общото усещане: чиста форма на WONNE! Тази немска дума, която обикновено се превежда чрез „блаженство“, „наслаждение“, „щастие“, всъщност няма точен български еквивалент, тъй като най-дълбокото ѝ, първично съдържание, идва от Средновековието, където тя е изразявала онази форма на религиозен екстаз, която човек може да наблюдава примерно в „**Екстазът на Света Тереза** „. Нещо такова успява да възпроизведе и това произведение на изкуството, основно чрез напредаваемата с думи комбинация от образи и музикален фон, която ви кара да настръхвате или да се реете някъде в пространството, в зависимост от интенциите на автора (именно, именно: този филм е всичко друго, но не и произведение без автор!).

После, абсолютно фантастичната актьорска игра, особено в трите водещи роли (ако не бях го прочел, никога не бих повярвал, че Паула Беер е с една година по-малка от сина ми; по дяволите, това 24-годишно момиче носи в себе си цялата зрелост, болка, познание, изящество, нежност, изобщо, каквото си поискате от нещата, които човек може да свърже с образа на Жената, по принцип!)

Накрая, абсолютната непоколебимост на автора да показва, фронтално, неща, които никой немски филм до този момент не се е осмеля-

вал да показва, и особено едно от най-мащабните нацистки престъпления, масовото унищожаване на „непълноценни индивиди“ в специално оборудвани за целта газови камери, които няколко години по-късно ще бъдат използвани в много по-големи мащаби в лагерите на смъртта. И това са немци, които унищожават немци, тук не става дума за добре познатите и донякъде вече „привични“ теми за Холокоста и унищоженията на „не-арийци“.

Но над всичко останало стои мащабното послание за лечебната, магическа сила на изкуството, което стои над всичко и единствено е призвано да отразява „истината“. И тук вече посланието е далеч по-фино, далеч не толкова забиващо се в мозъка, колкото проникващо бавно и полека в душата, чрез поетичната сила на образите, които изграждат Том Шилинг и Паула Беер, но също и чрез всички останали фигури на художници, особено професорът от академията в Дюселдорф, пресъздаден с огромна, но нежна сила от Оливер Мазучи – един актьор, когото до този момент абсолютно не познавах.

Разбира се, извън разговора не може да остане и леко клюкарският аспект на тази история – конфликтът между Флориан граф фон Донерсмарк, режисьорът на филма, и реалният прототип на художника – Герхард Рихтер, един от живите класици на модерната германска живопис. Жалко, всъщност, тъй като това без съмнение е допринесло в много определена степен за онази атмосфера на неизказана, мълчалива враждебност, с която в края на краищата според мен е свързана атмосферата тук в Германия, когато става дума за този филм. За разлика от предишния гигантски успех на „Животът на другите“, този филм не получи почти никакво осезаемо разпространение, премина тихо и кротко по страниците, художествени кина (може би и поради продължителността си, макар че трите часа преминават буквално като насън и изобщо не се усещат, или поне това е собственото ми усещане). Жалко, наистина. Много жалко!

Отново за учебниците или „кой кого манипулира?“

Автор(и): Златко Енев

Скандалът с учебниците продължава, продължават да се умножават различните мнения и становища покрай него, което, в края на краищата, ми се струва нещо добро. Яснотата и определеността по важните обществени въпроси – поне това трябва да сме научили от тоталитарното си минало – не е нещо, което се постига лесно или бързо. Когато става дума за нещо толкова важно като възпитанието и образованието на идещите поколения, място за лесни и бързи решения няма, поне с това би трябвало да се съгласят всички. И така, в търсене на възможно най-удачния и перспективен обществен консенсус, всички ние би трябвало да се запасим с малко повече търпение и готовност да изслушваме различните мнения, които малко по малко започват да обрисуват една далеч по-детайлна и по-информативна картина на политическия и културен сблъсък, който в момента изглежда протича в България. Повтарям: това не е нещо, по което трябва да се търсят бързи, административни решения. Не и преди да сме придобили някаква по-ясна картина за съдържанието на спора, който тече.

В **предишния си текст по темата** се опитах да подчертая основната слабост на досегашния обществен разговор, особено така, както той се представя в медиите – пълната или почти пълна липса на конкретни съдържания и информации от учебниците и придържането към различни повече или по-малко общи, изхождащи от „принципни идеологически позиции“, мнения. Картината би трябвало да бъде достатъчно позната поне за хората от моето поколение, които са израснали и съзрели именно във времената, които са обект на разглеждане в споменатите учебници. Самият аз все повече и все по-силно придобивам усещането, че тук се работи със стари и добре изпитани методи: изхожда се най-вече от „партийни позиции“, докато конкретните анализи, конкретните опити за съпоставяне, сравняване и анализиране на конкретното учебно съдържание, са по принцип изключени от разговора. Именно тази

празнина – а всъщност зееща липса – ми се иска да запълня поне донякъде в този текст.

И така, онова, което ще се опитам да ви представя, е един анализ, въз основа на възможно най-конкретни сравнения и съпоставяния, на два от най-обсъжданите учебника по „История и цивилизации“ за 10 клас: онези на издателства „Булвест“ и „Рива“¹. Представяната в медиите позиция е, че първият от тях е пример за манипулативно и несъответстващо на „нашия цивилизационен избор“² съдържание, докато вторият, с известни уговорки, се представя като образец за удачна интерпретация на най-новата българска история. Анализът ми ще се съсредоточи единствено върху двете съответни глави, в които се разглежда периодът от 1944–1989 година, тоест времето на тоталитарния комунистически режим.

Нека да започнем със сравнително твърдите факти. Първото, което веднага трябва да се отбележи, е че в двата учебника на този период е отделено различно голямо място. И то не просто различно, а сериозно различно: в учебника на „Булвест“ на това съдържание са отделени 40 страници, докато в учебника на „Рива“ те са 27. И тук става дума не просто за използване на повече илюстративен материал или, да речем, различно типографско оформление (като човек, който е работил в продължение на двадесет години именно за различни издателства на учебници тук в Германия, би трябвало да съм достатъчно компетентен по този въпрос). Също и като чисто текстов обем съдържанията са радикално различни: текстът на „Булвест“ съдържа около 22 000 думи, докато онзи на „Рива“ е съставен от приблизително 12 000, тоест съотношението е почти едно към две. Различен е и броят уроци, посветени на темата – при „Булвест“ те са осем, плюс два урока за практически дейности, тоест общо десет, докато при „Рива“ те са седем (доколкото разбирам, тук уроци за практически дейности не са предвидени).

Но, разбира се, когато става дума за съдържателен анализ, подобни количествени сравнения не могат да имат решаващо значение, ако и да са важни като първоначална, изходна информация. Единствено важният критерий тук разбира се е смисловото съпоставяне и сравняване на

¹ Автори на съответната глава (1944–1989, плюс преход), са професорките Искра Баева и Евгения Калинова („Булвест“), и доцент Лъчезар Стоянов („Рива“).

² В случая перифразирам фразата на министъра на образованието Красимир Вълчев, [формулирана в интервюто му пред БНР от 2.7.2019](#).

двата материала, и то именно от гледната точка на едно възможно най-пълно, най-обективно и най-“цивилизационно“ представяне на периода на тоталитарния режим (ако трябва да се придържаме към думите на министъра). Кой от двата учебника е по-добрият? Нека разгледаме в детайли и се опитае да видим сами.

Нека да видим първо какви са изискванията, предявени от страна на министерството към авторите на учебниците. Ето тук двете страници от документа на МОН „Учебна програма по история и цивилизации за X клас (общообразователна подготовка)“, в които те са формулирани.

<p>7.2.2 Модернизация на българското общество</p> <p>7.3. Култура и наука</p> <p>7.3.1. Развитие на образователното състояние</p> <p>7.3.2. Българската култура</p>	<p>свободното на българите и недокоснатостта.</p> <p>Разграничаване традиционни от нови традиции, възникващи се в българското общество.</p> <p>Търсен, избора и обработва информация чрез ИКТ за модернизацията на българското общество.</p> <p>Илюстрира с примери развитието на българското образование, наука и култура.</p> <p>Съдържа български творци и произведения в областта на литературата, изкуството и архитектурата с европейски културни ценности.</p>	
<p>Тема 8. Български след</p> <p>Втората световна война до 1989 г.</p> <p>Акценти:</p> <p>8.1. Демокрацията и политиката</p> <p>8.1.1. България в съветските сфери на влияние и пролетните и политическите събития 1944 – 1947 г.</p> <p>8.1.2. Успехите на тоталитарния режим в България</p> <p>8.1.3. България и пролетните и Зимният бунт</p> <p>8.1.4. България в Европа – „разместването“ и „връщането“</p> <p>8.1.5. Край на тоталитарния режим</p>	<p>Представя процесите в политическото развитие на България след Втората световна война, изключително периода от „ларола демократия“ към съветизация.</p> <p>Разбира ролята на СССР за налагане на комунистическия режим в България.</p> <p>Описва чрез илюстрации от периода хлабавна бласи на култа към личността и към „партийния вожд“.</p> <p>Обяснява характеристиките на тоталитарната държава.</p> <p>Посочва основни характеристики на едноличната власт на Тодор Живков.</p> <p>Сравнява конституциите на Народна република България от 1947 г. и 1971 г.</p> <p>Дава примери за политически терор, репресии и нарушаване на граждански, политически и човешки права и свободи.</p> <p>Открива форми на политическа съпротива срещу комунистическия режим.</p> <p>Дава примери за зависимостта на българската война и външна политика от СССР.</p> <p>Представя политиката на ООН към българите от Париска</p>	<p>съветизация</p> <p>книжечна диктатура на пролетарната Народен съд</p> <p>репресивен апарат</p> <p>„трудоволонтерски облигации“ (летери)</p> <p>терор</p>

<p>8.1. Обществено и икономически промени 8.1.1. Машиностроителен пролом и селско и градско 8.1.2. Българското общество (1944 – 1989). Демократичен пролом и социална политика</p>	<p>Македония. Дана приноси за откосяването на комунистическия режим във етническите общности. Обяснява стопанските промени при комунистически режим. Обяснява последиците на централизираната планова икономика и на институциите върху икономическото развитие на България. Дана приноси за миграции от село към град. Разбира резултата на пропагандата в обществото. Дана приноси за унифицираността на живота на българите (облекло, жилища, обмивачина, кофач, кити) и за създаването на системи от провентии.</p>	<p>„Възрадителски процес“ експлоатацията на социалистическия икономически механизъм вследствие централизирано икономизиране</p>
<p>8.2. Култура, наука и изкуство 8.2.1. Българските култури през втората половина на XX век. Писане и комуникация 8.2.2. Българските науки и новите технологии</p>	<p>Посочва приноса на България в европейското и световното културно наследство. Търси и избира по зададени показатели чрез ГИТ информация за системноизвестна българска творба. Обяснява механизмите за контрол на комунистическия режим върху интелектуалците. Дана приноси за дисидентския пролом сред българската интелектуалност. Представя промените в индустрията и бита на мората. Обяснява причините за технологичното отставане на България спрямо Запада.</p>	
<p>Тема 9. България след 1989. Мисълта:</p>	<p>Представя промяната на тоталитарните институции и културното към приемане на плурализъм, демокрация и пазарна икономика. Обяснява устройството на Република България съгласно конституцията. Изброява основни права и задължения на гражданите според Конституцията на Република България.</p>	<p>избирателна система гражданско общество свобода на словото етично политически избор</p>

...След което вече можем да започнем с анализа на първия урок:

„България в съветската сфера на влияние и промените в политическата система (1944 – 1947)“ (Булвест)

„Илюзиите на народната демокрация“ (Рива)

При „Булвест“ урокът е съставен от четири части: 1. „Победителите и съдбата на България“; 2. „ОФ – от сътрудничество Към противопоставяне“; 3. „Краят на монархията“; 4. „Разправа с опозицията“.

При „Рива“ частите също са четири: 1. „9 септември 1944 г.“ 2. „Борба с противонародните елементи“ 3. „Утвърждаване на комунистическата хегемония“ 4. „Краят на илюзиите“.

Ако се изхожда от едно напълно формално изреждане като горното, нещата в двата учебника изглеждат сравнително балансиран и равнопоставени – но само докато човек се задълбочи малко повече в съдържанието, след което няма как да не забележи, че информацията, предоставена в учебника на „Булвест“ е далеч повече, по-разнообразна, а също и представена по повече и по-различни начини: блоковете с допълнителна информация (извън вече изредените основни части на урока, и без да броя чисто илюстративните материали като рисунки, снимки, карикатури и пр.) са при „Булвест“ осем (изреждам тук всички, за да избегна

недоразумения): 1. „Хронология“; 2. „Речник“; 3. Още за „народната демокрация“; 4. Знаете ли, че... „Народният съд“ (с цифров материал относно присъдите и уточняване на факта, че по брой на присъдите България е на едно от първите места в Европа); 5. „Когато фактите говорят“; 6. „Свидетелства от епохата“; 7. „Личност от епохата“ (Георги Димитров, Никола Петков); 8. „Свидетелство от епохата – писмо до министър-председателя К. Георгиев от Никола Петков и Коста Лулчев“,

Докато при „Рива те са шест: 1. „Хроника“; 2. „Документът“ (телеграма от ЦК до Г. Димитров, 25.IX.1944 г.); 3. „Присъдите на „Народния съд“ („с графика, представяща процентните съотношения между различните видове присъди, издадени от „Народния съд“; 4. „Из програмата на ОФ от 17.IX.1944 г.“; 5. „Документът“ („процентното споразумение между Сталин и Чърчил); 6. „Лицата на историята“ (Георги Димитров).

Освен това в учебника на „Булвест“ се говори значително повече за международната обстановка, в която се оформя следвоенната политическа система в страната, както и за междупартийните борби, с които е свързано това оформяне, докато при „Рива“ за тези неща се казва или много малко, или нищо.

Картината е същата и в останалите уроци от тази част на учебника: които и два урока да бъдат сравнени, съдържанието, предоставено от „Булвест“ е далеч по-обемно, по-разнообразно и представено по повече и по-различни начини¹.

Особено драстични и показателни в това отношение ми се виждат разликите в представянето на етническите напрежения в страната по времето на тоталитарното управление, и особено на техния апогей, „възродителният процес“. Докато в учебника на „Булвест“ на тази тема са посветени няколко специални части², при „Рива“ – в директно про-

¹ Самият аз съм готов да анализирам двата учебника урок по урок и абзац по абзац, за да подкрепя твърдението си, но не мисля, че това е необходимо в един неспециализиран и предназначен за широка читателска публика текст.

² „Възродителният процес“
Кризата на режима е свързана и с неуспеха да се намери верният тон Към турската етническа общност в страната. Намалването на българите, нарастването на броя на българските турци и несекващата агитация на Турция, че те са нейни „сънародници“ и трябва да се признаят за „национално малцинство“, засилват опасенията на властта за целостта на българската нация и за възможна дестабилизация на режима. Тя предприема стъпки за заличаване на етническата специфика на българските турци. Кулминацията е насилствената смяна на имената им с български през зимата на 1984 – 1985 г. 2. Това е началото на политика, Която БКП следва до 1989 г. и цинично нарича „възродите-

тиворечие срещу официалните изисквания на министерството – няма нищо подобно, а самият „възродителен процес“ е споменат с половин уста, само в няколко изречения.¹ Да се игнорира потенциално най-голямото престъпление на режима – и въпреки това да се спечели на своя страна **мнението на „научната общност“** – това действително е постижение, което изисква респект.

лен процес“. Целта е асимилация на българските турци чрез забрана на турския език, традиционните обичаи и облекло. Надеждите на Живков, че така ще постигне единство на нацията и ще премахне основанията за намеса на Турция във вътрешните работи на страната, се оказват напразни. Грубото нарушаване на човешките им права отблъсква българските турци и поражда съпротива. Турция, подкрепяна от САЩ и ислямските страни, протестира в редица международни организации. На България не са наложени санкции, но общественото мнение в чужбина осъжда политиката на режима. Той не е подкрепен дори от съюзниците от Варшавския договор и изолацията му се задълбочава. (учебник на „Булвест“, стр.323)

Етнически общности

Освен българите, които са най-многобройни, в България живеят и други етнически общности. Най-бързо се променя броят на евреите. През 1944 г. те са 50 хил., но след създаването на Израел (1948 г.) много заминават там. В кр. на 1956 г. у нас остават ок. 6400. Най-голяма е общността на българските турци (около 10% от населението). БКП се опитва да ги привлече, като финансира училищата им и зачита тяхната специфика. Кооперирането на земята и пропагандата на Анкара, че Турция е родината на българските турци и е готова да ги приеме, през 1949 – 1951 г. карат 156 хил. да се изселят там. От 1951 до 1956 г. БКП следва съветската политика към малцинствата – подкрепя етническите им различия (финансира образованието на турски език, турски театри и вестници), за да ги спечели за комунизма и не разрешава изселвания. Това задълбочава усещането на българските турци, че са различни от мнозинството. В края на 50-те години БКП сменя политиката – ограничава влиянието на исляма, отделя средства за икономическото развитие на районите с турско население и се опитва да го накара да се почувства неразделна част от българската нация. През 1968 г. България отстъпва пред искането на Турция да позволи изселвания и до 1978 г. над 100 хил. напускат страната. От 70-те години БКП насилствено заличава етническите различия. Връхната точка е „възродителният процес“, довел през лятото на 1989 г. до изселване на над 300 хил. български турци. БКП прилага насилие и към българите мохамедани. През 70-те години имената им са сменени с български в опит да се спре „турчеенето“ сред тях и да се подчертаят българските им корени. Втора по брой етническа общност са циганите (ромите). През 50-те години БКП се опитва да ги накара да уседнат и да обхванат всички деца в училище, но проблемите с образованието и начина им на живот остават. (Учебник на „Булвест“, стр. 333)

¹ В средата на 80-те години Т. Живков разиграва и националистическата карта и започва т. нар. „възродителен процес“ (4) насилствена смяна на имената на турците, които са обявени за етнически българи. „Възродителният процес“ е пример за грубо погазване на човешките права и е категорично осъден от световната общественост. (учебник на „Рива“, стр.245)

С това не искам да кажа, че авторките на „Булвест“ не са допуснали никакви опущения или дори сравнително очевидни грешки. В **предишния си текст по темата** посочих примера с „танковата реплика“ на Петър Младенов и представянето ѝ в учебника на „Булвест“ по напълно неприемлив начин. Като цяло обаче този учебник е не само по-информативен и по-обемен. По мое мнение той е написан далеч по-професионално и дава несравнимо повече възможности за съпоставки, сравнения и достигане на собствени изводи, в сравнение с онзи на „Рива“.

**С няколко думи: това е не само по-добрият учебник,
а и единствено добрият от двата.**

Но въпреки това на обществеността постоянно се втъпява, че учебникът на „Рива“ е пример за „правилно“ представяне на епохата, а онзи на „Булвест“ е пример за обратното. И, доколкото съм способен да преценя, това твърдение се възприема от почти всички наблюдатели напълно безкритично, няма видими опити за проверка и сравнение, няма дори особени опити за изказване на недоверие в компетентността на оценителите (с изключение на някои коментатори от традиционно-левите среди, които са маркирани като „комунистически“ и имат само ограничено влияние извън собствените редици). Но защо, по какви причини? Как е възможно всичко това?

В търсене на отговор аз се задълбах малко повече във видимата част от дебата и, за свое удивление, достигнах до някои мнения и позиции, които изведнъж започват да ми звучат познато, някак много познато. Имам предвид интервютата на образователния министър Красимир Вълчев и неговия заместник Петър Николов, които успях да намеря на различни места в мрежата – и които, ако не знаех, че идват от България, бих приел като свидетелства за начините, по които се развива в момента общественият дебат в страни като Унгария и Полша.

Нека видим директно за какво става дума.

В интервю, дадено пред в. „24 часа“ на 27 юни, заместник-министърът Петър Николов казва:

- *Защо смятате, че трябва да има един учебник по история?*
- *Това не е позиция на министерството, а лично мое мнение. Министерството спазва нормативната уредба. Историята обаче не е математика, в която две плюс две прави четири, а*

хуманитарна, социална наука, в която всичко е въпрос на интерпретации. И това важи не само за съвременната, но и за модерната и за средновековната история. Именно по тази причина 90% от публичните скандали с текстове от учебниците в крайна сметка се оказват свързани с учебниците по история. Защо? Защото това, което се преподава, пряко засяга тези струни на душата на едно дете, които му дават идентичност, правят го българин, правят го европейец, правят го гражданин, обясняват му какъв е и защо е. По тази причина при очевидната невъзможност засега на българското общество и на българската научна общност да произведе единен убедителен и консенсусен разказ, при невъзможността да се направят авторски колективи, които да включват преподаватели и учени с различна политическа окраска, които взаимно да се балансират, според мен трябва да се повдигне дебатът дали да не се направи просто един учебник с посредничеството на министерството и усилията на цялата научна общност.

От своя страна **Красимир Вълчев, в интервю пред БНР, излиза със становището**, че

... академичната свобода не е абсолютна, особено когато става дума за писането на учебници, които трябва да съответстват на учебна програма, в която се намира проекция на целите на образованието...

И че

Трябва да се промени процедурата по одобряване на учебниците.

След което вече пред очите ми светва. Разбира се, че от една такава гледна точка именно по-бедният, по-опростеният, съдържащият далеч повече „идеологически правилни изводи“ учебник е по-добрият. А и как иначе? Та нали той е далеч по-подходящият от двата за целите на една класическа политпросвета. Всичко това ни е толкова добре познато от времената на най-близкото минало – времената на спуснатите отгоре директиви и линии, на пълен бюрократичен контрол и недопускане на каквито и да е отклонения от „правилната интерпретация“. В някакъв смисъл всичко това – целият „обществен дебат“, откритата авторитарност на защитаваните от чиновниците мнения, неспособността на обществеността да прозре очевидните опасности, с които то е свързано – напомня до болка за дните на близкото минало. В учебника на

„Булвест“, писан от авторки, добре известни с левите си политически убеждения, се откриват прекалено много възможности за сравнения и съпоставяния. Там, не дай си Боже, дори се дава възможност за изграждане на собствено мнение и собствено мислене, различно от еднозначното отрицание. Комунизмът не е осъден достатъчно рязко и еднозначно, представени са прекалено много информации, които показват следвоенното политическо развитие (например) като резултат от реални борби и геополитически обстоятелства, вместо непрекъснато да се втъпява, че това е дело на една партия, една клика, една шепа хора, поддържани и направлявани отвън, без каквато и да е поддръжка от страна на населението. Достатъчно е просто да заявим, че всичко това е било дело на някакви тъмни и мрачни сили, че самите ние или родителите ни не са имали нищо общо с него – и всичко си идва на мястото. Отговорността за миналото не е наш проблем, нашата единствена задача е да го осъдим и посочим виновниците, след което всички въпроси, свързани с опасността от неговото повторение, изчезват от само себе си. Та нали вече сме го осъдили, нали сме се дистанцирали и отблъснали от него? За каква собствена отговорност, за каква собствена връзка с това минало, може в такъв случай да става дума?

Но колкото по-ясни и по-разбираеми стават нещата, особено когато бъдат поставени на фона на един по-широк, общоевропейски контекст, толкова по-смразяващи изглеждат перспективите, които евентуално произтичат от тях.

Защото онова, което се крие зад цялата тази дандания, е по същността си идентично с процесите, които в момента протичат в Средна Европа, основно в Полша и Унгария. Един елементарен, пещерен антикомунизъм се „продава“ на масите почти без никакви усилия, ако и да представлява по същество само огледално отражение на едновременния антифашизъм. Нивото е елементарно, изисква се единствено партийна вяръност и „нестихваща омраза в гърдите“. Всичко останало е второстепенно.

Но понеже в България няма политици с католическата непримиримост на Качински или дори фокусническата ловкост на Орбан, тук нещата придобиват обичайните за нашите височини аспекти на подмолност, прикриване и изключително опростачен „обществен дискурс“. И публиката го лапа безпрекословно, това май е най-страшното. Няма проверки, няма независими изследователи, няма хора, които РЕАЛНО

да зачетат онова, за което става дума. Няма кой да каже на всеослушание, че зад думите „цивилизационен избор“ всъщност се крие един „анти-цивилизационен избор“, просто защото цивилизационното развитие означава преди всичко наличие на повече и по-разнообразни перспективи, а не обратното. Няма кой да изкрещи, че зад напудрените изказвания на двамата държавни чиновници се крие не някакво утвърждаване, а отрицание на европейската идея. Защото идеята на Европа, това е преди всичко останало настояването за неповтаряне на миналото. А какво друго, освен напълно открито настояване за завръщане към начините на мислене и методите на управление от тоталитарното минало, са призивите на Красимир Вълчев и Петър Николов? Какво друго, освен настояване да се даде право на министерски, чиновнически контрол, върху образованието? Какво друго, освен настояване за безалтернативност, за уеднаквяване на образованието, мисленето и поведението на подрастващите? Какво друго, освен едно открито авторитарно мислене?

Оставям на самите вас да прецените до каква степен казаното тук би дало основания за един напълно различен поглед към целия скандал с учебниците, както и на позициите, които поддържат различните участващи в него страни¹. Дали ще се съгласите с изводите, които според мен се налагат с неизбежност, е, разбира се, ваша собствена работа. Но един въпрос според мен няма как да бъде подминат, и той трябва да се зададе ребром, без увъртания:

**Кой кого манипулира в случая, уважаеми дами и господа?
Кой кого манипулира?**

¹ А именно: че скандалът с учебниците е сериозен симптом за болестите, които заплашват политическото развитие в България, а не просто някакво странично явление или – още по-малко – някаква проста борба между лични интереси и пристрастия. Под прикритието на борба около някакъв „цивилизационен избор“ на обществеността тук се предлага простичката идея за налагане на държавен контрол върху образованието. А какво идва след това вече би трябвало да знаем всички – и то именно от уроците, които ни дава историята на този период от близкото ни минало.

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. Досега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраците“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и „Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като въплъщение на българското“ (2010). Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин от 1990 г.

Коментари (8)

- **06-07-2019|Златко**

Как мислите, дали е оправдано усещането ми, че и днес – 45 години след колективното отрицание на „Архипелаг ГУЛАГ“ от Съюза на българските писатели – интелектуалците в България охотно слагат подписите си под отрицанието на нещо, на което не са виждали и очите?

Иди после кажи, че историята не се повтаряла!

- **06-07-2019|Гост**

Аз познавам урочните текстове и на 5-те учебника за X клас. Ако трябва да сравня тези на „Булвест“ с тези на „Рива“ – учебното (научното) и текстовото (художественото) съдържание на уроците на „Рива“ е супер елементарно и политически тенденциозно. Но проблемът, който разглеждате, не е само проблем за историческата гледна точка, а има и чисто пазарен елемент – атаката е не само към учебника на „Булвест“, но и към този на „Анубис“, а те са фирмени емблеми на изд. „Клет“. „Просвета“, „Булвест“ и „Анубис“ бяха тримата монополисти на пазара. „Булвест“ и „Анубис“ бяха продадени на немците от „Клет“ и, според мен, тях в момента просто ги разчистват от пазара. Риваджиите (Христов и

„професорката“ археоложка) навсякъде твърдят, че единствените идеологически правилно издържани учебници са тези на „Рива“ и „Просвета“. В патакламата се губи учебникът на малкото издателство „Домино“. Министърът е казал, че вероятно ще одобри с подписа си 3 учебника, което означава, че „Булвест“ и „Анубис“ ще бъдат изхвърлени от пазара и там парите ще ги вземат „Просвета“ и „праведниците“ от „Рива“. Така че, каквото и да си говорим, все става дума за пари.

- **06-07-2019|Златко**

Важен аспект, без съмнение.

- **07-07-2019|Свързан с корените си**

Македонизацията не е ли престъпление, Златко? При това по-голямо, отколкото Възродителният процес-все пак той беше проведен срещу граждани с турско самосъзнание, а Македонизацията-срещу етнически Българи, в полза на чужда държава!?

- **07-07-2019|Златко**

В различни култури живеем. А и в различни векове, боя се.

- **07-07-2019|Свързан с Корените си!**

Златко-в резултат на 45-те години Болшеvizъм беше прекършен гръбнакът на Българският народ-с Безродният съд, лагерите, колективизацията, гоненията над църквата, смазването на Народностното самосъзнание, забраната за каквато и да е частна собственост и други, а в резултат на Македонизацията и до ден днешен България има един Таралеж в гащите в лицето на няколкостотин македонстващи, чиято омраза към всичко Българско и желание да изкарат по Света и у Нас една от най-слабопатриотичните страни в света -едва 25% от Българите са готови да защитават Родината, като страна където „националшовинизмът“ бил в „норма“, както казва роденият в Габрово, Мизия Стефан Влахов Мицов, са достойни за удивление-клеветите срещу патриотичната рок група „Войвода“, че заплашвала с убийство Влахов-Мицов, обвиненията, че сме били „асимилириали езиково“ арменците, „македонците и помаците“, и изкарването на принципът за Националното единство в Преюмбола на Конституцията за „заплаха за етническите общности в България“ са най-показателните примери за Македонистката злоба

към България, която дори не е животинска-все пак едно животно никога няма да разкъса свой здрав събрат, особено пък-заедно с такова от друг биологичен вид! Те се отнасят към България с по-големи насмешка, злоба, омраза и презрение от Братята си във Вардарска Македония, а те пък-от граждани на по-културно далечни, уредени и добре функциониращи от България страни като Гърция, Турция и Румъния! Нима 160 хиляди Българи правилно бяха записани като „Македонци“ със заповеди на контролираната от Правителството Главна Дирекция на Статистиката и с обяснения на местни партийни структури от типа на „В Областният Комитет ни казаха, ако не запишем 70% македонци, да си вземаме шапките и да бягаме“!? Нима България не бе унижена да приеме Фалшификациите на Малките Победители Сърбия и Гърция, че тяхната терористична пропаганда в Македония в края на 19-ти, началото на 20-ти век, била едва ли не „самозащита“!? Нима в България не се публикуваха хвалебствия на Тито за сръбските „герои“ от Каймакчалан и Добро Поле, избивали Български войници и цивилни и заграбвали Български земи-Струмишко, Царибродко и Босилеградско!? Нима едва не станахме юго-република!? Нима сега Омовците не целят да постигнат един абсурд-да наложат повторно лъжата за истина, само защото сме били комунистическа страна-но Югославия не беше ли такава, макар и в по-мека форма, а Живков нима не смекчи режима-примерно превратаджиите – сталинисти на полковник Горуня не бяха изпоразстреляни или хвърлени доживот по лагерите, както биха направили с подобен заговор Димитров и Червенков!? Нима цар Борис 3-ти не преследваше комунистите, а Македонската лъженация не получи Държава, Лъжеисториография, Писмено-Говорна норма и институционално налагане заради Сталинският Комитерн!? В каква култура живее БЮР Македония, която 28 години след отделянето си от Югославия все още ни третира като нисши твари-единокръвните си братя, заради изчезналото ѝ вече богатство!? В кой век е, че да иска да ни заселят, с, цитирам-“нормални и цивилизовани етноси“-пак Влахов-Мицов, който бихте обявили за неонацист, фашист и хитлерист, ако го беше поискал дори за най-изостаналата Африканска държава!? А той го иска за друга Балканска, Славянска и Източноправославна страна, с еднакви обичаи и език-макар че там говорят сърбизирани диалект! А Културно ли е да казва че Българин не било етнос, а психично заболяване, а проституцията-“български модел“!? Цивилизовано ли е такъв човек да става идол в БЮР Македония, само защото откровен-

но псува и ругае Страната и Народът, които преди това 46 години са го изхранвали, отглеждали, възпитавали и уважавали, а той им се отплаща с крайна безотговорност към проблемите им-публикува си философски труд на отвлечени теми от Българската действителност през 97-ма-когато левът се срива от 500 до 3 хиляди за долар, заплатите са няколко долара и отиваме под контрола на МВФ във финансите, а през 2003-та, когато и лумпените не крещат, че Времето било тяхно, нарича патриотизмът „изроден „и „отклоняващ вниманието в безопасна посока“!?

• **14-07-2019|Николай Колев**

СМИ в България непрекъснато сравняват днешното ни развитие с това на останалите страни, някогашни членки на Варшавския договор и СИВ. Факт е, че те изпреварват страната ни по редица показатели. Не съм прочел смислено, партийно необвързано, обяснение за причините. Все си мисля, че една от тях е ликвидирането на интелектуалния, предприемаческия, банковия, инженерно-техническия и военен елит на България след 9 септември 1944 г. в прекия и преносен смисъл на думите. Покрай внуците си – внучката завърши тази година, единият внук се дипломира през 2020 г., а другите са деветокласници, имам представа какво се учи по история. Не зная дали истината за събитията след преврата на 9 септември е по-добре разказана от Искра Баева и Евгения Калинова, но познавайки публичните им изяви, имам основания да се съмнявам. Те, както и други историци (например Андрей Пантев), станали специалисти по перфидното манипулиране на българското общество! И нещата не опират само за т.нар период на социализма! Манипулацията засяга и ролята на Русия в българската история и още много други неща. Мисля си, че историята трябва да се изучава такава, каквато е, и няма оправдание за опитите да се изкривяват историческите факти, като се премълчават трудните и сложни моменти, преживявани от Третата българска държава. Иначе ще продължим да ореваваме орталъка, че лошо ни управляват в настоящето, да не говорим за обозримото бъдеще.

• **14-07-2019|Николай Колев**

Следващият текст принадлежи на професор Калин Янакиев и отразява „балансирания подход“ към миналото, само че във ФРГ, цитирам: „През 1933 г. в резултат на спечеления народен вот в нашата страна на власт идва Адолф Хитлер и създадената по-рано от него национал-со-

циалистическа партия (НСДАП). Идеологията на новата власт е белязана от радикален национализъм (с наченки на расизъм). Причините за успеха на тази идеология обаче се коренят в случилото се с нашата родина през предходните 10-15 години, а именно: хаоса и безпрецедентната икономическа криза, до която довеждат Германия политическите сили, управлявали Ваймарската република, и най-вече грабителският за страната ни Парижки договор, приключил Първата световна война, в резултат на който от нашето отечество са откъснати изконни немски земи. Окрилен от получената народна подкрепа, режимът бързо (и с желязна ръка) сломява съпротивата на опозиционните партии и само година след успеха си НСДАП остава единствената партия в национал-социалистическа Германия, като нейният канцлер е обявен за „фюрер“ (водач и изразител на историческия германски дух). ...(от Портал Култура, kultura.bg/web/)

Червеният полковник

Автор(и): Ванцети Василев

Събуди ме сутрешният глад. Изправих се на крака и разкърших снага. Отърсих сламата, полепнала по четината ми. Заврях зурла в каменното корито и предъвках остатъците от фуража по дъното и ъглите му от предния ден. Да, да, явно това беше причината за мрачното ми настроение.

Бях шопар с известна слава в района. Водех се на държавна служба в Трудово-възпитателното училище в село Враня стена¹. В него превъзпитавах момичета на различна възраст с неморално поведение. Независимо от етикета, който им бяха лепнали, те бяха с добри души и аз ги обичах. Храната ми сервираха винаги навреме и топла. Изключенията бяха рядкост. Дори да бе от предния ден, пак я подгряха. Наричаха ме Червения полковник. Чинът ми ги задължаваше да имат такова отношение към мен не само за храната, но и за някои порядки в училището; издаваше и цвета на партийната ми принадлежност, но моите съпартийци не разрешаваха на местните селяни да ме наричат Червения, за да не се уронва престижа на партията. Направиха го много ефикасно – с тоягата – основния им метод на убеждение. Останах само Полковник. Аз, също така съм единственият нерез в страната, който е прочел „Животинска ферма“ на Оруел. Знам някои глави наизуст. „Седемте заповеди“ от нея все още цитирам без запъване. Добавен към чина ми, този факт от биографията ми оборва безусловно каквито и да е злословия по мой адрес. Сега обаче, след Промяната и от както се появиха слухове за затваряне на училището, нередностите зачестиха.

От кухнята излезе жената на бай Иван от Ангеловци. Носеше кофата със сутрешната ми закуска, над която се издигаше пара. Ароматът ѝ влезе в ноздрите ми и настроението ми бързо се оправи. Женицата ме глезеше като собствен зет. И с право, защото вече бях оплодил две нейни

¹ ТВУ в с. Враня стена е основано в 1961 г. и закрито през 1996 г.

девици, а това, че ме чешеше зад ухото и под хълбоците ме караше да си мисля, че са ми приготвили трета. Предпочитах сексуалните си задължения у тях пред всички други защото бяха наблизко. Моят роден дом е училището, където е и адресната ми регистрация. Коларски път, широк има-няма пет метра, разделя къщата и имота на бай Иван от двора, в който се бях появил във Вашия свят. Размечтах се за самостоятелната стая с вкусна храна отсреща, постелката от чиста слама и поредната мома на бай Иван, завряла зурла в препълнената хранилка. Обикновено той ме води при нея, тактично ни оставя насаме и знае, че веднага щом свърша с плюскането, ще я подуша под опашката. После няма какво да Ви описвам моите служебни задължения, ако вече е разгонена. Никога не бих казал лоша дума за бай Иван нито при насилие върху мен, нито пък, ако някой се опита да ме подкупи. Той беше моят покровител. Детските ми спомени започват с него. Помня удълженото му конско лице, с тесни птичи очи. Надвесваше се над майка ми и ни наблюдаваше. Помня и устата му, която един ден произнесе думите: „Глей го т’ва! Като изцица едната цицка на майка си, бута другите сукалчета от съседните и така докато се напома! С половин кило е по-тежък от останалите за по-малко от месец! Него оставете за разплод! Това е наш’то момче!“ За мене това беше благословия, а думата му тежеше пред ръководството на интерната. Той беше селянин и в кръвта си. Работеше от изгрев до залез. Тук се беше родил. Тук щеше и да умре. Послушаха го и не ми отрязаха топките. Останах единствения мъжкар в свинарника, за чиито обитатели се грижеха възпитаничките от училището. Само това дете ме нарече „наш’то момче“ ме дразни, когато се сетя. Бай Иван, макар и честен, бе невеж. Той не знаеше, а и нямаше кой да му каже, че ние прасетата сме по-висши от хората, които се обиждат, когато ги наричат свине.

Защо ме заливат спомени за моя сладък живот в този ден, когато настроението ми е мрачно?! Очакванията, че топлата храна ще ги разсее, не се оправдаха. Към тях се прибавиха и лоши предчувствия. Обикновено позитивното мислене ми помагаше в такива дни. Вратата към калната ми баня, където исках да се излегна, се оказа залостена. Изкъпаха ме и ме оставиха в гостната с чистата слама разстлана на пода. Знаех, че след обилни угощения винаги ме водеха да оплождам някоя госпожица. За да покажа, че съм достатъчно умен и отгатвам намеренията им, бутнах портичката и хукнах към най-близката ферма, която беше в съседната махала Маневци – само след един завои като тръгнеш по пътя към

Земен. Тя е квадратна, покрита с гофрирана ламарина, има дванайсет клетки за майките родилки, които са разположени върху дървени железопътни траверси, а стените са изплетени с върбови клони. Три години ги оплождах и знаех клетките им наизуст. В първата боксониера беше Ани Софийнката – моята слабост, бяла, издължена, гърбът ѝ бе извит като състезателна кобила. Въобще личеше от пръв поглед, че е гражданка. Тя беше първата родилка в тая ферма и понеже стопанинът не бил готов с родилните помещения, родила в къщата, в одаята с камината. Впоследствие се опитвах да я убедя, че стопанинът ѝ нещо не е в ред. Да вземе да се откаже от социалния си живот (инженер-химик по професия) и да стане свинар, а и майка му уйдисвала на акъла. Местните селяни не го разбираха. До Ани беше Божура – с късо тяло, типична селянка. Следваше боксониерата на Василка. И така по посока на часовниковата стрелка, в азбучен ред бяха подредени жилищата на останалите: Гергана, Десислава, Ема, Жана, Зара, Иванка, Йовка, Кира и Лариса Рускинята. Общо 12 на брой. Как знаех имената на госпожиците в боксониерите, че са подредени по азбучен ред?... ми знаех, нали ви казах, че аз съм нерезът, който беше чел „Животинска ферма“. Възпитаничките на училището успяха да ме научат да чета и пиша. Тук му е мястото да разкажа как стана. Бях малко бяло пухкаво сукалче... Да добавя, че тези деца на възраст от 11 до 18 години бяха изпратени за превъзпитание чрез труд и да завършат прогимназиалното си образование, което бяха прекъснали. Не всички бяха кривнали от правия път, но всички бяха с тежки съдби, без изключение. Имаше няколко, чийто родители бяха разведени и 2-3 дечица, чийто родители не можеха да ги издържат. Деца, на които липсваше нежност. Две от тях си играеха с мен, милваха ме, хранеха ме допълнително, често ми даваха и бонбони. А кое ги накара да ме научат на четмо и писмо, не разбрах, но се заеха сериозно с моето обучение. Казах и на другите две момичета от стаята. Обикновено бяха по четири в спалня. Дадох си дума да не споделят с останалите. Заклеха и мен да не издавам тайната им. Всеки ден ме водеха до баскетболното игрище, до което имаше трап пълен с пясък, в който тренираха дълъг и висок скок. Заглаждаха повърхността му с летва и върху нея изписваха буквите с клечка. Повтаряха ми ги докато ги зазубря. После започнаха да пъхат клечката за писане в отвора на копитото ми и го движеха с ръка, изписвайки буквите от азбуката. В интерес на истината ще кажа, че нито веднъж не проявиха грубост към мен в моментите, когато търпението им

се изчерпваше или когато изпитвах трудност в произношението на буква, а по-късно на сричка или дума и нацупено хвърлях клечката в пясъка и хуквах да бягам от час. Не ме наказваха за провинението, а го отминаваха великодушно. Не можах да опазят тайната за моето образование обаче от покровителя си. Само от него чувстваха закрила в суровия си свят. Споделиха с него, с Психолога на училището, който първо им рече бащински: „Деца, я не ме занасяйте!“, но после се замисли, че като психолог е възпитателно привидно да им покаже, че им вярва и да дойде с тях при мен. Когато му казах „Здрасти, даскале!“, устата му зейна и остана така дълго време. Психологът беше сгазил нещо лука с властите и за да се скрие от погледа им дошъл в селото. Живееше в една стара къща с голям двор под наем, близо до училището. Беше се разбрал със собствениците на къщата да обработва земята около нея. Садеше зеленчуци в градината, а в обора беше настанил едно женско прасе, което беше купил от инженер-химика. За пазач на стопанството си беше взел немска овчарка. Беше я дресирал да не ме закача, но мен винаги си ме беше страх от нея. Психологът видя в мое лице още един компаньон в самотните си дни и вечери. Тогава рече: „Ще те взема у дома да оцелствившиш моята госпожица и същевременно ще четем заедно „Животинска ферма“. Като въведение ми разказа някои подробности от биографията на автора ѝ. Взе ме доста по-рано отколкото идваше време сливата на госпожичката му да поруменее. Училищните власти бяха установили практиката, че всеки може да ползва моите услуги, когато не съм необходим на училищната свинеферма, при условие, че ми осигури пансион за минимум една седмица и ме храни с калорична храна с разкладка, съответстваща на миньорската. Изключение правеха махалите Божковци, Колевци, Папалевци и още няколко други, да не ги изброявам, които бяха горе по баирите. За да отида до там губех няколко килограма от теглото си, а копитата ми се израняваха от камъните и пъновете по пътищата нагоре. Жителите от тези махали докарваха госпожиците си при мен в училището и бяха длъжни да заплатят разходите по време на гостуването им, включително и моите. Училищната управа одобри молбата на Психолога да ме наеме по-рано, нали беше техен служител и дори остана доволна защото едно гърло, моето, се снемаше от бюджета им. Живях там около месец, хранех се с питателна храна, флиртувах с госпожичката му и най-важното – потопих се в литературния свят на Оруел. Понякога Психологът ми отстъпваше да прочета ня-

кой и друг параграф, казваше ми, че имам хубава дикция, но четеше главно той. Знаех, че ми прави комплимент, но това гъделичкаше моето самочувствие. Отговарях му с одобрително грухтене. Когато стигнахме до изречението, в което се уточняваше броя на децата на Белия майор¹, психологът отместил поглед от книгата и рече: „Полковник, я да преброим твоите!“ Започнах с инженер – химика. Поддържаше 12 майки. Заплождах ги два пъти годишно² в продължение на три поредни години. „По малко от десет не съм правил!“ – ударих се в гърдите пред него. Добавихме и една дузина госпожици в продължение на 5 години от стопанството на училището, трите на бай Иван. „Само дотука и ти вече биеш рекорда на Белия майор“ – заключи психологът. „Може би той щеше да ми е достоен съперник, ако беше поживял още“ – отвърнах и попитах даскала „Защо Майорът е умрял от естествена смърт? Какво е искал да каже с това авторът?“ Той помисли малко и каза: „В крайна сметка това е литература, а ти си реален образ от живота. Стоиш пред мен сега, тук в този момент, сътворен от четина, плът и кръв. И както е в този живот, ти ще умреш от нож!“ Сякаш прерязва гърлото ми. Разсърдих му се и не му говорих няколко дни. Отказах да чета с него и съвсем показно се пузнах да ухажвам и флиртувам с госпожичката му без да му обръщам внимание. Сръдната ми продължи до момента, в който той извика: „Полковник, ако чуеш това, което ще ти прочета сега, обидата ти ще се стопи веднага!“ Бях приключил с флирта, госпожичката все още не беше готова и затова ушите ми щръкнаха, което не остана незабелязано от него. „Помниш ли седемте заповеди на Фермата, Полковник?“ Как да не ги помнех! Отне ми седмица да ги науча наизуст. Заех позата на политик, който чете реч и започнах да декламирам тържествено. „Сега повтори седмата заповед!“ – помоли ме той. „Всички животни са равни!“ – повторих я още по-тържествено. „Слушай сега как твоите събрата от „Фермата“ са я видоизменили в последната глава: Всички животни са равни, но някои са по-равни от другите!“ Останах безмълвен за десет минути, докато асимилирах промяната на последната заповед, след което изквичих от луд възторг. Избих книгата от ръцете му със зурлата си за да се

¹ Белият майор - герой от романа „Животинска ферма“ на Джордж Оруел.

² Бременността на свинята-майка трае 3 месеца, 3 седмици 3 дни. Кърмят малките си 22-25 дни, след което ги отбиват.

уверя в казаното от него и изквичах повторно. Така приключи единственото охладняване в отношенията ми с Психолога. Направихме анализ на книгата в последния ден преди да ме върне в училището. „Даскале, това е чиста литература, както ти каза преди няколко дни и макар, че има връзка с живота, нашето време бе сътворено от човека. Друго щеше да бъде, ако както в книгата, го бяхме градили, ние, прасетата. Най-малко аз съм този, който ще говори против него. Не съм гладувал, имаше смески за всички. В училището нямаше прекъсвания в доставките. Имаше в частните ферми, но все намираха начин да се оправят. Знам го от личен опит. Цяла седмица заедно с една от госпожичките на инженер-химика той и майка му ни храниха с хляб „Добруджа“¹. Чух го да ѝ се оплаква, че в завода за фуражни смески закъсали с плана, но беше намерил решение, а пък, помията от някаква столова, с която заливаха хляба, беше деликатес! От Държавна сигурност също му бяха обещали съдействие, ако доставките почнат да се бавят. Имах и постоянна работа която обичах. „А-бе, хубаво си беше по Бай-Тошово време!“ – му казах на сбогуване.

Мрачните ми предчувствия се засилиха. Бях забравил, че инженер-химикът се бе запилял някъде из Америка и само споменът ме доведе тук и сега, стоя треперещ пред запустялата му свинеферма. Над нея кафявият цвят на мъртвата борова гора със стърчащите стъбла на лопена наподобяват олтара на рушащата се селска църква, който видях веднъж със собствените си очи попадайки случайно в нея. Зад гърба ми приближиха трима служители на училището. Нито бай Иван нито Психолога бяха между тях. Подкараха ме обратно към училището. Слуховете за закриването на училището можеха и да се окажат верни. Провеждаха се заседания и поддръжниците и противниците на затварянето водеха разгорещени спорове, но не зависеше нито от едните, нито от другите. Тези неща се решаваха отгоре. По тази причина Психолога отсъстваше често. Казваха, че си търсел работа в града. В редките моменти, когато пътищата ни се пресичаха говорехме само за Промяната. Беше ме убедил да я пиша с главна буква. Не приемаше доводите ми, че нищо не се е променило, че качеството ми на живот е същото, но предположението му, че ще остана без работа ме сепна, въпреки че беше прав – ангажиментите ми намаляваха. Някога с колективизацията, казваше той,

¹ По време на т.нар. социализъм имаше три вида хляб: черен, „Добруджа“ и бял.

подложиха това село на бавна смърт. С отварянето на интерната сякаш го сложиха на изкуствено дишане, а със затварянето му щяха да го доумъртвят. „Помниш ли последната си работа, за която ми разказа?“ – ме попита веднъж той и продължи без да чака отговор – Самотната вдовица, в оная махала на баира, дето току-що била прехвърлила седемдесетте. Имала девица за теб. Купила я за разплод. Щяла да подари на трите си деца по две сукалчета и по три ниви, които ѝ върнали след Реституцията, за да си дойдат при нея. Синът бил в чужбина и за него отделила най-плодородната земя, само и само да се върне. И ти рече, че това е бабешка мечта, която може да стане, а може и да не стане. А колко време мина оттогава?! Два, три месеца?! И никой друг не те е викал за работа. То и вече няма кой.“

Наближихме училището. На един от прозорците, сякаш позираше за снимка, стоеше една от четирите ученички, които бяха ме научили да чета и да пиша. Махаше ми с ръка, но някак тъжно, ръката ѝ се движеше бавно, като че се сбогуваше с мен. Стори ми се, че по бузите ѝ се стичаха сълзи. Беше с най-нежната душа от четирите и може би точно това беше причината учителят по литература да ѝ посвети страстни стихове. Тя споделяше с мен всичко, защото знаеше, че няма да я издам. Прочете ми първия куплет от него и ме накара да го науча наизуст. Ето го:

*Садиш в овощната градина
лук и зеленчук,
морков от нея ще извадя
и ще ти го подаря,
а когато ми се отдадеш,
в градина от лалета
ще те заведа.*

Дали някой беше чул учителя вдъхновено да рецитира стиховете под прозореца ѝ или пък беше видял белите ѝ прасци да се поклащат върху раменете му в най-близкия храсталак?! Така и не се разбра кой ги издаде. Класната ѝ ръководителка я привика и тя набързо си призна. Назначиха тайна комисия да разследва случая. На мъжкия персонал в училището беше забранено да съблазнява ученичките. Учителят, не го обвинявам, беше добър човек, но правилата са си правила – Аз как ги спазвам?! Добре, че имаше симпатизантки и от комисията. Една от тях се промъкна

при него вечерта преди деня, в който щяха да го извикат на разпит и го предупреди. На следващия ден не успяха да го намерят. Беше офейкал, а на бюрото на директора намериха молбата му да бъде освободен от заеманата от него длъжност и че лични причини са го принудили да поиска оставка незабавно. Разследването приключи. Затвориха папката.

Запътних се обратно към боксониерата си в училището. Ритник в хълбока ме отпрати обратно по пътя. Един от тримата беше физкултурникът, който явно ме шутира. Щях да му отвърна, но държеше тояга в ръцете си. Беше изучава няколко ученички и когато една от тях се осмели да го заплаши, че ще се оплаче на директора, той ѝ изкрещя: „Аз колям и беся тук, аз, Партийният секретар!“ Можеше да го наклепам, но нали бяхме съпартийци...говореше се, че нашата партия ще бъде забранена. Остана си обикновен учител. Приех ритника му като лична обида, оголих кучешките си зъби и ги насочих към прасеца на крака, който ме изрита, но тоягата му го спаси. До този момент имах уважение към него. Оттук – нататък нямаше да проявя и капка разбиране за положението в което се беше озовал. Бяха в добри отношения с Психолога. Преди няколко години бяха решили да ме вкарат в книгата на Гинес и покрай мен да се прочуят и те. Говореха за калории, четяха свинска литература и ми носеха допълнителна храна. В нея добавяха витамин А един път дневно. Благодарение на тях в менюто ми бяха включени млечни продукти.

„Полковник, твоята раса е известна с това, че дава най-много семенна течност в животинския свят. Ти си красавец, имаш широки гърди, врат на борец, расов си, като нищо ще биеш всички рекорди. Само изпълнявай предписанията ни и спазвай режима и успеха ни е в кърпа вързан!“

Толкова бяха уверени в успеха си, че заразиха с ентузиазма си и мен. Беше в началото на сезона на секса. „Само ни кажи коя от твоите познати би опънал с най-голямо удоволствие!“- попита ме Психолога насаме, тъй като най-малко от всичко искаше партийният секретар да разбере, че мога да говоря. „Ани! Ани Софийнката от фермата на инженер-химика!“ изгрухтях блажено, без да се замислям. Добавиха към диетата ми магарешки бодил и бабешки зъби. И двете билки растяха в района и се намираха лесно. Правеха отвара от бабешките зъби и я сипваха във водата ми за пиене два пъти дневно, сутрин и вечер. Заведоха на излет ученичките горе на баира между махалите Колевци и Магаревци и там напълнили няколко чувала цветове от магарешки тръни. От тях момичетата извадили семената, които смесваха с храната ми.

Денят дойде. Запътихме се и тримата към фермата на инженер-химика. Подуших онази сладна миризма, която изправяше ушите ми и дърпаше свърдела¹ ми напред. Вратата беше отворена и веднага щом влязох, забелязах Ани. Стоеше бяла, чиста след сутрешния си душ, сякаш бе предизвестена, че ще дойда. Подуших я под опашката за да се уверя, че е готова, от устата ми излезе пяна и я яхнах. Свърших, излегнах се на сламата до нея и едва тогава разбрах трика, с който ме бяха измамили. Ани продължаваше да стои все така вдървено до мене. Бяха направили манекен от дърво и върху него бяха залепили одраната ѝ кожа. Бях завил свърдела в гумен ботуш, завършващ с презерватив. Това бил способа, чрез който събират семето за изкуствено осеменяване, обясни ми след това Психолога, но в интерес на спорта и подобряването на световния рекорд, трябвало да ме финтират. Простих им, още повече, че наистина ставаше въпрос за такъв – бях вкарал в презерватива 555 грама. Попълниха съответните документи и изпратиха едно копие до Съюза за Физкултура и Спорт, а другото – до главната квартира на Гинес Рекордите в Лондон, Англия.

Подкараха ме към кантара, близо до черния път, който водеше към Джаковци. Там мереха добитъка на селото. Лошите ми съмнения се разсеяха – обикновено ни претегляха преди продажба. Добре, че предвидливо взех записките си. Обзе ме тъга, че ще трябва да напусна родния си край.

„Сега ще те наградят с червен гердан, полковник!“ – извика ми физкултурникът лукаво, след като ме качиха на очукан камион.

Дали бяха потвърдили от Лондон световният ми рекорд? Трябваше да ликувам, но лошото предчувствие отново се загнезди в главата ми. Спомних си думите на Психолога че ние, прасетата умираме от нож. Ако пък, днес ми предстоеше битка с касапин, съм сигурен, че ще се справя. Аз съм расово животно. Бях срещал един в живота си и знаех, че ножът се намира в канията, която виси на колана му. Камионът спря в края на града пред дълга сива сграда. Сложиха стълба за да сляза от камиона и ме въведоха в чисто просторно помещение. Към мен се насочиха двама мъжаги, обути с ботуши. Ако са касапи, ще забия зъби в топките на този

¹ Пенисът на мъжката свиня е като свредел (мест. диал. свърдел) и влиза директно в матката на женската свиня.

с празните ръце, а онзи, който носи нещо като слушалки в ръцете си, ще халосам мощно с гърди. Огледах ги внимателно. Не носеха кании с ножове. От слушалките излизаха кабели. Физкултурникът щеше да излезе прав – по всичко личеше, че ще ме награждат – сигурно с уокмен. По цял ден щях да си върша работата и да слушам приятна музика. Заставах прилежно пред мъжагата с подаръка в ръце. Замижах щастливо очи и заплувах в мечтите си. Идваха нови времена. Това село не беше само Училището. Щях да остана тук, да вляза в новосъздадения комитет, който се бори да сложи паметна плоча на земеделеца¹, роден в това село. Казвах, че е осъждан неколkokратно, измъчван жестоко в затвора и накрая обесен от нашите с желязна тел, усукана за решетките на прозорчето на килията му. Дрън-дрън -нали се доказа, че се е самообесил Трябва да им се попречи. Решението на комитета се бави все още. Сините² искат да се напише тяхната истина, а това не е възпитателно за поколенията. Няма значение как и защо е умрял. Нужно е само до им се втъпи, че такива са били времената. Ще извадим и религията от криптата на историята за нуждите на този край. Горе в махалата Село стои заключена стаята, в която се е родил прочутият архимандрит³. Може да го видите на керамичната снимка върху чешмата пред училището. И още много други работи. Няма да оставя селото да умре, я! И от Европейския почнаха да капят пари.

Слагам точка на последното изречение и затварям тетрадката. Оставям я встрани пред втрещените погледи на мъжагите не виждали образовано прасе до този момент.

Този с празните ръце ме чеше между ушите. Примижавам от удоволствие. Другият слага слушалки зад ушите ми.

Оооо...Проклятие! Стотици хиляди иглички се забиват в кожата ми. Колко коварни са хората! Треса се, тялото ми се разтриса...пак са измислили някакво ново оръжие...

¹ Евтим Арсов (1914-1959) - земеделски лидер, зверски убит от комунистите. Върху паметната плоча върху стената на родната му къща в с. Враня стена е написано, че умира в затвора от коварна болест.

² Сините – по това време (1996 г.) СДС – Съюз на Демократичните сили

³ Архимандрит Зиновии (1838-1911), роден в с. Враня стена, учител, възрожденец, през 1876 г. хвърлен в Софийския затвор по обвинение в организиране на въстание.

Прасето се строполи върху циментовия под. Краката на червения полковник потрепнаха няколко пъти, след което се опнаха безжизнени.

Отрязаха топките му. Дадоха едната на касапина, какъвто беше обичая тук. Другата, заедно с тетрадката дадоха на бившия Партиен секретар и физкултурник по времето на тези събития, който най-безцеремонно беше предявил иска си. Вечерта той я обърна два-три пъти на скарата, сипа си една ракия, гаврътна я и изяде топката с премлясвания. На сутринта занесе тетрадката на Психолога.

Психологът потвърди твърдението на шопара, че заедно бяха чели „Фермата“, а когато дадоха на инженер-химика да прочете записките му, той се изказа, че точността с която бе описана фермата му и имената на неговите прасета, го кара да допусне, че записките са достоверни.

Ванцети Василев е роден през 1945 в Радомир. По образование е инженер-химик. Емигрира от България през 1988. От 1989 живее в Ню Йорк. Работил е за Отдела по екологическа защита в Ню Йорк. Автор е на два романа — „Семената на страха“ (1991) и „Влаковете от Рим“ (2006). Книгата му „Да опаковаш вятъра“ (2013) е публикувана на български език в издателство „Изток-Запад“.

Коментари (3)

• 08-07-2019|Angelov

Bravo, bravo, bravo!!!! Edin fantastichen razkaz!!!!!!!!!!!!

- **10-07-2019|Constantin**

Great story

- **24-09-2019|Illian**

Maistorski razkaz!

Малко спомени за „възродителния процес“

Автор(и): Ибрахим Карахасан-Чънар

През юли 1985 година в няколко вестника е публикувана декларация на български турци, с която призовават към възвръщане на българските имена (виж целия текст на декларацията по-долу). Излезе първо в масовия вестник „Отечествен фронт“, а после в изданието на българските турци „Нова светлина“, в още няколко регионални вестника и др. (виж накрая списък).

Сред подписалите се е и Вежди Рашидов – Веждю Радишев, както се е казал тогава. Преименуването е започнало още тогава, 1985 година, а през 1988-1989 г. властта започва да го прави ударно, „да изпълни плана“. Така започва Голямата екскурзия. Когато вече се образува напрежение на границата, в края на май Живков прави изявление Турция да отвори своите граници. И дава тласък на екскурзията.

Възродителния процес лежи върху историческата постановка, че по време на турско владичество българи са били турцизирани и ислямизирани и сега трябва да се възвърнат към корените си. Само че живковата власт, решила по сталински да създаде етнически чиста държава, обявява за българи всички турци, защото всъщност били потурчени някога. И им сменя имената насилствено. Няма как да не предизвика катаклизъм в обществото. Последствията от това насилие са и до днес.

Кампанията през 1988-1989 е налудничавата, става в момент на фактически икономически фалит, на отказ от страна на опората СССР да раздава безвъзмездно и на ниски цени суровини, на отказ от политическа подкрепа от страна на Горбачов. В резултат на Възродителния процес остава неприбрана реколта, закъсва консервната индустрия, износът, цигареното производство, спада потреблението. Това е нещо като последния пирон в ковчегата на Тодор Живков, който той си заби сам.

Някои от подписалите тази декларация са запазили българските си имена и след 1989 г. Има и доброволно избрали нови имена, и преди, и

сега, както в много други страни на Запад и на Изток, хора от етнически малцинства, които приемат други имена.

* * *

Декларация на група интелектуалци и общественици от средата на българите, възстановили българските си имена, юли 1985

Вече цял век продължава възродителният процес сред потомците на онези българи, които по време на петвековното османско робство бяха подложени на насилствена ислямизация и народностна асимилация. Поради своя обективен и закономерен характер този процес набираше сили, пробиваше си постепенно път, за да се разгърне и осъществи до край в годините на народната власт.

В съвременното българско общество настъпиха дълбоки икономически, социални, политически и културни преобразования. Утвърди се истинско равноправие на неговите граждани във всички области на живота. На тази основа се извисява историческото мислене, което води до осъзнаване на истината за развитието ни като народ и нация.

Възродителният процес в нашата история е ярък пример, който показва как българинът въпреки превратностите на своята историческа съдба остава верен на логиката на 13-вековното си битие. Това е по същество революционен акт, с който се заличава един от най-тежките белези на османското робство.

Многобройни и безспорни са доказателствата, които потвърждават българската ни принадлежност. Ние самите установихме истината въз основа на неопровержими факти от материалната и духовната ни култура, от душевността и традиционния ни бит, обичаи, обреди и нрави, живи в паметта на нашите майки и бащи, с дълбока следа в нашия начин на живот.

При това и много световноизвестни автори, в това число и от Турция, са доказали, че османските завоеватели са провеждали системна и последователна асимилаторска политика спрямо поробените народи.

В границите на нашата страна няма нито педя чужда земя, нито чуждо население.

Дълбоко вкоренени в българската земя, честните и неуморни труженици – помохамеданчените и подложените на народностна асимилация през робството българи, остават органично свързани с историческата съдба на своя народ.

Реакционните среди в Турция обаче не се съобразяват с този обективен факт. Средствата за масова информация, заинтересовани политически среди в южната ни съседка разпространяват лъжи и клевети за някакво насилствено „побългаряване на турци“ в България. Новата антибългарска пропагандна кампания е изградена изцяло върху безпрецедентни измислици за хиляди убити и ранени, за изнасилени жени и девойки, за съборени джамии и пр. Те правят непрестанни опити да натрапят абсурдната си теза, че Турция е символ на исляма, че и в България всичко ислямско е турско и всички мюсюлмани са турци.

Вярно е, че в България има хора, които изповядват ислямската, както и източноправославната, католическата и други религии. У нас религиозните чувства и права на гражданите са под закрилата на закона. Но това не дава основание на никого да предявява етнически претенции към вярващите.

Турските националисти подлагат на гонения повече от 12 милиона кюрди и другите етнически общности от нетурски произход, които населяват своя земя, включена в границите на Турция. Според Конституцията на Република Турция всеки поданик на страната е турчин независимо от народностната и религиозната му принадлежност. Дори споменаването за наличие на национални малцинства в Турция се преследва от законите. Никакъв друг език освен турския не може да се преподава като майчин език в учебните и просветните заведения.

Издигайки високо глас в защита на истината и отхвърляйки гневно невероятните лъжи и клевети,

Заявяваме:

Ние, всички българи, независимо от вярата, която са изповядвали и изповядват нашите деди и баби, бащи и майки, имаме една и съща национална съдба, един и същ национален характер, една и съща душевност, едни и същи цели и стремежи. Ние сме чеда на българската нация, ние сме господари на тази земя, тук за нас е раят, друг рай за нас няма и не може да има!

Да, ние сме българи, отказали се доброволно, убедено и напълно съзнателно от имена, чужди на българския ни народностен корен. За нас българското име е залог за историческа приемственост и гаранция за несъкрушима духовна опора на устрема ни напред. Ние се гордеем с

нашите български имена и ще ги носим достойно, като служим вярно и всеотдайно на своята социалистическа родина.

Смятаме за грубо и недопустимо посегателство върху нашето национално достойнство и човешки права всеки опит за изопачаване същността на този напълно естествен исторически процес, израз на възродения ни български национален дух.

Решително се противопоставяме срещу опитите на турските реакционни среди да спекулират с т. нар. изселнически въпрос. Те трябва да разберат истината, че нито е логично, нито е допустимо българи, направили категорично своя исторически избор в полза на род и родина, да се изселват в чужда за тях страна. Това няма да стане! Изборът е направен, той е окончателен и безвъзвратен!

Ние желаем мир, сътрудничество и добросъседски отношения с Република Турция. Вярваме, че и честните турски интелектуалци, и трезвомислещите общественици се стремят към същото. И в името на това призоваваме да се сложи край на враждебната антибългарска пропагандна кампания, водена от турските националисти и активно подпомагана от техните покровители.

Молим Българската телеграфна агенция да направи достойно на българската и световната общественост тази наша декларация.

Камен Калинов, член на ЦК на БКП, народен представител, главен редактор на в. „Нова светлина“, заслужил деятел на културата, кандидат на историческите науки

Надя Аспарухова, кандидат-член на ЦК на БКП, член на Държавния съвет на НРБ, секретар на ОК на БКП – Кърджали

Орлин Загорев, заместник-председател на Съвета по развитие на духовните ценности на обществото при Държавния съвет на НРБ, член на Комитета за култура, д-р на философските науки

Асен Севарски, член на Съюза на българските писатели, поет, заместник главен редактор на сп. „Нов живот“, заслужил деятел на културата

Александър Колев, кандидат-член на ЦК на БКП, общественик, кандидат на философските науки

Веждю Радишев, член на Съюза на българските художници, носител на национални и международни награди, преподавател в Художествената академия.

Евгени Мутафов, заместник-председател на Националния аграрно-промишлен съюз

Александър Александров, кандидат-член на ЦК на БКП, секретар на ОК на БКП – Разград, заслужил деятел на културата, кандидат на философските науки

Блага Татарова, кандидат-член на ЦК на БКП, член на Комитета на Движението на българските жени, кандидат на историческите науки, активен борец против фашизма и капитализма

Христо Маринов, народен представител, секретар на Националния съвет на Отечествения фронт

Юрий Данаилов, народен представител, герой на социалистическия труд – гр. Лозница, Разградски окръг

Илко Татарлиев, старши научен сътрудник в Института по балканистика „Л. Живкова“, доктор на филологическите науки

Алексей Рафаилов, народен представител, заместник-председател на комисия в Народното събрание, активен борец против фашизма и капитализма

Светлана Дилова, кандидат-член на ЦК на БКП, член на Бюрото на ОС на Движението на българските жени, общественик – Шумен

Юлия Пиринска, председател на Окръжния съвет на Българските професионални съюзи – Разград

Алексей Брезин, член на Съюза на българските писатели, поет

Радул Чавдаров, секретар на ЦК на ДКМС

Бора Бозова, старши научен сътрудник в Института по балканистика, член на Бюрото на Комитета на Движението на българските жени, кандидат на философските науки

Ивайло Джамбазов, заместник главен редактор в агенция „София-прес“, журналист, кандидат на философските науки

Илко Ялъмов, старши научен сътрудник към БАН, кандидат на философските науки

Максим Благоев, старши научен сътрудник към БАН, кандидат на философските науки

Алексей Дюлевски, журналист в Българското радио

Д-р Слав Аспарухов, лекар в Окръжна болница – Кърджали, кандидат на медицинските науки

Виктор Орлинов, журналист в Българската телевизия

Михаил Янчев, член на Съюза на преводачите в България, журналист, преподавател в СУ „Кл. Охридски“

Андрей Андреев, журналист, завеждащ отдел във в. „Нова светлина“, кандидат на историческите науки

Руслан Емилов, журналист, заместник-председател на Окръжния съвет за култура – Кърджали

Ясен Устренски, член на Съюза на българските писатели, директор на пионерския дом в град Джебел, Кърджалийски окръг

Филип Хорозов, член на Съюза на българските писатели, поет, журналист във в. „Нов живот“ – Кърджали

Асен Текелиев, заместник главен редактор в Българското радио

Ради Семов, секретар на Окръжния комитет на БКП – Кърджали, кандидат на философските науки

Д-р Емил Христов, главен лекар на районна болница – Дулово

Марин Коларов, член на Бюрото на ОК на БКП, първи секретар на Общинския комитет на БКП – с. Обител, Търговищки окръг

Бина Георгиева, народен представител, секретар на ОК на ДКМС – Шумен.

Юлиана Христова, народен представител, общественичка – Толбухин

Бойчо Щирянов, секретар на Общинския съвет на Българските професионални съюзи – Нови пазар, Шуменски окръг

Алдемир Сидеров, доцент в СУ „Кл. Охридски“, доктор на историческите науки

Юри Чавдаров, режисьор на Драматичния театър в Разград, член на Националния съвет на Отечествения фронт

Публикувано във „Отечествен фронт“, № 12187, 26.VII.1985 г., в. „Нова светлина“, № 89, 27.VII.1985 г., вестниците „Добруджанска трибуна“, „Дунавска правда“, „Ново Лудогорие“, „Шуменска заря“, „Хасковска трибуна“, „Сливенско дело“, „Силистренска трибуна“ и др. от 27.VII.1985 г.

* * *

Справка за някои от подписалите:

Проф. Орлин Загоров (Шукри Тахиров) запазва българското си име. Смятат го за един от идеолозите на Възродителния процес. (Но решението се взема нависоко в Политбюро. Като главен идеолог, но недоказано от разследване, се сочи Георги Джагаров, зам.-председател на Държания съвет и приближен на Живков. Противно на очакванията националистът Пенчо Кубадински не е участвал в гласуването в Политбюро).

Надя Аспарухова – Наиде Ферхадова, съпруга на друг от списъка – д-р Слав Аспарухов.

Асен Севарски – Хасан Карахюсеинов, писател. Заради смяната на имената синът му се самозапалва като Ян Палах и умира.

Алексей Брезин – Наджи Ферхадов.

Ясен Устренски – запазва българското си име.

Руслан Емилов – Сеит Керимов.

Филип Хорозов – Фехим Хюсеинов, също си запазва българското име.

Ради Семов – Рафет Сейдалиев.

Илко Татарлиев – проф. Ибрахим Татарлъ, един от основателите на ДПС.

Ибрахим Карахасан-Чънар е учредител на „Турски културен център XXI век“ и „Обществен съвет на етническите малцинства в България“. Член на редколегията на списанията „Етнодиалог“, „Кайнак“, „Планета“ и „Българе“. Автор на книгите „Турция“, „Етническите малцинства в България“, „Светът на исляма“ и „Етническа и религиозна мозайка на България“.

Коментари (11)

- **07-07-2019|деду Въсу**

Преименуването е започнало още тогава, 1985 година, а през 1988-1989 г. властта започва да го прави ударно, „да изпълни плана“. Така започва Голямата екскурзия.

– нящостеугрешка,отипреименуванетоочнаноември>декември>84... и завърши януари>85...

- а па ескурзиата»ГОЛЕМАТА, почна след събитията от май»89...
- та, моогу ви здраве от мени, потърпевш един от унава време...

- **07-07-2019|Бай Ахмед**

Дедо Вьсу, и ти си в грешка.Преименуването започна още през 69-та. Питай помацитев Родопите и Пиринско.

- **07-07-2019|Свързан с Корените си!**

Бай Ахмед писа:

Дедо Вьсу, и ти си в грешка.Преименуването започна още през 69-та. Питай помаците в Родопите и Пиринско.

Помаците са Българо-Мохамедани, Бай Ахмед-ако ги отделяте от останалите Българи единствено и само въз основа на различната им вяра е все едно да отричате Германският произход на Австрийците и Баварците, само защото били католици, а останалите германци-протестанти-това първо! Второ, още преди 44-та е създадена Дружба „Родина“, която се стреми да обедини повторно с останалите Българи Българо-Мохамеданите, а и през Балканската война освен насилствените кръстилки е имало и доброволни покръствания, но Васил Радославов по-късно реислямизира това население поголовно, само за да спечели изборите и ни докарва втората национална катастрофа! Трето, изпялата Делю Хайдутин (която е на Златната плоча на Вояджър) Валя Балканска също е българо-мохамеданка, както и тези в Чепинци, чието училище бе трето по успех в България на тазгодишните зрелостни изпити! Четвърто, наистина е абсурд да се приобщи това население към Корените му пълноценно въз основа на безбожна и нихилистична идеология като социализмът, и при фактът, че единоверска Турция е била във Западният лагер-още повече-с насилие и мерки като смяна на имената! Пето, сега най-масовите смени на имена в България са от арабо-персийски -тоест, османски, на Български-без никаква държавна принуда и при фактът, че партия ДПС е правителство в сянка на България-тя е единствената голяма партия, която не е критикувана от националните медии! И Последно-ако новите имена са със значението на старите-примерно Дъмла стане Капка, и подобни-то изобщо не се засяга вътрешният свят на човека!

- **07-07-2019|Златко**

Тук има повече от достатъчно четива по темата. Ето само няколко...

(А инак просто въведете „възродителен процес“ в полето за търсене, така ще намерите всичко)

Ибрахим Карахасан-Чънар: Възродителният процес. Турците на прицела на комунистическата политика

Бистра Беатрикс-Вьолги: Етнонационализмът по време на демократичния преход в България

Анастасия Пашова – „Възродителният процес“ и религиозната криптоидентичност

плюс десетки други...

което ме навежда на мисълта, че е крайно време да направя един отделен сборник с документите, посветени специално на тази тема. Благодаря, че ме подсетихте!

• **07-07-2019|Свързан с Корените си!**

Господин Енев, не се ли задоволихте, че ние сме единствените на Балканите, които се самобичуват за подобни действия спрямо чуждеродци!? Да оставим на страна гърците и турците-най-големите националисти в цяла Европа, които подлагаха преди над век Българите в Тракия и Македония на етническо прочистване и геноцид (продължили в Гърция с различна интензивност до 60-те години), но нека ви попитам-представяте ли си Хърватски политици или общественици да си сипят с пепел главите за прогонените близо 300 хиляди хърватски сърби през 95-та година-особено по време на Операция „Буря“ през 95-та, денят на чието завършване-7-ми август, е официален празник в Хърватия, или пък за хилядите убити-пак по същото време!? Представяте ли си шиптари да се каят за изгонването на близо 66% от косовските сърби и 80% от циганите след изтеглянето на югославските войски оттам през 99-та!? Представяте ли си Политици от Сърбия или Република Сръбска в Босна да се самобичуват за Сребреница, обстрелите на Дубровник и Загреб и за другите сръбски зверства в 90-те!? Или пък румънците, все по-любими на средният Българин през последните 5 години-ако през 90-те бяха спечелили войната в Приднестровието и се бяха разправили с около 450 хиляди славяни, давайки им обещаните куфар или ковчег, щяха ли да споменават и дума

за това!? Не мисля, Златко! Само ние на Балканите проявихме криворазбрано зачитане на внесени без дори да бъдат преценени ценности, само защото ни ги налагали богати страни, жертвайки достойнството си като народ, и продължаваме-с либералният опит за превръщане на Възродителният процес във гражданска религия, и основен стожер на идентичността на Мюсюлманското население в България на Противобългарска основа (който сред Българите се е провалил до голяма степен единствено и само защото Българският народ е с толкова комплекс за малоценност, че не почти невъзможно да поеме отговорност за провалите и грешките си, а не заради въображаем „български национализъм“ в страна с 2-ма последователни министър председатели от чуждестранен и чуждороден произход-Симеон Сакскобурготски и Сергей Станишев, първият от които даже слабо владееше езикът ѝ) и наблюдайки на него все повече със всяка изминала година, вие обезоръжавате морално Българският Народ, оплювате 2 хилядолетия християнство в България, лишавате ни от възможността да защитаваме интересите си, суверенитетът си, братята си в Западните Покрайнини, в Бесарабия, в Украйна, в Румъния, в Турция-най-вече, в Гърция и БЮР Македония, обезоръжавате ни морално срещу Неосманизма, чието съществуване вие отричате, и най-гадно то е, че окуражавате еничарите от ОМО „Илинден“ да се държат със нас като със сръбска бановина, и както в доброто старо Сталинистко време да искат мерки за Македонизация на Пиринският край и дозаличаване на Българщината като цяло, с наглите си твърдения, че били подложени на „Първият Възродителен Процес“-на които абсурдни твърдения приглася колежката ви госпожа Юлияна Методиева, която като арменка, чиито предци са се спасили в България, дължи на Родината ни живота си, а вместо това ни третира като нисши твари-подкрепя турският посланик относно исканията за изучаване на Турски в училищата, обявява защитата на историческата Истина по Македонският въпрос за „антимакедонска риторика“, злобее по целият си народ, ако някой треторазряден чуждородец или българомразец ѝ изхленчил нещо за Народа ни, а нашите мъки ги отминава с насмешка-какво говоря, тя подкрепяше бомбардировките на София през ВСВ и злорадстваше за смъртта на всеки един българин във тях! И наистина последно-при активно мисионерство в Родопите от страна на БПЦ за 2-3 поколения Българо-Мохамеданите мирно могат да бъдат рехристиянизирани, както мирно се християнизират Африка, Осетия и дори отчасти Близкият изток-все пак Християнството

е религия на Справедливостта, Свободата и Любовта-стремежи, без които нямаше да го има либерализмът, който унищожава тази вяра 230 години!

- **07-07-2019|Златко**

Евгения Иванова – Идентичност и идентичности на помаците в България

Соня Хинкова – Съвременният „внос“ на идентичности при помаците в България

Ирена Бокова – Идентичности – конструирани, вмениявани, налагани...

Флориан Бибер – Мюсюлманската идентичност на Балканите преди установяването на национални държави

Ибрахим Карахасан-Чънар – Митът за ислямизацията и проблема за достоверността на българските исторически извори

Кратко изложение на историческото развитие на България по отношение на малцинствата

- **07-07-2019|Свързан с Корените си!**

Господин Енев, като изобретател на идентичност сред Българомохамеданите в България може да споменете и Костадин Георгиев, един от основателите на Независимото дружество за Защита на Правата на Човека, Македонист, роден в Кюстендилско, написал през 95-та книга озаглавена „Филетизъм или Проклятие-някой аспекти на Великобългарският шовинизъм“, наречена Илюстративен очерк, близо 90% от чиито източници са анонимни, и към всички няма обозначения-като страница, издаване, брой-ако е вестник, препратка, и така нататък, която книга, освен че е една от първите-а може би и първата, защитаващи тезата за така наречената „помашка нация“, основана на Исляма, който бил доброволно приет от жителите на Родопите заради Богомилството, близо половината от съдържанието ѝ съдържа откровенни обиди към Българските държава и Народ и емоционални квалификации, които не използва нито един без-

пристрастен учен! Прибягва се до откровенни лъжи, сатанизиращи Българските Държава и Народ-дори Съединението на Княжеството с Южна България през 85-та година е оплюто като „заграбване“, довело до „асимиляция“ и „изстребление“ на небългарското население на набедената „Швейцария от Разни Народности „-турци,“ помаци“ и гърци-пак по „цитат“ на анонимка, по „цитат“ на някакъв си руски войник пък се прави „изводът“, че ние изобщо не сме били засегнати от Робството, и това били „лъжи“ на „българските книги“ (тоест, само и единствено на Българите е забранено да считат Робството за такова), че Народът ни не искал Свобода, но пък бил твърдо туркофобски, измисля и масови „турски въстания“ в България след Освобождението, за да ни изкара допълнително за изроди е измислил десетки милиони мюсюлмани в Япония-преди Март 42-ра, когато завладява Малайският Архипелаг (такива твърдения за турците в България няма дори у автори като Джъстин Маккарти), открито се надява към 2000-дната година да станело нужно на превръщането на България в Турко-Българска федерация, цитира гръцки фанариотски източници против Българската екзархия, и най-отвратителното в книгата е че оплю България не за друго, а за приемането на стотици хиляди Български Бежанци от Беломорска Македония след Първата Световна, понеже така България обосновавала претенции към Гърция!? Човеконенавист без аналог! Освен това този автор изобщо не се противопоставя на Комунизма като цяло-използва за него пейоративни термини като сталинизъм, социализъм, диктатура, казва, че в периода 44-та-47-ма народната опозиция я изстребвали „българските органи за насилие“, и дори нарича политиката на БКП към Българо-Мохамеданите започната заради „грубо антимарксистки подход“, Първата Световна-„империалистическа“, и обича съседите ни толкова повече, колкото са по-различни от нас Културно, Езиково, Верски и Психологически-така той харесва „помаците“ повече от „македонците“, и гърците повече от сърбите (на гърците е готов да им даде Смолян и Златоград без да дават дори ограничено самоуправление на Българомохамеданите там, докато за Сърбия иска поне формално да се откаже от Шовинизмът си, чрез създаването на Титова Югославия и все по-широка децентрализация, при която всяка република или Автономна област има дори Териториална Отбрана), но най-много симпатизира на Турците-най-далечният спрямо нас народ! А най-наглото е, че нарича „еничар“ всеки Българо-Мохамеданин, приел Българско име по време на Соца, докато не счита за „зверство“, „гавра“ или „издевателство“

дори Насилственото налагане на Исляма-защитава Текето на Енихан Баба, за който допуска фройдистката грешка да го нарече „Поробителят на Родопите“, под предтекст, че Българите също не сме били приели Православието (наречено от него „Източно“) доброволно (имайки предвид вярването за 52-та изстребени Боилски рода)-тоест, той принизява една Християнска Деноминация, макар и отхвърлена от Официалната църква, до една Политеистична религия, колкото и развита да е тя! Златко, не се ли чувстваш поне малко неудобно от факта, че тезите на Либералите за Народностната идентичност на Българо-Мохамеданите и отчасти-за Турското робство, са тръгнали от такъв Патологичен Българомразец, обявил истински джихад на собствените си страна и Народ, пишейки пасквил, който и до днес го четат в Джамииите, и може да причини смъртта, прогонването, ограбването и/или изнасилването на Хиляди Българи и Българки, както и до отцепване на Родопите и Пиринска Македония-а може и би и до разпад на Държавата!?

• **08-07-2019|Някой**

„все пак Християнството е религия на Справедливостта, Свободата и Любовта-стремежи, без които нямаше да го има либерализмът, който унищожава тази вяра 230 години!“

Какъв бисер! Този „Свързан с Корените си“ кога най-после ще изясни от кога датират неговите лични „Корени“, и как точно е „Свързан“ с тях? Кръвно, духовно, генетично?

• **08-07-2019|Гост**

До Някой.

Добър въпрос, Къде е корена на „свързания“ с него?

Изписаха се много „доводи“ за „българския корен“.

Така наречения „български корен“ се състои от премного коренчета: траки, илири, хазари, даки, готи, помаци, роми, власи, гърци, турци, франки, аспарухови българи, арменци и т.н. Малко са страните с толкова многообразие.

И сега какво? Въпроса с корените не е само български. На Балканите според корена определяме кой е лош. кой е добър. Кой е „българин“ и кой не е. Много години къщи се изпалиха. Много хора се изклаха. Кого да колим и на кого да се кланяме. И в Сърбия също питат: Кой е прави сърбин? А в Гърция е забранено да се говори български. И в България сега

почти не се говори гръцки. А през турското „робство“ почти навсякъде са се говорили по няколко езика даже и в махалите на селата. И хората са пътували свободно, кой където иска и са упражнявали свободно своите професии и занаяти. И хората са имали най различни корени. Докато в „освободената“ България, за да отидеш и спиш в къщата на майка си се искаше някога разрешение от местния главатар.

Кои са враговете на Балканите? Не са ли тези които искат да цепят балканските народи. Прочете какво пише Флоров в „Кафенето“ за балканските бабаити.

Кога балканските народи ще се вразумят. Сърбите и албанците искат Косово.

Косово не ги иска. Половината Македония сега принадлежи на Гърция, а другата половина в Северна Македония. Те не знаят гръцки. Ако Северна Македония престане да съществува, както много гърци искат, може ли с друго име да се наричат като, „Западна България“ или „Южна Сърбия“. Катастрофа за корените.

И Пловдив някога се е наричал с името на македонския цар Филипополис. И в Месемврия и Станимака се е говорило по улиците на гръцки. Когато Истанбул се е наричал Константинопол хората там са говорили и писали на гръцки. Сега защо не са в Гърция. Когато турците са се изтегляли от Солун, само 30% са се смятали гърци. Останалите са били италианци, албанци, турци, българи, сърби, евреи и какви ли не. Сега всички са гърци. И същите въпроси важат и за западното крайбрежие на Турция където гръцки се е говорило навсякъде.

Не може ли да се сложи край на това делене и да се приеме, че всички които живеят на една територия са граждани на една държава независимо от „корените“ си. Както е в Австралия, САЩ, Бразилия и т.н. Колко хора там са с корени от Англия или Португалия.

Под предлог за „немските корени“ Хитлер създаде най голямата касапница в Европа.

Под предлог за комунистическите „корени“ на съветския човек, Сталин създаде друга касапница.

Сега под предлог за „корените“ на Халифата милиони загубиха живота и имота си.

В Сребреница пак с тази истерия с „корените“ изклаха 9000 души, защото омърсявали земята по която е ходил цар Лазар.

Не виждаме ли къде и как живеем. Кога ще поумнеим и ще спрем да оправдаваме страхотните престъпления с името на някави „корени“ – истински или фалшиви.

- **08-07-2019|Златко**

Благодаря ви, хора. Не очаквах да се намесите толкова решително, може би прекалено много съм привикнал с мисълта, че тук всяко словоблудство остава безнаказано, освен ако се намесе и започна да трия коментари, което не убеждава никого. Да си мълча е изключително трудно когато никой не надига глас срещу подобни сомнамбулични приказки. Е, сега ми е значително по-леко. Вие взехте сами нещата в ръце, а тогава няма нужда от моята намеса.

- **08-07-2019|Златко**

А инак хора, болни за внимание – положително, отрицателно, няма значение – си има във всеки форум. В хода на годините тук се изредиха десетки такива...

Бяло

Автор(и): Здравка Евтимова

Не можеше да понася някой да докосва нейните вещи, усещаше, че мъртвите клетки на кожата попиват в тях, а след това в нея самата. За нея хората бяха просто превозни средства на вируси, заразноносителни, които дебнеха удобния случай да я хвърлят в агония. Колко хубаво, че съпругът ѝ беше достоен човек и се грижеше за нея. Все пак тя би предпочела да спи сама в стаята си, където всичко бе нейно и бяло – подът, стените, таванът, дрехите, чаршафите, цветята. Единствено украшенията с инкрустирани диаманти бяха прозрачни, но тя не ги докосваше. Мъжът ѝ беше старомоден, държеше на семейството. Все пак Мана бе дочула за някаква дама, но фактът, че панталонът ѝ имаше двоен ръб, макар и едва забележим, извика у Мана единствено сиво презрение. Сега и до края на живота ѝ Витан щеше да бъде източник единствено на вируси и стрес.

Мана се страхуваше от полумрака, от картините в спалнята, от черното желание в горещата му кожа. Откакто онази жена с двойния ръб на панталона се появи от долнопробния си живот в бележника с делови срещи на съпруга ѝ, дните на Мана станаха по-красиви.

Витан я питаше с какво може да я ободри. Купи ѝ онази къща – половина планина беше оградена със монолитни стени, които ѝ действаха успокоително – навън останаха големите мръсни блокове, които светеха с наглите си прозорци и сивите контейнери за смет. Но вътре, зад стените, се издигаха борове, смърч, ели. Пееха птици. Всичко в къщата: мебели, покривки, картини – бе бяло. Тя си отдъхваше там – Витан го нямаше, нямаше никого, беше тихо и ѝ се искаше да стане снежна пряспа, за да не отговаря на въпросите на майка си – „Не чакаш ли вече дете?“ Разбира се, че не чакаше.

Майка ѝ също бе дочула за панталона с двойните ръбове и неизменно забиваше бездънните си очи в лицето на Мана. „Нали знаеш, че той си има друга?“, на което Мана отвръщаше, естествено, че зная. Майка ѝ

предложи да се консултира с психиатър, но Мана просто се барикадира в бялата си къща и престана да вдига мобилния си телефон, наслаждавайки се на блестящата си самота.

Всъщност видя момчето най-случайно и беше шокирана от лицето му. Никога не беше виждала толкова бял цвят върху скулите на човек. Беше удивена – извика началника на охраната. Витан имаше охранители, верни като добермани, плащаше им добре. След малко момчето беше в преддверието на къщата ѝ – там тя не допускаше никого, освен майка си, но не по-нагоре от първата стълба към втория етаж. Момчето може би беше на нейната възраст, може би по-младо, или по-старо. Не само лицето му, то цялото беше поразително бяло като сол, като ледена пряспа, като чаршафите, върху които спеше тя.

– Имам пари – каза му спокойно Мана.

– Аз нямам – каза момчето, но това въобще не я засягаше. – Хвърли това – каза му тя и посочи неугледен кафез от желязна тел, в който имаше някаква сивкава птица.

– Няма да го хвърля – заяви момчето.

Тя го наричаше момчето, но той беше млад мъж. Не се страхуваше от него заради смайващата белота на лицето му. Искаше да види дали има бяла кожа и на гърдите, затова каза:

– Свали си ризата.

Момчето не я свали и тогава любопитството ѝ да види дали кожата е бяла и на гърдите му я подпали. Просто извика в белия си мобилен телефон и бодигардовете светкавично дойдоха. Заловиха се с проблемната риза.

Момчето започна да се огъва. Така правеха и доберманите ѝ, когато Мана им хвърляше храна по-далеч от мястото, докдето стигаха веригите им. Муцуните им ставаха дъга от ярост и тъп глад, лигите им се оцветяваха в синьо, но това беше забавно. Момчето риташе и дращеше като доберманите, но охранителите бързо и категорично свлякоха ризата от гърба му. Кожата на гърдите му беше бяла – сливаше се с белия цвят на стената, с белия компютър и телевизора, с белите врати и килима на пода.

Мана копнееше да гледа тази бяла кожа, каквато не беше виждала никога. Запита се дали и краката му са така бели – имаше нещо абсурдно и гротескно в тяхната група – тримата здравеняци бодигардове, стиснали момчето, то с бялата си кожа разпънато между косматите

им ръце, и тя – а в бяла рокля, бяла лека шапка, бели сандали. Но колко матова бе кожата ѝ! Тя нямаше нищо общо с лудата вихрушка от бели стихии по гърдите на това момче.

– Свалете му панталона – каза тихо тя, гласът ѝ, пречупващ се от възбуда, забрави за малката сива птица и мръсния кафез в краката на момчето. То бе обуто в отвратителни маратонки – евтини и без съмнение пълни с бактерии, които носеха зараза. Когато бодигардовете свлякоха евтините му мръсни дънки, Мана се разочарова – наистина, краката му също бяха бели, но обрасли с гъсти къдрави косми. Краката на този въобще не се различаваха от краката на Витан, но о какво възшебство се случваше по-нагоре, където почваше гладката бяла пътека на корема.

Нямаше неприятни издатини, нямаше петна, нямаше бенки – бяла, равна плът, като снежен улей на съвършенството, като замръзнало през убийствена зима езеро – такава беше кожата по гърдите му. Обзета от невероятно любопитство, тя протегна ръка и го докосна – и отново се разочарова – кожата беше топла, както тази на Витан, а тя очакваше да усети януари под пръстите си.

– Пуснете го – нареди Мана на бодигардовете. Естествено и тримата бяха облечени в бяло – белият цвят на дрехите покриваше колкото се може повече от мъжете. Разбира се, всички носеха бели ръкавици, но ръкавиците на единия от тях изглеждаха зацапани. Изцапаните ръкавици предизвикваха опасно главоболие..

– Свободни сте – каза тя на бодигардовете и тримата едновременно, като бели шейни, плъзгащи се по снега на безукорното послушание, напуснаха бялото преддверие на нейната къща. Момчето остана пред нея голо до кръста, със смъкнати панталони, които побърза смутено да придърпа нагоре, скривайки от погледа ѝ част от бляскавата повърхност на корема. Това я ядоса.

– Чакай – каза тя, приближи се до него и отново дръпна панталона надолу, разкривайки невероятната белота, която я заслепяваше. Той посегна да я отблъсне, всъщност отблъсна я и в този момент тя видя, че ръцете му – дланите и пръстите – нямаха нищо общо с бялото му лице. Бяха матови и груби. Искаше ѝ се да ги няма. Да се е родил без длани и пръсти.

– Сложи си ръцете зад гърба – каза тя и го загледа в гърдите. После вдигна ръка – не, не биваше да го докосва, не желаше да се разочарова от противната жегла под тази прелестна кожа. Ръката ѝ, тъмна, с дълги

красиви пръсти, изглеждаше като варварска орда на фона на неговата белота. В този момент птицата в евтината клетка започна да пелтечи нещо. Мана не можеше да понася птици, нито пера. Страхуваше се до смърт от птичи въшки, което разнасяли холера и тиф. Момчето светкавично се наведе към кафеза и в този миг тя видя белия му врат, който невероятно красиво се спускаше до ледения улей на гърба. Само едно кафяво петно нарушаваше съвършенството на неговата белота и това я ядоса.

– Слушай – каза тя на момчето, което стоеше наведено над кафеза с мръсната птица. – Ще ти плащам, ако идваш два пъти седмично тук.

– Ще струва скъпо – каза момчето наперено. – Много скъпо ще струва.

– Не ме разбра – отвърна тихо, с каменно спокойствие Мана. – Не искам да правя секс с тебе.

– А какво искаш? – момчето я гледаше, стиснало с объркан вид панталоните си, зацапаната му памучна риза на безвкусни квадрати, проснатата като гроб в краката му.

– Ще оставаш пред мен съблечен до кръста. Смъкни си панталоните – той не я послуша, а ги придърпа нагоре, нагоре, прикривайки пъпа, който без друго я дразнеше – от него се подаваха косми също както у Витан. Но коремът беше прекрасно бял.

– Ако не престанеш, ще извикам бодигардовете да те съблекат – каза Мана. Думите ѝ бяха спокойно издялани, равни като отгъпкана пъртина в снега. Момчето я гледаше объркано, а тя наблюдаваше гърдите му, лицето му, спокойно, делово, наслаждавайки се на равната бяла прелест.

– Няма да те докосвам – каза му тя. – Искам да виждам корема ти. Пъпът не ме интересува. Дръж си ръцете зад гърба. Ако ги размахваш, ще ти плащам двойно по-малко.

– Колко? – попита момчето. Гласът му беше омекнал, счупен глас, който тя не хареса. Обичаше да гледа хората, не да ги слуша.

Тя назова една сума. Момчето започна да кашля, гърдите му подскочиха, белотата им заприлича на лунна пътека, на сребро, което я накара да престане да диша за миг.

– Е? – попита тя.

Той не можеше да престане да кашля, лицето му порозовя. Това я подразни.

– Ако се изчервяваш, ще ти плащам половин цена – заяви Мана.

– Утре да дойда ли? – попита момчето. Тя не му отговори, наслаждавайки се на бялото вълшебство върху гърдите му. – Кой ще ме пусне да вляза? Изрече стреснато той. – Тук не може да се влиза.

– Ще изпратя кола да те вземе от входа на Съдебната Палата – подхвърли Мана, без да вдига очи към лицето му. – Бъди точен. Ако закъснееш, бодигардовете ще те бият.

Огледа го внимателно още веднъж, намери пипнешком дистанционното за щорите – в нейната къща всичко си имаше място и никога не попадеше другаде. Веднъж дистанционното се бе хлъзнало на дивана и тя боледува цяла седмица.

Белите щори послушно се спуснаха като опитомени водопади и птицата в кафеза започна да цвърчи.

– Накарай я да млъкне – каза Мана, после с другото бяло дистанционно запали две нощни лампи. Кожата на момчето изглеждаше още по-красива, като мляко преди да кипне привечер – тя никога не беше виждала кипнало мляко, но така си го представяше. После угаси и лампите и от него остана светлосиво петно в пълния мрак на стаята – петно, което имаше неясни, но красиви очертания.

Мана извади пари. Витан в това отношение беше прекрасен съпруг – никога не я питаше защо са ѝ толкова. Оставяше ѝ пари, във всяко чекмедже, на всяка маса. Тя запали лампата и вдигна щорите. Трансформацията на невероятната му кожа я заслепи. Пред нея сякаш бяха цъфнали един милион кокичета.

– Не искам да гледам ръцете ти – напомни му тя, когато момчето поsegна да си вземе парите. – Дръж ги зад гърба. Сивото птиче изцвърча и Мана блъсна кафеза.

Той взе парите и снопът банкноти започна да разяжда разтопеното сребро на разтрепераната му ръка.

– Искаш ли да направя нещо? – попита невярващо младият мъж. – Да окося ливадата? Да отида на пазар? – Той вече се бе навел към мръсната риза на пода. Цялата вселена понечи да напусне къщата ѝ.

– Довиждане – изрече равно тя. – За да съм сигурна, че ще дойдеш, ще задържа този пискун. Всъщност ще го откупя от тебе и ще го хвърля на някоя котка да го изяде.

– Не – каза момчето, но тя въобще не харесваше гласа му и не се интересуваше от това, което говори.

– Всъщност – изведнъж каза тя, досещайки се за нещо. Донеси ми бяла птица. Може да е евтина, но искам да бъде бяла и малка.

– Каква порода искате?

Но тя не харесваше гласа му, очите ѝ, потънали в безконечния леден блясък на гърдите му, бяха толкова щастливи, че сигурно можеше да полети.

– Ела утре с бяла риза, бял панталон, бели обувки.

– Нямам пари...

Матовата ѝ ръка пламна, преплува бялата повърхност на масата, но не пожела да го докосне.

– Утре точно в пет – каза тихо тя. – Не обличай ризата си, докато излизаш, моля.

Той я погледна учудено, опита се да хване погледа ѝ, но той бе полепнал по гърдите му, разстлан на тънък, но здрав слой по тях.

– Довиждане – смотолевеи той, но тя не реагира. Бе останала неподвижна, с пламнало лице, с горещ поглед, останал далеч от него, от думите му, слял се с кожата му, от която той се срамуваше.

– Казвам се... Боян – измърмори мъжът, но тя не обърна внимание на името му. – Толкова съм безцветен – той посегна да прикрие гърдите си.

– Ръцете зад гърба, моля – предупреди го Мана с пламналото лице.

Той си тръгна, не посмя да се обърне, вървеше гърбом към вратата, обърнат с лице към нея, а тя стоеше неподвижно зад кафеза със сивата птица, внезапно онемяла като камък. Изведнъж гърба му се блъсна в нещо студено – бялата полирана врата, толкова бяла, че когато се обърна към нея, очите го заболяха. – Довиждане – избъбри той, но тя не отговори.

В преддверието седяха двама възрастни хора – мъж и жена. Боян в първия момент не можа да си обясни какво го бе поразило у тях, но после изведнъж разбра – и мъжът, и жената имаха мургави, съсухрени лица, годините бяха издълбали дълбоки оврази по челата, около очите и устните. Кожата едва се крепеше върху тези стари кости, но косите и на двамата бяха болезнено бели – гъстата, чорлава коса на мъжа и мишите кичури на жената над сбръчкания ѝ врат. И двамата бяха облечи в бяло. Обувките – бели, блестящи и големи, светеха под гротескно тънките крака на жената.

Навън беше есен, дърветата стърчаха с голите си проскубани клони, въздухът беше кафяв, зимата очакваше зад тъгъла, притаила ледените си

зъби над покривите. Той трябваше да намери бяла птица, някаква бяла птица.

На другия ден точно в пет Боян и кафезът му с един опърпан папагал, който нарече със срам Грозника, очакваха в бялото фоайе пред бялата ваза с белите цветя, но младата жена не се появяваше. На масата имаше сноп банкноти, които папагалът изглежда подозрително с плиткото си око. Боян започна да се притеснява – беше си купил бели панталони, фланелка, сако и изглеждаше като глупава бяла мечка в тази стая. Усещаше как очите му го болят поради липсата на други цветове. Изведнъж влезе тя. Той се опита да привлече погледа ѝ, но тя въобще не се обърна към него, само каза: – „Свали си сакото и фланелката“, приближи към кафеза, вглеждайки се в птицата, после погледът ѝ отново се разстла по гърдите му, мек син слой, който го смущаваше.

– Гладен си – реши тя и остави пред него няколко бели шоколадови бонбони, които бе стискала в ръце. Боян не ѝ отговори, веднага налага първия бонбон, усещайки очите ѝ като прежда, бавно оплитаща мрежа около цялото му лице.

– Можеш да ме докоснеш – каза той, но Мана направи съвсем друго – ръката ѝ се пъкна в кафеза, папагалът грозник започна да цвърти, но тя не обръщаше внимание на звука. Стисна полека шията му и между пръстите ѝ остана настръхналата му бяла глава с огромния клон и облите очи, които гледаха лудо и диво. Скоро птицата престана да цвърчи и краката ѝ увиснаха безпомощно надолу.

Ужасен, той си помисли, че Грозника наистина е мъртъв, кристално бял, като безформено парче от потник в чинията с просо.

Жената протегна изопнат показалец и докосна шията на Боян. Досегът бе траял част от секундата, но през цялото му тяло – от мозъка до ноктите на пръстите премина див ток. Той стоеше безпомощен, без да посмее да мръдне,

– Изчерви се. Това е много грозно – отбеляза тя, после ръката ѝ бавно се спусна надолу по гърдите му, спирайки върху равната, идеално гладка плоскост на белия корем, като свърх-нова звезда от лед под матовата ѝ ръка.

– Художничка ли си? – измърмори безпомощно той, неспособен да помръдне, усещаш, че погледът ѝ не се интересува от него, от просото и от мъртвия папагал в краката му. – Художничка?

Тя не отговори. Пръстът ѝ продължи да се спуска под бялата плоскост на корема, под обраслия с гъсти косми пъп. Дивият смазващ ток го захлупи, превръщайки го в сляп път към нея. После тя взе една от салфетките на бялата маса, скри с нея гъсто обраслите косми на пъпа, които нарушаваха съвършената белота на неговата кожа.

– Не искам секс – каза тихо тя. – Не говори. Не ми харесва гласът ти.

След това пръстът ѝ тихо, като матов залез се покатери към слънчевия сплит, гръдната кост, към фината му брадичка, която изглеждаше сребърна луна в бялата болка на стаята ѝ.

– Донеси друга птица, по-бяла от днешната.

На излизане Боян видя в преддверието едно момиче – много странно момиче, облечено в бяла рокля, с кафез в ръка. В кафеза малка птица – съвсем бяла, ослепително бяла птица. Боян не знаеше какво го бе поразило. Едва по-късно се досети, че кожата на лицето на това момиче беше изумителна – никога по-рано не бе виждал такава белота.

Съвършена, без петънце, белота, на която веждите изглеждаха като горчив упрек, а устните, тънки, почти невидими, бяха само намек за извинение върху бялото съвършенство на лицето ѝ.

Здравка Евтимова (род. 1959) е българска писателка. Завършила е Великотърновския университет през 1985 г., специалност английска филология. Автор е на четири сборника с разкази и четири романа, публикувани в България. Нейни разкази са публикувани в САЩ, Великобритания, Канада, Австралия и Германия, където през 1999 г. тя печели наградата за къс разказ в конкурса за разкази на фондация Lege Artis.

Коментари (1)

- **26-07-2019|Марин Методиев**

Проза от миналия век, изцеждана от пачето перо на една овладяна посредственост. Забранявал съм си да го изрека досега, но няма да е честно ако продължавам да го правя. Госпожата притежава по малко от всичко, нужно ѝ да посяга смело към листа хартия. Нейсе! Всичко написано от нея прилича на талантливо самоизмъчване.

За изгубената битка

Автор(и): Светлана Алексиевич

Реч на Светлана Алексиевич по повод получаването на Нобелова награда, декември 2015 г.

Не съм сама на тази трибуна... Около мен звучат гласове, стотици гласове, те са винаги с мен. Още от детството ми. Живеех на село. Ние, децата, обичахме да играем навън, но вечер сякаш магнит ни привличаше към пейките, на които се събираха пред своите къщи или хати, както ги наричат у нас, уморените жени. Никоя от тях нямаше съпруг, баща, брат, аз не си спомням мъже след войната в нашето село – през Втората световна война в Беларус на фронта или в партизански отряд бе загинал всеки четвърти беларусин. Нашият детски свят след войната беше свят на жени. Най-добре съм запомнила, че жените говореха не за смърт, а за любов. Разказваха как се сбогували последния ден с любимите си, как ги чакали, как още ги чакат. Минаха години, а те ги чакаха: „да се върне, ако ще да е без ръце, без крака, ще го нося на ръце“. Без ръце... без крака... Струва ми се, че аз от дете знаех що е любов...

Ето няколко тъжни мелодии от хора, който чувам.

Първи глас:

„Защо ти трябва да знаеш? Това е много тъжно. Срегнах мъжа си през войната. Бях танкистка. Стигнах до Берлин. Спомням си как стояхме, а той още не ми беше мъж тогава, край Райхстага и ми каза: „Хайде да се оженим. Обичам те.“ А на мен ми стана едно обидно след тези думи – цяла война в кал, в прах, в кръв, наоколо само псувни. И му отговарям: „Ти първо ме направи жена: подарявай ми цветя, говори ми нежни думи, ей го, ще се демобилизирам и ще си уشيا рокля.“ Дори ми се дощя да го зашлевя от обида. Той почувства всичко това, а едната му буза беше изгорена, цялата в белези и гледам: по белезите текат сълзи. „Добре, ще се омъжа за теб.“ Казах това... и сама не си повярвах, че го казах... Наоколо сажди, натрошени тухли, с една дума, наоколо война...“

Втори глас:

„Ние живеехме близо до Чернобилската атомна централа. Аз бях сладкарка, лепях пирожки. А мъжът ми беше пожарникар. Тъкмо се бяхме оженили, дори до магазина ходехме, хванати за ръка. В деня, когато избухна реакторът, той беше дежурен. Заминали за повикването по ризи, по домашни дрехи, не им дали никакви специални облекла. Така живеехме... Вие знаете... Цяла нощ гасили пожара и получили дози радиация, несъвместими с живота. На сутринта веднага със самолет ги закараха в Москва. Остра лъчева болест... човек живее само няколко седмици... Моят беше силен, спортист, умря последен. Когато отидох, ми казаха, че лежи в специален бокс, никого не пускат вътре.“ „Аз го обичам – молах ги. – „Там ги обслужват войници. Къде си тръгнала?“ – „Обичам го.“ – Придумвахме: „Това вече не е любим човек, а обект, подлежащ на дезактивиране. Разбираш ли?“ А аз едно си повтарях: обичам го, обичам го... Нощем по пожарната стълба се качвах при него... Или молах пазачите, плащах им, за да ме пускат... Не го оставих, до края бях с него... След смъртта му... След няколко месеца родих момиченце, живя само няколко дни. Тя... Толкова я чакахме, а я уби... Тя ме е спасила, поела е целия радиоудар. Толкова мъничка... Мъниченце... Но ги обичах и двамата. Та може ли да убиеш с любов? Защо са едно до друго – любовта и смъртта? Винаги са заедно. Кой ще ми обясни? Пълзя по колене около гроба...“

Трети глас:

„Как за пръв път убих германец... Бях на десет години, партизаните вече ме вземаха на задания. Този германец лежеше ранен... Казаха ми да му взема пистолета, изтичах до него, а германецът се вкопчи в пистолета с две ръце и го задвижи пред лицето ми. Но той не успя да стреля пръв, успях аз...“

Не се уплаших, че съм го убил... И през войната не си го спомнях. Наоколо имаше много убити. Учудих се, когато след много години изведнъж този германец се яви в съня ми. Беше неочаквано... Сънят настъпваше, настъпваше... Летя, а той не ме пуска. Ето, издигах се... Летиш... летиш... Той ме настига и аз падам заедно с него. Свивам се в някаква яма. Или искам да стана... да се надигна... А той не ми дава... Заради него не мога да отлетя...

Един и същи сън... Преследваше ме десетки години...

Не мога да разкажа на сина си този сън. Синът ми беше малък – аз не можех, четях му приказки. Синът ми вече порасна – и пак не мога...”

Флобер е казал за себе си, че е човек-перо, аз мога да кажа, че съм човек-ухо. Когато вървя по улицата и до мен стигат някакви думи, фрази, възклицания, винаги си мисля: колко романи изчезват безследно във времето. В мрака. Има една част от човешкия живот – разговорната, която ние не успяваме да отвоюваме за литературата. Още не сме я оценили, не сме учудени и не сме възхитени от нея. А мен тя ме е омагьосала и ме е направила своя пленница. Обичам, когато човекът говори... Обичам самотния човешки глас. Това е моята най-голяма любов и страст.

Пътят ми към тази трибуна беше дълъг почти четиридесет години – от човек към човек, от глас към глас. Не мога да кажа, че винаги е бил по силите ми този път – често съм оставала потресена и уплашена от човека, изпитвала съм възторг и отвращение, искало ми се е да забравя чутото, да се върна във времето, когато още съм била в неведение. И неведнъж ми се е доплаквало от радост, задето съм видяла човека прекрасен.

Живях в страна, където от деца ни учеха да умираме. Учеха ни на смърт. Казваха ни, че човекът съществува, за да се даде, за да изгори, за да се пожертва. Учеха ни да обичаме човека с пушка. Ако бях израснала в друга страна, нямаше да мога да измина този път. Злото е безпощадно, трябва да си ваксиниран срещу него. Ние обаче израснахме сред палачи и жертви. Макар че нашите родители живееха в страх и не ни казваха всичко, а най-често нищо не ни казваха, самият въздух на живота ни беше отровен от това. Злото непрекъснато ни дебнеше.

Написала съм пет книги, но имам чувството, че всички те са една книга. Книга за историята на една утопия...

Варлам Шаламов написа: „Аз бях участник в една огромна изгубена битка за действително обновяване на човечеството.“ Аз възстановявам историята на тази битка, на нейните победи и поражения. Как са искали да изградят Царството небесно на земята. Рая! Града на слънцето! А се свърши с море от кръв, с милиони погубени човешки животи. Но е било време, когато нито една политическа идея на ХХ век не е била сравнима с комунизма (и с Октомврийската революция като неин символ), не е привличала по-силно и по-ярко западните интелектуалци и хората по целия свят. Реймон Арон е наричал руската революция „опиум за интелектуалци“. Идеята за комунизма е на поне две хиляди години. Ще

я намерим у Платон – в ученията за идеалната и правилна държава, у Аристофан – в мечтите за времето, когато „всичко ще стане общо“... У Томас Мор и Томазо Кампанела... По-късно у Сен-Симон, Фурие и Оуен. В руския дух има нещо, което е подтикнало към опит тези блянове да се превърнат в реалност.

Преди двайсет години ние изпратихме „червената“ империя с проклетия и сълзи. Днес вече можем да погледнем неотдавнашната история спокойно, като исторически опит. Това е важно, защото споровете за социализма не стихват и до днес. Израсна ново поколение, което има друга картина на света, но доста млади хора отново четат Маркс и Ленин. В руски градове откриват музеи на Сталин, издигат му паметници.

„Червената“ империя я няма, а „червеният“ човек е останал. Продължава.

Моят баща, той почина неотдавна, до края си беше вярващ комунист. Пазеше своя партиен билет. Аз никога не мога да произнеса думата „совок“, това толкова унижително определение за съветския манталитет – тогава би трябвало да нарека така своя баща, близки, познати хора. Приятели. Те всички са оттам – от социализма. Сред тях има много идеалисти. Романтици. Днес ги наричат другояче – романтици на робството. Роби на утопията. Мисля, че всички те биха могли да изживеят друг живот, но са изживели съветския. Защо? Аз дълго търсих отговора на този въпрос – пропътувах огромната страна, която доскоро се наричаше СССР, записах хиляди ленти. Това беше социализмът и беше просто нашият живот. По зрънца, по трошици събирах историята на „домашния“, на „вътрешния“ социализъм. Събирах онова, което живееше в човешката душа. Привличаше ме ей това малко пространство – човекът... единият човек. Всъщност, именно там става всичко.

Веднага след войната Теодор Адорно е бил потресен: „Да се пишат стихове след Освиенцим е варварщина“. Моят учител Алес Адамович, чието име днес искам да назова с благодарност, също смяташе, че е кощунство да се пише проза за кошмарите на ХХ век. Тук не може да се измисля. Истината трябва да се дава такава, каквато е. Нужна е „свърхлитература“. Трябва да говори свидетелят. Можем да си спомним и Ницше с неговите думи, че нито един творец не би издържал реалността. Не би могъл да я повдигне.

Винаги ме е измъчвала мисълта, че истината не се побира в едно сърце, в един ум. Че тя е някак раздробена, че е много, че е различна и

е разпиляна из света. Достоевски има една мисъл, че човечеството знае за себе си повече, много повече, отколкото е успяло да запечата в литературата. Какво правя аз? Аз събирам повседневността на чувства, мисли, думи. Събирам живота на своето време. Интересува ме историята на душата. Битът на душата. Онова, което голямата история обикновено пропуска, към което е високомерна. Занимавам се с пропуснатата история. Неведнъж съм чувала, а и сега чувам, че това не е литература, това е документ. А какво е литературата днес? Кой ще отговори на този въпрос? Ние живеем по-бързо от преди. Съдържанието накъсва формата. Чупи я и я променя. Всичко излиза от своите брегове: и музиката, и живописата, та и в документа думата се изтръгва от рамките на документа. Няма граници между факта и измислицата, едното прелива в другото. Дори свидетелят не е безпристрастен. Когато разказва, човекът твори, той се бори с времето като скулптор с мрамора. Той е актьор и творец.

Мен ме интересува малкият човек. Малкият голям човек, така бих го нарекла, защото неговите страдания го уголемяват. В моите книги той сам разказва своята малка история, а заедно със своята история – и голямата. Какво се е случило и се случва с нас, още не е осмислено, трябва да се изговори. Като начало, поне да се изговори. Ние се страхуваме от това, още не сме в състояние да се справим с миналото си. В „Бесове“ на Достоевски Шатов казва на Ставрогин, преди да започнат разговора си: „Ние сме две същества и сме се събрали в безпределността... за сетен път в света. Оставете своя тон и говорете с човешки! Поне веднъж заговорете с човешки глас.“

Приблизително така започват разговорите ми с моите герои. Разбира се, човек говори от своето време, той не може да говори от никъдето! Но да си проправиш път към човешката душа е трудно, тя тъне в боклука на суеверията на века, на неговите пристрастия и измами. На телевизията и на вестниците.

Искаше ми се да взема няколко страници от моите дневници, за да покажа как се движеше времето... как умираше идеята... Как аз вървах по нейните следи...

1980 – 1985 г.

Пиша книга за войната... Защо за войната ли? Защото ние сме военни хора – или сме воювали, или сме се готвили за война. Ако се взре

човек, всички ние мислим като военни. Вкъщи, навън. Ето защо у нас човешкият живот струва толкова евтино. Всичко е като на война.

Започнах със съмнения. Е, още една книга за войната... Защо е нужно?

При едно от журналистическите си пътувания срещнах една жена, през войната е била санитарен инструктор. Разказа ми: през зимата вървели през Ладожкото езеро, противникът забелязал движението и започнал да ги обстрелва. Конете, хора потъвали под леда. Всичко това ставало през нощта и тя, както ѝ се сторило, сграбчила и затеглила към брега ранен човек. „Мъкна го, мокър, гол, мислех, че дрехите му са се свлекли – разказваше тя. – А на брега видях, че съм довлякла огромна ранена моруна. И закрепях такива триетажни псувни – хората страдат, ами зверовете, птиците, рибите – те защо? При друго пътуване чух разказ на санитарна инструкторка от кавалерийски ескадрон как по време на боя тя довлякла в яма от снаряд ранен германец, но че е германец открила вече в ямата, кракът му бил прострелян, кръвта му изтичала. Ами че това е враг! Какво да прави? Там горе загиват нашите момчета! Но тя превързва този германец и продължава да пълзи. Довлича руски войник, той е в безсъзнание, а когато се съвзема, иска да убие германеца, онзи пък, когато се съвзема, грабва автомата и иска да убие руснака. „Удрям единия по муцуната, удрям другия. Краката ни – спомняше си тя – целите в кръв. Кръвта се смеси.“

Това е била война, която аз не съм познавала. Женска война. Не за герои. Не история как едни хора героично са убивали други хора. Запомних женските поплаци: „Вървиш след боя по полето. А те лежат... Всичките млади, толкова красиви. Лежат и гледат към небето. Мъчно ти е и за едните, и за другите.“ Ето това „и за едните, и за другите“ ми подсказа за какво ще бъде моята книга. За това, че войната е убийство. Така е останало в женската памет. Току-що човекът се е усмихвал, пушел е – и вече го няма. Жените говорят най-много за изчезването, говорят колко бързо на война всичко се превръща в нищо. И човекът, и човешкото време. Да, те самите са молели да ги пратят на фронта, на 17-18 години, но не са искали да убиват. А са били готови да умрат. Да умрат за Родината. От историята думи не се изхвърлят – и за Сталин.

Две години не издадоха книгата, не я издадоха преди перестройката. Преди Горбачов. „След вашата книга никой няма да тръгне да воюва – учеше ме моят цензор. – Вашата война е страшна. Защо в нея няма

герои?“ Аз не бях търсила герои. Бях писала историята по разказа на незабелязан от никого неин свидетел и участник. Него никога никога не беше го разпитвал. Ние не знаем какво мислят за великите идеи хората, просто хората. Веднага след войната човекът би разказал една война, след десетки години друга, разбира се, у него нещо се променя, защото той подрежда в спомени целия си живот. Целия себе си. Как е живял през тези години, какво е чел, виждал, кого е срещал. В какво вярва. Най-сетне, щастлив ли е или не е щастлив. Документите са живи същества, те се променят заедно с нас...

Но аз съм абсолютно сигурна, че момичета като военните момичета от 41-а година никога вече няма да има. Това е било най-високото време на „червената“ идея, дори по-високо от революцията и Ленин. Тяхната Победа и до днес засланы ГУЛаг. Аз безкрайно много обичам тези момичета. Но с тях не можеше да се говори за Сталин, за това как след войната композиции с победители са пътували за Сибир, с хората, които са били по-смели. Останалите са се върнали и са мълчали. Веднъж чух: „Бяхме свободни само през войната. На предната линия.“ Нашият главен капитал е страданието. Не нефтът, не газът – страданието. Това е единственото, което постоянно добиваме. През цялото време търся отговор: защо нашите страдания не се конвертират в свобода? Нима са напразни? Прав е бил Чаадаев: Русия е страна без памет, пространство на тоталната амнезия, девствено съзнание за критика и рефлексия.

Великите книги се търкалят в краката ни...

1989 г.

Аз съм в Кабул. Не исках повече да пиша за война. Но ето, че съм на истинска война. От вестник „Правда“: „Ние помагаме на братския афгански народ да строи социализъм.“ Навсякъде хора на войната, вещи на войната. Време на война.

Вчера не ме взеха в боя: „Останете в хотела, госпожице. После ще трябва да отговаряме за вас.“ Седя в хотела и мисля: има нещо безнравствено в разглеждането на чуждото мъжество и на риска. Втора седмица съм тук и не мога да се отърва от чувството, че войната е изчадие на мъжката природа, неразбираема за мен. Ала делничността на войната е грандиозна. Открих за себе си, че оръжието е красиво: автоматите, мините, танковете. Човекът много е мислил как ще е по-добре да убие друг човек. Вечният спор между истината и красотата. Показаха ми нова

италианска мина, моята „женска“ реакция: „Красива е. Защо е красива?“ По военному точно ми обясниха, че ако нещо прегази или настъпи мината ето така... под еди-какъв си ъгъл... от човека ще остане половин кофа месо. Тук за ненормалното се говори като за нормално, разбиращо се от само себе си. Ами нали, война е... Никой не обезумява от тези картини – че ето, на земята лежи човек, убит не от стихия, не от съдбата, а от друг човек.

Видях как товарят „черното лале“ (самолета, който откарва в Родината цинковите ковчези със загиналите). Често обличат мъртвите със стари военни униформи още от четирийсетте години, с бричове, понякога и такива униформи няма достатъчно. Войниците си говореха: „В хладилника са докарали нови убити. Мирише като попрестояло диво прасе.“ Ще пиша за това. Страхувам се, че вкъщи няма да ми повярват. В нашите вестници пишат за алеи на дружбата, които садели съветските войници.

Разговарям с момчетата, много са дошли доброволно. Поискали са да ги пратят тук. Забелязах, че повечето са от интеллигентски семейства – на учители, лекари, библиотекари – с една дума, книжни хора. Искрено мечтаели да помогнат на афганския народ да строи социализъм. Сега се присмиват на себе си. Показаха ми мястото на летището, където лежах стотици цинкови ковчези, те загадъчно блестяха на слънцето. Офицерът, който ме придружаваше, не се сдържа: „Тук може да е и моят ковчег... Ще ме наврат там... А аз за какво воювам тук?“ Веднага се уплаши от думите си: „Това не го записвайте.“

През нощта сънувах убити, всички имаха учудени лица: ама как тъй аз съм убит? Нима съм убит?

Заедно с медицинските сестри тръгнахме към болницата за мирни афганци, носехме подаръци на децата. Детски играчки, бонбони, бисквити. На мен се падна да нося пет плюшени мечета. Пристигнахме в болницата – дълга барака, за спане – само одеяла. При мен дойде млада афганка с дете на ръце, искаше да каже нещо, за десет години всички тук се бяха научили да говорят малко руски, дадох играчката на детето, то я захапа. „Защо със зъбите?“ – учудих се. Афганката свали одеялцето от малкото телце – момченцето беше без две ръце. – Твоите руснаци ни бомбардираха.“ Някой ме подхвана, падах...

Видях как нашата „Градушка“ превръща селата в разорано поле. Ходих на афганските гробища, дълги като село. Някъде по средата на гро-

бищата виеше стара афганка. Спомних си как в едно село край Минск внасяха в къща цинков ковчег и как виеше майката. Не беше това човешки вой, не беше и животински... Приличаше на онзи, който чух на кабулските гробища...

Признавам, не станах свободна отведнъж. Бях искрена със своите герои и те ми се доверяваха. Всеки от нас имаше свой път към свободата. Преди Афганистан аз вярвах в социализма с човешко лице. Оттам се върнах свободна от всички илюзии. „Прости ми, татко – казах, когато се видяхме, – ти ме възпита във вяра в комунистическите идеали, но ми бе достатъчно веднъж да видя как доскорошни съветски ученици, които сте учили вие с мама (моите родители бяха селски учители), на чужда земя убиват хора, които не познават, та всички твои думи да се разпилят като прах. Ние сме убийци, татко, разбираш ли?!“ Татко се разплака.

От Афганистан се връщаха много свободни хора. Ала имам и друг пример. Там, в Афганистан, едно младо момче ми извика: „Ти какво можеш да разбереш за войната, жено? Нима хората умират на война като в книгите и филмите? Там те умират красиво, а вчера убиха моя приятел, куршум го уцели в главата. Той тича още близо десет метра и си лови мозъка...“ А седем години по-късно същото момче, сега преуспял бизнесмен, обича да разказва за Афганистан. Обади ми се: „За какво са нужни твоите книги? Прекалено са страшни.“ Това беше вече друг човек, не онзи, когото срещнах сред смъртта и който не искаше да умира на двайсет години...

Питала съм се каква книга за войната бих искала да напиша. Бих искала да напиша за човек, който не стреля, не може да стреля по друг човек, на когото самата мисъл за война причинява страдание. Къде е той? Не съм го срещала.

1990 – 1997 г.

Руската литература е интересна с това, че единствена тя може да разкаже за уникалния опит, през който е преминала някога огромната страна. Често ме питат: защо постоянно пишете за трагедии? Защото ние така живеем. Макар да живеем сега в различни страни, навсякъде живее „червен“ човек. От онзи живот, с онези спомени.

Дълго не исках да пиша за Чернобил. Не знаех как да пиша за това, с какъв инструмент, откъде да го зачопля? Името на моята малка, изгубена в Европа страна, за която светът по-рано почти не бе чувал, зазвуча

на всички езици, а ние, беларусите, станахме чернобилски народ. Първи се докоснахме до неведомото. Стана ясно: освен комунистическите, националните и новите религиозни предизвикателства, тепърва ни очакват по-свирепи и тотални, но все още скрити от очите ни. Нещо се откряна след Чернобил...

В паметта ми е останало как един стар таксиметров шофьор разпалено изруга, когато гълъб се блъсна в челното стъкло: „За един ден по две-три птици се убиват. А във вестниците пишат, че ситуацията била под контрол.“

В градските паркове изгребваха листата и ги откарваха извън града, там погребваха листата. Изрязваха заразени чимове, погребваха и тях – погребваха пръст в пръстта. Погребваха дърва, трева. Лицата на всички бяха леко безумни. Стар пчелар ми разказа: „Излязох сутринта в градината, нещо ми липсва, някакъв познат звук. Нито една пчела... Не се чува нито една пчела. Нито една! Какво? Какво има? И на втория ден не излетяха, и на третия... После ни съобщиха, че в атомната централа станала авария, а тя е на хвърлей от нас. Но дълго не знаехме нищо. Пчелите са знаели, а ние не.“ Чернобилската информация във вестниците се състоеше само от военни думи: взрив, герои, войници, евакуация... На самата централа е работел КГБ. Търсели са шпиони и диверсанти, разнасяше се мълва, че аварията била планирана акция на западните спецслужби, за да се взриви лагерът на социализма. По посока на Чернобил се движеше военна техника, пътуваха войници. Системата действаше, както обикновено, като на война, но войникът с новичкия автомат в този нов свят беше трагичен. Всичко, което можеше той, бе да събере големи дози радиация и да умре, когато се прибере вкъщи.

Пред очите ми дочернобилският човек се превръщаше в чернобилски.

Радиацията не можеше да се види, да се пипне, да се подуши... Вече ни заобикаляше един толкова познат и непознат свят. Когато отидох в зоната, бързо ми обясниха: цветя не бива да се късат, не бива да се сяда на тревата, водата от кладенеца не се пие... Смъртта се бе притаила навсякъде, но това беше вече някаква друга смърт. Под нови маски. В непознат облик. Старите хора, преживели войната, отново заминаваха в евакуация – гледаха към небето: „Слънцето грее... Няма нито пушек, нито газ. Не се стреля. Е, че това война ли е? А трябва да ставаме бежанци.“

Сутрин всички жадно грабеха вестници и веднага ги хвърляха разочаровано – не намерили шпионите. За врагове на народа не пишат. Светът без шпиони и врагове на народа също беше непознат. Започваше се нещо ново. Чернобил след Афганистан ни правеше свободни хора.

За мен светът се отвори. В зоната не се чувствах нито беларуска, нито рускиня, нито украинка, а представител на биологичен вид, който не може да бъде унищожен. Съвпаднаха две катастрофи: социална – потъваше социалистическата Атлантида, и космическа – Чернобил. Падането на империята вълнуваше всички: хората бяха угрижени за деня и бита си, с какво да купят и как да оцелеят? В какво да вярват? Под какви знамена да застанат отново? Или трябва да се учат да живеят без голяма идея? Последното бе непознато за никого, защото никога още не бяхме живели така. Пред „червения“ човек стояха стотици въпроси, той ги изживяваше в самота. Никога не бе оставал толкова самотен, както в първите дни на свободата. Около мен имаше потресени хора. Аз ги слушах...

Затварям дневника си...

Какво се случи с нас, когато империята рухна? По-рано светът се делеше: палачи и жертви – това е ГУЛаг; братя и сестри – това е война; електорат – това е технологии, съвременен свят. По-рано нашият свят се делеше и на затворници и надзиратели, днес делението е на славянофили и западници, на национал-предатели и патриоти. А също на такива, които могат да купят и които не могат да купят. Последното, бих казала, е най-жестокото изпитание след социализма, защото доскоро всички бяхме равни. „Червеният“ човек така и не можа да влезе в онова царство на свободата, за което бе мечтал в кухнята си. Разделиха Русия без него, той остана с празни ръце. Унижен и окраден. Агресивен и опасен.

Какво чувах, когато пътувах из Русия...

– Модернизацията у нас е възможна чрез шарашки – онези, затворите за учени, и разстрели.

– Руснакът май и не иска да бъде богат, дори се страхува. Какво иска тогава? Ами той винаги иска едно: някой друг да не забогатее. Да не стане по-богат от него.

– Честен човек у нас не можеш намери, инак светци има.

– Няма да дочакаме небити поколения; руснакът не разбира свободата, казак и камшик му дай на него.

– Две са най-важните руски думи: война и затвор. Откраднеш, повеселиш се, влизаш на топло, излизаш и пак влизаш...

– Руският живот трябва да бъде зъл, нищожен, тогава душата се издига, осъзнава, че не принадлежи на този свят... Колкото по-мръсен и кървав живот, толкова повече простор за душата...

– За нова революция няма нито сили, нито някакво безумие. Няма дух. На руснака му трябва идея, от която косата ти настръхва...

– Така се и люшка нашият живот – между хаоса и бараката. Комунизмът не е умрял, трупът е жив.

Ще се осмеля да кажа, че ние изгървахме шанса, който имахме през 90-те години. На въпроса: каква трябва да бъде страната – силна или достойна, в каквата хората живеят добре, избрахме първото – силна. Сега отново е време на сила. Руснаците воюват с украинците. С братята си. Моят баща е беларусин, майка ми – украинка. И така е при много хора. Руски самолети бомбардират Сирия...

Времето на надеждата смени времето на страха. Времето потече обратно... Време втора ръка...

Сега не съм сигурна, че съм дописала историята на „червения“ човек...

Имам три дома – моята беларуска земя, родината на баща ми, където прекарах целия си живот, Украйна, родината на мама, където съм се родила, и великата руска култура, без която не си представям себе си. Всичките са ми скъпи. Но в наше време е трудно да се говори за любов.

7 декември 2015

Превод от руски Здравка Петрова

Светлана Алексиевич (род. 1948) е съветска и белоруска писателка, журналистка, сценаристка на документални филми. Пише на руски език. Отличена е с множество международни награди. Носителка на Нобелова награда за литература за 2015 г.

Защо Турция обръща гръб на САЩ и прегръща Русия

Автор(и): Аарон Щайн

Нелесните отношения между Турция и САЩ се намират в низходяща спирала от години насам. Бидейки на противоположни мнения по една все по-удължаваща се редица от въпроси – от авторитарния завој на турския президент Реджеп Тайип Ердоган до отказа на САЩ да екстрадира един мюсюлмански духовник, живеещ в Пенсилвания, който е обвинен, че се опитва да свали турското правителство – предполагаемите съюзници изпадат във все по-силни противоречия. Въпреки това сред американските политици и специалисти по национална сигурност все още цари убеждението, че при цялата „повърхностна враждебност“, турският национален елит за сигурност продължава да разглежда Съединените щати като незаменим съюзник. Анкара не може да защити националните си интереси, без да работи с правителството на САЩ, или поне така се мисли.

Но след нахлуването на САЩ в Ирак, което проправи пътя за установяването на едно далеч по-самоуверено кюрдско регионално правителство, Турция разглежда Съединените щати като дестабилизираща сила в Близкия изток. Подкрепата на САЩ за кюрдските милиции в Сирия затвърди това мнение, като тласна Турция в руските обятия и повдигна някои въпроси относно ангажимента на страната към НАТО. За да види човек колко малко днешна Турция се доверява на Вашингтон, не е нужно да се гледа по-далеч от турските планове за закупуване на модерната руска система за противоракетна отбрана S-400.

Миналия месец Пентагонът предупреди, че закупуването на руската система ще струва на Турция мястото ѝ в ръководената от САЩ програма за изработването на изстребители от клас F-35. Като член на международния консорциум, финансира развитието на F-35, Турция трябва да получи 100 от самолетите и е планирала около тях бъдещото развитие на военновъздушните си сили. Но системата S-400 е предназначена да

превъзможне американската стелт-технология¹, а Съединените щати се притесняват, че тя може да бъде използвана за събиране на ценни разузнавателни данни за изстребителя от пето поколение – данни, които могат да се окажат в ръцете на Москва, тъй като руски техници неизбежно ще поддържат части от системата. Съединените щати вече са „заземили“ турските пилоти на F-35, които се обучават в американски военни бази, а след като S-400 пристигне в Турция, страната ще бъде отстранена от консорциума F-35 и няма да получи типа самолети, чието създаване е подпомогнала.

Ердоган обаче отказа да се подчини на исканията на САЩ, като поясни, че споразумението с Русия ще бъде изпълнено. По този начин той направи важен политически избор и подаде сигнал към всички, които биха искали да слушат, че Турция е готова да се откаже от сърдечни отношения с Вашингтон в полза на функционални отношения с Москва. В този подход има ясна логика. Чрез възприемането на по-неутрална външна политика Ердоган и неговата управляваща Партия на справедливостта и развитието (ПСР) се стремят към по-тясна концепция за националните интереси на Турция, която според тях се обслужва по-добре от едно по-тясно сътрудничество с Русия по ключови въпроси на икономиката и сигурността. И макар че това едва ли ще означава някаква братска прегръдка с Москва за сметка на Вашингтон, то все пак означава, че Турция вече не разглежда Съединените щати като незаменим съюзник.

Отдалечаването

Първоначалният турско-американски алианс беше изкован въз основа на споделени опасения относно съветския експанзионизъм след края на Втората световна война. Близостта на Турция до Съветския съюз направи от нея идеален партньор за усилията на САЩ да следи основния си противник във времената на Студената война и, в случай на война, да задържи съветските дивизии в България и Армения. В замяна на това Турция получи от САЩ гаранция за сигурност, която включваше разполагане на ядрени оръжия в цялата страна, за да се предотврати евентуална съветска атака. Но през трите десетилетия след края на Студената война САЩ и Турция имаха все по-големи трудности при

¹ Тоест, правенето на самолетите „невидими“ за обикновени радарни установки. Бел. пр.

определянето на общите си интереси. Това постепенно разминаване се ускори, след като Съединените щати нахлуха в Ирак през 2003 г. и свалиха Саддам Хюсеин, с което създадоха там вакуум на властта, частично запълнен от регионалното правителство в иракския Кюрдистан. С подкрепата на САЩ кюрдски официални лица облякоха в законова форма независимостта на собствените си управляващи институции, с което обезсърчиха турските национални елити, които разглеждат кюрдския национализъм като екзистенциална заплаха за страната си. Анкара се бори с кюрдски сепаратисти в продължение на вече няколко десетилетия и се тревожи, че Турция може да бъде разпокъсана по етнически признаци, ако значителното кюрдско малцинство в страната бъде постоянно окуражавано.

Нещата само се влошиха след избухването на войната в Сирия. Анкара се опита да маргинализира сирийските кюрди, които в началото на 2012 г. поеха контрола над граничните региони, където са мнозинство. Първоначално Анкара се опита да привлече на своя страна доминиращата кюрдска бунтовническа група, Партията на демократичния съюз (ПДС), и да я подчини на по-широкия, поддържан от Турция бунт срещу президента Башар Асад. ПДС и свързаните с него кюрдски военни милиции са сирийски клон на Кюрдската работническа партия (ПКК), сепаратистка бунтовническа група в Югоизточна Турция, считана за терористична организация както от САЩ, така и от Турция. Чрез включване на сирийските кюрдски бойци в една по-голяма коалиция срещу Асад, върху което тя упражнява значително влияние, Анкара се надяваше да предотврати появата на управлявана от кюрдите протодържава под влиянието на ПКК, и да осигури запазването на силно централно правителство в Сирия.

За известно време тези усилия не поставяха Анкара в пряк конфликт с Вашингтон. Всъщност Турция се опита да убеди Съединените щати да използват военна сила, за да свалят Асад или най-малкото да откажат на неговия режим достъп до северната част на страната. Турция агресивно подкрепяше онова, което в нейните очи представляваше бъдещото сирийско правителство, и се опитваше да привлече САЩ да утвърди това правителство на власт. В крайна сметка тя не успя да манипулира американската огнева мощ в своя полза, а политиката ѝ на затваряне на очи за джихадистките бунтовнически фракции в северна Сирия я постави в сблъсък с Вашингтон.

През цялото време от 11 септември насам Съединените щати се опитват да отнемат безопасните убежища на джихадистките групи. Но американската общественост е все по-уморена от разширените военни операции с интензивна употреба на ресурси, като войните в Ирак и Афганистан, и Вашингтон е подложен на нарастващ политически натиск да работи чрез местни сили, вместо да ангажира директно американските войски. С появата на бунтовнически групировки, свързани с джихадисти в районите по границата, Съединените щати решиха да използват друг партньор: сирийските кюрдски милиции, изборът на които изпрати ясен сигнал към Анкара, че САЩ ще поставят интересите на собствената си национална сигурност пред онези на Турция. Анкара отвърна на предизвикателството, като нахлу в Северна Сирия на два пъти, през 2016 и 2018 г., с цел да принуди Съединените щати да прекратят връзките със сирийските кюрдски милиции и да предотврати формирането на автономна кюрдска област по границата.

С постепенното разминаване на американските и турските интереси в Сирия, Анкара започна да оценява по нов начин традиционния си респект към Вашингтон и по други въпроси на националната сигурност. В продължение на повече от десет години управляващата ПСР се опитваше да намали зависимостта на Турция от САЩ и да утвърди страната като независима, глобална сила. Турските политици, водени от бившия премиер Ахмет Давутоглу, популяризираха идеята за пост-американски Близкия изток, в който регионът би потърсил лидерство в лицето на Турция. По същество Анкара се опитваше да продаде на турската общественост идеята, че „отделянето“ от Съединените щати е в интерес на страната. Първоначално тази идея беше посрещната със значителен отпор в рамките на турската отбранителна бюрокрация, но след почти 17-годишното управление на ПСР, през което време Съединените щати опълчиха Турция срещу себе си, чрез партньорството със сирийските кюрди, един все по-голям и нарастващ дял от елита на националната сигурност се обърна срещу Вашингтон. В резултат на това Анкара успя да постави в ход партньорства с други регионални и глобални участници.

Един слабо вероятен съюз

Обръщането на Анкара към Москва не беше предрешен факт. Русия има дълга история на намеса в турските дела, като например използване на пропаганда, за да се упражни влияние върху изборите в страната,

провеждане на кибератаки по нейната инфраструктура и организиране на убийства на руски дисиденти, базирани в Турция. През голяма част от сирийската гражданска война двете страни подкрепяха противоположни фракции. И все пак, докато Анкара постепенно се откъсваше от Вашингтон, едно по-тясно партньорство с Москва стана малко по малко възможно. Отношенията между Турция и Русия не са официален съюз и в този момент те все още са по-слаби от онези между Анкара и Вашингтон. И все пак динамиката в Сирия обяснява защо Турция е в състояние да затвори очи за различията си с Русия, докато връзките със САЩ се оказват във все по-“разредено“ състояние.

По ирония на съдбата, сътрудничеството на Турция с Русия се случи само защото на сирийското бойно поле Москва успешно разгроми подкрепяните от Анкара сили. След като Турция свали руски бомбардировач Су-24 през ноември 2015, Русия съсредоточи бомбардировките си върху сухопътния маршрут, използван от Турция за снабдяване на съюзниците ѝ в северна Сирия. След това, чрез тежки бомбардировки на турските линии за доставки в Халеб, в края на 2015 и началото на 2016, Русия прекъсна достъпа на Анкара до този град, който беше в центъра на турските усилия за оказване натиск върху Асад, още от началото на войната. В резултат на това Турция беше по същество изключена от конфликта, което наложи намаляване на турските амбиции в Сирия до един значително по-тесен фокус върху бежанците и кюрдите. Анкара осъзна, че ще трябва да работи с Москва, ако би искала да управлява потока от бежанци, идещ откъм засегнатите от конфликти райони. И тя го направи, като затвори границата и изгради лагери в Сирия, където да настанява разселените хора. Но битките в пограничните райони правеха всичко това по-трудно за управление, така че Турция използва отношенията си с Русия, за да окаже натиск върху Асад, с цел да ограничи обхвата на бойните операции в тези области.

В същото време Русия се очерта като най-надеждният военен партньор на Турция в Сирия, като даде възможност на Анкара да възобнови ограничените си бойни операции в граничните региони, които поддържат натиска върху кюрдите, без да заплашват реално управлението на Асад. Русия има полза от тези операции, защото повишава напрежението между САЩ и Турция, което пък от своя страна повишава напрежението в световен мащаб, тъй като и двете страни са членки на НАТО. Освен това Русия е и най-добрият път за Турция, чрез който да се оказва

влияние върху евентуалното мирно споразумение и потенциално дори върху една нова сирийска конституция – и двете неща ще дадат възможност на Анкара да осуетява кюрдските амбиции за самоуправление на североизток. Междувременно, като част от каквото и да е мирно споразумение, Турция вероятно ще трябва да участва в предаването на опозиционните милиции, които е подкрепяла в хода на целия конфликт. Именно тези реалности подпомагат възникването на едно символично руско-турско сътрудничество, в което всяка от двете страни се нуждае от другата, за да сложи край на конфликта.

Всичко това помага да се обясни защо Турция продължава да държи на S-400. Условията на сделката за ракетната система издават политическия характер на споразумението. В исторически план, турските отбранителни поръчки отдават приоритет на трансфера на технологии и локализираното производство от турски подизпълнители. Русия отказа да позволи трансфер на всякакви значими технологии в Турция, тъй като Турция си остава член на НАТО и следователно може да сподели важни руски технологии с алианса, ако отношенията с Русия се влошат. А това означава, че в този случай Турция е избрала да се откаже от традиционните си приоритети в областта на обществените поръчки, като същевременно рискува бъдещето на военновъздушните си сили, за да задълбочи отношенията си с Москва.

Загубата на F-35 няма да бъде единствената непосредствена цена за новата, по-независима външна политика на Анкара. Във връзка с конфликта около системата S-400 Вашингтон заплаши да наложи също и икономически санкции, а освен това посочи, че ще остане в Сирия, където ще продължи да работи в тясно сътрудничество със сирийските кюрди. Но в дългосрочен план Ердоган и управляващата ПСР залагат на това, че една неутрална външна политика ще обслужва по-добре интересите им както в Сирия, така и срещу кюрдските бунтовници у дома. Казано по-просто, те не мислят, че връзката им с Вашингтон е толкова ценна, колкото Вашингтон най-вероятно смята.

Аарон Щайн е директор на програмата за Близкия изток към Института за външна политика (Филадельфия, САЩ). Преди това е бил постоянен старши сътрудник на Атлантическия съвет, където е ръководел свързаната с Турция изследователска програма, със специален акцент върху кюрдските групи в Сирия и Ирак.

Новата динамика на Гърция

Автор(и): Артемис Сийфорд и Бенджамин Хадад

Защо Атина вече не е черната овца на Европа

Последното десетилетие беше доста грубо за Гърция. След **глобалната финансова криза** от 2008–2009 г. страната загуби една четвърт от своя БВП и се превърна в черната овца на Европа за това, че почти доведе [ситуацията на ЕС] до **имплозия** на еврозоната. Но преди около четири години страната започна спокойно възстановяване. При премиера Алексис Ципрас и неговата партия Сириза икономиката се върна към положителния растеж, популистките движения загубиха импулса си, а отношенията на Гърция със съюзниците и много от съседите ѝ се подобриха. Но успехите на Ципрас, особено във външната политика, не се трансформираха в популярност вътре в страната. И така на 8 юли гърците се събудиха с новината, че лидерът на опозицията Кирякос Мицотакис и неговата дясноцентристка партия Нова демокрация са победили Ципрас с огромна преднина.

Макар и да е далеч от някакъв коренен поврат, победата на Мицотакис дава на гърците по-добри основания да гледат оптимистично към бъдещето. Въпреки че Ципрас спомогна за възстановяването на Гърция, широкият избран мандат на Мицотакис и впечатляващият му технократски кабинет подсказват, че той е в по-добра позиция от предшественика си да ускори положителния импулс на страната. За реформиране на икономиката и връщане на чуждестранните инвеститори трябва да се работи още много, но новото ръководство на Гърция е готово да затвори страницата на едно десетилетие, което повечето гърци сигурно предпочитат да забравят.

Постоянно подобрене

Икономическата криза в Гърция **достигна върха си** през 2015 г. През онази година нивото на бедност сред пенсионерите достигна 45% (и правителството почти изчерпа парите за пенсии), докато младежката

безработица достигна 50%. След това премиерът Ципрас заплаши да отхвърли мерките за строги икономии, които високо задлъжнелите гръцки правителства бяха приели от 2010 г. насам, в замяна на спешно финансиране от Международния валутен фонд и Европейската централна банка. Но **в крайна сметка той отстъпи**, приемайки условията на кредиторите през лятото на 2015 г., с което проправи пътя към постепенното възстановяване на страната.

Днес съкращенията на правителствените заплати и другите публични разходи най-накрая започват да се изплащат. Гърция започва да се справя с огромния си държавен дълг – първичният му излишък, т. е. разликата между държавните приходи и разходи, сега възлиза на около три процента, в сравнение с отрицателните девет процента през 2013 г. Очаква се през тази година гръцката икономика да нарасне с два процента – едно от най-високите нива в Европа. А безработицата, която беше достигнала 25% през 2015 г., е спаднала до 18%.

Инвеститорите вече са взели това под внимание. Понастоящем се реализират големи строителни проекти в Атинската ривиера, досега пренебрегваната крайбрежна ивица на града. В центъра на Атина китайски посетители разграбват евтини недвижими имоти по силата на специална визова програма, която предоставя разрешения за пребиваване на чуждестранни инвеститори. В Северна Гърция енергийните и инфраструктурните проекти, сред тях изграждането на Трансадриатическия газопровод – един проект от 4,5 милиарда евро, чрез който ще се транспортира газ от Централна Азия до Западна Европа – създават работни места, като същевременно подобряват регионалното положение на Гърция. Възвръщаемостта на десетгодишните държавни облигации е на рекордно ниски нива, което подсказва завръщане на доверието към пазара в страната, а общият индекс на Атинската фондова борса се е повишил с около 40% от началото на годината.

Ципрас заслужава признание за поставянето в ход на това икономическо възстановяване. Най-важното наследство на заминаващия си министър-председател обаче е в областта на външната политика. Миналата година той председателстваше уреждането на 27-годишния спор на Гърция със северната ѝ съседка, която се съгласи, като част от сделката с Атина, да промени името си от Македония на Северна Македония. Споразумението от **Преспа** проправи пътя за присъединяването на Северна Македония към НАТО. По този начин то помогна за стабилизиране-

то на Балканите (а Ципрас и неговият северномакедонски колега дори бяха номинирани за Нобелова награда за мир). Освен това то утвърди Гърция като доверен събеседник за Съединените щати на Балканите и Източното Средиземноморие.

Но дипломатическият успех на Ципрас беше постигнат на определена цена. Сега с името „Македония“ се обозначава както съвременен регион в Северна Гърция, така и древната родина на Александър Велики, един гръцки национален герой. Много гръцки избиратели, включително такива от консервативната десница и крайната левица, не само изпитват усещане за историческа собственост над името, но и се страхуват от бъдещи териториални посегателства от страна на Северна Македония. Тези избиратели се чувстват предадени от споразумението от Преспя, което тълкуват като знак за слабост от страна на Ципрас. Това усещане за предателство, съчетано с общото разочарование от бавния темп на икономическо възстановяване и травматичния спомен за неуспехите на Ципрас в преговорите с кредиторите през първите шест месеца на 2015 г., доведоха до загуба на изборите за Сириза.

Мицотакис, един образован в САЩ реформатор, вече представи амбициозна програма за дигитализиране на правителството, привличане на чуждестранни инвестиции и реформиране на трудовите отношения и образованието, наред с други приоритети. За разлика от предишното правителство, неговият кабинет включва много технократи със значителен опит в частния сектор и в чужбина. И за разлика от Сириза, която трябваше да си партнира с малка дясна партия, за да сформира правителство, Нова демокрация разполага с абсолютно мнозинство, което ѝ дава по-голяма свобода да продължава с реформите. Освен това Нова Демокрация успя да изтласка в политическата периферия крайно дясната групировка „Златна зора“, която не получи парламентарно представителство при тези избори.

Задачата на Мицотакис

От Мицотакис зависи как в момента да се използват максимално тези положителни тенденции. Основните му приоритети са да разхлаби скованата гръцка бюрокрация и да засили икономиката. Гърция си остава една от най-лошите за бизнес страни в Европа, а заплашителните нива на данъчно облагане държат въвн от страната както инвестициите, така и талантите. Първият лакмусов тест за новото правителство ще

бъде дали то ще може да се опълчи срещу специалните групови интереси, например утвърдените олигарси и професионалните съюзи, за да либерализира пазара на труда, да увеличи чуждестранните инвестиции и да се бори с корупцията. Освен това Мицотакис ще трябва да подобри обществената инфраструктура и да реформира съдебната и образователната система на Гърция.

В международен план Мицотакис трябва да използва споразумението от Преспа, за да подобри още повече глобалната репутация на Гърция. Бизнесмените от Северна Гърция желаят по-добър достъп до пазарите на Балканите, а Атина има възможност да затвърди репутацията си на сила, подпомагаща стабилността в Южна Европа. Американските дипломати например все повече се обръщат към Гърция като алтернатива на Турция, за да осигуряват мир и стабилност в Източното Средиземноморие. Сенатът на САЩ обмисля Законопроект за сигурност и енергийно партньорство в Източното Средиземноморие, който ще засили подкрепата на САЩ за тристранното партньорство между Гърция, Кипър и Израел в областите на отбраната и енергетиката. След като през 2018 г. излезе от последната фаза на спасителната програма на ЕС, Гърция вече има шанс да докаже, че може да и да решава, а не само причинява, проблеми на международната сцена.

За да постигне това, Мицотакис ще трябва да държи под контрол националистическите елементи в партията си. През последните години Нова Демокрация се отклони надясно, за да може да се конкурира с крайно десните партии като Златна зора и проруската „Гръцко решение“. Нова демокрация традиционно е скептично настроена към многообразието, миграцията и правата на ЛГБТ, а отделни нейни фракции се заиграват с идеи като национализъм, ксенофобия и расизъм. В миналото Мицотакис имаше трудности със задържането на тези десни елементи, но сега вече демонстрира определени успехи. В упрек към националистическото крило на партията си той обеща да следва споразумението от Преспа, когато дойде на власт, и успя да задържи екстремистките кандидати въвн от листите на Нова демокрация по време на майските избори за Европейски парламент.

Отваряне на нова страница

Европа също трябва да направи свой принос за възстановяването на Гърция. Берлин и Брюксел трябва да следват примера на Вашингтон и

да признаят, че Атина вече не е проблемно дете. По ирония на съдбата, въпреки всички приказки за криза в трансатлантическите отношения, администрацията на Тръмп е ангажирала Гърция по-ефективно, отколкото европейците.

Всъщност Гърция трябва да бъде представена като история на определен успех за ЕС. През тази есен Брюксел е изправен пред потенциален сблъсък с Рим заради италианския бюджет, в който Гърция може да предостави положителен контрапункт: една държава-членка на ЕС, която подобрява позицията си на континента, като си сътрудничи с Брюксел по въпросите на еврозоната и миграционната криза и, докато прави това, успява да се наложи над различни популистки и екстремистки политически сили. Сега Брюксел трябва да разчита на Атина да играе положителна роля в Западните Балкани, където лидерите на ЕС **предупреждават** срещу все по-нарастващо китайско и руско влияние. А проучванията на евентуални находища на нефт и газ близо до бреговете на Гърция могат да предоставят възможности за подобряване на енергийната независимост на Европа.

Всички тези въпроси трябва да стоят на централно място при следващата среща между лидерите на ЕС и Гърция. Промяната на ръководството – както в Гърция, така и на европейско равнище – дава възможност за ново начало. Урсула фон дер Лайен, евентуалната заместничка на Жан-Клод Юнкер като председател на Европейската комисия, трябва да се опита да изгради положителни връзки с Мицотакис. Един от начините за това е да направи от Атина една от първите си спирки след встъпването в длъжност.

Изборът на Мицотакис е положителен знак не само за гърците. Това е повод за оптимизъм за ЕС като цяло – едно събитие, което подсказва, че разумните дясноцентристки сили могат да отблъснат популистите както отдясно, така и отляво. И все пак, колкото и окуражаващи да бяха тези избори, Гърция не може да се възстанови сама. През последното десетилетие партньорите на страната в Европа и останалия Запад разглеждаха Гърция като безнадежден случай. Време е те да признаят напредъка на страната и да започнат да създават нови отношения.

Артемис Сийфорд е докторантка по политически науки в Станфордския университет и стипендиантка към Атлантическия съвет. Изследванията ѝ са съсредоточени върху пресечната точка между политическата теория и имиграционното право.

Бенджамин Хадад е директор на инициативата „Бъдеща Европа“ към Атлантическия съвет във Вашингтон.

Коментари (1)

- **05-08-2019|Петров**

Искам да добавя една стара турска мъдрост. Може би доста хора я знаят, но все изглежда верна.

Младите отишли при султана и му казали колко е умен, колко много знае, но не ги иска да му служат. а те са толкова способни.

Той им казал да дойдат. Поставили една голяма тепсия с пилаф и на всеки дали една лъжица с дълга дръжка и им казали да ядат само с лъжицата като я държат на края. Младите се опитали така или иначе. но

пилафа не влизал в устата им и се отказали. Тогава султана ги скрил зад решетките на харема и казал да гледат.

Дошли старите, седнали и вземали дългите лъжици и подали пилафа в устата на другите. И добре се наядли.

Каква е поуката. Ние на Балканите все чакаме някой да ни предложи тепсията с пилаф, но ще се пребием едни други, защото всеки иска да яде само с своята лъжица.

В Стенфорд не е така. Никой не се интересува кой с каква лъжица яде, може да е бяла, черна, сива или смесена. Хората ценят ако някой може да достави добро ядене, а НЕ кой с каква лъжица ще го прави, и никой не го брои.

Колко много можеше да се направи, ако на Балканите гледахме да се нахраним добре едни други, а не да се бием за своите лъжици.

Ако си помагахме едни други, може би щяхме да сме като Швейцария, където знаят как да ядат с френски, немски и италиански лъжици и са винаги сити, а ние вечно гладни.

Стара история, но все пак нова.

Устни традиции и форми на изразява при българските турци

Автор(и): Ибрахим Карахасан-Чънар

Устните традиции и форми на изразяване включват два съществени компонента: съхраняване на майчиния (матерният) език и опазването и съхраняването на устната фолклорна традиция. И двата компонента имат запазено място в нематериалното културно наследство на всяка етнокултурна общност и са неразривна част от националното ни културно богатство.

Майчиният език е един от съществените маркери за етнокултурно различие, фактор за културна идентичност и интеркултурно взаимодействие. В този смисъл неговото опазване и съхраняване е обвързано с държавните политики и законите, свързани с правото на образование и на майчин език. Конституцията на България гарантира правото на изучаването на майчин език (чл. 36) и правото на образование (чл. 53).

Действащата нормативна рамка напълно съответства на международните норми. Същността, целите и ангажиментите на държавата ни по отношение на интеркултурното образование са заложили както в документи на ООН и на европейските политически институции и организации, така и в документи, в които те се пречупват през призмата на правата на лица, принадлежащи към малцинствата. В системата на ООН това са: Всеобща декларация за правата на човека, Международен пакт за граждански и политически права, Международен пакт за икономически, социални и културни права, Международна конвенция за правата на детето и Декларация за правата на лица, принадлежащи към национални или етнически, религиозни и езикови малцинства.

Чл. 27 в Международния пакт за граждански и политически права съдържа често цитираната разпоредба относно спецификата за защитата на малцинствата, а именно: „държавите в които съществуват етнически, религиозни или езикови малцинства не могат да бъдат лишавани от правото да имат съвместно с другите членове на своята група

собствен културен живот, да изповядват и практикуват собствената си религия или да си служат с родния си език“. От своя страна в чл. 4 на Декларацията за правата на лица, принадлежащи към национални или етнически, религиозни и езикови малцинства, от държавите-страни се изисква да защитават съществуването и идентичността на такива малцинства и да създават условия, които да утвърждават, запазват и развиват тази идентичност¹.

В рамките на Европейски съюз ска следните документи: Харта за основните права и Политика на ЕС за опазване и насърчаване на регионалните и малцинственни езици. Чл. 22 на Хартата утвърждава провеждането на политика за развиване на културното многообразие: „Съюзът уважава културното, религиозното и езиково разнообразие“. Европейският парламент е приел серия от резолюции, подтикващи към действия за регионалните и малцинствените езици. Действията са насочени към местни езици, използвани по традиция от част от населението на държавите-членки на ЕС, както и в страните от Европейското икономическо пространство².

В системата на ОССЕ ключови са препоръките от Хага на Върховния комисар за правата на малцинствата. Те се спират на ключовите изменения на мултикултурното образование, на механизмите за организиране на малцинственото образование и на задълженията на държавите в тази сфера, така че да се удовлетворят образователните права на малцинствата. Включват насоки относно начина, по който малцинствените езици да се включват в учебния план, в учебните програми и в преподаването и да се утвърждават като част от интеркултурните аспекти на училищното образование, особено в смесена етническа среда.

В системата на Съвета на Европа особено важни са следните 4 стандарта: Европейска конвенция за правата на човека и основните свободи, Европейска харта на регионалните и малцинствени езици, Европейска социална харта и Рамкова конвенция за защита на националните малцинства (РКЗНМ). Най-важният документ в сферата на защитата на езиците на малцинствата е Европейската харта за регионалните и

¹ Подробен списък на международни правни инструменти и политически документи по линия на ООН относно интеркултурното образование може да се намери в наръчника „UNESCO Guidelines on Intercultural Education“ 2006 г. стр.20-30.

² За повече информация в страницата на Евромозайка>, http://ec.europa.eu.education/languages/languages-of-europe/doc145_en.htm.

малцинствените езици (ЕХРМЕ) на Съвета на Европа, влязла в сила през 1998 г. Тя няма за цел защитата на малцинствата сами по себе си, а цели защитата на малцинствените езици, говорени от малцинствените групи, които се различават от официалния език и езици.

Най-широко ангажиментите на държавата за гарантиране на правата на малцинствата и на механизми за прилагането им са изложени в Рамковата конвенция за защита на националните малцинства (РКЗ-НМ) – единственият международен документ по правата на малцинствата, имащ задължителен характер за страните, присъединили се към него¹.

Констатациите относно осигуряване на възможност и създаване на условия за изучаване и упражняване на майчиния (турски) език в държавната мрежа са крайно неудовлетворителни. За последните 15 години езикът е излязъл от дневния ред на много общински структури, НПО и пр. Това се дължи на сбор от проблеми: финансови и други ресурси, наличието на учители с педагогически билингвални компетентности, наличието на подходящи учебници, слаба мотивация у родителите и др. В някои случаи степента на владене на майчиния език от децата и техните родители, които принадлежат към турския етнос, не е достатъчна и се ограничава до битово ниво. В този случай ролята на образователната система в съхраняването и развитието на малцинствените култури би била особено полезна, когато родителите нямат възможност да предават на децата си езика и традициите на своята група и разчитат за това на училището.

Като цяло училищата и предучилищните образователни институции не поддържат изрични политики по отношение на организацията на физическата и социалната си среда по начин, по който различните култури и езици на посещаващите ги деца и ученици да придобиват видимост по балансиран начин. В единични случаи са налице утвърдени процедури и механизми за противодействие на дискриминативно и нетолерантно поведение. Визуалните елементи на физическата среда (картини, плакати, надписи, снимки и др.) рядко отразяват по коректен и креативен начин присъствието на разнообразните етнически групи, езици и култури, представени в училището, предучилищното заведение или читалището. Езиковото разнообразие е крайно „затъмне-

¹ РКЗНМ е ратифицирана от 38-то Народно събрание със закон, приет на 18.02.1999 г.

но“ – отсъстват илюстративни елементи (надписи, постери и пр.), които да подсказват към кои езикови групи принадлежат децата. Извънкласните форми, които са много подходящи за интеркултурни дейности, най-често са със стеснен периметър, поради липса на учители (примерно драмсъставите, музикални и арт групи), а при делегираните бюджети средствата за тях допълнително се окастрят. Буди тревога факта, че не се отдава полагащото се внимание на значимостта и приноса на майчините езици за поддържане на езиковото разнообразие. По начина по който е регулирано и организирано изучаването на майчините езици на децата, принадлежащи към малцинства, се поддържат сериозни и устойчиви пречки с негативни последици, и по-конкретно от обстоятелството че:

1. Образователната нормативна уредба и практиките по тези въпроси са сериозно изостанали от принципите и изискванията, заложи в международното право, на базата на които са построени политиките на демократичните образователни системи в други страни.

2. Критично ниска е ефективността на действащата нормативна уредба във връзка с изучаването на майчиния език като отделен предмет. Промените в нея, внасяни през годините, са козметични, несинхронизирани помежду си, както и с правата и реалните потребности на децата.

3. Прилаганият у нас законодателен подход не осигурява нормативна възможност за включване на майчиния език в двуезични програми с официалния, с което силно ограничава образователните права на малцинствените деца, неотчитайки:

– големия потенциал на двуезичните подходи и програми да ползват майчиния език, освен като инструмент за собственото му развиване, но и за осигуряване чрез него на устойчив напредък по официалния език и по учебните предмети;

– психологическите дадености на билингвалното дете, според които най-добри резултати от обучението по учебните дисциплини и усвояването на официалния език се постигат, ако в предучилищното и началното образование са осигурени механизми за активно включване на майчиния му език в рамките на специализираните двуезични програми;

– съществуващите у нас реалности, че около 40 % от децата в първи клас (по данни на МОН от последните години) са с майчин език, раз-

личен от българския (от тях около 20 % са с турски такъв) и значителна част от тях влизат в предучилищните подготвителни групи или в първи клас с минимални познания по него;

– факта, че двуезично обучение у нас на практика се прилага (в профилирани паралелки и училища с преподаване на чужд език), без ясна логика защо майчините езици са различно третирани.

Обезпокоителни са практиките за оказване на психологически натиск, водещ до въздържане от изучаване на майчините езици, които се прилагат в редица училища в етнически смесени райони. Именно сумарното въздействие на препятствия от подобно дълбочинно естество пред изучаването на майчиния език (в случая турският), а не загубата на интерес към него (както твърдят образователните власти) довежда до драстично намаляване на броя на децата, които го учат. Режимът на ограничаване ползването и развиването на майчините езици въздейства на различни нива:

1. Устойчиво незадоволително остава усвояването както на майчиния, така и на официалния език.

2. Крайно ниско е нивото на межкултурно приобщаване и интеграция в училищното образование.

3. Силно негативно е въздействието на тези ограничителни политики върху нагласите в обществото. Поддържаното продължително ограничаване на езиковите права на малцинствените групи неизбежно насърчават латентните дискриминативни нагласи в обществото за превъзходство на езика и културата на доминиращата група, благоприятстват разрастването на ксенофобията и нарушават механизмите на междуетническата толерантност и общуване.

Събирането, проучването, архивирането и социализирането на устната фолклорна традиция на етническите и религиозните малцинства е също важен компонент от мозайката на КИН. Издирването, записването и обработването на тяхната устна традиция под формата на предания, легенди, приказки, разкази (меморати), песни, пословици, поговорки, гатанки, афоризми и др. води началото си още преди Освобождението, но истински систематични действия за тяхното съхраняване започват в началото на ХХ век, под ръководството на директора на Народния музей Димитър Маринов. През 20-те години на ХХ в. Народния етнографски музей започва събиране и записване на народните песни от всич-

ки български фолклорни области, а малко по-късно те са публикувани в сборници, където се срещат и турски песни¹.

През втората половина на ХХ в. научните институти по етнография и фолклор при БАН извеждат за свой приоритет събирателската и проучвателна дейност в отделни региони, където живеят компактни етнически групи. В края на 80-те години нарастват изследванията на специалистите за турската етническа общност, като те вече губят своята идеологическа окраска и се съсредоточават върху истинското научно поле. Особено активни в събирателската дейност са културните институции: РИМ в Плевен, Русе, Разград, Шумен, Пловдив и др., които проявяват специфичен интерес към устното творчество на местните етнически и религиозни общности. Важни центрове за издирването, събирането и издаването на фолклорни произведения са Центърът за източни езици и култури при СУ „Св. Климент Охридски“, ШУ „Еп. Константин Преславски“, Институтът по балканистика към БАН, Институтът за етнология и фолклористика с Етнографски музей към БАН и др.

Особена мисия има БНР със своя Архивен и Златен фонд, където се записва и архивира устната фолклорна традиция на малцинствата. Сред тях са редица изпълнители с турски произход: Кадрие Лятифова, Емел Табакова, Седика Ахмедова, Осман Азиз, Мустафа Чаушев, Йълдъз Ибрахимова и др. В издирването, записването и съхраняването на устната традиция участват и НПО на турското малцинство, представители на които се изявяват и на национално и на местно ниво. Най-добрите образци на малцинствата са качени на звуков носител, а в последното десетилетие част от техните фондове се дигитализират. Голяма информация се съдържа и в архивите на ИЕФЕМ-БАН и библиотеките на висшите учебни заведения в страната. Съвременен регистър на нематериалното наследство е изготвен по линия на проект „Национална система Живи човешки съкровища (2001-2002), финансиран от Министерството на културата и Националната комисия на ЮНЕСКО в България².

Създадена през вековете и пълноценно функционираща до наши дни, народната култура на турците в България представлява голямо богатство. Тя притежава непреходни духовни ценности и е непресъхващ извор за вдъхновение и естетическа наслада. И не на последно място, тя

¹ Стоин, В. Народни песни от Тимок до Вита. – София, 1928; Същият. Народни песни от Средна Северна България. – София, 1931.

² <http://www.treasuresbulgaria.com/main.php>.

се явява важен фактор за културно взаимодействие между различните етнически и религиозни общности. Нейното съхраняване, духовно възпроизводство и изследване представляват една от приоритетните задачи на фолклористиката и културологията.

Фолклорът на турците у нас е предмет на издирване и изследване още от средата на XIX в. Редица българските възрожденски писатели като П. Р. Славейков, Н. Геров и др. издирват, проучват и записват образците на турския фолклор¹. След Освобождението СУ „Св. Климент Охридски“ и други научни институти стават центрове за изучаването и за издаването на образци на турския фолклор в България. Бележити учени като Ив. Шишманов, Ст. Чилингиров, Д. Гаджанов, М. Арнаудов, П. Динеков изследват различни страни на турския фолклор и неговите взаимоотношения с българския фолклор². Тази традиция продължава и след Втората световна война, когато израстват нови поколения изследователи на българо-турските фолклорни отношения: В. Вълчев, М. Стайнова, Е. Огнянова, Е. Боев и др.³

Интелектуалци из средата на турското население в България проявяват също жив интерес към народната култура. Организации като Учителския съюз още през 1912 г. насочват усилията на учителите към издирването и събирането на образците на турския фолклор. Важна роля в това отношение изиграва Държавният турски педагогически институт (1918-1928 г.), Медресет-юн Нюваб – Шумен, със среден и висш курс (1922-1947 г.), народните читалища и др.⁴ Трябва да се признаят големите заслуги в издирването и в изучаването на турския фолклор в България на Риза Моллов и Ибрахим Татарлъ. Р. Моллов поставя основите на

¹ Славейков, П. Р. Избрани съчинения. Т. III, С., 1968; Геров, Н. Речник на българския език. Т. I-V, С., 1895-1904.

² Шишманов, Ив. Събрани съчинения. Т. 2, С., 1966, с. 7 и сл...; Чилингиров, Ст. Турски словици, поговорки и характерни изрази. - // ИНЕМ, 1922, № 3-4, с. 157-171; 1923, № 1-2, с. 59-65; 1936, № 12, с. 153-156; Гаджанов, Д. Етнография и първи опит за класификация на османските диалекти. Виена, 1912; За турските говори в Делиормана. – Юбилеен сборник в чест на проф. Л. Милетич. С., 1912 и др.; Арнаудов, М. Очерци по българския фолклор. С., 1934; Динеков, П. Очерци по български фолклор, Т 1-П. С., 1974; Битови приказки и анекдоти. - // Българско народно творчество, Т 10. С., 1964.

³ Вълчев, В. Хитър Петър и Настрадайн Ходжа. С., 1975; Staynova, M. Les personales de Hitar Petar (Piree le inoud) et de Nasreddin Hodja dans le literature populaire Bulgare – In: Etudes Balkaniques, 4-1966, p.199-212 etc; Огнянова, Е. От извора – фолклорни студии. С., 1980.

⁴ Şimşir, B. Bulgaristan Türkleri. Ank., 1986, s. 58; Tatarlı, İ. Şumen Devlet Türk Öğretmen Okulu – Darül Muallimin. „Ümit“ dergis, Sayı 5, Kasım 1995, s.16-18.

първия университетски курс по турска народна литература в СУ „Св. Климент Охридски“ като съчетава научно-изследователската работа с издирвателската дейност на терена. За съжаление някои негови капитални изследвания остават в ръкописи¹. Що се отнася до И. Татарлъ, той е роден в гр. Никопол, и е един от ерудитите в турския език, литература и фолклор. И. Татарлъ е автор на редица ценни трудове: „Някои основни въпроси на турския фолклор и литература в България. Турците в българските земи (изследователски подходи)“ (2003), „Турската литература в контекста на световната литература (2004), „Художествени методи и литературни направления в в новата и най-новата турска литература“ (2004), „Настрадаин Ходжа“ (2007) и др. Изследователи в областта на турския фолклор у нас са още: Юсуф Керим, Салих Бакладжъ, Мухаррем Тахсин, Ибрахим Бейрулла, Исмаил Чавушев и др.²

От турските учени научен интерес към фолклора проявяват Ахмет Мердивенджи, Ахмет Таджемен, Билял Шимшир, Осман Перемеджи, Осман Кескиоглу, Наили Пертев Боратав³. Интересното е, че всички те са родени в България, а по-късно са емигрирали в Република Турция. През последните години Министерството на културата чрез съдействието на различни изследователски институти и центрове в Турция, разви полезна дейност, в резултат на което беше реализирана част от многотомната поредица за турския фолклор извън границите на Турция. Том VIII е посветен на турския фолклор и на турската литература в България.

Големи заслуги в издирването, изследването и издаването на тюркските фолклорни образци имат унгарски и руски учени: И. Кунош, Г. Немет, В. Гордлевски, Е. Маштакова и др.⁴ Няма да е пресилено ако се каже, че Игнац Кунош и неговите унгарски колеги са пионери в издирването

¹ Molla, R. Edebiyat Makaleleri. S., 1958; Bulgaristan Türk Halk Şiiri. S., 1959.

² Kerim, Y., Şişmanoğlu, A. Türk Atasözleri ve Özlü Sözler. S., 1955, 1960; Baklacı, S. Hani bir söz var ya.... Bulgaristan Türkü'nün Atasözleri. İst., 2002. Tahsin, M. Çarıklı Filozof, Mehmet Gerenli Şakaları. Bursa, 1994; Beyrulla, İ., Güneri. H. Rumeli Manilerinden Seçmeler. S., 1997; Ялъмов, И. Настрадаин Ходжа и българския фолклор. С., 2007.

³ Merdivenci, A. Bulgaristan Türkleri ve Osmanlıpazarı Bölgesi, Ank., 1997; Tacemen, A. Bulgaristan Türkleri, 1878-1990. Adana, Türk Ocağı Yayınları, 1991; Şimşir, B. Bulgaristan Türkleri...; Peremeci, O. Türk Atasözleri (1874-1945). Şumnu, 1934; Keskioglu, O. Bulgaristan Türkleri. Ank., 1986; Boratav, P. N. Nasreddin Hoca. Ank., 1996; Az gittik uz gittik, Ank., 1969; 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı. İst., 1969; 100 Soruda Türk folkloru. İst., 1973.

⁴ Kunoş, İgnaç. Türk Halk Türküleri. Ankara, 1998 ve Türk Halk Edebiyatı. İst., 1978; Nemet Gyula. TDVA, İst., 1996; Гордлевский, В. Избранные сочинения. Т. НУ, М., 1960-1968; Маштакова, Е. Из истории сатиры и юмора в турецкой литературе (XIV-XVIII вв). М., 1972.

и изучаването на турския фолклор на Балканите. И. Кунош, който има куманско потекло, съчетава научноизследователската си работа с теренна събирателна дейност. В резултат на своите систематични пътувания и издирвания той съставя и издава редица сборници от образци на народното творчество в Турция и на Балканите¹.

Най-ранните турски устни фолклорни традиции имат митологичен характер. Това са дестани², епични, героични и романтични предания. Между тях се открояват дестаните за Огуз Каган и Кьороглу, епосът за Ергенекон, книгата на Деде Коркут. Нов етап представлява преходът към записване на фолклорни произведения. Тук най-широко място заемат дестаните: „Батталнаме“, „Салтукнаме“, „Данишменднаме“ и др. Развитие получават и жанровете на: фолклорния разказ, приказките, легендите, дидактическите произведения (поговорки, гатанки, анекдоти). Развиват се и фолклорната лирика, площадния театър (Карагьоз и Орта ойуну) и т.н.

Фолклорът на турците в България познава основните родове, видове и жанрове на тюркския фолклор, но с времето много от тях са се редуцирали. Това се отнася най-вече за епическите фолклорни произведения. А. Таджемен с основание намира връзка между дастана „Ергенекон“ в обичаите на Хъдрелез сред турците в България, запалването на огньовете и тяхното прескачане и др. Песните с мотив за змея представляват нагледен пример за фрагменти от героичния епос „Деде Коркуд“. Много манита³ са пренесени и са инфилтрирани в нашите условия, като за тях упоменава в своя сборник Р. Моллов⁴.

Много по-подвижни и разпространени са кратките фолклорни жанрове. Тук ще споменем отново името на унгареца Игнац Кунош, тъй като заслугата му за класификацията на малоазийските и балканските песни (т. нар. румелийски песни) според техните мотиви, е твърде значима. Тази класификация се използва от почти всички специалисти и съставители на сборници с мани и тюркю (народна песен). Сред турското население има манита, тюркю с мотиви, свързани с конкретни събития. Такива са „Tuna Türküsü“ („Песен за Дунава“), който е в някол-

¹ Татарлъ, И. Някои основни проблеми на турския фолклор в България. // Проблеми на турската култура в България. София: Авразия, 2009, с. 43.

² Понятието има персийски произход. Разказ или поема в стихотворна форма.

³ Мани (ед. ч.) - четиристишие.

⁴ Molla, R. Edebiyat Makaleleri. S., 1958; Bulgaristan Türk Halk Şiiri. S., 1959.

ко варианта, „Tuna Nehri Akman diyor“ („Искам Дунава да спре да тече“), „Plevne Türküsü“ („Песен за Плевен“). Трябва да отбележим обогатяването на войнишките песни с мотиви от военната служба в Трудови войски (периода 1950-1989), както и цяла група песни с риболовна тематика – за гемиджии, рибари, майстори на мрежи и др.

През годините изследователски интерес представлява проблемът за взаимодействието и творческото оползотворяване между фолклора на турци и българи. В това отношение трябва да изтъкнем заслугите на Величко Вълчев за изследването на анекдотите за Настрадаин Ходжа и Хитър Петър¹. Салих Бакладжъ с много примери в своето творчество илюстрира взаимодействието и синкретизма между турските и български поговорки. Всъщност, ако трябва да бъдем коректни, тези взаимодействия са налице още от началото на XV век при първите контакти между българския и турския фолклор, при очерталото се съжителство в рамките на двете култури. Известни са песните за Мара (Тамара) – дъщеря на цар Иван Александър и сестра на цар Иван Шишман; немалко стихове или изрази в български песни са преминали от турския фолклор.

Най-третирианият персонаж в турската фолклорна традиция е Настрадаин Ходжа. Надлъгванията му с българския мъдрец Хитър Петър са пословични. Обикновено победител в „двубоя“ между двамата сред турската общност е ходжата; при българите е обратното. Трябва да отбележим, че за разлика от „народния герой“ Хитър Петър, Настрадаин Ходжа (1208-1284) е действителна историческа личност. Някои автори поставят под съмнение личността на турския мъдрец, като го приемат за обобщаващ фолклорен образ. Приема се, че Настрадаин Ходжа е роден в селището Хорто, разположено близо до Сиврихисар. Дълги години е живял в Акшехир, където се намира неговата гробница, както и тази на дъщеря му Фатма. Без да се спираме на източниците за неговата автентичност, ще кажем, че той е съвременник на Джелаледин Руми Мевлана, Шейх Хамза, Сару Салтък, Султан Велед и други известни имена, които са живели през XIII в. в Малоазийската селджукска държава.

Анекдотите за Настрадаин Ходжа са предмет на многогодишни и системни изследвания. По-известни турски автори, които са работили за

¹ Богат материал е изнесен и анализиран на научен симпозиум за Настрадаин Ходжа в София през 1996 г. 1996-1997 бе обявена от UNESCO за международна година на турския мъдрец.

дълбочено върху личността и творчеството на мъдреца са А. Гюлпънарлъ, Ф. Кюпрюлю, Н. П. Боратав, А. Джефероглу, и др.¹ Много анекдоти за Настрадаин Ходжа са пресътворени от известни художници и карикатуристи, сред които се откроява Абидин Дино². В България с проблематиката на Настрадаиновите анекдоти се занимават В. Вълчев, М. Стайнова, Д. Добрева, И. Татарлъ и др.³ Друг автор, който работи върху Настрадаиновите анекдоти и тяхното научно издаване е немецка Алберт Веселски.⁴

В наши дни продължава да бъде актуален въпросът за събирането, проучването и обработването на образците на устната фолклорна традиция на българските турци. Плодотворно поле за това представляват редица фестивали на турския фолклор. Един от проблемите на тези прояви е тяхното архивиране и социализация, т.е. те трябва да се съчетават със записването на изпълнените фолклорни произведения.

Езиковата и фолклорна култура на турците в България е еманация на тяхната душевност и житейска мъдрост. Натрупаното през вековете нематериално наследство е здрав мост между различните поколения и спояващ фактор за колективния дух на широките маси. Анализът на добрите практики в областта на опазването и съхраняването на устната традиция на малцинствата доказват тяхната уместност и нуждата от механизми за предаване на културната традиция. В условията на променената демографска ситуация в последно време са налице предпоставки словесното творчество на малцинствата да изчезне или изпадне във вакуум, което неминуемо ще доведе до дисбаланс на техния социален конструкт и на националната ни памет.

¹ Gülpınarlı, A. Nasreddin Hoca. İst. 1961; Köprülü, F. Nasreddin Hoca, İst. 1918; Boratav, P. N. Halk Edebiyatı Dersleri, Ankara, 1942; Caferoglu, A. Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar, İst. 1943.

² Gölpinarlı, A. Nasreddin Hoca Bibliografyası Üzerine Bir Deneme. Çizgiler Abidin Dino, İst. 1961.

³ Вълчев, В. Хитър Петър и Настрадаин...; Staynova, M. Les personages de...; Добрева, Д. Хитрост хитрост прехитря. Подб. и науч. коментар. – София: Наука и изкуство, 1995; Татарлъ, И. Настрадаин Ходжа. Историческата личност и фолклорният образ. Неговите анекдоти и взаимоотношенията им с народната култура на Балканите, Евразия и света. // Проблеми на турската култура..., с. 75-100.

⁴ Vesselski, A. Der Hodscha Nasreddin. T. I-II. Weimar: 1911.

Ибрахим Карахасан-Чънар е учредител на „Турски културен център XXI век“ и „Обществен съвет на етническите малцинства в България“. Член на редколегията на списанията „Етнодиалог“, „Кайнак“, „Планета“ и „Българе“. Автор на книгите „Турция“, „Етническите малцинства в България“, „Светът на исляма“ и „Етническа и религиозна мозайка на България“.

Коментари (1)

- 20-07-2019|Петров

Майчиния език като инструмент за разграничаване на хората, без да има разлика между тях, бе удобно средство за най уродливи политически решения. Забраняването му е нарушение на елементарни човешки права. Имаме много примери за това от разни балкански бабаити даже и сега.

Но има и друго. Майчиния език е детски, недоразвит, елементарен. И няма нужда да прогресира насилствено. Който иска може да доразвива майчиния си или друг език както реши. Той не е задължителен и производителен в всекидневния живот където обикновено господства друг език. Някога руски се налагаше задължително. Сега не може турски да го замести.

Пример ни е самия автор. Може би майчиния му език да е турски, според името му, но той пише великолепно на български, защото живее в България. Не съм сигурен, че може да пише така добре на майчиния си турски без всекидневна практика. Но ако може, това го е направил с допълнителни усилия, не с това което е научил като дете от майка си. Ако живееше в Турция вероятно нямаше да може да пише на български.

Александър Солженицин – Нобелова лекция по литература

Автор(и): Александър Солженицин

1

Както онзи дивак, който изумен взел странния предмет, изхвърлен от вълните на океана в пясъка или паднал от небето; предмет, отразяващ ту мъгляво, ту ярко слънчевия лъч – и го върти в ръцете си, оглежда го от всички страни и се чуди как би могъл да му влезе в работа и търси да му намери някакво нисше предназначение, без да предполага, че неговата мисия е да обслужва Висшето; така и ние, държейки в ръцете си Изкуството, самоуверено се считаме за негови стопани, смело го насочваме, обновяваме, реформираме и прилагаме като манифест, продаваме го за пари, угаждаме на силните, използваме го ту за развлечение – под формата на естрадни песнички в нощен бар, ту за политически и ограничени социални нужди; а в същото време изкуството не се осквернява от нашите опити, не губи своя произход; всеки път, независимо за какво е било употребявано, то ни дарява част от своята тайнствена вътрешна светлина.

Но можем ли да обхванем цялата тази светлина? Кой би се осмелил да каже, че е вникнал в Изкуството и е обхванал всичките му страни? А може би някой някога го е разбирал и ни го е обяснявал през миналите векове, но ние не сме могли да го запааметим; чули сме, но сме пренебрегнали и отхвърлили чутото веднага, както винаги бързайки да сменяме и най-доброто, само и само да звучи като ново! И когато отново ни кажат забравеното, ние вече и не помним, че някога ушите ни са го чули.

Един художник вижда себе си като творец на независим духовен свят и се нагърбва да го сътвори, да го насели с хора, носейки отговорност за този свят, но не може да издържи, защото такъв товар е непосилен за смъртния гений; както и въобще човекът, обявил себе си за център на битието, не е успял да създаде уравновесена духовна система. И

ако опитите са осъдени на неуспех, обикновено търсят причините в извечната дисхармония на света, в сложността на съвременната разкъсвана душа или в неспособността на публиката да го разбере; друг творец познава висшата сила и радостно работи като малък калфа под небето Божие, макар да е още по-голяма неговата отговорност за всичко написано или нарисувано за възприемчивите души. Затова не от него е създаден този свят, не от него се насочва; художникът не се съмнява в първичността му; просто само притежава дарбата по-остро от останалите да усеща хармонията на света, красотата и безобразието на човешкия принос и по-точно да го предава на хората; именно поради тази причина и в неуспехите, и на дъното на живота – сред нищетата, болестите и затвора, не го напуска усещането за устойчивостта на хармонията.

Цялата ирационалност на изкуството обаче, неговите ослепителни лъкатушения, непредсказуеми открития и потресаващо въздействие върху умовете на хората са прекалено вълшебни, за да бъдат изчерпани от светоусещането на художника, от замисъла му или от работата на неговите недостойни пръсти.

Археолозите не могат да открият такива ранни стадии в човешкото развитие, които да са били лишени от присъствието на изкуството. Още в ранното утро на човечеството ние сме го получили от Ръцете, които не сме успели да разгледаме; както не сме успели и да попитаме защо ни е този дар; какво да правим с него.

И са правили грешки, и ще грешат всички, които предсказват, че изкуството ще се разложи, ще изживее формите си и ще умре. Ще умрем ние, а то ще остане. И още: ще разберем ли до гибелта си всичките му страни и предназначение?

Не всичко може да се назове; друго ни мами отвъд думите. Изкуството открива дори пред измъчената мрачна душа светлината на висшия духовен опит. Чрез изкуството понякога ни спохождат смътно и кратко такива озарения, които не е в състояние да роди и най-надареният ум.

Това прилича на малкото огледалце от приказките: погледнеш в него и видиш за миг не себе си, а Недостъпното, до което не можеш нито да се приближиш, нито да се докоснеш. И само душата трепери...

2

Достоевски веднъж загадъчно произнася: „Красотата ще спаси света.“ Какво е това? Дълго ми се струваше просто фраза. А и как би могло да

бъде възможно? Кога, кого и от какво в кръвожадната история е спасила красотата? Да, облагородявала е, да, възвишавала е, но кого е спасила?

Има обаче такава особеност в същността на красотата, в изкуството: убедителността на истинското художествено произведение до такава степен е неопровержима, че кара да ѝ вярва дори нежелаящата да я приеме душа. Политическата реч, напористата публицистика, програмата за социалния живот и философската система може да се построят на пръв поглед гладко и на грешна и лъжлива основа и това, което е скрито и изопачено, не винаги може да се забележи веднага; дори и спорът не е в състояние да промени привидната устойчивост: затова доверие към него и има, и няма.

Напразно е това, което не стига до сърцето.

А художественото произведение в самата си същност съдържа проверката: измислените и пресилени концепции не издържат изпитанията на образите; рухvat и едните, и другите, защото са бледи и слаби и никого не убеждават; но произведенията, изградени върху основата на истината и представили ни я убедително жива, ни теглят към себе си и никой никога, дори след столетия, не би се осмелил да ги опровергае.

Тогава може би старото триединство на Истината, Доброто и Красотата не е просто овехтяла парадна фасада, както ни се струваше по времето на нашата самонадеяна материалистична младост? Ако върховете на тези три дървета, както твърдят изследователите, се докосват, но прекалено очевидните и прекалено правите филизи на Истината и Доброто са задушени, изсечени и не им се дава възможност отново да избуят, може би чудноватите, непредсказуеми и неочаквани филизи на Красотата ще си пробият път и ще се развият на същото това място, за да свършат работата и на трите дървета?

И тогава ще се окаже неслучайно изтървана, а пророческа фразата: „Красотата ще спаси света“, написана от Достоевски. Нали на него му е било дадено много да види, озарявало го е удивителното.

И тогава може би наистина изкуството, литературата могат да помогнат на днешния свят?

Скромното, което с годините ми се удаде да открия като отговор на този въпрос, ще се опитам да изложа тук днес.

3

За да се изправя зад тази катедра, от която се чете Нобеловата реч, катедра, предоставяна далеч не на всеки писател и само веднъж в живота, трябваше да изкача не само трите или четирите обичайни стъпала, водещи до нея, а стотици, дори хиляди – непристъпни, отвесни и замръзнали в мрака и студа, където имах щастието да оцелея, а други, може би с по-голям дар и по-силни от мен, загинаха. Само някои от тези хора срещнах на Архипелага ГУЛАГ, разпрострял се на безброй острови, защото под безпощадната мелница на следенето и страха не с всеки успех да завържда разговор; за едни бях само чувал, а за съществуването на други едва се досещах. Тези, които потънаха в тази пропаст с утвърдено литературно име, поне са известни, но колко неоткрити, нито веднъж неназовани публично, изчезваха и почти на никой не се удаде да се върне от там! Цяла национална литература остана там, погребана не само без ковчег, но дори без долно бельо, гола, с мозоли по пръстите на нозете. Но нито за миг не е преставала да съществува руската литература, макар отстрани да е изглеждала като пустиня! Там, където би могла да расте огромна гора, останаха след всички изсичания само две-три случайно подминати дървета.

И днес аз, съпровождан от сенките на загиналите, пропускайки пред себе си с наведена глава на това място другите, заслужили го преди мен, се питам как да отгатна и да изложи онова, което са искали да кажат *те*?

Това задължение отдавна ни тежи и ние винаги сме го разбирали; задължение, изразено най-добре от Владимир Соловьев:

*Да извървим сме длъжни и в окови –
кръга, от боговете очертан.*

В мъчителните лагерни премествания, в колоната на арестантите, в мъглата на вечерните студове с мъждивите вериги на фенерите неведнъж в гърлото си сме усещали онова, което ни се е искало да извикаме пред целия свят, ако бе възможно да ни чуе. Тогава ни се струваше пределно ясно какво послание ще отнесе нашият вестносец и как веднага ще откликне на чутото светът. Кръгзорът ни бе изпълнен и с физическите предмети, и с душевните движения, и в нераздвоения свят нямаше нищо, което би могло да бъде по-тежко от тях. Тези мисли не бяха оформени от книгите и заимствани, за да изглеждат гладки: те се бяха родили в затворническите килии и край горския огън в разговори с хора, отдавна покойници, и бяха проверени от онзи живот и покълнали там.

Когато отслабна външният натиск, моят и общият кръгзор се разшириха и постепенно, макар и през иглено ухо, ни се разкри този „цял свят“; и се оказа съвсем не такъв, какъвто си го представяхме, очаквахме и се надявахме: „не така“ живееш, „не нататък“ поел, след възклицанията пред блатното тресавище: „Каква очарователна локва!“; пред веригите на оковите: „Каква изтънчена огърлица!“; а натам, където на едни им е невъзможно да избършат сълзите си, а други подскочат под палката на безгрижния диригент.

Как се случи това? От какво се отвори тази пропаст? Безчувствени ли бяхме? Или безчувствен бе светът? Или това се дължеше на различните езици? Защо не винаги и ясната реч достига до съзнанието на човека? Думите отзвучават и изтичат като вода – без вкус, мирис и цвят и без следа.

Според начина, по който разбирах всичко това, се меняха в течение на годините съдържанието, смисълът и тонът на моята евентуална реч. Моята днешна реч.

И тя вече съвсем малко прилича на онази, първоначално замислена в студените лагерни вечери.

4

Човек извечно е устроен така, че неговият светоглед, когато не е внушен от хипноза, неговите мотиви и скала на оценките, неговите действия и намерения се определят от личния и груповия жизнен опит. Руската пословица: „Не вярвай на родния си брат, а на кривогледото си око!“, е най-солидната основа за разбиране на заобикалящия ни свят и за откриване на начина на поведение в него. И дълги векове – докато нашият свят бе глух, затворен в себе си, докато не бе пронизан от единните линии за връзка, докато не бе се превърнал в едно общо цяло, разтърсвано от конвулсии – хората безпогрешно са се ръководили от собствения си жизнен опит в своята ограничена местност, в общината, в обществото си и накрая – на своята национална територия. Тогава е било възможно отделното човешко око да открие и възприеме някаква обща скала на оценките, да разбере къде се намира средното положение, кое е невероятното; кое е жестокото, кое – отвъд границата на злодейството; кое е честно, кое – лъжа. И макар разпръснатите народи да са водили съвсем различен живот и техните скали за обществените оценки поразително да не са съпадали, както и представите им за мярката, тази разлика е

удивлявала само редките пътешественици и е изглеждала като мимолетен странен факт върху страниците на списанията, без да представлява някаква опасност за още необединеното човечество.

Но ето че през последните десетилетия човечеството внезапно и незабелязано стана единно, обнадяващо и опасно единно до такава степен, че сътресенията и възбудената болка при една част от него мигновено се предава на останалите, които понякога посрещат нашествието, без да имат какъвто и да било имунитет. Да, човечеството стана единно, но не така, както преди са били единни общината или дори нацията, не чрез постепенния жизнен опит или чрез собствения поглед, добродушно определен като крив, дори не и чрез родния понятен език, а над всевъзможните бариери, чрез международното радио и печата. Събитията ни затрупват, половината свят за минута разбира за тях, но мерките, с помощта на които биха могли да се обхванат и оценят по законите неизвестните ни части на света, отсъстват в сводките, достигнали до нас по ефира или прочетени в информацията на вестниците; тези мерки прекалено дълго са установявани в специфичния живот на отделните страни и общества, за да ги усвоим изведнъж. В различните кътчета на света използват собствена, проверена и изстрадана скала на оценките и неотстъпно самоуверено използват само нея.

И такива скали в света има ако не стотици, то поне няколко: скала за близки събития и скала за далечни; скала, по която оценяват предишните общества, и скала – за новите; скала за неуспелите и скала за благополучните. Деленията на скалите въобще не съвпадат, изкарват ни от равновесие и за да не ни причиняват болка, ние отхвърляме чуждите като безумни и заблуждаващи ни и съдим за целия свят по домашната си скала. Затова ни се струва голямо, причиняващо ни болка и непоносимо не онова, което в действителност е такова, а това, което е най-близо до нас; всичко далечно, което не заплашва да се приближи още днес до прага на дома ни, приемаме с всичките му стонове, сподавени викове и убийствена същност, оставила след себе си милиони жертви, като напълно поносимо и в приемливи размери.

В една страна след гоненията, неотстъпващи на древноримските, не толкова отдавна дадоха живота си заради вярата в Бога стотици хиляди безмълвни християни; в друга част на света някой безумец, който навярно не е единичен случай, пресича океана, за да погуби първосвеще-

ника и да ни освободи от религията! С вярата в истинността на своята скала той е взел решение вместо всички нас!

Това, което по една скала изглежда отдалеч като завидна благоденстваща свобода, по близката мярка не е нищо друго освен досадно принуждение, предизвикващо преобръщане на автобуси; това, което в даден край на света е стремеж към мечтаното благополучие, в другия край се приема като дива експлоатация, изискваща неотложни стачни действия. Различни са дори скалите за стихийните бедствия: наводненето, отнело живота на двеста хиляди, ни се струва нищо в сравнение с нашия конкретен, безобиден градски случай – наводнените от силен порой улици; такива са и скалите, отнасящи се до оскърблението на личността: там, където унижава дори и ироническата усмивка и досадният жест, жестоките побои се приемат като безобидна, не особено сполучлива шега. Различни са и скалите за наказанията и за злодействата. По мерките на една скала арестът за месец, заточението на село или „карцерът“, където хранят с бял хляб и мляко, разтърсват въображението и изпълват вестниците с гневни статии, по мерките на друга са нещо обикновено и простимо и затворническите срокове от двадесет и пет години, и карцерите с ледени стени, в които затвореният е без бельо, и психиатричните домове с напълно здрави обитатели, и разстрелите по границата на стотици неразумни хора, които, кой знае защо, нанякъде бягат. А особено спокойно е сърцето за онзи екзотичен край, за който въобще нищо не е известно, откъдето нямаме никакви сведения, а само закъснели догадки на някой и друг кореспондент.

За тази раздвоеност, за това вцепенено неразбиране на чуждата далечна мъка не бива да се упреква нашето зрение: просто така е устроен човекът! Но за цялото човечество, събрано в едно цяло, такова взаимно неразбиране крие в себе си близка неизбежна гибел. При наличието на шест, четири, дори и на две скали не може да съществува единен свят и единно човечество: ще ни разкъса тази разлика в ритъма и колебанията. Ние няма да заживеем дружно на една Земя; човекът с две сърца е пътник за онзи свят.

5

Но кой и как ще съвмести тези скали? Кой ще създаде за човечеството единна система за оценките – за злодействата и благодеянията, за нетърпимостта и търпението; кой ще изясни на човечеството кое дейст-

вителино е тежко и непоносимо, а кое от намиращите се най-близо до нас явления кара кожата ни да настръхва, за да насочи гнева ни към действително страшното, а не към това, което е близо до нас? Кой би успял да пренесе такова разбиране през границата на собствения си човешки опит? Кой би могъл да внуши на невъзприемчивото, упорито човешко същество чуждата далечна мъка и радост, мащабите и заблужденията, които то никога не е преживяло? Безсилни са и пропагандата, и принудата, и научните доказателства. Но за щастие в света съществува такова средство! Това е изкуството! Това е литературата!

На тях им е достъпно такова чудо: те могат да преодолеят порочната особеност на човека да се учи само от собствения си опит, като пренебрегва чуждия. Изкуството прехвърля от човек на човек, изпълвайки земното му време, изцяло товара на чуждия дълъг жизнен опит с всичките му тежести, багри, сокове, възплъщава опита, преживян от другите, за да бъде усвоен като собствен.

И дори много повече, защото и отделни страни, и цели континенти повтарят грешките на другите дори с вековно закъснение, когато ни се струва, че всичко е толкова очевидно! Но не: това, което е преживяно, премислено и отхвърлено от дадени народи, изведнъж се приема от другите като ново откритие. Тогава и тук изкуството и литературата са единственият заместител на ненагрупания от нас опит; те притежават чудесната възможност чрез различието на езиците, обичаите, обществения начин на живот да пренасят жизнения опит от една нация до друга, никога неизживяла трудния многогодишен национален опит, като в щастливия случай я опазват от излишния, грешен и дори гибелен път и съкращават лъкатушенията на човешката история.

За това велико благословено свойство на изкуството настойчиво напомням днес от тази престижна трибуна.

И още в една безценна посока литературата пренася натрупания опит: от поколение на поколение. Така тя се превръща в живата памет на нацията и съхранява в себе си нейната загубена история във вид, който не се поддава на преиначаване и фалшифициране; и по този начин литературата запазва заедно с езика и националната душевност.

(В последно време е модно да се говори за изравняване на нациите и за изчезване на самобитните народи в котела на цивилизацията. Аз не съм съгласен, но това е отделен въпрос; все пак е уместно да се каже, че

изчезването на нациите би ни направило много по-бедни, защото хората биха започнали да си приличат. Нациите са богатство на човечеството, негови обобщени личности; дори и най-малката от тях има свои особени цветове, крие в себе си особена страна от Божия замисъл.)

Но горко на онази нация, съществуването на чиято литература се прекъсва заради нечия намеса: това не е просто нарушение на „свободата на печата“, а своеобразно затваряне на националната душа и прекъсване корените на националната памет; нацията не помни миналото си, лишава се от духовното единство и макар да говорят един и същ език, съотечествениците престават да се разбират един друг. Отиват си поколения, без да разкажат нито за себе си, нито за предшествениците. За такива майстори като Ахматова и Зимятин, осъдени за цял живот да творят в мълчание, без да чуят ехото на написаното от тях, това не е лична трагедия, а беда и опасност за цялата нация; а в други случаи – и за цялото човечество, когато такава мълчание пречи да разберем и цялата История.

6

В отделни периоди от време в различни страни и разгорещено, и сърдито, и изящно се е водил спор за това дали изкуството и художникът трябва да живеят сами, за себе си, или са длъжни вечно да помнят за своя дълг пред обществото и да му служат, макар и непредубедено. За мен не са възможни два отговора, но нямам намерение да прибягвам до десетки доводи. Едно от най-блестящите изказвания на тази тема е Нобеловата реч на Албер Камю и аз с радост се присъединявам към нейните изводи, още повече че руската литература от десетилетия е имала тази склонност да не се любува прекалено на себе си и да не лети прекалено безгрижно, и аз не се срамувам да продължа, доколкото мога, тази традиция. Много отдавна руската литература е възпитала у нас чувството, че писателят може и е длъжен да направи много за своя народ.

Няма да погазваме правото на художника да изразява изключително собствените си преживявания и самонаблюдения, пренебрегвайки всичко, което се случва в останалия извън него свят, но ни е позволено да го помолим, да го призовем и да насочим вниманието му. Нали само отчасти той развива сам своята дарба, голяма част от която заедно с отговорността за свободната му воля е заложена в него от мига на раждането му? Да допуснем, че художникът не е длъжник пред никого

за нищо, но е нетърпимо болно да виждаме как той, отдалечавайки се в света, сътворен от него, или в пространствата на субективните капризи, може да отдаде реалния свят в ръцете не само на користи, но и на нищожни и безумни хора.

Нашият ХХ век се оказа по-жесток от предишния и не само с първата му половина е изчерпано всичко страшно в него. Същите стари пещерни чувства – алчност, завист, необузданост, взаимно недоброжелателство, в течение на времето получили прилични наименования от типа на класова, расова, профсъюзна борба, разкъсват света. Пещерната омраза към компромисите се е превърнала в теоретичен принцип и се смята за добродетел на ортодоксалността. Тя изисква милиони жертви в безкрайните граждански войни, насажда в душите ни измамната представа, че не съществуват устойчиви общочовешки понятия за доброто и справедливостта, защото се променят, а следователно трябва да се постъпва така, както е изгодно на твоята партия. Всяка професионална група винаги, когато намира удобен момент да отнеме кокала, без значение дали ѝ е излишен, или е чужда собственост, веднага го грабва, независимо, че с постъпката си може да съсипе обществото. Амплитудата на колебанията на западното общество, както изглежда отстрани, се приближава към онзи предел, отвъд който системата става метастабилна и разпадаща се. Все повече стеснявайки рамките на вековната законност, насилието нагло и победоносно шества по целия свят, без да го е грижа, че неговата безплодност е проявявана и доказвана вече много пъти в историята. Тържествува не просто грубата сила, но и нейното шестващо по пътя оправдание; целият свят е подчинен на наглата увереност, че силата може всичко, а правотата – нищо. *Бесовите*, на Достоевски, които ни се струваха кошмарна провинциална фантазия, пред очите ни заливат целия свят, превземат и страни, където дори не са могли да си ги представят: отвличените самолети, взетите заложенници, взривовете и пожарите през последните години ни сигнализируют за решимостта си да разтърсят и унищожат цивилизацията! И това е напълно осъществимо. Младежта – в онази възраст, когато тя няма друг опит освен сексуалния, когато не е изпитала на собствения си гръб страданията и не е достигнала до собствените си прозрения – възторжено върви по опорочения руски път на ХІХ век, а ѝ се струва, че открива нещо ново. Ново появилите се хунвейбини приемат като чудесен образец собствената си деградация, довела ги до нищожно съществуване. Пренебрежително неразбиране на

извечната човешка същност, наивна увереност на лишените от опит: ще прогоним тези хищни, алчни потисници и управници, а следващите (ние!), принудени да сложат настрана гранатите и автоматите, ще бъдат справедливи и изпълнени със съчувствие. Ще имат да вземат!... А който е поживял и има опит, който може да възрази на тази младеж, не смее да го направи, дори ѝ угодничи, само и само да не изглежда „консерватор“; и това отново е подражание на руските прояви от XIX век, които Достоевски нарича „робуване на прогресивните идейчици“.

Духът на Мюнхен въобще не е останал в миналото, защото не е само кратък епизод; дори бих се осмелил да кажа, че този дух преобладава през XX век. Уплашеният цивилизован свят, стъписан от нашествието на внезапно възроденото озъбено варварство, не намери какво да му противопостави освен отстъпките и усмивките. Духът на Мюнхен е болест на волята на сполучилите хора, той е ежедневно състояние на онези, които с цената на всичко се стремят да утолят само жаждата си за благоденствие и приемат материалната обезпеченост като главна цел на земното си битие. Такива хора, а те са мнозинството в днешния свят, избират позицията на пасивността и отстъпките, за да продължат колкото се може по-дълго привичния си живот и да отложат преминаването на границата на суровите изпитания поне днес, а утре току-виж бурята отmine... (Но това никога не става! Само отплатата за страхливостта е още по-жестока. Мъжеството и преодоляването на препятствието идват единствено тогава, когато сме готови на жертви.)

Грози ни гибел още и затова, че не позволяват на физически стеснения свят да се слее и духовно, пречат на молекулите на знанието и съчувствието свободно да прескачат от едната му половина в другата. Най-голямата опасност се крие в пресичането на информационния поток, свързващ различните части на планетата. Съвременната наука знае, че това води до ентропия, до всеобща разруха; прави призрачни международните подписи и договори: вътре в оглушалата зона не представлява особена трудност да се тълкува така, както там е угодно, всеки договор, а още по-просто е да се забрави, сякаш никога не е съществувал (това е разбрал прекрасно Оруел); в тази оглушала зона живеят сякаш не жители на Земята, а марсиански експедиционен корпус; там нищо не знаят за останалите части на планетата и са готови да ги потъпчат със святата увереност, че „освобождават“.

Преди четвърт век се ражда, за да изпълни великите надежди на човечеството, Организацията на Обединените Нации. Но, уви! – в безнравствения свят и тя израсна безнравствена. Това не е организация на Обединените Нации, а Организация на Правителствата, където се намират на една плоскост и свободно избраните, и насилствено наложениите, и взелите с оръжие властта. С користо пристрастие повечето от членките на ООН ревниво се грижат за свободата на едни народи и пренебрежително се отнасят към свободата на други. С угодническо гласуване тя отхвърля разглеждането на частни жалби, изпълнени със стонове, викове и молби на отделни малки хора, *просто* хора, прекалено малки буболечки за такава велика организация. Дори най-добрият документ за двадесет и пет годишното си съществуване – Декларацията за правата на човека – ООН не си направи труда да представи като задължително условие за членство пред държавните власти, осъждайки по този начин малките хора да се подчиняват на волята на неизбраните от тях правителства.

А изглеждаше, че обликът на съвременния свят изцяло е в ръцете на учените, от които зависят всички технически стъпки на човечеството; изглеждаше, че именно от световното сътрудничество между учените, а не от политиците би трябвало да зависи в каква посока да върви светът; още повече че примерът на отделния човек показва колко много биха постигнали всички заедно. Но не! Учените не направиха паметен опит да станат важна самостоятелно действаща сила на човечеството. Провеждането на десетки конгреси показа, че те се отдръпват от чуждите страдания; по-уютно е да се остане само в границите на науката. Същият онзи дух на Мюнхен е разперил и над тях крилата си.

Какви са мястото и ролята на писателя в този жесток, динамичен, взривоопасен свят, на границата на неговите десет варианта за гибел? Нали ние въобще не изстрелваме ракети, не треперим дори над последното, което ни е останало, и въобще предизвикваме само презрение у онези, които уважават единствено материалната сила. Не е ли естествено и ние да отстъпим, да загубим вяра в непоколебимото добро, в единната правда и само като странични наблюдатели да разкриваме пред света горчивите си наблюдения за това, колко безнадеждно изкривено е лицето на човечеството, колко дребнави са станали хората и колко трудно е на самотните, изтънчени, красиви души да живеят сред тях?

Но и бягството е немислимо за нас. Станали веднъж слуги на *словото*, вече е невъзможно да се отклоним: писателят не е безстрастен съдия на съотечествениците и съвременниците си, той е неразделна част от цялото зло, извършено от неговата родина или народ. И ако танковете на родината му са залели с кръв асфалта на чужда столица, нейните тъмнокафяви петна завинаги са оставили следите си върху лицето на писателя. И ако в съдбоносна нощ са удушили спящия доверчив приятел, върху дланите на писателя са останали синини от онова въже. И ако неговите млади съграждани безцеремонно подчертават превъзходството на разврата пред скромния труд, стават наркомани или отвличат самолети, това зловоние се смесва с дъха на писателя.

Ще намерим ли в себе си дързост да заявим, че не сме отговорни за язвите на днешния свят?

7

Крепи ме обаче усещането, че световната литература е единно голямо сърце, чиито удари известяват за грижите и бедите на нашия свят, макар и по свой начин представени и видени във всеки негов ъгъл.

Освен изконните национални литератури през миналите векове е съществувало и понятието световна литература като събирателен образ на върховите постижения на националните и като съвкупност от взаимните литературни влияния. Но се случи забавяне във времето: читателите и събратята по перо откриваха чуждестранните писатели със закъснение, понякога вековно, така че и взаимните влияния закъсняваха и плодотворното влияние на най-добрите произведения разкриваше силата си пред очите на потомците, а не на съвременниците.

А днес между писателите на една страна и техните колеги и читателите на друга съществува ако не мигновено взаимодействие, то много близко във времето; аз сам го изпитвам върху себе си. Ненапечатаните, уви!, в родината ми мои книги, независимо от бързите и често отвратителни преводи, бързо Намериха отзивчивия световен читател. С техния критичен анализ се заеха бележити писатели като Хайнрих Бюл. През последните години, когато успях да съхраня моята работа и свобода, държащи се, независимо от всички закони на земното притегляне, сякаш във въздуха, без никаква опора, върху невидимото, мълчаливо опънато въженце на общественото съчувствие, аз с благодарна топлота съвсем неочаквано за себе си почувствах подкрепа и се уверих в светов-

ното братство на писателите. В деня на моята петдесетгодишнина бях изумен, получавайки поздравления от известни европейски писатели. Никакъв натиск върху мен не минаваше незабелязано. В опасните седмици след изключването ми от Съюза на писателите именно стената, издигната от известните световни писатели в моя защита, ме спаси от най-лошите гонения, а норвежките писатели и художници след заплахата да бъда изгонен от родината гостоприемно ми приготвиха подслон. А накрая дори и предложението за кандидатурата ми за Нобеловата награда бе издигната не от страната, в която живея и пиша, а от Франсоа Мориак и неговите колеги. По-късно цели национални писателски съюзи изразиха своята подкрепа към мен.

Така разбрах и усетих, че световната литература вече не е нещо отвлечено или обобщение, направено от литературоведите, а общо тяло и дух, живо сърдечно единство, в което се отразява растящото духовно единство на човечеството. Все още аленеят държавните граници, нажежени от оголените електрически жици и автоматните откоси, все още някои министерства на вътрешните работи предполагат, че и литературата е „вътрешна работа“ на подведомствените им страни, все още се излагат на публичното внимание вестникарските заглавия: „Не е тяхно право да се намесват в нашите вътрешни работи!“, а в същото време въобще не остана място на нашата малка Земя за *вътрешни работи*! Спасението на човечеството се крие само в това всичко да засяга всеки: на хората от Изток не би им било безразлично да знаят какво мислят на Запад и обратно. И художествената литература – един от най-тънките, отзивчиви инструменти на човешкото същество – сред първите възприе, усвои и разпространи чувството за нарастващо единство на човечеството. И ето сега аз уверено се обръщам към днешната световна литература, към стотиците приятели, които в действителност не съм срещал и може би никога няма да видя.

Приятели! Да се опитаме да помогнем, ако имаме авторитет! Кой открай време е бил обединителна сила в своите страни, разкъсвани от разногласието на партиите, движенията, кастите и групите? Такова е по своята същност положението на писателите, изразители на националния език, главната опора на нацията и на територията, населена от нея, а в щастливия случай – и на националната душа.

Мисля, че е във възможностите на световната литература в тези тревожни часове за човечеството да му помогне по-добре да опознае себе си, независимо от това какво му внушават пристрастните хора и партии; да пренесе събрания опит от единия край до другия по такъв начин, че да престане да се раздвоява, и да уеднакви деленията на скалите; за да узнаят едни народи истинската история на другите с онази сила на познанието и болезненото светоусещане така, сякаш са я преживели сами, което ще рече да избягнат късното повторение на жестоки грешки. А самите ние може би ще успеем да развием в себе си и *световното зрение*: фокусирайки ясно, както всеки човек, близкото, с периферното си зрение ще започнем да долавяме и онова, което става в света, намирал се досега извън обсега ни. И ще уравновесим и опазим световните пропорции.

И кой, ако не писателят, ще порицае не само собствените си некадърни управници (в другите държави този начин е най-лекият да си изкара хляба всеки, който не го мързи), но и обществото с неговото страховито унижение или самодоволна слабост; ще осъди и леките залитания на младежта, и младите пирати, замахващи с ножове в ръце?

Ще възразят: какво може да направи литературата срещу безжалостното настъпление на откритото насилие? Не трябва да забравяме, че насилието не може да живее само за себе си; то непременно съдържа в същността си лъжата; между тях съществува най-кръвната, най-дълбоката природна връзка: насилието няма зад какво да се прикрие освен зад лъжата, която от своя страна не може да бъде наложена без терор. Всеки, избрал веднъж насилието като свой метод, неминуемо трябва да избере лъжата за водещ принцип. Веднъж родено, насилието действа открито и дори се гордее с това; но укрепило се, то усеща разреждения въздух около себе си и не може да съществува по-нататък, без да прибегне до словесната мъгла на лъжата. И вече не е задължително винаги открито да стиска нечие гърло; по-често насилието изисква от поданиците само да бъдат съучастници в лъжата, да се закълнат пред нейното знаме.

Обикновената крачка, която трябва да направи обикновеният човек, съхранил мъжеството си, е да не участва в лъжата, да не поддържа нейните действия: нека *това* става в света и дори да се утвърждава, но не с моя помощ! Докато писателите и художниците могат много повече: *да победят лъжата!* Поне в борбата с лъжата изкуството винаги е побеждавало и винаги побеждава! – и това е неопровержимо за всички! Пред

много неща в света лъжата може да устои, но не и пред изкуството. И щом само мъглата на лъжата бъде разкъсана, ще блесне отвратителната голота на насилието и то ще грохне.

Ето защо мисля, приятели, че ние сме способни да помогнем на света в неговия горещ час. Да влезем в схватката, без да се оправдаваме с липсата на оръжие, да изоставим безгрижния си живот!

В руския език много популярни са пословиците за *правдата*. Те отразяват изстрадания народен опит и понякога действат с поразителна сила:

ЕДНА ПРАВДИВА ДУМА ЩЕ ПОВДИГНЕ ЦЕЛИЯ СВЯТ.

Ето на такова привидно фантастично нарушение на закона за съхранение на масата и енергията са основани и моята собствена дейност, и моят апел към писателите от целия свят.

Превод: Георги Миланов

Александър Исаевич Солженицин е руски романист, драматург, историк и дисидент. Благодарение на него обществеността извън Съветския съюз научава за системата на съветските лагери за принудителен труд. Става лауреат на Нобеловата награда за литература през 1970 година, а през 1974 г. е прокуден от родината си.

Телевизии с намордник **Автор(и): Веселина Седларска**

Че медиите са кучето-пазач на обществото е популярна дефиниция за журналистика. Сложете намордник на това куче и оттам нататък можете да представяте на обществото, че положението е каквото ви се иска – стабилно, демократично, борещо се с корупцията, вярващо в КПКОНПИ, фактор за мир на Балканския полуостров, застрашено от Норвегия и т.н.

И сега ще ви изненадам – смятам, че едно от най-добрите неща, които ни се случиха напоследък е, че СЕМ посочи за генерален директор на телевизията Емил Кошлуков. Вие може и да си въобразявате, че всеки друг от кандидатите е по-подходящ от Емил Кошлуков по причина, че

Емил Кошлуков е изцяло неподходящ, но не сте прави. Какво щеше да стане ако бяха избрали който и да е друг от кандидатиралите се за шеф на БНТ? Щяхме да си помислим, че все пак в СЕМ хората не са се простили с морала си. Че може би обществена телевизия все пак имаме, като все повече нямаме частни телевизии кучета-пазачи. Щяхме да се зарадваме на тази малка победа, да си кажем, че тази малка крачка на СЕМ е голяма крачка за демокрацията. С други думи фабриката за илюзии щеше да завърти машините си за производство на надежда, че вървим към нормалността.

А така всичко е ясно. Сега фабриката за илюзии, от доста време обявила фалит, се и самовзриви. Вече е ясно, че СЕМ не е професионален и обществен орган, а нечий инструмент. Вече е ясно, че издържаеме СЕМ не за обществена, а за частна полза. Вече няма никакви илюзии, че Българската национална телевизия е обществена. И там парите, които са от нашите данъци, отиват не за обществена, а за частни ползи. Даже не едно, а две добри неща ни се случиха напоследък. Не само СЕМ изсветли положението, същото направи и КПКОНПИ, като оневини замесените в апартаментгейт. Я си представете, че ги беше обвинило – щяха пак да се проточат един надежди, едни илюзии...А така – всичко е ясно.

Колко ясно ли? Ами да речем назначаването на Кошлуков и решението на КПКОНПИ е като да отвориш вратата на спалнята и да видиш как там съпругът се въргаля с някаква уличница. А ти си се чудил – можеш ли да му вярваш, не можеш ли? И – край на чуденето вече. Винаги е по-добре да си наясно. Така можеш да се разведеши без колебание.

Това правим ние – развеждаме се с държавата, но на нея не ѝ пука. Тъпа е, не осъзнава, че е държава, докато е в брак с нас. А на нас все пак ни остава нещо добро – радостта, че не сме гьонсурати, като тези, за които стана дума.

Веселина Седларска е работила повече през времето, когато сигналът за телевизора идваше по въздуха, а за телефона — под земята, отколкото през времето, когато сигналът за телефона идва по въздуха, а за телевизора — под земята. Но и в това, и в онова време е била убедена, че това, което се случва с хората, е много по-важно от всичко, което се случва с техническия, демократическия и другите прогреси. Написала е две книги, както и много редове за „Труд“, „Стандарт“, Радио „Свободна Европа“, „Новинар“, „Тема“.

Медийна демокрация на две скорости: Българската преса след падането на режима Автор(и): Юлиана Методиева

След 10 ноември 1989 г. започва създаването на антикомунистически медии. Първият неофициален вестник „Независимост“ (ноември 1989) е последван от първият опозиционен лист „Кръгла маса“ (януари 1990), както и първият опозиционен вестник „Свободен народ“ (30 януари 1990). Стартират всекидневниците „Демокрация“ (13 февруари 1990) и „Дума“ (3 април 1990). Тръгва първият частен вестник „Репортер 7“, а вестник „Пулс“, орган на ДКМС се преименува на „Факс“. Общо са регистрирани 600 нови заглавия.¹ В това число са седмичникът „168 часа“ на Пресгрупа 168 часа, последван след година от всекидневника „24 часа“. Следва ги и другият частен вестник „Стандарт“. От 1992 г. в. „Труд“ също става частен национален всекидневник

Следващата година започват излизане „Дебати“, „Права и свободи“, „Век 21“, „1000 дни“. Тези издания по политическата си идентичност са от партийния десен спектър. Вестникарската продукция се конструира симетрично на партийната линия съответно на Социалдемократическата партия², Радикалдемократическата партия³, Съюза на демократичните сили (СДС), Движение за права и свободи (ДПС). „1000 дни“ обявява в платформата си подкрепа на президента д-р Желю Желев.

¹ Димитър Найденов, Дебати, 1991 г.

² На 1 февруари 1990 г. излиза в. „Свободен народ“, обявен за „първата лястовица на истинската (в полиграфически смисъл) опозиционна преса. До тази дата излиза само в. „Независимост“ – тип „стенвестник“. Редакцията поддържа митологията на убитите от комунистическия режим Кръстьо Пастухов и Цвети Иванов. Първият главен редактор на възстановения „Свободен народ“ е Румен Крумов-Боналов.

³ Радикалдемократическата партия е възстановена на 14 ноември 1989 г. като една от малките партии в десницата. Представители на РДП се включват в правителството на Филип Димитров (1991-1992). Разцепва се през 1996 г. Известни имена на нейни членове и автори във в. „Век 21“ са Александър Йорданов (главен редактор), Михаил Неделчев, Елка Константинова.

Дневният ред на новите вестници включва адекватни за „декомунизацията“ теми: борбата за надмощие между СДС и БКП/БСП, подготовка за изборите. Изобилстват материалите за Тодор Живков, номенклатурата, външния дълг, лагерите, Държавна сигурност. Като орган на борещия се за власт СДС, „Демокрация“ прави опит да интегрира в антикомунистическия си дискурс темата за „възродителния процес“. Отделя се рубрика „Писма на читатели“. В редакцията пристигат писма от цялата страна, в която се разказва за извращенията през 70-те и 80-те години на комунистите от градските структури на БКП, на МВР и ДС във Варна, Кърджали, Родопите. „Демокрация“ е вестникът, исторически призван да отразява най-много от копнежите за справедливост на българските турци. Съвършено пресни са следите от тяхната битка за възстановяване на отнетите им по насилствен път имена, заграбените им жилища по време на „Голямата екскурзия“ (май 1989). Митингите за връщане на сменените им с български имена се предполага да бъдат широко отразени и анализирани политически във вестника.

В медиен аспект началото на прехода, видян през анализ на новия, демократичен печат, е белязан с остър дефицит на реално познание за размера и същината на престъпленията срещу турци и помаци. Трудно е да се очаква термини като „етническо прочистване“, с които в по-късните години ще бъде описвана „Голямата екскурзия“, или като „първата масова депортация след Втората световна война“, да бъдат използвани в политическия понятиен апарат. Същото се отнася и за понятието „асимиляция“, което обозначава насилственото преименуване на малцинствените групи с мюсюлманско самосъзнание. Езикът на политиките още се намира във фазата на своето демократическо „непълнолетие“. Журналистическите материали от десния спектър, посветени на „възродителния процес“ са доминирани от емоционални нотки на състрадание към преживяното от етническите турци. Липсва цялостна концепция за издирване фактологията на репресията както от 70-те години, така и по време на „възродителния процес“, стартиран от ЦК на БКП през 1984 година. По всичко личи, че през първите години на демокрация медиите не само не съзнават размера на дискриминацията, прераснала в същинска трагедията на хората с мюсюлманско вероизповедание. В социален и политически аспект, те не притежават капацитет да идентифицират най-бруталните черти присъщи на комунистическия режим в България.

Важното в разглеждания период е, че от 1990 г. до началото на новия век се заражда и стабилизира националистическият дискурс. Той прави невъзможен дебата за едно от най-убедителните проявления на нехуманното отношение към мюсюлманското малцинство у нас – идеологическата обосновка и провеждането на „възродителния процес“. Като цяло напълно отсъстват анализи и коментари, изследващи асимилаторската политика на БКП като система от идеи, които апаратчиците от ЦК и по места са били длъжни да следват. Нови медийни послания, въвеждащи и утвърждаващи азбуката на демокрацията в читателските си аудитории, липсват. На терена на реформаторска технология на мисленето е безлюдно.

Настоящият текст предлага кратък преглед с контент-анализ на три партийни вестника – „Демокрация“ (СДС), „Права и свободи“ (ДПС), „21 век“ (Радикалдемократическата партия). Ще отбележим и в основни линии вестникарското поведение на Дума, изданията на Пресгрупата, в. Култура, в. 1000 дни, както и продукцията на и „Ранно утро“, първообраз на днешния „Уикенд“.

Маркирани са основните количествени индикатори – присъствие на темата „възродителен процес“, ключови думи, аналитични стратегии. В бележка под линия даваме кратки справки за основните актьори на медийните пространства в началото на прехода у нас – новите издания от демократичния спектър. Целта е да покажем техния идеен и ценностен хабитат. През този разлом ще видим успоредните редове, или двете скорости на културно-политическото битие на българското мнозинство от една страна, и от друга – на турците и помаците като най-голямото верско малцинство у нас.

Представените заглавия и цитати от „Демокрация“ от 90-те години очертават трайни тенденции в междуетническите отношения

В първия брой на вестника е демонстриран неговия профил. Редакцията на опозиционната „Демокрация“ публикува обилна информация за вътрешната политика на страната, подготвяща се за ключовия преход от комунизъм към демокрация. Доминират сюжети за парламентарните избори, както и за избора на президент. Същевременно, в тази първа година от съществуването на вестника на СДС личат тематичните ограничения и нелиберални интерпретации на информацията и анализи за „технологията на злото“, наречен „възродителен процес“.

Още на 6 март вестникът публикува дописка за митинги на турци от цялата страна, дошли в навечерието когато трябва да се гласува проектозакона за имената. Вниманието на читателите бива насочвано внимателно към колите „Лада“, с които пристигат Минчо Минчев, Бранко Давидов, Съюз Родолубие. Задава се въпросът „кой предоставя колите в забранена за движение зона“!

Няколко дни по-късно, бившият журналист от кърджалийския вестник „Нов живот“ Пламен Асенов публикува още една дописка „За мирен преход към демокрация“. Тя е посветена на напрежението с имената и действията на националистите. Цитирани са виковете „Вън от Кърджали!“, „Фашисти“, „Убийци“, „Номенклатурчици!“. Имало разбира се, и скандирания „БКП“, „Долу СДС“. Политали и яйца, но инциденти нямало.

В „Демокрация“ журналисти с експертиза в сферата на дискриминационното третиране на малцинствата в България няма. Пишещите по темата „възродителен процес“ се броят на пръсти. Силни репортажи правят Калина Бозева¹ и Първан Симеонов. В материалите им може да се проследи активностите на ДПС. Така например в статията „„Възродителният процес“ – вчера, днес, утре“ (в. Демокрация, бр.54, 26 април, 1990 г.) двамата автори публикуват интервю с Йенал Бекир, един от основателите на ДПС: „Ще паднат ли дуварите на недоверието?“. В каре авторите питат – „кои са истинските защитници на правата на човека у нас?“. От отговорите на Бекир става ясно, че е имало „български организации, подкрепяли борбата за реални права на етническите турци“, но по една или друга причина те били изолирани от движението. Защо? Защото, казва Йенал Бекир, така е преценило ръководството, а „ръководството е Ахмед Доган“.

Друг текст е със заглавие „Кърджалийско...Днес българи и турци мълчаливо населяват своите територии на отчаяние и надежда, на обиди и упреци“. В него се припомня как „само в тази еднопосочна пресстрелка са убити на място Айше Хасан (47 години), Мусан Мюмюн, Тюркян Хасан (1 г.). В Белене са изпратени 51 човека. Деветима са още по затворите...Без огъване, фронтът настъпва на север. През нощта е обгра-

¹ Калина Бозева напуска в. Демокрация и става журналист в „1000 дни“, където поддържа темата за „възродителния процес“ с екип от реформатори историци, между които са Антонина Желязкова, Светлана Иванова, Кета Мирчева. По-късно е основател на Междуетническа инициатива за човешки права.

дена следващата „партида“ села... Танкове, бронетранспортъори и милиция ще покажат, че е безсмислена съпротивата“.

В края на декември 1990 г. (бр. 260), в. Демокрация повърхностно поддържа темата за миналото на турците и репресиите на режима срещу тях. В оскъдни текстове се припомнят трагичните събития с преименуването на българските турци. „През юли разказахме – пише вестникът – за пребити люде, за отвързани кучета и за бълващи вода пожарни при минус 20 градуса, превърнали в ледени струи майки и деца. Очевидци разказват, че градски прокурор е приканвал милицията дори към стрелба. След изщракването на автоматите и изстрелите във въздуха, няколко жители се свличат с прехапани от страх езици“. Именно за този прокурор е написана всъщност дописката на Георги Вл. Попов „Герои на „възродителния процес“ демократстват в Парламента“. Журналистът посочва бившия прокурор от Сливенската окръжна прокуратура г-н Стоян Стоянов, „верен партиец“, изпаднал в „пълна амнезия“ и потърсил отново място под слънцето.

В скоби отбелязваме, че по това време се ражда отровният двойник на Движението за права и свободи – ОКЗНИ¹. За него – това първо след 10 ноември подчертано националистическо формиране – няма да говорим в настоящия текст. Важното е да се подчертае историческата връзка в позицията на ОКЗНИ и БКП относно отговорността, а именно отказът да се поеме вина за „възродителния процес“.

Въпросът вълнува „Демокрация“. Доказателства за моралната вина вестникът търси преди всичко в публикации за лагерите „Белене“, „Скравена“, дава се думата на репресирани. Тези журналистически сюжети са от дневния ред на противоборството ѝ с „Дума“ и БКП. Провеждането на „възродителния процес“ от комунистическата партия, с което тя става извършител на тежките нарушения на човешките права на мюсюлманите в България, стои слабо, епизодично. За последния етап от него – „Голямата екскурзия“, вестникът припомня: „Тогава хората бяха

¹ ОКЗНИ се създава три дни след ДПС и е пряка реакция на взетото на 29 декември от ЦК на БКП решение да се върнат имената на българските мюсюлмани. ОКЗНИ се обявява против ДПС и възстановяване на имената на българските турци. Сред учредителите са Добромир Задгорски, Минчо Минчев. С ОКЗНИ се свързват масовите митинги, които тръгват от т.нар. смесени райони. Хиляди идват на протест/bulgaria1989.wordpress.com/в София. Лозунгите по площадите са сходни с лозунгите на националистите – „България за българите“, „С турските имена в Турция“, Позор за продажниците на България“, „Не искаме нов Кипър“.

бити и премазани заради лозунгите „Върнете ни имената! Долу Тодор Живков! Да живее Горбачов!“ И разказва за Исмаил когото „привикали и жестоко го били, бил смазан, а от раните по гърба едва се прибрал вкъщи“) Демокрация, 23 август, 1990 г.).

Ето и откъс от една от оскъдните статии по темата „възродителен процес“. Тя е озаглавена „Скръбни изповеди. Кой бяха биячите“ (Демокрация, 27 март 1990 г.):

„До 1985 г. в цяла България турското население имаше свой език и притежаваше своя култура. На това сложи край 1985 г...В резултат на всичко това ние, изтезаваните и измъчвани хора, за да не се повторят същите неща, настояваме по време на изборите да има хора от СДС и Движението за права и свободи. Ако няма такива, бъдете уверени, че същите „живковисти“ ще скроят нови планове за спечелване на изборите“.

Статията е подписана от Шукри Мюмюнов Алиев и Шерко Димитров Даскетов от с. Кърчевско, община Кирковска.

През 1991 година вече политическата употреба на миналото, свързано с насилие срещу българските турци може да се види малко по-отчетливо в текста „Социалистите защитават уволнени палачи от „възродителния процес“. Между останалото се казва, че „Зверствата на властта по време на „възродителния процес“ приковаха вчера вниманието на Парламента с напълно неприемливи кадрови промени в МВР“.

Интересен е въпросът не само как се отнася първият опозиционен вестник към извращенията на комунизма по отношение на верските и етнически малцинства, но има ли информация за конкретни лица на тяхната съпротива! За отговор можем да погледнем публикуваното писмо до Главния прокурор с автор дисидентът Любомир Собаджиев¹. За тогавашния главен прокурор Евтим Стоименов² не се знае много. Той така и не оставя никаква следа в наказателното право. Ще го замени също толкова непопулярния Мартин Гунев³ Няколко месеца след него ще бъде назначен Иван Татарчев.⁴ В неговия мандат темата за съдебното

¹ Любомир Собаджиев е председател на движението „Гражданска инициатива“, един от основателите на СДС. Арестуван и осъден 2 пъти за дейност против държавата преди 1989.

² Евтим Стоименов е главен прокурор от 14 декември 1989 до 6 ноември 1990.

³ Мартин Гунев е главен прокурор от???? до февруари 1992 година.

⁴ Иван Татарчев е юрист до 1990 г. През 1961 г. е лишен от право да упражнява професията си по политически причини. Реабилитиран е като репресиран от комунистическата

възмездие за поръчителите и извършителите на „възродителния процес“ буквално ще потъне.

Ето какво пише Л. Собаджиев: „У нас все още има политически затворници без доказана вина. Комитет 273¹ настоява за тяхното незабавно помилване“.² В писмото се казва, че осъдените затворници по обвинения от Главна прокуратура на сега действащия НК на НРБ, са в повечето случаи за „шпионаж“. Адвокатите им били от специалния контингент, а нито един от обвиняемите не е чел нито ред от делото. Всички са с трайни физически увреджани. Комитет 273 смята тези хора за невинно осъдени като настоява незабавно да бъдат помилвани. Следват изброяването на 28 имена. От тях само едно е на етнически българин. Еюб Исмаилов, Ниязи Наимов, Бехчет Аджаров, Тахир Тахиров, Шабан Неджебов... и т.н.

Етно-културна и травматична специфика на медийната реалност през 1990 г. се открива във вестник „Права и свободи“

В първия си брой органът на ДПС се обявява като „Седмичник за политика и култура“. Това ще бъде седмичник за свободни български граждани, обещаваат издателите. Идейният център е около „Демокрацията и националния въпрос“, идентичността. Ключови заглавия са „Най-после всеки ще избира сам как да се казва“, „Кога ще зараснат раните от „възродителния процес“.

Заглавия като „Искаме да посрещнем 1990 г. с нашите имена“, „Турците и помаците не са от друга планета“, „Помаците – тяга на българските мюсюлмани – върнете ни имената!“, „Искаме най-после да сме равноправни и свободни граждани“, „Посочете гробовете на убитите през 1973 г!“

Вестникът публикува международни документи като Харта за правата на човека, Амнести Интернешанъл. Първият (за кратко) главен ре-

власт. От 19 февруари 1992 г. заема поста главен прокурор на България. По собствените му думи, той е потомствен патриот и националист.

¹ През пролетта на 1989 г. Комитет 273 започва да действа заедно с НДЗПЧ, Подкрепа и Гражданска инициатива. Замисля го Любомир Собаджиев и предлага сътрудничество на Екогласност, Клуба за гласност и преустройство. В Комитет 273 членуват още Пламен Даракчиев, Зоя Комитова, Красимир Кънев, отец Иван Бонев от Кърджали.

² В. Демокрация, 20 октомври, 1990 г. „Наказание без престъпление“. Л. Собаджиев е участвал в подготовката и огласяването на писмото заедно с К. Тренчев, Хасан Биялков и Н. Колев-Босия

дактор Златко Ангелов набелязва дневния ред на медията. В уводната си бележка той пише, че „истината за „възродителния процес“ и свързаното с нея възмездие ще се възцарят едва когато лявата страна на парламента се присъедини по същество. България още не знае какво се е вършило в тъмните нощи на ледената зима на 1985 година.“ Чести определения като „това са насилениите турци и насилниците българи“ съставляват травматичния речник на вестника. Фигурират и основните лозунги, издигани от българските мюсюлмани. Припомнят се основните им искания „да посрещнем 1990 г. с нашите имена“; „Турците и помаците не са от друга планета“, „Помаците – тяга на българската икономика – върнете ти имената!“; „Искаме най-после да сме равноправни и свободни граждани“, „Права и демокрация – за да има това, върнете ни истинските имена и вековните надгробни камъни“, „Посочете гробовете на убитите през 1973 г.!“; „Съд за виновниците!“

Година по-късно „Права и свободи“ не изменя на основните си журналистически задачи – да информира за очакванията на българските турци да бъдат интегрирани в обществото. Да бъдат споделяни техните преживявания именно като етническо и религиозно малцинство. И най-вече – да се хвърля системно светлина върху поръчителите и извършителите на „възродителния процес“. Кое то превръща вестника в самотен играч в паралелна медийна реалност.

Ето един типичен текст (Права и свободи, 13 август, 1993):

Проф. Ибрахим Татарлъ публикува „Малцинствата в България и законова уредба“ със заключението: „Почти нищо не е направено за институционализирането на проблемите на правата на гражданите от малцинствата. Като изключим наличието на съветници по етнорелигиозните въпроси и съответните екипи на Президентството на Република България, не са изградени политически, образователни и културни структури на институционално равнище. Става въпрос за създаването на комитет за малцинствата при органа на държавната власт в центъра и по места – при МС, евентуална Дирекция за изучаване на езика и литературата на малцинствата при МК (?) и съответните инспектори при общините в районите със смесено население“.

Както и този: (Права и свободи, 24 септември, 1993 г.) „Престъпление има, наказание няма“ (Салих Бозов).¹ В статията се казва: „Барутинския

¹ Салих Бозов е журналист, писател от българо-мохамеданите. Години наред националистите го атакуват, че е лайк, че не посочва исторически източници, документи.

кавак няма да забрави своите унижени синове и дъщери...Ето я мрачната статистика, сумираща в края на дългите списъци като счетоводна „рекапитулация“ интернирани 36 семейства с 205 барутинци, безследно изчезнали – четирима мъже и две жени, затворници от „Възродителния процес“, убита жена през 1972 г. защото не се е „възродила“, много преминали през милицията на ДС...Апогееят на барутинската вакханалия е пролетта на 1972 г, а престъпленията стоят ненаказани не само в Барутин, Момчилград, Диамандово, Корница, Брезница.“

Също показателен за разочарованието на гражданите с мюсюлманско вероизповедание от отказа от съдебно разследване на престъпленията от „възродителния процес“ е статията „Когато фактите говорят, защо прокуратурата мълчи?“ (Права и свободи“, 10 декември, 1993 г.): „Демокрацията ни започна четвъртата си годишнина, но за съжаление някои неща остават непроменени, законността – неясна, а съдебната власт е все така слаба“.

Малко преди да приключи съществуването си, редакцията на в. „Права и свободи“ публикува *актуален въпрос* от Ахмед Доган, Кемал Еюп, Мюмюн Амин, Юнал Лютфи до министъра на образованието Веселин Методиев. Той е свързан с учебника по история за 11 клас (методическите единици „национални и етнически проблеми през 1944-1989 г.“ с авторски колектив доц. к.и.н. Искра Баева, ст.н.с. Бойка Василева, гл. ас., к.и.н. Евгения Калинова, д-р к.и.н. Стайко Трифонов), където се твърди, че „смяната на имената на българските турци е съпроводена с разрастването на турското националистическо движение в България. На отделни места се провеждат терористични акции, които причиняват материални щети и човешки жертви. Създават се нови организации като „турско национално-освободително движение“ в България, чиито лидер става Ахмед Доган...“ След този непълен цитат следва питането:“ Текстът, както и цялостното съдържание на урочната единица, е не просто една грандиозна лъжа, а е откровено насаждане на етническа вражда...Няма и ред за стотиците зверски избити мирни граждани от комунистическия режим, за стотиците интернирани в лагери и затвори, за хилядите унищожени и прокудени...“¹

¹ Актуален въпрос към министъра на образованието Веселин Методиев: „Ето пълният текст ...създават се нови организации като „турско национално-освободително движение в България, чиито лидер става Ахмед Доган. Тази организация поощрява турците към изселвания, зове към организиране на саботажи в производството и воденето на

В редакционното каре през 1992 година вече освен Ахмед Доган, са и Вежди Рашидов, Борис Димовски, Радой Ралин, Миряна Башева. Главният редактор е Свилен Капсъзов, трагично загинал година по-късно при неизяснени обстоятелства.

Силен акцент е публикуването на есето „Името“ на обичаната от българи и турци поетеса Блага Димитрова, прочетено по времето на майските събития (4 юли 1989). Ето част от думите ѝ, свидетелстващи за размера на бруталните действия на бившия режим срещу турците: „...Дори медицински документи за боледуването на хората с мюсюлмански имена са унищожени. Разровени са гробища и са изхвърлени надгробни камъни с полумесец. Унищожени са множество юридически архиви, граждански регистри в общините, дори училищните дневници и свидетелства с турски имена.“ Есето завършва: „Виновни сме! Поименно сме виновни!“

„Права и свободи“ просъществува до 1997 г. За 7 години тиражът му се топи, приема таблоиден формат, обемът му намалява. Вестникът не се занимава особено с политическите концепции на ДПС. Лидерът на Движението Ахмед Доган почти не дава интервюта, затова пък неговите думи пред други медии¹ и особено пред БНТ са грижливо цитирани. Правят впечатление обаче акцентите на Юнал Лютфи при осмислянето на турско-помашкото битие.² В различни статии той настоява, че „правата на малцинствата гарантират демокрацията, мира и сигурността“. Позовава се на документи на ПАСЕ и особено на допълнителния протокол за малцинствата към ЕКПЧ. Иска „гаранции за колективни права на етносите. Посочва, че османските архиви са отворени за българските специалисти. Заедно с изключително продуктивният Ибрахим Татарлъ³

„война без оръжия“. Нейната крайна цел е извоюването на цели райони от българската държава. След 10 ноември на основа на тази организация възниква ДПС“ ...Господин министре, имате право да коригирате истината и ние очакваме да го сторите!“

¹ Едно от тези интервюта е особено симптоматично. Пред „Труд“ Доган казва „Живков е добър играч, но победителят съм аз. Бих попитал много хора, които сега се правят на много смели, много предвидливи, какво са направили, за да не бъде така по време на Живков!“

² Юнал Лютфи е сред основателите на ДПС, депутат в Седмото Велико Народно събрание, в 36, 37, 38, 39, 40, 41 НС. Оповестен е като секретен сътрудник в Разузнавателното управление на МНО/РУМНО/

³ Ибрахим Татарлъ е д.и.н, член на ДПС от 1990 г., депутат от Исперихски едномандатен район в 7-то ВНС., а впоследствие и в 36-то, 37-то НС, където е и зам. председател на Комисията по човешки права.

поставя остро въпроса за изучаването на турски език. Редовен автор е и Осман Октай, който набляга върху „отговорността към националните интереси“.

В „Права и свободи“ се съобщава както за разграбването на вакъфските имоти, така и за травматичните и непреодолими последици на спомените от преживяното по време на „възродителния процес“. „Бяхме 102-ма, все мюсюлмани (от Ихтиман). Нашите момчета бяха все така изтезавани. Ще има ли съд?“ Изключително разтърсващи са текстовете на споменатия вече Салих Бозов „Страниците от неписаната история – разказват свидетелите на един геноцид над родопските мюсюлмани“.

Идейното оформяне на СДС изцяло се отразява и на вестника на демократичния елит „21 век“

Хуманитарната посткомунистическа интелигенция започва списването на свой вестник „21 век“ с главен редактор Александър Йорданов.¹ Основните публицистични текстове са на главния редактор, но и на Едвин Сугарев, Михаил Неделчев, Елка Константинова. Чести теми са възхвални разкази за действията на Клуба за гласност, гладните стачки на Петър Манолов, „Подкрепа“ и Дружеството за защита на правата на човека (ДЗПЧ)². Сугарев често напомня как се е формирал „първообразът на обединената българска опозиция“, пише за протеста срещу проекта за Рила и Места, стълкновението пред „Кристал“ на 26 октомври, сбирките в Южния парк.

През 1992 г. е публикувана Програма-обръщение на министър-председателя Филип Димитров. В нея са залегнали 14 точки: 1. Държавата – лош стопанин. 2. Увеличение на производството, 3. Приватизация,

¹ Александър Йорданов е научен сътрудник 1 степен в Института за литература при БАН. Той е председател на 36 НС(1992-1994), както и депутат в 36-то НС. Председател е на Радикалдемократическата партия в България (1993-2000), член на Националния изпълнителен съвет на СДС.

² Истинското наименование е „Независимо дружество за защита правата на човека“/НЗДПЧ). Дружеството е създадено през 1988 г. от 16 български дисиденти, повечето от тях – политически затворници: Илия Минев, Григор Божилов, Едуард Генов, Благой Топузлиев, Стефан Вълков, Цеко Цеков и др. В края на май 1989 г. когато започна натискът срещу етническите турци, в дружеството настъпва разцепление, а след приемането на председателството Румен Воденичаров променя политиката, като не се застъпва вече за правата на мюсюлманите.

4. Възстановяване на собствеността 5. Привличане на чуждестранни инвестиции, 6. Външен дълг, 7. Енергийна система, 8. Екологична политика, 9. Преобразуване на съществуващите държавни фирми, 10. Жилищно строителство, 11. Опазване на обществения ред, 12. Национални институции за сигурност, 13. Международни отношения.

Както е видно, управляващите от Съюзът на демократичните сили не слагат в дневния си ред проблемите с правата на малцинствата и тяхната защита. Липсват и насоки в образованието за преработване на миналото, за травмите от „Възродителния процес“. Още по-малко е поставян въпроса за търсене на съдебна справедливост за извършителите на насилствената смяна на имената на българските турци, както и за „Голямата екскурзия“. Последното събитие е определено като „етническо прочистване“ едва през 2000 година от следващия министър-председател от ОДС Иван Костов. Костов ще каже това пред Радио Свободна Европа, но не и пред органа на политическата сила, призвана да изгражда демокрацията в България.

Засилва се етническото противопоставяне. Затова свидетелства, вече през 1995 г., Ахмед Доган. Той предупреждава, че „националистическата карта ще се размахва в президентската кампания и това ще сторят Жорж Ганчев, Благовест Сендов. В едно от редките си интервюта в „Демокрация“ лидерът на ДПС отбелязва закономерната „цикличност“ в етническите напрежения, говори за „двоен стандарт – един за Кърджали и друг за цяла България“. В това интервю Доган напомня, че „БСП много бързо е забравила „възродителния процес“, започнал в Кърджали“.

В края на 1991 г. „Век 21“ публикува няколко интервюта с политически лица“, между които и Ахмед Доган, на тема „За отиващата си година и проблемите, които оставя“. На въпроса „Ще нахлуват ли турски капитали“ лидерът на ДПС отговаря: „Не, няма въпрос на регулация и на държавна политика.“ Ето как Доган отговаря какви спомени му навяват датите 26, 27, 28 декември 1984 година: „Сравнително лоши спомени, защото точно тогава започна за пръв път да се стреля и бяха дадени първите жертви на „възродителния процес“ – жени, деца. Сега на три места в България ще строим мемориал против тоталитаризма и комунизма с наши средства“. Колкото до постигнатото от ДПС за изтеклия период, Ахмед Доган казва: „Едно от нашите основни искания бе изменението на закона за имената. Естествено, всички права и свободи, за които сме

гарант, все още са въпрос на близкото бъдеще. Сигурен съм обаче, след няколко месеца ще говорим за тях като история“.

В много любопитния си текст Самуел Леви¹ казва „Етническият конфликт като изборна стратегия“: „Тогаваше формирано нарочно убеждение, системно лансирано от масмедииите, че всеки несменил името си турчин е национален предател и човек, готов да служи на други държави, т.е. подготвяла се е почвата за национализми (бил той турчин или българин)... Днес „Дума“ лансира темата за национално единство, но без турско етническо население и се занимава с целесъобразността от съществуването на ДПС“. Самуел Леви завършва статията си с едно важно припомняне: „Някога представителите на БСП като Александър Лилов, Нешка Робева, Светлин Русев, минаваха за защитници на правото на етническо самоопределение на турците!“

Ще цитирам три от твърде редките публикации във вестник „Век 21“, не криещ амбициите си да играе значима роля в културата.

Първият е статията на Мария Антонова „Дневник от времето на „възродителния процес“: „...Дулово 1989 г. Още в първите дни ми казаха, че турците се готвят демонстративно да изразят негодуванието си от „възродителния процес“. Един познат ми каза, много ги биха и то само за това, че си искат имената!“

Вторият текст е „Тютюневите ниви и митът за родоотстъпничество“ (Век 21, бр.2, 1991 г.) от Юджел Атилла².

„Помните ли митингите (1989), събранията, възгласите, призивите „да спасим реколтата“?! Вярвам, че никой още не е забравил как чиновници и здравни работници, учители и инженери, ученици и войници, все хора твърде далеч от селскостопанския делник се втурнаха да прибират и последното листо тютюн. Не за друго, а защото „онези“| ни бяха изоставили. Сякаш те по най-безотговорен начин бяха зарязали дом и родина да търсят късмета си под друго небе! А реколтата гниеше по полето...“

Третият текст е на социолога и правозащитник Красимир Кънев. Той е озаглавен „Българският път към 1984 г.“ и дава силни квалификации за случилите се събития до падането на комунистическия режим

¹ Самуел Леви е създател и заместник-главен редактор на в. „Век 21“, след това поема „Права и свободи“ до края на съществуването му. Като дълбок познавач на ДПС той се смята за „сценарист“ на публичните изяви на Лютфи Местан, вторият в Движението.

² Юджел Атилла е един от основателите на ДПС, народен представител във ВНС.

през 1989 г.:“ 1984/1985 година не бе начало, а само нов етап на репресивната малцинствена политика. Бяха преименувани през 1954 г. циганите, а през 1972-1973 г. и т.нар. българо-мохамедани, или „помаци“. Но и самите кампании, и особено последната, са само онова, което излиза на повърхността след десетилетия дискриминационна малцинствена политика.“

Демонстративният национализъм на вестник „Дума“ е системно изразяван

Вестник „Дума“ е класическа партийна трибуна. Темата за турците и „Възродителния процес“ редакцията възприема като излишно ровене в миналото, травматизиращо и без друго обеднялото население. Липсата на осъдени виновници по започнатите дела дава допълнителен импулс за negliжирането и дори превръщането на „Възродителния процес“ в тема-табу.

Вестник „Работническо дело“, превърнал се бързо в нов ляв вестник „Дума“, се държи типично дезинформаторски, манипулативно и безотговорно по проблема кой и защо извърши насилственото преименуване на турците в България. Нещо повече. Като официоз „Дума“ публикува през 1990/1991 текстове, чиито заглавия адресират „опасността от турците“.

Ето някои от тях, селектирани от известния социолог проф. Петър-Емил Митев¹:

- „Българската общественост е смутена, Турция е доволна“,
- „Води се следствие за антибългарските надписи на турски език“,
- „Регистрацията на ДПС е потвърдена след натиск, смята Велко Вълканов“,
- „Кърджали осъмна с надписи“,
- „Турският език стана официален в Дуловския район“,
- „Ахмед Доган преброил точно българите в своята листа“,
- „Емисари на ДПС шетат сред пловдивските цигани“,
- „Участието на ДПС в изборите било предрешено отвъд океана“,
- „Национализъм или грижа за България“,
- „Американци разработили проект за намаляване на етническото напрежение“,

¹ Петър-Емил Митев, „Избори 91“, 1994 г., Университетско изд. „Св. Климент Охридски“

„Специалист по терора и ЦРУ оглавява листата на ДПС в Добрич“, „За българския корен турският език не е майчин“,
„Турска организация подпомага ДПС дни преди изборите“,
„ДПС не служи на българските интереси“
„Ахмед Доган иска 20 млн. от „Дума“.

Левият вестник публикува интервюта с видни историци, съставили идеологическата база на „Възродителния процес“ (Илчо Димитров, Страшимир Димитров и др.). Като цяло редакционната линия запазва своята комунистическа идентичност, според която българската нация е еднонационална, друговерският етнос всъщност е съставен от „ислямизирани насилствено българи“.

Частните вестници очертават българоцентристкия профил на мейнстрийма в първите години на прехода

Първият частен вестник „Репортер 7“ публикува инцидентно текстове около Независимото дружество за правата на човека (НДПЧ), като отделя повече внимание на българските му участници (напр. Петър Манолов). Турските му членове са неизвестни на редакцията, или тя не ги търси.

През 1991 (1993 г. се появява независимата преса („24 часа“ и „168 часа“). Характерно за тези издания е пренебрежителното отношение към всякакъв вид малцинства. Изданията се радват на висок тираж. Заедно с „Труд“ се позиционират трайно в националистическата ниша. Турската и помашката общности са станали напълно невидими. „Независимите“ медии описват мюсюлманските данъкоплатци само като електорат на ДПС. ДПС вече е придобил необратимите черти на партия-мафия, рекектор и брокер, който спекулира с картата за етническият мир.

Характерно е дистанцирано отношение към темата „възродителен процес“. Медиите подчертават и изобличават небългарския характер на политиката на ДПС, връзките на Движението за права и свободи с Турция през „конкретни“ примери за външната зависимост на отделни негови фигури (Ахмед Доган, Лютфи Местан, Юнал Лютфи, Осман Октай). Насилствената асимилация на помаците, циганите и турците е напълно negliжирано

Турското население от засегнатите от събитията региони се описва като жертва на алчните си ръководители. Турция ги примамва с турски телевизионни програми, поради което те не владеят езика, а като резултат

тат са „обезбългарени“. Преди да бъде прочетен и осмислен, „Възродителният процес“ е превърнат в маргинална тема или в подозрителен източник за партийна легитимация на Ахмед Доган и неговите приближени.

„Ранно утро“ борави с методите на първата откровено жълта преса у нас е предшественик на днешния „Уикенд“. Ахмед Доган е несъмненият политически опонент на СДС, затова и омаскаряването му, както и на много други лица от ДПС, личи в информационната продукция на „Ранно утро“. Тиражът на вестничето е тайна, както е тайна и техните източници на информация и финансирането му. Заедно с в. „Факс“, „Ранно утро“ поставя началото на умишленото дискредитиране на лицата от турски произход включени в политиката, или около нея. На публиката се подхвърля анонимна „информация“ за тайните служби като кръстници на ДПС („Оня списък“). Доминира внушението, че турците са петата колона у нас, а мюсюлманското население е жертва на външнополитически интриги и на манията на лидера Ахмед Доган.

Либералните издания – външно заявени ценности, неравна по резултати продукция.

В края 90-те се ражда вестниците на независимия бизнес елит и новият ляв „Сега“

Вестник „Култура“ публикува епизодично текстове на историци-реформатори. Като цяло редакцията дава трибуна на отделни силни анализи по темата „Голямата екскурзия“, но трайна редакционна концепция за процесите на репресии срещу мюсюлманското малцинство в България липсва.

„1000 дни“. Вестникът е приближен до доктор Желю Желев, лидер на Съюза на демократичните сили и първият демократичен президент. В него работи отлично подготвен екип от редакционни и външни експерти като Калина Бозева, Антонина Желязкова, Светлана Иванова, Кета Мирчева. Те създават информационна „банка“ за фактите около преименуването, насилствената промяна на идентичността на малцинствата, държавната репресия и отделните отговорни лица от апарата на Живков. Търсят се балканските измерения на насието и депортацията в България през всички периодични „кръстилки“, тъй като по това време избухват войните в бивша Югославия.

Седмичникът „Капитал“, създаден на 4 октомври 1993 г., е типично технократски и се издава от Икономедия. Вестникът се списва от икономически профилирани репортери, подготвяни от „Reuters“. „Капитал“ акцентира на стопанската инициатива и корпоративната етика на обществото. Травматичното минало на „възродителния процес“ е бreme, излишно за новия модел на предприемачество. Бизнесът има нужда от бъдеще и американски оптимизъм. Отделни текстове посветени на „Възродителния процес“ се дължат на редактори от по-старото поколение, като техните усилия са до голяма степен екзотични за общия профил на вестника. Акцент има настоящето, актуални са икономическите и правни анализи.

Вестник „Сега“ започва да излиза през 1997 г.. Неговият собственик е „Овергаз холдинг“.. Редакцията разработва сравнително независимо българския политически живот, като не крие уклона си към лявото. Негативното отношение към малцинствата не е експлицитно. Темите за „история на жертвите“ в общата национална тъкан са поднасяни на експертно равнище, което ги превръща в неособено четивни.

Два фактора са особено характерни за тези издания – дистанция към населението, изповядващо исляма и неразбиране на културната му различност. Текстовете се пишат от гледна точка на православния и доминантен етнос. „Възродителният процес“ се превръща в деликатен фон, на който понякога се появяват ярки „етнически“ репортажи. Слабата връзка с миналото и отговорността едновременно на комунистическата държава и на обществото, ще се запази в тези издания задълго.

Това описание на мейнстрийм стари и нови вестници, е доказателство за неспособност за обществена емпатия към мъченичеството на мюсюлманите в България. Разглежданите издания доказват фактически отказ от виждане на личната вина – мълчанието, липсата на реакция към злото на „преименуването“. На практика това означава, че българското общество е било колаборационистко, дори когато не е било част от комунистическата власт, поради битов и професионален конформизъм. Обществото е предпочело срамното съгласие с репресивните мерки, към нечовешкото и унижително отношение, на което бяха подложени българските турци, цигани, помаци.

Българската медийна среда демонстрира видим дефицит в осмислянето на „Възродителния процес“. Журналисти, главни редактори и издатели на основните вестници в периода от 1990 до 2001 година под-

държат устойчива дистанция, или буквално табуиране на темата за насилието над мюсюлманите през 1984-1989 година и преживяното от етническото прочистване. Неизговорените травми на малцинствата от друг етнос и религия, причинени от управленския и хуманитарен елит на страната до падането на комунизма, задават дълготраен ресурс за дискриминацията им. Медийната деформация и произвеждането на фалшиви факти относно трагичните събития на насилствената смяна на имената, чиято кулминация бе Голямата екскурзия от лятото на 89-та, когато 300 хиляди мюсюлмани бяха прокудени от домовете си, се дължи не само на огромния дефицит на журналистически стандарти, задължителни за либералната, качествената преса. Тази деформация е резултат и от обстоятелството, че огромна част от медиите все повече са водени от пазарните принципи, според които трябва да се публикуват анализи, коментари, репортажи, които да продават вестника. Темата за т.нар. „Възродителен процес“ не носи тираж. Българският читател избира да консумира позитивни факти за себе си, за миналото си, дори когато това става с цената на голяма лъжа относно нас самите. Колаборационизмът с комунистическия режим на родителите задава чувството на гузност, а децата им, днешните млади поколения, остават в невежество за моралните престъпления на своите бащи и майки. Не без значение е и ролята на анти-турските настроения в обществото, заради мита за (?) петте века „турско робство“, от десетилетия култивирани в различни поколения през образованието, учебниците по история и литература, игралните филми като „Време разделно“. Последиците от манипулираната медийна версия за антихуманната, брутална и безпрецедентна за останалите комунистически режими политика срещу малцинствата в България през 1984-1989 г. са: базисно увредената гражданска идентичност на българското общество, ксенофобията, расизмът, стереотипите за религиозната и етническата различности, довели до днешното правителство, съставено от ултрадесни политически сили. Изборите в последните години сочат недвусмислено устойчивостта на популистки и националистически тренд, чиято електорална база необратимо нараства.

Юлиана Методиева е българска публицистка и обществена деятелка. Дългогодишна главна редакторка на списание „Обектив“, издавано от Българския Хелзинкски Комитет (до 2014 г.).

Един роман на Жул Верн за Априлското въстание или за свободата като *voyages extraordinaires* Автор(и): Евдокия Борисова

Романът на Жул Верн „Дунавският лодкар“ („Le Pilot de Danube“, Hetzel Editorial) е публикуван през 1908 година, а на вътрешната страна на корицата е изписана годината 1876. Героят на сюжета е българинът Стефан Ладков, във френската си версия представен като Серж Ладко – типичният авантюрен персонаж, посветен на една велика идея. Априлското въстание в романа е фонев факт в сюжета и фактор в микроисторията на героя, проектирана върху големия исторически разказ.

Малко по-рано, през 1901 година, излиза роман на Жул Верн със заглавие „Le Beau Danube jaune“, който ще бъде в опосредствана връзка с „Le Pilot de Danube“. И в двата романа „синият Дунав“ е... жълт, а повествованието в „Хубавият жълт Дунав“ започва с танц под звуците на прочутия Щраусов валс. Очевидно неслучайните културни преноси на този класически средноевропейски мотив леко озадачават читателя, който, седем години по-късно, в романа „Дунавският лодкар“¹ с удивление ще забележи любопитни подробности от всекидневието на средния европеец в края на щастливия XIX век. Като например това, че риболовните състезания, последвани от награждавания и обилни гощавки, са „много популярни по цялото течение на тази знаменита с жълтеникавите си води река, а не синя, както се възпява в прочутия валс на Щраус“ (Верн 1991: 2). При изворите ѝ всяка година се стичат кандидати за рибарска слава „от Баденското херцогство, от Вюртемберг, от Унгария, от Сърбия, от Румъния и дори от поробена България“ (Верн 1991: 3). Културата на

¹ „Le Pilot de Danube“, в преводите на български звучи като: Дунавският лодкар, кормчия, боцман. Повече около споровете за авторството на романа, за трите превода на този роман на български, както и около прелюбопитните български опити за създаване на комиксов роман, публикуван в поредица още през 1965 в детското издание „Септемврийче“, и дори заснемане на филм по неговия сюжет, както и доста пълна систематизация на българските изследвания по въпроса виж в: Алексиев 2018.

забавленията, хазартът на риболовната страст, спортните състезания, класациите и конкурсите са неизменна част от радостта на модерния живот и статуквото на буржоазния човек в апогея на индустриалната епоха. Очерганият дискурс в стил бел епок в самото начало на настоящия романов разказ обаче някак трудно се съчетава с тема като „поробена България“, въпреки че за познавачите на Жул Верн, а и за колебаещите се относно истинското авторство на романа, със сигурност преработен след смъртта му през 1905 от неговия син Мишел, не са тайна писателските увлечения от необикновената култура на Средна Европа, от тайнството на загадъчните Балкани и авантюрната романтика на Изтока. Още прец 1892 г. излиза „The Carpathian castle“, инспириран от историята на Трансилванския граф Дракула. В романа (преработен и като пиеса) „Michel Strogoff“ пък, познат още със заглавията „Михаил Строгов. Курьер царя“ или „The Soldier and The Lady“ (1876), сплитат оръжия източният владетел Теохар хан и самоотвержените славяни.

Романовият сюжет на „Дунавският лодкар“ започва с края на състезанието в Зимаринген на 5 август 1876 г., в 11 часа, когато звукът на лоджийския рог оповестява финала на надпреварата по риболов, а председателят на „Дунавска лига“ г-н Миклеско вдига халба бира за героя на улова, успял да се пребори със седемдесетфутова щука. Това е загадъчният унгарец Илия Бруш.

Снажният жизнерадостен младеж с тъмни коси, комуто никак не подхожда „увлечението в тихото удоволствие на риболова, (...) има и друга странна особеност (...) вероятно беше с повредено зрение и затова носеше големи черни очила, които не позволяваха да се види цветът на очите му.“ (Верн 1991: 7)

Да не би пък да са... очи сиви, почти сини? И, обсебени от литературни идеологически клишета, четящи и невярващи на собствените си очи, усещаме, че май сме попаднали във фантастичната машина на времето, завъртени в центрофугата на литературни стилове, теми и инвенции. Кой кой е в този литературен маскарад? Във всеки случай става дума за *fine de siècle*, за френския *belle époque*, за тържеството на науката и техниката, за късната романтическа илюзия на щастливото тържествуващо познание от втората половина на XIX век. Как се вгражда тук темата за Жул Верн и българската национално-освободителна кауза? Кой е все пак авторът на двата „дунавски“ романа и откъде идва съпричастието към средно-и-южноевропейската тема в творчеството на онзи, в чието вла-

дение на въображението са моретата на целия световен океан? Откъде би могла да възникне тогава ревността ни към темата за синия-бял Дунав и Черното море в романите, посочени като негови? Можем, разбира се, да заподозрем, сина му Мишел Верн в мистификаторство на безмерното литературно завещание от публикувани и непубликувани творби на писателя. Но трябва да имаме предвид безпощадните условия в договора с литературното издателство на Пиер Жул Херцел, според които цели 5 години след смъртта на писателя наследниците му са длъжни да публикуват по 2 негови текста на година. И въпреки плодовитостта на писателя, обяснимо ни се струва защо романите „Хубавият жълт Дунав“ и „Дунавският лодкар“ излизат в съавторство: Мишел и Жул Верн.

Огромната литературна продукция е дописвана, пренаписвана, обработвана и адаптирана от неговия син – песни, поеми, разкази, повести, романи, либрета за музикално-сценични творби, пиеси и др. Това са фантастични, романтични и... съвсем реалистични истории като разказаната в „Дунавският лодкар“; без морски чудовища, невероятни апарати и машини от бъдещето. Последвалата литературна слава след смъртта на писателя и благодарение на племенницата Маргьорит Алоат дьо ла Фюйе, авторка на биография на знаменития си чичо, има твърде противоречив ефект. Множество от романите на Верн, излезли по-късно в съкратен вариант, отправят задълго писателя в териториите на подценяваната от критиката детска литература и той не успява да заеме подобаващо място във френската и европейската „сериозна“ литература. Печална заслуга за това има и Емил Зола. Но, почти едновременно с упадъка на популярността на Верн в литературните среди, обратнопропорционално расте интересът към него сред читателската общност. Неговите творби влияят върху зараждащите се авангардни и сюрреалистични направления в изкуството, учените се интересуват от неговите профетически послания и много скоро се формира екип от хора на изкуството и знанието, наречен *Société Jules Verne*, който сериозно се заема с изучаването на творчеството и влиянието на идеите на писателя върху литературата и науките.

Безспорно най-влиятелният и известен романист на всички времена (превеждани колкото него по целия свят са само Агата Кристи и Уилям Шекспир), Жул Верн не остава безучастен към случилото се през 1876 г. и 1878 г. в една далечна балканска християнска страна. Заслуга за това има обожаваният от него Виктор Юго. Отзвукът от Априлското въстание е значим във Франция, а Верн е силно впечатлен от характера на

балканските хора, както преди това от смелостта на унгарците, и от самоотвержеността и стихийния дух на славяните. Западният човек мисли балканците в ключа на един средно-източно и южноевропейски антропологичен фон; в духа на пътешествениците по балканските земи от XVIII и XIX в., но и на късните изследователи на балканските сюжети и стереотипи, които слагат в единна схема екзотиката на балканеца, румънеца, унгареца и славянина¹, а писателските жестове на Верн напомнят литературното поведение на Байрон. Показателни са два известни романа на Жул Верн: „Матиаш Шандорф“, посветен на борбата на унгарците („Mathias Sandorf“, 1885) и „Архипелагът в пламъци“, разказващ за гръцкото освободително въстание от 1820 година („L'Archipel en feu“, 1884).

„Жюль Вернъ. Дунавският лодкаръ. Изключителен исторически романъ изъ живота на българските революционери“ гласи първото българско издание от 1943 в превод на Петър Дачев. На руски звучи така: „Сергей Ладко. Посмертний романъ Жюль Верна. Изъ епохи освобождения славянъ“ (1909). И двата превода на заглавието, твърде свободно, но целенасочено отключват аналогия с Вазовото подзаглавие „Из живота на българите в предвечерието на Освобождението“, а въпросното „предвечерие“, отнесено към хронотопа на заглавието „Под игото“ се превръща в „основен тематичен и семантичен конфликт“ (Ракъовски 1999: 56). Теоретически възможно е Вазов и Жул Верн взаимно да си влияят. Факт е, че френската литература в лицето на Юго, Мюсе, Балзак, Флобер, Шатобриан, А. Франс, Верлен, Бодлер, Пиер Луис, Зола, Мопасан концептуално формира българската литература от последната четвърт на XIX и първата четвърт на XX в. А върху Вазов „главните чужди влияния са Пушкин, Юго и Алфред дьо Мюсе“ – твърди Гео Милев, „Юго, Ламартин и Беранже“ – добавя Цветан Минков (Милев 2019; Минков 2019).

Известно е, че още през 1894 г. романът на Вазов „се ражда се в чуждоезикова среда (английска, шведска) и чак след това става достояние на българския читател като самостоятелна книга. В 1896 г. д-р Васил Балджиов казва, че „романът пътува триумфално из Европа“, но това все още „не може да ни служи за критерий на истинска художественост“. Става класически и каноничен модел за роман; това пък ражда и клишетата, които нищо не казват със своята бомбастичност“ (Ракъовски 2014), но определено формират вкусове и представи. „С превеждането

¹ По въпроса виж: Голсуърти, Весна. Измислянето на Руритания. Империализмът на въображението, София, Кралица Маб, 2004.

му на холандски и шведски – пише Пеев-Плачков – романът на г. Вазова, може да се каже, е достояние вече почти на всички европейски езици“, сред които естествено на първо място на английски, френски, руски (Пеев-Плачков 1894:900). Близко е до ума Жул Верн да познава Вазовата творба. А можем да бъдем сигурни, че Вазов, който е макар и изявено консервативен по отношение на техническите новости¹, познава романовите образи и открития на Жул Верн. Иван Шишманов свидетелства за това в дневника си: „5 ян. 1920: Нищо не пише. Чете само стари книжки от *Revue des Deux Mondes*. Занимава го сега фауната на морските дълбини. (...) 21 февр. 1920: „Какво чудесно списание!“ (възкликва Вазов)“ (Шишманов 1976: 193, 202). Известно е, че подзаглавието на въпросното списание е: *Journal des Voyages*, а последователен интерес в стари броеве откриваме към сюжетите и научно-техническите пророчества (летящи към Луната топки, преодоляли гравитацията напримел), описани в романите на Верн.² Конкретно текстуално влияние от Верн към Вазов обаче в случая няма как да има, допускаме, че късната поява на „Дунавският лодкар“ може само да загатва за някакво възможно влияние от Вазов към Верн. Мисъл, която би трябвало да ни ласкае, а е твърде допустима дори и само по отношение на удивителната прилика в прототипното проектиране на Левски и Жан Валжан (Шишманов 1976: 204) в образите на Бойчо Огнянов и Серж Ладко.

Подкрепа на хипотезата си търсим у Инна Пелева: „приключенското в романа „Под игото“ е от френски порядък“ (Пелева 1994), твърди тя, като се позовава на Йожен Оланд относно адмиративната рецепция на вече преведения в Европа в 1899 г. (на френски!) роман на Вазов (Бояджиев 1989). За европейския читател от това време романът на Вазов е „силно информативно наситена“ книга, превърнала „чуждото и далечното в свое притежание“. „Екзотиката на българското, робското, азиатското живеене, подлежащо на наблюдаване през текста, едва ли е по-малощна от

¹ Брат му Б. Вазов свидетелства, че поетът е скептичен и отказва дори употреба на самобръсначка Жилет, а също и на телефон: „Ужасяваше се от новостите. ... поставиха в кабинета му телефон, но той никога не го докосна.“ (Димов, Йорданов 1966: 8). Шишманов цитира неговото „предубеждение по отношение на телефона... някаква идиосинкразия.“ Но пък е обожавал „кинематографа“ и двамата с удоволствие гледат „криминални драми“, годината е 1917. (Шишманов 1976: 156)

² Повече виж в дигитализираните броеве на *Reveu des deux Mondes. Journal des voyages* (ed. Rene Doumic- 1920) от 1877, т.23; 1913, т.16 и др. – В: https://fr.wikisource.org/wiki/Page:Revue_des_Deux_Mondes_-_1913_-_tome_16.djvu/216 (посл. вл. на 16.07.2019)

всяка друга разправяна екзотика (...). Освен това тази публика вече има консумативни навици, създадени и подхранвани от писания, интерпретиращи национално-освободителните борби на Другите като набор от смайващи сюжетни ходове: само у Жул Верн например като знаци на периферните, т.е. опасните, чуждите, нередко подлежащи тепърва на структуриране от западния човек-цивилизатор земи и народи се появяват унгарското, индийското, гръцкото“. (Пелева 1994) С други думи, Вазовият роман принципно е в състояние да се разпознае от европейския читател само като приключенско-авантюрен заради наративните клишета, които го структурират. Едва ли обаче това може да е валидно за този опит на най-големия писател-фантаст на всички времена да разкаже една приключенско-криминална история с участието на българи (от иконизираната 1876 г.) изцяло в призмата на авантюрното клише и екзотиката. Без да твърдим обратното, именно, че „Дунавският лодкар“ е по-исторически роман от „Под игото“, той има безспорен диалогичен и историчен потенциал дори само като провокация. Роман на престъплението, на тайната, полицейски сюжет със съответстващите интриги, колизии, тайни, фалшиви следи и накрая разплитане на загадката – това е в основата си тази непретенциозна като обем, но не и като замисъл творба.

Българският патриот Серж Ладко (Стефан Ладков), скрит под вънкашност чужда и под име ново като Илия Бруш, пътува въоръжен, с баржа по Дунава към Черно море, тръгвайки от най-северозападната точка на реката, за да премине повече от три хиляди километра, оставяйки се на течението и прехранвайки се само с риболов. Планът на този своеобразен бел епок сървайвър е да приключи за няколко месеца, когато ще се добере от най-голямото източноевропейско пристанище (читателят още не знае, че той е тръгнал към родния си Русчук) и накрая – до делтата на Дунав, на Черно море. За слава, за пари, или по други причини предприема това рисковано начинание странният унгарец и кой е той, скрит зад черната маска на очилата?

Междувременно друг смел унгарец – Карл Драгош, шеф на международната дунавска полиция, е натоварен с нелеката задача да овладее безредиците и тормоза на „едно безспирно разбойничество“ над дунавското население по поречието, защото „нямаха брой грабежите и опустошенията, извършвани по вили, чифлици и замъци“ (Верн 1991:8). Възникват съмнения дали Бруш не е самият Драгош под прикритие, но тази абсурдна версия скоро е отхвърлена от читателя. Защото заедно с Бруш

в лодката почти насила се качва непознат спътник, който му предлага солидна сума, за да го съпроводи до края на пътешествието. След изнудване и намеса на полицията на читателя му става ясно, че около двамата витаят тайни – рибарят е без документи, а непознатият е по някакъв начин свързан с властите и след представена гаранция двамата се спогодяват и тръгват на път. Намекът на непознатия, който явно знае повече, отколкото трябва (съвсем в духа на романа на тайната и криминалния жанр пък читателят узнава на порции истината и винаги знае по-малко, отколкото трябва), че ги чакат опасности по долното течение на реката „във водите на Сърбия и поробена България“ (Верн 1991:21), кара Илия Бруш да отстъпи и въздъхне с облекчение. Читателят остава с впечатление, че това е дълго търсеното алиби на героя и вече се съмнява в него. Всъщност – съмнява се и в двамата, защото Бруш сключва договор срещу 1000 флорина с непознатия, представил се за ... виенчанина г-н Йегер¹.

Наблюдаваме шеметно начало на романа, устремна завръзка и.. тук читателят поема дълбоко дъх, защото следващата глава предоставя солидна ретроспекция с поглед встрани от авантюрния разказ за опасно пътешествие по река на двама съмнителни герои, които крият тайните си един от друг. И неособено грижливо – от читателя.

Тук ще спрем и ние за минутка, за да отворим една интерпретативна скоба. Например, за да се вземем с подозиращото око на следователя в съмнителни подробности не само от външния вид, но и от съвсем небългарското „име на героя и поставянето му в центъра и – по метонимичен път в заглавието на разказа“. Това ще забележи сам полицейският инспектор, това повдига много въпроси около стила и избора на Верн. „Защото е странно толкова силно и отчетливо индивидуализиран персонаж, вписан в ярки, остри перонални отношения, да бъде метонимично замъглен от принадлежността си – етнокултурна и географска. Характеристиките му, и външни, и психологически, не са за подценяване и не стоят в клишето. Той е в оптиката на перфектната менталност, на изключителността“ (Bratanov 1994:66). Подобно на един друг, христоматиен за българската литература, персонаж, който е едновременно „бивш заточеник..., революционер..., учител..., влюбен мъж..., с прякор Графа... с разместени мотивации, които не рискуват неговата положителност“

¹ За семантиката на имената и метонимичните смисли в романа и по-специално избора на името Стефан Ладков (ладия, лодкар) разсъждава Иво Братанов (Bratanov 1994), тук ще добавим немското значение псевдонима на следователя Йегер (der Eger) – ловец.

(Ракъовски 1991: 57), и нашият герой Ладков си изгражда образ на светец, апостол и поборник. Но, подложен в обсега на тайната и загадката, която трябва да бъде разбулена, той върши на практика подвизи в името единствено на собственото си оцеляване и на личното отмъщение.

В романа ще се натъкнем на дълги и разточителни, исторически пристрастни екскурси върху съдбата на Балканския полуостров под турска власт и върху борбите за освобождение на балканските народи. Разказвачът изброява въстанията в Гърция, Сърбия, Херцеговина, Босна „и поробена България, където като гъби никнеха тайни революционни комитети,... с пламенни младежи от цялата страна.“ (Верн 1991:23) Сред водачите изпъква с физическа „херкулесова“ мощ и красота един – „Стефан Ладков, висок, тридесетгодишен мъж, рус като северен славянин“, русчуклия и кормчия, лодкар, спасил не един удавник по реката, защото „да преплува Дунава за него бе като играчка“. Надарен с морални качества като „твърдост, благоразумие и страстна любов към своето отечество“ (Верн 1991: 23), той е герой-функция, културният герой типизиран, но и силно индивидуализиран.

Ако читателят вече е разпознал прототипа на този герой – фантастична компилация като че ли от образите на Левски, Раковски, Ангел Кънчев и братята Обретенови, то по никой начин не може да си обясни детайлната Жул Вернова компетентност по темата за въстанията и героите ни. Френският писател внезапно като че ли се превръща в неотменима част от дискурса на литературата ни от последната четвърт на XIX в. Склонни сме да подозираме, че творбата е мистификация поради подозрителната диалогичност на културните модели, които предлагат романите на Верн и Вазов. Но ако „романът „Под игото“ представя изключително сложната тъкан на личните избори, от която се създава новата основа не само на националното съзнание, но и на културните модели“, с които борави – такъв е например рицарският, приказно митологичният, фолклорният, и въпреки че са „разпознаваеми“, той „не е сговорчив спрямо готовите модели“, а „предлага собствени, с дръзки провокации на хронотопа“ (Александрова 2017: 179) -, не може да се каже същото за „Дунавският лодкар“, без, разбира се, да подценяваме повествованието на Жул Верн.

Още по-загадъчен е образът на антагониста Иван Стригов, който изглежда досущ като Ладков, но е негов морален антипод:

„физиономията му говореше за коварство и студена жестокост..., никой не можеше да каже откъде имаше пари..., харчеше без сметка,... едни казваха, че е турски шпионин, други... че е контрабандист, богатството му идвало от най-вулгарни грабежи и разбойничества“ (Верн 1991:23-24).

Двамата дори и не подозират за съществуването един на друг, поне докато не им е съдено да се срещнат като „непримирими врагове“, съперници за сърцето на красивата Неша Григорова. Стефан и Неша се женят и Ладков заминава за Русия, след това за Будапеща и Виена, за да достави оръжие на готвеното през пролетта въстание. Впоследствие, когато „България въстана през месец април, твърде преждевременно“, героят с тревожни предчувствия поема обратния път към дома, но го спират тревожните вести – въстанието е потопено в кръв, „Дунавска България е в пепелища, бесилки и кланета“ (Верн 1991: 27), а неговият дом в Русчук е под постоянно наблюдение. Сторено е издайническо дело, а в дъното стои... отново Иван Стригов. На 28 юли 1876 г. Стефан вече има план за действие. Параболата на разказа засега е затворена с почти репортажна точност, а читателят се озовава отново в лодката на Илия Бруш, за когото вече знае твърде много неща.

Следват шеметни обрати в иначе семплия като обем, но богат като фабулиране сюжет на романа. Още в V глава става ясно кой е всъщност виенчанинът Йегер – това е Карл Драгош. Следват преобличания, влизане в чужди идентичности, измами и взаимни лъжи, одобрения, изплъзвания и попадане в капани... И още злостастни за героите, но щастливи за сюжета неотчитания на случайностите, които тласкат действието в радикално различни посоки. Лодката преминава през Улм, Дилинген, Ратисбон, Будапеща, Калемберг, Нюсдорф, Донаушинген, Пресбург, Виена, Гран, Землин, Белград, Оршова, Лом... И, колкото и да ни убеждава разказвачът, че героите му не пътуват като туристи, охотно обрисуваните градски и природни пейзажи и детайли задават културно-географския фон на това романово дискавъри. Но романът съвсем не е нито литературно-географско пътешествие, нито литературен пътеводител в духа на така модерния днес интерпретативен ключ към новоисторическото изследване и обичания за времето си жанр романов пътепис, въпреки че е част от популярната поредица *Les Voyages Extraordinaires* (*Œuvres Complètes*).

Натрапчивият мотив за „сините очи“ (каквото е заглавието на V глава), „скрити зад черни или диоптрични очила“, озадачава следователя

Драгош. Не и читателя. Скоро и без друго неособено грижливо пазената тайна на идентичността е разбулена: Йегер/Драгош намира документи и портрет на тайнствена непозната (красивата Неша), а след това съзира русите корени, които се подават изпод боядисаните в черно коси на синеокия му спътник. Става ясно кой кой е и без помощта на ремарките, в които Йегер е с истинското си име Драгош, а в размяната на репликите с пояснения от писателя читателят попада във водевилна ситуация от типа комедия от грешки. Разпознаваеми са мотивите на узнаването, разконспириране по скрити документи, разкриване на тайната на името. Става ясно, че смъртният враг на Илия Бруш (Стефан Ладков), който, освен всичко, физически напомня на него, е същинският разбойник и глава на банда по поречието на реката, скрит зад името на Ладков, опитвайки се да го вкара в полицейски капан. Драгош е раздвоен. Нощните изчезвания на Бруш/Ладков съвпадат с грабежите по реката. На всичкото отгоре се развихря буря и полицаят е спасен от водите на придошлата река от своя „съмнителен спътник“-кормчия. Въпросите се роят и само един уважаващ себе си полицейски роман е в състояние да ги разреши. Завесите на романтично-авантюрното повествование се надигат лекичко, само колкото да обострят любопитството на читателя:

„Карл Драгош правилно схвана, че Илия Бруш и Стефан Ладков бяха едно и също лице. Той обаче се лъжеше, когато приписваше на своя спътник кражбите и убийствата, които ставаха в района на Дунава. Стефан Ладков впрочем не се съмняваше, че наричаха с името му един голям престъпник. Но какво го засягаше един разбойник, с когото нямаше нищо общо.“ (Верн 1991: 58)

Сърцето на нашия герой се свива от мъка по любимата Неша и родината, редица реторични въпроси осейват повествованието, което някак странно зазвучава в тоналността по-скоро на българската белетристика от края на 80-те години на XIX век, не и в стилистиката на бащата на сайънсфикшъна Жул Верн.

„След жестокото потъпкване на въстанието колко години още трябва да България да пъшка под ярема на своите поробители... щеше ли той да намери тази, която обожаваше? Уви, тази интимна драма изчезваше в бездните от конвулсии, които разтърсваха цяла България. Колко нищожно изглеждаше това нещастие на две човешки същества в сравнение с огромното бедствие на цял народ?“ (Верн 1991: 59)

В крайна сметка българският революционер попада в ръцете на неприятелите и това съвсем не са турските власти – той е похитен от своя личен враг Стригов, който, раздвоен между самоличностите на Ладков и Бруш, така и не разбира всъщност кого е заловил. Стефан успява да избяга от трюма на неприятелския кораб с нечовешки усилия на волята и „херкулесовските“ си мускули, след което... отново е арестуван. Почти оперетна е енергията на сюжетирането на тази заплетена (малко повече от необходимото, на ръба на мелодраматичното) романтична история, в която никоой не е сигурен в другия, а истината и правилните решения непрестанно се изплъзват на милиметри и за секунди от финала на развръзката. Но нали това са законите на жанра?

В затвора Ладков попада на вълшебни помощници – следователят г-н Рона и състрадателният тъмничар, благодарение на които той узнава истината и решава да действа.

„Едно заглавие, напечатано с едри букви, привлече вниманието му: Кланетата в България. Той трепна и бързо грабна вестника. Събитията в България се коментираха от цяла Европа, а кланетата върху беззащитното население възбуждаха всеобщо негодувание. Целият балкански край бе по онова време в революционен кипеж. Още през лятото на 1875 година в Херцеговина бе избухнало въстание и изпратените срещу него отомански сили не бяха успели да го потушат. Когато през април 1876 година България въстана, Портата изпрати срещу нея огромна армия. Наред с тази редовна армия, башибозуци и черкези опустошаваха страната, всявайки ужас навсякъде по пътя. Вестниците съобщаваха за изпепелени села, масови кланета, за изнасилени жени и деца, за стотици откарани на заточение мъже... Докато Стефан Ладков четеше, по лицето му течаха едри капки пот. Неша!... Какво беше станало с нея по време на тези ужасни събития?... Жива ли беше още? Ако беше мъртва, нейният труп, подобно на хиляди други невинни жертви, не беше ли поруган, не беше ли смазан под копитата на башибозушките коне?“ (Верн 1991:82-83)

Няколко са извънсюжетните абзаци, подобни на този, в романовото повествование на Жул Верн, чийто поглед и оценка на историческите събития така силно напомнят на романтично-сензационната хватка, буквално разсечена от резкия публицистичен отстъп – похват, характерен както на Юго, за Сю, така и за Вазов и за Захари Стоянов. Уникалното на този извънсюжетен елемент, апликиран в разказа на Верн, е неговата органична естественост и аргументираност в почти репортажната де-

тайлност и очевидна медийна компетентност на писателя. Той знае за въстанието на българите и с увлечение, със страст разказва за него, като не се свени да заеме позиция. И непосредствено след тази сцена на четенето крадешком, при разразилата се емоционална буря в душата на героя и решението за действие, ни става ясно, че и Верн, и Вазов, попаднали под доминиращото влияние на своя учител по разказване, обожаемия от тях Виктор Юго, всъщност са вкупом излезли изпод шинела на по-стария учител: Александър Дюма-баща. Изкушеният познавач, но и наивният-сентиментален читател ахват при вида на последвалото авантюрно-сензационно решение. С токата на колана си и с откраднатата затворническа лъжица Ладков започва да дълбае стената на килията покрай железните решетки, като денем смесва с хляб изкъртената мазилка, за да замаскира тунела, а от постелката на леглото си изплита въже, по което се спуска към гръмоотводните жици в двора на затвора, който естествено гледа към... Дунава. „По-добре смърт, отколкото този непрекъснат ужас!“ (Верн 1991:85), си мисли Ладков. На посветения на реализма читател също му минават подобни суицидни мисли, защото затворник, при този „мек“ режим, очевидно е имал време и да поразгърне „Граф Монте Кристо“.

На 10 октомври 1876 нашите герои, които непрестанно се дебнат и влизат последователно в ролите престъпник-следовател (Илия Бруш/Стефан Ладков и Господин Йегер/Карл Драгош – френските варианти на Бойчо Огнянов и Доктор Соколов, литературни побратими на Абат Фариа и Едмон Дантес, а може би и на Шерлок Холмс и Доктор Уотсън), вече плават към бреговете на Русчук. Тук ще отворим поредната скоба. Защото аналогията на Ладков, но и на Драгош с Шерлок Холмс би била съвсем случайна, ако пропуснем факта, че прочутият детектив е фин майстор на дегизировките (моряк, безделник, свещеник, търговец на книги, жена, вероятно дори и рибар), който почти свръхестествено съчетава спокойствие и бурна емоционалност, остър ум и дедуктивно мислене. И ако тази аналогия е все пак допустима (Конан Дойл пише историите за Шерлок Холмс между 1887 и 1924 година), то невъзможното съотнасяне спрямо Вазовия Бойчо Огнянов сочи поразителни прилики: също със сменена самоличност и майстор на дегизировките, противоречива личност, „рожба на една противоречива и нееднозначна смислова презумпция, каквато е игото“, формираща „не робски, а героически жестове“ (Ракъовски 1991: 56). Декоративната приключенска фабула на

Вазовото повествование (не само романа, но и разказите – да не пропускаме и театралните костюмни спектакли, които разиграва самият Левски, впрочем режисирани отново от Вазов) „втвърдява плана на героите, като ги абсолютизира“, при всичките им „отношения на колебания и семантически роли“, съмнително следвайки „линията на историческия наратив за пролетта на 1876 г.“ (Ракъовски 1991: 54-55). Напротив – широкият фабулен замах на романа на Жул Верн, бидейки в съотносима доза верен на историческия наратив на кореспонденти и публицисти, отразявали Априлското въстание, разкрепостява образите, вкарвайки ги в матрицата не просто на вълшебната приказка, но и на класическите традиции на авантюрно-приключенския разказ. Защото и Едмон Дантес е усвоил до съвършенство смяната на самоличностите и дегизироващите. Този наглед скромнен роман на Верн всъщност върши нещо много съществено – подпечатва българските сюжети, образи и въстания със запазената марка на престижния европейски жанр исторически приключенски роман. Вкарва ги в паметта на европейската културна конвенция, при това без да „раздвоява романовите обстоятелства на „високи“ (героически) и „ниски“ (битови)“ (Ракъовски 1991: 61). Защо ли? Много просто: защото не би могъл – Верн не познава в детайли българския провинциален бит (но пък твърде добре познава градския бит, впечатляващи са сцените, описани в малката Виена, наречена Русчук). И още: защото битовизмът просто не е неговият почерк. Може парадоксално да се окаже, че не друг, а именно Жул Верн сбъдва манифестираната мечта на Пенчо Славейков за европеизация на литературата ни и еманципация на българските културни сюжети?

Но да се върнем към нашия, все още неразплетен докрай полицейски сюжет. Ладков разкрива отчасти своята тайна пред Драгош, но не всички карти още са свалени на масата. Конспирациите, предрешаванията, преследванията и бавните стъпки към истината продължават да следват траекторията на фабулата. След като става ясно (намесват се още вредители, конспиратори и вълшебни помощници), че Иван Стригов е узурпирал не само името и външността, но и красивата съпруга на Ладков – Неша¹,

¹ На френски е изписана и звучи почти като Наташа (Natcha), той е Серж (Serge), а славянското очарование на имената вероятно обслужва панславянската кауза, с която руският превод е в очевидно съгласие: „Сергей Ладко. Изъ епохи освобождения славянь“. Българският превод радикално преразпределя смислите така: „Из живота на българските революционери“.

Драгош решава да действа. Той ще измъкне Ладков от отчаянието и ще го спаси от предателство. След мигове лодката отново лети по водата право към делтата на Дунав, към Измаил, откъдето ще бъде потърсена помощ. Натъкват се на кораба на Стригов, вземат оттам пленник, а лодката (вече без Драгош) е подкарана самоотвержено от дунавския кормчия към водите на Черно море. Това е алибито на Ладков пред Драгош. На практика той доброволно се самонаема за кормчия на кораба на Стригов и вече всички маски са свалени, за да извърши своето благородно дело докрай, като изчисти името си и разобличи речните разбойници.

Тайната на „пиратите“ е разбулена и тя кормчийска, тя е Жулверновска: корабът е потопен точно на седем крачки, за да бъде скрит във водите трюмът, където е съкровището. Там, в една заключена каюта, ще се окаже и скъпоценната Неша. Ладков лесно се справя с негодниците, а умният Драгош се появява на спасителен полицейски кораб в последната минута. Героят разбулва една полицейска загадка, разрешава една криминална история и възкресява справедливостта в един любовен триъгълник. Романът изпълнява безпогрешно задачите на авантюрно-приключенското повествование, като връща събитията към предначалната им хармония, въздавайки възмездие.

Формално погледнато, като помага на властите, героят не изпълнява точно революционния си дълг пред отечеството. Но пък е изправен пред непреодолимите препятствия на времето, събитията и историята. Малкият подвиг е вграден в големия исторически пъзел на случващото се. Епилогът затваря параболата на хепи енда и резонния исторически финал. Стефан Ладков не успява да се включи в Априлското въстание, но ще се сражава в Руско-турската освободителна война, а след Освобождението тримата му сина участват в градежа на държавата: най-малкият – като юрист, средният – като рибар-търговец, големият – като дунавски кормчия. Съпроводени от вярното приятелство на добрия стар Карл Драгош.

И така, част (може би най-славната) от героическия пъзел на българската история, от най-българско време е разказана от най-популярния и сладкодумен разказвач на невероятни истории в света. В една тънка, непретенциозна книжка със заглавие „Дунавският лодкар“, част от знаменитата поредица „Невероятни пътешествия“ („Les Voyages Extraordinaires“). Разказана е много картинно, издадена е като богато илюстрирана книга (худ. George Roux) и това е част от духа на време-

то. Част от историята на Априлското въстание е проследена с чужди очи, със замечтания поглед на пътешественика и приключенеца, отвън и отстрани. Откъм водите на Дунав, от ракурса на Средна Европа, от север, след пожара на бунта, по водите на хубавия жълт Дунав плава една лодка. В нея е един от апостолите на въстанието, комуто времето и мястото попречват да загине в бой. Пред очите ни изниква друг неподобно познат сюжет, който абсолютно съвпада по време: онзи, с мнимия терорист-окупатор на австрийски кораб, който ще снесе градинарските дрехи, за да преоблече своите юнаци в четнически униформи, и ще слезе месец след краха на въстанието на фаталния Козлодуйски бряг... Не сме морска, нито речна нация, културата ни не е конквистадорска и мореплавателска, но някак си българските героически митове са органично свързани с архетипа на кораба и лодката – с пътуването по море, река, преминаването на воден брод. Инициираме се по някакъв начин именно чрез Дунав и Егея бял, с Черноморските води... А българската свобода, разпънала платна, размахала весла, идва по вода, като че ли някъде отвън. Тя не е устойчиво състояние на духа. А воаяж екстраординер. Но някъде в машината на пространството и времето Жул Верн среща звездната българска история и митовете на високото възраждане.

Когато Ролан Барт пише в началото на 70-те години на ХХ в. своята статия, посветена на Жул Верновия Наутилус и „Пияният кораб“ на Рембо, той прозорливо отбелязва колко адаптивен е тъкмо този автор-фантаст към структуралистко четене поради тематичността и „своеобразната самодостатъчна космогония“ (Barthes 2009), върху която се основават сюжетите на неговите романи. Някои ги определят като фантастика, като сайънс фикшън, като спекулативни романи, положени в класическата модалност на авантюрно-приключенското. Те притежават „собствено време, пространство, реализация, дори собствен екзистенциален принцип“, настоява Барт, обяснявайки нагласата на писателя със самозатварянето, самоизолацията в собствените фикции и фантазмени натрапчиви идеи, идващи вероятно от детството. „Да се оградим и да се установим – това е екзистенциалната мечта на детството.“ (Barthes 2009) Да каталогизираме света, описвайки го изцяло, да го завладеем – та нали именно това е мечтата на бел епок и щастливия край на века?

„Дунавският лодкар“ изневерява на твърденията на Барт, той е твърде не-Жул Верновски в този смисъл, в който се вписва в кризисния дух

на едно източноевропейско, южнославянско и балканско време. Това е епохата от последната четвърт на XIX в., когато късният ренесанс на тези култури е ознаменуван от трудно извоюваната национална независимост и държавно самоопределение. Прав е Барт, нищо не може да убегне от вниманието на човека, буквално „поробил“ природата; индустриалният човек, пътуващ в уединеното пространство на своето „пътуващо око“. По море. А по река? Защото лодката на българина Стефан Ладков (или славянина Серж Ладко) съвсем не е Наутилус, нито дори Пияният кораб на Рембо (каквато екстравагантна аналогия прави Барт). Тук прочитът на Верн ще бъде съвсем буквален. Доколкото Верн позволява буквалност. Защото вниманието на писателя-фантаст не убягва от паралелната история на Европа, погледната от ракурса на нейния заден двор, от ъгъла на упадъка на една вековна, чуждоверска, но твърде удобна за европейската политика на югоизток империя, насмешливо наричана болния човек на Стария континент. У Жул Верн тук като че ли избухва публицистът, който с репортажна откровеност и прогресистка емпатия се втурва да аргументира един, макар и доста заплетен, но все пак обикновен авантюрно-криминален сюжет. Неговият капитан Немо с Наутилус „си присвоява“ (по Барт) света и историята на бъдното. Немо е автобиографичен персонаж.¹ Неговият Ладков обаче, плавайки по протежение на цялата голяма европейска река, подобно на фолклорно-приказните персонажи, преминаващи брод през река (съвършената инициация), усвоява българските събития и ги превръща в история – в част от престижната средноевропейска история от края на XIX в.

„Корабите са заминаване, кутия, местообитание, пещера в иначе еластичния свят“ на приватното решение за отплаване, в която разполагаш с малко вещи, но конструираш собствен, самодостатъчен, откъснат от света и гравитацията, свят (Barthes 2009). Ладията на лодкаря е завръщане – сливане с природата, магнетична зависимост от гравитацията (на спомена), черупка в екстериорното пространство на приключенията. Лодката е възможност за бягства, тя е колелото, средството за

¹ Известен факт е, че сам Жул Верн в края на 60-те години превръща своя малък светъл и уютен баркас в плаващ писателски кабинет и, снабден със собствени лоцмански умения, обикаля френското крайбрежие. След претъпян инцидент, той не се отказва, а си купува друг ветроход с парен двигател и с него прави своите морски пътешествия до по-далечни дестинации – Португалия, Гибралтар, Алжир, Англия, Дания. През 1867 се отправя с презеоански лайнер на воаяж до Америка.

придвижване отгоре (от изворите) надолу по течението на реката (на времето) към морето. Към дома. Лодката утвърждава силата и възможностите на човек да се ситуира в пространството, тук, в този роман на Жул Верн. Тя е нещо повече от хазартната страст на състезанието, облога, пътешествието, състезанието със себе си. За българина от края на XIX век това Жулверновско пътуване по река е своеобразно завръщане в Европа, екзистенциално литературно пътешествие от запад на изток. От дома към... дома.

* * *

П.П. Поводът за написването на този текст е медиен. На 30 юли, след едномесечно плаване по поречието на Дунав, от изворите на реката в Шварцвалд, та чак до делтата на Черно море, акостира шуменският полицай Тихомир Радев. Неговият експеримент – да преплава с едноместен каяк реката като повтори приключението на Стефан Ладко, но по-скоро влязъл в типичните професионални одежди на полицая Карл Драгош от романа на Жул Верн, приключи успешно за 37, вместо за 67 дни. За този период той е изминал 2500 км от Австрия през Словакия, Унгария, Сърбия, Румъния и България, като през цялото време той се е прехранвал с уловената от реката риба и е пътувал само нощем, също като знаменитите герои. Сбъдването на една лична мечта се превръща в литературен адвенчър, успял да събуди позаспалата ни литературна памет. Настоящата статия е вдъхновена и от изследванията върху Вазов и литературата ни от последната четвърт на XX век на един от най-нестандартните и екстраординарни български литературоведи Цветан Ракъовски и се посвещава на неговия 60 годишен юбилей.

Ползвана и цитирана литература:

Александрова, Ирен 2017: Културните модели в напрежение и адаптация по страниците на „Под игото“ – В: Надмощие и приспособяване, Сборник в чест на 80 годишнината на Н. Георгиев, София, Изд. Факултет Славянски филологии, т.1, 2017, с.179-187

Алексиев, Иван 2018: Към историята на романа „Дунавският лоцман“ от Жул Верн в България. /http://morskivestnik.com/compass/news/2018/052018/images/MVk.DUNAVSKI_LOZMAN-2.pdf/ 2018 (посл. вл. 3.07.2019)

Бояджиев, Иван 1989: Епопея на българския живот. Към биографията на романа „Под игото“. София, 1989.

Верн, Жул 1991: Дунавският лодкар. Роман, Изд.къща Братя Матееви, Бургас, 1991.

Димов, Георги, Йорданов, Христо 1966: Иван Вазов в спомените на съвременниците си. София, Български писател 1966.

Милев, Гео 2019: Влиянието на френската литература върху българската. В: Чуждите влияния върху българската литература. Събрани съчинения, т. III, с. 86. (пдф, посл. вл. 10.07.2019)

Минков, Цветан 2003: Иван Вазов. В: Уеб- Библиотека Български писатели, т.IV/ Издателство LiterNet, 14. 11. 2003 (посл. вл. 10.07.2019)

Пелева, Инна 1994: Идеологът на нацията. Думи за Вазов./ Пловдивско университетско издателство, П. 1994. ISBN 954-423-074-2, В: Словото уеб, <http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=125&WorkID=3237&Level=1/> (посл. вл. 10.07.2019)

Попов, Георги-Момчил 2018: Български лоцман в роман на Жул Верн./ 168 часа, 3 юли, 2018/www.168chasa.bg/article/6940865?fbclid=IwAR1YfEQOuMBqMoFNhiQwsjil2zQqj6prFA0mzGt4FiKLCsFg13W-wxdd9Ws/ (посл. вл. 29.06.2019)

Пеев-Плачков, Иван 1894: Под игото от Ив. Вазов. Българска сбирка, 11, 1894. 900-902. Препечатка от в. Съгласие, 41, 1894.

Ракъовски, Цветан 1999: Под игото – българските норми в жанра. / Българските контексти в литературата. София: Санра, 1999.

Ракъовски, Цветан 2014: Под игото и езикът. В: *Litera et lingua*. Електронно списание за хуманитаристика/ <https://naum.slav.uni-sofia.bg/lilijournal/2014/11/3/rakiovsit>

Шишманов, Иван 1976: Иван Вазов. Спомени и документи. С предговор, добавки и бележки от М. Арнаудов. София, Български писател, 1976.

Barthes, Roland 2009: *The Nautilus and the Drunken Boat*, - in: *Mythologies* (Vintage 2009) http://www.ricorso.net/tx/library/criticism/guest/Barthes_R/Barthes_R3.htm/ (посл. вл. 30.06.2019)

Bratanov, Ivo 1994: *The Blue Danube. Views and Voices*, Newsletter 2/ *The Central Charakter in the Novel „The Danubian Boatman“ by Jules Verne*, op.2, 1994, p.65-68

Verne, Jules 1967: *The Danube Pilot* (1967, London: Arco/Westport, CT: Associated Booksellers, Fitzroy Edition, trans. I.O. Evans).

Verne, Jules 1908: *Le Pilote du Danube*. One volume (19 chapters), based on a novel written by Jules Verne (*Le Beau Danube jaune*), modified by his son Michel Verne. (illustrations by George Roux, in-18). **Pierre-Jules Hetzel**. Part Series Voyages Extraordinaires. 1908.

Volker Dehs, Jean-Michel Margot 2019: *The Complete Jules Verne Bibliography* (work in progress) by Volker Dehs, Jean-Michel Margot & Zvi Har'El/ <http://jv.gilead.org.il/biblio/apocrypha.html#PD/> (посл. вл. 30.06.2019)

Агенция Фокус 2019: <http://focus-news.net/news/2019/07/20/2682332/shumen-prikluychenetsat-tihomir-radev-preplava-dunav-i-sbadna-mechtata-si.html>

Евдокия Борисова е родена през 1968 г. Завършила е Българска филология в Шуменския университет. Доцент по журналистика в Шуменския университет. Чете лекции по медийни жанрове, новинарство, публицистика, специализирани печатни медии, нова българска литература. Доктор по теория и история на литературата. Автор на книгите „Жанр и норма в българската драма от началото на XX век“ (2001), „Жанрове в медиите“ (2007), „Паралитературата. Текстология, социология, медиатори“ (в съавторство с П. Шуликов и Я. Милчаков, 2009), „На ръба на Изтока и Запада. Романите на Орхан Памук“ (2011), „Мелодрамата в телевизионния сериал“ (2014).

Коментари (3)

• 03-08-2019|Шаман от Шумен

Без коментар. За нищо не се пише нещо.

- **03-08-2019|Златко**

Полека, ей, шумналийската анти-лигенция! Ще си извадите очите едни на други, докато си оплювате така брадите.

- **29-12-2019|Румяна Дамянова**

Чудесен анализ! Изпълнен с много проникателност и литературно-историческа информираност, с прекрасни алюзии на заседанали в съзнанието и душата ни образи, с мащаб на мислене, в който отеква едно културно ехо от времето на Иван Шишманов.

И един чудесен колегиален реверанс към талантливия изследовател на литературата ни Цветан Ракъовски!

Четох с удоволствие, благодаря!

Румяна Дамянова

**Отворено писмо от проф. Д-р. Евгения Иванова
до министъра на образованието г-н Красимир Вълчев
Автор(и): Евгения Иванова**

ОТВОРЕНО ПИСМО

От

Проф. Евгения Иванова, д.н.

Уважаеми г-н Вълчев,

Бих искала да взема отношение към един проблем от интерпретациите на периода 1944-1989 в учебниците по история и цивилизации за 10 клас: асимилацията на мюсюлмани, наречена от режима „възродителен процес“ – понятие, което и досега продължаваме да повтаряме, включително – в учебниците. Това е проблем, по който се считам компетентна, тъй като съм провела множество изследвания както на самия процес, така и на травматичната памет за него.

Асимилацията на българските мюсюлмани във въпросния период – едно от най-големите престъпления на режима – е представена различно в учебниците, в повечето случаи – твърде бегло. Засегнати са основно събитията от 1984-1985 – преименуването на турците, без да са споменати дори (със съвсем малки изключения) периодичните смени на имената, извършени с българи и роми мюсюлмани и татари.

Бих искала да обърна специално вниманието Ви върху учебника на издателство „Домино“, където на „възродителния процес“ (отново само при турците) са отделени цели три страници (267-269). Урокът представлява упражнение и на учениците е препоръчано сами – въз основа на документи – да дадат „своята оценка за събитията“, които се оказват „най-дискутираните в съвременната история на България“.

До този момент си мислех, че оценката за етническа и верска асимилация може да бъде само отрицателна и не би трябвало да подлежи на дискусии...

След като старателно описват четири атентата, извършени от турци в периода 1984-1987 година, авторите съобщават за още множество, неизвестни за широката общественост – и по време на посочения период, и сега – „атентати, убийства и диверсии“ – резултат от дейността на „42 нелегални протурски групи“. Източниците, от които черпят тази информация, са донесенията на Държавна сигурност и спомените на извършителите на асимилацията. Целта, предполагам, е учениците да си представят страшния терор, на който са били подложени предците им, повечето от тях – носталгично споменаващи периода като оазис на спокойствие и сигурност...

Следват документите:

– Обръщение на Т. Живков от 29 май 1989, когато България изгони съгражданите си от турски произход. От него учениците разбират, че „благодарение тъкмо на победата на социалистическата революция“ мюсюлманите са извадени от „мрака на нищетата и безправие“, на които ги била обрекла Османската империя. (Няколко страници по-нататък – на с. 273 – авторите на учебника се съгласяват с това твърдение.)

– Донесения на Държавна сигурност, чрез които учениците затвърждават познанията си за „повсеместен терор и диверсия“, както и за „активна враждебна подривна дейност“. Намесени са Турция и САЩ, които помагали на диверсантите, а пък Горбачов – вместо да им попречи – щял да „запази неутралитет“.

– Цитат от книга на офицера от Държавна сигурност Бончо Асенов. От този изтъкнат участник в асимилацията учениците разбират, че протестиращите невъоръжени турци вероломно нападали въоръжените „сили на МВР и части на гранични войски“, че убитите са ударени само от рикошети, а бебето Тюркян е „стъпкано от тълпата“, защото майка му го изпуснала...

Други документи няма.

Накрая учениците са посъветвани да помислят „защо тогавашната власт нарича преименуването Възродителен процес, а Турция, западните държави и арабският свят го определят като престъпление“.

Очевидно и авторите на учебника, и редакторът, и приемащата комисия не знаят, че българската държава, макар с голямо закъснение, също определи асимилацията като престъпление.

Последният щрих от тази недопустима риторика е заявлението, че Решението за връщане на имената от 29.XII.1989 било компромис... (с. 274)

Учебникът на „Домино“ е пълен с още много недопустимости. Ще цитирам само онази, която ми се стори най-смехотворна:

Заради османското нашествие българите заживели „затворено и изолирано. Поради това се появили големи различия в говора (диалекти), в облеклото и в поминъка“. (с. 106)

Изглежда, останалите народи, непреживели османско нашествие, не познавали различия в говорите, носиите и поминъците си.

Искрено се надявам, господин Министре, че подобен тип „знание“ няма да стигне до българските ученици.

29.07.2019 С уважение: Евгения Иванова

Проф. Д-р Евгения Иванова (род. 1952) е българска изследователка и авторка на множество публикации в областта на етнологията.

Коментари (14)

- **31-07-2019|Златко**

Проф. Д-р Евгения Иванова разкрива с безпощадна яснота в това писмо дребничкото и подлично лицемерие на кампанията срещу учебниците, в която огромната част от „ангажираните български интелектуалци“ си скъсаха гласните струни да протестират срещу това колко слабо били представени **СОБСТВЕНИТЕ НИ** страдания „под комунистическо“, но не се намери нито един глас да оповести по какъв **ОТВРАТИ-**

ТЕЛЕН начин се представя – и то ИМЕННО в „хубавите“ учебници – т. нар. „възродителен процес“.

Е как да не възкликне човек тогава „Не народ, а мърша“! Как, кажете ми?

Госпожо Келбечева, господин Христов, какво всъщност мислите САМИТЕ вие за т. нар. „възродителен процес“ и начините, по които той се представя в учебниците на децата ни?

Или, „все ние, все ние, нека сега и другите да кажат нещо!“

- **31-07-2019|Златко**

Откъм фейсбук:

Yuliana Metodieva

Утре в 9 го пускаме в Маргиналия. Силна теза както обикновено на Евгения Иванова.

Petiofi Ivanov

*Начинът на представяне на съдържанието в учебниците по история е начин на мислене на авторите им: благоденствие при османско присъствие -> благоденствие при развития социализъм
неглижиране на българското възраждане -> неглижиране на възродителния процес*

Zlatko Enev

Единствените спомени, които огромната част от нас – хората над петдесет и под осемдесет – имаме от комунизма, са спомени за КЪСНИЯ комунизъм, в който преследвани бяха не българи, а български мюсюлмани. Времената на ранния комунизъм, в които е имало борба срещу „класовия враг“ бяха отминали безвъзвратно и единствената борба, която се водеше във времето на НАШИТЕ животи, беше неизказаната, но толкова по-жестока борба срещу „етническия враг“. Това е всичко, за което имаме знание от първа ръка, това е всичко, за което можем да свидетелстваме.

И въпреки това се изхитряме – отново и отново, и отново – да представяме все себе си за баш-най-големите-жертви на кому-

низма. И да игнорираме напълно отговорността си пред българските мюсюлмани – и собствените си съвести!

България без масово приета отговорност за „възродителния процес“ е като Германия без масово приета отговорност за Холокоста.

Petiofi Ivanov

За достоверно мнение по темата: Съдържание на учебниците по история в раздел най-нова история, бих приел резултатите от анкета сред 60-годишни обикновени български труженици. Тези хора са стъпили с еднаква тежест и в двете епохи затова могат да дадат адекватно и неизместено мнение.

С единия крак здраво стъпили в социализма с другия също така здраво стъпили в демокрацията, а между двата крака един плавен преход под формата на „нежна“ революция.

Обобщените резултати от такава анкета би трябвало да залегнат в учебното съдържание, а историческата наука би трябвало да се ограничи единствено до обяснението, защо резултатите са такива.

Zlatko Enev

без желание за пререкания, господин Иванов: бидейки сам човек от поколението, за което говорите (на 58 години съм), мисля, че да се питат за „истината“ по „възродителния процес“, „обикновените български труженици“ е все едно да се питат за болките от отрязана ръка хората, които са чували някъде си (а може би и отчасти виждали) как **НЯКОМУ ТАМ** е била отрязана ръка (а може би отрязан език, може би извадени очи). Помислете за това, ако имате желание. А инак аз ще се опитам да не навлизам в дразги, доколкото ми е възможно.

Zlatko Enev

И не че в Германия не са правени повече от достатъчно опити да се отхвърли тамошната отговорност. Но там това е невъзможно, не на последно място и поради огромната видимост на стараната по света. В България, скрита под шапката-невидимка на собствената си незначителност и провинциалност, има място за всичко, включително и за най-арогантно лице-

мерие от вида, който преживяваме отново и отново, най-вече сред българската интелигенция.

Yuliana Metodieva

Много съм далеч в гората, така да се каже, за да се включа пълноценно в темата. Пък и интернетът ми хич го няма. Едно ще отбележа – интелигенция, елит, не им бе важно нито тогава, нито сега да защитават въпроса за отговорността както за депортациите, така и за „възродителния процес“.

Zlatko Enev към Yuliana Metodieva

Ами то не си е лесна работа, за да бъдем откровени. Почти никъде по света не се е получавало от раз, особено пък при пълна липса на подобна традиция, както и традиционна липса на независима от държавата интелигенция (по правило българската интелигенция се състои от държавни служители). Така че...

• **31-07-2019|Златко**

При всички промени от последните тридесет години ние си оставаме, както изглежда, нация от дребно-карирани, дебелоглави и непоправими националисти. „Булгар, булгааар!“ – и това май е всичко.

• **01-08-2019|Петров**

Не знам доколко се споменава, но закрепостяването почна веднага след девети. Неоспорим факт е, че проевропейската българска администрация бе масово унищожена и беше въведена руското администриране с остатки от крепосничеството. Въведоха се вътрешни паспорти с които движението вътре в страната се регулираше от съветните партийни главатарии. Нещо като известната „путьовка“ в СССР. Но и самото движение през новата „гранична зона стена“ от 50 километра бе силно ограничено. Много турци и други „неблагонадеждни“ от граничните зони бяха изселени и преместени около Търговище без да могат да се движат из страната. Хиляди години стадата от овце и крави се движеха през зимата свободно на юг. Това бе забранено. През турското робство знам от семейни истории, че мои роднини са носели с кервани гаетани и шаеци до Виена и Измир. Един мой роднина бе донесъл 4 дългогодишни дървета от Ливан и ги бе поставил на кръст да пазят сянка на черквата. Може би са живяли един век. Помня последното огромно дърво.

Но за съжаление помня един фрапантен случай. Сигурно и много други го помнят. Бе построен голям циментов завод, но съответните филтри липсваха и вятъра разносяше на около десет километра циментов прах. Листата на дърветата и покривите бяха посивяли. Населението бе намалало. В изпразнените къщи бяха заселени принудително с роми и турци. Те не бяха свободни да се преместят. Те бяха осъдени да получат циментови дробове, като излишни хора заради небългарските си имена. Това не може да е тайна. Хиляди го бяха видяли. Но надали е описано някъде.

- **01-08-2019|Евгения Иванова**

Здравейте г-н Енев,

Благодаря за публикуването на писмото.

Бях доста озадачена от идеята Ви да го противопоставите на останалите критики срещу учебниците. Не вярно, че в тях се премълчава политиката на асимилация на мюсюлманите. Ще Ви дам само един пример:

www.dnevnik.bg/intervju/2019/06/20/39274...e_uchebници_lipsvat/

Освен това не мисля, че в късния комунизъм българите не са били репресирани. Моята собствена биография е доказателство за обратното.

Евгения Иванова

- **01-08-2019|Златко**

Здравейте, госпожо Иванова,

благодаря ви за посочването на това интервю, не го познавах. Ще трябва да коригирам поне до известна степен мнението си за научните и граждански позиции на проф. Келбечева, която до този момент познавах единствено като човек, склонен да омаловажава репресиите над мюсюлманските малцинства в България, или поне да ги приписва само на някаква комунистическа върхушка, което според мен е недопустимо от гледната точка на едно функциониращо преработване на миналото (говоря както за **нейни медийни изказвания**, така и за мои лични впечатления от дискусията, която водихме по този въпрос по време на един от фестивалите на козето мляко в с. Горна Бела Речка (по онова време тя най-сериозно заявяваше, че „преди комунистическия режим на турците не е посягано“).

Впрочем, както и да е. Очевидно всички сме в състояние да се учим и аз съм изключително доволен да видя, че проф. Келбечева също го прави. Дотук ви давам пълно право.

По второто ви възражение обаче съм в състояние единствено да повдигна вежди, тъй като готовността (или опита, или желанието – наречете го както искате) да поставим на едно и също ниво преследванията на режима срещу етнически българи и български мюсюлмани – нещо, което чета във вашата забележка, макар и да се съмнявам, че бихте го подкрепили открито – ме хвърля в силно недоумение, за да се изразя възможно най-меко. Сигурен съм, че не това е подтонът на коментара ви, но възможността той да бъде интерпретиран по такъв начин вече го прави за мен неприемлив. Разбира се, не искам да излизам с абсурдното твърдение, че през късния комунизъм не е имало преследвания срещу етнически българи. Онова, срещу което не само протестирам, но и осъждам най-решително като недопустима човешка и гражданска позиция, е желанието да се разглежда етническият терор (нещо, на което съм склонен да гледам като на най-голямото престъпление на живковия режим) като просто ОЩЕ ЕДНА форма на диктаторско управление, по принцип равностойна на всички останали. Може би това се дължи на факта, че живея в Германия, където мястото на Холокоста в преработването на германското минало е напълно уникално. Разбирам също, че да се приеме подобна теза е изключително трудно в една страна, където борбата за най-високото място в йерархията на жертвеността е по принцип основна част от сегашния национален етос. Съжалявам, ако може би звучи прекалено радикално, но не бих искал да оставя място за недоразумения в един толкова принципен за мен въпрос.

- **01-08-2019|Златко**

Между другото, ако сте чели по-внимателно предишните ми текстове по този въпрос, то няма как да не сте забелязали, че ИМЕННО учебникът, който беше посочен от проф. Келбечева и Христо Христов като „приемлив“, се отличаваше със спорното „предимство“ да игнорира „възродителния процес“ – в противоположност на онзи, писан от Калинова, и „масово осъден“ от всички. Осен това бих бил любопитен да чуя мнението ви за учебника на издателство „Булвест“ и двете му авторки, Искра Баева и Евгения Калинова, които според мен са направили един сериозен и добър учебник, ако и значително по-малко издържан в тон

на отрицание от „конкуренцията“. Писах и мислих доста по тези неща, след което избрах да застана на напълно непопулярна позиция. Не ме интересува кои хора са били „комунисти“ и кои – не. Единственото, което ме интересува е до каква степен хората са способни да се учат и променят, независимо от пробойните в биографиите им. При всичките ми идеологически разногласия с двете авторки аз не мога да си позволя да игнорирам професионализма и готовността им да променят собствените си виждания и позиции в съответствие с промените, които ни обсипват ежедневно. И когато прочета примерно във Фейсбук как хората пишат „ами разбира се, че не може да се приеме учебник, писан от Баева и Калинова“, то започвам да си мисля, че за някои от нас влакът вече е напуснал гарата, безвъзвратно. Надявам се изключенията от това правило да стават все повече, именно в България.

• **01-08-2019|Златко**

Благодаря отново, че ме накарахте да се зачета. Нека да видим как конкретно изглеждат нещата. В интервюто си пред „Дневник“ проф. Келбечева казва:

За т. нар. възродителен процес се говори само за 1985-1989 г., а на младите хора трябва много дълго да се обяснява за цинично наречената „голяма екскурзия“, когато 300 хиляди наши сънародници бяха принудени да отидат в Турция. Няма нито дума за непрекъснатата политика на асимилация на малцинствата. Имаше преименуване на българите мохамедани, имаше бунтове в Родопите, при ромите този процес мина някак си по-незабележимо и гладко. Но отново казвам – в учебниците не се вижда тази постъпателна линия на непрекъснато ограничаване на техните права, а целта беше унищожаването на тяхната идентичност.

Но това не е вярно ИМЕННО по отношение на учебника, който беше критикуван най-яростно от Келбечева, Христов и цялата медийна продукция, която успях да преработя. Ето конкретната учебна единица (блок), който успях да открия единствено в този учебник, но не и в другия, на издателство „Рива“ – който беше посочен като пример за по-удачно представяне на историческия материал.

Етнически общности

Освен българите, които са най-многобройни, в България живеят и други етнически общности. Най-бързо се променя броят на евреите. През 1944 г. те са 50 хил., но след създаването на Израел (1948 г.) много заминават там. В кр. на 1956 г. у нас остават ок. 6400. Най-голяма е общността на българските турци (около 10% от населението). БКП се опитва да ги привлече, като финансира училищата им и зачита тяхната специфика. Кооперирането на земята и пропагандата на Анкара, че Турция е родината на българските турци и е готова да ги приеме, през 1949–1951 г. карат 156 хил. да се изселят там. От 1951 до 1956 г. БКП следва съветската политика към малцинствата – подкрепя етническите им различия (финансира образованието на турски език, турски театри и вестници), за да ги спечели за комунизма и не разрешава изселвания. Това задълбочава усещането на българските турци, че са различни от мнозинството. В края на 50-те години БКП сменя политиката – ограничава влиянието на исляма, отделя средства за икономическото развитие на районите с турско население и се опитва да го накара да се почувства неразделна част от българската нация. През 1968 г. България отстъпва пред искането на Турция да позволи изселвания и до 1978 г. над 100 хил. напускат страната. От 70-те години БКП насилствено заличава етническите различия. Връхната точка е „възродителният процес“, довел през лятото на 1989 г. до изселване на над 300 хил. български турци. БКП прилага насилие и към българите мохамедани. През 70-те години имената им са сменени с български в опит да се спре „турчезенето“ сред тях и да се подчертаят българските им корени. Втора по брой етническа общност са циганите (ромите). През 50-те години БКП се опитва да ги накара да уседнат и да обхване всички деца в училище, но проблемите с образованието и начина им на живот остават.

(Учебник на „Булвест“, стр. 333)

и още:

„Възродителният процес“

Кризата на режима е свързана и с неуспеха да се намери верният тон Към турската етническа общност в страната. Намаляването на българите, нарастването на броя на българските турци и несекващата агитация на Турция, че те са нейни „сънародници“ и трябва да се признаят за „национално малцинство“, засилват опасенията на властта за целостта на българската нация и за възможна дестабилизация на режима. Тя предприема стъпки за заличаване на етническата специфика на българските турци. Кулминацията е насилствената смяна на имената им с български през зимата на 1984 – 1985 г. 2. Това е началото на политика, Която БКП следва до 1989 г. и цинично нарича „възродителен процес“. Целта е асимилация на българските турци чрез забрана на турския език, традиционните обичаи и облекло. Надеждите на Живков, че така ще постигне единство на нацията и ще премахне основанията за намеса на Турция във вътрешните работи на страната, се оказват напразни. Грубото нарушаване на човешките им права отблъсква българските турци и поражда съпротива. Турция, подкрепяна от САЩ и ислямските страни, протестира в редица международни организации. На България не са наложени санкции, но общественото мнение в чужбина осъжда политиката на режима. Той не е подкрепен дори от съюзниците от Варшавския договор и изолацията му се задълбочава.

(учебник на „Булвест“, стр. 323)

И кажете ми, след всичко това, как човек да се дистанцира от усещането, че при цялата „научна критика“ и „публично осъждане“ всъщност става дума просто за поредната чисто партизанска кампания в българския публичен живот? И как да се вземат на сериозно авторите на кампанията и поддръжниците им, при условие, че демонстрират толкова ясни политически пристрастия и толкова очебийно *ad hominem* базирани предпочитания и оценки?

Та, да стигна до въпроса, който днес ме ужили доста силно, след прочита на коментара ви:

След всичко казано, все още ли държите да бъдете виждана като част от същата тази кампанийна критика, госпожо Иванова?

• **01-08-2019|Ангелина**

Здравейте.

Първо благодаря за полезното четиво и последващия виртуален диалог.

Доста научих и съпоставих с онова, което знам от работата ми. Прекрасно помня пациентите си преживели смяната на имената си и то два пъти, но това е друга болезнена тема за мен.

Не съм професионалист историк, но съм мислещ и търсец човек и съм потресена от цифрите 100 000 и 300 000 „български турци“. Определено съм против тези цифри, защото знам, че населението в Родопите в 90-95 процента чисти българи, с говорим майчин български език, предаван от поколение на поколение. Хората помнят, че прародителите им са говорили единствено и само български език и някои по-будни в общуването си с малкото етнически турци (родителите и прародителите им са знаели и говорили турски език за разлика от българските мюсюлмани).

Тези хора и до днес не знаят турски език и се считат за „ничии“ в своята идентичност – загубени и намиращи опора само във вярата си.

Но се строят непрекъснато и днес джамии, в които се преподава Корана на арабски език, а не на турски език.

И това е нещо, което истински ме притеснява. Виждам 4-15 годишни деца, които носят забулени по мюсюлмански обичай да ходят три пъти седмично в такива училища в джамиите и при разговор с тях научих тези подробности. Оправданието е, че не знаят турски и затова направо учат арабски език.

Не верската идентичност е застрашена, а националният идентитет на тези деца-българчета.

• **01-08-2019|Евгения Иванова**

Здравейте, пак г-н Енев,

Напълно съм съгласна с Вас, че „борбата за най-високото място в йерархията на жертвеността е по принцип основна част от сегашния национален етос“. Именно затова въразих срещу твърдението Ви, че късният комунизъм е репресирал само мюсюлманите. Не съм целяла да градирам жертвеността, нито да степенувам престъпленията на този

режим. Не съм съгласна обаче с опитите той да бъде представен като „нормален“ през 70-те и 80-те, каквито внушения ясно прозират в някои от учебниците – не само в този на „Булвест“.

Съгласна съм напълно и с това, че асимилицията и етническите прочиствания на мюсюлманите са представени много по-подробно в учебника на „Булвест“, отколкото в този на „Рива“. Не случайно обях за недопустима само интелептацията на „Домино“.

Не чета Фейсбук и не мога да взема отношение към пренията там. Не ме интересува кой учебник предпочитат във Фейсбук. Онова, което ще се опитам да направя – след като изчета подробно всички учебници – е да посоча личните си, а не кампанийни несъгласия с всеки от тях. Ще го направя в аналитична статия, а не във фейсбук или във форум и на парче. Струва ми се, че един от основните недостатъци на цялата кампания е именно говоренето „на парче“ – поне в повечето случаи.

Колкото до твърденията на проф. Келбечева, че „преди комунистическия режим на турците не е посягано“, те са напълно верни, ако се има предвид смяна на имената. Всички останали режими преименуват помаци, по време на комунизма – също така роми и татари. За първи път турци са преименувани в Смолянско, през 1975. Както знаете, изследвала съм подробно този процес.

Желая Ви весело лято!

• **01-08-2019|Златко**

Ще се радвам, ако след подробното изследване на различните учебници можете да посочите тук в какво точно се състоят опитите за нормализация на комунизма, и то именно в текстовете на Калинова/Баева. Самият аз четох, макар и неравномерно, два от учебниците: онзи на „Булвест“ (Калинова/Баева) и учебника на „Рива“ (текстове на доц. Лъчезар Стоянов). Впечатлението ми беше, че набеденият като „комунистически“ учебник е далеч по-добър от конкуренцията си, но бива атакуван по политически и *ad hominem* причини (което може би ме подразни повече, отколкото е допустимо за една балансирана дискусия). Не познавам достатъчно вътрешно-гилдийните битки в България, но в случая останах с ясното впечатление, че обществеността е манипулирана безобразно. Виждам, че по този въпрос сме на различни мнения, но съм готов да слушам и преценявам, ако аргументите на отсрещната страна ми прозвучат убедително.

А инак, що се отнася до тезата, че „на турците не е посягано“, то мога единствено да се надявам, че здравият разум и отговорността пред собствена и колективна съвест няма да ни напуснат тук, в жегата на един може би не чак толкова важен спор. Да се твърди, че „не им е посягано“, защото преди това не са правени опити за смяна на имената им – и след като и двамата знаем повече от добре, че етническите политики в тази страна ВИНАГИ са били доминирани от идеята за национална хомогенност, след като от България в продължение на много десетилетия са били изтласквани стотици хиляди турци, с повече или по-малко насилие, но винаги планомерно и целенасочено; накрая, след като в тази страна НИКОГА не е имало реално равноправие за което и да е от трите мюсюлмански малцинства... Да се говори, че „не им е посягано“ ми звучи просто кощунствено, с или без извинение.

Спирам дотук, за да не се отплесна, не дай Боже, в някаква още по-емоционална тирада.

Казано възможно най-просто: не знам дали във възгледите ни има принципи различия или просто в момента сме прекалено изтласкани към разнополюсно говорене, както се случва с неизбежност при всеки спор. Знаем само, че нямам желание да дискутирам, когато отсреща чуя нещо, което ме впечатлява като странно, изненадващо, и т. н. И съжалявам, че този разговор ни води до разногласия, които намирам за несъвместими.

Желая ви всичко добро!

Златко Енев

• **01-08-2019|Златко**

И още: с или без желание за степенуване на престъпленията на режима, налице са прости ограничения върху свободата на интерпретациите, налагани от здравия човешки разум. В частност: едва ли е необходимо да уточняваме тук, че разликите между насилието над отделни личности и терора, упражняван над стотици хиляди хора, масово, планомерно и целенасочено, в продължение на няколко десетилетия, са долу горе същите, каквито са разликите между обикновения стол и електрическият. Колкото банално за повтаряне, толкова по-ненужно за уточняване, особено в разговор между двама ни.

- **04-08-2019|сухи**

„Недопустимо“, „здрав разум“... моля обяснете употребата на тези ваши изрази. Там е работата, че „режимът“ все пак е имал някаква подкрепа сред българското население, и по-точно общество – и това не може да се обясни само с манипулации на ДС. Най-ревностните „възродители“ са били „етнически“ /доколкото понятието „етнически“ покрива реалният му произход... / турци, членове на БКП. Илюзията, че може да бъде казана „истината“ за този сложен период от бълг. история в прогимназиален учебник, също не е за подценяване. Намирам за тъпо и това да се пише писмо до министъра – атавизъм от соцвремената, когато се мислеше, че там „горе“ мислят задълбочено по темата...

- **04-08-2019|Златко**

Сухиванов, наистина ли ще се опитвате да ни убеждавате тук, че шепата нещастници, които по онова време се предадоха и под натиска на властта започнаха да се кривят като маймуни на циркова сцена, са били сред „най-ревностните възродители“? И ако да, то дали с това не излагате на реален присмех собствената си интелигентност?

Не че ви е за първи път, всъщност, но да попитам така, за всеки случай.

Август 2019

Призивът на барабаните [Писмо от Унгария]

Автор(и): Якоб Микановски

Великият Курултай – събитие, което се провежда ежегодно близо до градчето Бугач, Унгария, се представя и като „Племенен събор на хунско-тюркските нации“, и като „Най-голямото събитие за конен спорт в Европа“. Когато пристигнах там миналия август, бях приветстван от различни ездачи: някои облечени като хуни, други като **партски кавалеристи**, скитски стрелци, маджарски воители, *Csikós*-каубои, и *betyár*-бандити. Общо взето, имаше представители на двадесет и седем „племена“, всички членове на „хунско-тюркското“ братство. Входът на фестивала бе белязан от осемнадесетметров портрет на самия Атила, размахал огромен меч, на фона на гигантски огън или небе, озарено от мрачното сияние на войната. Носеше малка козльова брадичка в стила на Ищван Сегал и, ако човек би се абстрахирал от военните му плитки и шлем, изглеждаше напълно като човек, когото можете да срещнете в някой будапещенски бар. Лека усмивка подсказваше, че в душата му се смесват голямото веселие и голямото насилие.

След като влязох вътре гледах шествие на конни ездачи – азери, авари, башкири, чуваша, каракалпаки – което се въртеше в галоп около амфитеатъра, огромен овал от утъпкана земя. Малко по-късно, след като бяха обявени имената на всички братски нации, започна представянето на **битката при Посони**. Четиристотин петдесет и четири години след смъртта на Атила, през 907 г., франкската армия нахлува откъм Бавария в сърцето на зараждащото се по онова време унгарско кралство. Унгарците ги побеждават, използвайки стар номадски трик: първо заблуждават франките да мислят, че се оттеглят, след което се обръщат в последната секунда, за да ги хванат в капан, и ги засипват със стрели, когато те са вече твърде близо, за да избягат. Оригиналната кървава баня се е водила в продължение на три дни, но в този ден от програмата на фестивала унгарските войски трябваше да приключат нещата в хода на тридесет и пет минути.

От самото начало франките, пеша и малко на брой, изглеждаха недобре. Мечовете и щитовете им бяха страшно крехки, като играчки. Принц Луитполд, техният главнокомандващ, изглежда не присъстваше. Когато унгарците навлязоха в бойното поле, на едри коне, с далеч по-блестящи шлемове и размахващи неща, които изглеждаха като истински мечове, те се оправиха на бърза ръка с очевидно превъзходните нашественици. Тълпата се развесели – и то по добра причина. Според уебсайта на Курултай битката при Посони е обект на прикриване от поколения на сам; това е битката, за която „те“ не искат да знаете. Защо, пита сайтът, тази тъй важна военна победа не се преподава в училищата? Защо вместо нея учениците изучават битките при Мерсебург и Лехфелд, с които най-накрая е сложен край на маджарската заплаха, надвиснала над Европа? („Маджари“ е историческото име, с което унгарците все още наричат себе си.) Със сигурност всичко това е част от някакъв социалистически заговор за принуждаване на унгарците да се чувстват като виновен, измъчван от поражения народ, продължава сайтът, в поредица от въпроси, отправени към всички – от австрийците до Съветите, до Европейския съюз – които ги окуражават „да се осмелят да бъдат дребни“.

Това е ключът към политическото послание, което стои зад Курултай: че истината за унгарското минало е потисната, с което се затъмнява произхода на унгарския народ като номадска раса от езически воители, родени за завоевания, но принудени на подчинение от коварни съседи, либерални идеолози, дори от самото християнство. Като се има предвид националистическата му ориентация, не е изненадващо, че Курултай е създаден в тясна връзка с Йобик, бившата ултранационалистическа политическа партия на Унгария. (Оттогава насам тя леко е смекчила посланието си.) Днес патрон на фестивала е Фидес, партията на премиера Виктор Орбан, която сега заема най-дясното място в политическия спектър. Фидес дава на фестивала около един милион евро годишно, което е причината входът да е безплатен, и дава обяснение на факта, че, за да пристигне тук, посред нищото, човек трябва да чака около час в задръстения трафик.

Спонсорството на Фидес е обяснението и за това, че тук е Ласло Кювер, говорител на Парламента, който се обръща към участниците във фестивала в палатката за конференции. Той започва, като приветства „наследниците и поклонниците на народите на Атила и Арпад“ (последното е името на вожда, който е формирал първата унгарска династия),

и за няколко кратки минути излага собствената си версия за заговора, който пречи на унгарците да познават истинското им минало, Някога, обясн той, хуните са разбивали враговете си със свирепите си конни стрелци. Днес враговете на родината използват по-коварна стратегия: те атакуват умовете ни. Фалшифицират историята и сеят объркване относно „пола, семейството, религиозната и националната идентичност на хората“, чак докато те изпаднат в пълно объркване относно това кои са и откъде идват. Но Квовер знае. Унгарците са „най-западният източен народ“. Истинските им корени са на бойното поле, в степите, при номадите. Те са при хуните на Атила.

За почти всяка държава в Европа има момент някъде в дълбокото минало, който служи като обосноваване на символичния ѝ произход. Тези спекулативни наченки обикновено се поставят в ерата на варварите, където документацията е удобно оскъдна. По този начин Франция има Франкът Кловис и „нашите предци Галите“, докато германците празнуват Арминий, който е победил римските легиони в Тевтобургската гора. Отвъд Атлантическия океан дори САЩ веднъж са флиртували с идеята за собствени корени някъде в тъмната ера. Първоначално Томас Джеферсън е искал да постави върху Големия печат на Съединените щати образите на Хенгист и Хорса, двамата пра-саксонци, които са започнали след-римското завладяване на Великобритания, като се е аргументирал с това, че те са пример за „политическите принципи и форма на управление, които сме приели.“

Унгарската версия е само малко по-екстремна, въпреки че, що се отнася до каноничната история, унгарският произход е вече доста зрелищен. Ранните унгарци се появяват в Европа през девети век като съвкупност от мигриращи племена, които вдигат на главата си целия континент в продължение на един век, преди да се установят в равнините на Карпатския басейн. В резултат на миграцията си от места далеч на изток, унгарците говорят език, който е практически уникален в Европа. (Най-близките им езикови роднини са шепа мънички племена, живеещи в централна Русия, а освен това споделят далечна връзка и с финландците.)

Но според митологията, представяна в Курултай, унгарците, вместо някакъв вид „сираци на Европа“, са членове на голямо междуетническо братство, чиито герои включват кажи-речи всички завоеватели от Атила до Тамерлан и Чингис Хан, и чиято територия се простира от Будапеща

до Манджурия. Хуните са споделените предци на това братство, както и скитите, партите и множество други номадски бъдещи световни завоеватели. Благодарение на това споделено наследство, продължава тезата, могат да се намерят следи от унгарското родство и влияние в Турция, в Монголия, в Азербайджан, дори в Япония. Ето защо представители на всички тези и други народи се събират на полето до Бугач – за да отпразнуват общото си наследство, като някогашни господари, идещи от тревистото сърце на Евразия, напук на проклетата официална история.

Докато пътувах надлъж и шир из цяла Унгария в продължение на две седмици през август миналата година, от Сегед на юг до Естергом на север, започнах да разбирам, че историческият национализъм, който се е установил в страната, е истинска политическа сила. Нещо повече, той не се ограничава до няколко отделни зрелища като Курултай, а включва цяла алтернативна култура, със своя собствена серия от конференции и вярвания. Има своя литература, своя картография, свои музикални жанрове. Напълно възможно е да се живее изцяло в неговата орбита – да се яде от националистически чинии, да се правят богослужения според предполагаемо древните националистически обреди, както и да се изпращат децата в националистически летни лагери, където те могат да спят в юрти на предците, да пият ферментирало кобилско мляко и да изучават изкуството на шаманското биене на барабани.

Докато гледах паради на конници, облечени в бойни доспехи или стенописи на хунски кончета, които правят под копитата си фина каша от римските центуриони, част от мен инстинктивно се присвиваше. Самият аз имам дълбоки корени в Източна Европа. Родителите ми са поляци, самият аз съм отраснал отчасти във Варшава. Моите предци са били дребни търговци, земеделци, книговезци, стъклари, производители на презрамки. Някои от тях (но не всички) са евреи, тоест онзи вид хора, за които е по-вероятно да играят историческата роля на тъпкания, отколкото на тъпчещия.

И все пак не мога да твърдя, че съм напълно имунизиран срещу привличането на този специфичен вид митотворчество. Баба ми беше унгарка. И за разлика от смесицата от евреи, поляци, чехи и германци, съставляващи останалата част от потеклото ми, тя беше благородничка. В някакви отдавнашни времена семейството ѝ трябва да е било благородно, в резултат от заслуги в борбата срещу турците: **семеиният герб изобразяваше отрязаната глава на турчин, нанизана на меч**. Една

от сестрите на баба ми притежаваше пръстен с печат, гравирани с друга подобна ужасяваща сцена на обезглавяване.

За едно дете, израстващо между малко градче в Пенсилвания и сънливата Варшава от края на 1980-те, това бяха мощни картини, впрягащи в работа въображението. Първите ми стъпки в световната история се състояха предимно от разкази за различни юнаци, които се дялкат едни-други с мечове. Всяка епоха можеше да свърши работа, но аз предпочитам приказки, в които печелеха варварите. Библиотечната ми лавица беше пълна със заглавия като *Готите*, *История на остготите* и *Нарсес, чукът на готите*. И докато стоях пред юртата на Атила в Курултай („най-голямата юрта в света“), започнах да осъзнавам, че все още усещам примамливостта на това варварско минало, не на последно място и поради факта, че хуните са толкова привлекателно платно за формиране на определен вид фантазии на мъжка идентичност и принадлежност. В исторически план изглежда, че хуните са били не толкова племе, колкото смесица от всевъзможни наемници, избягали роби и скитници, обединявани от обещанията за щедри грабежи. Поредица от дисциплинарни ръководители са насочвали по-насилствените им импулси около една кауза, но освен това са осигурявали и усещане за споделено родителство. Подобно на толкова много съвременни авторитарни водачи, Атила е привличал хората си отчасти и като заместител на бащинската фигура. Знаем това с определена сигурност: на езика на неговите васали, готите, името му означава „Тате“.

Теорията за хунския произход на Унгария далеч предшества Орбан или Кьовер. Нейни споменавания могат да бъдат открити в средновековните хроники от XII и XIII век, само няколко поколения след като маджарите са преминали от езичество към християнство. За църковните пропагандисти, които първи са предложили идеята, хуните са очевиден избор на предшественик. В края на краищата враговете на маджарите са оприличавали номадския им стил на воюване с онзи на хуните, а и двете племенни групи са родом от азиатските степи. Налице е и етимологична връзка: *Хун* и *[X]унгарски* звучат много подобно. (Това на пръв поглед убедително доказателство е за съжаление резултат от напълно случайно съвпадение). Оттам вече е лесно да се твърди, че управляващата унгарска династия произлиза не само от стария крал Арпад, но и от самия Атила.

От Средновековието до Ренесанса не е имало нищо необичайно в измислянето на сложно, исторически съмнително родословие за управляващата клика или народ. За унгарците просто се е наложило да свършат малко повече работа по връзките с обществеността, като се имат предвид преобладаващите по онова време теории, че хуните са породени от вещици и демони, чифтосващи се по бреговете на Азовско море. Хронистите и други кралски пропагандисти са работили усилено за реабилитирането на Атила, представяйки го като справедлив, почти християнски цар, който е проявил доброта към папа Лео, като *не е* превзел Рим. Препоръчан от хуманисти и възпяван в латински стихове от ревностни йезуити, този дружелюбен Атила е преминал добре в Просвещението и до деветнадесети век се е утвърдил здраво като част от унгарската национална догма.

Но след това идва силен удар върху националистическото съзнание. Езиковеди от осемнадесети век откриват, че в една далечна част от света все още има етническа група, тясно свързана с унгарците. Известни днес като **манси**, те също говорят език, близък до финландския, но инак са възможно най-далеч от всички възможни завоеватели – живеят дълбоко в сибирските гори и оцеляват предимно чрез риболов. Твърдо решени да опровергаят този долен произход, по онова време из Централна Азия тръгват всевъзможни авантюристи, в търсене на други, по-войнствени племена от изгубени унгарски предшественици. Един от тях твърди, че е намерил милиони унгарци, живеещи в Кавказ. Друг е толкова убеден в унгарско-тюркската връзка, че научава турски и пътува преоблечен като дервиш през Централна Азия до Самарканд, през области, принадлежащи към съвременния Узбекистан. Шандор Чома де Кьорьоси, полиглот-трансилванец, предприема друго подобно пътуване, като стига чак до Тибет.

В края на деветнадесети век търсенето на хунското минало на Унгария постепенно се превръща в теория, наречена туранизъм. (Името произлиза от староперсийския език, в който *Туран* означава нещо като „земя на мрака“ и обозначава един граничен регион на Сасанидската империя, населен с неспокойни номади.) Отчасти политическо движение, отчасти религиозно възраждане, туранизмът е голямомащабен национализъм в стила на панславизма и пангерманството, породен от имперските амбиции на Унгария от XIX век. Той постановява, че унгарският народ е родом от Азия, свързан е с турците и други централноази-

атски народи, и че тяхната номадска и езическа история трябва да служи като основа за културния живот и външната политика на Унгария, а не да бъде подчинена на загрижеността относно техните номинални Австро-Хабсбургски господари.

След поражението на Австро-Унгария в Първата световна война, туранизмът се превръща в идеология на негодуванието и служи като вдъхновение на унгарските фашистки движения. Той предлага на унгарците начин да станат равнопоставени конкуренти в рационализираното насилие от междувоенните години – в един свят, в който нацистите са обявили историческата си мисия като водач на арийските нации, за Унгария има достатъчно много смисъл да хвърля възможно най-широка мрежа в търсене на приятели. В туранисткото въображение България, Турция и Япония, всички те са възможни съюзници, чиято подкрепа може да се използва за възстановяване на величието (и територията), които са се изплъзнали на Унгария след поражението в Първата световна война. Но в хода на следвоенното комунистическо превземане на Унгария туранизмът е забранен. Преустановено е публикуването на водещите му списания, институтите му са затворени, а учените, които се занимават с него (доколкото са останали), са принудени да замълчат. Известните активисти от славните дни на движението около 1930-те или напускат страната, или умират в забвение.

И тъй като през това време туранизмът се практикува в нелегалност, идеите му придобиват нови, фантастични форми. Емигрантски учени и местни самоуки аматьори се срещат тайно в селските музеи и публикуват самиздат-трактати, изпълнени с рунически знаци и чудати етнологически хипотези. В тези памфлети, древните маджари се смесват с и раждат парти, шумери, май, баски, всъщност когото и да било, без твърдо установена линия на потекло. Понякога теориите варират още по-надалеч, чак до Атлантида и Асгард. Тор се смята за унгарец, както и Исус, и цар Артур. Една от тези хипотези настоява, че първите маджари са извънземни същества, идещи от планета, обикаляща около Сириус Б.

За повечето ентузиастични обаче, фактът, че маджарите първоначално са се появили в историческите данни на коне, говори за малко по-земно потекло. През 2006 г. един полупрофесионален археолог на име Андраш Золт Биро заявява, че е локализирал унгарската родина някъде в Казахстан – място, което повече отговаря на предполагаемо номадския им произход. Биро се оказва перфектен говорител по хунско-тюркските

въпроси. Винаги с тъмен тен, по маниера на професионален пътешественик или организатор на някой адриатически клуб, той разполага с физиката на инструктор по джудо и дълга, гарваново-черна коса, вързана на конска опашка. И до ден днешен той често прави медийните си изяви в ризница, готов за битка.

Предците, за които Биро твърди, че са принадлежали към група мюсюлмански номади, наречени – проклето да е всякакво съвпадение, маджари – чиито Y-хромозоми, твърди Биро, говорят за генетическа връзка със съвременните унгарци. (Критиците казват, че няма такова нещо и че казахското название *Маджар [Madjar]* няма нищо общо с унгарското *Маджар [Magyar]*, и означава просто „добър мюсюлманин“.) Без да се смущава от възраженията, Биро се завръща триумфално в Унгария, за да сподели откритието си. На следващата година той присъства на племенен събор на казахските маджари като ръководител на унгарска делегация, състояща се главно от бойни артисти. Там двата народа – *Madjar-и* и *Magyar-и* – подписват договор за братство. На следващата година Биро основава унгарския Курултай, наречен така по тюркска дума, която означава „среща на племената“.

В първото събитие, организирано без правителствено спонсорство, са били представени предимно унгарски и казахски фолклорни групи. Но с разпространението на мълвата събитието разширява международния си обхват, като привлича групи от цяла Централна Азия и собствено унгарска публика с десетки хиляди. В процеса на развитието си той постепенно се превръща от първоначалната комбинация от банкет на открито, къмпинг от юрти и демонстрация на конно майсторство, в многодневна музикална бурлеска, увенчана от специфичните спектакли „Юртата от Атила“, голям огън на открито и огромни реконструкции на първоначалното маджарско завоевание на унгарската родина.

Разхождайки се из Курултай аз забелязах демонстрации по стрелба с лък (както на конници, така и на пешаци), работилници за изработване на брони, многобройни огньовете и продавачи на традиционни занаятчийски произведения. В хранителната част представители на монголското посолство сервираха кнедли, а в палатката за конференции археолози от Киргизстан, Казахстан и Турция обсъждаха историческото единство на тюркските народи през хилядолетията. Откъм основната сцена една азерска фолклорна група представяше сладкодумна възхвала на Аллага; те бяха последвани от танцьори от Узбекистан и Туркме-

нистан и майстори на гърленото пеене от няколко отдалечени руски републики. Вътре в Юртата на Атила артефакти от хунски гробници седяха в сандъчета, редом с репродукции на характерно-продълговатите черепи на хунското благородничество. На един стенопис беше изобразена армията на Атила в действие, помитаща римските си опоненти с помощта на дълги лъкове и нещо, което изглеждаше като бойни вълци.

Що се отнася до останалите посетители, аз установих, че някои от тях са просто любопитни зяпачи. Други пък – особено турците, азербайджанците и членовете на делегациите от Централна Азия – бяха пристигнали с дипломатическа подкрепа. Един посетител, стрелец на традиционен турски лък, отбелязваше събитието с чести публикации в Инстаграм, провъзгласяващи вечния съюз на Туранското братство „от степите на Казахстан до планините на Турция, до равнините на Унгария.“ (В социалните медии той се самоопределя като „Изследовател на историята, културата и духовността на хуно-турците“.) Други са дошли, както го определи един посетител на фестивала, защото са „чули призива на барабаните“ и са там, за да изпитат вкуса на угасналата историческа слава на Унгария. Голяма част от стоките за продажба по занаятчийските щандове са насочени към тази аудитория. На много от продуктите – чинии, тениски, тави за салата, чанти и колани с огромни токи в тексаски стил – може да се види картата на Велика Унгария – онази по-голяма територия отпреди Първата световна война, чието възстановяване е основната цел на местните иредентисти. Същата карта, забелязах, беше изобразена върху декоративни ваденки и стикери за коли, раздавани безплатно от доброволци, разположени в стратегическа близост до мобилните тоалетни.

На следващия ден след като Курултай приключи, отпътувах за Националния исторически парк Опустасер [Ópusztaszer] – един музей на открито, разположен на около час на юг от Бугач, на друго невзрачно провинциално място. Според легендата Опустасер е мястото, където се е родила унгарската нация. Тук, преди хиляда години седемте маджарски племенни вождове се обрекли в преданост един към друг – един акт, символизиран от седем забити в земята метални стрели с дължина на автобуси, които пресрещат посетителите на парка. Още от портите туристите са потопени в атмосферата на една националистическа страна на чудесата, допълвана с колекция от автентична селска архитекту-

ра, заета от различни унгарски села, голяма градина, засадена с традиционни унгарски билки, заграждение за коне и поле за юрти.

Но връхната точка на преживяването за всеки посетител – повечето от които са унгарски ученици или пенсионери – е **Панорамата на Фести**. Масивна картина от края на деветнадесети век, на нея е изобразено пристигането на маджарите в Карпатския басейн. Военните каруци на вождовете стоят на висок планински проход, а пред тях се простират земите, които те ще завладяват тепърва. Победен славянски княз плаче горко. Брадати варвари набутват в една от колите група млади момичета. Номадска кралица се взира злобно от престола си, теглен нагоре от стадо дългороги биволи. Шаман прерязва гърлото на бяла кокошка. Момичета танцуват около свещен огън. (Белият му дим, обяснява пътеводителят, е добро предзнаменование.) Тълпата в парка се движи бавно покрай панорамата, наслаждавайки се на всеки детайл, под звуците на печална мелодия на флейти и барабани, идеща някъде отгоре.

Седемте вождове на унгарските племена, детайл от панорамата Фести.

През 2012 г. Виктор Орбан избра Опустасер за място за реч, по време на която откри десетметрова статуя на митичната птица Турул, която е предвестила идването на маджарите. Птицата, обясни Орбан, „е архетип на унгарския народ“, който е част от „кръвта и родината“ на унгарците. След като е била по същество забранена по време на комунистическия режим заради асоциациите с предвоенната ревизионистична десница, птицата Турул вече е навсякъде – от марките за дрехи до логото на унгарската армия и военната служба за национална сигурност. Поне 250 статуи на Турул – много от тях издигнати по поръчка на Фидес – сега изпъстрят пейзажа на Унгария и нейните съседи, най-видимите маркери на степента, до която средновековната и езическата символика днес е проникнала в сферата на политиката.

Откакто Орбан и Фидес дойдоха на власт за втори път, през 2010, туранизмът е превърнат в нещо като официална управляваща идеология, без особено голямо пространство за несъгласие. Фидес има абсолютно мнозинство в парламента, което му позволява да прокарва каквито си поиска закони и да подбира състава на съдилищата по начини, които отговарят на капризите му. Конституционните изменения, новите закони и принудителните пенсионираня на съдии дадоха контрол на партията върху най-висшите съдилища, а избирателните „реформи“ направиха почти невъзможно измъкването на избирателните окръзи от контрола на Фидес. Наказателното данъчно облагане принуди повечето независими медии или да се закрийт, или да позволят да бъдат изкупени от правителството. Чуждестранните НПО са прогонени от страната. Театралните представления и музейните експонати са обект на цензура и все повече представят една визия за миналото на нацията, която е реваншистка, антикомунистическа и заета най-вече със средновековните корени на нацията.

През последните години функционерите на Фидес непрекъснато обикалят из Турция и Централна Азия, като носят навсякъде едно туранистко послание. Секретарят по въпросите на културата Геза Шос, отдавнашен активист в поддържането на по-тесни културни контакти между Унгария и „туранските“ народи в Централна Азия и Сибир, посети Казахстан през 2010 г. за конференция по сигурността. „Не трябва да търсим второстепенна позиция в Европа“, каза той пред множеството. „Трябва да се популяризираме в Азия.“ През 2013 г. директорът на Националния онкологичен институт разпореди да се проведе генетично

проучване на един от членовете на учредителното кралско семейство на Унгария, с надежда да свърже потомствената им линия с древните хуни. (Малко по-късно този чиновник, на име Миклос Каслер, беше назначен за министър на човешките ресурси – една позиция в кабинета, която съчетава властта в областта на образованието, спорта, културата и здравеопазването – след което начаса обяви създаването на научен институт, чието предназначение е да намери окончателно доказателство за предполагаемия евразийски произход на унгарците). Ласло Кьовер, парламентарният говорител, който произнесе реч в Курултай, често се позовава на историческите връзки между Унгария и Атила, а в една реч, произнесена през септември пред парламентарното събрание на турскоговорещите страни, към което Унгария се присъедини официално миналата година, даде израз на удоволствието си да бъде приет от „нашите турски братя“.

Но още по-значим е туранистският ентусиазъм на самия Орбан. През цялата си политическа кариера Орбан се доказва като майстор на символичните политики, особено когато те се отнасят до най-емоционалните периоди в унгарската история. Той построи музей, посветен на престъпленията на комунизма и промени подредбата на статуите в близост до сградата на Парламента по начин, който значително намали видимостта на левичарските лидери. През 2011 г., въоръжен с парламентарно свръхмнозинство, Орбан прокара нова конституция, в която Свещената корона, една инкрустирана със скъпоценни камъни диадема, която някога е служила при коронациите на унгарските крале, беше обявена официално за олицетворение на „приемствеността в унгарската история и единството на нацията.“ Година по-късно правителството покани една унгарска фолк певица и нейния партньор (певец-шаман, който пее на един от тюркските езици) да извършат специална „церемония по пречистване“ на короната, от която се очакваше да я зареди с положителна енергия – а заедно с нея и цялата страна. Ласло Кюрти, професор по политология в университета в Мишколц, писа, че това освещаване, с неговата смесица от езическа и християнска символика, касаеща самото ядро на държавата, поставя началото на „нова гражданска религия на нео-шаманизъм.“

При Орбан Унгария провежда и нещо като туранистка външна политика, търсейки стратегически партньорства с правителствата на Казахстан, Турция и Азербайджан. На среща на тюркоезични държави,

състояла се в Киргизстан миналата есен, унгарският премиер заяви, че „унгарците се смятат за късни потомци на Атила, с хунско-тюркски произход“. През същия ден Жолт Биро, основателят на Курултай и ръководител на унгарската Фондация „Туран“, беше изпратен да ръководи делегацията на Унгария на Световните номадски игри в Киргизстан. (Унгарският отбор, чиято специалност е стрелба с лък, спечели 12 медала – впечатляващо постижение, макар и далеч по-слабо от 103-те медала, спечелени от домакините.)

Обръщането на Орбан към Изтока е продиктувано поне отчасти от прагматически причини. Той се интересува от получаване на инвестиции от държави със слаб или никакъв интерес към правата на човека, много от които, като Казахстан и Азербайджан, са членове на пан-тюркското братство. Освен това той вижда в тези семейно управлявани диктатури един вид модел за онзи вид на стабилно, династично управление, каквото изгражда и у дома. Но дали Орбан действително се ангажира с догмите на туранизма или просто се преструва, е отворен въпрос. В хода на политическата си кариера той е преминал през достатъчно много превъплъщения – от либерален антикомунист от последните дни на държавния социализъм, до авторитарен популист-националист, какъвто е днес. Той знае как да се представя и като умерен християндемократ в Европейския парламент, и като пламенен популист у дома. И когато възприема туранистки позиции, говорейки за Унгария като най-западната евразийска страна в братството на тюркските народи, си остава неясно дали го прави от искрени убеждения или просто за да постигне определени тактически предимства.

Независимо от всичко това, възприемането от Орбан на туранистката символика и език, допринася до голяма степен за укрепването на ксенофобското патриотарство, което се превърна в отличителен белег на неговото управление. Орбан е достатъчно умен, за да знае, че хунските орди и пан-тюркските братства са полезни символни средства за поддържане на хегемонията му чрез народния ентусиазъм. И докато се опитваше да разшири популистката си привлекателност, мишените на реториката му започнаха да се умножават. Докато в по-ранни времена това бяха най-вече вътрешни и политически опоненти, той постепенно започна да адресира опасенията от бежанците, Европейския съюз и Джордж Сорос. (От своя страна Доналд Тръмп го похвали през май, че вършел „страхотна работа.“)

Академичните среди, където Орбан е започнал пътя си като лидер на нелегално студентско движение, са една от любимите му теми. Само ден след като пристигнах в Унгария, говорителят на Парламента сравни изследванията на пола [gender] с нацистката евгеника и правителството обяви, че предметът вече няма да се преподава в държавните университети. (През същото лято Фидес и неговите съюзници водеха война срещу Централноевропейския университет, съ-основан от Сорос. Няколко месеца по-късно администрацията на университета обяви, че той ще се премести във Виена.) Габор Кланицай, преподавател по средновековни изследвания в университета, ми каза, че атаката на Фидес срещу изследванията на пола и възраждането на туранизма са идеологически обрати от един и същи вид: и двете неща обещаваат завръщане към някакво въображаемо, идеализирано минало. „Този вид десен популизъм би желал да зачеркне всичко, което е било постигнато през двадесети век от някои видове прогресивно мислене“, обясни той.

Хунското минало – военно, авторитарно и патриархално – е нещо, което стои в явна опозиция срещу съвременния либерализъм. Така както то е съживявано и популяризирано от някои съвременни активисти, това минало е не толкова някакъв реален модел за обществено развитие, колкото идеологическа контраутопия, в която мъжете са мъже, жените са жени, а съседите на Унгария треперят пред настъплението на нейните воители. Това е мощна визия, но заедно с това и такава, в която е опасно леко човек да се изгуби. Подобно на фантазиите на Толкин или *Игра на тронове*, туранизмът може да бъде много забавен. Балаш Аблончи, преподавател в Будапещенския университет Eötvös Loránd, който е автор на авторитетна история на туранизма и се отнася критично към движението, ми каза, че собственият му син вероятно би имал проблеми с устояването пред изкушенията на спектаклите, предлагани в рамките на събития от рода на Курултай. В неговата група от деца-скаути те се учели да четат унгарски руни.

Самият аз забелязах тези руни за първи път, когато видях няколко странни символа, татуирани върху прасеца на един полицаи в Будапеща. Малко по-късно узнах, че това били *ровас* [rovás], любопитните, *лещо-видни* писмени знаци на древния унгарски език. Малцина могат да ги четат, но малко по малко те се превръщат в един вид визитна картичка на крайната унгарска десница. Щом само започнах да ги *търся*, *ровас* се оказаха буквално навсякъде. Използват ги по улични знаци и като част

от публичните съобщения в градове и села, управлявани от крайнодесните крила на Фидес. Човек ги вижда върху тениски, стикери за коли и спорадични графити. Открих ги над една музейна тоалетна, върху обложка на книга и опаковка за макаронена супа във формата на руническа азбука. Веднъж дори ги видях върху списание за мъже, на чиято корица руса манекенка беше коленичила провокативно, а заглавието, както и заглавията на отделните статии, бяха изобразени преди всичко в руни.

Много туранисти и историци-любители смятат, че *ровас са* присигнали в Унгария от Централна Азия заедно с хуните. По-скептично настроени учени смятат, че те са изобретение от времената на Ренесанса – дело на фалшификатор, опитващ се да подчертае древността на унгарската писменост. Други твърдят, че са характерни само за Секели – етническа група, свързана с унгарците, чиито членове живеят най-вече в Трансилвания. Въпросът за истинския произход на писмото, не много по-различен от онзи за произхода на самите унгарци, е вдъхновил купища от монографии със смехотворни количества забележки под линия. Изглежда невъзможно да му се намери убедителен отговор. Но това вече няма значение, тъй като *rovás* са се превърнали в неразделна част от националистическото въображение, като йероглифи на древната Туранско-маджарска раса. Всъщност те са толкова широко разпространени, че дори политическата опозиция започва да се опитва да ги използва за собствени цели. Един ден, докато скитах из Будапеща, видях графитен таг, нарисуван с рунически букви в основата на един от мостовете, които прехвърлят Дунава. Хората го снимаха въодушевено, но никой не можеше да ми каже какво означава. Едва няколко седмици по-късно, след като го бях преобразувал в латински букви и проверих в речника си, успях да разчета тайното съобщение: „Orbán is a motherfucker“ [Orbán is a motherfucker]

Ровасите са често срещана гледка из столицата, но някои събития ги довеждат до още по-голямо изобилие. Една седмица след като се бях пържил достатъчно под горещото слънце в Бугач, взех влак до северната граница на Унгария. Тук *ровасите* се виждаха буквално във всяко купе, върху раници, чанти и особено върху тениски, където изписваха думата „Карпатия“ – името на групата, която повечето от нас отиваха да видят.

Карпатия са световни лидери в нещо, което тук се нарича *nemzeti*, или националистическа рок музика. Бидейки по-скоро вид идеологическа ориентация, отколкото специфичен музикален жанр, *nemzeti*-музиката изразява агресивния копнеж по различни форми на някакво възродено унгарско величие. В политически план групите са създания на крайната десница. Музикално те се движат в гамата на рока за бели мъже. *Nemzeti*-музиката си има своя собствена радиостанция – Света корона, както и собствена верига от фестивали, която завършва с най-големия от тях, наречен *Magyar Sziget* [унгарски остров], който се провежда всяко лято извън Будапеща. (Оригиналният фестивал, наречен просто *Sziget*, се провежда в Будапеща и привлича звездите на утвърдената глобална поп сцена. *Magyar Sziget*, от своя страна, привлича почти само унгарска публика и е основан от един крайно десен политик, който миналата година напусна [крайнодясната партия] Йобик, за да сформира собствена нова националистическа партия, наречена „Движение Нашата Родина“.)

Някои от най-големите актове от сцената на *nemzeti*-рока са групи като Унгария, Панония (латинското име на Унгария) и самата Карпатия (наречена по името на планинската верига, която Унгария е изгубила в полза на Словакия след Първата световна война). Други имат имена, които се превеждат като Романтично насилие, Вълци и Скития. Нито една от тях не е предназначена точно за износ, въпреки че наскоро *Hungarica* успя да нахлуе на север, с албум от патриотични балади, изпълнени на полски.

Карпатия, на която е забранено да се изявява в повечето съседни на Унгария страни, има в репертоара си песни, насочени към почти всяко болно място от националистическата унгарска носталгия. Писали са оди за птицата Турул и Светата корона, пеани [хвалебствени химни] за героите, които са заставали срещу съветските танкове през 1956 г., както и цели песни на кумански – средновековен тюркски език, който е бил възприет от потомците на Монголската орда. Текстовете им варират между съзливостта и мегаломанията. „Химнът на Секели“ се оплаква, че „горчивото ни минало е било хиляди години на нещастия.“ В „Унгарски псалм“ телата на мъртви унгарци, изкопани с голите ръце на певеца, стоят на стража по границите на възстановена нация, простираща се от „Снежните Карпати до кристално синьото Адриатическо море.“

Най-често в песните на Карпатия става дума за съпротива срещу – или оплакване от – някакво чуждо нашествие. В песента „Приятелю мой, кажи ми къде си“, певецът си представя, че е изправен срещу въоръжената полиция по улиците на Будапеща, увит в шал, за да се предпазва от сълзотворния газ. Враговете на нацията, пее той, „изнасилват дъщеря ми, / нацията ми, религията ми, / измъчват ме дълбоко в затвора.“ „Civitas Fortissima“ („Най-смелият град“) е възхвала на унгарските партизански бойци по време на Първата световна война, които са се озовали „между ноктите на чужди държави.“ А в „Highlands“, планинският пейзаж на Словакия подтиква певеца да плаче за страданията на нацията си.

На плакатите си членовете на Карпатия често позират в пълно средновековно облекло, но през нощта, в която отидох да ги видя, на един стадион за ръгби в град Естергом, те изглеждаха като средна банда от някой бар, която случайно разполага с димна машина. Между отделните песни, плешивият и с козя брадичка вокалист, Янош Петрас, който е написал химна на (краткотрайно просъществувалото) полувоенно крило на Йобик, а през 2013 е получил Златен кръст за заслуги от правителството на Фидес, подчертаваше по-агресивните си текстове с юмручни крошета. Между песните той снишаваше гласа си до заговорнически шепот, докато говореше за тежкото положение на унгарците, живеещи в Словакия, както и за по-общата заплаха, породена от глобалния либерален ред. В един момент той поведе тълпата в скандирането „Не, не, никога“, с което обяви противопоставянето си срещу Трианонския договор, който в края на Първата световна война е оставил Унгария с по-малко от една трета от предишната ѝ територия. Публиката изригна в аплодисменти, докато размахваше разнообразни унгарски знамена, някои от които стигаха назад до Средновековието.

Настроението по време на шоуто беше едновременно празнично и гневно, типично за сбирка на хора, празнуващи споделени оплаквания, но инак не видях нито един от актовете на насилие, свързани с други *nemzeti*-концерти. Фен-базата на Романтично насилие, например, тежнее силно към средите на скинхедовете и футболните хулигани, и има репутация на сборище от кавгаджии. (В рамките на субкултурата *nemzeti*, Романтично насилие е може би най-твърдият акт. Техният водещ вокалист, Балаш Шива, е татуирал на врата си „Да живее родината“

и пее открито за освобождаване на Унгария от влиянието на капитализма и евреите.)

Карпатия, винаги по-популярна – ако и вече с няколко години отвъд връхната си точка – е сравнително по-семеино-приятеллива група. Въпреки че имаше зрители, облечени като воини-бандити от XIX век, известни под названието *бетяри*, както и други, носещи тениски, на които се казваше (на междувоенния президент на Чехословакия) да ходи да се шиба, имаше и много тийнейджъри, както и малки деца. Баби се облягаха на дядовци, женени двойки споделяха колбаси и бира, а малки деца се напъваха да останат будни, въпреки тътена от 140 децибела. В края на шоуто всички заедно се отправиха към нощния Дунав. Часове по-късно, по безлюдните калдъръмени улички, видях един фен-тийнейджър, облечен целият в черно и все още размахващ Арпадското знаме на червено-бели райета, в знак на вярност към първата династия от завладяващи маджари, в сенките на църквите и магазинчетата за сладолед на Естергом.

Дванадесет часа по-късно се озовах отново в Будапеща, навреме за Деня на Свети Ищван. Като знак на почит към първия християнски крал на Унгария, Денят на Свети Ищван функционира като своеобразен сакрален Четвърти юли. (По време на комунизма той е бил празнуван под формата на силно светския „Фестивал на хляба.“) Това е най-важният момент в годината за демонстрации на патриотична помпозност – денят, в който Фидес най-силно се стреми да покаже ролята си на пазител на най-високите богатства на нацията. На площад Кошут, под сложно изваяните каменни конзоли и кули на сградата на неоготическия парламент, стоях в продължение на часове заедно с хиляди други, с надеждата да видя Светата корона на крал Ищван. Докато чакахме в почти четиридесетградусовата жега, един взвод от жени в бродирани народни носии беше представен пред нас за специална фотосесия с бижутата, които щяха да бъдат показвани по държавните новини същата вечер. На друго място мумифицираната дясна ръка на крал Ищван (която е била намерена неповредена след смъртта му и се смята за свещена реликва), се подготвяше за продължаване на парада, в скъпоценната си мощехранителница. Над главите ни, антични двуплощници изпълняваха въздушни салта, като оставяха след себе си димни следи в националните цветове на бяло, червено и зелено, докато реактивни самолети сипеха десантници върху града под себе си.

От другата страна на Дунава, на празненството, организирано на Улицата на унгарските вкусове, майстори-готвачи демонстрираха традиционни храни от цялата унгарска държава и (все още неосвободена) диаспора. На показ беше цялото разнообразие на маджарската кухня. Зелени сарми в стил *Satmág* и овнешка яхния *Kacsag* бълбукаха над открит пламък. Един *busó*, нещо като кукер, облечен в овча кожа, и снабден със забележителен дървен фалос, стоеше на стража до пълни чинии с боб чорба от Мохач. Едноок мъж в престилка, на която беше изобразена карта на Велика Унгария, ми сервира обилна порция макарони със свинско шкембе и чушки от Сегед. Три стари жени работеха заедно, за да ми сервират порция качамак с овче сирене.

Същата вечер се присъединих към десетки хиляди хора на брега на Дунав, за да гледам подготовката за нощните фойерверки. Докато си пробивах път през тълпите в търсене на по-добра гледна точка, видях на една лодка група от караоке-певци, загледани в нещо, което се прожектираше на голям екран. Беше *István, a király* („Ищван, кралят“), рок опера от 1983, в която се разказва за крал Ищван и езическия му чичо, който се е опитал да го убие.

István, a király, един вид унгарски *Исус Христос Суперзвезда*, е бил суперхит в момента на появата си, както и знак за размразяването, предшестващо края на Гулаш-комунизма. Все още е кичозна икона, но изненадващо добра за слушане, дори и за онези, които не разбират унгарски. (Музиката е много по-твърд рок в сравнение с онази на Андрю Лойд Уебър.) Сюжетът на филма е прост: старият крал умира и синът му Ищван се бори с въпроса дали трябва да преобърне Унгария към християнство, докато чичо му Копани води бунт, за да я запази езическа. Поне номинално Ищван е героят, но той изглежда нерешителен и слаб. Копани, който има физиката на кеч-борец от ерата на Хълк Хоган и прекарва филма с голи гърди, с изключение на кожена превръзка, притежава цялата харизма и всички най-запомнящи се песни на филма. Ентусиазмът на караоке-певците достигаше най-високите си точки всеки път, когато той се появяваше на екрана.

Мюзикълът представя в миниатюра драмата, пред която Унгария е изправена от туранизма: дали да прегърне Запада, и бъдещето, или Изтока, и миналото. Единият от двата избора има на своя страна силата на модерността; другият разполага с най-добрите мелодии. (Между другото, този избор се е разиграл и в личния живот на двамата творци, напи-

сали *István, a király*. Авторът на либретото е светски, либерално настроен евреин. Композиторът пък прекарва голяма част от времето си по хълмовете на север от Будапеща, в търсене на шамански светилища, и поддържа тесни връзки с Фидес и крайната унгарска десница. Дватамата не са работили заедно от двадесет години насам.)

В исторически план Ищван е спечелил. Опортюнистичен конвертит и безмилостен убиец, той е видял, че бъдещето на страната му е в Европа, християнството и стабилността, която идва с приспособяването към нравите на съседите. Копани пък се е застъпвал за старите нрави и наследствените богове от номадското минало. Заради усилията му да поддържа езичеството, Ищван е разпоредил той да бъде екзекутиран и разсечен на четири, след което парчетата от тялото му са били окачени в четирите най-големи крепости на царството, за поучение на всички. Сега, хиляда години по-късно, махалото изглежда се измята в другата посока. За едно поколение, отгледано при комунизма, стремежите към Запада, към демокрацията, дори към богатството, започват да изглеждат изтъркани. Защо да бъдете малко зъбно колело в европейската машина, питат туранистите, когато можете да бъдете част от огромно, изначално братство от воители-завоеватели? По-добре да сте част от ордата, да карате земята да трепери под копита на конете ви. По-добре е, биха казали те, човек да се вслушва в призива на барабаните.

Джейкъб Микановски е млад американски културолог и литературовед, сътрудник на множество американски културни издания, сред които *LA Review of Books*, *Newyorker*, *The Point*, *The Awl* и *HiLoBrow.com*.

Коментари (1)

- **18-08-2019|Петров**

В продължение на векове унгарците успяват да запазят своята независимост, въпреки силните си съседи.

В тяхния език популярни думи в целия свят като ресторант, хотел, електричество не се приемат и са заместени с унгарски думи. Даже музиката им пази своя специфичен характер. Опитите да бъдат насилствено комунизирани, хитлезирани или европеизирани също пропадаха.

Как сега може да се помисли, че в Унгария може да бъде друго и те да се преклонят пред Брюксел, Москва или Сорош от чужбина.

Когато Сталин се сблъсква с Хитлер

Автор(и): Стивън Коткин

Сблъсъкът

В събота, 21 юни 1941, Сталин крачи непрестанно в офиса си в Кремъл с обичайните си кратки стъпки, с лула в ръка. Вътре в триъгълния Кремъл Имперският сенат формира собствена триъгълна крепост, а Сталинското крило е крепост в крепостта. Дори персоналът с нормални пропуски за Кремъл се нуждае от специални пропуски, за да влезе в крилото на Сталин. За вътрешните хора на режима това крило е известно под названието „Малкият кът“. Стените в офисите са облицовани с дървена ламперия до височина на раменете, в съгласие с теорията, че дървените изпарения повишават качеството на въздуха. Асансьорите са облицовани с махагон. Зад работното бюро на Сталин виси портрет на Ленин. В един ъгъл, на малка масичка, се намира витрина със смъртната маска на Ленин. На друга малка маса има няколко телефона. (Той винаги отговаря с краткото „Сталин“). До бюрото има стойка с купа, пълна с пресни плодове. В задната част се вижда врата, която води към стая за отдих (макар и рядко използвана за тази цел), с огромни висящи карти и гигантски глобус. В главния офис, между два от трите големи прозорци, които пропускат следобедното слънце, се намира черна кожена кушетка, където, при по-добро настроение, Сталин отпива чай с лимон.

В хода на годините различните хора, на които е била давана аудиенция, са предполагали, че с непрестанното крачене Сталин се опитва да контролира експлозивните си емоции или пък да изкара от равновесие хората в компанията си. Неизменно той си остава единственият в стаята, който крачи напред-назад и се придвижва към хората, докато те говорят. Само няколко от най-близките му знаят, че Сталин страда от почти постоянни болки в ставите на краката, което може да е било генетично заболяване, частично облекчавано от движението. Освен това той често обикаля из Кремълските паркове, обикновено сам, докосва листа-

та на дърветата и гони черните гарвани. (След това охраната идва и по-тайно избива птиците.)

Сталин е ликвидирал частната собственост и е направил от себе си един вид съветски еквивалент на Вашингтон, Уол Стрийт и Холивуд, всички слети в едно и превърнати в един човек. Той се оплаква от умора, особено в края на дългите си работни дни, и страда от безсъние – състояние, което не се признава публично. Малка група от вътрешни хора знае за неговите инфекции и многодневни трески. В чужбина се разпространяват слухове за различни здравословни проблеми, а работата с чуждестранни лекари е преустановена отдавна. Но един тесен кръг от руски лекари е придобил подробни познания за неговите болести и телесни деформации, включително почти неизползваемата му лява ръка, дебелия, обезцветени нокти на десния му крак и двата свързани с ципа пръста на левия (според традиционния руски фолклор, знак за сатанинско влияние). В продължение на дълги периоди от време Сталин отказва да бъде прегледан от лекар и престава да ползва лекарствата, издадени на негово име от аптеката в Кремъл. Личният му персонал е спрял да внася храна от столовата на Кремъл и вместо това я приготвя в апартамента му, винаги в негово присъствие, и предварително опитва ястията от чиниите. Въпреки това стомахът на Сталин е развалина. Той страда от редовни пристъпи на диария.

Имперският сенат е построен от тевтонската императрица на Русия, Екатерина Велика, за „прославяне на руската държавност“. Няколко десетилетия след откриването му, в ранната есен на 1812 г., Наполеон пристига с войските си. Членовете на френската Grande Armée, включваща много протестанти и католици от Германия, Италия и Полша, са се изхождали в православните църкви в Кремъл и са стреляли по светите икони. След като лукавата руска съпротива довежда окупаторите почти до гладна смърт, оттеглящият се Наполеон нарежда Кремъл да бъде взривен и изгорен. Силните дъждове ограничават щетите, но експлозиите унищожават части от стените и няколко кули. Имперският сенат оцелява в пожара.

В дългите червени коридори около Малкия кът се намира малка армия от стражи. „Виждате ли колко са много?“, отбелязва веднъж Сталин в разговор с един от военните си командири. „Всеки път, когато вървя по този коридор, си мисля, КОЙ от тях? Ако е този, ще ме застреля в гърба, а ако е онзи зад ъгъла, ще ме застреля отпред.“ Командирът е смаян от

подобна параноя: в края на краищата срещу Сталин никога не е имало нито един реален опит за покушение. Но „Човекът от стомана“ – „по-дълбок от океана, по-висок от Хималаите, по-ярък от слънцето, учител на вселената“, според думите на казахския национален поет – е преследван много по-отдалеч.

През лятото на 1941 г. изглежда напълно ясно, че Хитлер е спечелил Втората световна война. Той е анексирал родната си Австрия, чешките земи, голяма част от Полша и една ивица от Литва, създавайки Великата Германия, която през 1871 г. Ото фон Бисмарк умишлено е избегнал да изкове, по време на войните за обединението на Германия (считайки, че съществуването на Австро-Унгария е жизненоважно за баланса на силите). Войските на Хитлер са окупирали Балканите, Дания, Холандия, Норвегия и Северна Франция. Водачи, верни на фюрера, управляват България, Хърватия, Финландия, Унгария, Италия, Румъния и Испания. По същество Хитлер контролира цяла Европа от Ламанша до съветската граница; само Швеция и Швейцария са останали неутрални, но и двете страни сътрудничат икономически на нацистка Германия. Вярно е, че непокорните британци все още отказват да се примирят, но Лондон никога не би бил в състояние да преобърне континенталната доминация на Берлин.

Сталин спазва стриктно пакта за ненападение, подписан от Германия и Съветския съюз през август 1939 г. По онова време Хитлер, който е решил да погълне Полша със сила, трябва да въздържи Съветския съюз от възможна анти-германска коалиция с Франция и Обединеното кралство. Сталин успява да извлече много благоприятна сделка. Докато Хитлер буйства из останалата част от Европа, Сталин избягва да се сблъсква с германската военна мощ и, възползвайки се от ситуацията, окупира и скоро анексира балтийските държави, източната част на Полша, както и източните европейски региони Буковина и Бесарабия. Освен това, в замяна на съветското зърно и петрол, Сталин получава усъвършенствани машинни инструменти и най-съвременно въоръжение от Германия.

Чиразуването на Сталин в дипломатията с високи залози показва, че той е хитър, но и опортюнистичен, алчен, коравосърдечен. Подходът му си остава един и същ: да се подготвя за война чрез масивно натрупване на въоръжение, но да направи всичко, за да избегне битката, като същевременно остави британците и германците да се бият едни с други. И това функционира, поне докато Германия – подпомогната от изоби-

лието от съветски суровини – завладява Франция през лятото на 1940 г. и освобождава войските си за нападение срещу Съветския съюз. Двамата геополитически и идеологически съперници, в резултат на взаимното им разширяване, са придобили обща граница.

Сега, след половин година на противоречиви тайни доклади относно евентуалното германско нахлуване в Съветския съюз, разузнавателните предупреждения за предстояща титанична война идват отвсякъде. В Москва служителите на германското посолство са евакуирани и вземат със себе си всичко, каквото могат – картини, антични килими, сребро. Съветската тайна полиция съобщава, че италианското посолство също е получило инструкции за евакуация. По-рано същия ден съветски агент в България съобщава, че германски емисар е казал, „военната конфронтация се очаква на 21 или 22 юни“. Китайският комунистически лидер Чжоу Енлай съобщава на служители от Коминтерна, че неговият националистически съперник, Чан Кай Ши, „заявява упорито, че Германия ще атакува СССР и дори дава дата: 21 юни 1941!“ Това кара ръководителя на Коминтерна да се обади на Молотов. „Ситуацията е неясна“, отговаря Молотов. „В момента върви голяма игра. Не всичко зависи от нас.“

Фалшиви новини

Денят е горещ и задушен, и главният помощник на Сталин, Александър Поскрибишев, се поти обилно. Прозорецът му е отворен, но листата на дърветата отвън са съвсем неподвижни. Син на обушар, подобно на деспота, на когото служи, Поскрибишев заема най-външната канцелария, през която трябва да минат всички посетители, и те неизменно го засипват с въпроси... „Защо ме вика учителят?“ „Какво е настроението му?“, на които той отговаря лаконично: „Ще разберете.“ Той е незаемим, приема всички телефонни разговори и обработва купищата документи точно по начина, предпочитан от деспота. Но през 1939 г. Сталин е позволил на Лаврентий Берия, опасният шеф на тайната полиция, да хвърли в затвора силно обичаната жена на Поскрибишев като троцкистка. (Берия е изпратил голяма кошница с плодове на двете им момичета, след което е екзекутирал майка им).

Поскрибишев седи на бюрото си, опитвайки да се охлади с бутилка минерална вода. По нареждане на Сталин, около 2 часа следобед той се обажда на генерал Иван Тюленев, началник на Московския военен окръг. Скоро генералът чува приглушения глас на Сталин, който пита:

„Другарю Тюленев, каква е ситуацията с противовъздушната отбрана на Москва?“ След кратък доклад Сталин казва: „Слушайте, ситуацията е неуредена и затова трябва да доведете противовъздушната отбрана до 75% боеготовност.“

Поскрибишев поставя на бюрото на Сталин най-новите разузнавателни сведения, доставени от полеви куриер. Почти всички от тях са по-скоро слухове, отколкото предоставени от разузнаването документи. Докладите са противоречиви, изпъстрени с очевидно невярна информация и често доставяни със скептицизъм. От Лондон съветският посланик пише в доклада си, че смята германското нападение за „малко вероятно“, въпреки че е получил противоположна информация, с помощта на британските прихващания на тайни германски военни комуникации. Посланикът в Берлин обаче, след месеци на извъртания, най-накрая потвърждава, че действията на Германия дават достатъчно основания за очакване на непосредствено предстоящо нахлуване. Но Сталин очевидно е стигнал до заключението, че неговият посланик в Берлин е бил подложен на дезинформация и отбелязва, че той е „не чак толкова умен“.

За Сталин въпросът е не дали войната с нацисткия режим е неизбежна, а дали е неизбежна за тази година. На бюрото му са натрупани десетки и десетки предупреждения за нахлуването, но вече цели 14 конкретни дати, които разузнавателните доклади са идентифицирали като деня, в който Германия ще атакува, са дошли и отминали, без да се случи нищо. Единствено оставащите възможности са „22-25 юни“ и „21 или 22 юни“. Прозорецът за нахлуване скоро ще се затвори, заради краткото време, оставащо до началото на зимата. Сталин е с буквално развързани ръце в продължение на още една година.

Разбира се, предупрежденията за предстояща война изпълват първите страници на вестниците по целия свят. Но, знаейки как самият той е използвал пресата, Сталин приема крещящите заглавия като провокации. Той разсъждава така: американците и британците не искат нищо повече от това германците и руснаците да бъдат въввлечени във война. И е прав, разбира се. Но в резултат на това той отхвърля всички предупреждения за германска атака. Знае, че Германия изпитва сериозни липси и смята, че тя се нуждае от още повече доставки от него, а следователно една германска инвазия би била себеразрушителна, защото ще изложи на риск тези доставки. Знае също, че Германия е изгубила

Първата световна война, защото се е била на два фронта, и така приема, че германците ще намерят за самоубийствено да нападнат Съветския съюз на изток преди да са победили Обединеното кралство на запад.

Този начин на мислене се е превърнал за Сталин в капан, който му позволява да стигне до заключението, че колосалното натрупване на германски сили на собствения му праг не е знак за предстоящо нападение, а по-скоро че Хитлер се опитва да го изнуди да се откаже от определени територии и да направи други отстъпки без бой. В действителност една брилянтна нацистка кампания за дезинформация подхранва съветската глобална шпионска мрежа с непрекъснати доклади за германските искания, които ще последват огромното военно натрупване в източната част на страната. Така дори и най-добрата разузнавателна информация на Сталин казва едновременно, че идва война, но и че ще има изнудване. И ако последното е вярно, то първото не е такова по необходимост.

Когато Сталин отхвърля разузнавателните доклади като замърсени от дезинформация, той е прав. Но деспотът няма представа кои точно части са дезинформация и кои могат да се окажат точни. Той обозначава като „дезинформация“ всичко, на което е решил да не вярва.

Готов или не, аз идвам

Полковник Георги Захаров, награден с ордени пилот на изстребител, получава заповед да проведе пълно дневно разследване на граничния регион от германската страна и съобщава, че вермахтът е готов да нахлуе. НКВД открива, че германски диверсанти, които безпроблемно преминават границата, са инструктирани, „в случай, че германските войски пресекат границата, преди те да са се върнали в Германия, трябва да се обърнат към която и да е германска войска част, разположена на съветска територия.“ Съветското контраразузнаване отбелязва засилен германски подбор на недоволни хора в Балтийския регион, Беларус и Украйна, които формират нелегални групи и започват терористична дейност, далеч след предполагаемото унищожение на петата колона по време на Великия терор. Претоварените съветски железопътни линии, които са необходими за транспортиране на войските на запад, са задръстени от десетки хиляди „антисъветски елементи“, които трябва да бъдат депортирани. Германски танкове, военни самолети и понтони са били изнесени в специална вътрешна зона, защитена с бодлива тел;

сега вече телта е премахната. Бръмченето на немски двигатели се долавя напълно ясно откъм съветската страна на границата.

В центъра на Малкия кът, на покрита с филц конферентна маса, Сталин провежда безброй съвещания, посветени на подготовката за война. По време на трите петгодишни планове той е наложил принудителното създаване на повече от 9 000 нови промишлени предприятия и съветското военно производство е нараствало дори още по-бързо от цялостния БВП в продължение на едно десетилетие. Наблюдавал е лично сформирането на 125 нови дивизии само от 1939 насам, а Червената армия сега наброява 5,37 милиона войници, най-голямата военна сила в света. Тя разполага с 25 000 танкове и 18 000 изстребители, три до четири пъти по-големи от резервите на Германия. Сталин знае, че Германия подценява тази огромна сила поради предрасъдъци, както и от невежество, и затова е уредил германски посещения в съветските авиационни и танкови фабрики, и дори е разрешил на германските самолети почти безпрепятствено разузнаване на концентрациите на съветски войски, летища, военни бази, складове за горива и боеприпаси. Освен това той е накарал шпионите си да разпространяват слухове, че ако бъдат нападнати, съветските самолети ще атакуват Берлин с химически и биологични оръжия. Ако би бил на мястото на Хитлер, Сталин би бил обезкуражен.

Но, разбира се, ако страната му наистина е толкова добре въоръжена, то защо да не позволи на врага да го подценява? Защото така наречената „Зимна война“ между Съветския съюз и Финландия, водена през 1939–40, разкрива съветските военни слабости не само за Хитлер, но и за Сталин. (В края на краищата руснаците печелят съкрушителна победа, но едва след като са били задържани в продължение месеци от стабилната финландска съпротива.) След Финландия Червената армия все още се намира по средата на продължително технологично обновяване и реорганизация. Съветите притежават само около 1800 модерни тежки танкове; останалите им танкове са твърде леки спрямо германските им съответствия. По същия начин най-напредналите съветски военни самолети съставляват само една четвърт от военновъздушните сили. Военната подготовка на Сталин е белязана от езекуциите на хиляди лоялни офицери, особено висши командири като Василий Блюхер, чието око е било сложено в ръката му, преди да умре под изтезания през 1938 г., както и талантливия Михаил Тухачевски, чиято кръв е опръскала ця-

лото му „признание“, че е германски агент – не много преди Сталин да сключи германо-съветския пакт за ненападение.

Сега 85% от офицерския корпус са на 35 или по-млади; онези, които са по-възрастни от 45 години, съставляват около един процент. 1013 съветски генерали са на възраст под 55 години и само 63 са по-възрастни. Много от тях са били майори само малко преди това. От 659 000 съветски офицери само около половината са завършили военно училище, а всеки четвърти е с минимално военно образование (няколко курса). Един от всеки осем няма каквото и да е военно образование.

Сега е момента

Сталин е напълно наясно с тези реалности, а напоследък навъсената страна на деспота е взела надмощие в характера му. „Сталин беше обезпокоен и раздразнен от постоянните доклади (устни и писмени) за влошаването на отношенията с Германия“, припомня си адмирал Николай Кузнецов, комисар на съветския флот от този период. „Той смяташе, че опасността е неизбежна“, припомня Никита Хрущов, който по онова време е партиен шеф на Украйна и прекарва голяма част от юни в Москва. „Ще може ли страната ни да се справи с нея? Дали армията ни ще се справи с нея?“

21 юни е денят на лятното слънцестоене, най-дългият ден от годината – и сигурно е изглеждал безкраен. В 17:00 ч. Сталин нарежда партийните секретари от всички московски отделения да останат на постове си. В 18:27, Молотов влиза в Малкия къг – първият посетител, както обикновено. В 19:05, влизат Берия, Кузнецов, Георги Маленков (старши секретар на комунистическата партия, отговарящ за кадрите), Григорий Сафонов (млад заместник-главен прокурор, отговарящ за военните съдилища), Семьон Тимошенко (висш военачалник), Климент Ворошилов (заместник-председател на правителството) и Николай Вознесенски (ръководител на държавното планиране). Дискусията очевидно се върти около последните събития, които говорят за приближаването на войната и страха на Сталин от провокации, които биха могли да я разпалят.

Военното разузнаване на Сталин е изчислило, че само 120 до 122 от общо 285-те германски дивизии са подредени срещу Съветския съюз, докато срещу Обединеното кралство са били насочени 122 до 126 срещу (за останалите 37 до 43 се казва, че са в резерв). Всъщност срещу Съветите са насочени около 200 дивизии – най-малко три милиона войници на

вермахта и около половин милион войници от германските партньори на Оста, както и 3 600 танкове, 2 700 самолета, 700 000 оръдия и друга артилерия, 600 000 моторни превозни средства и 650 000 коне. Съветите имат около 170 дивизии в западната си част (около 2,7 милиона души), заедно с 10 400 танкове и 9 500 самолета. Двете най-големи армии в световната история стоят буквално буза до буза по границата с дължина около 3200 километра.

Без да се крият ни най-малко, германските сили са заели стрелкови позиции; съветите не са. Разбира се, Сталин е позволил тайни стратегически преразпределения от вътрешността на страната към западната граница. Но той не е разрешил заемането на бойни позиции, тъй като се страхува, че това само ще усилва позициите на ястребите сред германските военни, които жадуват за война и се опитват да насъскват Хитлер. На съветските самолети е забранено да летят в рамките на десет километра от границата. Тимошенко и Георги Жуков, друг висш военен командир, са се погрижили командирите на фронтовата линия да не предизвикват или да се поддават на провокации. Берия е възложил на един от своите майстори-убийци да организира „опитна ударна сила, която да отреже из корен всеки граничен инцидент, който може да се използва като извинение за започване на война.“ Съветските командири могат да бъдат ликвидирани от собствената си страна, ако частите им отвърнат на какъвто и да е германски огън.

Сега съветското разузнаване съобщава, че не само Германия, но и източните ѝ съюзници – Финландия, Унгария, Румъния и Словакия – са в пълна военна готовност. Но Сталин, който вече отдавна е отстъпил инициативата, е по същество парализиран. Всичко, или почти всичко, което той би могъл да направи, ще може да се използва от Хитлер, за да оправдае едно евентуално нахлуване.

В 19:00 ч. Герхард Кегел, съветски шпионин в германското посолство в Москва, рискува живота си, като се измъква, за да каже на съветския си резидент, че немският персонал, който живее извън сградата, е получил нареждане да влезе незабавно и че „всички си мислят, че тази нощ ще има война.“ В 20:00 ч. пристига куриер, за да предаде на Сталин, Молотов и Тимошенко тази нова информация в запечатани пликове. В Малкия кът Кузнецов, Сафонов, Тимошенко, Ворошилов и Вознесенски са освободени в 20:15. Маленков е освободен пет минути по-късно. Не е взето никакво съществено решение.

Жуков се обажда по телефона, за да съобщи, че още един германски войник е преминал през границата и предупреждава за инвазия в рамките на няколко часа. Това е точно видът „провокация“, от която Сталин се страхува. Той заповядва на Жуков да се яви в Кремъл, заедно с токущо заминалия Тимошенко. Те влизат в кабинета на Сталин в 20:50 часа. Докато Молотов и Берия повтарят като папагали след Сталин, че Хитлер няма да атакува, двамата военни командири от селски произход виждат ясно, че Германия е напълно подготвена за нахлуване. И все пак, когато Сталин настоява за обратното, те предполагат, че той разполага с по-добра информация и прозрение. Във всеки случай, те знаят повече от добре каква е цената на загубата на доверието на вожда. „Всеки носеше в паметта си събитията от последните години“, спомня си по-късно Жуков. „А да се каже на глас, че Сталин е сгрешил, че той е в състояние да греша, това най-спокойно би могло да означава, че без да напуска сградата, човек ще бъде отведен за кафе с Берия.“

Въпреки това двамата очевидно са използвали предупрежденията на немския дезертър, за да призоват към всеобща мобилизация – нещо равносилно, в съзнанието на Сталин, на война. „Ами ако германските генерали са изпратили този дезертър през границата, за да провокират конфликт?“, пита Сталин. „Не“, отвърща Тимошенко. „Ние смятаме, че дезертърът казва истината.“ Сталин: „Какво ще правим сега?“ Тимошенко мълчи за известно време. Най-накрая той прави предложение: „Разпоредете пълна бойна готовност за войските на западната граница“. Той и Жуков са дошли с предварително подготвен проект за такава заповед.

Самият Сталин се е опитал да ангажира Хитлер, очаквайки онези искания за изнудване, които според него Хитлер трябва да направи. „Молотов е поискал разрешение да посети Берлин, но то е било отхвърлено“, пише в дневника си на 18 юни Йозеф Гьобелс, нацисткия шеф на пропагандата. „Наивно искане“.

Вместо да продължи да чака ултиматум от Хитлер, Сталин би могъл да го избегне. Това е последната възможност, която му остава, и тя е потенциално мощна. Хитлер се страхува, че лукавият съветски деспот по някакъв начин ще поеме инициативата и едностранно публично ще обяви драматични, всеобхватни отстъпки в полза на Германия. Изглежда Сталин е обсъждал възможни отстъпки с Молотов, но ако го е правил, за това няма запис. Очевидно Сталин е очаквал Германия да поиска Украйна, кавказките нефтени находища и безпрепятствен преход

за Вермахта през съветска територия, за да се ангажират британците в Близкия Изток и Индия. Един коварен деспот би могъл публично да заяви желанието си да се присъедини към враждебните действия срещу Обединеното кралство, в акт на отмъщение срещу великата сила, която ненавижда най-много, и, което е най-важно, лишавайки Хитлер от аргумента, че британците се противопоставят на Германия в очакване на евентуална съветска помощ. Вместо това, или успоредно с това, Сталин би могъл да започне демонстративно оттегляне на съветските сили от цялата граница – едно действие, което би подкопало основата на публичната обосновка на войната от страна на нацисткия лидер: „превантивната атака“ срещу „съветското натрупване на войски“.

Вместо да действа лукаво, Сталин се придържа към убеждението си, че Германия не би могла да атакува Русия, преди да е разгромила Обединеното кралство, въпреки че британците не разполагат с армия на континента и не защитават никаква територия там, нито пък имат възможност да нахлуят. Той се надява, че когато в края на краищата Хитлер издаде своя ултиматум, той ще може да спечели време чрез преговори: евентуално да се предаде, ако исканията са поносими, и по този начин да се предотврати войната, или, по-вероятно, да се проточат преговорите отвъд датата, на която Хитлер може да започне инвазия, с което да се спечели още една критична година, по време на която технологичната реформа на Червената армия ще отиде напред. Ако това не се получи, Сталин допуска, че дори и ако избухнат военни действия, германците ще се нуждаят от поне още две седмици, за да мобилизират напълно основните си сили, което ще му даде време да се мобилизира. Когато шпионите му в Берлин и по други места докладват, че вермахтът „е приключил всички военно-подготвителни действия“, той не осъзнава, че това означава пълен сблъсък с основните немски военни сили, още от първия ден на войната.

Започва „Барбароса“

В Малкия кът, докато относително разгорещената дискусия с Тимошенко и Жуков продължава, Молотов излиза. Сталин му нарежда да извика германския посланик Фридрих Вернер фон дер Шуленбург в Имперския сенат за среща в 21:30 часа. Шуленбург пристигна незабавно, директно след като лично е наблюдавал изгарянето на секретни документи в посолството. Посланикът е дълбоко разочарован от факта,

че пактът Хитлер-Сталин, в който той е изиграл важна роля, се е оказал инструмент не за териториално споразумение относно разделянето на Полша, за да се избегне войната, а за започване на друга световна война. Сега той се страхува от многобройните слухове за германско-съветския сблъсък, а наскоро дори е отишъл до Берлин, за да се срещне със самия Хитлер и да го убеди в мирните намерения на Сталин, но се е върнал с празни ръце. В отчаянието си Шуленбург е изпратил посланическия си съветник до Берлин, за да направи последен опит, но и този път се е провалил.¹

Молотов настоява да разбере защо Германия евакуира персонала на посолството, като по този начин раздува слуховете за война. Той предава на Шуленбург писмо с протест срещу систематичните германски нарушения на съветското въздушно пространство и тъжно му казва, че „съветското правителство не може да разбере причината за недоволството на Германия по отношение на [Съветския съюз], ако такова недоволство съществува“. „Няма причина германското правителство да е недоволено от Русия.“ Шуленбург отговаря, че „поставянето на тези въпроси е оправдано“, но само свива рамене, казвайки, че „не е в състояние да им отговори, защото Берлин се въздържа от това да [ме] информира“.

По време на едно от държавните посещения в Германия през ноември 1940 г. Молотов е отишъл заедно с Хитлер в огромната нова сграда на канцлерството, където е спорил върху конфликтните сфери на влияние в Източна Европа. „Никои чуждестранен представител не е говорил с [Хитлер] по този начин в мое присъствие“, пише по-късно преводачът на фюрера. Но сега Молотов може само да изрази на няколко пъти съжалението си, че Шуленбург не е в състояние да отговори на повдигнатите въпроси.

Молотов се връща в Малкия кът на Сталин. Изведнъж, някъде около 22:00 ч., сред все още задушаващата жегата, за надигат внезапни ветрове, които раздуват завесите на отворените прозорци. После се задават гръмотевици. Москва е застигната от мощен порой.

Накрая Сталин се поддава на настояванията на военните си командири и приема проекта за заповедта. Тимошенко и Жуков излизат от Малкия кът в 22:20 часа, въоръжени, най-после, със заповед за пъл-

¹ Впоследствие, към края на войната, Шуленбург се ангажира с кръга от хора, организирали агентата срещу Хитлер на 20 юли 1944, в резултат на което е арестуван, осъден и екзекутиран на 10 ноември 1944. Бел. пр.

на военна мобилизация, Директива номер 1. „Възможно е изненадващо нападение от германска страна на 22-23 юни 1941 г.“, заявява се в нея. „Задачата на нашите сили е да се въздържат от всякакъв вид провокативни действия, които биха могли да доведат до сериозни усложнения.“ Тя разпорежда, че „през нощта на 22 юни 1941 г. стрелковите позиции на укрепените райони на държавната граница трябва да бъдат заети тайно“, че „преди зазоряване на 22 юни 1941 г. всички самолети, разположени на полеви летища, трябва да бъдат разпръснати и внимателно замаскирани“, че „всички военни единици трябва да бъдат поставени в състояние на бойна готовност“, и че „няма да се предприемат никакви допълнителни мерки без конкретни указания“. Заповедта носи подписите на Тимошенко и Жуков. Военните са успели да изтрият забележката на деспота, че ако германците нападнат, съветските командири трябва да се опитват да се срещнат с тях, за да разрешат всеки възможен конфликт. Документът обаче прави ясно, че военните трябва да се готвят за война, като в същото време правят всичко възможно, за да я избегнат.

А през това време съветските командири по цялата граница са домакини на разнообразни спектакли, както обикновено се случва всяка събота вечер. В Минск, на 150 мили източно от границата, в офицерския клуб се поставя *Сватба в Малиновка*, съветска комична оперета за село в украинските степи по време на гражданската война. Залата е препълнена. Сред присъстващите са командирът на критично важния Западен военен окръг Дмитрий Павлов, началник-щабът му, както и всички негови заместници. Съвсем наскоро шест германски самолета са прекосили границата в района на Павлов. „Няма значение. Повече самоконтрол. Знаем, вече е съобщено! Още самоконтрол!“, чува се Павлов да казва по телефона след докладите за германските действия. Щом Павлов сваля слушалката и се подготвя да поздравя посетителя, телефонът иззвънява отново. „Знаем; вече е съобщено“, казва Павлов. „Знаем. Тези, които са на върха, знаят по-добре от нас. Това е всичко.“ След което затръшва телефона. По време на оперетата Павлов е прекъснат в ложата си с нов доклад за необичайна дейност: Германците са премахнали бодливата тел откъм тяхната страна на границата, а звукът на моторите е станал още по-силен, дори от разстояние. Непрекъснат поток от немски механизирани колони се движи напред. Павлов остава на представлението.

Накъде към полунощ командирът на Киевския военен окръг се обръща към комисариата по отбраната, за да съобщи, че друг германец

е пресякъл границата, заявявайки, че войниците на вермахта са заели позициите си за стрелба, с танкове на стартовите линии. Около 12 часа по-рано, в 13:00 часа, германското командване е предало паролата за война, „Дортмунд“. Този следобед Хитлер е написал писма, в които обяснява решението си да атакува Съветския съюз пред лидерите на съюзническите държави. Адютантът на Хитлер Николай фон Белов забелязва, че фюрерът е „все по-нервен и неспокоен. Хитлер говореше много, вървеше нагоре-надолу; изглеждаше нетърпелив, в очакване на нещо.“ В резиденцията си в старото райхсканцлерство Хитлер не заспива вече втора нощ. Храни се в трапезарията. Слуша *Les Préludes*, симфоничната поема на Франц Лист. Разпорежда да се извика Гьобелс, който току-що е приключил с гледането на *Отнесени от вихъра*. В продължение на дълго време двамата вървят нагоре-надолу по хола на Хитлер, завършвайки съдържанието на военната прокламация за следващия ден, която ще се съсредоточи върху „спасението на Европа“ и непоносимата опасност да се изчаква по-дълго време. Гьобелс си тръгва в 2:30 ч., на път за Министерството на пропагандата, където на персонала му е разпоредено да го чака. „Всички бяха абсолютно удивени“, пише той в дневника си, „макар че повечето от тях са предполагали поне половината от случващото се, а някои и всичко.“ Германците са дали на нашествието кодовото название „Операция Барбароса“. **Сега тя е започнала.**

Повечето от получателите по съветските фронтови позиции не успяват да получат Директива номер 1. Предварителните единици на вермахта, много от тях маскирани в униформи на Червената армия, вече са преминали границата и саботирали съветските комуникации. „Началото на всяка война е като отварянето на врата към тъмна стая“, казва Хитлер на един от личните си секретари. „Човек никога не знае какво го очаква в тъмното.“

Заслепен от силата

Режимът на Сталин е възпроизвел един дълбоко установен в руската история модел: руските владетели налагат принудителни модернизации, за да преодолеят или поне да управляват асиметрията в екзистенциалната ситуация на една страна, която винаги е смятала себе си за избрана от божествеността сила със специална мисия в света, но значително изостава от другите велики сили. Спешното търсене на модел за силна държава е завършило, за пореден път, под формата на лично

управление. Режимът на Сталин определя условията на обществената мисъл и индивидуалната идентичност, а самият Сталин олицетворява страстите и мечтите на социалистическата модерност и съветската мощ. С лаконични телеграми или кратки телефонни обаждания той е в състояние да пришпорва тромавата машина на съветската партия-държава, като налага дисциплина и подчинение, но заедно с това вдъхновява младите функционери, които изпитват тясна емоционална свързаност с него, както и милионите, които никога не са имали възможност да се срещнат с него лично.

Режимът на Сталин обещава не просто държавна модернизация, но и превъзможване на [властта на] частната собственост и пазарите, на класовите антагонизми и екзистенциалното отчуждение – едно обновяване на социалното цяло, инак запазено за буржоазията, търсене на социална справедливост в глобален мащаб. Като мироглед и практика това е конспирация, която възприема всичко и навсякъде като друг вид конспирация, поради което подлага на постоянно изпитание собствената си способност за упражняване на здрав човешки разум. Като администрация режимът представлява кръстоносен поход за планиране и контрол, който в крайна сметка води до всеобщо разпространение на импровизирани незаконности, извратен стремеж към ред и система, в която пропагандата и митовете за „системата“ са най-систематизираната част. Сред всеобщо практикуваната непрозрачност и постоянните лъжи, дори най-висшите служители са принудени да тълкуват ситуацията в съгласие с някакъв вид „Кремълзнание“ [Kremlinology]. Фанатичната свръхцентрализация често се саморазрушава, но култът към партийната и особено сталиновата непогрешимост се оказва в края на краищата най-опасният недостатък на силно склонното към грешки сталинско управление.

По склонност и характер Сталин е руски националист в имперския смисъл, а анти-западността е основният импулс на тази многовековна руско-евразийска политическа култура. В началните фази от развитието на режима амбициозният съветски стремеж да се достигне Запада всъщност е увеличил зависимостта на страната от западните технологии и производствени умения. Но след като е внесъл технологии от всяка напреднала западна икономика, режимът на Сталин е продължил да развива собствените си военни и свързаните с тях индустрии до степен, която е безпрецедентна дори за някои от първостепенните воен-

ни сили. Но в геополитически план, докато царска Русия е сключвала чуждестранни съюзи, за да осигури безопасността си, Съветският съюз най-често търси, или е в състояние да предложи, само пактове за ненападение. Единственият му официален съюз, сключен с Франция, няма никакви военни измерения. Самоизолацията на страната става все по-силна.

Сталин настоява фашизмът да се нарича „реакционен“, за него това е само един възможен начин за запазване на стария свят. Но Хитлер се оказва политическа фигура, за която нито Маркс, нито Ленин са могли да го подготвят. Бидейки доживотен германofil, Сталин изглежда е хипнотизиран от мощта и дързостта на тоталитарния режим в Германия. За известно време той е успял да възстанови личното си и политическо равновесие чрез чудотворния си пакт с Хитлер, който е отклонил в страни от Русия германската военна машина, доставил е изобилие от германски промишлени инструменти, направил е възможно завладяването и съветизацията на царските гранични области, и отново е предоставил на Съветския съюз ролята на арбитър в световните дела. Макар и неохотно, Хитлер е разпалил и насърчил апетита на Сталин. Но много по-рано, отколкото деспотът е бил в състояние да си представи, способността му да извлича печалба от огромната опасност, която Хитлер представлява за Европа и света, вече е била изчерпана. Това поражда непоносимо напрежение в живота и управлението на Сталин, но той упорито отказва да се изправи лице в лице с новите реалности – и това не само поради алчността му за немски технологии. Въпреки дълбоката му проникателност за човешката психика, демоничната му изврътливост и острия му ум, Сталин е заслепен от идеология и фиксирани идеи. Британският премиер Уинстън Чърчил не разполага с нито една дивизия по съветската граница, но Сталин си остава абсолютно обсебен от представите си за британския империализъм, борейки се срещу Версайския договор дълго след като Хитлер вече го е направил на парчета, и продължавайки да вярва, че Хитлер води преговори с британците зад гърба му.

Изборът на Хитлер

За Хитлер пактът от 1939 г. е неприятна необходимост, която с малко късмет няма да издържи много дълго. Неговото расово, социално-дарвинистко разбиране за геополитиката означава, че както Съветският съюз, така и Обединеното кралство ще трябва да бъдат унищожени, за

да може Германия да осъществи съдбата си на господарска раса. Разбира се, в непосредствена перспектива той мисли най-вече за доминация на европейския континент (*Grossmacht*), която изисква *Lebensraum* – жизнено пространство – на изток. Но в по-дългосрочен план той предвижда господство над целия свят (*Weltmacht*), което би изисквало океански флот, военни бази по всички брегове на Атлантическия океан, както и колониална империя в тропиците, за набавяне на суровини. А това е несъвместимо с продължаващото съществуване на Британската империя, поне във формата, която тя има по онова време. По този начин Хитлер се изправя пред един категоричен избор: или да се съгласи да задълбочи пакта със Сталин и да се сблъска с цялата Британска империя, което би означавало да се признае една поне частична съветска сфера на Балканите и на Черно море – в допълнение към Съветската сфера в Балтийските страни – или, алтернативно, да се освободи от вбесяващата зависимост от Москва и по-късно да се заеме британците. В крайна сметка военните обстоятелства са онези, които определят последователността: Хитлер не притежава въздушните или военноморски сили и дълбочината на ресурсите, които да позволят постигането на военна победа над Обединеното кралство; в замяна на това обаче той разполага със сухопътните сили, които ще му позволят да направи опит за смазване на Съветския съюз.

Обвързването с идеята за продължителна надпревара за надмощие с британците, за която Хитлер е очаквал да бъде подпомаган все повече от огромните ресурси на Съединените щати, превръща бързото унищожение на Съветския съюз в абсолютно необходимо предварително условие. Нещо повече, въпреки че Хитлер и германското висше командване знаят, че Съветският съюз не възнамерява да ги атакува, инвазията все пак се схваща като превантивна война, според тази логика, тъй като Съветският съюз само се усилва и евентуално би могъл да атакува по-късно във време, което счита за по-изгодно. И така, през 1940, докато подтиква Япония да атакува британските позиции в Източна Азия, Хитлер е предложил на британското правителство версия на пакта, който е сключил със Сталин, и изглежда е смаян, когато британското правителство не го приема. Нацистският лидер смята, че е разбрал много добре британското имперско мислене, и е искрен, когато обещава, че в замяна на свобода за собствените му действия на континента, ще запази (поне засега) Британската империя непокътната. Той продължава да се надява, че Обеди-

неното кралство, което е слабо във военните действия по суша и поради това не може да го победи, ще се съгласи с него. Но Хитлер не е успял да разбере дългогодишното британско предпочитание за баланс на силите на континента (от който отчасти зависи и сигурността на империята). И той възприема много по-общи интереси между Лондон и Москва, отколкото всеки от тях вижда.

По време на подготовката за светкавичната война срещу Съветите Хитлер продължава да отделя ресурси за подготовка на продължителна военноморска и въздушна война срещу британците и САЩ. Май и юни 1941 са най-черният период за Обединеното кралство: Германия потопява корабите му и бомбардира градовете, а освен това кралството е загубило позицията си на Балканите. След като германски парашутисти завладяват Крит, в края на май 1941 британската позиция изглежда силно застрашена. Единадесет дни преди планирания старт на инвазията срещу съветите, Хитлер е продиктувал проект за Директива 32, „Подготовка за времето след Барбароса“. В нея се предвижда разпределение и експлоатация на съветските територии, както и вземане в клещи на Суецкия канал и британските позиции в Близкия изток; завладяването на Гибралтар, Северозападна Африка, и испанските и португалските острови на Атлантическия океан, за да бъдат елиминирани британците в Средиземно море; накрая, изграждането на крайбрежни бази в Западна и вероятно Източна Африка. Като крайна цел се определя изграждането на германска база в Афганистан, с цел превземане на Британска Индия.

Ако Хитлер би хвърлил цялата си мощ в тази „периферна стратегия“, вместо да нахлуе в Съветския съюз, Обединеното кралство може би не би оцеляло. Войната със Съветите сигурно също би била започната в някакъв момент, но в този случай след като британците са били окончателно победени. А в такъв случай не би имало британски плацдарм, който да подпомогне ръководените от САЩ съюзнически сили при десанта им в Западна Европа.

Мъдростта на Бисмарк

Хитлер не може да бъде обяснен от гледна точка на социалния му произход или ранния му живот и влияния – нещо което е валидно в не по-малка степен и за Сталин. Най-важното обстоятелство за формирането на идентичността на Сталин е изграждането и ежедневното управление на една гигантска диктатура, при което той поема отговорност-

та за властта, която Съветският съюз упражнява по света. В името на социализма, Сталин, пристъпвайки назад-напред в офиса си в Кремъл, е свикнал да придвижва милиони селяни и работници – а понякога и цели нации – по една шеста част от повърхността на земята, по собствена инициатива, често без да се консултира с когото и да било. Но в този момент светът му е станал силно стеснен. Хитлер е впримчил съветския деспот в неговия Малкия кът.

Отношенията между Сталин и Хитлер се различават от британското „сдържане“ [appeasement], тъй като Сталин използва и опити за сплашване, а не само успокояване. Но заедно с това политиката на Сталин напомня за британското сдържане, тъй като той е воден от заслепяващото желание да избегне войната на всяка цена. Той демонстрира силата на способностите, но не и на волята си. Нито страховитата решителност, нито изключителната му хитрост, които обикновено са му позволявали да побеждава съперниците си, са видими през 1941 г. Той се въздържа от опита да изпревари Хитлер във военно отношение и не успява да го изпревари дипломатически.

В крайна сметка обаче въпросът кой е направил по-голямата грешка не е прост. „От всички мъже, които могат да претендират, че са проправили пътя“ за Третия райх, обича Хитлер да казва: „една фигура стои във внушителна самота: Бисмарк“. Но Бисмарк е построил канцлерството си върху идеята за избягване на конфликт с Русия. Когато един бюст на Бисмарк е прехвърлен от старата в новата сграда на канцлерството на Райха, той се пречупва през шията. Веднага е изработено копие, което е оцветено изкуствено, за да не може да се отличава от оригинала. Никой не посмява да сподели тази лоша поличба с Хитлер.

Стивън Коткин е професор по история на международните отношения в Принстънския университет и старши научен сътрудник в института Хувър.

Коментари (3)

- **25-08-2019|Искра Баева**

Фамилията на личния секретар на Сталин е Поскръобишев – на руски се пише Поскрёбышев, а тук е Поскрибишев.

- **25-08-2019|Тодор Георгиев**

И тогава ръководител на Коминтерна кой е бил – разбира се нашият герой от Лайпциг Георги Димитров

- **27-08-2019|Петров**

В Принстън се говори и пише на английски. Вероятно правилната транскрипция на Poscribishev на български е Поскрибишев. И надали е грешка. На английски може да се напише и Poskribishev. Специалистите езиковеди могат да го кажат най добре.

Можем да благодарим на г-жа Баева за руската и българска транскрипции на името на една личност, която може би е най близка до тайните на Сталин.

Но разните транскрипции съвсем не променят основния факт, че Сталин и Хитлер дадоха началото, и на 23 август 1939, започнаха първата от най големите касапници в историята на човечеството, както пише и Стивън Коткин за немско-руската трагедия и последствията от това.

Опасното изкуство на Пьотр Павленски

Автор(и): Фернанда Еберщад

В един есенен ден в Париж, в изпълнената със слънчева светлина съдебна зала, построена от Ренцо Пиано близо до Порт дьо Клиши, руският артист Пьотр Павленски седи на подсъдимата скамейка и слуша превода на съдебното производство, което се води срещу него. Павленски е прекарал последните 11 месеца във френски затвор, предимно в единична килия, за нещо, което самият той смята за произведение на изкуството, а френското правителство счита за престъпление.

В ранните часове на 16 октомври 2017 г. Павленски е подпалил прозорците на приземния етаж на клон на Банк дьо Франс, който се намира на площада на Бастилията. Един видеоклип показва как той стои на прага на подобната на крепост сграда – облечена в черно фигура, рамкирана от езиците на пламъците. Мястото е било внимателно подбрано. Банк дьо Франс е френският еквивалент на Федералния резерв и точно този клон на банката е издигнат на мястото, където някога е стояла Бастилията, прочутият кралски затвор, щурмуван от революционно настроените тълпи през 1789 г. В текста, придружаващ произведението, озаглавено „Осветление“, Павленски обявява банката за символ на съвременната тирания, а централните банкери – за новите деспоти.

В последващите развития, типични за неговите произведения на изкуството (които Павленски нарича „акции“), той е бил арестуван на място, подложен на психиатричен преглед и хвърлен в затвора – този път заедно с дългогодишната си партньорка Оксана Шалигина, която през същата нощ му е асистирала. Срещу двойката са повдигнати обвинения за „имуществена вреда, свързана с риск за други хора“. Шалигина, която е и майка на двете им малки деца, е била освободена на изпитателен срок след два месеца. Но през септември, почти година след „Осветлението“, Павленски все още е в затвора, в очакване на съдебния процес.

Седнал пред съдийската колегия докато изслушва аргументите за предварителното си освобождаване, Павленски, мъж със скулесто лице и огромни жълто-зелени, тигърски очи, носи обичайното си облекло – черна тениска, черни панталони и черни сандали. Съдебната зала е препълнена с негови привърженици. Един от тях, художник с червена брада на име Себастиан Лейрал, е отрязал по този повод ушната си висулка, в знак на почит към пърформанс-произведението „Сегрегация“ на Павленски от 2014 г., при което артистът се е качил гол на стената на най-скандалния московски психиатричен институт и е отрязал висулката на дясното си ухо, в знак на протест срещу политическата злоупотреба с психиатрията. Извън съдебната палата шест млади жени от феминистката група FEMEN стоят с голи гърди и защити устни. На гърдите и гърбовете им са изписани лозунгите „Освободете Павленски“ и „Активизмът не е болест“. Полицаи са издигнали около тях завеси от одеяла с алуминиево покритие, за да скрият голите торсове от зяпачите, но мълчаливите юмруци на жените стърчат над тях.

По време на престоя си в затвора Павленски е провел две сухи гладни стачки (без храна, без вода); едната от тях е била прекратена едва когато затворническите власти са започнали да го хранят насилствено. Правото му да прави ежедневни физически упражнения в двора на затвора или да приема посетители, често е било отказвано.

Ариан Мнушкин, основателка на авангардната театрална компания Théâtre du Soleil, оспорва това грубо отношение в отворено писмо до съдията, наричайки го „нечувана практика“ в една страна, която се гордее с традициите си на художествена свобода. Преди ареста си Павленски беше широко хвален от критиците за това, че е, според формулировката на един британски вестник „светецът-покровител на руското дисидентство“. Той беше представен в престижно проучване на руското изкуство през 2017 г. в галерията „Саачи“ в Лондон и получи политическо убежище във Франция през същата година. Но след като прехвърли обекта на критиката си от Русия на Путин върху западната демокрация, която му даде убежище, френските власти – а също и някои от привържениците му от света на изкуството – станаха решително по-малко ентусиазирани. В една страна, разтърсвана от терористични атаки, „акцията“ на Павленски придоби зловещ резонанс. Само две седмици преди „Осветление“ Френският парламент прокара всеобхватен антитерористки

закон, чрез който повечето от извънредните пълномощия на правителството бяха направени постоянни.

В съдебната зала, очаквайки да бъде разпитана от съдията, съ-подсъдимата на Павленски, Шалигина – висока, силно бледа жена с изрусена пънк-прическа, е песимистично настроена относно освобождаването на партньора си. Тя е изслушала половин дузина пледоарии по това дело и всеки път съдията е удължавал задържането на Павленски с още три, четири месеца, без да се обявява окончателната дата на процеса.

Това, което прави случая особено несигурен, е, че самият художник не настоява да бъде освободен. За Павленски съдебният процес е неразделна част от произведението на изкуството. „Целта на правителството е да потисне или неутрализира изкуството, да ме сведе до някакъв образ на вандал, луд, провокатор“, каза ми той по-рано, „но наказателното дело се превръща в един от слоевете на произведението на изкуството, порталът, през който влизате и виждате механизмите на властта.“

През този ден председателстващ съдия е Жан-Мари Денийо. Плещив, с очила, гениален, Денийо прелиства тежкото досие на Павленски, преглеждайки кариерата на артиста с насладата на лекар, получил достъп до особено рядък медицински екземпляр. Тук пред него се намира артист, който не се колебае да отрязва части от тялото си, „за да направи политическо изявление“, отбелязва Денийо. „Един скелетоподобен Homo sapiens, но доста корав!“

„Това звучи като изказване на почит!“, заявява адвокатката на Павленски, Доминик Бейройтер-Минков.

„То е такова, в определен смисъл“, отговаря съдията.

Прокурорката не е толкова добре настроена. Подсъдимият е изправен пред възможна присъда от 10 години затвор, посочва тя. Тъй като той няма работа, нито банкова сметка, нито законно жилище, тя смята, че има висок риск за бягство. Освен това, тъй като той отказва да признае легитимността на френската съдебна система или че палежът му е престъпление, няма нищо, което да го възпре от запалване на още повече сгради. „Той живее за своите политически акции“, заявява тя. Ако го освободят „той ще го направи отново.“ Обществената безопасност, заключава тя, изисква мосю Павленски да бъде държан в затвора.

За пръв път се срещнах с Павленски през лятото на 2017 г. Той и семейството му бяха пристигнали от Русия шест месеца по-рано и живееше в различни парижки комуни и колективни апартаменти. Последни-

те им домакини не допускаха журналисти, така че Павленски предложи среща в Пер Лашез, френското гробище, където са погребани такива светили като Балзак и Джим Морисън.

Преди „Осветлението“ Павленски, който е на 35 години, е работел само в Русия. Повечето от неговите „акции“ включват зрелищни действия на самонараняване или издръжливост на болка. За [произведението] „Труп“ от 2013 г. той е бил депозирен, гол и обвит в пашкул от бодлива тел, пред парламента на Санкт Петербург, в отговор на поредица от нови закони, ограничаващи личната свобода. По-късно през същата година, във „Фиксация“, той е заковал с огромен пирон скротума [торбичката] си към паветата на Червения площад, за да представи символично пасивността на руския народ. За тази акция той е бил вдъхновен, както казва сам, от „зеки“-те, руските затворници, които „понякога правят това в знак на протест срещу някои административни решения“.

„Труп“, 2013, Санкт Петербург.

Непреклонен в публичните си позиции, при личната ни среща Павленски се оказва неочаквано топъл, малко срамежлив човек. Приседнал на гробищната пейка под яркото слънце, той е килнал глава и се усмихва често, докато разказва за пътя си към политическото изкуство. Роден в Санкт Петербург (тогава Ленинград) през 1984 г., той е на 16, когато Владимир Путин става президент за пръв път. Както е добре известно, Путин закри независимите телевизионни станции, направи така, че областните управители се назначаваха чрез негови директни решения, иззе множество банки и индустрии, хвърли в затвора техните собственици-олигарси или ги прогони в изгнание. Павленски възприема Руската православна църква като опора на властта, която насърчава традиционалистите в страната да гледат на Русия като на „свята нация“, чиято историческа съдба не дължи нищо на либералната демокрация; в тази културна борба изкуството се е превърнало в оръжие. През 2003 г. православни екстремисти нападناха и отчасти разрушиха експонатите на московска изложба, наречена „Внимание, религия!“ Обвиненията срещу вандалите бяха снети, но организаторите на изложбата бяха осъдени според печално известния в Русия „параграф 282“, известен под названието „закон против богохулството“. Няколко години по-късно един от организаторите беше отново глобен за уреждането на изложба, наречена „Забранено изкуство“. За много хора тези съдебни процеси против хора на изкуството напомнят силно за процесите от съветски времена срещу дисиденти като Йосиф Бродски.

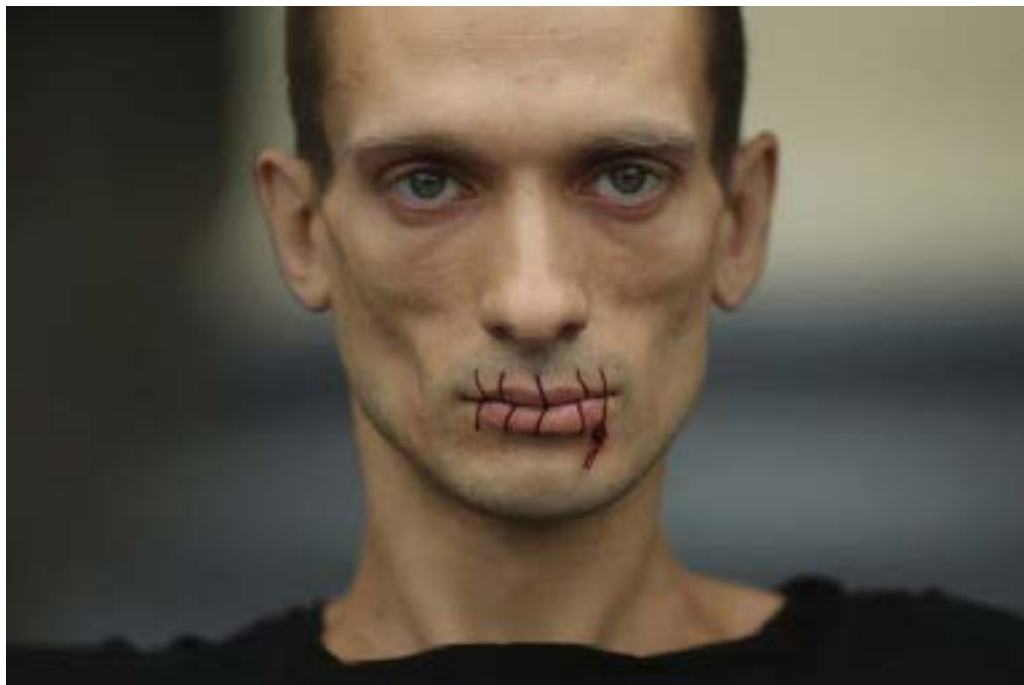
През есента на 2011 г. Путин и Дмитрий Медведев обявиха, че ще сменят работните си места (от 2008 г. Путин беше изпълнявал функциите на министър-председател на Медведев, тъй като руският закон му забранява да има трети пореден мандат), и че Путин отново ще поеме президентството. Това заявление, последвано от парламентарни избори, които бяха широко възприети като фалшиви и манипулирани, предизвика всенародна вълна от демонстрации. Много от тях бяха изпълнени в стила на движението „Окупирай“. Пънк феминистката група Пуси Райът, чиито членове се специализират в показно-борчески акции, изглежда възплъщаваше този дух на бунт. Малко преди президентските избори Пуси Райът извърши един вид „Пънк молитва“ в катедралата на Христос-Спасителя в Москва. Облечени като анимационни ниндзи в рокли и балаклави в ярки цветове, те танцуваха и раздаваха въздушни ритници, докато крещяха песен, чийто рефрен гласеше, „майко божия,

прогони Путин!“ Църквата беше почти празна и цялата „молитва“ продължи не по-дълго от две минути, но въпреки това три от изпълнителите бяха арестувани и обвинени в „насъскване на религиозна омраза“.

По онова време Павленски е 27-годишен студент по изкуство, който все още не е намерил мобилизираща тема за работата си. „Дори сред приятелите ми имаше само малко хора, които разбираха акцията на Пуси Райът“, казва ми Павленски. „Бях шокиран от насието в реакциите на хората. Тези жени не бяха докоснали нищо, но хората искаха да ги изгорят на клада; дори така наречените дисиденти ги осъждаха.“

Когато съдебният процес срещу Пуси Райът започва през същия юли, Павленски решава да извърши първата си „акция“. Той застава пред Казанската катедрала в Санкт Петербург, със защита уста и плакат, на който акцията на Пуси Райът се сравнява с Исусовото прогонване на търговците от храма.

„В началото просто исках да изляза на улицата с плаката си, нещо като стачка на един човек“, спомня си Павленски. „Аз съм атеист, но исках да покажа, че Руската православна църква е в конфликт със собствените си учения, че това е просто още един инструмент на държавната власт. Но тогава започнах да си мисля: Ами ако полицията ме подложи на разпит? Какво ще кажа? Разбрах, че ако устата ми е защита, няма да има как да отговоря, а тогава аз ще бъда онзи, на чиято страна е силата. Хора ми помогнаха да зашия устата си; качих се на такси, устата ми покрита с ръка. Бях силно уплашен, но се опитах да разбера: това тук обективен, рационален страх ли е, или се страхувам просто защото не съм виждал хората да правят нещо такова? Това беше моментът, след който нямаше връщане, в който успях да преодоля страховете си и да стана политическият артист, който съм днес.“

„Шев“, 2012, Санкт Петербург

Озаглавена „Шев“, акцията е заснета от няколко фотожурналисти, включително и от Максим Змеев, който превръща снимката в емблематичния сигнал, който тя е днес. Изпитото лице на Павленски, устните, защити зигзагообразно с кървавочервен канап, всичко това излъчва някакво почти Христоподобно страдание. Избирайки този жест, Павленски се вписва в традицията на една мощна линия на художествена съпротива, към която принадлежи и едно по-ранно **влиятелно произведение на Дейвид Войнарович от 1989 г., „Мълчание = Смърт“**, в което художникът зашива устните си, за да протестира срещу отказа на администрацията на Рейгън да предприеме сериозни мерки срещу епидемията от СПИН.

Процесът срещу Пуси Райът приключи с присъдата срещу три от членките на групата. Две от тях, Надя Толоконникова и Мария Альохина, прекараха близо две години в затворнически лагер; третата, Екатерина Самуцевич, получи условна присъда след обжалване. По-късно Толоконникова изрази радостта си, че Пуси Райът е намерила достоен наслед-

ник. „Павленски“, писа тя в Твитър, „е умът, честта и топките на нашата епоха.“

Работата на Павленски се базира на една достопочтена традиция в изпълнителското изкуство, при която тялото се използва като средство за поставяне под въпрос на настоящите културни норми и властова динамика. През 1960-те години **Виенските акционисти** поставят спектакли, в които използват собствената си кръв, урина и екскременти, за да разкрият доброволната амнезия на Австрия по отношение на собственото ѝ нацистко минало. През 1971 г. американският художник Крис Бърдън прави видео клип на приятел, който го застрелва с пушка калибър.22, като своеобразен коментар срещу войната във Виетнам.

Като студент по изкуство, Павленски се сблъсква с работата на **Московските акционисти**. Единият от тях, Олег Кулик, се преструва на куче: гол и вързан с верига, той лае срещу минувачите в акция, която трябва да напомня за животинската природа под цивилизационното ни лустро. Друг, Александър Бренер, застава в боксьорски шорти и ръкавици на Червения площад, настоявайки президентът Борис Елцин, който току-що е започнал Първата война в Чечения, да излезе и да се бие с него.

Със своите партизански акции в несанкционирани публични пространства Московските акционисти настояват за един вид изкуство, което не може да се купи. Павленски работи с подобна етика, като винаги избира места, които се намират под усилено полицейско наблюдение. „Ако има мащаб на изразяването, да речем с операта на единия край и тероризмът на другия“, казва ми той, „то политическото изкуство е по-близо до мащаба на тероризма, отколкото онзи на операта.“

„Сегрегация“, 2014, Москва

За Павленски първоначалното действие е само началото на един далеч по-мащабен процес. Дори когато всеки елемент от акцията е прецизно обмислен – „Трябва да практикувам внимателно всеки жест, например къде точно ще поставя крака или ръката си, защото след като съм там, всичко се развива много бързо и има толкова много непредвидими обстоятелства“, казва той. Онова, което го интересува, е неволното сътрудничество на държавата в работата му. Една скорошна изложба в миланската Galleria Pask включва снимки от досието му при руската полиция: едри планове на релефен надпис върху туба за бензин, кадри от камера за видеонаблюдение, на които се вижда закачулена фигура на фона на зимен уличен тъгъл – изображения, които, както той подчертава, анонимни служители на МВР са изрязали, редактирали и изложили с нарочна артистичност. „Онова, което правя, е да преобърна баланса на силите, да въввека правителството в процеса на създаване на изкуство“, казва той. „Властовите отношения се променят, държавата навлиза в производението на изкуството и се превръща в обект, в действащо лице“.

През 2014 г. Павленски предприема една по-пряка конфронтация с държавата. Това беше годината, в която Путин започна войната в Украйна и разби украинските активисти, които се противопоставиха срещу инвазията, като ги хвърли в затвора по фалшиви обвинения в тероризъм. Филмовият режисьор Олег Сенцов беше осъден за предполагаемо замисляне на бомбени атентати срещу поредица от сгради и паметници, и сега излежава 20-годишна присъда в руския Далечен север.

„Фиксация“, 2013, Москва

Павленски е активен привърженик на протестиращите, които се събираха на украинския Майдан и в знак на това извършва друга от акциите си, която днес изглежда като предвестник на акцията му в Банк дьо Франс: запалването на вратите на Лубянка, централата на руската служба за сигурност, след което е изчакал полицията да пристигне, с туба за бензин в ръка. „Акцията“, която Павленски е озаглавил „Заплаха“,

се позовава на предполагаемия атентат, „планиран“ от Сенцов. Павленски е арестуван, изпратен за няколко седмици в психиатрично отделение, а след това затворен в продължение на седем месеца в очакване на съдебния процес. В знак на солидарност със Сенцов и други затворени активисти той настоява да бъде обвинен в тероризъм. Вместо това е осъден за вандализъм и му е наложена глоба, която той отказва да плати.

Инцидентът, който ще го доведе до изгнание, се случва само няколко месеца след освобождаването му. Млада актриса на име Анастасия Слонина, свързана с московската театрална група Teatr.doc, повдига обвинения срещу Павленски и Шалигина. Тя твърди, че двамата са я нападнали с нож, когато тя се съпротивила на сексуалните им предложения. Павленски и Шалигина, които имат отворена връзка, отричат обвиненията. „Нямаше насилие, нямаше нож“, казва Павленски. (Анастасия Слонина не отговори на молбите за коментар.)

Обвиненията са създали горчиви разделения сред руските интелектуални среди, казва ми писателката Маша Гесен. „От една страна, ако тя казва, че се е случило, трябва да приемем, че се е случило“. От друга страна, „Никой никога не трябва да се обръща към полицията“ – един несъмнен аргумент в Русия, където на съдебната система се гледа априори като на нещо несправедливо, каквото и да прави.“ Привържениците на Павленски и Шалигина настояват, че двойката е била примамена в капан. Въпреки че Гесен казва, че няма мнение по случая, тя отбелязва, че „Русия обича да хвърля дисиденти в затвора по сексуални обвинения, защото кой ще се застъпи за някой сексуален хищник?“ Гесен цитира случая с Юрий Дмитриев, историк, който е разкрил множество масови гробове от съветски времена, а в момента е затворен по обвинения в сексуално насилие и детска порнография, които се считат за изфабрикувани. След „Заплаха“, „беше неизбежно, че ще се опитат да се хванат за Павленски по един или друг начин. Мисля, че искаха да го изхвърлят от страната.“

Павленски и Шалигина твърдят, че са били предупредени, че ако бъдат осъдени, всеки от двамата може да получи до 10 години затвор, а двете им малки деца ще бъдат настанени в държавно сиропиталище. Ето защо те решили да потърсят убежище във Франция, която Павленски е избрал, защото тя е „алма матер на революцията“. „Не се страхувам от затвора“, казва той, „но няма да отида като овца на заколение за нещо, което не съм извършил.“

Два месеца преди „Осветление“ посетих Павленски и Шалигина в последния им дом, осмият за последните седем месеца. Двамата казаха, че френската държава им е предложила жилище, но, както ми обясни Шалигина със смях, те не искали да бъдат „хранени от чудовището“.

Политиката на Павленски и Шалигина е сравнително анархистка. Те описват себе си като хора, които живеят от един вид алтернативна икономия, която се състои от събиране на храна, дарения от доброжелатели и случайни такси за лекции. (Френските власти бяха особено раздразнени от това, че Павленски е казал пред германската телевизия, че Париж е чудесно място за живеене: когато си гладен, отиваш и крадеш нещо от супермаркета, а когато имаш нужда да стигнеш някъде, просто прескачаш бариерите на метрото.) Нищо от изкуството на Павленски не се продава, а екземплярите от „Политическа пропаганда“, един вид арт-списание, което Шалигина е започнала в Русия, се разпространяват безплатно.

Адресът, който ми дадоха, беше неочакван по някакъв почти прикачен начин: ставаше дума за вила в края на калдъръмена алея, украсена с виещи се розови храсти, скрита зад булевард с мрачни високи сгради. Вътре Павленски и Шалигина ме посрещнаха с грейнали лица. Как са се озовали тук?, попитах ги.

Оказа се, че подходът на двойката към търсенето на жилище е характерно партизански. Когато се скарали с обитателите на предишния си клек, една нощ те се натъкнали на пасторална алея, където забелязали къщичка, която изглеждала изоставена, така че просто се преместили тук. Двадесет и четири часа по-късно собственикът се появил заедно с полицията, но да се изгонят нежелани навлеци от някой имот в Париж, който не е основният ви адрес, може се окаже доста бавна работа в една правна система, която благоприятства наемателите пред наемодателите.

Когато пристигнах, майстори прикачаха къщата към електрическата мрежа. Изкачихме се по стръмни изпочупени стълби и излязохме на балкон с гледка към цял Париж. Дъщерите им – 6-годишната Лиля, която радостно играе на „куку-дзък“ и 9-годишната Алиса, която е сдържана и сериозна – се катереха по парапета на балкона, след което се оттеглиха в стаята си, за да рисуват. В Русия Павленски и Шалигина са обучавали дъщерите си самостоятелно, като ги учили между другото и на кикбокс, поезия, шах. Сега те с неохота са записали момичетата в местното начал-

но училище, за да могат да научат френски. Алиса харесва училището, Лиля не.

Докато седяхме на балкона под обилна слънчева светлина, Павленски разказваше за собственото си възпитание в панелен комплекс на западния край на Санкт Петербург. Родителите му били „конформисти, оформени от съветската система, хора, които преди всичко друго си желаеха удобен живот.“ Баща му бил геолог, който е прекарал цялата си кариера в държавен институт. След разпадането на Съветския съюз през 1991, старият Павленски изпаднал в остър алкохолизъм. „Баща ми умря сам на 49, в резултат от задушаване с парче сурово месо. Примерът му ме научи как да *не* живея. Видях как упованието му на държавата, разочарованието от това, че държавата го е изоставила, го доведе до тази ужасна смърт.“

Майката на Павленски, медицинска сестра в пенсия, е все още жива. В книга с интервюта Павленски описва колко тя се чувства вбесена от начина на живот, който са избрали той и Шалигина. „Майка ми е човек, който смята, че човек трябва да остане в добри отношения с полицията и да се пази от съседите. Тя постоянно отприщва върху мен този поток от клишета: „Децата трябва да ходят на училище. Ако са болни, ги изпращате на лекар. Защо нямате работа? Как ще изхраниш семейството си? Защо нямате пари?“ Върхът на аргументите ѝ беше: „Ако не работиш, как ще спестиш достатъчно пари, за да отидеш на почивка?“ Когато бил изпратен за пръв път в психиатрична болница след една от „акциите“ си, Павленски изведнъж получил нещо като просветление. Начинът, по който пациентите били третирани там, съответствал точно на това как майка му винаги се е отнасяла с него: освен ако се намирате в състояние на каталепсия, винаги ви считат за опасен.

Сега, гледайки към скалите на парка Бутс-Шамон, Павленски си припомня как в художественото училище е започнал да разглежда културата като още една държавна институция със собствени лостове на власт. „Истинското ми образование започна едва когато напуснах“, казва той. „Искрено мога да кажа, че животът ми беше променен от изкуството – по примера на художници като Караваджо, Ван Гог, Дюшан, Малевич. Видях, че изкуството помага за освобождаването – че работата на истинските художници се намира в постоянен сблъсък с властта.“

Година по-късно Павленски седи безизразно на подсъдимата скамейка в съдебната зала Порт дьо Клиши, докато съдийската колегия се

завръща след разискванията си. От мястото си съдия Денийо произнася решението им. Датата на процеса е определена за януари. Междувременно условията на пробацията на Шалигина ще бъдат облекчени – отсега нататък тя ще докладва в полицията само веднъж седмично, а единствената зона на Париж, която ѝ е забранено да посещава, е 11-ият район, където се намира площадът на Бастилията. Що се отнася до Павленски – Денийо прави кратка пауза – „важи същото“.

Бавно, адвокатката на Павленски се завърта на пети, за да огледа публиката. Вдигайки юмруци високо, тя изпуска едно екстатично: „Да!“

Четири часа по-късно аз съм на път с Оксана, за да вземем Павленски от затвора. Шофира ни Стефан Чатри, висок чернобрад французин, който ръководи програма, наречена Съвременно изкуство „Артивизъм“; на седалката до него е млад фотожурналист на име Флавиен Морас. Дестинацията ни е затворът Фльори-Мерогис, на 15 километра извън Париж, където Оксана също е изтърпяла предварителното си задържане. Настроението в колата е приповдигнато; Оксана пуска касета на уличен певец, който пее на арабски „Били Джийн“.

Фльори-Мерогис, правоъгълен комплекс от 60-те години, където са лежали някои от най-известните банкови обирджии и хора, обвинени в тероризъм, е най-големият затвор в Европа. На входа пазач зад бронирано стъкло ни казва, че Павленски още не се е върнал от съдебното си прослушване. Правят се само по два курса на ден и затворническият автобус трябва да обиколи всички парижки съдилища. Чакалнята е затворена през нощта, така че седим навън, в ярко осветения студ. Периодично чуваме приглушения рев на затворници, някъде дълбоко откъм комплекса. От един високоговорител ни застигат откъслечни заповеди: никакви снимки; пушенето забранено. Приблизително на всеки час се появяват множество хора, които са дошли тук, за да посрещнат приятел или роднина, който също е бил освободен. Подобно на нас, тези групи – винаги млади, винаги от френско-африкански или арабски произход – са шумни, бурни и изпълнени с нервно вълнение.

Стефан и Флавиен потеглят за кафе и пица към близката верига за бързо хранене; Оксана не иска да се помръдне. Тя разказва за детството си в Норилск, град с никелови мини от Арктическият кръг, който изглежда е един от най-замърсените градове в света. Бащата и брат ѝ били миньори; на 16, гладна „за светлина и радост“, тя избягала в Санкт Петербург. Дванадесет години по-късно срещнала Пьотър в някакъв бар.

Малкият пръст на лявата ѝ ръка липсва: Преди няколко години тя го отрязала в акт на възмездителна истина за това, че скрила от Пьотр някаква сексуална забегка. (Въпреки че отношенията им не са моногамни, договорката помежду им е за пълна прозрачност.) „В Русия има една такава приказка, че думата на една жена не означава нищо“, казва ми тя. „Исках да покажа, че моята дума означава нещо.“

Оксана описва Пьотр като своя „най-добър приятел“. Тя му помага да планира и изпълнява своите „акции“. Докато той е бил в затвора, тя през цялото време се е борила за каузата му, като заедно с това се е грижела за децата им. В тази нощ – сега, когато Пьотр най-накрая ще бъде освободен – тя се чуди каква ли би била съдбата ѝ без него. „Единственото, което знам как да правя, е да помагам на артистите да изпадат в неприятности“, смее се тя.

В 11:30 вечерта затворническият автобус най-после пристига от Париж и металната уста на Фльори се отваря, за да го пропусне навътре. Два часа по-късно вратите се отварят за пореден път и трима мъже излизат, с осветени изотзад силуети. Единият веднага изчезва в индустриалната пустош. Другият, брадат младеж, който носи вещите си в карирани пазарски чанти, е посрещнат от приятелите си с викове и пресрещания на юмруци. Третата фигура е Павленски. Изглежда сив като тебешир, но щастлив. „*Salut, le Russe,*“ [Със здраве, руснако] – крещи другият.

На връщане към Париж Павленски говори развълнувано на смесица от английски, френски и руски език, допълвана от пантомима. Разказва ни истории за възрастни грузински затворници и дистанционното управление на телевизора, което тук очевидно служи като един вид затворническа валута, и колко приятно му е било да чете Волтер и мадам дьо Севинье, и защо е продължавал да попада в наказателната килия. Искал да узнае всичко за затвора, както и да си даде сметка за принципната му непознаваемост – човек би могъл да прекара 20 години в някой затвор, без да знае каквото и да е освен нещата, на които е бил свидетел в собствения си конкретен блок; как Сграда D3 във Фльори била напълно различна вселена от Сграда D5.

Когато стигаме до центъра на Париж, вече е 2:30 сутринта и Павленски търси бар, в който да празнува. Има пачка банкноти – пари, които са били върнати от затворническите власти при освобождаването му, и въпреки че обикновено не пие, той иска да почерпи всички с по няколко водки.

„Сега накъде?“, пита Стефан.

Площадът на Бастилията, разбира се, казва Павленски. Това отговаря на неговата философия на съпротивата: отиваме точно на единственото място, където на него и Шалигина е забранено да отиват. Стефан паркира на една от страничните улици. Дори и в този час площадът на Бастилията е пълен с полицейски коли. Стефан се чуди на глас колко дълго Павленски ще успее да остане извън затвора – един месец?

„Един щастлив месец“ – отговаря той.

Спираме пред Банк дьо Франс, така че Оксана и Пьотр могат да разгледат какво се е случило тук след „Осветление“. Отстраняването на щетите е струвало 18 000 евро, твърди банката в гражданския си иск.

„Не е лошо – 18 000 евро за произведение на изкуството“, разсъждава Павленски. „Красиво е. Площадът на Бастилията, едно от най-красивите места в Париж. Но не е добро място за банка.“

* * *

През януари Павленски се върна в съда и получи присъда от три години затвор. 11-те месеца, прекарани в следствения арест, бяха отчетени като излежано време; останалите две години бяха опростени. Двойката беше глобена с около 25 000 долара за материални и „морални“ щети. Павленски казва, че няма намерение да я плаща.

След освобождаването му той ми каза в имейл, че личният му живот е бил „катастрофален“: Шалигина сложила край на 12-годишната им връзка и го хвърлила в нещо, което той нарича „двойно изгнание“. (Тя и двете им дъщери са добре, според собственото ѝ съобщение във Фейсбук, но тя не желае сегашният им живот да бъде част от тази статия или да коментира раздялата си с Павленски.) Новата му партньорка е французойка, която той определя като своя собствена „антитеза“ – „икона на буржоазното благоразумие с голям апартамент в престижния 16-ти район. Това е трагична любов“, казва той, осъден да живее в противоречия.

Работата му обаче процъфтява. Наскоро той е участвал в половин дузина от протестите на *жълтите жилетки*, в които магазини, будки за вестници и дори един клон на Банк дьо Франс в Руан, са били запалени – актове, които той счита за един вид оказване на почит към „Осветление“. За Павленски, реакцията на френската държава срещу изкуството му потвърждава централната му теза: институциите на властта са потиснически, но заедно с това и странно уязвими за човека, който от-

рича легитимността им. В момента той работи усилено над документирането на държавното съ-участие в създаването на „Осветление“ – различните записи от видеонаблюдението, съдебните преписи, писмата от затворническите власти, които всъщност съставят по-голямото произведение на изкуството. Цялата му работа, казва Павленски, разкрива, че обществото като цяло може и да е затвор, но все пак е възможно да се упражнява вид отрицателна свобода. „Всичко в изкуството ми е направено, за да накарам хората да мислят. Не е достатъчно само да имаш собствена индивидуална свобода; трябва да помогнеш и на другите да се освободят.“

Фернанда Еберщад е американска писателка и журналистка, сътрудничка на множество от водещите американски медии.

Алекс Хонолд, една освободена душа Автор(и): Брет Стивънс

Алекс Хонолд наднича над ръба на Глетчер пойнт в Националния парк Йосемити. Току-що се е изкачил тук – 900 метра по отвесна стена, без каквито и да е помощни средства, както е показано във филма „Свободно соло“.

През 1923 г. алпинистът Джордж Малори дава интервю за *New York Times*, в което отговаря по един – днес вече пословичен – начин на въпроса защо е решен да се изкачи на връх Еверест. „**Защото го има.**“ Той загива при опита да го направи, на следващата година. Алекс Хонолд, който миналата година стана първият човек, изкачил една от най-грамадните скални стени в света – **Ел Капитан в националния парк Йос-**

емити, съвсем сам и без помощта на въже, изглежда има свой собствен отговор на въпроса защо се катери. „Защото съм тук.“

Хонолд, който е на 33 години, не описва начинанието си точно с тези думи. Не и в „**Свободно соло**“, документалния филм за историческото му изкачване по 900 метра вертикален гранит. Но именно това е, което превръща филма от история, в която се разказва за забележителен подвиг на дръзновението и атлетизма, в нещо далеч по-задълбочено.

Във вторник отидох да видя „Свободно соло“ за втори път, тъй като не можех да престана да мисля за него. Все още не мога. Този филм е наркотик. Той кара зениците ви да се разширяват, дланите ви да се потят, а умът ви да се втрещява. Дори и когато вече знаете, че Хонолд ще стигне до върха, не можете да повярвате на онова, което виждате – един млад мъж, на милиметри от смъртта, който превръща немислимото във възвишено. „Свободно соло“ продължава 97 минути и, ако бихте могли да задържите дъха си през цялото време, сигурно бихте го направили.

Но тръпките на филма се оказват само нещо странично по отношение на истинските му измерения, които касаят не толкова алпинисткото катерене, колкото самия живот като такъв. Оказва се, че Хонолд е не просто и само най-изкусният скален катерач на нашето време. Освен това той разполага с първокласен ум, способен да обмисля както всяко движение в хореографията на ходовете по стената, така и основните въпроси на своето време, тук на Земята.

Въпроси като: Трябва ли продължителността да бъде цел на живота? А щастието? Добре, ако не е щастие, то какво тогава да кажем за върховите постижения? И ако смисълът е във върховите постижения, то какво (ако изобщо) трябва човек да пожертва в тяхното преследване? Любовта? И кога стремежът към върхови постижения се превръща в глупаво безразсъдство?

Хонолд очевидно е мислил сериозно върху тези неща – което става някак подразбиращо се от само себе си, ако човек се замисли над факта, че той се е катерил без въже повече от 1000 пъти, а свободните солисти са хора, известни с краткотраен живот. „По принцип всеки може да умре по което и да е време“, казва той философски. „Соловото изкачване просто ви кара да изпитвате това усещане много по-непосредствено и силно.“

Именно тази сила и непосредственост правят свободното изкачване толкова привлекателно за Хонолд и неговите колеги – не защото то прави усещането за смъртта по-близо, а защото прави живота толкова

по-ярък и по-значителен. Повечето от нас са чували, в един или друг момент, че трябва да работим, да учим или да се представяме така, сякаш животът ни зависи от това. Е добре, на света просто няма чак толкова много дейности, при които това да е толкова буквално вярно.

Свободното соло е една от тях. Тук всяко движение е от решаващо значение. Всяко движение е обмислено. Нито едно решение не е случайно. Няма обезопасяване, няма втори шанс, няма помагаща ръка. Единственият път към безопасността минава през безмилостно дисциплиниране на тялото, ума, несигурността и страха. В един свят на всевъзможни майстори на измамата – и в една страна, ръководена от такъв – Хонолд ви предлага нещо друго, един вид радикална истинност. Или ще успее да направи всичко точно така, както е правилно – или ще умре.

Как точно Хонолд постига тази правилност, е истинското ядро на „Свободно соло“ – и нещото, което прави филма достоен за изучаване. Хонолд не е търсач на силни усещания. Той е перфекционист, който разбира, че постигането на нещо върховно зависи от овладяването на хиляди малки неща. Голяма част от перфекционизма изглежда идва от майка му Диердре Уолоуник, пенсионирана учителка по френски, за която, както казва Хонолд, „достатъчно добре“ не съществува.

Но именно майка му е и онази, която разбира най-добре защо си нът ѝ постоянно излага живота си на риск – и защо тя не се опитва да попречи на избора му. „Ако свободното соло е нещото, при което той се чувства най-жив, най-всичко“, казва тя, „как може човек дори да си помисли, че трябва да му отнеме това?“

Не съм сигурен, че има много родители, които биха казали същото. Не би ли могъл Хонолд да бъде просто адвокат или лекар, или член на някаква друга уж уважавана професия? Защо не може да постави нормалните реализации в живота – да вземем например връзката с прекрасната му приятелка Сани МакКандълс – над привидно налудничавата си амбиция да постигне нещо, от което няма очевидна полза? Не е ли просто егоистичен? И дали фатализмът му по отношение на живота не прави този егоизъм дори още по-непоносим?

Човек не може да гледа „Свободно соло“, без да си задава всички тези въпроси. Като баща се съмнявам, че бих могъл да постигна очевидното хладнокръвие на майка му, ако децата ми биха решили да поемат подобни рискове. А може би това, че искам да ме погребат децата ми, а не

обратното, е просто функция на собствения ми дълбок егоизъм, емоционален и биологичен.

И все пак.

На 3 юни 2017, за три часа и 56 минути, Алекс Хонолд се изкачи в стил „свободно соло“ по масивната скална стена Ел Капитан в Йосемити. Това не беше акт на безразсъдство, а резултат от дългогодишно планиране, достойно за полет до луната. Това не беше акт на егоизъм, а изключителен подарък за всички, които вярват, че границата на човешките възможности е далеч от каквото и да е достигане. Това не беше безполезно каскадьорство, а напомняне, че полезността сама по себе си е лош начин за измерване величието на духа на един човек.

Отидете и гледайте филма. Ще видите какво имам предвид. И ще бъдете благодарни, че Алекс Хонолд е тук.

Брет Стивънс е американски журналист, редактор и колумнист. Работи за множество водещи американски медии, сред които *The New York Times* и *NBC News*.

Коментари (5)

- **02-08-2019|Петров**

Алекс Хонолд се изкачи 900 метра по отвесната стена на ел Капитан. Смел човек.

В същото време в България 16,000 души се изкачиха с колите си до Бузлуджа за да докажат, че не могат да се изкачат по нависоко и да преминат над комунистическата стена която бе инсталирана преди 70 го-

дини от 2,000 наети комунисти. Уж стената я няма, но изглежда е по високо от Ел Капитан и те си я пазят и мажат с лозунги.

- **04-08-2019|Пирински лъв**

ха какви стени,
при тези безплатни червени кебапчета, концерти на руски групи, и парче хляб увит в червените брошури,
то и малко да е мозъка, трябва да се размърдва за да има смисъл от съществуването му.

- **04-08-2019|Петров**

Като говоря за стени, аз разбирам огромните стени от връзки, които се плетяха на партийните сборища на БКП. Изведнаж се намират хората, които са готови днес за кебапчета, утре за нещо повече, готови да отворят и мажат пътищата на подмолните решения. Може да е само информация, може да е само едно ДА или НЕ. Важно е старата плетка да е готова и да работи за неуспелите, некадърните, неспособните да имат това, което не могат да постигнат. Не беше ли така при БКП. Партията знаеше всичко. Тя владееше всяко решение. И беше строго коадвана. Кой можеше да прескочи стената на партията на комунистите. Стената на БКП е добре позната. Ако името е сменено, защо сега да е различно, когато са почти същите хора. Те сами се хвалят, че са същите.

- **06-08-2019|Беласишки мравояд**

При 3 коментара без връзка със статията, четвърти такъв има 1/4 воня. Колеги, дълбоките ви без съмнение, философски размишления биха били по-оценени в други, по-четени и популярни сайтове.

- **07-08-2019|Петров**

Дълга да се извиня, за моя коментар за стената. Това са лични впечатления. Някога когато видях ел Капитан пред мен в Йосемити, си помислих, че на мен ми трябваха близо четиридесет години за да премина нещо като такава стена, и да отида, където голяма част от моята фамилия бе отишла преди един век. Но колко са тези като мен, за да го споменавам. Колко могат да го почувстват и разберат.

„Петъци за бъдеще“ става на една година

Автор(и): Хайке Кловерт, Анет Брунс

По пътя към дортмундската зала Вестфаленхале се правят последни трескави телефонни обаждания. „Мамо, ще се запозная с Удо!“ Няколко минути по-късно седем активисти на природозащитната инициатива **„Петъци за бъдеще“** седят на износен диван в една от гримьорните на залата заедно с идола на родителите си: Удо Линденберг, германската рок звезда.

Един час по-късно младежите застават в предната част на VIP секцията, докато Линденберг се изкачва бодро на сцената. Екранът зад него показва екскаватори на възлища на фона на червено небе. Песента, която пее, „Плъхове“, е написана през 1982 г. и протестира срещу унищожаването на околната среда. С обичайния си носов тон Линденберг посвещава песента на **Грета Тунберг**, момичето, което повишава осведомеността по целия свят за променящия се климат.

Десетки хиляди хора от публиката реват одобрително и младите активисти изглеждат доволни. Тази вечер посланието им достига по-старото, посивяващо поколение от фенове на Линденберг. Но още преди концертът да приключи, те напускат залата и се заемат отново с работа. В крайна сметка те трябва да завършат подготовката за лятната конференция, която се открива в Дортмунд тази седмица. Очакват се над хиляда млади хора, всички твърдо решени да спасят света.

Всеобща стачка на човечеството

Предвижда се лятната конференция да продължи пет дни и, въпреки огромното включване на доброволци, тя ще струва над 200 000 евро. По-късно, за края на лятото, активистите имат още по-големи планове: На 20 септември те настояват за нещо повече от просто напускане на класните стаи; освен това се надяват на улицата да излязат и много от работещите хора. Те призовават към всеобща стачка, за да накарат политиците да предприемат ефективни мерки срещу изменението на климата.

Преди близо година [шведската ученичка] Грета Тунберг, която по онова време беше на 15 години, започна да бяга от часове, за да протестира пред сградата на шведския парламент, Риксдаг, с окачен на врата ѝ плакат „Училищна стачка за климата“. Оттогава насам инициативата ѝ се трансформира в глобално движение. Днес вече става все по-ясно с какъв ентузиазъм много от тези младежи преследват целта си – и колко трудно е да се гарантира, че тяхното движение ще бъде също толкова устойчиво, колкото и процесите, срещу които се борят.

Но поне засега те преживяват поредица от непрекъснати успехи. Младите хора по цял свят напускат училище в петък, а в самата Германия протестиращите младежи се появиха на годишната среща на акционерите на енергийния гигант RWE (чиито електроцентрали работят най-вече с въглища), демонстрираха на историческия градски площад във Франкфурт и защитиха инициативата си в няколко от водещите немски телевизионни токшоута.

Подкрепата за движението е значителна, вече ги поддържат 26 800 учени и изследователи. В своя манифест групата „Учени за бъдеще“ заявява, че „като учени и изследователи, ние силно подкрепяме искането им за бързи и решителни действия“. Появяват се и други подобни групи, като например 900-те екологични земеделски стопани, най-вече от Германия, които наричат себе си „Фермери за бъдещето“, както и „Родители за бъдещето“ и „Баби и дядовци за бъдещето“.

Не липсва и финансова подкрепа. Според данни на организацията, „Петъци за бъдеще“ е събрала в основната си банкова сметка дарения от 300 000 евро. На специална сметка, която е създадена за предоставяне на правна помощ, организацията е събрала други 60 000 евро.

В Германия родителите могат да бъдат глобени, ако децата им бягат от училище, и след като наскоро град Манхайм започна да налага глоби, активистите веднага отговориха с прессъобщение. „Ще използваме националната си сметка за правна помощ, както и други структури, за да подкрепим правните обжалвания на засегнатите, а също да им помогнем да платят глобите, ако такива бъдат наложени“, се посочва в него. Общината предприе бързи мерки, за да оттегли заплахите си към родителите.

Болки на растежа

Но не всички проблеми на активистите са толкова лесни за решаване. В дългосрочен план движението ще трябва да направи много повече от това просто да се наслаждава на успехите си. Зад кулисите са налице проблеми, свързани с разпределението на властта, парите и влиянието.

Що се отнася до левия край на политическия спектър, вече се получиха съобщения, че Марксистко-ленинската партия на Германия се е опитала да поеме под свое ръководство цели местни комитети, въпреки че „Петъци за бъдеще“ се е защитило успешно. Отдясно пък различни интернет-тролове се опитват да се намесват в чатовете на активистите. В град Мюлхайм ан дер Рур, близо до Дюселдорф, полицията разследва индикации за евентуално подстрекателство, след като анонимни лица са обезпокоили местни активисти, като са изпращали до тяхната WhatsApp-група расистки изображения и плакати на дясната популистка партия Алтернатива за Германия (AfD).

Движението е изправено и пред организационни предизвикателства. „Петъци за бъдеще“ или накратко FFF [Fridays for Future], е масово движение, а не юридическо лице. В него няма избран орган, който да носи отговорност за действията, нито пък има управителен съвет или устав. Движението се състои от съмишленици, които са свързани чрез модерните технологии.

В издателското каре на немския уебсайт като отговорно лице е посочено името на ученик от Кил, който дори не живее на указания адрес. Активистите в града провеждат срещите си там, но няма дори пощенска кутия.

Движението практикува един вид стихийна демокрация [grassroots democracy]. Активистите от Кил са също толкова независими в онова, което правят или не правят за FFF, колкото са и останалите 600 местни групи в Германия. Всяка група избира делегати, които след това се координират по всички въпроси чрез ежеседмичен конферентен разговор, след като са събрали мненията на местната си група. Ако в гласуването са участвали поне 70 групи, резултатът се счита за валиден. Освен това в цялата страна има и 20 експертни екипа или работни групи, които се фокусират върху политическите искания, кампании, визуализации и финанси.

Проектоуставът на движението се състои от 21 страници и включва стотици раздели и определя условията за гласуване, както и неща като

задължението да се правят стенограми на заседанията. Въпреки това, както толкова много други аспекти на бързо развиващото се движение, тези неща не са обвързващи, защото все още се обсъждат.

Всичко това е много впечатляващо – поне на теория – и много от учениците стриктно спазват собствените си правила. Трябва да изминат поне 11 дни, преди движението да вземе решение по даден въпрос, а спешните въпроси могат да бъдат решени за четири дни. Но винаги дебне заплахата от вето.

В средата на юни се повдигна въпросът дали движението трябва да проявява солидарност с активистите от групата Ende Gelände [насочена против въгледобивната индустрия] в районите за добив на лигнитни въглища в Рейнския регион. Тяхното решение: да. Това предизвика критична редакция в дясно-центристкия вестник *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. „Ръководството на ‚Петъци за бъдеще‘ избра обща кауза с тези радикални противници на лигнитите.“ Но решението не е било нещо, над което ръководството на движението е умувало прекалено дълго. Оно ва, което е отнело време, е бил самият процес на гласуване за масовите членове на движението – формуляр за многократен избор, написан във формата на програмата Google Docs.

Структурна критика

Освен Грета Тунберг, която по някакъв начин се издига над всичко, в Германия има още няколко известни фигури на движението, начело с **Луиза Нойбауер**, ученичка от Гьотинген. Вътре в движението мнозина се дразнят от това, че Нойбауер на практика се е превърнала в германското лице на движението, без изобщо да е била избирана на такава длъжност. Работната група за „структурна критика“ иска в бъдеще такива водещи постове да бъдат гласувани.

Други важни участници, от друга страна, са много по-слабо познати, например 20-годишният Луис Мотал, който тъкмо започва университетското си образование и е регистрирал [от името на организацията] правата върху търговската марка „Петъци за бъдеще“ при Германското ведомство за патенти и търговски марки, и ръководи основната дарителска сметка.

„Медиите са виновни за този култ към личността“, казва Карла Реемсма, една от доброволните говорителки на движението. „През седмицата, в която Луиза беше на ‚Ани Уил‘ (едно от водещите немски токшоута),

веднага я поискаха от четири други токшоута.“ Отнело е цял ден, за да се убеди друго шоу да приеме като гост Реемсма, а не Нойбауер. От други две шоута пък са казали, че искат или Нойбауер, или никого. Активистите на движението казват, че държат на позицията си и че в крайна сметка те не зависят от телевизията.

Всичко това звучи доста привлекателно, сякаш няма реална йерархия, но на практика в системата има и някои клопки. Това стана ясно по време на голяма демонстрация, проведена в Аахен, Германия, на 21 юни, където проблемите около организацията на транспорта до събитието сигурно ще преследват движението още доста време.

Страхотна идея, с висока цена

24-годишният Яник Шестаг е бил един от основните организатори на демонстрацията и в хода на събитието студентът е провел публично турне, за да успокоява родителите в Прага, Виена, Варшава, Мюнхен и Лайпциг. Бидейки нещо като математически магьосник, той се е погрижил почти сам за цялата логистика, така че хиляди млади хора да могат да пътуват до събитието на умерени цени. Освен автобуси, той е искал да използва и влакове, например част от специалния влак, който Ende Gelände е наела, за да транспортира хората до мястото на протеста срещу лигнитните въглища.

Но тук вече се появяват различни разкази за случилото се. Някои казват, че финансовата работна група е посъветвала Шестаг да се въздържа от този ход. Други казват, че много от местните групи са приели наемането на влак като „готина“ идея. Никой не знае кой всъщност има правомощията да взема подобни финансови решения – дали те са в ръцете на многото местни групи или на работната група по финансите? Във всеки случай Шестаг е наел влаковете.

Но в Чехия, където до събитието е трябвало да пътуват 1000 активисти, само 150 са изразили интерес към пътуване с влак. Имало слаб интерес и на уебсайта на FFF. Два влака трябвало да бъдат отменени, като глобите за анулиране са стрували по 17 058 евро всяка. В крайна сметка планът за влака е струвал на Шестаг 73 000 евро – пари, за чието изплащане той е трябвало да бръкне в наследството, оставено от починалия му баща.

В момента изглежда, че той не е обезщетен за всичко това. Вътрешно се водят трудни преговори за сумата, която трябва да му бъде възстано-

вена. Трябва ли просто да получи приходите, генерирани от билетите? Това не би покрило и половината от разходите му. „Приключих с ‚Петъци за бъдеще‘“, казва студентът, който е в болнични през цялото време от протеста насам. „Най-лошото дори не са парите. Най-лошото е, че никога повече няма да мога да се доверя на някой друг.“

Той е организиран специален влак и за швейцарците – и тук също приходите от билетите не са успели да покрият разходите. Местното движение е резервирало влака и е използвало дарения за покриване на загубите. Но германските организатори на „Петъци за бъдеще“ все още обсъждат въпроса, дори и след като са използвали на своя уебсайт чартърния влак на Шестаг в продължение на седмици след демонстрацията. Основното изображение на сайта е било влак с активист, който размахва зеления флаг на FFF през прозореца.

„Няма време за това“

Стефан Винхелер, експерт по асоциативно и данъчно право от Франкфурт на Майн, е предупредил отрано срещу подобни проблеми. Тази пролет притеснен баща се свързал с фирмата му, за да разбере как движението може да се превърне в юридическо лице. „След това активистите изпратиха съобщение, че нямат време за това, че трябва да се съсредоточат върху кампаниите си“, казва Винхелер. „Вдъхновени от съдържанието на работата си, организаторите често отлагат правните аспекти чак докато в някакъв момент всичко избухне. А когато нещата се оплескат, и най-добри приятели започват да си издират очите“.

Юристът съветва движението да се регистрира като асоциация. „Сдружението е нещо фундаментално демократично и е много подходящо за подобни видове инициативи“.

Поне по ръба на движението вече са се формирали някои асоциации. Тази пролет активисти в Хамбург са регистрирали организацията „Дари за бъдещето“. Според устава си тази организация предоставя подкрепа за движения за опазване на околната среда. Един от двамата председатели на организацията е Рене Грасо, човек, който почти всяка седмица се появява на протестите на „Петъци за бъдеще“, където обича да излиза на сцената. Грасо не е склонен да говори с пресата и казва, че тъй като е над 30 години, е получил специално разрешение да протестира заедно с учениците. Възрастта на Грасо, 46 години, е вписана в регистъра на асоциациите.

Данъчната служба е удостоверила, че „Дари за бъдещето“ е благотворителна асоциация, въпреки че тя се стреми да помогне на движение, което не е благотворително съгласно данъчното законодателство и вероятно не може да се регистрира като такова, имайки предвид, че бягането от училище е нарушение на германските закони.

„Петъци за бъдеще“ има и помощта на фондация, наречена „Дървета за планетата“, основана от Фритьоф Финкбайнер и неговия син Феликс – ученик, който някога е бил нещо като германско съответствие на Грета [Тунберг]. На 13-годишна възраст той е изпратил оплакване до Общото събрание на ООН в Ню Йорк, че светът прави твърде малко против климатичната криза. Оттогава насам фондацията му е засадила милиони дървета и е обучила хиляди млади посланици на климата.

Фондацията казва, че поддържа доверителна сметка за „Петъци за бъдеще“, а Луис Мотал, който държи правата върху търговската марка за движението, е договорният ѝ партньор. Освен това фондацията заявява, че парите се изплащат само при представяне на разписки. Най-скъпото плащане досега е била таксата от 27 000 евро за наемане на открита сцена в Аахен. Нещата се правят все по-добре, казват от „Дървета за планетата“ и добавят, че даренията за FFF нито са посочени като благотворителни, нито са регистрирани като средства за фондация.

Потенциални проблеми с публичния образ

Тази структура обаче представлява потенциална опасност за „Петъци за бъдеще“: тя обвързва движението с фондация, чийто образ не може да контролира. Тази пролет немският седмичен вестник *Die Zeit* съобщи, че Феликс Финкбайнер е преувеличил броя на засадените дървета.

Противниците на движението вече се опитват да експлоатират тази връзка. Крайната десница следи парите, постъпващи към младите хора със същата подозрителност, с която други наблюдават паричните потоци, постъпващи към AfD. Беатрикс фон Щорх, водеща политичка на партията, писа в средата на април в Туитър: „Отпред са децата с плакати, но зад тях организираното лоби на #климата събира даренията.“

Подшушванията на хората от този вид изглежда не притесняват „децата“. Три млади жени на 16, 19 и 20 години седят на площада пред кметството на Хамбург след петъчната демонстрация на втория ден от лятната ваканция, с доста изтощен вид. „[Членовете на] нашата местна група се прегръщат много често, за да се справяме със стреса“, казва

Фридерике Леперт, която е завършила гимназия миналата година и скоро ще учи в Маастрихтския университет в Холандия.

Тя е работила по 70 часа седмично по време на подготовката за масовия протест в Аахен. В края на краищата, да си дадеш почивка по време на неприемна година, преди да си започнала колежа, всъщност не е вариант когато тундрата гори, казва тя. В момента по-често от всякога бушуват гигантски пожари по места като Гренландия, Сибир и Канада. „Имаме нужда от промяна, и то сега“, казва друг активист. „Ако Германия не приеме исканията ни тази година, ще бъде твърде късно.“

Трите искания включват: данък върху CO₂ в размер на 180 евро върху тон парникови газове, затваряне на една четвърт от всички електроцентрали, работещи с въглища и постепенно прекратяване на субсидиите за въглища, газ и нефт – и всичко това през 2019 г.

Няколко дни по-късно Фридерике Леперт седи зад писалищната си маса в хола на родителите си и гледа към задния двор на къщата. На екрана ѝ се вижда уебсайта Trello, който позволява на хората да споделят списъци с ежедневните си задачи. Тя си поставя задачи, които трябва да свърши през всеки ден от седмицата. Сега например списъкът ѝ съдържа пленум, конферентен разговор, среща, имейли за изпращане, плюс самата демонстрация. Проблемът в момента: Липсва им човек, който да се яви като гост на подиума на един от летните фестивали в Хамбург.

„Утре летя“, казва 19-годишната. „Ще се срещна с някои стари приятели“.

Леперт е била силно ангажирана с организацията преди събитието в Аахен, където е помагала при координацията на доброволците. „Но след като веднъж сте стигнали дотам, това всъщност няма значение. Една печкарна дари в неделя няколко хиляди хлебчета. И всички помогнаха при раздаването на сандвичите за пътуването обратно вкъщи.“ Тя се усмихва при спомена. Само споменаването на името „Парк хотел“ предизвиква усмивки сред много от активистите на „Петъци за бъдеще“. Това е прякорът, който са дали на паркинга, където им е било позволено да поставят спалните си чували.

Подобно настроение се очертава и на лятната конференция в Дортмунд. Часът е 9:30 в една юлска събота. Някъде към 20 активисти закусват едни след други, защото на кухненската маса в апартамента, където работна група е заета с планирането на събитието, няма достатъчно столове за всички. Изглеждат уморени и са по-тихи от обикно-

вено. Има толкова много неща за правене. Скоро ще трябва да бъдат насрочени приблизително 150 работни секции в различни класни стаи. За най-малките посетители ще са необходими нощни придружители, ще трябва да се подготви и мобилната „колективна“ кухня. Условията, наложени от отдела за обществено здраве, са „мегастриктни“, както ги наричат те. Службата за младежките социални грижи се интересува от сигурността и само този вид организационна работа вероятно ще струва около 25 000 евро.

Свързване на поколенията

Якоб Блазел се обляга на стола си. Преди да е организиран първата мащабна немска демонстрация в Кил през декември, Блазел вече е бил активист към младежката част на Зелената партия и Грийнпийс. 18-годишният младеж вече се радва на нещо като статус на ветеран. Наскоро е станал съосновател на асоциацията „Организирайте бъдещето“. Като син на адвокат, той гордо разказва как уставът им е бил съставен от голяма адвокатска кантора в Берлин, и че статутът им на организация с нестопанска цел е гарантиран. Асоциацията не предоставя пряка подкрепа за „Петъци за бъдеще“, но действа като организатор на конференцията, а спонсорите могат да правят даренията си директно за нея.

Германската фондация „Меркатор“ предоставя 35 000 евро за събития и транспортни разходи. Федералното министерство на околната среда също е осигурило 10 000 евро за събитието. Град Дортмунд се е включил с логистична подкрепа: Работните групи се събират в един вакантен апартамент за бежанци.

Идеята за конференцията е дошла от един от по-възрастните членове на „Петъци за бъдеще“: Ули Хаузер, 57-годишен журналист, който е напуснал работата си в списание *Щерн*, за да се присъедини към движението. Той иска да свърже едни с други различните поколения и е един от организаторите на срещата с рок звездата Удо Линденберг. За събитието в Дортмунд той се опитва да организира изяви на Михаел Суков, известен природозащитник от бивша Източна Германия, както и на популярния немски телевизионен водещ Джоко Винтершайд.

А какво ще стане, ако младите активисти бъдат затруднени от гигантската задача?

„Промените в климата превземат целия свят“, казва Хаузер. Той се оплаква, че всички се държат като закоравели пушачи, които се отказват от

цигарите едва когато лекарят им каже, че ще умрат. „Да можеш на 18 да вършиш нещо, което те затруднява сериозно, всъщност е прекрасно.“

Хайке Кловерт е германска журналистка, сътрудничка на отдела за образование към списание „Шпигел“.

За мястото на писателя в обществения живот

Автор(и): Албер Камю

Нобеловата награда за литература Албер Камю (1913 – 1960) получава на 10 декември 1957 г. за „значението на литературните му произведения, поставящи с проникателна сериозност проблемите на нашия ден“. Получава я след Киплинг в момент, когато в културна Европа блестят имената на Малро, Сартр, Пастернак, Сен Джон Перс и Бекет. Това, разбира се, предизвиква полемика във френските медии. На остра критика са подложени политическите му възгледи, които не се нравят на повечето от френските интелектуалци. Самият Камю заявява, че наградата трябвало да получи Андре Малро.

За тема на речта си в Стокхолм и Упсала Албер Камю избира „мястото на писателя в обществения живот“. По този важен за него въпрос той споделя свои мисли и в „Бунтуващият се човек“ (1951).

Публикуваме Нобеловата реч на Албер Камю в превод на Огнян Стамболиев:

Като приемам наградата, с която вашата свободна Академия най-великодушно ме удостои, изпитвам чувство на огромна признателност и напълно съзнавам до каква степен това високо отличие превъзхожда моите скромни лични заслуги. Всеки човек, особено ако е творец, се стреми към признанието. Това се отнася и за мен. Но узнавайки за вашето решение, неволно сравних неговата значимост с това, което всъщност представлявам.

Всеки, който е още достатъчно млад и богат единствено със своите съмнения и още не е усъвършенствал писателското си майсторство, би изпитал чувство на уплаха при известието за това решение, поставило го под ослепителния прожектор на славата. И как би приел тази висока чест, след като в Европа други наистина големи писатели са осъдени да останат неизвестни?

Да, аз познах този панически страх, този вътрешен смут. И за да си възвърна душевния покой, трябваше да сравня моята скромна личност с този незаслужен дар на съдбата. И тъй като ми бе трудно да се сравня с наградата, опирайки се единствено на собствените си заслуги, аз не открих нищо друго, освен да призова на помощ онова, което през целия ми живот досега, при най-различни обстоятелства, ме поддържаше и крепеше, а именно представата за моето литературно творчество и ролята на писателя в обществото.

Позволете ми сега, изпълнен с чувства на благодарност и приятелство, да обясня това, доколкото ми е възможно.

Аз не мога да живея без моето творчество. Но никога не съм го поставял над всичко останало. Напротив, то ми е необходимо тъкмо за това: да не се отдалечавам от хората, да остана верен на себе си, да живея като другите. В моите очи творчеството не е единствената утеха за художника. То е средство да развълнува чувствата на повече хора, да им даде „избран“, възвишен образ на всекидневните страдания и радости.

Ето защо то не задължава твореца да се уединява, подлага го на най-банални изпитания, предлага му универсални истини. Случва се така, че човек избира участва на артиста, защото се чувства „избран“, но твърде скоро се убеждава, че неговото изкуство, неговата избраност черпят сили от един извор: признанието за равенството с околните.

Творецът се създава и укрепва именно в това непрекъснато лутане между себе си и другите, по пътя към красотата и към човешкото общуване, без които не може. Ето защо на истинския артист е чуждо високомерното презрение: той уважава другите и не ги съди. И ако трябва да избере нечия страна, избира страната на обществото, което според великото изречение на Ницше „Да царува е дадено не на Съдбата, а на Твореца“.

По тази причина ролята на писателя е неотделима от човешките задължения и грижи. Той не бива да бъде слуга на онези, които правят историята, а на тези, които я изтърпяват. В противен случай го заплашват самота и отлъчване от изкуството.

Само мълчанието на никому неизвестния затворник, обречен на унижения някъде накрай света, е достатъчно да избави писателя от мъките на обособеността. Но нито един от нас не е достатъчно велик за това призвание. При всички обстоятелства в своя живот – неизвестен

или прочут, окован във веригите на тиранията или относително свободен – писателят трябва да бъде солидарен с хората.

Единствено това ще оправдае неговото съществуване, разбира се, ако разчита само на себе си и служи на истината и свободата. Призванието на твореца е да обедини хората. Той не може да разчита на робството и лъжата, които са навсякъде. Каквито и да са личните му слабости, благородството на занаята ще се основава върху тези две трудно изпълними задължения – в отказа да лъжеш и в съпротивата срещу гнета на робството.

Повече от двадесет години аз, изхвърлен и безпомощен – като всички мои връстници – в лудия водовъртеж на времето, поддържах у себе си смътното усещане, че професията на писателя днес е почетна, че това занятие задължава и задължава не само да се пише. Ние, родените в края на Първата световна война, навършихме двадесет години в момента, когато Хитлер заграби властта и започна кошмарът на Испанската гражданска война, а след нея и Втората световна, с ада на концлагерите.

Днес трябва да възпитаваме своите синове и да създаваме ценности в свят, застрашен от нови войни. Затова не мисля, че можете да искате от нас да бъдем оптимисти. Дори поддържах мнението, че сме задължени да разберем – естествено, без да преставаме да се борим – грешката на онези, които не устояха пред отчаянието и паднаха в бездната на съвременния нихилизъм.

Но фактът си остава факт: повечето от нас – както в моята родина, така и в цяла Европа – вече отхвърлят този нихилизъм и потърсиха нов смисъл на живота. Ние трябва да овладеем изкуството да живеем във време на несигурност, пред прага на нови световни бури.

Нашето поколение повярва, че е призвано да преобрази света, всъщност това иска всяко ново поколение. Но за съжаление ние не успяхме да направим нещо голямо, въпреки желанието си. И все пак се борихме за истината и свободата. Затова мисля, че това поколение заслужава да бъде похвалено, особено там, където се принася в жертва. По тази причина аз искам да преадресирам почестите, които днес ми оказвате.

И сега, отдавайки дължимото на благородния занаят на писателя, аз бих искал и да определя неговото истинско място в обществения живот, макар той да не притежава други титли и достойнства освен тези, които дели със своите събратя по перо и борба: беззащитни, но твърди, не-

справедливи, но влюбени в справедливостта, раждащи своите творения без срам, но и без гордост, пред очите на всички, вечно раздвоени между страданието и красотата, и накрая, призвани да извикат от дълбините на двойствената душа на художника образи, които той упорито и безнадеждно се мъчи да утвърди сред разрушителния ураган на историята.

Кой след това би се осмелил да иска от него готови решения? Истината е нещо загадъчно – тя вечно се изплъзва – трябва да се завоюва отново и отново. Свободата е опасна – да я обладаеш е трудно. Трябва да се стремим към тези две цели макар и с повече труд, но решително да се придвижваме напред, при все че знаем колко неуспехи и падания ни дебнат по този трънлив път.

Що се отнася до мен, аз никога не бих се отказал от светлината, от радостта на битието, от свободния живот. И макар и стремежът към всичко това да е бил причина за моите грешки и заблуди, той действително ми е помогнал да усвоя своя занаят, помага ми и сега, подбужда ме инстинктивно да се държа за всички осъдени на безмълвие и немота хора, които понасят своя живот единствено благодарение на спомените или на кратките, неочаквани мигове на щастие.

И така, определил своята истинска същност, своите предели, дългове, а също и символа на трудната си вяра, аз чувствам колко по-леко ми е сега. В заключение искам да благодаря за вашата необятна щедрост, за отличието, с което ме удостоихте. И в знак на моята признателност, да дам тук клетва за вярност, която истинският творец всекидневно си дава мълчаливо, в душата.

Албер Камю е френски писател, драматург и философ, лауреат на Нобелова награда за литература (1957 г.)

За учебниците и пристрастията

Автор(и): Евгения Иванова

През 2010 година направихме изследването „Топоси на историческата памет“, в което се опитахме да разберем какво помнят хората от историята, в кои периоди е съсредоточена най-много памет и кои са основните източници за генериране на тази памет.

Като основни източници – противно на очакванията ни – бяха посочени училището и учебниците (почти 60%). На съвсем заден план останаха литературата, медиите и дори интернет. Училището се оказва най-важният генератор на памет.

Затова пък резултатите от периодизацията на паметта бяха съвсем очаквани: най-много топоси (половината) се струпаха в т.нар. комитетско десетилетие (1867-1878) от националноосвободителните борби. Сравнително добре бяха „запомнени“ Средновековието и Античността. Съвсем бегло бяха представени периодите на комунизма и посткомунизма, а османският период (в който влизаше всичко до 1867, т.е. и Паисий, и Софроний, и Раковски) събра под 1%.

По време на изследването ни въпросните периоди – макар донякъде представени в учебниците – масово се прескачаха при преподаването, защото не влизаха в кандидатстудентските конспекти.

За прескачането им вероятно имаха значение и обществените нагласи: систематично вменияваната травматична памет за „турското робство“, все още нестихналите политически пристрастия по интерпретациите на комунизма и все по-засилващите се носталгични настроения по „евтиното и сигурно време“ на „бай Тошо“.

Затова реших да анализирам представянето именно на тези периоди в новите учебници по история и цивилизации за 10-и клас, станали обект на ожесточена медийна полемика.

Формално погледнато, повечето учебници са изпълнили изискванията на програмата, одобрена от МОН през 2018 г. Изискуемите понятия са прилежно подчертани, за да се засвидетелства употребата им. Често

пъти обаче тази употреба остава именно на формално ниво. Ще дам само един пример – с понятието „танзимат“ (реформите в Османската империя – 1839-1876): в два от учебниците („Анубис“ и „Домино“) то изобщо липсва, а в останалите (с изключение на „Просвета“:117-119) заема между два и шест реда.

Повечето учебници (в този случай изключението е „Рива“) продължават да повтарят клишираните романтични интерпретации на

Османския период

Наистина само в „Домино“ той е обозначен като „робство“, макар именно там да е показано, че робският статут засяга един не много голям сегмент от османското общество („Домино“:99, 107-108). В инерцията да следват клишираните представи за „тежкото положение на българския народ“ повечето автори пропускат да изяснят османската социална структура. Така се стига до озадачаващото твърдение („Просвета“:102), че селяните имали наследствена земя, но пък трябвало да плащат данък за нея...

Приемането на исляма е представено като преди всичко принудително, наложено с насилие. В „стратегически важни райони като Родопите“ ислямизацията била „масова и насилствена, а доброволна – само в градовете“. („Просвета“:108, „Булвест 2000“:152, „Анубис“:99) Това са твърдения, които противоречат на всички документи с изключение на т.нар. домашни извори – късни (от 19. и 20. в.), фалшификации на „летописи от епохата“. Затова като основен източник е представен т.нар. „Летопис на поп Методи Драгинов“ („Анубис“:107, „Булвест 2000“:159, 163, „Домино“:109), изфабрикуван от пазарджишкия възрожденец Стефан Захариев във втората половина на 19. в. В „Анубис“ поп Методи дори е подреден заедно с житията на новомъчениците... („Анубис“:113)

Липсата на познание за османската социална структура е „запълнена“ с богата информация за съпротивата на българите – от хайдутите, чийто образ криволичи между „борци за свобода“ и „разбойници“ – до мащабните въстания, които били обхванали цялата българска територия.

Както и в досегашните (независимо при каква политическа конюнктура са създадени) разкази за османския период най-важното се оказва героичната съпротива на българския народ – съпротива срещу нещо с не съвсем изяснена структура...

Нещото с несъвсем изяснена структура наричаме „робство“ и до ден днешен оправдаваме с него всичките си неблагоприятия.

С тези оправдания съм свикнала. Не очаквах обаче „робството“ да излезе виновно и за появата на различни диалекти, облекла и поминъци... („Домино“:106, 120).

Предполагам, че написаното дотук ще предизвика възраженията на 90% от четящата публика. Много се надявам срещу следващите редове – за времето на

комунизма

да възразят поне само 50%.

Трудно ми е да преценя дали възраженията ще бъдат предизвикани от академични несъгласия, от политически пристрастия или от подозрения, че се опитвам да налагам цензура. Затова още в началото на тази тема бих искала да уточня, че личното ми мнение няма как да представлява цензура, а политическите пристрастия не ме интересуват. При това не съм осведомена дали и към кое политическо направление са пристрастени авторите на повечето от учебниците. (Познавам ориентацията само на двама от тях, за които ще стане дума по-нататък.) Академични несъгласия ще приема с благодарност.

Във всички учебници периодът 1944-1956 е представен по аналогичен начин: с налагането на „диктатурата на пролетариата“ чрез множество репресии и с „култа към личността“. Разминаванията настъпват по отношение на следващите периоди и особено – при интерпретациите на „късния комунизъм“ – 70-те и 80-те години на 20. в.

В началото на почти всеки урок е представена хронология на най-важните събития, бележещи съответния период. Още по избора на тези събития могат да се проследят акцентите, които всеки от авторите иска да внуши на учениците. Ще дам само няколко примера, според които най-важно за съответната година се оказва:

1945: Легализирането на опозиционните партии. („Булвест 2000“:304) Липсва Народният съд.

1962: Премахването на лагерите. („Анубис“:214) Липсва решението за преименуване на помаците, татарите и циганите, което, впрочем, липсва във всички учебници.

1982: Процесът срещу Сергей Антонов. („Булвест 2000“:322) Липсва забраната на книги.

В хронологията на икономическите процеси, избрана от „Рива“, липсват каквито и да било събития между 1952 и 1987. („Рива“:235)

Внушения се правят и чрез избора на публикуваните документи. Например:

Още първите снимки в „Анубис“ показват как софийнци посрещат съветската армия и правят митинг в подкрепа на Народния съд. („Анубис:208-209)

Изтъкнатият като най-голяма жертва на режима Трайчо Костов изнася реч за демократичния характер на властта след 9 септември 1944. („Булвест 2000“:306, 311).

Може би най-голямата спекулация с документи засяга асимилацията на мюсюлманите, наречена и в учебниците „възродителен процес“. В два от тях са цитирани преди всичко донесения на Държавна сигурност и МВР, речи на Живков или извадки от спомени на активни „възродители“. Ако изобщо става дума за насилие, то е извършено от невъоръжената „тълпа“ протестиращи турци срещу въоръжените „сили на МВР и части на Гранични войски“. („Домино“:267-269, „Анубис“:221)

При такъв подбор на документи на човек чак му се иска да въздъхне заедно с „Анубис“, че „устната история за по-нови времена може да бъде по-полезна от документите!“ („Анубис“:225).

Въпросът е – чия устна история? Чии документи? И редно ли е – както предлага „Домино“ („Домино“:267) – да оставим учениците сами да преценят дали един акт на насилие е престъпление или самозащита?

„Домино“ предлага още един „свободен избор“ (отново основан върху документи): дали Живков през 1963 – с израза „най-тясно сближение“ – е целял присъединяване към СССР, или е имал неясно каква друга цел. („Домино“:262) „Булвест 2000“ например настоява, че той всъщност искал да реши „икономическите проблеми на страната“ („Булвест 2000:316). Не разбирам върху какво се очаква да разсъждават учениците, след като изречението за „сближението“ завършва така: „...обединението със Съветския съюз е нашата крайна цел“... („Домино“:262) „Анубис“ пък въобще не споменава за въпросната идея, но изтъква икономическата полза от сближаването. („Анубис“:215)

Неясно дали като следствие от „сближението“, повечето учебници разказват за повишаването на жизненото равнище и грандиозните успехи във външната политика на режима през 70-те („Булвест 2000:317, 320-321, „Анубис“:214, 220). Макар да признава, че и през този период

гражданските права били нарушени, „Домино“ съобщава, че „българите са имали социална стабилност“, защото имали *право* (к.м. – Е.И.) на „продължителен отпуск, социални осигуровки и пенсии“. Кризата през 80-те се случила заради перестройката в СССР. („Домино“:265) „Булвест 2000“ пък обвинява за кризата Рейгън („Булвест 2000“:322). Три учебника цитират откровението на офицера от Държавна сигурност Костадин Чакъров, че „икономическия крах се криел не само от народа, но и от Живков“ („Булвест 2000“:328, „Просвета“:251, „Рива“:245). И никой от тях (с изключение на „Рива“) не споменава за трите фалита на държавата, два от тях – случили се десетилетия преди Горбачов и Рейгън. Единият е именно през 70-те, по времето на „повишеното благосъстояние“...

И така: България се превърнала в модерна индустриализирана държава („Анубис“:222, „Домино“:271). Производството на електроенергия през 1957 надхвърлило 10 пъти това от 1939. Населението – за 40 години – също нараснало благодарение на социалната политика („Булвест 2000“:329, 335). Интересно би било авторите да отговорят дали – ако не бяхме преживели комунизъм – щяхме да стоим на тъмно и да си точим вода от кладенци...

Разцветът от 70-те и 80-те засягал също образованието и културата. Образованието се освободило от прекалената идеологизация („Булвест 2000:338, „Домино“:270). Може би затова – във всички университети – в I курс се изучаваше история на БКП, във II – политикономия, в III – диалектически материализъм, а в IV – научен комунизъм. Вярно, не учехме история на КПСС, както било в предишни години...

При управлението на Живков държавата отделяла огромни средства за култура. Резултатите не закъснели: станали известни имената на голям брой творци... Благодарение Людмила Живкова България била прославена на световните оперни сцени от Борис Христов („Анубис“:228-229). Мисля си, че изтъкнатите ни творци сигурно щяха да станат известни и без семейство Живкови... Колкото до Борис Христов – благодарение именно на комунизма – той „прославяше България на световните сцени“, но никога не пъ на българската...

Дадох само няколко примера за внушенията на поне три от учебниците („Домино“, „Булвест 2000“ и „Анубис“), че Живковият комунизъм бил едно „нормално“ време. С резултатите от подобни внушения се срещам непрекъснато и сега, в университета. Студентите, родени след 1989

и възпитани от носталгията на бабите си по отминалата им младост, за-
явяват:

„Колко хора са се интересували от човешки права? Важното е, че вся-
ко лято е имало почти безплатно море...“

Обяснявам им, че именно безплатното море и напъните за тежка
индустрия, в която доставянето на суровината е по-скъпо от продукци-
ята, са довели до икономическата имплозия на режима. Някои го раз-
бират. Други – не, повлияни от мъчителните усилия на перманентния
преход

също представени изобилно в учебниците. Описана е „дълбоката со-
циално-политическа, икономическа и духовна криза“, настъпила след
1989 и „катализираща процеса на депопулация“. Отварянето на грани-
ците предизвикало „нахлуване на култура, която налага други (спря-
мо какво? – Е.И.) ценности“. Духовността била в агония. А решението
от 29.12.1989 за връщането на мюсюлманските имена било компромис...
(„Домино“:274, 280, 284)

Толерантността, хуманизмът и патриотизмът били декларирани
като основни ценности от всички управления, но тяхното проектира-
не в реалността се оказало нелека задача. По-нагоре в същия учебник
четем, че Конституцията от 1947 е в демократичен дух и гарантира сво-
бодите на гражданите. Там обаче не се казва дали спазването на такава
Конституция се е оказало лека задача... („Анубис“:209, 237).

Най-важното от управлението на Жан Виденов – според учебника
на „Булвест 2000“ – е подаването на молбата за членство в ЕС. Малко по-
нататък – вече в раздела за икономиката – е съобщено, че човекът щял
да направи подходящите реформи, ако масовите протести (заради как-
во? – Е.И.) не го били свалили от власт... И – за да сме сигурни, че не Ви-
денов, а целият преход ни е докарал до хиперинфлация – по повод бан-
ковата криза, предизвикана от неговото управление (1996), е зададен въ-
прос: „Каква е социалната цена на прехода?“ („Булвест 2000:354, 363, 365).

От „Рива“ пък научаваме, че молбата за членство в ЕС я подал Иван
Костов... („Рива“:262).

Вярно е, че правителството на Костов направи много за процеса на
присъединяване, но молбата все пак е подадена по времето на Виденов.
Той пък не направи нищо друго за присъединяването, а само за поред-
ния срив на икономиката...

Дали заради това Виденов е изтъкнат от „Булвест 2000“ като „личност на епохата“, а Костов не е? („Булвест 2000“:364).

Бих могла да дам още много примери за внушения, продиктувани от политическите пристрастия на авторите. Мисля все пак, че последният – със своята драстичност – е достатъчен да покаже вредата от такива пристрастия.

Мисля също, че учебниците трябва преди всичко да образуват, значи – да предлагат знания, а след това – да възпитават в ценности. За пристрастия не виждам никакво място.

Първоначална публикация в dnevnik.bg.

Публикува се в „Либерален преглед“ със съгласието на авторката.

Проф. Д-р Евгения Иванова (род. 1952) е българска изследователка и авторка на множество публикации в областта на етнологията.

Коментари (7)

- **08-08-2019|Смайли**

Много ще обругаят авторката и много ще я харесат/като мен/. Обществото ни е разслоено по политически нюанси и виждания, но образованието трябва да образова, а не да насажда политически виждания.

- **09-08-2019|Петров**

Към широкото и обстойно изследване на историческата памет от доцент Иванова, мисля, че авторката е права, че учебниците първо трябва да ни образуват.

Искам да добавя два трудни факта, които са сравнително малко известни, не само в българската, но и в световната историография, но са значителни събития.

През 1943/1944 г. в Италия Кралят, маршал Бадолио и граф Чано успяха да направят един обрат от Оста на Хитлер към Съюзниците. Това е обемисто представено в литературата.

В България подобната дейност за преминаване от Оста към Съюзниците извършено от Иван Багрянов, Стойчо Мушанов, и брата на царя княз Кирил е почти НЕИЗВЕСТНА. Те наложиха спирането на преследването на партизаните, разформироваха жандармерията, денонсираха договорите с хитлеристите и обявиха България за НЕУТРАЛНА. Това спаси живота на не малко младежи и отвори пътя на правителството на Муравиев да обяви, на 2 септември 1944 положение на война с Оста, и че ако в България все още има някакви остатъци на хитлеристката армия, те се третират като военнопленници. С това бе елиминирана всяка опасност за враждебни действия срещу СССР, Англия и САЩ. Съветската армия в България нямаше с кого да е бие на българска територия.

(Това може да се намери в българските вестници от втори и трети септември 1944 г. Но тъй като тези вестници бяха унищожени с закон и значителни наказания, предполагам фактите може да се намерят в турски, гръцки или други източници от това време.)

Веднага след девети, създателите на прехода към Съюзниците Иван Багрянов, хирурга министър Александър Станишев и принц Кирил бяха отвлечени в Москва. През януари 1945 г. те бяха върнати обратно в София и след един кратък процес с други бяха заровени и покрити с згур в „неизвестен гроб“.

Вторият малко споделят от историците факт е, и не само в България, за участието на многохилядната Първа Българска Армия на генерал Владимир Стойчев под командата на съюзниците в продължение на девет месеца до Клагенфурт в Австрия. Тя запълни заедно с партизаните на Тито фронта между армиите на генерал Александър от юг и генерал Толбухин от изток. С ангажирането на войските на вермахта тя е съкратила войната може би с дни. За българските жертви не се пише, но има паметна плоча в Ниш за 2456 български момчета загинали за Сърбия. Колко хиляди за загинали при завоя на Драва не се знае. Тук историците има да отворят нови страници. Въпреки пълното умаловажаване на българския военен принос, броя на жертвите може би е значително по

голям от тези на претендиращите за активни борци против фашизма, без да са засегнали някой хитлерист в военна униформа и да са принесли директно към бойните действия.

Тези факти от войната и миналото бях някога решени от Чърчил и Сталин и може би сега да имат малко значение, ако не бяха паметниците на въоръжените съветски войници, без да са воювали в България, освен да помагат на наетите от тях „комунисти“. За истинските бойни действия и спасението на хиляди руснаци и други има нужда да се припомни, че генерал Стойчев бе признат като един от генералите ръководещи армии на парада на Победата. Сега се говори за приносите в войната, но липсва поне от едно късно БЛАГОДАРЯ за българската армия.

- **11-08-2019|Калин Ангелов**

Докато няма научни изследвания за периодите всички учебници по история ще са само някакво лично мнение на авторите изразено в опит да се впишат в изискванията на МОН.

- **11-08-2019|Петров**

Калин Ангелов е прав.

Хубаво би било да се направят сериозни научни изследвания. Верно е, че това, което писах са мои лични търсения и спомени. Не е практика в историята да се работи без документи. Добре би било ако за това може такива да се намерят. Все очаквах някой специалист да го направи.

Но от къде? Тук има голямо разминаване. Старите вестници бяха унищожени с закон и с наказания за тези, които ги пазят. Държавните архиви бяха отвлечени в СССР и никога не бяха върнати. Много от следващите архиви, са или унищожени или скрити и покрити. Хората, които знаеха и могат да пишат мълчаха или отдавна са под земята. А и селекцията на документите е личен въпрос. Не за всичко е нужно да се пише.

Участието на Българската армия от 2/9/1944 – 10/5/1945 г. в войната на страната на Съюзниците почти не е добре документирано в световната литература, но има обилни източници. И за това положение и за жертвата на хилядите български момчета, които дадоха живота си, за да помагат на Съюзниците, **НЯМА** оправдание да **НЕ СЕ ПИШЕ**.

• **14-08-2019|Възражение!**

Наистина, Господин Енев-колко хора са се интересували от Свободата ОТ ЧУЖДО ВМЕШАТЕЛСТВО ПО СВЕТЪТ!? Винаги човек е искал Свободата ЗА РАЗВИТИЕТО НА СЕБЕ СИ, СЕМЕЙСТВОТО СИ И РОДИНАТА СИ-в Материален и Духовен план! Кажете ми, господин Енев, имало ли е в Историята на България какъвто и да е друг период, в който в Мирно време, без глад и/или Епидемии и/или Териториални загуби населението ни да се топи като пролетен сняг!? Имало ли е друг период в Историята ни, когато всеки Българин е имал поне един роднина или приятел, напуснал България, и когато цели Семейства бягат!? Имало ли е друг период в Историята ни, когато България е вносител на храна, за да изхрани Населението си-над 80% от плодовете и зеленчуците са вносни!? Имало ли е друг период в Историята ни когато обикновенни Българи доброволно за високи заплати и/или пенсии са били готови да присъединят, селището си, региона си или дори цялата ни Родина към Съседна страна-исканията в края на 2017-та-началото на 2018-та Северозападът да бъде присъединен към Румъния, преди това молбата на жителите на едно погранично Българо-Мохамеданско село за присъединяване към Гърция, или пък коментарите на Нашенски безродници по повод посещението на Ердоган във Варна през миналата година че трябвало да дойде да ни управлява, понеже давал високи заплати-и на един форум през 2012-та видях една дискусия за това, дали било добре да останем под Турците като някаква федерална единица-и то единствено и само защото Турция тогава беше Тигрова икономика-започналият този позорен спор дори не се опита да използва „патриотични“ доводи от типът на тези, че сме щели да запазим своето Териториално и Народностно единство-тоест, че така наречените „македонци“ нямаше да съществуват, а Стоотици хиляди Българи в Беломорието, Поморавието, отчасти-в Западните Покрайнини и Добруджа нямаше да бъдат Погърчени, Посърбени и Порумънчени!? Имало ли е друг период в Историята ни когато се е предлагало да се въведе Нов официален език на МЯСТОТО НА БЪЛГАРСКИЯТ по чисто стопански причини-та дори и в Бившите колонии в Африка освен често използваният като езици за международно общуване (поради Смесицата от Етноси) Английски, Френски, Испански и/или Португалски се използват и местните племенни езици!? Имало ли е друг период, когато в Образователната ни система чужда държава е изграждала Вертикала от Университетите до Началните училища-говоря за Фондация „Америка за България“, и в

резултат имаме училища, в които няма национален флаг, но за сметка на това има Американско знаме!? Имало ли е друг период, в който в Съдебната ни система да има кадри, служещи на Правителствена агенция-пак „Америка за България“!? Имало ли е друг период в Историята ни когато Българският етнос е бил толкова дивашки сатанизиран в Собствената си страна (крадял булки, продавал дъщерите си за жени на Съседите, Убивал Жените и Децата си, говорел на Диалект) и направо е руган от Собствениците си Политици, Масмедии, Журналисти и общественици по най-дребни поводи и без поводи-като Мартин Карбовски даже имаше наглостта да нарече Летните почивки за по 10-тина дни най-много „Компесаторно к... рвенско щастие“-и този бълвоч стана популярен в Интернет!? За 30 години либерална власт в България вие смачкахте Българските Държава и Народ Културно, Стопански, Духовно, Политически, Умствено, и най-вече-нравствено-доубивайки Народността ни достойнство, както не успяха за 45 години комунизъм!? Преди 10-ти Ноември нямаше нито един Съветски войник в граничещата с Натовски Турция и Гърция и съмнителна Югославия НР България, съветският посланник не ни е казвал по БНТ какво да правим и какво-не, нямало е съветски знамена в Българските училища, българчета не са членували в съветските Пионерска и комсомолска организации, съдиите ни не са се подчинявали пряко на КПСС! А сега сме една от малкото държави в света с безплатни Американски военни Бази, освен само Америка да ни командва, както преди 89-та слушахме само СССР и се снижавахме пред Югославия за Македонският въпрос сега Лакейничим и на Турция и половин Европа, а вече и Скопие има наглостта да се отнася с нас като с третостепенна държава-примерно Омовците пропагандират, че България трябвало да признае така нареченото „Македонско малцинство“ на своите земи, за да имала Добри отношения с Парият БЮР Македония!? Какви добри отношения-двете държави не ги заплашва примерно война помежду им!? Или пък че Сръбският президент твърди, че Сръбските заплати били по-високи от Българските пред немски вестник, а коментиращите нашенци да казват, че Сервитьорките в Сърбия през 90-те печелели 3 хиляди марки месечно!? Или пък искането на посланник Улсой от този май за изучаване на турски под предтекст за „привличане на инвестиции“-също се намериха продажници, които да го подкрепят, начело с Юлияна Методиева-а преди 89-та задължително се е учил само Руският като Чуждестранен, плюс донякъде Немски и Френски! Вие на поне 40% превърнахте Българският

Народ в Аморфна Биомаса без народностно самосъзнание или със Съмнително такова, склонни да се продадат на Първият срещнат чужденец-или считащ се за такъв! При това не за пари, а от едното Еничарство!

• **17-08-2019|Петров**

Малко допълнение към възражението, което обяснява донякъде картината на г-н Възражение.

Съгласно споразумението на Чърчил и Сталин, на България бе наложено насилствено комунизирание от наетите въоръжени групи от окупиращата армия. Цялата администрация от върха до последния селски пъдар бе унищожена. Частната собственост и предприемчивост бяха намалени до съвсем малки размери. Отдел пропаганда насочи силите на творците за подържане на партийната линия. И страхът, че тази невзрачна система ще рухне, предизвика създаването на огромна армия от „спасители“.

Сега всички знаят, че това комунизирание фалира и бе отречено. Обаче за наследниците на комунистическите главатари бе помогнато и бяха изпратени да научат и приложат капитализма обратно. Преди те учеха и знаеха всички ОТРИЦАТЕЛНИ страни на капитализма. И се започна един ПРЕХОД от новонаучените как да прилагат това, което отричаха. И в този преход от отрицателното на комунизма се получи прилагане на отрицателното на капитализма. И все още сме в ерата на прехода.

Ще се роди ли ново поколение, което да намери доброто в капитализма и да го приложи не е ясно. А това е въпроса, който тревожи.

• **19-10-2019|Анти-анти**

Колкото и клакборите на неолиберализма да се опитват да заличат историята, неоколониалната реалност, в която уж имаш политически права, а не можеш да си платиш тока и хляба ли ще е за предпочитане в колективната памет или миналото, дето уж три фалита имало, а хората нямаха тоя проблем дали утре ще оцелеят? И аз много цъках с език за Народния съд, как уж били избили цвета на нацията, но сега като гледам от тоя неоколониален, периферен капитализъм какви фашизоиди се люпят, не само ми е ясно, че блажените митологични години „преди-44“ са били СЪЩИТЕ (след справка с документите, от които вижда от „цвят“ как са не само напълно ок, ами и съпричастни с диктаторки закони от типа ЗЗД и ЗЗН) като сегашната смрад, ами съм и на мнение, че

Народния съд не е свършил достатъчно. А що се отнася за смешни твърдения от типа „вода от кладенец“ и подобни, то историческите факти са достатъчни, е ли България развита капиталистическа държава след 30 години преход, е ли България с функциониращо здравеопазване за всички свои граждани и с качествено образование, е ли България с икономическо производство, достойно заплащане на труда и високо квалифицирани специалисти...??? Не знам някой хора в коя България живеят, че да задават такива нелепи въпроси, не само приватизиране вода, ток и т.н. лукс и привилегия за много, ами и хора мряци пред болници...какви фантазмени кладенци в „комунизма“ (идеологически термин на отдалвна станалата за посмешище в „нормалния“ свят тоталитарна школа от Студената война) А що се отнася до великия Костов само мога да кажа Ваньо като трагедия, Боко като фарс.

Мерзавецът и нобелистката Автор(и): Георги Карев

Отлично съзнавам, че двете думи от горното заглавие доста трудно „се връзват“ една с друга; между хората, означени с тези две понятия, не би следвало да има абсолютно нищо общо. Но в днешната ни действителност има толкова много ненормални неща, че добавянето към тях на едно шантаво заглавие няма да влоши съществено ситуацията.

Високата трибуна, от която един субект сипе своите хули и клевети (включително и срещу Нобелистката), е в „Уикенд“, флагманът на жълтата преса, чиято редакция никога не пропуска, в непосредствена близост със заглавието на вестника, да оповести високия му тираж – за броя, който в момента държа в ръцете си, това е внушителното число 324 000. Само че, колчем видя такъв тираж, винаги се сецам за безпощадното Ботево клеймо:

*„Туй що, глупци, вий не знайте,
позор ли е, или слава!“*

Защото високият тираж на един вестник може да бъде както слава, така и позор – всичко зависи от съдържанието му, от това каква информация носи на читателите си и какви послания отправя към най-мла-

дите от тях. Какъв е случаят при „Уикенд“, не е трудно да се прецени. За да се добие представа за тематичното му богатство, е достатъчно да се погледнат 2-3 случайно избрани заглавия: „Ани Салич подхвана ремонт“, „Мара Отварачката язди бял Мерцедес за 200 000 лева“, „Избелването на ануса е хит на сезона“, „Кристина Димитрова яде по 3 яйца“ и т.н. Но информационното опростачване на народа, както се казва, две пари не чини, ако не е съпроводено и с езиково. Употребата на много думи съвсем не на място и в смисъл, съвсем различен от нормалния, също вършат своята работа. Например, ако питате една достатъчно голяма извадка от младежи, редовни читатели на „Уикенд“ (стига да намерите такива!), кои хора са баджанаци, само унизително малцинство от тях ще ви отговорят, че това са мъжете, чиито съпруги са сестри, както лековерно смятахме ние, хората от по-старите поколения, и както са смятали много поколения българи преди нас. Смазващото мнозинство от анкетираният ще заявят, че това са [различни] мъже, които са имали интимни връзки с една и съща жена, както достойният този вестник насажда у читателите си вече много години. При това, както казват телевизионните реклами, „И това не е всичко!“. Огледално-симетрично на това нововъведение, вестникът развя и термина „баджаначки“ – този път за дамите, които са били интимни с един и същ партньор. QUO VADIS, DOMINE?!

Вечно будните репортери на вестника никога не пропускат случай да надникнат под чаршафите на всеки що-годе известен певец, спортист или „миска“. Така редовните читатели на вестника получават самочувствието, че първи (или поне едни от първите) научават свежите креватни новини. А най-жадуваната новина е да се съобщи, че някой гасне: „Еди-кой си ГАСНЕ от рак в старчески дом“. Какъв такт, какво уважение към човешкото достойнство! Няма никакво значение, че вестникът може да попадне в ръцете на този, който „гасне“, нито как това ще се отрази на неговото самочувствие и състояние в последните дни от земния му път. Огромно внимание се отделя на по-видните фигури от „соц“-а, както сега ласкаво го наричат неговите адепти. За най-старите и вече забравени от тях има дори специална рубрика „Свежи клюки за вехти войводи“. А „войводите“, противно на нашите наивни представи, са бившите членове на Политбюро и хората от техния слугинаж – шефове на затворените за простосмъртните резервати, срамежливо наричани „ловни стопанства“, охранители от УБО, в краен случай масажисти,

готвачи и придворни поети. Измежду достойната тази кохорта, обект на особено внимание е личната медицинска сестра на Първия, майор (!) Ани Младенова с нейното пенсионерско битие. В честите си репортажи за нея вестникът щедро ни осведомява кога тя е настинала, кога е оздравяла, кога затваряла буркани за зимата. При това вестникът неизменно я нарича „легендарната“. За наивници като моя милост, легендарни са Раковски, Левски, Ботев, хаджи Димитър и Караджата, както и няколко наистина вехти войводи. Но чудом се чудя с какво е станала легендарна м.с. Ани Младенова - никакви легенди не съм чувал да се носят за нея между народа, освен само няколко, които навремето се чуха покрай фарсовия съдебен процес срещу Живков и близкото му обкръжение - как е изкърпвала скъсаните му чорапи, как е стеснявала вратовръзките му и как му е правила любимите му клизми в „стаята за отдих“ до кабинета му в бившия Партиен дом, точно под петолъчката.

Постоянен коментатор на достолепния този вестник е г-н Георги Атанасов, един благороден рицар на перото, от години наведен над въпросната хранилка.

Задълбочените му анализи започват много отдавна, още от Освобождението. Оплаква се той, че се появили някакви „псевдоакадемични влечуги“, и то за сметка на данъкоплатците: „Според техните отровни езици основният мотив на Царя Освободител не била българската свобода, а руските великодържавни интереси, насочени към Цариград, проливите и топлите морета“(1). Ама не думай! Кой да знае и кой да се сети за тези мотиви! Единственият проблем на георгиатанасовците е, че всички деквалифицирани архивни единици подкрепят категорично „отровните езици“. Че и една чудесна книга се появи по въпроса (2). Добре, че е бил авторитетът от ранга на акад. Георги Марков (известен също като агент „Роман“ от Първо главно на ДС), че с едно изречение нокаутирал „злите езици“. Казал бил, че всяка империя имала своите геополитически цели, но важни били крайните резултати (1). Наистина, съкрушителен нокаут!

От много години основната опорна точка на г-н Атанасов е да ругае Европейския съюз, най-високото постижение в новата европейска история, като неизменно го нарича по един и същи начин - „новият Коминтерн от Брюксел“, въпреки че ни оставя в пълно неведение какво общо има между най-демократичното обединение на европейските държави

и терористичния център, създаден от Сталин и Г.Димитров в Москва и дълги години координирал и спящите, и будните си клетки из Европа.

Своето гражданско и политическо кредо г-н Атанасов афишира не отдавна в споменатия вестник: „Датата на Разрухата се чества всеки 10 ноември“ (3). И ето как вижда началото на Прехода достойният коментатор: „В началото на Прехода изпълзяха безскрупулни доносници, алчни реститути, озлобени реваншисти, потомствени номенклатурни кариеристи, хубави надета, трагикомични нейчонеевци, изкуфели „земенделци“, откровени мошеници, душевни и хомо-гейове, изкусни имитатори на „демократия“ от адвокатските кантори и т.н.“ (4). Всяка категория хора, включени от г-н Атанасов в горната филипика, е поредната негова мерзост. Няма да ги разнищвам поотделно, но на една от тях не мога да не се спра за малко, защото е една от водещите в йерархията на мерзостите. Още когато, в XXXVI Народно събрание, започнахме да обсъждаме и приемаме реституционните закони, хората като Георги Атанасов въведоха в употреба термините „реститутка“ и „реститут“, за да задоволят поне отчасти злобата си към хората, на чиито родители жилища и други недвижими имоти са били отнети от комунистите, а новите закони им даваха възможност да възстановят законната си собственост върху тях. Един такъв имот например беше жилището (на „Цар Освободител“, точно срещу Руската църква), в което се беше настанил Богомил Райнов.

Дори самата БСП господинът упреква в подмяна на „историческото ляво“: „Историческото ляво означава само едно: битка на живот и смърт срещу капитала и експлоатацията, срещу олигарси и банкстери (очевиден неологизъм, вероятно хибрид от „банкери“ и „гангстери“), борба за социални права и справедливост. В прочита на „съветския комунизъм“... идеологията диктува още силна държавност и съхранение на родово-историческия код. Плюс геополитическо влияние, достигнало своя връх при великата червена империя СССР, преди да се появи Горбачов“ (5). Интересно е, че носталгиците по „великата червена империя“ винаги са желали да персонализират вината за нейния тотален крах и правят това, ругаейки Горбачов. А всъщност основната заслуга е на Рейгън, който разбра, че двете системи, поради самата си политическа и икономическа същност, са несравними по своя потенциал и затова вкара Империята на Злото в жестока термоядрена и космическа надпревара, бидейки сигурен в крайния ѝ изход. А на Горбачов просто се падна жребият да изпълни разпоредбата: „Последният да изгаси лампите!“. Но хулите на

георгиатанасовците и срещу него, и срещу „капитала“ си продължават: „И задачата, тръгнала още от средата на 60-те години с появата на американския агент Горбачов, бе отлично изпълнена... цели две десетилетия почти никой от елита на БСП не смее да изрече дума срещу антихуманната същност на капитала като източник на експлоатация, ограбване, войни, тероризъм и смърт“ (6).

А най-синтезирано и ярко възгледите на този коментатор са изразени в едно заглавие, с крупен шрифт, в гореспоменатия вестник. Ако просто го цитирам, мнозина няма да повярват, че това е възможно – 30 години след падането на Берлинската стена и при наличието на действащ Закон, обявяващ комунистическия режим в България за престъпен (7). Затова, вместо просто да цитирам това заглавие, предпочитам да го покажа документално, т.е., „на кадър“, както се е казвало навремето (8). Не можем да не се запитаме каква би била участта (професионалната, а и не само!) на германски публицист, ако заяви във високо-тиражен германски вестник, че ДЕНАЦИФИКАЦИЯТА Е ПОЗОР ЗА ГЕРМАНИЯ!

Политическото веруку на Георги Атанасов (8)

А пък Истанбулската конвенция според Георги Атанасов била „маслиновата клонка върху геополитическото порно в Оралния кабинет на Белия дом“. Отиде, та се не видя! Както казва народът: „Де го чукаш, де се пука?“.

Но има, има светлина в края на тунела, не ни оставя г-н Атанасов обезнадеждени и в безпътица, а ни посочва за пример няколко свои любимци – достойни борци срещу американския ред и Статуквото, за жалост завършили малко тъжно земния си път: „... но си спомням как завършиха Че Гевара, Салвадор Алиенде, Саддам Хюсеин, Муамар Кадафи, Слободан Милошевич и други „еретици“, дръзнали да оспорват американския ред. С две думи, лидерство означава готовност за контра и алтернатива на Статуквото“. Само един пропуск е направил авторът – в тази поредица е пропуснал двама „еретици“ (много любима негова дума) и борци срещу Статуквото, много по-значими от изброените – Хитлер и събратът му Сталин, също завършили малко тъжно (единият с цианкалий в устата и куршум в главата, другият – оставен без медицинска помощ и в продължение на много часове търпеливо чакан от най-верните си съратници да се спомине на спокойствие – проснат на пода в спалнята си в локва урина). Очевидно тези двама също са достойни за неговата възхита. А по отношение на предстоящите промени в учебниците за средния курс, господинът драматично призовава в едно заглавие: „Не ръфайте историята!“, макар че този зов е отправен от него на съвсем погрешен адрес. Не е адресиран към онези, които десетилетия наред прославяха противодържавния метеж през 1923 г. като „първото в света антифашистко въстание“, преструвайки се, че не знаят, че тогава фашизъм нямаше нито в България, нито където и да било по света, че коминтерновските агенти Димитров и Коларов, като разбраха, че метежът ще завърши по единствения възможен и логичен начин, побързаха да офейкат в Югославия и оттам – при господарите си в СССР, оставяйки подведените от тях нещастници на милостта на победителите (на която, както се оказва, не е следвало особено да се разчита). Същите видни историци само допреди няколко години отричаха комунистическото авторство на чудовищния атентат в храма „Света Неделя“, извършен от българския първообраз на АлКайда и ИДИЛ – т.н. Военна комисия на ЦК на БКП. Г-ца Велислава Дърева дори и сега продължи в същия дух с една гнусна книга. А самият този, който призовава да не се ръфа историята, без да му мигне окото, заявява: „Индулгенцията „Света Неделя“ се из-

черпа от употреба и вече хваща дикиш само сред най-примитивните зомбита“ (9). Като се преструва, че не знае кои всъщност „ръфат“ историята, този публицист обвинява „паяжината“ на Сорос, че „се е втурнала да декомунизира и десъветизира учебната програма по история, близо три десетилетия след като вече няма нито „комунизъм“, нито СССР, нито Източен лагер, нито Варшавски договор. Има само нов Коминтерн от Брюксел и отбранителен алианс НАТО, който обаче произвежда агресии, войни, „майдани“ и кризи, без да има срещу себе си блокове противник“. Аферим, постижението е върховно – защото е много трудно, почти невъзможно, в толкова кратък текст да се вместят толкова много мерзости от арсенала на хибридната война на Русия срещу Свободния свят – отчаян опит за реванш за позорното ѝ поражение в Студената война. Достатъчно е да споменем твърдението, че НАТО произвеждала агресии, войни, майдани и кризи (поне едно примерче да беше привел рицарят на перото). И направо е комично един яростен проповедник на комунизма да слага тази дума в кавички и да твърди, че такъв нямало от три десетилетия. Всъщност този хибриден фокус е известен доста отдавна, прекрасно го е разпознал Шарл Бодлер, за да пише, че най-голямата хитрина на Дявола е да ни убеди, че той не съществува. Забележително е твърдението на господин Атанасов, че терористичното Септемврийско въстание (отново поставяйки „терористичното“ в любимите си кавички) и атентатът в храма „Света Неделя“ (колко интересно – атентатът не е в кавички) били СЛЕДСТВИЕ от „крвожадният държавен тероризъм“. С очевидния риск да надценя интелекта на г-н Георги Атанасов, опитвам се да му обясня, че според формалната логика, която нормалните хора усвояват още в ранното си детство, причината винаги предхожда следствието, а не обратното. За тези, за които тази логика е непостижима, привеждам следната историйка, нещо като басня. Един страшно ядосан собственик на куче ругае домашния си любимец: „Абе, помияр проклет, защо ухапа човека, когото срещнахме?“ „Ами защото той после ме ритна!“ – с достойнство отвръща кучето. Затова, ако приемем, че в тогавашна България е имало и червен, и бял терор (колкото и абсолютно несравними да са по мащаба си), „белият“ терор е последвал „червения“ и е негово следствие, а не обратното, както простодушно ни убеждава господинът коментаторът. Той не пропуска да направи и мрачната прогноза, че както е тръгнало, България скоро щяла да се присъедини към прибалтийските републики и Украйна, „където официално бе реабилитиран нацизмът“.

Може твърдението ми да прозвучи непростимо наивно, но дори и мерзостта трябва да има някакви граници. В никоя от посочените държави нацизмът не е реабилитиран нито неофициално, нито официално, както той твърди. Друг е въпросът, че както в прибалтийските страни, след разбойническото им включване в „Союз нерушимый республик свободных“, така и в Украйна, след Голодомора, след подвизите на убийците от НКВД и СМЕРШ, а в наши дни – след анексията на Крим, се разви един всеобщ антисъветизъм, който е жив и досега и, дай Боже, ще просъществува още много дълго време.

И още на едно място адски „го стяга чепикът“ въпросния господин. Това е отношението между дълго насажданите клишета за т.н. „въоръжена антифашистка съпротива“ и историческата истина за нея, която вероятно ще бъде възстановена с новите учебници. Много им се иска на господа атанасовците да приравнят българските „партизани“ със Съпротивата във Франция Белгия, Гърция и пр. Повече от спорно е дали последната наистина е била доминирана от комунистите, както твърди авторът. Много по-важно е друго – че тези страни са окупирани от фашистка Германия и затова борците от Съпротивата са били мотивирани от два фактора – политическа борба с една човеконенавистническа диктатура и национална борба срещу един окупатор. Докато българските шумкари си остават убийци и мародери, между които и германските части през цялото време на „антифашистката съпротива“ не е разменен нито един (повтарям – нито един!) изстрел. От германските части те са бягали като дявол от тамян, с едно единствено „изключение“, което всъщност дебело подчертава правилото. На 24 август 1944 г., обединение от няколко отряда, наброяващо над 250 души, под командването на небезизвестния Васил Демиревски – Жельо, напада почивната станция в Жабокрек, близо до гр. Рила, където зверски избива двадесетина невъоръжени (ранени и болни) германски войници, намиращи се там на лечение. Убит е и австрийският инженер Райнхард Томанек, технически директор на дружеството „Гранитоид“, човек с огромни заслуги за електрифицирането и модернизиранието на тази част от България, а 15-годишната му дъщеря е зверски изнасилена, преди да бъде убита. Така въпросната „акция“ завинаги дамгоса шумкарите с клеймото на позора (10, 11). Във времето, свободно от такива героични операции, те опожаряваха данъчните архиви, убиваха селски кметове и свещеници и плякосваха пчелини и мандри. Оттам идва и онази история, за която

и до днес е трудно да преценим дали е истина, звучаща като виц, или пък е виц, звучащ като истинска история. След деветосептемврийския преврат, един английски офицер от Съюзническата мисия в България, който не знаел добре български, като слушал разказ за „партизанските“ подвизи, наивно попитал разказващия: „Атакували мандра? Какво това „мандра“? Съединение SS?“.

Освен от ЕС, г-н Атанасов има тежка обсебеност и от НАТО. Тук основната му опорна точка е, че след разпада на Съветския съюз и на Варшавския договор, НАТО няма никакво основание да продължи да съществува и трябва да се саморазпусне. Уж че не проумява, че и без да има „огледален военно-политически блок“, достатъчно е да има дори една единствена тотално милитаризирана и от векове подчертано агресивна държава, за да има предостатъчно основание за съществуването на НАТО. Цитирам: „НАТО е гарант за стабилност и демокрация, но в същото време провокира заплахата от война, като премества предната си бойна линия все по-близо до Русия, без отсрещна да съществува огледален военно-политически блок... Очевидно сме свидетели на елементарна гангстерска наглост, характерна за „гринговците“ – наследници на убийци, изнасилвачи и конекрадци, заселени преди два-три века в Новия свят, за да не замърсяват Стария континент“. В общия цинизъм на този абзац, особено впечатляваща е употребата на думата „гринговците“ – обидната дума, с която гражданите на САЩ са назовавани от най-долнопробната измет на испаноговорещите популации. Освен тази просташка обида, и думата „конекрадци“ неизбежно буди у мене още една асоциация. Един български поет, съпартиец на г-н Атанасов, на писателско събрание (прости ми, Господи, щях да пиша „сборище“) за заклеяване на Солженицин, беше нарекъл последния „белогвардейска отрепка“. И именно той получи най-оглушителния шамар, получаван някога от български писател – едно открито писмо до него от самия Георги Марков (12). Точно той, Любомир Левчев, по-късно нарече „конекрадец“ лирическият си герой, от чието име говореше. Това си е негово изконно човешко право – такъв се чувства, така се представя. Ако това унизително словоблудство засягаше само него самия, нямаше в какво друго да го упрекнем, освен в русофилски мазохизъм. Обаче това е изявен български поет от „априлското“ поколение, наричан от Евтушенко „класик на българската поезия“ и удостоен с най-високото ни държавно отличие – „Стара планина“ I степен. Ето финалът на неговото стихотворение „Сън“:

*„Русийо,
предадена отвсякъде,
Русийо,
дай малко да ти понося кръста!
Аз съм разбойникът.
Но не Варава.
Аз съм конекрадецът от долния Дунав,
когото ти непрекъснато освобождаваше.
Дай да ти понося кръста.
Защото скоро ти ще възкръснеш!
А аз
дали ще се събудя?“ (13).*

Повече от очевидно е, че „поетът“ говори не от свое лично име, а като представител на българския народ. Обаче, като изключим него самия и останалите, маршируващи в „петата колона“, едва ли има и един единствен българин, който да се изживява като конекрадец, когото Русия непрекъснато е освобождавала. Това между другото – само за сведение на г-н Георги Атанасов, ако някога отново реши да заклейми жителите на САЩ, Канада и Австралия като потомци на конекрадци.

През май т.г. читателите на „Уикенд“ можеха да се насладят на поточите на ругатни и хули по повод посещението на Папата в България в коментара на Г.Атанасов „По-католици от папата“ (14). Тук най-малкият грях на г-н Атанасов са излиянията му за „...преекспонираните мерки за сигурност, ПОБЪРКВАЩИ СТОЛИЧАНИ (к.м.-Г.К.), дори когато височайшият гост бе на 150 км в гр. Раковски...По идентичен начин преди 30-40-50 години простосмъртните българи се настройваха срещу „комунизма“ заради престараването на номенклатурата. БЕЗ ЗНАЧЕНИЕ, ЧЕ МНОГО ДОБРЕ СИ ЖИВЕЕХА ПРИ ТОДОР ЖИВКОВ И СССР (к.м. – Г.К.). „Новоизлюпената евро-атлантическа каста намери идеален повод да се разграничи от Русия и православието и да целуне ръка на „началниците“...Станахме свидетели на класическа манифестация на колониално верноподаничество в краката на господарите“. И все в този дух... И още: „Комисарите на Догмата изпълняваха бойна задача за пренаписване на генетичната ДНК на нашенеца, която родово и духовно го свързва с православието и Русия...А след като папата е тук като символ на католическия „цивилизационен“ Запад, то ние трябва да забравим и корена, и житието, и Евангелието си“ (14). Страшно ми е интересно е с какво на-

шият корен, житие и Евангелие ни разделят и противопоставят на католическата църква. И как и защо „трябва да ги забравим“ сега, след като половинвековното управление на партията на г-н Атанасов не можа да ни накара да ги забравим, въпреки сизифовските си усилия в тази насока? Като започнем от Марша на панагюрските въстаници, където „Бийте, братя, Бог е с нас, вража порода!“ беше заменено с „Бийте, братя българи, вража порода!“, та стигнем до просташкото съкращаване и цензуриране на Българския всеучилищен химн от Стоян Михайловски, където „От длъжност неизменно воден / и Бог ще те благослови“ десетилетия наред се пееше като „От длъжност неизменна воден / напред и все напред върви!“- така римата беше запазена, защото какво по-хубаво от това – двата стиха, които трябва да бъдат римувани, да завършват с една и съща дума („върви“), нищо, че каноните на поезията не позволяват подобно „римуване“! Важното е да бъде елиминирана Божията благословия и към българските азбукарчета, и към целия ни народ.

И де да беше само това! Дори думата „душа“ вадеше очите на георгиатанасовците, защото от нея лъхаше на идеализъм и на опиум за народите! В родния ми Велики Преслав, в местността „Манастира“, точно между вековната борова гора и църквата „Св.св. Кирил и Методий“, има старинна беседка с чешма в нея, а над един от чучурите ѝ е вградена мраморна плочка с издълбано на нея двустишие:

*„Сладка вода пий,
грешна душа мий!“*

послание, доста наивно, но и много искрено и чисто, отправено към нас от незнайния преславянин, съградил чешмата. Но някъде през 60-те, когато през една студентска ваканция отидох да се разходя дотам, заварих плочката старателно замазана с някакъв строителен материал, за щастие по-скоро гипс, отколкото цимент, т.е., доволно ронлив. Без много да му мисля, изчегъртах гипса с джобното си ножче и почистих плочката от остатъците му. Но през следващите ми ваканции това се повтори и потрети. Чудех се, кой ли пръв ще се откаже – дали аз, или идиотите, които се стараеха да заличат трогателното отколешно послание. Е, след 1989 г. това не се случи повече – заварвах чешмата и плочката на нея в изначалния им вид. Това са дребни, почти незначителни епизоди, но винаги се сещам за няколко такива, когато някой мерзавец се тревожи да не би посещението на Светия отец в България да ни принуди да забравим своя корен, житие и Евангелие.

И след като припомня подробно всички упреци, които някога са били отправяни към католическата църква и всички грехове, действителни и измислени, които са ѝ приписвани през вековете, г-н Атанасов вади от ръкава си главния си коз, според него – „най-интересната част от сагата“: „През септември 1978 г., само 33 дни след като е избран за папа, при съмнителни обстоятелства умира Йоан Павел I, за да отстъпи мястото си на полския кардинал Карол Войтила, номиниран за Йоан Павел II“. Следват излияния за участието на последния „като знаме в офанзивата на Рейгън срещу Империята на Злото, т.е., СССР“, за ролята на западните корпорации и на ЦРУ в нея и т.н. (14). Ето с този абзац Георги Атанасов се нарежда в списъка не просто на големите, а на чудовищно големите мерзавци. Защото самият сан на Папата, духовен Отец на повече от един милиард католици по света, налага определена мярка и респект в отношението към него. А да хвърлиш сянка на съмнение върху най-обичания и най-тачения папа от векове насам, да намекнеш едва ли не, че при „сомнителните обстоятелства“ около смъртта на неговия предшественик, „за да отстъпи място на полския кардинал Карол Войтила“, може и самият този кардинал да не е бил съвсем чужд на гигантския заговор (под егидата на ЦРУ, естествено) за унищожаване на предшественика му – това далеч не всеки го може, трябва да си мерзавец от световен мащаб. Да не говорим, че при неочакваната смърт на Йоан Павел I, Карол Войтила няма как да е бил вече номиниран за негов приемник, както невинно се опитва да намекне авторът. При такива чудовищни мерзости, и най-непредубеденият гражданин неминуемо ще повярва в „българската следа“.

Освен като пламенен борец за разпускането на НАТО, г-н Георги Атанасов като че ли се очертава като такъв и по отношение на Нобеловия комитет. Той му се е люто разсърдил за две неприсъдени и за една присъдена Нобелови награди. За какво става реч?

Преди известно време нашумяха имената на двама хакери, очевидно високо квалифицирани, но с повече от съмнителен морал – Джулиан Асандж и Едуард Сноудън, първият – крадец на квалифицирана информация от държавните институции и службите за сигурност на собствената си страна, а вторият – прононсиран руски шпионин, сега приютен в Москва, който сам казва за себе си, че при по-друг развой на събитията е щял да бъде или мъртъв, или в Гуантанамо. Да се надяваме, че когато

приключи играта на криеница, всекиму от тях ще се въздаде според делата му. Но нека преди това да видим становището на Георги Атанасов:

„Вместо да бъдат номинирани за Нобелова награда за свободна журналистика и граждански принос към демокрацията, Асандж и Сноудън бяха анатемосани и качени на кладата като наследници на прочутите „еретици“ Ян Хус и Джордано Бруно“ (3). Айдеееее, went the horse into the ring, както казват англичаните. Защото, къде са двамата хакери, които се крият като мишки от правосъдието, къде са Ян Хус и Джордано Бруно, та първите да бъдат „наследници“ на вторите?!

И, след като порицава Комитета за тези две невръчени Нобелови награди, г-н Атанасов решава да го порицае и за една връчена, която, според него, „силно намирисва“: „Даже нестандартният на пръв поглед Нобелов приз за литература, връчен на Светлана Алексиевич от Беларус преди 4 години, силно намирисва на антируска информационно-психологическа операция“ (3). Е, тук вече няма да озаптявам нито мислите, нито чувствата, които поредната чудовищна мерзост буди у мене. Защото стигнахме до Нобелистката, и го изписвам с главна буква не само (и дори не толкова) заради респекта към въпросната награда, колкото заради огромния респект към носителката на тази награда за 2015 година.

Светлана Алексиевич

Святлана Александровна Алексиевич (15) е родена на 31 май 1948 г. в гр. Станислав (Украйна); баща ѝ е беларусин, майка ѝ – украинка. За-

вършила е журналистика в Университета на Минск. От младежките си години сътрудничи на местни вестници, след което работи за литературното списание „Неман“ (Минск). Преди 30 години, с 5000 рубли, взети назаем, си купува ролков магнетофон и с него тръгва да обикаля градове, села и паланки на Съветския съюз. Записва разказите на жени-фронтовачки, на децата на Втората световна война, на жертвите на Чернобил и на техните близки, на момчетата, имали шанса да се завърнат от Афганистан живи, вместо в цинкови ковчези. Всички записани техни разкази влизат в пет удивителни, невероятни книги, известни като нейното „петокнижие“ – „Войната не е със женско лице“, „Последните свидетели – сто недетски приспивни песни“, „Цинковите момчета“, „Чернобилска молитва“ и „Време секънд хенд“. С тях създава нов литературен жанр – жанра на човешките гласове – гласовете, които сякаш чуваме да звучат около нас, когато четем книгите ѝ. През 2000 г. напуска Беларус поради репресиите и заплахите, на които е подложена от режима на Лукашенко. По време на емиграцията си живее в Париж, Гьотеборг и Берлин. През 2011 г. се връща да живее в Минск. Носителка е на много десетки престижни награди, между които Хердеровата награда (1999), Офицерския кръст на Ордена за изкуства и литература на Франция (2014), Нобеловата награда за литература (2015) и наградата „Анна Политковская“ на международната неправителствена организация RAW in WAR (Reach all women in war) (2018). По традиция всяка носителка на тази награда има правото и задължението да отправи писмо до покойната Политковская. Разбира се, и писмото на Алексиевич до Политковская, и Нобеловата ѝ реч са не по-малко блестящи от нейното „петокнижие“. Първо, привеждам кратки цитати из писмото до покойната Анна Политковская (16):

„Скъпа Анна!

Искам да ти разкажа как живеем без теб. Къде сме? В коя точка от историята? Едно е ясно – че не сме там, където искахме...

Помниш 90-те години – „тежките“, кървавите, светите. Помниш какви романтици бяхме. Днес трябва да признаем, че бяхме престъпни романтици...

Никой не знаеше, че не може бивш затворник, прекарал цял живот в лагера, да излезе от портите му и да стане свободен. Не може, защото всичко, което той знае, е лагерът и всичко, което

умее, е лагер... Наивно смятахме, че ей сега, като съборим от пиедестала статуята на палача Дзержински, ще е достатъчно, за да задиха страната свободен въздух. Да, тичахме по площадите и викахме „Свобода! Свобода!“ и наистина никой не знаеше какво е това.

Мислехме си, че става дума за колективния Путин, че проблемът е в съветската власт, в хората, съветската каша в главите и в генетиката. Колко бързо заработи сталинската машина! С какво знание и страст всички отново правят доноси един срещу друг, ловят шпиони, бият заради това, че си различен, как Сталин възкръсна и из цяла Русия издигат негови статии, рисуват портрети, откриват музеи на Сталин.

Анна, ти си тръгна от живота с вярата, че сме победили опита за преврат. А времето, когато живяхме без теб, показва, че пучът само временно е притихнал, приел е други форми и днес той победи. През 90-те години положението беше такова, че всеки с тениска с лика на Сталин и с надпис „СССР“ би предизвикал само присмех. Сега това е нормално. По необясним за мен начин у хората съществуват едновременно плачът по невинно избитите роднини и любовта към Сталин, носталгията по всичко съветско...

Руснакът иска да има шенгенска виза, чуждестранна марка кола (може и втора ръка) и...вяра в Сталин. Руският живот по обичая си се лута между бардака и бараката.

Свободата е дълъг път. Този опит придобихме без теб. Много си ни нужна, Анна! Учим се от теб, че на война компромисът е невъзможен, че дори най-малкият компромис превръща всекиго в съучастник. Щеше да ни е по-трудно без това, което ти успя да кажеш и да направиш. Без твоята вяра, че ще ни спаси не ненавистта, а любовта към човека. Благодаря, че те имаше и те има!“

На второ място, привеждам няколко цитата от нейни интервюта, поместени в „Нойе Цюрхер Цайтунг“, „Ди Цайт“ и „Дойче Веле“ в края на 2015 г., (17) след награждаването ѝ с Нобеловата награда за литература:

„Путин олицетворява мъжкарството, православието, бляновете да бъдем отново велика сила - все архаични, митологични, мрачни неща“.

„Цели 25 години живяхме с надеждата, че Русия ще стане една по-добра страна, но това не се случи. Русия е изпаднала в някаква реваншистка лудост. Допитванията показват, че ако сега има президентски избори, Путин ще бъде преизбран с 80 %. Русия – това е Путин. Без Путин няма Русия. Така мислят мнозина. Постепенно си припомняме, че ние сме хора на войната – просто защото друго не познаваме. Ние винаги или сме водили война, или сме се готвили за следващата. Войната за нас е въздигната в култ“.

„От телевизора се лее такъв антиамериканизъм и такава омраза към Запада, каквито никога не е имало. Наскоро чаках на стоянка за таксита в Москва. Опашката обсъждаше една единствена тема: хората очакваха избухването на някакъв вулкан, който щял да погребее под лава и пепел половин Америка. И всички се радваха!...А в Държавната дума депутатите съвсем сериозно обсъждаха дали да не се забрани притежаването на долари и изучаването на чужди езици. Защото младите хора бягали от страната ни...Скоро сигурно вече ще бъде опасно да разговаряш с чужденци. Уволняват хора от работа само заради едно селфи, вкарват ги в ареста заради безобидни твитове, претърсват жилищата им заради това, че са харесали нещо във Фейсбук.“

„Тази година страната отпразнува 70-годишнината от победата. В руските градове открито се набират доброволци за войната в Украйна. Това е нашата жизнена среда – войната. Единственият свят, в който се чувстваме у дома си“.

Сега – цитати от една наистина невероятна Нобелова реч (18):

„Не съм сама на тази трибуна. Около мен звучат гласове, стотици гласове, те са винаги с мен. Ето няколко тъжни мелодии от хора, които чувам.“

Първи глас. [Гласът е на жена, воювала като танкистка. Тя разказва как в Берлин, близо до Райхстага, един войник ѝ се обяснява в любов и ѝ предлага да се омъжи за него. Това се струва на танкистката страшно нелепо]: „...цялата война в кал, в прах, в кръв, а наоколо само псувни. И му отговарям: ти първо ме направи жена, подарявай ми цветя, говори ме нежни думи – ей го, ще се демобилизирам и ще си уشيا рокля...Доця ми се дори да го зашлевя от обида. Той почувства всичко това, а едната му буза беше цялата изгорена, цялата в белези и гледам – по белезите текат сълзи. Добре, ще се омъжа за теб. Казах това и сама не си повярвах, че го казах...“ . [И се питам, мерзавцо, колко ли Нобелови награди за литера-

тура от последните десетилетия трябва да сложим на едното блюдо на везните, ако на другото блюдо са само тези четири думи „по белезите текат сълзи“?].

Втори глас. [Сладкарка от Чернобил разказва как мъжът ѝ – пожарникар – гасил през цялата нощ така, както са го вдигнали от къщи, с домашните си дрехи. Естествено, получената доза радиация превишила десетки пъти максимално допустимата. Когато той умираше в една московска болница, тя правила невероятни неща, за да влезе при него – подкупвала охраната, катерила се до стаята му по пожарната стълба. Само едно повтаряла: „Обичам го, обичам го“. А те я придумвали: „Това вече не е любимият ти човек, а е обект, подлежащ на дезактивация! Разбираш ли?“. „Обичам го, обичам го!“ Сега отново ще говори тя]: „След няколко месеца родих момиченце, живя само няколко дни. Тя ме е спасила, поела е целия радио-удар. Толкова мъничка... Мъниченце! Но ги обичах и двамата. Защо са едно до друго любовта и смъртта? Винаги са заедно. Кой ще ми обясни? Пълзя по колене около гроба...“.

Трети глас. [Ветеран от войната разказва как бил само на десет години, когато го изпратили да отнеме пистолета на тежко ранен германец. Но немският офицер стискаше здраво оръжието си и се опитвал да го насочи към лицето му. Борили се жестоко, но той успял да стреля пръв]: „Не се уплаших, че съм го убил. Тогава наоколо имаше много убити. Но след много години този германец се яви в съня ми. Летя, а той не ме пуска. Ето, издига се и летиш... летиш... Той ме настига и аз падам заедно с него. Искам да стана, да се надигна, а той не ми дава. Един и същи сън. Преследваше ме десетки години. Не мога да разкажа на сина си този сън. Синът ме беше малък, четях му приказки. Синът ми вече порасна – и пак не мога“.

„Пътят ми към тази трибуна беше дълъг почти 40 години – от човек на човек, от глас на глас. Не мога да кажа, че винаги е бил по силите ми този път – често съм оставала потресена и уплашена от човека, изпитвала съм възторг и отвращение, искало ми се е да забравя чутото, да се върна във времето, когато още съм била в неведение. И изведнъж ме се е доплаквало от радост, защото съм видяла човека прекрасен... Ние обаче израснахме сред палачи и жертви. Макар че нашите родители живееха в страх и не ни казваха всичко, а най-често не ни казваха нищо, самият въздух на живота беше отровен от това. Злото непрекъснато ни дебнеше“.

„Преди двайсет години ние изпратихме „червената“ империя с проклетия и сълзи. Днес вече можем да погледнем неотдавнашната история спокойно, като исторически опит. Това е важно, защото споровете за социализма не стихват и до днес. Израсна ново поколение, което има друга картина на света, но доста млади хора отново четат Маркс и Ленин. В руски градове откриват музеи на Сталин, издигат му паметници. „Червената“ империя я няма, а „червеният“ човек е останал“.

„Моят баща, той почина неотдавна, до края си беше вярващ комунист. Пазеше своя партиен билет. Аз никога не мога да произнеса думата „совок“, това толкова унизително определение за съветския манталитет – тогава би трябвало да нарека така своя баща, близки, познати хора, приятели...“.

„Аз съм в Кабул. Не исках да пиша повече за война, но ето, че съм на истинска война. Вестник „Правда“: „Ние помагаме на братския афгански народ да строи социализма“. През нощта сънувах убити, всички имаха учудени лица: „Ама как така аз съм убит? Нима съм убит?“.

Заедно с медицинските сестри тръгнахме към болницата за афганци, носехме подаръци за децата. На мен се падна да нося пет плюшеви мечета. При мен дойде млада афганка с дете на ръце. Искаше да ми каже нещо, за пет години всички тук бяха научили малко руски. Дадох играчката на детето, то я захапа. „Защо със зъбите?“ – учудих се. Афганката свали одеалцето от малкото телце – момченцето беше без две ръце. „Твоите руснаци ни бомбардираха“. Някой ме подхвана, когато падах“.

„Видях как нашият „Град“ превръща селата в разорано поле. Ходих на афганските гробища. Някъде по средата на гробищата виеше стара афганка. Спомних си как в едно село край Минск внасяха в къщи цинков ковчег и как виеше майката. Не беше това човешки вой, не беше и животински... Приличаше на онзи, който чух на кабулските гробища“. [Колко Нобелови награди са нужни, мерзавцо, за да могат да наградят по достойнство този абзац? За този вой, който не е човешки, не е и животински, но в страната, която воюва с нашествениците и в страната, чиято армия помага на първата да строи социализма, воят на майките, загубили синовете си, е еднакъв!]

„Признавам, не станах свободна отведнъж. Бях искрена със своите герои и те ми се доверяваха. Всеки от нас имаше свой път към свободата. Преди Афганистан аз вярвах в социализма с човешко лице. Оттам се върнах свободна от всички илюзии. Прости ми, татко, казах, когато се

видяхме – ти ме възпита във вяра в социалистическите идеали, но ми бе достатъчно веднъж да видя как доскорошни съветски ученици, които сте учили вие с мама (моите родители бяха селски учители), на чужда земя убиват хора, които не познават, та всичките твои думи да се разпливят като прах. Ние сме убийци, татко, разбираш ли? Татко се разплака“.

Чел ли си някога тези редове, мерзавецо? И все така ли ти намирисва тази Нобелова награда на „антируска информационно-психологическа операция“? Ама защо ли го питам? Може и да ги е чел – и какво от това? Все едно да питам някой питекантроп дали някога му се е случвало да се просълзи при последните акорди на „Умиращият лебед“ от Сен-Санс. Важното е, че докато се раждат хора като тази Нобелистка, лъжата няма никакъв шанс да победи Истината, нито мерзостта – да победи Честността и Свободата.

Източници

1. В. „Уикенд“, 4-10 март 2017
2. Инджев, Иво „Измамата Сан Стефано“, Сиела, София, 2018
3. В. „Уикенд“, 27 юли- 2 авг. 2019
4. *ibid.*, 27 май-2 юни 2017
5. *ibid.*, 22-28 септ. 2018
6. *ibid.*, 29 апр.-5 май 2017
7. „Държавен вестник“, бр.37 от 5 май 2000
8. В. „Уикенд“, 19-25 март 2016
9. *ibid.*, 30 март-3 април 2019
10. „Партизански фолклор превръща терористите от Жабокрек в герои“. Facto.bg, 23 август 2012
11. Бутовски, Ив. „Как 350 партизани разгромиха 20 болни и невъоръжени германци при Жабокрек“. В. „168 часа“, 31 юли 2017
12. <https://litenet.bg/publish10/gmarkov/pismo.htm>
13. В. „Труд“, 4 март 2006.
14. В. „Уикенд“, 11-17 май 2019
15. [bg.wikipedia.org/wiki/Светлана Алексиевич](http://bg.wikipedia.org/wiki/Светлана_Алексиевич)
16. <https://www.novayagazeta.ru/articles/2018/10/07/78099-politkovskaya>
17. dw.com/bg/светлана-алексиевич-цяла-русия-лъже/a-18462520
18. http://newspaper.kultura.bg/bg/print_article/view/24207

По професия Георги Карев е лекар. Роден през 1943 г. във Велики Преслав. Завършва с отличие хуманна медицина. Преподава биология и генетика във ВМИ-Варна, а през 1993 г. се хабилитира като ст. н. сътр. по антропология в БАН. Народен представител от (тогавашния!) СДС в 36-то и 37-мо Народно събрание, председател на Комисията по здравеопазване. Шест години (1998-2004) — извънреден и пълномощен посланик в Кралство Мароко. Научните му публикации са представени в Google — Scholar, на „KarevGB“. Доктор на медицинските науки. Автор на монографията „Парламентарните грешки по Фройд“ (Унив.изд. „Св. Кл.Охридски“, 1998) и на стихосбирката „Литография с воеводи“ (Изд. Емайви Консулт, София, 2015).

Коментари (2)

- **24-08-2019|Георги Гочев**

По отношението им към Светлана Алексиевич ще ги познаете...

- **25-10-2019|Пенка Ангелова**

Надявам се повече хора да прочетат и разберат този текст. Защото опростачването е масово.

Демографският спад и краят на капитализма такъв какъвто го познаваме Автор(и): Захари Карабел

През по-голямата част от човешката история населението на света е нараствало толкова бавно, че за повечето днешни хора то би се почувствало статично. Между годината 1 и 1700 г. човешкото население е станало от около 200 милиона до около 600 милиона; до 1800 г. то едва е достигнало един милиард. Но след това то е експлодирало, първо в Обединеното кралство и САЩ, малко по-късно и в голяма част от останала Европа, а накрая и в Азия. Към края на 1920-те години то вече е достигнало два милиарда. Цифрата три милиарда е достигната около 1960 г., а след това четири милиарда към 1975 г. Оттогава насам то почти се е удвоило. Сега на планетата живеят около 7,6 милиарда души.

Но точно когато голяма част от света е започнала да приема бързото нарастване на населението като нещо нормално и очаквано, тенденциите отново се изместват, този път в обратна посока. На повечето места по света хората са свидетели на резки и внезапни свивания или в раждаемостта, или в абсолютните цифри на населението. Единственото, което пречи на населението в много страни да намалява още по-бързо е, че смъртността също намалява, защото хората навсякъде живеят по-дълго. Тези колебания не са лесни за управление във всяко общество. „Бързото ускоряване и забавяне на ръста на населението са неща, които изпращат вълни по целия свят, където и да се появят – и те оформят историята по начини, които рядко се оценяват“, пише демографът Пол Морланд в *„Човешкият прилив“*, неговата нова история на демографията. Морланд не е съвсем уверен, че „демографията е съдба“, в съгласие със старата поговорка, погрешно приписвана на френския философ Огюст Конт. Нито пък го правят Даръл Брикър и Джон Ибитсън, авторите на *„Празната планета“*, нова книга за бързо променящата се демография на двадесет и първия век. Но демографията очевидно е част от съдбата. Ако ролята ѝ първо за издигането на Запада, а сега и за възхода на останалите, е била

недооценена, то потенциалните последици от забавянето, а след това и свиването на ръста на населението през следващите десетилетия, са почти изцяло игнорирани.

Несъответствието между очакванията за бързо нарастващото глобално население (и всички съпътстващи ефекти върху климата, капитализма и **геополитиката**), и реалността – както онази на забавените темпове на растеж, така и на абсолютното свиване, е толкова голямо, че то ще представлява значителна заплаха за идещите десетилетия. [През последните десетилетия] правителствата по света са се развивали най-вече по такъв начин, че да се справят с предизвикателството как да управляват все повече, а не по-малко и не преди всичко възрастни хора. Капитализмът като система е особено уязвим в един свят с по-нисък ръст на населението; значителна част от **икономическия растеж**, който е задвижвал капитализма през последните няколко века, може би е бил прост резултат от наличието на все повече и по-млади хора, консумиращи повече неща. Ако в света, който ни очаква, има по-малко хора, то дали в него ще има и реален икономически растеж? Ние сме не само неподготвени да отговорим на този въпрос, а дори и не сме започнали да си го задаваме.

Възход или спад?

В основата на „*Човешкият прилив*“ и „*Празната планета*“, както и на демографията като цяло, е залегнала странната, но завладяваща теория на британския учен Томас Малтус от осемнадесети век. Изложена от Малтус през 1798 г. в *Есе върху законите на населението*, тя твърди, че нарастващият брой на хората представлява все по-голяма заплаха за социалната и политическата стабилност. Той е убеден, че хората по неизбежност ще създават повече себеподобни, отколкото светът е в състояние да изхрани, обричайки по-голямата част от обществото на недостиг от храна, докато богатите правят всичко възможно да осигурят, че собствените им нужди ще бъдат задоволени. По мрачното убеждение на Малтус, това би довело до глад, лишения и война, а в крайна сметка и до свиване на населението, след което депресивният цикъл ще започне отново.

Но в същото време, в което Малтус прави заключенията си, светът започва да се променя. Повишените добиви, подобрените санитарни условия и ускорената урбанизация довеждат не до безкраен цикъл на обедняване и свиване, а до експлозия на глобалното население през XIX

век. Морланд предоставя строг и подробен отчет за това как през XIX век глобалното население е достигнало пълно освобождаване от хилядолетията на предишната човешка история, по време на които населението се е намирало в цикли на застои, свиване или изключително бавен напредък. Той започва с наблюдението, че населението започва да нараства бързо, когато детската смъртност намалее. В крайна сметка, в отговор на по-ниската детска смъртност плодовитостта спада – но това се случва изключително бавно, което обяснява защо обществата в съвременния свят преживяват такива резки и екстремни скокове на населението. Докато детската смъртност е висока, жените са склонни да раждат много деца, очаквайки поне някои от тях да умрат, преди да достигнат зрялост. Когато детската смъртност започне да намалява, са нужни няколко поколения, преди да намалее и плодовитостта. И така една жена, която е родила шест деца (в очакване, че от тях до зряла възраст ще достигнат само три), изведнъж има шест деца, които оцеляват до зряла възраст. Дъщерите ѝ също могат да имат по шест деца, преди следващото поколение да се приспособи, решавайки да има по-малки семейства.

Нарастването на глобалното население през последните два века следва почти точно моделите на индустриализация, модернизация и най-важното – урбанизация. То започва в Обединеното кралство в края на деветнадесети век (оттук и притесненията на Малтус), преди да се разпространи в САЩ, а след това във Франция и Германия. Малко покъсно същата тенденция достига Япония, Индия и Китай, след което си проправя път към Латинска Америка. Най-накрая тя пристигна и в подсахарска Африка, където нарастването на населението също е факт, благодарение на подобренията в медицината и хигиената, но все още не са достигнати фазите на индустриализацията и бързо растящата средна класа.

С експлозията на населението идва нова вълна от малтусиански страхове, олицетворена от книгата от 1968 г. „*Населението-бомба*“, от Пол Ерлих, биолог в Станфордския университет. Ерлих твърди, че намаляването на смъртността е създадо неудържима ситуация, при която в света има твърде много хора, които не могат да бъдат изхранени или подслонени. „Битката за изхранване на цялото човечество приключи“, пише той. „През 1970-те светът ще претърпи поредица от гладни кризи – стотици милиони хора ще гладуват до смърт, независимо от спешните програми, предприети сега“.

Пророчеството на Ерлих, разбира се, се оказва погрешно поради причини, които Брикър и Ибитсън описват елегантно в *Празната планета*. Зелената революция – поредица от иновации в селското стопанство, започнала в началото на XX век, се ускорява до такава степен, че добивите от култури стават напълно адекватни за подновените нужди на човечеството. Нещо повече, правителствата по света успяват да преодолеят най-лошите ефекти от замърсяването и влошаването на околната среда, поне по отношение на ежедневиия стандарт на живот в множество мегаполиси, като Пекин, Кайро, Мексико Сити и Ню Делхи. Тези градове са изправени пред остри предизвикателства, свързани с изчерпаните водни маси и индустриалното замърсяване, но никога не е имало криза, подобна на очакваните.

И все пак визиите за дистопично разрастване на населението си остават дълбоко вкоренени, включително и в самия център на изчисленията в световен мащаб: прогнозите, редовно публикувани от ООН. Днес организацията прогнозира, че до 2050 г. глобалното население ще достигне **близо десет милиарда**. Съдейки по доказателствата, представени в книгите на Морланд и Брикър/Ибитсън, изглежда доста вероятно тази оценка да се окаже превишена, може би дори прекомерна. Не че някой нарочно раздува числата. Правителствените и международните статистически агенции не играят на лотария; те използват формули и предположения, чието формализиране е отнело години, и вероятно ще отнеме също толкова години, за да бъде променено. До съвсем скоро предположенията за населението, вградени в повечето модели, отразяваха случващото се сравнително точно. Но внезапното нарастване както на раждаемостта, така и на абсолютния прираст на населението, се е случило прекалено бързо, за да може моделите да се приспособят в реално време. Както обясняват Брикър и Ибитсън, „ООН използва дефектен модел, основан на предположения, които са действали в миналото, но може и да се окажат неприложими в бъдеще.“

Очакванията за населението са не само от академичен интерес; те са ключов елемент в начина, по който повечето общества анализират и мислят за бъдещето на войната и конфликтите. По-конкретно, те предизвикват опасения за изменението на климата и стабилността на околната среда – особено тъй като новопоявилата се средна класа, наброяваща милиарди, изисква електричество, храна и всички останали атрибути на съвременния живот, поради което произвежда все повече

емисии и поставя по-голямо напрежение върху стопанствата с изтощена почва и изчезващи водоносни слоеве. В комбинация с **предизвиканите от затоплянето суши**, бури и изместващи се метеорологични модели, тези тенденции изглежда говорят за някои наистина лоши времена напред.

Освен ако, твърдят Брикър и Ибитсън, тези числа и всички сценарии за деня на страшния съд, свързани с тях, се окажат погрешни. Както пишат те, „Ние не сме изправени пред предизвикателството на населението-бомба, а онова на свиващото се население – едно безпрестанно, поколение след поколение намаляване на човешкото стадо.“ Дори и в наши дни признаците на приближаващия спад са ясни, поне според данните, които Брикър и Ибитсън представят. Почти всяка държава в Европа има коефициент на раждаемост под онези 2,1 деца на жена, които са необходими за поддържане на статично население. ООН отбелязва, че в някои европейски страни раждаемостта се е увеличила през последното десетилетие. Но това просто изтласква общата европейска раждаемост от 1,5 до 1,6, което означава, че населението на Европа ще продължава да остарява и да се свива през следващите десетилетия, тъй като новите раждания не могат да компенсират смъртите. Тази тенденция е добре видима в **Япония**, чието население вече е достигнало най-високата си точка, както и в Русия, където същите тенденции, плюс високата смъртност сред мъжете, са довели до намаляване на населението.

Поразителното е, че спадът на населението се развива в глобален аспект почти също толкова бързо, колкото и бумът на населението от ХХ век. Коефициентът на плодовитост в **Китай** и Индия, които взети заедно представляват близо 40 процента от населението на света, сега се намират на или под нивата на равновесие. Такива са и равнищата на плодовитост в други високо населени страни като Бразилия, Малайзия, Мексико и Тайланд. Под-сахарска Африка си остава по-различна по отношение на демографията (същото важи и за някои страни от Близкия Изток и Южна Азия, като Пакистан), но и по тези места тенденцията към свиване е въпрос само на време, като се има предвид, че все повече жени получават образование, повече деца надживяват ранните си години и повече хора се преместват в градовете.

Морланд, който за разлика от Брикър и Ибитсън е демограф по образование, е скептичен по отношение на тезата, че човечеството се намира на върха на тектоничен обрат в тенденциите, касаещи населението. Той

е съгласен, че те са се променили, но е по-малко предразположен към твърдата сигурност на Брикър и Ибитсън. И причината за това не е, че той използва по-различни данни; той просто признава, че очакванията за развоя на населението често са били обърквани в миналото и че всякаква сигурност по отношение на бъдещите тенденции е нещо неразумно. Морланд посочва правилно, че дори ако процентите на раждаемост спаднат драстично в Африка, ще изминат десетилетия, преди днешното свръхизобилие на млади хора започне да бъде компенсирано от смъртни случаи. Тъй като е по-сдържан в оценката си за неяснотите и несигурността на данните, Морланд е склонен да бъде по-внимателен с драматичните изводи. Той предполага например, че населението на Китай ще достигне максимален брой от 1,5 милиарда през 2030 г., а след това ще изпадне в застой, с постепенно застаряващо население и абсолютен спад. Брикър и Ибитсън, напротив, предупреждават, че равнището на раждаемостта в Китай, което вече се намира в процес на свободно падане, всъщност може да се влоши много по-бързо (ако може да се съди по примера на Япония), което ще доведе до свиване на населението на Китай до по-малко от 700 милиона души през втората половина на века. Но Морланд се съгласява с Брикър и Ибитсън в един важен пункт: що се отнася до глобалното население, то единствената парадигма, която всички познават от два века насам, е на път да се промени.

Големите надежди

Последиците от спада на бъдещото население заемат голяма част от книгата на Брикър и Ибитсън, а би трябвало да заемат и много по-голяма част от колективния дебат за бъдещето и как да се подготвяме за него. Всички базисни идеи във връзка с тази тема: основните двигатели на капитализма, усещането, че конкуренцията за ресурси и недоимъкът определят естеството на международните отношения и вътрешните напрежения на отделните страни, както и страхът, че изменението на климата и деградацията на околната среда се намират в момент на почти съдбовно прекъсване – всички те са били формирани от представата за постоянно увеличаващото се население от последните два века. Но ако населението на планетата е на път да намалее също толкова бързо, колкото се е увеличило, то тогава всички тези системи и предположения трябва да бъдат подложени на преосмисляне.

И в двете книги се отбелязва, че демографският срив може да се окаже сериозна надежда по отношение на **изменението на климата**. Като се има предвид, че въглеродните емисии са пряк резултат от това, че все повече хора се нуждаят от и изискват все повече неща – от храна и вода до коли и забавления – то би следвало, че по-малко хора ще се нуждаят от и изискват по-малко. Нещо повече, все по-големи части от населението на планетата ще остаряват, а опитът на Япония и Съединените щати показва, че хората консумират по-малко с напредване на възрастта. Едно по-малко и по-възрастно население при всички случаи предполага известно облекчение от огромното напрежение върху околната среда, произтичащо от факта, че толкова много хора живеят на планета с ограничени физически измерения.

Това е положителната страна на демографската дефлация. Дали съпътстващото екологизиране на света ще се случи достатъчно бързо, за да компенсира най-лошите климатични сценарии, е отворен въпрос – въпреки че настоящите тенденции предполагат, че ако човечеството успее да премине през следващите 20 до 30 години, без необратимо да навреди на екосистемата, то втората половина на двадесет и първи век може да се окаже значително по-благоприятна, отколкото повечето от нас предполагат днес. Отрицателната страна е, че внезапното свиване на населението ще постави под значително напрежение световната икономическа система. По самата си същност капитализмът е система, която е предназначена за максимално увеличаване на продукцията – повече производство, повече стоки, повече услуги. И това винаги досега е имало смисъл, като се има предвид, че еволюцията на капитализма съвпада по времетраене със скока в прираста на населението. Успехът на капитализма в предоставянето на все повече неща за все повече хора е неоспорим (както са и очевидните му недостатъци в осигуряването на достатъчно много за всеки отделен индивид). Ако глобалното население спре да се разраства, а след това започне да се свива, то капитализмът – система, по същество предназначена за посрещане нуждите на един непрекъснато нарастващ брой хора – вероятно няма да може да процъфтява в досегашния си вид. Остаряващото население ще консумира все повече от определени стоки, като например здравеопазване, но като цяло остаряването и намаляването на населението ще доведат да по-слаба консумация. Основната част от консумацията се случва в началото на живота, тъй това е периодът, през който хората имат деца

и купуват жилища, коли и домашна техника. И това е вярно не само за по-заможните части на света, но и за всяка страна, в която се наблюдава увеличение на средната класа.

Но какво ще се случи, ако тези тенденции се спрат или се преобърнат? Помислете за бъдещата цена на капитала и предположенията по отношение на инфлацията. Някоя капиталистическа икономика не работи въз основа на презумпцията, че ще има нулев или отрицателен растеж. Никой не използва инвестиционен капитал или заеми с очакването, че утре ще има по-малко от днес. Но в един свят на посивяващо и намаляващо население, това е най-вероятният сценарий, както вече показва **застаряването и намаляването на абсолютното население на Япония**. Един свят с нулев до отрицателен прираст на населението вероятно ще бъде и свят на нулев до отрицателен икономически растеж, тъй като все по-малко и все по-възрастни хора ще консумират по-малко. В това няма нищо само по себе си проблематично, освен фактът, че то ще преобърне с главата надолу съществуващите финансови и икономически системи. Бъдещият свят може да бъде такъв на достатъчно храна и изобилни материални блага спрямо броя населението; от друга страна, той може и да се окаже свят, в който капитализмът се износва, в най-добрия случай – или се разпада напълно, в най-лошия.

Глобалната финансова система вече е изключително крехка, както стана видно в резултат на **финансовата криза през 2008 г.** Един свят с отрицателен икономически растеж, индустриален капацитет далеч над необходимото и трилиони долари, чиято възвръщаемост е неясна, може да доведе до поредица от финансови кризи. Той дори би могъл да доведе до края на капитализма, такъв, какъвто го познаваме. В евентуалния процес на спиране на растежа, хората може да започнат да изискват една нова и различна икономическа система. Добавете към това ефектите от автоматизацията и **изкуствения интелект**, които вече правят милиони работни места излишни – и резултатът вероятно е бъдеще, в което капитализмът все повече се оказва част от миналото.

Ако свиването на населението би било признато като най-вероятен сценарий за бъдещето, то спокойно можем да си представим политики, които биха довели до запазване и дори засилване на основните черти на капитализма, чрез оформяне на много по-ниски очаквания за бъдеща възвръщаемост и преместване на обществения фокус върху намаляване на разходите (нещо, което технологиите вече правят), а не към мак-

симално увеличаване на производството. Но в краткосрочен план тези политики вероятно ще бъдат посрещнати с яростна съпротива от страна на повечето бизнес-интереси, политици и правителства, които може би ще твърдят, че подобни умонагласи са пораженчески, и биха могли да сложат край не просто на растежа, а и на самия просперитет и високите стандарти на живот. При липса на такива политики, опасността от идването на настъпващата промяна ще се усложни допълнително от пълната липса на подготовка за нея.

Различните държави ще достигнат преломната точка в различно време. В момента демографската дефлация се случва най-вече в богати общества, които са в състояние да понесат разходите за по-бавен или отрицателен растеж, като използват вече натрупания от предишни поколения запас от богатство. Някои общества, като САЩ и Канада, са в състояние временно да компенсират намаляващото население чрез имиграция, въпреки че в скоро време по света няма да останат достатъчно имигранти. Що се отнася до милиардите хора в развиващия се свят, то надеждата е, че те ще станат богати преди да остарееат. Алтернативата вероятно няма да бъде красива: без достатъчно богатство на глава от населението, за развиващите се страни ще бъде изключително трудно да подкрепят застаряващите си населения.

И така, демографското бъдеще би могло да се превърне в чаша, наполовина пълна, чрез подобряване на най-лошите последици от изменението на климата и изчерпването на ресурсите – или чаша наполовина празна, ако се сложи край на капитализма такъв, какъвто го познаваме. Така или иначе, преобръщането на тенденциите в ръста на населението е промяна на парадигмата от първостепенна важност, и то такава, която е почти напълно непризната. Ние сме само отчасти подготвени за един свят на повече хора; в същото време сме безкрайно неподготвени за един свят на по-малко. Това е бъдещето ни, и ние се носим устремно към него.

Захари Карабел е американски консултант, публичен говорител и коментатор, автор на *Водещите индикатори: кратка история на цифрите, които управляват нашия свят*.
